

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

QARSHI MUHANDISLIK-IQTISODIYOT INSTITUTI

“BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT” KAFEDRASI

“MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQAROSTANDARTLARI” fanidan

O’QUV-USLUBIY MAJMUA

Bilim sohasi:	200000 – Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq
Ta’lim sohasi:	230000 – Iqtisod
Magistratura mutaxassisliklari:	5A230901 – Buxgalteriya hisobi (tarmoqlar va sohalar bo’yicha)
Bilim sohasi:	400000 – Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq
Ta’lim sohasi:	410000 – Iqtisod
Magistratura mutaxassisliklari:	70410101-Buxgalteriya hisobi (tarmoqlar va sohalar bo’yicha) 70410102-Audit (tarmoqlar va sohalar bo’yicha)

Fanning o'quv uslubiy majmuasi o'quv dasturiga muvofiq ishlab
chiqildi

Tuzuvchi: Egamberdiyeva S.R. "Buxgalteriya hisobi va audit"
kafedrasi dotsenti

Alimxanova N.A "Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrasi
katta o'qituvchisi

Taqrizchilar:

Yakubova Sh QarDU "Turizm va marketing" kafedrasi mudiri,
dotsent, iqtisodiyot fanlari nomzodi

Alikulov A.T. QarMII "Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrasi
mudiri, i.f.f.d.

Fanning o'quv uslubiy majmuasi Qarshi muhandislik-iqtisodiyot
instituti "Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrasining 2022 yil "02"
noyabrdagi 6-sonli yig'ilishida hamda "Iqtisodiyot" fakul'teti Uslubiy
Komissiyasining 2022 yil "19" noyabrdagi 4-sonli yig'ilishida
muhoqama qilingan va tasdiqlangan.

Institut Uslubiy Kengashining 2023 yil " " yanvardagi " " -
sonli yig'ilish qarori bilan o'quv jarayonida foydalanishga tavsiya
etilgan.

O'quv-uslubiy boshqarma boshlig'i

"Iqtisodiyot" fakul'teti
Uslubiy komissiyasi raisi:

Kafedra mudiri

A.Mallayev

A.Qurbonov

A.Alikulov

№	Mundarija	Betlar
	Kirish	4
	Fan dasturi(70410102-Audit (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)	6
	Fan sillabusi (70410102-Audit (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) Magistratura mutaxassisliklari uchun)	
1.	O'quv materiallari. Ma'ruza matnlari	59
1. 1	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga kirish	
1. 2	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida umumiy masalalar	
1. 3	Tushumlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	
1. 4	Nomoliyaviy aktivlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	
1. 5	Baholashni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	
1. 6	Nomoliyaviy majburiyatlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	
1. 7	Moliyaviy instrumentlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	
1. 8	Konsolidatsiyalash asoslarini hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	
1. 9	Moliyaviy hisobot transformatsiyasi	
2.	Mustaqil ta'lim mashg'ulotlari	
3.	Glossariy	
4.	Ilovalar:	
	- texnologik xarita;	
	- tarqatma material;	
	- testlar;	269
	- ishchi fan dasturiga muvofiq baholash mezonlarini qo'llash bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar;	
	- o'quv-uslubiy majmuaning elektron varianti.	

KIRISH

Dunyo mamlakatlarida chuqurlashib borayotgan globallashuv va integratsiya jarayonlari umumtan olingan xalqaro meyorlar va standartlarga o'tish hamda ularga amal qilishga bo'lgan talablarning kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Bu bevosita "xalqaro biznes tili" sifatida umumtan olingan buxgalteriya hisobi va hisobotiga ham daxldordir. Hozirgi kunda "1 ta xalqaro konseptual asos, 29 ta Buxgalteriya hisobi xalqaro standartlari (BHXS) va 17 ta Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) va 33 ta standartlarga interpretatsiyalar"¹ amaliyotga joriy qilingan. Dunyoda turli sohalarda faoliyat yuritayotgan barcha aksiyadorlik kompaniyalari, 45 mingdan ortiq transmilliy korporatsiyalar va yirik kompaniyalar o'zlarining 250 mingdan ortiq sho'ba va boshqa bog'liq kompaniyalari bilan birgalikda MHXSlariga muvofiq moliyaviy hisobotlarni ixtiyoriylik asosda tuzmoqdalar. Hisob va hisobotni xalqaro standartlar talablariga muvofiqlashtirish, shu asosda moliyaviy hisobotning dunyo miqyosida garmonizatsiyasiga erishish, ilg'or tajribalardan milliy darajada samarali foydalanish barcha mamlakatlar uchun eng dolzarb masaladir. Xalqaro standartlarning amaliyotga joriy etilishi natijasida mamlakatimizda «700 dan ortiq aksiyadorlik jamiyatlari, 5008 ta xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar»² MHXSlar asosida moliyaviy hisobot tuzishga o'tmoqdalar.

2015 yil 24 aprelda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Aksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni qabul qilindi. Ushbu farmonda zamonaviy xalqaro standartlar va bozor iqtisodiyoti talablariga mos yangi bo'linma va lavozimlarni joriy etish, aksiyadorlik jamiyatlarini boshqarish tuzilmalarini tubdan qayta tashkil etish, yetakchi xorijiy ta'lim muassasalari bilan hamkorlik qilish, aksiyadorlik jamiyatlari ochiqlik va shaffofligiga imkoniyat yaratish, ular tomonidan xalqaro standartlar asosida audit va moliyaviy hisobot axborotlarini nashr qilish vazifalari yuklatilgan.

2016 yil 13 aprelda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risidagi" Qonunning yangi tahriri 22-moddasida "**Xalqaro standartlar bo'yicha tuziladigan moliyaviy hisobotga doir talablar moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida belgilanadi**" deb qayd etilishi mamlakatimizda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining qo'llanilishining qonuniy asoslarini belgilab beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev "**Birinchi – islohotlarning qay darajada samara berayotganini ko'rsatadigan maqsadli dasturlarni amalga oshirish natijadorligi. Bular qatorida sanoat va boshqa tarmoqlarni rivojlantirishning quyidagi iqtisodiyva moliyaviy ko'rsatkichlarini keltirish mumkin: ishlab chiqarish quvvatlarining ahvoli, xarajatlarni va tannarxni pasaytirish, mahalliyashtirish va rentabellik darajasini, mahsulot raqobatdoshligini so'zsiz oshirish**"⁴ni alohida qayd etdi. Bundan ko'rinib turibdiki, moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan ishlab chiqarish quvvatlarining ahvoli, xarajatlar va tannarx, mahalliyashtirish va rentabellik darajasi kabi ko'rsatkichlar bugungi kunda o'ta muhim ahamiyat kasb etishini alohida ta'kidlash lozim.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha Harakatlar strategiyasiga boshqaruv tizimida xalqaro instrumentlar va standartlardan keng foydalanishni ko'zda tutuvchi vazifalar kiritilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017 yil 22 dekabrda Oliy Majlisga murojaatnomasida "**Iqtisodiyot – bu hisob-kitob degani. Har bir ishimizda puxta hisob-kitob birinchi o'rinda turishi**

lozim"³ – deb ta'kidlaganlari ham buxgalteriya hisob-kitob ishlarini zamonaviy darajaga ko'tarishni ko'zda tutadi.

¹ <https://www.ifrs.org/ua/mezhdunarodny-e-standarty-finansovoj-otchyotnosti/>;
www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/

² O'zbekiston hududlarining yillik statistik to'plami. Toshkent 2017. –B.146.

³ Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbarfaoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak., 2017 yil 14 yanvar.-Toshkent: "O'zbekiston", 2017, -26 b

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentabrdagi PQ-3946-sonli «O‘zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarorida bugungi kunda xorijiy investorlarda mahalliy korxonalar moliyaviy hisobotlarining haqqoniyligini tushunish ko‘nikmasining shakllanishini ta’minlamayotganligi ta’kidlab o‘tildi. Ushbu Qarorda xalqaro amaliyotni o‘rganish asosida buxgalteriya hisobi va audit yo‘nalishlari bo‘yicha o‘quv reja va dasturlariga “Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari” bo‘yicha fanini kiritish vazifalari yuklatilgan.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tishining zaruriyati yana shu bilan belgilanadiki, dunyo bozorlariga chiqish, mamlakatimiz eksport salohiyatini yuksaltirish, dunyo xom-ashyo va valyuta birjalariga kotirovka qilish, dunyo banklaridan kredit olish uchun kompaniya va tashkilotlartomonidan MHXSga muvofiq moliyaviy hisobot tuzishni talab etilishi bilan belgilanadi.

Bugungi kunda **O‘zbekistonda moliyaviy buxgalteriya hisobi va hisobotini jahon andozalari darajasiga chiqarishning yagona yo‘li** bu moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini va ilg‘or xorijiy tajribalarni, sohaga doir jahon adabiyotlari va hujjatlarini o‘rganish hamda ularni mamlakatimiz iqtisodiyotining xususiyatlarini hisobga olgan holda joriy qilishdan iboratdir. Bu yo‘l eng dolzarb va o‘ta muhim yo‘ldir. Bundan boshqa yo‘l ham bo‘lishi mumkin emas. Bu yo‘ldan og‘ishmay harakat qilishimiz kerak.

MHXSlar mamlakatlar o‘rtasidagi hamkorlikni, jumladan, iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirish va mamlakatlarda investitsiyaviy muhitni yaxshilashda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Shuning uchun ham kun

sayin xalqaro standartlarni e’tirof etuvchi mamlakatlar soni oshib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi ham MHXSga o‘tishning o‘ziga xos yo‘lini tanladi. Mamlakatimizda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari talablariga uyg‘un bo‘lgan va milliy iqtisodiyotimiz talablariga javob beradigan buxgalteriya hisobining milliy standartlarini ishlab chiqishga va joriy qilishga kirishildi. Hozirgi kunda milliy standartlarimiz xalqaro standartlarga muvofiq holda takomillashtirilib borilmoqda.

Ushbu o‘quv-uslubiy majmua keyingi yillarda qabul qilingan halqaro hujjatlar, “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risidagi” Qonun va qonun osti meyoriy- huquqiy xujjatlari, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari talablari hamda nufuzli xorijiy darsliklarga asoslanib tayyorlandi.

“Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari” fani mutaxassislik fanlari tarkibida bo‘lgan fan hisoblanib, o‘quv rejasiga muvofiq o‘quv yilining 1-2 semestrlarida o‘qitiladi. Ushbu fan mutaxassislik o‘quv rejasidagi boshqa fanlar “Xalqaro audit”, “Moliyaviy hisob”, “Boshqaruv hisobi” va “Iqtisodiyot subektlari moliyaviy holatining tahlili” fanlari bilan uzviy va mantiqiy bog‘liqlikda hisoblanadi. Bugungi kunda “Moliyaviy hisob” fani MHXSlari asosida takomillashtirilmoqda, MHXSlari asosida tuzilgan moliyaviy hisobotlar “Xalqaro audit” fanidagi ilg‘or usul va uslublar asosida xalqaro auditdan o‘tkaziladi, MHXSlar asosida tuzilgan hisobotlar asosida moliyaviy holatning tahlili amalga oshiriladi.

Ushbu o‘quv-uslubiy majmua interaktiv usullar, jumladan “klaster”, “SWOT tahlil”, “aqliy hujum”, “muammoli ma’ruza”, “blits so‘rov” va boshqa usullarni qo‘llashni ko‘zda tutadi. Mavzularni yoritishda elektron materiallar, Power Point va Excel kompyuter hamda maxsus buxgalteriya hisobi dasturlari, internet rasmiy sayt materiallaridan samarali foydalanildi.

O‘quv-uslubiy majmua Oliy ta’lim muassasalarida 5A230901 – Buxgalteriya hisobi (tarmoqlar va sohalar bo‘yicha), 5A230902 – Audit (tarmoqlar va sohalar bo‘yicha) mutaxassisligi bo‘yicha magistraturada ta’lim olayotgan talabalarga mo‘ljallangan.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
QARSHI MUHANDISLIK-IQTISODIYOT INSTITUTI**

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI-2

FANINING O'QUV DASTURI

Bilim sohasi:	400 000 – Biznes, boshqaruv va huquq
Ta'lim sohasi:	410 000 – Biznes va boshqaruv
Magistratura mutaxassisliklari:	70410102-Audit (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)

Qarshi- 2022

Fan (modul) kodi 336 IFRS 1 8 1.03	O'quv yili 2022-2023	Semestr 1-2	ECTS krediti 8
Fan (modul) turi Majburiy fanlar	Ta'lim tili o'zbek		Haftalik dars soati 4
Fanning nomi	Auditoriya mashg'ulotlari (soat)	Mustaqil ta'lim	Jami yuklama
Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari-2 1-semestr	60	60	120
2-semestr	60	60	120
Jami	120	120	240

	I.Fanning mazmuni
	“Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari” fanining asosiy maqsadi – magistrantlarda xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning moliyaviy-xo‘jalik faoliyatini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo‘yicha nazariy va amaliy bilimlarni shakllantirishdan iborat. Fanning vazifasi – moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini uyg‘unlashtirgan holda magistrantlarga moliyaviy hisobotlarni xalqaro darajada tayyorlash va taqdim etish, buxgalteriya hisobi milliy standartlari asosida faoliyat yuritayotgan korxonalarni xalqaro standartlarga muvofiq transformatsiya qilishni o‘rgatishdan iborat.
	II. Asosiy nazariy qism (ma’ruza mashg‘ulotlari)
	II.I. Fan tarkibiga quyidagi mavzular kiradi:
	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga kirish Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga kirish. Moliyaviy hisobot xalqaro standartlarining asosiy mazmuni va uning buxgalterlarni tayyorlash tizimidagi o‘rni. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining yaratilish tarixi. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo‘yicha qo‘mita(MHXSQ)ning maqsadi va uning tavsifi. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini ishlab chiqish, qabul qilish va foydalanish imkoniyatlari. Moliyaviy hisobotni tayyorlashning konseptual asoslari. MHXS (IFRS) 1 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini birinchi marta qo‘llash”. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida umumiy masalalar Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida umumiy masalalar.BHXS №1 “Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish” standartining mazmuni va qo‘llanilishi. BHXS (IAS) 7 “Pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobot” standartining mazmuni va

	qoʻllanilishi. 3.BHXS (IAS) 8 “Hisob siyosatlar, buxgalteriya hisobi maqsadida baholashlardagi oʻzgarishlar va xatolar” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. BHXS (IAS) 10 “Hisobot davridan keyingi hodisalar” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. BHXS (IAS) 21 “Valyuta kurslaridagi oʻzgarishlarning taʼsirlari” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. 2-Modul. MOLIVAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI TAVSIFI Tushumlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi Tushumlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi. BHXS (IAS) 11 “Qurilish shartnomalari” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. BHXS (IAS) 18 “Tushum” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. Nomoliyaviy aktivlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi BHXS (IAS) 2 “Zaxiralar” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. BHXS (IAS) 16 “Asosiy vositalar”. BHXS (IAS) 23 “Qarzlarni boʻyicha xarajatlar” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. BHXS (IAS) 40 “Investitsion mulk” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. BHXS (IAS) 38 “Nomoddiy aktivlar” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. MHXS (IFRS) 5 “Sotish uchun moʻljallangan uzoq muddatli aktivlar va davom ettirilmaydigan faoliyat” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. Baholashni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi Baholashni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi. BHXS (IAS) 36 “Aktivlarning qadrsizlanishi” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. MHXS (IFRS) 13 “Haqqoniy qiymatni baholash” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. Nomoliyaviy majburiyatlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi BHXS (IAS) 37 “Rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. BHXS (IAS) 12 “Foyda soliqlari” standartining mazmuni va qoʻllanilishi Moliyaviy instrumentlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi BHXS (IAS) 32 “Moliyaviy instrumentlar: taqdim etish” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. BHXS (IAS) 39 “Moliyaviy instrumentlar: tan olish va baholash” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. MHXS (IFRS) 7 “Moliyaviy instrumentlar: maʼlumotlarni ochib berish” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. Konsolidatsiyalash asoslarini hisobga oluvchi standartlarining tavsifi Konsolidatsiyalash asoslarini hisobga oluvchi standartlarining tavsifi. BHXS (IAS) 28 “Qaram tashkilotlardagi va qoʻshma korxonalaridagi investitsiyalar” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. MHXS (IFRS) 10 “Jamlangan moliyaviy hisobotlar” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. Moliyaviy hisobot transformatsiyasi MHXS boʻyicha hisobotni tuzishning uslublari. Moliyaviy hisobotni transformatsiya boʻyicha tartibga solish. Hisobotlarni shakllantirish va nazorat jarayonlari. Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etish tartibi, uning maqsadi va qoʻllanilish sohasi.
--	--

III. Amaliy mashg'ulotlar buyicha ko'rsatma va tavsiyalar
(*Seminar mashg'ulotlari*), (*Mustaqil ta'lim*), (*Kurs ishi*) o'quv rejada ko'rsatilgan turi (nomi) bo'yicha yoziladi)

Amaliy mashg'ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga kirish
Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida umumiy masalalar
Tushumlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi
Nomoliyaviy aktivlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi
Baholashni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi
Nomoliyaviy majburiyatlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi
Moliyaviy instrumentlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi
Konsolidatsiyalash asoslarini hisobga oluvchi standartlarining tavsifi
Moliyaviy hisobot transformatsiyasi

IV. Fan bo'yicha kurs ishi

Fan bo'yicha kurs ishi o'quv rejasida rejalashtirilmagan.

V. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Mustaqil ta'limning shakl va mazmuni

"Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari" fani bo'yicha talabanning mustaqil ishi shu fanni o'rganish jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, uslubiy va axborot resurslari bilan to'la ta'minlangan.

"Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari" fanini o'rganuvchi talabalar auditoriyada olgan nazariy bilimlarini mustahkamlash uchun mustaqil ta'lim tizimiga asoslanib, kafedra o'qituvchilari rahbarligida, mustaqil ish bajaradilar. Bunda ular qo'shimcha adabiyotlarni o'rganib hamda internet saytlaridan foydalanib, konspektlar, referatlar va ilmiy dokladlar tayyorlaydilar, amaliy mashg'ulot mavzusiga doir uy vazifalarini bajaradilar, ko'rgazmali qurollar va slaydlar tayyorlaydilar. Mustaqil ta'lim natijalari reyting tizimi asosida baholanadi.

Uyga vazifalarni bajarish, qo'shimcha darslik va adabiyotlardan yangi bilimlarni mustaqil o'rganish, kerakli ma'lumotlarni izlash va ularni topish yo'llarini aniqlash, internet tarmoqlaridan foydalanib ma'lumotlar to'plash va ilmiy izlanishlar olib borish, ilmiy to'garak doirasida yoki mustaqil ravishda ilmiy manbalardan foydalanib ilmiy maqola va ma'ruzalar tayyorlash kabilar talabalarning darsda olgan bilimlarini chuqurlashtiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi. Shuning uchun ham mustaqil ta'limsiz o'quv faoliyati samarali bo'lishi mumkin emas.

Uy vazifalarini tekshirish va baholash amaliy mashg'ulot olib boruvchi o'qituvchi tomonidan, konspektlarni va mavzuni o'zlashtirish darajasini tekshirish va baholash esa ma'ruza darslarini olib boruvchi o'qituvchi tomonidan har darsda amalga oshiriladi.

Talabalarga mustaqil ishni tayyorlashda muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi.

- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan mavzularini o'rganish;
- tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish;
- kompyuter texnologiyalari tizimlari bilan ishlash;
- maxsus adabiyotlar bo'yicha referat va konspektlar tayyorlash;

- talabaning o'quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan adabiyotlar, monografiya va ilmiy to'plamlarni chuqur o'rganish; - interaktiv va yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish jarayonida faol qatnashish; - masofaviy (distansion) ta'limni tashkil etishda qatnashish; - mustaqil ta'lim topshiriqlarini bajarish. “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari” fanidan mustaqil ish majmuasi fanning barcha mavzularini qamrab olgan va quyidagi mavzu ko'rinishida shakllantirilgan. “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari” fanidan mustaqil ish majmuasi fanning barcha mavzularini qamrab olgan va quyidagi mavzu ko'rinishida shakllantirilgan.			
	Fani bo'yicha mazmuni	Mustaqil ta'limga oid bo'lim va mavzulari	Mustaqil ta'limga oid topshiriq va tavsiyalar
.	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga kirish	MHXS va BHMSlarning bir-biridan farqli jihatlari	konspekt, taqdimot va slaydlar
.	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida umumiy masalalar	Moliyaviy hisobotni tuzish va uni taqdim qilish.	konspekt, referat va taqdimot
.	Tushumlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	1-son MHXS, 8-son MHXS	konspekt, referat va taqdimot
.	Nomoliyaviy aktivlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	7-son MHXS, 37-son MHXS, 21-son MHXS	konspekt, taqdimot va slaydlar
.	Baholashni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	2-son MHXS, 11-son MHXS, 16-son MHXS, 17-son MHXS	konspekt, referat va taqdimot
.	Nomoliyaviy majburiyat larni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	36-son MHXS, 38-son MHXS, 40-son MHXS, 20-son MHXS	konspekt, taqdimot va slaydlar
.	Moliyaviy instrumentlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	18-son MHXS, 12-son MHXS, 23-son MHXS	konspekt, taqdimot va slaydlar
.	Konsolidatsiyalash asoslarini hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	32-son MHXS, 39-son MHXS, 29-son MHXS	konspekt, taqdimot va slaydlar
.	Moliyaviy hisobot transformatsiyasi	22-son MHXS, 27-son MHXS, 28-son MHXS, 29-son MHXS, 31-son MHXS	konspekt, taqdimot va slaydlar
Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan referatlar, mavzular bo'yicha prezentatsiyalar tayyorlash va o'rnatilgan tartibda taqdim etish tavsiya etiladi. Mustaqil ishlarining namunaviy mavzulari: 1.Buxgalteriya hisobining Britaniya-Amerika modeli va uni O'zbekistonda			

amaliyotida hisobotlarni transformatsiya qilishdagi muammolar. 2. Buxgalteriya balansini tuzishdagi gorizontal va vertikal usullarning farqi va O'zbekiston amaliyotida qo'llashdagi muammolari. 3. Buyuk Britaniyadagi professional buxgalterlik tashkilotlarining faoliyati va ularning MHXS joriy etishdagi o'rni. 4. Germaniyadagi professional buxgalterlik tashkilotlarining faoliyati va ularning MHXSlarni qonuniy tartibga solinishidagi tajribasi. 5. Yaponiyada buxgalteriya hisobining rivojlanish tarixi va MHXSlarni qonuniy tartibga solishdagi tajribasi. 6. Xalqaro kontseptsiyalarni tartibga soladigan xalqaro hujjatlar va ularni O'zbekistonda qo'llashdagi muammolar va uni takomillashtirish. 7. O'zbekistonda buxgalteriya hisobining milliy kontseptual asoslarini xalqaro kontseptsiyalariga muvofiqlashtirishdagi muammolar va uni takomillashtirish. 8. Dunyo mamlakatlari buxgalteriya hisobi milliy standartlarining MHXSlarga muvofiqligi va MHXSlarga o'tishdagi muammolar va ularni takomillashtirish yo'llari 9. O'zbekiston Respublikasi BHMSlarini MHXSlari asosida takomillashtirishni zarurati va amaliyotga tatbiq qilishdagi muammolar. 10. Xalqaro talablar bo'yicha buxgalteriya balansini tuzish va unda axborotlar aks ettirish va taqdim qilish tajribasi. 11. Xalqaro talablar bo'yicha foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotni tuzish va unda axborotlar aks ettirish hamda taqdim qilish tajribasi. 12. Xalqaro talablar bo'yicha xususiy kapital hisobotini tuzish va unda axborotlar aks ettirish hamda taqdim qilish tajribasi. 13. Xalqaro talablar bo'yicha pul oqimi to'g'risidagi hisobotni tuzish va unda axborotlar aks ettirish va taqdim qilish tajribasi. 14. Xalqaro talablar bo'yicha moliyaviy hisobotlarni tartibga soladigan MHXSlarini amaliyotga qo'llashlashdagi muammolar va uni takomillashtirish yo'llari. 15. MHXSlari talablari bo'yicha bitta aktsiyaga to'g'ri keladigan foyda summasini aniqlash va taqsimlash qoidalari hamda uni takomillashtirish yo'llari. 16. O'zbekistonda aktsiyaga to'g'ri keladigan foyda va segmentlar to'g'risida milliy standartlarni ishlab chiqishdagi muammolar va uni takomillashtirish. 17. MHXSlari talabi bo'yicha chet el valyutasi bilan bog'liq faoliyatning asosiy jihatlari va uni takomillashtirish. 18. MHXSlari talablari bo'yicha giperinflyatsiya mavjud malakatlarda moliyaviy hisobotlarni tuzish tajribasi va undagi mavjud muammolar. 19. MHXSlari talablari bo'yicha tugallanayotgan faoliyatda aks ettiriladigan axborotlar tarkibi va uni taqdim qilish amaliyoti. 20. MHXSlarda uzoq muddatli moddiy va nomoddiy aktivlar hisobi va uni takomillashtirish yo'llari. 21. MHXSlari talablari bo'yicha mulk, bino va inshootlarni kapital ta'min qilish va tasarruf etish jarayonlarini buxgalteriya hisobida aks ettirish hamda uni takomillashtirish. 22. MHXSlari talablari bo'yicha nomoddiy aktivlarni tan olish, tannarxini aniqlash va hisobda aks ettirish hamda uning hisobini takomillashtirish. 23. MHXSlari talablari bo'yicha aktivlarning qadrsizlanishidan ko'rilgan zararni tan olish va hisobda aks ettirishni takomillashtirish. 24. MHXSlari talablari bo'yicha soliq aktivlari va soliq majburiyatlarini hisoblash tartibini takomillashtirish. 25. MHXSlari talablari bo'yicha rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar hisobini takomillashtirish.

	26. MHXSlari talablari boyicha moliyaviy instrumentlarni o'lash va tan olish, baholash va uni hisobga olishni takomillashtirish. 27. Moliyaviy instrumentlarni xedjirlashni hisobga olish va uni takomillashtirish. 28. MHXSlari talablari bo'yicha kompaniyalar biznesining birlashishini hisobga olish va uni takomillashtirish yo'llari. 29. MHXSlari talablari bo'yicha kompaniya biznesni birlashtirish jarayonida xarid qilingan kompaniyaning aktivlari va majburiyatlari baholash tartibi va uni takomillashtirish yo'llari. 30. 1-sonli "Moliyaviy hisobotni taqdim etish" MHXS (IAS)ni amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo'llari. 31. 2-sonli "Zaxiralar" MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo'llashdagi muammolar hamda standartni takomillashtirish. 32. 7-sonli "Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot" MHXS (IAS)ni amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo'llari. 33. 8-sonli "Hisob siyosati, hisob baholashdagi o'zgarishlar va xatoliklar" MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo'llashdagi muammolarni takomillashtirish. 34. 10-sonli "Buxgalteriya balansi sanasidan keyingi hodisalar" MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo'llashdagi muammolarni takomillashtirish. 35. 18-sonli "Tushumlar" MHXS (IAS)ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo'llari. 36. 19-sonli "Xodimlarga qo'shimcha to'lovlar" MHXS (IAS)ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo'llari. 37. 20-sonli "Davlat subsidiyalarini hisobga olish va davlat yordami to'g'risida ma'lumotni ochib berish" MHXS (IAS)ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo'llari. 38. 21-sonli "Chet el valyuta kurslari o'zgarishlari ta'siri" MHXS (IAS)ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo'llari. 39. 23-sonli "Qarzlarni bo'yicha xarajatlar" MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo'llashdagi muammolarni takomillashtirish. 40. 24-sonli "Bog'liq tomonlar to'g'risidagi ma'lumotlarni ochib berish" MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo'llashdagi muammolarni takomillashtirish. 41. 28-sonli "Assotsialashgan tashkilotlarga investitsiyalar" MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo'llashdagi muammolarni takomillashtirish. 42. 29-sonli "Giperinflyatsiya sharoitida moliyaviy hisobot" MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo'llashdagi muammolarni takomillashtirish. 43. 32-sonli "Moliyaviy instrumentlar – axborotlarni taqdim qilish" MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo'llashdagi muammolarni takomillashtirish. 44. 34-sonli "Oraliq moliyaviy hisobotlar" MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo'llashdagi muammolarni takomillashtirish. 45. 36-sonli "Aktivlarning qadrsizlanishi" MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo'llashdagi muammolarni takomillashtirish. 46. 37-sonli "Baholanadigan majburiyatlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar" MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo'llashdagi muammolarni takomillashtirish. 47. 20-sonli "Davlat subsidiyalarini hisobga olish va davlat yordami to'g'risida ma'lumotni ochib berish" MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo'llashdagi muammolarni takomillashtirish. 48. 21-sonli "Chet el valyuta kurslari o'zgarishlari ta'siri" MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo'llashdagi muammolarni takomillashtirish.
--	--

	49. 23-sonli “Qarzlar boyicha xarajatlar” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo‘llashdagi muammolarni takomillashtirish. 50. 24-sonli “Bog‘liq tomonlar to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni ochib berish” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo‘llashdagi muammolarni takomillashtirish. 51. 38-sonli “Nomoddiy aktivlar” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo‘llashdagi muammolarni takomillashtirish. 52. 39-sonli “Moliyaviy instrumentlar: tan olish va baholash” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo‘llashdagi muammolarni takomillashtirish. 53. 40-sonli “Investitsion mulk” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo‘llashdagi muammolarni takomillashtirish. 54. 41-sonli “Qishloq xo‘jaligi” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo‘llashdagi muammolarni takomillashtirish. 55. 1-sonli “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini birinchi marotaba qo‘llash” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo‘llari. 56. 2 -sonli “Ulushli (Aktsiyaga) instrumentlar asosidagi to‘lovlar” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo‘llari. 57. 3-sonli “Biznesni birlashtirish» MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo‘llari. 58. 4-sonli “Sug‘urta shartnomalari” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo‘llari. 59. 5-sonli “Sotish uchun mo‘ljallangan uzoq muddatli aktivlar va tugatilayotgan faoliyat” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo‘llari. 60. 6-sonli “Foydali qazilmalar zahirasini qidirib topish va uni baholash” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo‘llari. 61. 7-sonli “Moliyaviy instrumentlar: Ma‘lumotlarni ochib berish” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo‘llari. 62. 8-sonli “Operatsion segmentlar” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo‘llari. 63. 9 -sonli “Moliyaviy instrumentlar” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo‘llari. 64. 10-sonli “Jamlangan (konsolidatsiyalashgan) moliyaviy hisobotlar” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo‘llari. 65. 11-sonli “Birgalikdagi faoliyat bo‘yicha kelishuvlar” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo‘llari. 66. 12 -sonli “Boshqa tadbirkorlik sub‘ektlarida ishtirok etish to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni ochib berish” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo‘llari. 67. 13 -sonli “Haqqoniy qiymatni baholash” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo‘llari. 68. «Kichik va o‘rta biznes uchun MHXS» MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo‘llari. 69. 37 -sonli(IAS) BHXS “Baholangan majburiyatlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar” standartini amaliyotga qo‘llash va uni takomillashtirish. 70. 21 -sonli(IAS) BHXS “Valyuta kursi o‘zgarishining ta’siri” standartini amaliyotga qo‘llash va undagi muammolar. 71. Tovar-moddiy zaxiralarning xalqaro standartlar asosida yuritilishi va uni takomillashtirish.
--	--

	72. 11-sonli(IAS) BHXS asosida qurilish shartnomalarini hisobga olish tartibini amaliyotga joriy etish va uni takomillashtirish. 73. 16 -sonli(IAS) BHXS asosida asosiy vositalarning hisobini takomillashtirish. 74. 17 -sonli(IAS) BHXS asosida ijarani hisobga olish tartibini tashkil etish va uni amaliyotga joriy etishdagi muammolar. 75. Aktivlarni qadrsizlanishini 36 -sonli(IAS) BHXS asosida yuritilishi. 76. Nomoddiy aktivlarni xalqaro standartlar asosida yuritilishini tashkil qilish va uni takomillashtirish. 77. Investitsiyaviy koʻchmas mulkni 40-sonli (IAS)BHXS asosida hisobga olishni tashkil qilish va uni takomillashtirish. 78. 20 -sonli (IAS)BHXS asosida davlat subsidiyalarining hisobi va davlat yordami haqidagi maʼlumotni yoritish va uni amaliyotga joriy etish. 79. 18 -sonli (IAS)BHXS asosida tushumlarni hisobga olish va uni amaliyotga joriy etishdagi muammolar. 80. Foyda soligʻini xalqaro standartlar asosida yuritilishini tashkil etish va undagi muammolar. 81. Qarzlar boʻyicha xarajatlarni 23-sonli(IAS) BHXS asosida hisobga olishni tashkil etish va uni takomillashtirish. 82. Moliyaviy instrumentlar: maʼlumotni taqdim etish va yoritishni 32-BHXS asosida tashkil etish va uni takomillashtirish. 83. Moliyaviy instrumentlar: tan olinishi va oʻlchanishini 39-sonli BHXSda hisobga olishni tashkil etish va uni takomillashtirish. 84. Giperinflyatsiya iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy hisobotlarni 29-sonli BHXS asosida tuzish tartibi va uni takomillashtirish. 85. Biznesni birlashtirishni 22-sonli(IAS) BHXS asosida hisobga olishni tashkil etish va uni takomillashtirish. 86. Jamlama va alohida moliyaviy hisobotlarni xalqaro standart asosida tuzishni tashkil etish va uni takomillashtirish. 87. Assotsiatsiyalangan korxonalarga investitsiyalarni 28-sonli(IAS) BHXS asosida yuritishni tashkil etish va uni takomillashtirish. 88. Qoʻshma faoliyatda ishtirok etishni 31-sonli(IAS) BHXSda hisobga olishni tashkil etish va uning muammolari. 89. Sugʻurta shartnomalarining xalqaro standartlarda hisobga olinishi va uni takomillashtirish. 90. Buxgalteriya balansi tuzilgandan keyingi hodisalarning 10-sonli (IAS)BHXS asosida hisobga olishni tashkil etish va uning muammolari. 91. Segment hisobotlarni xalqaro standartlar asosida hisobga olinishini tashkil etish va uning muammolari. 92. Ish haqining 19-sonli (IAS)BHXS asosida tuzish va uni takomillashtirish. 93. Nafaqa taʼminoti dasturlari boʻyicha hisob va hisobotlarni xalqaro standartlar asosida tayyorlashni takomillashtirish. 94. Bogʻliq tomonlar haqidagi maʼlumotlarni 24-sonli(IAS) BHXS asosida yoritib berish va uni takomillashtirish. 95. 30-sonli (IAS)BHXS asosida banklar va shunga oʻxshash moliyaviy tashkilotlarning moliyaviy hisobot maʼlumotini yoritishni tashkil etish va uning muammolari. 96. Oraliq moliyaviy hisobotni 34-sonli(IAS) BHXS asosida tayyorlashni tashkil etish va uning muammolari. 97. Sotuvga moʻljallangan uzoq muddatli aktivlar va tugatilgan faoliyatni 35-sonli (IAS) BHXSda hisobga olishni tashkil etish va uning muammolari.
--	---

.	VI Ta’lim natijalari / Kasbiy kompetensiyalar Fanni o’zlashtirish natijasida talaba: – moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga kirish; – moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida umumiy masalalar haqida tasavvurga ega bo’lishi; – tushumlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi; – nomoliyaviy aktivlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi; – baholashni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi; – nomoliyaviy majburiyatlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifini bilishi va ulardan foydalana olishi; – moliyaviy instrumentlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi; – moliyaviy hisobot transformatsiyasi bo’yicha ko’nikmalariga ega bo’lishi kerak. – konsolidatsiyalash asoslarini hisobga oluvchi standartlarining tavsifi malakalariga ega bo’lishi kerak. (malaka)
.	VII. Ta’lim texnologiyalari va metodlari: • ma’ruzalar; • interfaol keys-stadilar; • seminarlar (mantiqiy fiklash, tezkor savol-javoblar); • guruhlarda ishlash; • taqdimotlarni qilish; • individual loyihalar; • jamoa bo’lib ishlash va himoya qilish uchun loyihalar.
.	VIII. Kreditlarni olish uchun talablar: Fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to’la o’zlashtirish, tahlil natijalarini to’g’ri aks ettira olish, o’rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish va joriy, oraliq nazorat shakllarida berilgan vazifa va topshiriqlarni bajarish, yakuniy nazorat bo’yicha yozma ish (test va og’zaki)ni topshirish.
.	IX. Asosiy va qo’shimcha adabiyotlar hamda axborot manbalari Asosiy adabiyotlar 1. Narbekov D., Raxmonov Sh., Turayev A. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. O’quv qo’llanma. –T.: Iqtisod-moliya, 2018. 2. Tashnazarov S.N., Tashnazarova D.S. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. O’quv qo’llanma. –C.: SamISI, 2018. -421 b. 3. Ibragimov A.K., Marpatov M.D., Rizaev N.K. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida banklarda buxgalteriya hisobi. –T.: “Moliya”, 2010. -272 b. 4. Teterleva, A. S. Mejdunarodniye standarti finansovoy otchetnosti : [ucheb. posobiye] / A. S. Teterleva ; M-vo obrazovaniya i nauki Ros. Federatsii, Ural. feder. un-t. – Ekaterinburg : Izd-vo Ural. un-ta, 2016. – 176 s. 5. Primeneniye MSFO: v 3 ch./Per. s angl. – 5-ye izd., pererab. i dop. – M.: Yunayted Press, 2010. – 1056 s. Qo’shimcha adabiyotlar 6. “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni. 7. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O’zbekiston” NMIU, 2017. – 488 b. 8. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak. – Toshkent:

	“O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 104 b. 9. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 56 b. 10. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 48 b. Internet saytlari 11. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali. 12. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. 13. www.mf.uz – O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy sayti 14. www.soliq.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo‘mitasi rasmiy sayti. 15. www.ziynet.uz – Axborot-ta’lim portali 16. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasining rasmiy sayti 17. www.sciencedirect.com. – Ommabop ilmiy jurnallar sayti 18. www.reader.elsevier.com. – Ommabop ilmiy jurnallar sayti 19. www.scopus.com. – Xalqaro maqola va anjumanlar sayti
0.	O‘quv dasturi QarMII Iqtisodiyot fakulteti Kengashining 2021 yil 25 sentabrda 2-sonli bayonnomasi bilan ma’qullangan. Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti Kengashining 2021 yil ____ ____ da 2-sonli bayonnomasi bilan ma’qullangan fan dasturlarini o‘quv jarayonida foydalanishga tavsiya etilgan.
1.	Fan/modul uchun mas’ullar: Egamberdiyeva S.R.- QMII, “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida dotsenti, i.f.n.
2.	Taqrizchilar: Qarshi shahar “Audit-hisob markazi” MCHJ raisi Z.Ergasheva “Innovatsion iqtisodiyot” kafedrasida mudiri, i.f.d. S.N.Hamrayeva

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
QARSHI MUHANDISLIK-IQTISODIYOT INSTITUTI

Ro'yxatga olindi

№ 859
"29" 08 2022 y.

"Tasdiqlayman"
O'quv ishlari prorektor
O.N. Bozorov
"29" 08 2022 y.

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI-2
FANI
SILLABUSI

Bilim sohasi:	400000 – Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq
Ta'lim sohasi:	410000 – Iqtisod
Magistratura	70410102-Audit (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)
mutaxassisliklari:	

Qarshi-2022

Fanning sillabusi o'quv, ishchi o'quv reja va o'quv dasturiga muvofiq ishlab chiqildi.

Tuzuvchi:

Egamberdiyeva S.R. – “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası dotsenti

Taqrizchilar:

Ergasheva Z. – Qarshi shahar “Audit-hisob markazi” MCHJ raisi.

Fayziyeva SH.SH. – QMII “Innovatsion iqtisodiyot” kafedrası dotsenti

Fan sillabusi Qarshi muhandislik-iqtisodiyot institutining “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasining 2022 yil 24.08 dagi 01- son yig'ilishida hamda “Iqtisodiyot” fakulteti Uslubiy Komissiyasining 2022 yil 24.08 dagi 01- son yig'ilishida muhokama qilinib, tasdiqlangan.

Institut Uslubiy Kengashining 202 yil 29.08 dagi 01 son yig'ilishi qarori bilan o'quv jarayonida foydalanishga tavsiya etilgan.

O'quv uslubiy boshqarma boshlig'i

Sh.R.Turdiyev

Fakultet uslubiy komissiyasi raisi

A.B.Qurbonov

Kafedra mudiri:

A.T.Alikulov

**“Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari”
fani sillabusi**

Fan (modul) kodi IFRS6205	O‘quv yili 2021-2022	Semestr 3	ECTS krediti 5
Fan (modul) turi Mutaxassislik fanlari	Ta’lim tili o‘zbek		Haftalik dars soati 4
Fanning nomi Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari	Auditoriya mashg‘ulotlari (soat)	Mustaqil ta’lim	Jami yuklama
3-semestr	60	90	150

O‘qituvchi haqida ma’lumot

Kafedra nomi	Buxgalteriya hisobi va audit		
O‘qituvchi lar	F.i.sh.	Telefon nomeri	e-mail
Ma’ruzachi	Egamberdiy eva Salima Rayimovna	+998 90 517 30 80	Egamberdiyeva.salima@bk.ru
Amaliy mashg‘ulot	Egamberdiy eva Salima Rayimovna	+998 90 517 30 80	Egamberdiyeva.salima@bk.ru
Laboratori ya mashg‘uloti	-	-	-

I.Fanning mazmuni

Ushbu kursda ‘Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari’ fanining mazmuni, predmeti va metodi, uning mohiyati, maqsadi va vazifalari, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga kirish, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida umumiy masalalar haqida tasavvurga ega bo‘lishi, tushumlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi, nomoliyaviy aktivlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi, baholashni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi, nomoliyaviy majburiyatlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifini bilishi va ulardan foydalana olishi, moliyaviy instrumentlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi kabi mavzular uzviylik va uzluksizlik nuqtai-nazaridan mantiqiy ketma-ketlik asosida o‘rganiladi. Fanni o‘rganish orqali mutaxassis kasbiy faoliyati davomida Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va uni qo‘llanilishini to‘liq o‘zlashtiradi. Ushbu ‘Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari’ fanini o‘qitish buxgalteriya hisobi sohasidagi mutaxassis – iqtisodchilarni tayyorlash bo‘yicha qo‘yilgan talablardan kelib chiqadi. Buxgalteriya hisobi bo‘yicha yetuk mutaxassislarini tayyorlash tizimida ‘Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari’ fani yetakchi o‘rinni egallaydi. Bu fanni o‘rganish talabalarga o‘xshash fanlarni chuqur o‘rganish uchun yetarli asos bo‘lib xizmat qiladi.

“Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari” fanining asosiy maqsadi – magistrantlarda xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlarning moliyaviy-xo‘jalik faoliyatini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo‘yicha nazariy va amaliy bilimlarni shakllantirishdan iborat.

Fanning vazifasi – moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini uyg‘unlashtirgan holda magistrantlarga moliyaviy hisobotlarni xalqaro darajada tayyorlash va taqdim etish, buxgalteriya hisobi milliy standartlari asosida faoliyat yuritayotgan korxonalarni xalqaro standartlarga muvofiq transformatsiya qilishni o‘rgatishdan iborat.

Asosiy maqsad esa kelajakda shu sohadagi mutaxassislariga buxgalteriya hisobini tashkil qilish, ishbilarmonlik faoliyati bo‘yicha mustahkam nazariy bilim berish, tajribalarni o‘rgatish, hisob siyosatini o‘rnatish, moliyaviy siyosat, iqtisodiyotni boshqarishda asoslanadigan va tegishli qarorlar qabul qilinadigan axborotlarni yig‘ish va ularga ilmiy asosda ishlov berish usullarini o‘rgatishdir. to‘g‘risida nazariy bilim berish va amaliy ko‘nikmalar hosil qilishdan iborat.

II. Fan o‘qitilishining natijalari (shakllanadigan kompetentliklar)

Fanni o‘zlashtirish natijasida talaba:

- moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga kirish;
- moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida umumiy masalalar haqida tasavvurga ega bo‘lishi;
- tushumlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi;
- nomoliyaviy aktivlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi;
- baholashni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi;
- nomoliyaviy majburiyatlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifini bilishi va ulardan foydalana olishi;
- moliyaviy instrumentlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi;
- moliyaviy hisobot transformatsiyasi bo‘yicha ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak.
- konsolidatsiyalash asoslarini hisobga oluvchi standartlarining tavsifi malakalariga ega bo‘lishi kerak.

III. Ta’lim texnologiyalari va uslublari

Yo‘nalishning o‘ziga xos xususiyatlari dasturni interfaol usullarda o‘zlashtirishni taqazo qiladi. Bunda asosiy e’tibor auditoriya mashg‘ulotlarida va mustaqil tayyorgarlikda o‘zlashtiriladigan chuqurlashtiriladigan nazariy bilimlarga hamda ob’ektiv jarayonlar va hodisalarga nisbatan dunyoqarashni shakllantirishda ma’ruza mashg‘ulotlariga katta o‘rin ajratiladi.

Dastur materiallarini o‘zlashtirish to‘rt xil:

- muammoli mavzular bo‘yicha;
- mustaqil o‘zlashtirilishi murakkab bo‘lgan bo‘limlar bo‘yicha;
- ta’lim oluvchilarda alohida qiziqish uyg‘otuvchi bo‘limlar bo‘yicha;
- ma’ruzalarni interfaol usulda o‘qitish yo‘li bilan;
- mustaqil ta’lim olish va ishlash, kollektivumlar va munozaralar jarayonida o‘zlashtiriladigan bilimlar bo‘yicha mashg‘ulotlar o‘tkazish yo‘li bilan amalga oshirishni nazarda tutadi.

Mustaqil tayyorgarlik jarayonida talaba adabiyotlar, internet materiallari va meyoriy hujjatlar bilan ishlashni uddalashni namoyon qilishi, auditoriya mashg‘ulotlari paytida qabul qilingan ma’lumotlarni mushohada qilish va mustaqil ijodiy qarorlar qabul qila olish qobiliyatlarini ko‘rsatishi zarur.

Fanni o‘zlashtirishda masofadan o‘qitish (modul platformasi), darslik, o‘quv qo‘llanmalari va ma’ruzalar matnlarining elektron versiyalari, ma’ruzalar o‘qish, video-audio mashg‘ulotlar va elektron resruslar (Internet tarmog‘i orqali) dan foydalaniladi.

Dastur talabalar bilimini reyting-nazoratidan foydalanadigan o‘quv jarayonini tashkil qilishning kredit-modul tizimi tamoyillari asosida amalga oshadi.

Fanni o‘qitishda interfaol, kommunikativ, perseptiv yondashuvlardan maksimal darajada foydalanish, o‘quv adabiyotlaridan tashqari autentik materiallar: audio, video, jurnallar, internet manbalaridan o‘zlashtirilgan bilimlar majmuasini amaliyotda kuzatilayotgan dalil va hodisalarga bog‘lay olish, olingan natijalarni baholash, tahlil qilish orqali kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan

bilim, malaka va kompetensiyalarni innovatsion tafakkur layoqati negizida shakllantirishga alohida e'tibor qaratish talab etiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, o'quv mashg'ulotlarini loyihalash jarayonida:

- mezonni tanlash;
- o'quv maqsadlarini toifalash;
- o'quv materiallarini modullashtirish;
- ularni o'rganish, tahlil qilish va qayta ishlash;

- o'rganish natijalarini aniqlash kabi omillarga qaratish orqali ta'lim oluvchida nazariy bilimlar puxta egallanishi hamda ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmasini shakllantirish, mustaqil ta'limni samarali tashkil etish talab etiladi.

IV. Fan tarkibi (ma'ruza mashg'ulotlari)

	Mavzular	Qisqacha mazmuni	Soat
3-semestr			
	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga kirish	1-mavzu. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga kirish 1.Moliyaviy hisobot xalqaro standartlarining asosiy mazmuni va uning buxgalterlarni tayyorlash tizimidagi o'rni. 2.Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining yaratilish tarixi. 3.Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo'yicha qo'mita(MHXSQ)ning maqsadi va uning tavsifi. 4.Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini ishlab chiqish, qabul qilish va foydalanish imkoniyatlari. 5.Moliyaviy hisobotni tayyorlashning konseptual asoslari. MHXS (IFRS) 1 "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini birinchi marta qo'llash".	2
	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida umumiy masalalar	2-mavzu. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida umumiy masalalar 1.BHXS №1 "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish" standartining mazmuni va qo'llanilishi. 2.BHXS (IAS) 7 "Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot" standartining mazmuni va qo'llanilishi. 3.BHXS (IAS) 8 "Hisob siyosatlar, buxgalteriya hisobi maqsadida baholashlardagi o'zgarishlar va xatolar" standartining mazmuni va qo'llanilishi. 4.BHXS (IAS) 10 "Hisobot davridan keyingi hodisalar" standartining mazmuni va qo'llanilishi. 5.BHXS (IAS) 21 "Valyuta kurslaridagi o'zgarishlarning ta'sirlari" standartining mazmuni va qo'llanilishi.	4
2-Modul. MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI TAVSIFI			
	Tushumlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	3-mavzu. Tushumlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi 1.BHXS (IAS) 11 "Qurilish shartnomalari" standartining mazmuni va qo'llanilishi. 2.BHXS (IAS) 18 "Tushum" standartining mazmuni va qo'llanilishi.	2

.	Nomoliyaviy aktivlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	4-mavzu. Nomoliyaviy aktivlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi 1.BHXS (IAS) 2 “Zaxiralar” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. 2.BHXS (IAS) 16 “Asosiy vositalar”. 3.BHXS (IAS) 23 “Qarzlarni boʻyicha xarajatlar” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. 4.BHXS (IAS) 40 “Investitsion mulk” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. 5.BHXS (IAS) 38 “Nomoddiy aktivlar” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. 6.MHXS (IFRS) 5 “Sotish uchun moʻljallangan uzoq muddatli aktivlar va davom ettirilmaydigan faoliyat” standartining mazmuni va qoʻllanilishi.	4
.	Baholashni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	5-mavzu. Baholashni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi. 1.BHXS (IAS) 36 “Aktivlarning qadrsizlanishi” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. 2.MHXS (IFRS) 13 “Haqqoniy qiymatni baholash” standartining mazmuni va qoʻllanilishi	4
		2-semestr jami:	
.	Nomoliyaviy majburiyatlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	6-mavzu. Nomoliyaviy majburiyatlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi 1.BHXS (IAS) 37 “Rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. 2.BHXS (IAS) 12 “Foyda soliqlari” standartining mazmuni va qoʻllanilishi	2
.	Moliyaviy instrumentlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	7-mavzu. Moliyaviy instrumentlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi 1.BHXS (IAS) 32 “Moliyaviy instrumentlar: taqdim etish” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. 2.BHXS (IAS) 39 “Moliyaviy instrumentlar: tan olish va baholash” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. 3.MHXS (IFRS) 7 “Moliyaviy instrumentlar: maʼlumotlarni ochib berish” standartining mazmuni va qoʻllanilishi.	4
.	Konsolidatsiyalash asoslarini hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	8-mavzu. Konsolidatsiyalash asoslarini hisobga oluvchi standartlarining tavsifi B1.HXS (IAS) 28 “Qaram tashkilotlardagi va qoʻshma korxonalardagi investitsiyalar” standartining mazmuni va qoʻllanilishi. 2.MHXS (IFRS) 10 “Jamlangan moliyaviy hisobotlar” standartining mazmuni va qoʻllanilishi.	4
.	Moliyaviy hisobot transformatsiyasi	9-mavzu. Moliyaviy hisobot transformatsiyasi 1.MHXS boʻyicha hisobotni tuzishning uslublari. Moliyaviy hisobotni transformatsiya boʻyicha tartibga solish. 2.Hisobotlarni shakllantirish va nazorat jarayonlari. 3.Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etish tartibi, uning maqsadi va qoʻllanilish sohasi.	4
		3-semestr jami	30

Hammasi:	60
-----------------	-----------

Amaliy mashg'ulotlar 3-semestr

	Mavzular	
	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga kirish	2
	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida umumiy masalalar	4
	Tushumlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	2
	Nomoliyaviy aktivlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	4
	Baholashni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	4
	Nomoliyaviy majburiyatlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	2
	Moliyaviy instrumentlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	4
	Konsolidatsiyalash asoslarini hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	4
	Moliyaviy hisobot transformatsiyasi	4
	3-semestr jami:	30

Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha kafedra professor- o'qituvchilari tomonidan ko'rsatma va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Unda talabalar asosiy ma'ruza mavzulari bo'yicha olgan bilim va ko'nikmalarini amaliy masalalar echish orqali yanada boyitadilar. Shuningdek, darslik va o'quv qo'llanmalar asosida talabalar bilimlarini mustaxkamlashga erishish, tarqatma materiallardan foydalanish, ilmiy maqolalar va tezislarni chop etish orqali talabalar bilimini oshirish, masalalar echish, mavzular bo'yicha ko'rgazmali qurollar tayyorlash va boshqalar tavsiya etiladi.

Laboratoriya mashg'ulotlari

Laboratoriya mashg'ulotlari rejalashtirilmagan.

V. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Mustaqil ta'limning shakl va mazmuni

“Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari” fani bo'yicha talabaning mustaqil ishi shu fanni o'rganish jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, uslubiy va axborot resurslari bilan to'la ta'minlangan.

“Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari” fanini o'rganuvchi talabalar auditoriyada olgan nazariy bilimlarini mustahkamlash uchun mustaqil ta'lim tizimiga asoslanib, kafedra o'qituvchilari rahbarligida, mustaqil ish bajaradilar. Bunda ular qo'shimcha adabiyotlarni o'rganib hamda internet saytlaridan foydalanib, konspektlar, referatlar va ilmiy dokladlar tayyorlaydilar, amaliy mashg'ulot mavzusiga doir uy vazifalarini bajaradilar, ko'rgazmali qurollar va slaydlar tayyorlaydilar. Mustaqil ta'lim natijalari reyting tizimi asosida baholanadi.

Uyga vazifalarni bajarish, qo'shimcha darslik va adabiyotlardan yangi bilimlarni mustaqil o'rganish, kerakli ma'lumotlarni izlash va ularni topish yo'llarini aniqlash, internet tarmoqlaridan foydalanib ma'lumotlar to'plash va ilmiy izlanishlar olib borish, ilmiy to'garak doirasida yoki mustaqil ravishda ilmiy manbalardan foydalanib ilmiy maqola va ma'ruzalar tayyorlash kabilar talabalarining darsda olgan bilimlarini chuqurlashtiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi. Shuning uchun ham mustaqil ta'limsiz o'quv faoliyati samarali bo'lishi mumkin emas.

Uy vazifalarini tekshirish va baholash amaliy mashg'ulot olib boruvchi o'qituvchi tomonidan, konspektlarni va mavzuni o'zlashtirish darajasini tekshirish va baholash esa ma'ruza darslarini olib boruvchi o'qituvchi tomonidan har darsda amalga oshiriladi.

Talabalarga mustaqil ishini tayyorlashda muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi.

- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan mavzularini o'rganish;
- tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish;
- kompyuter texnologiyalari tizimlari bilan ishlash;
- maxsus adabiyotlar bo'yicha referat va konspektlar tayyorlash;
- talabaning o'quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan adabiyotlar, monografiya va ilmiy to'plamlarni chuqur o'rganish;

- interaktiv va yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish jarayonida faol qatnashish;
- masofaviy (distansion) ta'limni tashkil etishda qatnashish;
- mustaqil ta'lim topshiriqlarini bajarish.

“Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari” fanidan mustaqil ish majmuasi fanning barcha mavzularini qamrab olgan va quyidagi mavzu ko‘rinishida shakllantirilgan.

	Fani bo'yicha mazmuni	Mustaqil ta'limga oid bo'lim va mavzulari	Mustaqil ta'limga oid topshiriq va tavsiyalar
.	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga kirish	MHXS va BHMSlarning bir-biridan farqli jihatlari	konspekt, taqdimot va slaydlar
.	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida umumiy masalalar	Moliyaviy hisobotni tuzish va uni taqdim qilish.	konspekt, referat va taqdimot
.	Tushumlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	1-son MHXS, 8-son MHXS	konspekt, referat va taqdimot
.	Nomoliyaviy aktivlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	7-son MHXS, 37-son MHXS, 21-son MHXS	konspekt, taqdimot va slaydlar
.	Baholashni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	2-son MHXS, 11-son MHXS, 16-son MHXS, 17-son MHXS	konspekt, referat va taqdimot
.	Nomoliyaviy majburiyat larni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	36-son MHXS, 38-son MHXS, 40-son MHXS, 20-son MHXS	konspekt, taqdimot va slaydlar
.	Moliyaviy instrumentlarni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	18-son MHXS, 12-son MHXS, 23-son MHXS	konspekt, taqdimot va slaydlar
.	Konsolidatsiyalash asoslarini hisobga oluvchi standartlarining tavsifi	32-son MHXS, 39-son MHXS, 29-son MHXS	konspekt, taqdimot va slaydlar
.	Moliyaviy hisobot transformatsiyasi	22-son MHXS, 27-son MHXS, 28-son MHXS, 29-son MHXS, 31-son MHXS	konspekt, taqdimot va slaydlar

Mustaqil ishlarining namunaviy mavzulari:

1. Buxgalteriya hisobining Britaniya-Amerika modeli va uni O'zbekistonda amaliyotida hisobotlarni transformatsiya qilishdagi muammolar.

2. Buxgalteriya balansini tuzishdagi gorizontal va vertikal usullarning farqi va O'zbekiston amaliyotida qo'llashdagi muammolari.

3. Buyuk Britaniyadagi professional buxgalterlik tashkilotlarining faoliyati va ularning MHXS joriy etishdagi o'rni.

4. Germaniyadagi professional buxgalterlik tashkilotlarining faoliyati va ularning MHXSlarni qonuniy tartibga solinishidagi tajribasi.

5. Yaponiyada buxgalteriya hisobining rivojlanish tarixi va MHXSlarni qonuniy tartibga solishdagi tajribasi.

6. Xalqaro kontseptsiyalarni tartibga soladigan xalqaro hujjatlar va ularni O'zbekistonda qo'llashdagi muammolar va uni takomillashtirish.

7. O'zbekistonda buxgalteriya hisobining milliy kontseptual asoslarini xalqaro kontseptsiyalariga muvofiqlashtirishdagi muammolar va uni takomillashtirish.
8. Dunyo mamlakatlari buxgalteriya hisobi milliy standartlarining MHXSlarga muvofiqligi va MHXSlarga o'tishidagi muammolar va ularni takomillashtirish yo'llari
9. O'zbekiston Respublikasi BHMSlarini MHXSlari asosida takomillashtirishni zarurati va amaliyotga tatbiq qilishdagi muammolar.
10. Xalqaro talablar bo'yicha buxgalteriya balansini tuzish va unda axborotlar aks ettirish va taqdim qilish tajribasi.
11. Xalqaro talablar bo'yicha foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotni tuzish va unda axborotlar aks ettirish hamda taqdim qilish tajribasi.
12. Xalqaro talablar bo'yicha xususiy kapital hisobotini tuzish va unda axborotlar aks ettirish hamda taqdim qilish tajribasi.
13. Xalqaro talablar bo'yicha pul oqimi to'g'risidagi hisobotni tuzish va unda axborotlar aks ettirish va taqdim qilish tajribasi.
14. Xalqaro talablar bo'yicha moliyaviy hisobotlarni tartibga soladigan MHXSlarini amaliyotga qo'llashdagi muammolar va uni takomillashtirish yo'llari.
15. MHXSlari talablari bo'yicha bitta aksiyaga to'g'ri keladigan foyda summasini aniqlash va taqsimlash qoidalari hamda uni takomillashtirish yo'llari.
16. O'zbekistonda aksiyaga to'g'ri keladigan foyda va segmentlar to'g'risida milliy standartlarni ishlab chiqishdagi muammolar va uni takomillashtirish.
17. MHXSlari talabi bo'yicha chet el valyutasi bilan bog'liq faoliyatning asosiy jihatlari va uni takomillashtirish.
18. MHXSlari talablari bo'yicha giperinflyatsiya mavjud malakatlarda moliyaviy hisobotlarni tuzish tajribasi va undagi mavjud muammolar.
19. MHXSlari talablari bo'yicha tugallanayotgan faoliyatda aks ettiriladigan axborotlar tarkibi va uni taqdim qilish amaliyoti.
20. MHXSlarda uzoq muddatli moddiy va nomoddiy aktivlar hisobi va uni takomillashtirish yo'llari.
21. MHXSlari talablari bo'yicha mulk, bino va inshootlarni kapital ta'mir qilish va tasarruf etish jarayonlarini buxgalteriya hisobida aks ettirish hamda uni takomillashtirish.
22. MHXSlari talablari bo'yicha nomoddiy aktivlarni tan olish, tannarxini aniqlash va hisobda aks ettirish hamda uning hisobini takomillashtirish.
23. MHXSlari talablari bo'yicha aktivlarning qadrsizlanishidan ko'rilgan zararni tan olish va hisobda aks ettirishni takomillashtirish.
24. MHXSlari talablari bo'yicha soliq aktivlari va soliq majburiyatlarini hisoblash tartibini takomillashtirish.
25. MHXSlari talablari bo'yicha rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar hisobini takomillashtirish.
26. MHXSlari talablari bo'yicha moliyaviy instrumentlarni o'lchash va tan olish, baholash va uni hisobga olishni takomillashtirish.
27. Moliyaviy instrumentlarni xedjirlashni hisobga olish va uni takomillashtirish.
28. MHXSlari talablari bo'yicha kompaniyalar biznesining birlashishini hisobga olish va uni takomillashtirish yo'llari.
29. MHXSlari talablari bo'yicha kompaniya biznesni birlashtirish jarayonida xarid qilingan kompaniyaning aktivlari va majburiyatlari baholash tartibi va uni takomillashtirish yo'llari.
30. 1-sonli "Moliyaviy hisobotni taqdim etish" MHXS (IAS)ni amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo'llari.
31. 2-sonli "Zaxiralar" MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qo'llashdagi muammolar hamda standartni takomillashtirish.
32. 7-sonli "Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot" MHXS (IAS)ni amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yo'llari.
33. 8-sonli "Hisob siyosati, hisob baholashidagi o'zgarishlar va xatoliklar" MHXS (IAS)ning

mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

34. 10-sonli “Buxgalteriya balansi sanasidan keyingi hodisalar” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

35. 18-sonli “Tushumlar” MHXS (IAS)ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

36. 19-sonli “Xodimlarga qoʻshimcha toʻlovlar” MHXS (IAS)ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

37. 20-sonli “Davlat subsidiyalarini hisobga olish va davlat yordami toʻgʻrisida maʼlumotni ochib berish” MHXS (IAS)ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

38. 21-sonli “Chet el valyuta kurslari oʻzgarishlari taʼsiri” MHXS (IAS)ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

39. 23-sonli “Qarzlarni boʻyicha xarajatlar” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

40. 24-sonli “Bogʻliq tomonlar toʻgʻrisidagi maʼlumotlarni ochib berish” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

41. 28-sonli “Assotsialashgan tashkilotlarga investitsiyalar” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

42. 29-sonli “Giperinflyatsiya sharoitida moliyaviy hisobot” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

43. 32-sonli “Moliyaviy instrumentlar – axborotlarni taqdim qilish” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

44. 34-sonli “Oraliq moliyaviy hisobotlar” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

45. 36-sonli “Aktivlarning qadrsizlanishi” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

46. 37-sonli “Baholanadigan majburiyatlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

47. 20-sonli “Davlat subsidiyalarini hisobga olish va davlat yordami toʻgʻrisida maʼlumotni ochib berish” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

48. 21-sonli “Chet el valyuta kurslari oʻzgarishlari taʼsiri” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

49. 23-sonli “Qarzlarni boʻyicha xarajatlar” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

50. 24-sonli “Bogʻliq tomonlar toʻgʻrisidagi maʼlumotlarni ochib berish” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

51. 38-sonli “Nomoddiy aktivlar” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

52. 39-sonli “Moliyaviy instrumentlar: tan olish va baholash” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

53. 40-sonli “Investitsion mulk” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

54. 41-sonli “Qishloq xoʻjaligi” MHXS (IAS)ning mazmuni va uni amaliyotga qoʻllashdagi muammolarni takomillashtirish.

55. 1-sonli “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini birinchi marotaba qoʻllash” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

56. 2 -sonli “Ulushli (Aktsiyaga) instrumentlar asosidagi toʻlovlar” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

57. 3-sonli “Biznesni birlashtirish» MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

58. 4-sonli “Sugʻurta shartnomalari” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar

va uni takomillashtirish yoʻllari.

59. 5-sonli “Sotish uchun moʻljallangan uzoq muddatli aktivlar va tugatilayotgan faoliyat” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

60. 6-sonli “Foydali qazilmalar zahirasi qidirib topish va uni baholash” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

61. 7-sonli “Moliyaviy instrumentlar: Maʼlumotlarni ochib berish” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

62. 8-sonli “Operatsion segmentlar” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

63. 9 -sonli “Moliyaviy instrumentlar” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

64. 10-sonli “Jamlangan (konsolidatsiyalashgan) moliyaviy hisobotlar” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

65. 11-sonli “Birgalikdagi faoliyat boʻyicha kelishuvlar” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

66. 12 -sonli “Boshqa tadbirkorlik subʼektlarida ishtirok etish toʻgʻrisidagi maʼlumotlarni ochib berish” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

67. 13 -sonli “Haqqoniy qiymatni baholash” MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

68. «Kichik va oʻrta biznes uchun MHXS» MHXS (IFRS) ning amaliyotga joriy etishdagi muammolar va uni takomillashtirish yoʻllari.

69. 37 -sonli(IAS) BHXS “Baholangan majburiyatlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar” standartini amaliyotga qoʻllash va uni takomillashtirish.

70. 21 -sonli(IAS) BHXS “Valyuta kursi oʻzgarishining taʼsiri” standartini amaliyotga qoʻllash va undagi muammolar.

71. Tovar-moddiy zaxiralarning xalqaro standartlar asosida yuritilishi va uni takomillashtirish.

72. 11-sonli(IAS) BHXS asosida qurilish shartnomalarini hisobga olish tartibini amaliyotga joriy etish va uni takomillashtirish.

73. 16 -sonli(IAS) BHXS asosida asosiy vositalarning hisobini takomillashtirish.

74. 17 -sonli(IAS) BHXS asosida ijarani hisobga olish tartibini tashkil etish va uni amaliyotga joriy etishdagi muammolar.

75. Aktivlarni qadrsizlanishini 36 -sonli(IAS) BHXS asosida yuritilishi.

76. Nomoddiy aktivlarni xalqaro standartlar asosida yuritilishini tashkil qilish va uni takomillashtirish.

77. Investitsiyaviy koʻchmas mulkni 40-sonli (IAS)BHXS asosida hisobga olishni tashkil qilish va uni takomillashtirish.

78. 20 -sonli (IAS)BHXS asosida davlat subsidiyalarining hisobi va davlat yordami haqidagi maʼlumotni yoritish va uni amaliyotga joriy etish.

79. 18 -sonli (IAS)BHXS asosida tushumlarni hisobga olish va uni amaliyotga joriy etishdagi muammolar.

80. Foyda soligʻini xalqaro standartlar asosida yuritilishini tashkil etish va undagi muammolar.

81. Qarzlar boʻyicha xarajatlarni 23-sonli(IAS) BHXS asosida hisobga olishni tashkil etish va uni takomillashtirish.

82. Moliyaviy instrumentlar: maʼlumotni taqdim etish va yoritishni 32-BHXS asosida tashkil etish va uni takomillashtirish.

83. Moliyaviy instrumentlar: tan olinishi va oʻlchanishini 39-sonli BHXSda hisobga olishni tashkil etish va uni takomillashtirish.

84. Giperinflyatsiya iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy hisobotlarni 29-sonli BHXS asosida tuzish tartibi va uni takomillashtirish.

85. Biznesni birlashtirishni 22-sonli(IAS) BHXS asosida hisobga olishni tashkil etish va uni takomillashtirish.

86. Jamlama va alohida moliyaviy hisobotlarni xalqaro standart asosida tuzishni tashkil etish va

uni takomillashtirish.

87. Assotsiatsiyalangan korxonalarga investitsiyalarni 28-sonli(IAS) BHXS asosida yuritishni tashkil etish va uni takomillashtirish.

88. Qo‘shma faoliyatda ishtirok etishni 31-sonli(IAS) BHXSda hisobga olishni tashkil etish va uning muammolari.

89. Sug‘urta shartnomalarining xalqaro standartlarda hisobga olinishi va uni takomillashtirish.

90. Buxgalteriya balansi tuzilgandan keyingi hodisalarning 10-sonli (IAS)BHXS asosida hisobga olishni tashkil etish va uning muammolari.

91. Segment hisobotlarni xalqaro standartlar asosida hisobga olinishini tashkil etish va uning muammolari.

92. Ish haqining 19-sonli (IAS)BHXS asosida tuzish va uni takomillashtirish.

93. Nafaqa ta‘minoti dasturlari bo‘yicha hisob va hisobotlarni xalqaro standartlar asosida tayyorlashni takomillashtirish.

94. Bog‘liq tomonlar haqidagi ma‘lumotlarni 24-sonli(IAS) BHXS asosida yoritib berish va uni takomillashtirish.

95. 30-sonli (IAS)BHXS asosida banklar va shunga o‘xshash moliyaviy tashkilotlarning moliyaviy hisobot ma‘lumotini yoritishni tashkil etish va uning muammolari.

96. Oraliq moliyaviy hisobotni 34-sonli(IAS) BHXS asosida tayyorlashni tashkil etish va uning muammolari.

97. Sotuvga mo‘ljallangan uzoq muddatli aktivlar va tugatilgan faoliyatni 35-sonli (IAS) BHXSda hisobga olishni tashkil etish va uning muammolari.

VI. Talabalar bilimini baholash mezonlari va kreditlarni olish uchun talablar

Fanga oid nazariy materiallar ma‘ruza mashg‘ulotlarini ma‘ruzalarda ishtirok etish va kredit-modul platformasi orqali ma‘ruzalarni mustahkamlash hamda belgilangan test savollariga javob berish orqali amalga oshiriladi.

Amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlari bo‘yicha amaliy ko‘nikmalar hosil qilish va o‘zlashtirish mashg‘ulotlarga to‘liq ishtirok etish va modul platformasi orqali topshiriqlarni bajarish natijasida nazorat qilinadi.

Mustaqil ta‘lim mavzulari modul platformasi orqali berilgan mavzular bo‘yicha topshiriqlarni bajarish (test, referat va boshqa usullarda) bajariladi.

Fan bo‘yicha talabalar test usulida oraliq nazorat va og‘zaki (yoki test) usulida yakuniy nazorat topshiradilar.

Talabalar bilimi O‘zbekiston Respublikasi OO‘MTVning 2018 yil 9 avgustdagi 9-2018-son buyrug‘i bilan tasdiqlangan “Oliy ta‘lim muassasalarida talabalar bilimini nazorat qilish va baholash tizimi to‘g‘risidagi Nizom” asosida baholanadi.

Talabalarning bilimi quyidagi mezonlar asosida:

-talaba mustaqil xulosa va qaror qabul qiladi, ijodiy fikrlay oladi, mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo‘llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo‘yicha tasavvurga ega deb topilganda — 5 (a‘lo) baho;

-talaba mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo‘llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo‘yicha tasavvurga ega deb topilganda — 4 (yaxshi) baho;

-talaba olgan bilimini amalda qo‘llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo‘yicha tasavvurga ega deb topilganda — 3 (qoniqarli) baho;

-talaba fan dasturini o‘zlashtirmagan, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunmaydi hamda fan (mavzu) bo‘yicha tasavvurga ega emas deb topilganda — 2 (qoniqarsiz) baho bilan baholanadi.

Yakuniy nazorat turini o‘tkazish va mazkur nazorat turi bo‘yicha talabaning bilimini baholash o‘quv mashg‘ulotlarini olib bormagan professor-o‘qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

Fan dasturida berilgan baholash mezonlari asosida fanni o‘zlashtirgan talabalarga tegishli ta‘lim yo‘nalishi (magistratura mutaxassisligi) o‘quv rejasida ushbu fanga ko‘rsatilgan kredit beriladi.

VII. Asosiy va qo‘shimcha o‘quv adabiyotlar hamda axborot manbalari

Asosiy adabiyotlar

1. Narbekov D., Raxmonov Sh., Turayev A. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. O‘quv qo‘llanma. –T.: Iqtisod-moliya, 2018.
2. Tashnazarov S.N., Tashnazarova D.S. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. O‘quv qo‘llanma. –C.: SamISI, 2018. -421 b.
3. Ibragimov A.K., Marpatov M.D., Rizaev N.K. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida banklarda buxgalteriya hisobi. –T.: “Moliya”, 2010. -272 b.
4. Teterleva, A. S. Mejdunarodniye standarti finansovoy otchetnosti : [ucheb. posobiye] / A. S. Teterleva ; M-vo obrazovaniya i nauki Ros. Federatsii, Ural. feder. un-t. – Ekaterinburg : Izd-vo Ural, 2016. – 176 s.
5. Primeneniye MSFO: v 3 ch./Per. s angl. – 5-ye izd., pererab. i dop. – M.: Yunayted Press, 2010. – 1056 s.

Qo‘shimcha adabiyotlar

6. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.
7. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 488 b.
8. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 104 b.
9. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 56 b.
10. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash– yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.-Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017.48 b.

Internet saytlari

11. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali.
12. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
13. www.mf.uz – O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy sayti.
14. www.soliq.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo‘mitasi rasmiy sayti.
15. www.ziyonet.uz (Axborot-ta’lim portali)

ЎҚУВ МАТЕРИАЛЛАРИ МАЪРУЗАЛА МАТНЛАРИ

1-MAVZU. MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQAROSTANDARTLARIGA KIRISH

Ma’ruza rejasi

- 1.1.Moliyaviy hisobot xalqaro standartlarining asosiy mazmuni va uningbuxgalterlarni tayyorlash tizimidagi o‘rni
- 1.2.Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo‘yicha qo‘mita(MHXSQ)ningmaqsadi va uning tavsifi
- 1.3.Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini ishlab chiqish, qabul qilishva foydalanish imkoniyatlari
- 1.4. MHXS (IFRS) bo‘yicha moliyaviy hisobotni tayyorlashning konseptualasoslari
- 1.5. MHXS (IFRS) 1 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini birinchimarta qo‘llash”

Mavzu bo‘yicha tayanch so‘zlar va iboralar

Buxgalteriya hisobining professionallashuvi - bu buxgalteriya ishlarining ushbu sohada ma'lum professional bilimlarga ega bo'lgan mutaxassislar tomonidan bajarilishi hamda mamlakat darajasida buxgalteriya hisobining muammolari, jumladan standartlashtirish, buxgalterlarning professional malakasini oshirish, ushbu professiyaning axloq qoidalarini takomillashtirish bilan shug'ullanadigan notijorat va nodavlat tashkilotlarning faoliyat yuritishi.

Buxgalteriya hisobining xalqaro integratsiyalashuvi. Xalqaro sarmoyadorlar, kreditorlar va menejerlarning xalqaro biznes faoliyatlari to'g'risida axborotlarga bo'lgan yextiyojini qondirish maqsadida milliy buxgalteriya hisobi tamoyillari va standartlaridagi umumiy va ilg'or tajribalarni mujassamlantirish asosida ishlabchiqilgan buxgalteriya hisobining xalqaro o'lchovlari va tamoyillariga o'tish jarayonidir.

Buxgalteriya hisobi bo'yicha xalqaro tashkilotlar. Buxgalteriya hisobi xalqaro integratsiyalashuvi jarayoni, buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarini ishlab chiqish hamda buxgalteriya hisobining xalqaro muammolari bilan shug'ullanuvchi notijorat professional tashkilotlar.

Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxona – bu qatnashchilaridan biri albatta xorijiy investor bo'lgan, xorijiy investitsiyaning aksiya (hissa, pay)lar yoki ustav kapitalidagi hissasi 30 foizdan va miqdori qonunchilikda belgilangan summadan kam bo'lmagan va ustav kapitalini o'z vaqtida shakllantirgan huquqiy shaxs.

1.1. Moliyaviy hisobot xalqaro standartlarining asosiy mazmuni va uning buxgalterlarni tayyorlash tizimidagi o'rni

Mulkchilik va tarmoq shaklidan qat'iy nazar, barcha xo'jalik yurituvchi subektlarda moliyaviy hisobotlarini milliy standartlardan xalqaro standartlar asosida tuzish muhim hisoblanib, xalqaro standartlar asosida tuzilgan moliyaviy hisobotlarni xorijiy investorlar tomonidan tanishish imkoniyatiga ega bo'lishi va o'zining sarmoyasini kiritish bo'yicha yengilliklar tug'diradi.

Buxgalteriya hisobi ma'lum bir xo'jalik yurituvchi subekt to'g'risida moliyaviy ma'lumotlarni aniqlash, qayta ishlash va moliyaviy hisobot shaklidafaoliyat yurituvchi subektning moliyaviy holatiga qiziquvchi foydalanuvchilarga ma'lumotni yetkazib berishni amalga oshiradigan axborot tizimdir. Buxgalteriyaning maqsadi – turli foydalanuvchilarni ma'lumotga bo'lgan yehtiyojini, ushbu ma'lumotni olish uchun yeng kam sarf-xarajatlar bilan qondirishdir. O'z-o'zidan ma'lumki qarorlarni qabul qilish uchun axborot tizimdan foydalanish natijasida olinishi mumkin bo'lgan iqtisodiy naflar ushbu tizimga ketgan xarajatlardan ustun bo'lishi lozim.

Demak, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari predmeti bo'lib, xalqaro standartlar asosida pul ifodasida aks ettiriladigan xo'jalik mablag'lari, shu mablag'lar manbalari, ularning xo'jalik faoliyati va moliyaviynatijalari bo'lib hisoblanadi.

Xo'jalik yurituvchi subektlarda moddiy va nomoddiy aktivlar, majburiyatlar, kapital, daromad va xarajatlar, foyda va zararlar hamda ularning harakati bilan bog'liq bo'lgan xo'jalik, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining obektlari hisoblanadi.

Aktivlar - avvalgi davrlarda sodir etilgan hodisalar natijasida olingan va korxona tomonidan nazorat qilinadigan, ularni foydalanishdan kelajakda iqtisodiy naf olinishi kutiladigan resurslardir.

Majburiyatlar – bu avvalgi davrlarda sodir etilgan hodisalar natijasida paydo bo'lgan korxonaning joriy qarzi, ushbu qarzlar qaytarilishi natijasida korxonaning iqtisodiy nafni o'z ichiga olgan resurslarni kamayishiga olib keladi.

Xususiy kapital – bu barcha majburiyatlarni ayrgandan keyin korxonaning aktivlardagi bo'lgan ulushi.

Foyda - bu xo'jalik subektiga ta'sir etadigan asosiy va asosiy bo'lmagan faoliyat, hodisalar sharoitlar natijasida kapitalning ko'payishi bo'lib, xususiy kapitalga to'lanadigan kapital bundan mustasnodir.

Zararlar – bu asosiy faoliyat va barcha xo'jalik muomalalari, hodisalar, sharoitlar natijasida xususiy kapitalning kamayishi bo'lib, harajatlar yoki xususiy kapitalning taqsimlanishi natijasidagi kamayish bundan mustasnodir.

Foyda faoliyat natijalarini o'lchashda yoki boshqa ko'rsatkichlarni, ya'ni investitsiyan olib

kelgan foydasi, bir aksiyaga to'g'ri keladigan foyda kabilarni asosi sifatida foydalanadi. Foydani o'lchash bilan bevosita bog'liq elementlar – bu daromadlar va xarajatlardir.

Daromadlar – bu aktivlarni kelib tushishi yoki ko'payishi yoxud majburiyatlarni kamayishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijasida xususiy kapitalni oshiradigan iqtisodiy naflarni ko'payishi, ammo aksiyador kapitalga ta'sischilar tomonidan to'lanadigan badallar bundanmustasnodir.

Xarajatlar - bu aktivlarni sarflanishi yoki yemirilishi yoxud majburiyatlarni ko'payishi shaklida vujudga keladigan va pirovard

natijasida xususiy kapitalni kamaytiradigan iqtisodiy naflarni kamayishi, ammo aksiyador kapitalni ta'sischilar orasida taqsimlanishi bundanmustasnodir⁴

1.2. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo'yicha qo'mita(MHXSQ)ning maqsadi va uning tavsifi

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari butun jahonda moliyaviy hisobot standartlarining yaqinlashishida, kelishuvida va yanada yaxshilanishida muhim rol o'ynadi. Ulardan quyidagi maqsadlarda foydalaniladi:

- ko'pchilik mamlakatlarda hisob va hisobotga qo'yiladigan milliy talablar uchun asos bo'lib xizmat qilish;
- hisob va hisobotga nisbatan o'z talablarini ishlab chiqayotgan alohida mamlakatlar uchun xalqaro yetalon sifatida ishlatilishi (sanoatirifojlangan mamlakatlar bilan bir qatorda yendi rivojlanib borayotgan bozorlar uchun, masalan, Xitoy, Osiyoning boshqa mamlakatlari hamda sobiq Sovet Ittifoqi mamlakatlari ham shular jumlasidandir);
- fond birjalari va tartibga soluvchi organlar tomonidan moliyaviy hisobotni Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlariga mos ravishda tuzilishini talab qilgan hollarda;
- kapital bozorlari uchun standartlar ishlab chiqishda to'lig'icha Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlariga asoslanishga qaror qilgan Yevropa Komissiyasi kabi milliy organlar tomonidan ishlatishi;
- Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari talab qilinmaydigan mamlakatlarda ham kompaniyalar soni ortganligi tufayli foydalanilishi.

Yuqoridagilar tufayli Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari butun jahonda yanada kengroq foydalanilmoqda va tan olinmoqda. Hatto ba'zi mamlakatlar Moliyaviy Hisobotlar Xalqaro Standartlar (MHXS) ni o'z standartlaridek o'zgarishlarsiz ishlatishmoqda, ba'zilar esa mamlakat xususiyatidan kelib chiqib ba'zi o'zgarishlarni kiritmoqdalar. Ko'p millatli yirik kompaniyalar esa Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlaridan foydalanish ular uchun qulayligini ta'kidlashmoqda.

Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarining tan olinishi va tobora ko'proq ishlatilishini isbotlovchi yeng muhim voqealardan biri bu Qimmatbaho qog'ozlar va birjalar bo'yicha Komissiyalarning Xalqaro Tashkiloti tomonidan xorijiy kotirovkalar uchun Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarining asos qilib olinishidir.

Yevropa Komissiyasi esa Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlariga hisobotning va umuman buxgalteriya hisobining muvofiqlashishi nuqtai nazaridan Yevropa Ittifoqida adolatli va samarali raqobot muhitini saqlashda muhim yekanligini e'tirof yetmoqda. Yevropa Komissiyasi moliyaviy

hisobot standartlari garmonizatsiyasida MHXSK bilan hamkorlik qilish samarali yekanligini rasmiy ravishda ye'lon qilgan.

AQShning Qimmatbaho qog'ozlar va birjalar bo'yicha Komissiyasi esa quyidagilar haqida 1996 yil 11 aprelda ma'lum qildi:

- standartlar buxgalteriya hisobining keng qamrovli bazisini taqdim yetuvchi buxgalterlik talablarining asosiy qismini o'z ichiga olishlari kerak;

⁴ M.Bonham and others. Generally accepted Accounting practice under IFRS. Ernst & Young LLP, United States, 2010.- part 1.p.102-104.

- standartlar yuqori sifatli bo'lishlari shart, chunki ular ma'lumotlarning taqqoslanuvchanligi, ravshanligi hamda to'liq yoritilishini ta'minlashlari kerak;
 - standartlar interpretatsiyasi berib borilishi kerak va ularga so'zsiz amal qilinishi kerak.
- Shunday qilib, MHXSK tomonidan hozirgacha ishlab chiqilgan standartlardan foydalanish xalqaro hamjamiyatga yuqori samara bermoqda, deb xulosa qilish mumkin.

1.3. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini ishlab chiqish, qabul qilish va foydalanish imkoniyatlari

Hozirgi vaqtda aksionerlar va boshqa foydalanuvchilar uchun tayyorlanayotgan moliyaviy hisobotlarda mamlakatdan mamlakatga o'tib borayotgan, ayrim hollarda bir mamlakatdagina foydalaniladigan buxgalterlik prinsiplari va qoidalari ishlatilmoqda. Shunday qilib buxgalterlik hisobotlarida taqqoslanuvchanlik etishmasligi mumkin. Bu holatning noqulayligi shundaki, moliyaviy hisobotdan foydalanadigan investitsion tahlilchilar va boshqa foydalanuvchilar hisobotni tahlil qilish jarayonida uning turli standartlarga binoan tuzilganligi tufayli qo'shimcha xarajatlar qilishiga to'g'ri keladi. Ular hisobotlar interpretatsiyasida chalkashliklarga duch kelishlari ham mumkin. Ushbu jarayon bilan bog'liq holda kapitalning jahon bozorida samarali raqobat yomonlashishi, kompaniyalar esa kapitalni saqlash bo'yicha yuqori sarf- xarajatlarni o'z zimmalariga olishlariga to'g'ri keladi. Yeng asosiysi, turli mamlakatlar uchun turlicha foyda miqdori ko'rsatilishi oqibatida buxgalterlik hisobotlariga ishonch yo'qoladi. Hisobotlarning xalqaro miqyosdagi turli tumanligi quyidagilarga olib keladi:

- moliyaviy hisobotlarni tuzishga ketadigan xarajatlarning mo'ljaldan yuqori darajada bo'lishi – chunki transnatsional kompaniyalar o'z faoliyatlari haqida turli mamlakatlar uchun turlicha hisobotlar tuzishga majbur bo'ladilar;
- tijorat kompaniyalari turli mamlakatlardagi faoliyatlari moliyaviy natijalarini baholash uchun yagona tizimga ega bo'lish yehtiyoji tug'iladi. Kompaniyalar, bundan tashqari, ularning tashqi hisobotlari faoliyatni baholashning ichki baholashlariga mos tushishlarini ham xohlaydilar. Bu ikki maqsadga erishish esa turli mamlakatlardagi hisobotlar turlicha bo'lgani holda juda mushkul hisoblanadi.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari shuningdek, buxgalterlik standartlarini ishlab chiquvchi organlari hali tuzilmagan yoki standartlarni

ishlab chiqishga resurslari yetarli bo'lmagan rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ham juda foydalidir. Moliyaviy Hisobot Standartlarini ishlab chiqish o'ziga yarasha xarajatlarni talab qiladi, ayniqsa alohida mamlakat uchun standartlar ishlab chiqish chiqim nuqtai nazaridan samarasizdir.

Tashqi iqtisodiy moliyaviy qarorlarni qo'llab quvvatlash uchun esa, albatta, butun jahon uchun moliyaviy hisob va hisobot bo'yicha tarkiban bir xil, umumqabul qilingan va majburiy standartlar to'plami zarurdir. Aynan ana shu vazifa MHXSK zimmasiga yuklatilgandir.

Quyida MHXSKning 2000 yil 1 yanvar holatiga strukturasi keltiramiz. 2001 yilda uning tarkibi qisman o'zgartirilganligini aytib o'tamiz⁵. MHXSKning asosiy tuzilmasi uning Ustavi bilan belgilangan.

Yuqorida aytib o'tganimizdek MHXSKning a'zolari asosan Buxgalterlar Xalqaro Federatsiyasiga a'zo bo'lgan barcha buxgalter va auditorlar professional tashkilotlari a'zodirlar. Uning a'zolari barcha faoliyat uchun javobgarlikni uning Ustaviga binoan MHXSK Boshqaruviga topshirganlar. Boshqaruv qator huquqlarga ega bo'lib, shu jumladan:

- *jamoatchilik hukmiga xalqaro buxgalteriya hisobi va hisobotiga tegishli munozarali va muammoli masalalarni, agar ularni chop etishga Boshqaruv a'zolarining ko'pchiligi ovoz bergan bo'lsa, havola etish;*

⁵ M.Bonham and others. Generally accepted Accounting practice under IFRS. Ernst & Young LLP, United States, 2010.- part 1. p.10-13.

- MHXSK nomidan jamoatchilik hukmiga “Standartlarning dastlabki (taxminiy) varinatlari” ko‘rinishidagi hujjatlarni havola etish;

- Boshqaruv a‘zolarining to‘rt dan uch qismi ovoz bergan hollarda Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari ni nashr qilish va boshqalar.

MHXSK tomonidan Standartni nashr qilish jarayoni:

- * Dastur haqida qaror;

- * Boshqarma tomonidan Tayyorlov qo‘mitasining tayinlanishi;

- * Asosiy momentlarni rejalashtirish:

- loyiha¹ning amal qilish sohasini aniqlaydi;

- tayyorlov qo‘mitasi tayyorlaydi, boshqarma tasdiqlaydi;

- * Prinsiplarning loyihaviy shakllantirilishi.

Izohlarni yig‘ish maqsadida Tayyorlov Komiteti tomonidan chiqariladi

- * Prinsiplarning oxirgi tasdiqlanishi:

- tayyorlov Komiteti tomonidan tayyorlanadi

- boshqarma tomonidan tasdiqlanadi

- * Standartning dastlabki varianti:

- tayyorlov Komiteti tomonidan tayyorlanadi;

- boshqarma tomonidan tasdiqlanadi;

- jamoatchilik mulohazalarini o‘rganish maqsadida chop etiladi MHXSK rasmiy nashrlari uch asosiy kategoriyalarga bo‘linadi:

- * Moliyaviy Hisobotni tayyorlash va taqdim etishning Konsepsiyalari;

- * Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari;

- * Interpretatsiyalar (izohlar).

MHXSK o‘z Standartlarini Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari deb nomlangan seriya sifatida nashr etadi. Standartlar tartib bilan raqamlangan bo‘lib, agar biror bir standart qayta ko‘rib chiqilsa, uning yeski raqami saqlanib qoladi, lekin qayta ko‘rib chiqish sanasi qavs ichida ko‘rsatiladi. Odatda Standartlar MHXSK tomonidan u ishlab chiqilgan sanadan boshlab 30 kun ichida nashr qilinadi. Taklif qilinayotgan standartlarsa alohida raqamlanib, TQS kabi belgilanadi va ular alohida nashr etiladi. 1998 yilda “Deloitte & Touche” auditorlik firmasidan Stig Yenevolden MHXSK Boshqaruv Raisi etib tayinlangan edi.

MHXSK Boshqaruviga Avstraliya, Kanada, Fransiya, Germaniya, Hindiston, Yaponiya, Meksika, AQSH kabi mamlakatlar vakillari a‘zodirlar. Ular “Deloitte and Touche”, “KPMG”, “PricewaterhouseCoopers” kabi yirik firma va kompaniyalar vakillaridirlar.

Boshqaruv tomonidan ma‘muriy masalalar bo‘yicha Ijroiya Komiteti tayinlanadi. Ijroiya Komiteti tomonidan quyidagi vazifalar bajariladi:

- MHXSKning strukturasi, rejasi va tashkil ‘tilishi;

- Standartlarni tavsiya etish bo‘yicha faoliyat;

- Byudjet va moliya;

- Tayyorlov Komitetlariga a‘zolikning shartlari va tayinlanishi;

- Boshqaruv yig‘ilishlarini o‘tkazish joyi va vaqtini belgilash;

- Bosh Kotibni tayinlash;

- MHXSKning majburiy rasmiy jarayoni;

- Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari va a‘zolari bilano‘zaro aloqalar.

1981 yilda MHXSK Boshqaruvi Maslahat guruhiga asos soldi. Maslahatguruhiga yirik tashkilotlar jalb qilingan bo‘lib, ular jumlasiga

- * Yevropa Komissiyasi;

- * Fond Birjalar Xalqaro Federatsiyasi;

- * AQSH moliyaviy hisobot standartlari bo'yicha Boshqaruvi;
- * Xalqaro Savdo Palatasi;
- * Buxgalterlik Ta'limi va tadqiqotlari Xalqaro Assotsiatsiyasi;
- * Mehnat Konfederatsiyasi;
- * Xalqaro Moliyaviy Korporatsiya (IFC);
- * Baholash Standartlari bo'yicha Xalqaro Komissiya;
- * Jahon Banki;
- * Xalqaro iqtisodiy Hamkorlik va taraqqiyot Tashkiloti;
- * BMTning transnatsional korporatsiyalar va investitsiyalar bo'yicha bo'linmasi kiradi.

Standartlarni ishlab chiqishda maxsus Tayyorlov Komiteti faoliyat ko'rsatadi. Ushbu Komitet dastlabki tadqiqotlarni o'tkazib, masalalar rejasini hamda ularning sharhini beradi. Jamoatchilik fikr-mulohazalarini o'rganish asosida prinsiplarning yakuniy formulirovkasini Boshqaruvga taqdim etadi. Komitet Moliyaviy hisobotning xalqaro

standartlari loyihasining dastlabki variantini ishlab chiqadi va taqdim etadi.

Yuqoridagi vazifalarni o'z vaqtida amalga oshirishini ta'minlash maqsadida Interpretatsiya bo'yicha Doimiy Komitet tuzilgan.

Hozirgi iqtisodiy rivojlanish davrida moliyaviy hisobotning ikki global tili yanada ko'proq tan olinmoqda: AQSH buxgalteriya hisobi umumqabul qilingan prinsiplari (US GAAP) va Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. Moliyaviy hisobot aniqligi va yakunlanganligi, uning global kompaniyalar tomonidan foydalanish yextiyojlari tufayli ko'proq Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga murojaat etishmoqda. MHXS asosida tayyorlangan hisobotni juda ko'p mamlakatlar qimmatbaho qog'ozlar bozorlari tomonidan e'tirof etilmoqda.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo'yicha Komitet (MHXSK) – nodavlat tashkilot bo'lib, unga butun jaxon buxgalterlik faoliyati sohasining vakillari a'zodirlar. Komitet doimiy ravishda Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini ishlab chiqish va rivojlantirish uchun javobgardir. Moliyaviy hisobotning xalqarostandardlari esa, ma'lumki, buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni tuzish bo'yicha xalqaro miqyosda umumqabul qilingan qoidalaridir.

MHXSK – mustaqil notijorat tashkilot bo'lib, u butun jaxonda tijorat korxonalari va boshqa tashkilotlar tomonidan moliyaviy hisobotlarni tuzish jarayonida qo'llaniladigan buxgalterlik prinsiplarini muvofiqlashtirishga erishish maqsadida tuzilgandir.

Gap shundaki, BMT davlatlararo ekspert guruhi bir qancha korporatsiyalar buyicha hisobni tashkil etish amaliyoti va 46 milliy hisob tizimi buyicha hisobot berilishini o'rganib chiqib, ko'p ko'rsatkichlar bo'yicha milliy hisob tizimlarini taqqoslab bo'lmazligi haqidagi xulosaga keldi. Markaz hisobotida shunday xulosaga kelindi: ayrim rivojlangan mamlakatlarda ko'p sonli kompaniyalar hisob davrining oxirigacha ye'lon kilingan foydaga tenglash maqsadida turli rezerv tizimlarini ishlatadilar. Milliy hisob tizimlarida amaldagi barcha belgilari bo'yicha rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda milliy tizimlarni ajratib turgan bir qancha farqlar o'rin egallar yekan.

Mutaxassislar tomonidan 13 ta milliy hisob tizimining o'rganilishi shuni kursatdiki, ulardan fakat 4 tasidagina(Germaniya, AKSH, Angliya, Yaponiya) resurslarni baholash uslubiyati davlat tomonidan qonuniy ravishda belgilab qo'yilar yekan. Natijada resurslar yeng kam baholash usulida hisoblanib, davlat foydasini ko'zlaydi, chunki, kompaniya bu holda foyda summasini maksimal darajada ko'rsatishga majbur bo'ladi.

Bu milliy tizimlarning yana 23 tasini o'rganish shuni kursatadiki, ulardan 8tasida (Avstraliya, Belgiya, Kanada, Fransiya, Italiya, Norvegiya, Shvetsiya, Shveysariya)davlat uchun emas, balki korxona uchun qulayrok sharoit yaratar yekan. U tashqi bozorda milliy iqtisodiyotni rivojlantirish va qator boshqa sharoitlarni taqazo etadi. To'la ishonch bilan aytish mumkinki,

milliy buxgalteriya hisobi yangi yunalishlarni ishlatish hisobi bilan mamlakat iqtisodi rivojlanishi ma'lum taktik va strategikvazifalarini yechishga imkon beradi. Buxgalteriya hisobi milliy tizimlari tahlili nuqtai nazaridan firmalarning mablag' va resurslarini chet yel valyutasida aks

ettirilishi qiziqish uyg'otadi.

Balans tuzilgan sananing joriy kursi bo'yicha baholangan chet yel valyutasida balans moddalarining kengayish darajasi bo'yicha tahlil o'tkazildi va ma'lumotlar tuzildi. Bu jihatdan firmalarga ko'proq darajada qulayliklar Fransiya, Yaponiya, Norvegiya, Niderlandiya, Angliya, Shveysariya mamlakatlarida, Avstraliya va AQSH firmalari uchun esa kamroq qulayliklar mavjud yekanligi aniqlandi.

Milliy hisob tizimlarida iqtisodni tartibga solishga davlatning ta'sir darajasi ham mutaxassislar tomonidan tahlil qilindi. Argentina, Meksika, Peru, Filippin, Venesuela milliy tizimlari iqtisodni tartibga solishda sezilarli darajada ta'sir ko'rsatuvchi davlatlarga kiradi. Kolumbiya, Nigeriya va Zairda milliy hisob tizimining ishlatilish vositasi bilan davlat iqtisodiga qisman ta'sir etadigan davlatlardir. Qolgan mamlakatlarda turli darajada 20 dan 70% gacha davlatning oraliq ta'siri kuzatiladi. Xalqaro hisob amaliyoti tahlili ularning shakllanishining davlatlararo tashkilotlar, buxgalteriya hisobi xalqaro professional tashkilotlari, xalqaro profsoyuz tashkiloti ta'sirida shakllanishining turli yo'nalishlarini ham ajratishga imkon yaratdi.⁶

Mamlakatlararo tizimning shakllanishi bilan parallel holda xalqaro buxgalteriya hisobi tizimi, yagona hisob va hisobot berish xalqaro tizimiga milliy regional hisob tizimlarining yaxlit bir butun qilib birlashtirilishi bo'lib o'tdi.

Gap shundaki, XX asrning ikkinchi yarmi xalqaro iqtisodiy munosabatlarning kuchayishi, mamlakatlararo va qit'alararo mehnat taqsimoti, ishlab chiqarishning kooperatsiyalashuvi, ixtisoslashuvi bilan xarakterlanadi. Ilmiy-texnik taraqqiyot natijalaridan foydalanish natijasida chet yel investitsiyasini jalb qilish, ishlab chiqarishning internatsionalizatsiyalashuvi transnatsional va multinatsional korporatsiyalarning paydo bo'lishiga olib keldi. Transnatsional korporatsiyalarga quyidagilar misol bo'la oladi: IBM (AQSH), Toyota Motor (Yaponiya), Djeneral Yelektrik (AQSH), Toshiba (Yaponiya), Djeneral Motorz (AQSH), Dyupon (AQSH). Muhimi shuki, butun jahon miqyosidagi mahsulotlarining asosiy qismi 25 ta shunday yirik korporatsiyalarda ishlab chiqariladi. Shuning bilan birga ishonch bilan aytish mumkinki, XX asrda iqtisodni internatsionalizatsiya qilish bo'lib o'tdi va u bilan birga buxgalteriya hisobi internatsionalizatsiya qilindi. Bu bir qancha muammolarning paydo bo'lishiga olib keldi:

- xalqaro tajribalarga asoslanib moliyaviy hisobot tuzish;
- Mxalqaro yoki milliy hisob qoidalariga bo'ysunish;
- xalqaro biznes bilan moslikda informatsion-boshqaruv tizimini tashkil qilish;
- joriy hisobotlar uchun kreditlarni chet yel valyutasida aks ettirish.

Qilingan ishlar natijasida BMT vakillari xulosaga kelishdiki, turli mamlakatlarda buxgalteriya hisobini yuritish va hisobotni topshirishga xilma-xil qarashlar mavjud bo'lsa ham, dunyo xo'jaligi va moliyaviy bozorlarning internatsionalizatsiyalashuvini aks ettiruvchi umumiy tamoyillarni ishlab chiqish zarur. Shu maqsadlar uchun ham Buxgalteriya hisobi Xalqaro Andozalar yoki Standartlar bo'yicha Komitet (International Accounting Standards Committee - IASC) tashkil topgan.

Bu Komitetning bosh maksadi imkon boricha turli mamlakatlarning hisob andozalari va hisob siyosatini uyg'unlashtirishdir. IASC andozalarni ishlab chiqishda faqat asosiy hisob parametrlariga, andozalarni juda mukammal qilishga urinmay, alohida olingan mamlakatda ularning qo'llanilishi qiynab qo'ymasligiga ahamiyat beradi.

1983 yildan 2001 yilga qadar MHXSK tarkibiga Buxgalterlar Xalqaro Federatsiyasiga a'zo bo'lgan barcha buxgalter va auditorlar MHXSKga 2 million buxgalterning vakili hisoblangan 112 mamlakatning 153 a'zosi kirgan. MHXSK faoliyatiga uning a'zosi bo'lmagan boshqa tashkilotlar ham jalb qilingan. MHXSKning faoliyatini professional buxgalterlardan tashqari ko'pchilik biznes hamjamiyatlari, kompaniyalar moliyaviy xabarlar, moliyaviy tahlilchilar, fond birjalari, bankirlar, huquqshunoslar hamda qimmatbaho qog'ozlarni chiqarish va ularni sotishni boshqaruvchi agentlar

⁶ M.Bonham and others. Generally accepted Accounting practice under IFRS. Ernst & Young LLP, United States, 2010.- part 1. p.13-17.

qo'llab quvvatlamodalar.

MHXS standartlarni ishlab chiqish va qabul qilish bilan shug'ullanuvchi milliy organlari bilan ham hamkorlik qilmoqda. MHXS Yevropa komissiyasi, Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Jaxon Banki va AQShning Xalqaro Rivojlanish bo'yicha Agentligi (YUSAID) bilan o'zaro hamkorlikda faoliyat ko'rsatadi.

MHXSning 1992 yilda Ustavida ko'rsatilishicha maqsadi quyidagicha:

- Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish jarayonida foydalanish hamda jamoatchilik yehtiyoji uchun moliyaviy hisobot standartlarini shakllantirish va chop etish, ularning qabul qilinishi va ularga amal qilinishiga har tomonlama yondashish;
- Moliyaviy hisobotni taqdim etishga aloqador bo'lgan hisob standartlari va jarayonlari, qoidalarini muvofiqlashtirish va umumiy holda yaxshilab borish ustida ish olib borish.

1.4. MHXS (IFRS) bo'yicha moliyaviy hisobotni tayyorlashning konseptual asoslari

Buxgalteriya hisobi ma'lum bir xo'jalik yurituvchi subekt to'g'risida

moliyaviy ma'lumotlarni aniqlash, qayta ishlash va moliyaviy hisobot shaklida faoliyat yurituvchi subektning moliyaviy holatiga qiziquvchi foydalanuvchilarga ma'lumotni yetkazib berishni amalga oshiradigan axborot tizimdir. Buxgalteriyaning maqsadi - turli foydalanuvchilarni ma'lumotga bo'lgan yehtiyojini, ushbu ma'lumotni olish uchun yeng kam sarf-xarajatlar bilan qondirishdir.

1. Foydalanuvchilar va ularning axborotga oid talablari

Buxgalteriya hisobi foydalanuvchilar tomonidan foydalaniladigan moliyaviy ma'lumot hajmi va tavsifi bilan bog'liq.

Ma'lumot foydalanuvchilari ikki guruhga bo'linishi mumkin: ichki foydalanuvchilar, ya'ni korxona boshqaruvchilari; tashqi foydalanuvchilar, ya'ni korxonadan tasharidagilar.

O'z navbatida buxgalteriya ma'lumotidan foydalanuvchilarning ushbu guruxlarini foydalanuvchilarning quyidagi turkumlariga ajratish mumkin:

- korxonani boshqaruvchilar;
- subektdan tashqarida bo'lib, unda bevosita moliyaviy manfaatga ega bo'lganlar;
- subekt faoliyatida bilvosita moliyaviy manfaatga ega bo'lganlar.
- Subektdan tashqarida bo'lib, unda bevosita moliyaviy manfaatga ega bo'lganlarga

quyidagilar kiradi:

- Mavjud va bo'lg'usi investorlar;
- Mavjud va bo'lg'usi kreditorlar;
- Xaridorlar.
- Subekt faoliyatida bilvosita moliyaviy manfaatga ega bo'lganlarga quyidagilar kiradi:
- Soliq organlari;
- Tartibga soluvchi organlar;
- Statistik organlar;
- Boshqa guruxlar (auditorlar, maslahatchilar, iste'molchilar guruxlariva hok.)

Moliyaviy hisobotni tayyorlash uchun foydalaniladigan buxgalteriya tamoyillarini xalqaro miqyosida bir shaklga keltirish maqsadida Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha Qo'mitasi (MHXSQ) tuzilgan. Ushbu Qo'mita tomonidan Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) ishlab chiqilib chop etilgan va hamma joylarda tadbiq etish va rioya qilish uchun tavsiya etilgan.

Moliyaviy hisobotni taqdim etish kabi MHXSning asosiy maqsadiga erishish uchun quyidagilar belgilanishi kerak

- vazifalarni yechish uchun talab etiladigan moliyaviy ma'lumot;
- axborot tizimini tuzish tamoyillari;
- moliyaviy hisobot elementlari.

Moliyaviy hisobotning maqsadi moliyaviy ahvol, faoliyat natijalari va moliyaviy ahvoldagi

o'zgarishlar haqida ma'lumot taqsim etishdan iboratdir. Ushbu ma'lumot keng doiradagi foydalanuvchilarga qarorlarni qabul qilish uchun zarurdir.

Moliyaviy hisobot foydalanuvchilar tomonidan qabul qilinadigan iqtisodiy qarorlar, korxonani pul mablag'lari va ularni ekvivalentlarini yaratish va ko'paytirish, shuningdek bu jarayonni barqarorligi va o'z vaqtida amalga oshirilishi imkoniyatini baholashni talab etadi. Foydalanuvchilar, korxonaning pul mablag'lari va ularni ekvivalentlarini yaratish qobiliyatini baholashi uchun, korxonaning moliyaviy ahvoli, faoliyat natijalari va moliyaviy ahvoldagi o'zgarishlarga yo'naltirilgan ma'lumotlarga ega bo'lishi kerak.

Moliyaviy ahvol to'g'risidagi ma'lumot asosan buxgalteriya muvozanatida (muvozanat hisobotida) beriladi. Korxona faoliyatining natijalari haqida ma'lumot asosan foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda keltiriladi. Moliyaviy ahvoldagi o'zgarishlar moliyaviy hisobotda alohida o'rin egallagan hisobot (xususiy kapitaldagi o'zgarishlar) orqali ko'rsatiladi.

Moliyaviy hisobotning tarkibiy qismlari bir-biri bilan uzviy bog'liqdir, chunki ular bir hil operatsiyalar va hodisalarni turli javhalarini aks ettiradi. Hisobotning har bir shakli boshqalardan farq qiladigan ma'lumotni berishiga qaramasdan, hech biri bir ashyo yakkalanib qolmaydi va foydalanuvchilar uchun muayyan yehtiyojlarini aks ettiruvchi kerakli bo'lgan barcha ma'lumotni yetkazib bera olmaydi. Masalan, foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot, muvozanat va moliyaviy ahvolni o'zgarishi haqidagi hisobotlarning ma'lumotlarisiz foydalansa, korxonaning moliyaviy natijalari haqida to'liq axborotni bera olmaydi.

Moliyaviy hisobot, shuningdek, ilovalarni (tushuntirish xati), qo'shimcha materiallar va boshqa ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Masalan, u muvozanat, foyda va zararlar moddalari haqida, foydalanuvchilar yehtiyojlarini qondiruvchi, qo'shimcha ma'lumotni aks ettirishi mumkin. U, korxonaga ta'sir etadigan tavakkalchilik va noaniqliklarni, shuningdek muvozanatda aks ettirilmagan har qanday resurslar va majburiyatlarni (foydali qazilmalar zahiralari kabi) yoritishi mumkin. Geografik va sanoat segmentlar, va korxonaga narxlarni o'zgarishini ta'sir etish haqidagi ma'lumot hamqo'shimcha axborot sifatida berilishi mumkin.

Belgilangan vazifalarni bajarish uchun moliyaviy hisobot hisoblash tamoyili asosida tuzilishi zarur. U hisobga olish mezonlariga muvofiq daromadni qachon hisobga olish va uni qachon hisobotlarda aks ettirish kerakligini belgilaydi. Hisoblash tamoyiliga muvofiq, tovarlar sotilishidan olingan daromad, xaridor ushbu tovarlarning egasi bo'lganda, ya'ni egalik qilish xuquqi bilan bog'lik bo'lgan barcha tavakkalchiliklar va mukofotlar unga o'tgan paytda hisobga olinadi. Sotuvchi o'z majburiyatlarini bajarmaguncha, daromad hisobga olinmasligi lozim.

Moliyaviy hisobot odatda korxona faoliyat ko'rsatadi va yaqin kelajakda faoliyat ko'rsatishni davom ettiradi degan faraz asosida tuziladi. Shunday qilib, faraz qilinadiki, korxona tugatilishi yoki o'z faoliyati ko'lamini ahamiyatli ravishda qisqartirish yoxud tugatishga oid niyati ham yo'q va bunga

yehtiyoji ham yo'q. Agar bunday niyat yoki zaruriyat paydo bo'lsa, moliyaviy hisobot boshqa asosda tuzilishi va bu qo'llanilayotgan asos yoritilishi zarur.

Moliyaviy hisobotda taqdim ettirilgan ma'lumotning asosiy sifati, bu foydalanuvchilar tomonidan tushunarli bo'lishidadir. Bunda, faraz qilinadiki, foydalanuvchilar xo'jalik va iqtisodiy faoliyat sohasida, buxgalteriya hisobi sohasida yetarlicha bilimlarga ega bo'lishi, shuningdek talab qilinadigan darajada qunt bilan harakat qilish istaklari bo'lishi lozim. Biroq, murakkab savollarga taalluqli, foydalanuvchilarni iqtisodiy qarorlarni qabul qilishi uchun o'rinli bo'lgan ma'lumot, faqat ma'lum foydalanuvchilar tomonidan tushunish murakkabligi sababli chiqarib tashlanishi mumkin emas.

Foydali bo'lish uchun ma'lumot qarorlar qabul qiluvchi foydalanuvchilar uchun o'rinli bo'lishi kerak. Foydalanuvchilarni iqtisodiy qarorlariga ta'sir etib, ularga o'tib ketgan, hozirgi paytda amalga oshiriladigan va kelajakda bo'ladigan hodisalarni baholash uchun yordam beradigan yoki ularni tasdiqlaydigan yoxud avvalgi baholarni tuzatish imkoniyatini yaratgan ma'lumot o'rinli deb hisoblanadi.

Ma'lumotning o'rinliligiga uning tavsifi va muhimligi jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Ba'zi holatlarda

faqat ma'lumot tavsifi uning o'rinaliligi aniqlash uchun yetarli bo'lmaydi. Masalan, yangi segment haqidagi ma'lumot, hisobot davrida ushbu yangi segment tomonidan yerishilgan natijalar muhimligidan qat'i nazar tavakkalchilik va imkoniyatlarni baholashga o'z ta'sirini ko'rsatishi mumkin.

Foydali bo'lishi uchun ma'lumot shuningdek ishonchli bo'lishi kerak. Ma'lumot agar unda ahamiyatli xato yoki bilib qilingan buzib ko'rsatishlar bo'lmasa, foydalanuvchilar ushbu ma'lumotga haqqoniyat bilan taqdim etilganligiga tayanishi mumkin bo'lsa, ishonchli deb hisoblanadi.

Foydali bo'lishi uchun, ma'lumot xo'jalik yurituvchi subektning moliyaviy ahvoli, operatsiyalar natijalari, pul mablag'lari harakati to'g'risidahaqqoniy va xolis tasavvur yaratishi kerak. Shunday kilib, masalan, muvozanat operatsiyalar va boshqa hodisalarni va ularni amalga oshirish natijasi bo'lgan, tan olish mezonlariga javob beradigan kompaniyaning aktivlari, majburiyatlari va kapitalini haqqoniy va xolis aks yetgirishi kerak.

Agar hisob-kitob hujjatlarida va moliyaviy hisobotda axborot operatsiyalar va voqealarning mazmunini ishonchli darajada aks ettirsa, bunday axborot uning huquqiy shakli bilangina emas, balki mohiyati va haqiqiyligi bilan muvofiq holda hisobga olinishi va taqdim etilishi zarur. Operatsiyalar va boshqa hodisalarning mazmuni ularning xuquqiy yoki belgilangan shakliga har doim ham muvofiq kelmaydi.

Moliyaviy hisobotda beriladigan axborot ishonchli bo'lishi uchun taxminlardan mustaqil bo'lishi lozim. Moliyaviy hisobot ma'lumotning tanlash va takdim etishi bilan qarorlarni qabul qilinishiga yoki oldindan belgilangan natija yoki yakunga etishish maqsadida fikrni shakllantirishga o'z ta'sirini ko'rsatsa u betaraf deb hisoblanishi mumkin emas.

Qarorlar qabul qilishda ehtiyotkorlik qoidasiga rioya qilish aktivlar va daromad qaytadan baholanmasligi, majburiyatlar yoki xarajatlar esa yetarlicha baholanmasligiga yo'l qo'ymaslik maqsadida noaniqlik sharoitida baho chiqarish uchun zarurdir.

Moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlash maqsadida axborot yetarlicha to'la hajmda taqdim etilishi kerak.

Moliyaviy axborot foydali va mazmunli bo'lishi uchun, bir hisobot davridagi axborot boshqa hisobot davridagisi bilan qiyoslanadigan bo'lishi kerak. Foydalanuvchilar xo'jalik yurituvchi subekt moliyaviy hisobotni tayyorlashda foydalanadigan hisob-kitob siyosatidan, ana shu siyosatdagi barcha o'zgarishlardan va shunday o'zgarishlarning natijalaridan xabardor bo'lishlari lozim.

Hisobot davrida bo'lgan daromadlar bilan xarajatlarning muvofiqligi shuni anglatadiki, mazkur davrda ushbu hisobot davridagi daromadlarni olishga asos bo'lgan xarajatlarga aks ettiriladi. Agar daromadlar bilan xarajatlarning o'rtasida bevosita bogliqlikni o'rnatish qiyin bo'lsa, xarajatlar biroi-bir taqsimlash tizimiga muvofiq bir nechta hisobotdavlari o'rtasida taqsimlanadi. Bu, masalan, bir necha yilga taqsimlanadigan amortizatsiya xarajatlariga taalluqlidir.

Aktivlar va majburiyatlarning haqiqiy baholash qoidasi shundan iboratki, ularning tannarxi yoki sotib olish qiymati asosiy bahodir.

Standartlarda ko'zda tutilgan ayrim hollarda haqiqiy baho sotib olish qiymatidan farq qilishi mumkin.

Hisob siyosati bir davrdan ikkinchi davrga izchil o'tkazilib boradi deb hisoblanadi. Foydalanuvchilar xo'jalik yurituvchi subektning moliyaviy ahvolidagi o'zgartirish tamoyilini belgilash uchun har xil hisobot davrida ularning moliyaviy hisobotlarini taqqoslash imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak.

Hisobot axborotining asossiz darajada kechiktirilishi bilan u o'zining iqtisodiy ahamiyatini yo'qotadi. Axborotni o'z vaqtida takdim etish uchun bitimning yoki boshqa voqeaning barcha jihatlarini ma'lum bo'lgunga qadar hisobotga zarurat paydo bo'lishi mumkin, bu esa uning ishonchliligini buzadi.

Daromadlar va xarajatlar orasidagi muvozanat sifatga oid tavsif emas, aniqrog'i tamoyil bo'yicha cheklovdir. Ma'lumotdan olinadigan naf uning olish uchun sarflangan xarajatlardan oshiq bo'lishi kerak.

Amaliyotda ko'pincha sifat tavsiflari orasida muvozanat yoki o'zaro kelishuv bo'lishi kerak. Bundan maqsad tavsiflar orasida tegishli muvofiqlikka etishishdir. Turli sharoitlarda tavsiflarni nisbiy muhimligi - kasbiy mulohazaning ishidir.

Moliyaviy hisobot operatsiyalar va boshqa hodisalar natijalarini, ularni keng doiradagi umumiy

belgilari va iqtisodiy tavsiflariga ko'ra toifalarga birlashtirgan holda aks ettiradi. Ushbu keng doiradagi toifalar moliyaviy hisobotning elementlari deb ataladi. Muvozanatdagi moliyaviy ahvolni o'lchash bilan bevosita bog'liq elementlar - bu aktivlar, majburiyatlar va xususiy kapitstdir. Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda faoliyat natijalarini o'lchash bilan bog'liq bo'lgan elementlari daromadlar, xarajatlar, foyda va zararlardir.

Tan olish - bu quyida keltirilgan elementlarni tan olish mezoniga javob beradigan moddalardan birini muvozanat yoki foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotga kiritishdir. Tan olish -moddani so'z bilan ifodalash vauning pul qiymatida aks ettirish, shuningdek ushbu summani muvozanat vafoyda va zararlar to'g'risidagi xdsobotda aks ettirishdir.

Element ta'rifiga mos bo'lgan modda kuyidagi mezonlarga rioya qilinganda tan olinishi kerak:

(a)modda bilan bog'langan har qanday kugilayotgan naf korxona tomonidanolinishiyokiyo'qotilishi yehtimoli mavjud bo'lishi kerak,

(b) modda pul qiymatida o'lchash uchun maqbul asosga ega bo'lishi va korxonauchunahamiyatlibo'lishi kerak.

O'lchash yoki hisoblash mezonlari to'rtta mikdoriy ko'rsatkichlarga asoslanadi va tegishli tartibda hisobga olingan moddalar tushunarililigi, ahamiyatliligi, ishonchliligi va shuningdek, taqqoslanuvchanligi bilan farq qiladi deb faraz qilinadi:

1.5. MHXS (IFRS) 1 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini birinchi marta qo'llash”

MHXS (IFRS) 1 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini birinchi marta qo'llash” nomli standartning maqsadi tadbirkorlik subektining MHXSlar bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotlari va ushbu hisobotlar qamrab olgan davrning bir qismi uchun oraliq moliyaviy hisobotlari:

(a) foydalanuvchilar uchun shaffof va taqdim qilingan barcha davrlar uchun qiyoslanuvchan;

(b) buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga(MHXSlarga) muvofiq yuritish uchun munosib tayanch nuqtasibo'lib xizmat qiladigan;

(v) undan olinadigan nafdan oshmaydigan xarajatlar sarflanib tayyorlanishi mumkin bo'lgan yuqori sifatli ma'lumotlarni o'z ichiga olishini ta'minlashdan iboratdir.

Tadbirkorlik subekti mazkur MHXSni:

(a) o'zining MHXS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotlarida; va

(b) u tomonidan MHXS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotlari qamrab olgan davrning bir qismi uchun MHXS 34 “*Oraliq moliyaviy hisobotlar*” ga muvofiq taqdim qilinadigan hamma oraliq moliyaviy hisobotlariga nisbatan, agar shunday hisobotlari bo'lsa, qo'llashi kerak.

Tadbirkorlik subekti o'zining MHXS bo'yicha moliyaviy holat

to'g'risidagi boshlang'ich hisobotida va uning MHXS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotlari qamrab olgan hamma davrlarda bir xil hisob siyosatlarini qo'llashi kerak. Tadbirkorlik subekti MHXSlarning oldinroq amaldabo'lgan boshqa tahrirlarini qo'llamasligi kerak. Tadbirkorlik subekti qo'llanilishi hali shart bo'lmagan yangi MHXSni ushbu MHXSni muddatidan oldin qo'llash ruxsat etilganida qo'llashi mumkin.

Boshqa belgilangan holatlardan tashqari hollarda, tadbirkorlik subekti o'zining MHXS bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi boshlang'ich hisobotida:

(a) MHXSlar bo'yicha tan olinishi talab qilingan barcha aktivlar va majburiyatlarni tan olishi kerak;

(b) MHXSlar tan olinishiga yo'l qo'ymadigan aktivlar vamajburiyatlarni tan olmasligi kerak;

(v) oldingi BHUTga ko'ra aktiv, majburiyat yoki kapitalning bitta turi sifatida tan olingan, lekin MHXSlarga muvofiq aktiv, majburiyat yoki kapitalning boshqa turi sifatida tan olingan moddalarni qayta tasniflamasligi kerak; va

(g) barcha tan olingan aktivlar va majburiyatlarni baholashda MHXSlarni qo'llashi kerak.

Tadbirkorlik subekti o'zining MHXS bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi boshlang'ich hisobotida qo'llaydigan hisob siyosatlari u oldingi BHUT bo'yicha xuddi shu sanaga qo'llagan hisob siyosatlaridan farq qilishi mumkin. Buning natijasida yuzaga keladigan tuzatishlar MHXSlarga o'tish sanadan oldin ro'y beradigan operatsiya va hodisalar natijasida paydo bo'ladi. Shu bois, tadbirkorlik

subekti ushbu tuzatishlarni MHXSlarga o'tish sanasida to'g'ridan-to'g'ri taqsimlanmagan foydada (yoki, o'rinli bo'lsa, kapitalning boshqa toifasida) tan olishi kerak.

Mazkur MHXS boshqa MHXSlarning ba'zi jihatlarini retrospektiv qo'llashni taqiqlaydi.

1- ta'qiq. Tadbirkorlik subekti quyidagi istisnolarni qo'llashi kerak: (a) moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlarni hisobdan chiqarish; (b) xejni hisobga olish;

(v) nazorat kuchiga ega bo'lmagan ulushlar;

(g) moliyaviy aktivlarning taniflanishi va baholanishi; (d) singdirilgan derivativlar; va

(ye) davlat zayomlari.

2- ta'qiq. MHXS ning bir qancha talablaridan ozod bo'lish.

Tadbirkorlik subekti bir yoki bir qancha ozod bo'lishni tanlashi mumkin. (a) Biznes birlashuvlari bo'yicha istisno holatlar

Tadbirkorlik subekti quyidagi bir yoki undan ortiq istisnolardan foydalanishga qaror qilishi mumkin:

(a) aksiyaga asoslangan to'lovlar bo'yicha operatsiyalar; (b) sug'urta shartnomalari;

(v) shartli tannarx;

(g) ijara;

(ye) hisobotni bir valyutadan boshqasiga o'tkazish bo'yicha yig'ilgan farqlar;

Misol: MHXSlarning yeng oxirgi tahririni izchil ravishda qo'llash bo'yicha dastlabki ma'lumotlar:

"A" tadbirkorlik subektining MHXS bo'yicha birinchi hisobot davrining oxiri 2015 y 31 dekabrda to'g'ri keladi. "A" tadbirkorlik subekti ushbu moliyaviy hisobotlaridagi qiyoslanadigan ma'lumotlarni faqat bir yil uchun taqdim qilishga qaror qildi. Shuning uchun, uning MHXSlarga o'tish sanasi 2014 y 1 yanvarda ish kuni boshiga (yoki, ekvivalent ravishda, 2019 y 31 dekabrda ish kuni oxiriga) to'g'ri keladi. "A" tadbirkorlik subekti o'zining moliyaviy hisobotlarini 31 dekabrda yakunlanadigan va 2014 y 31 dekabrgacha bo'lgan (shu jumladan 2014 y 31 dekabrni ham o'z ichiga olgan) har yili uchun uning oldingi Buxgalteriya hisobining umumqabul qilingan Talablarni qo'llash A" tadbirkorlik subekti 2015 y 31 dekabrda tugaydigan davrlar uchun amalda bo'lgan (kuchga kirgan) MHXSlarni quyidagilarga nisbatan qo'llashi lozim:

(a) 2014 y 1 yanvar holatiga MHXS bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi boshlang'ich hisobotni tayyorlashda va taqdim qilishda; va

(b) 2015 y 31 dekabr holatiga moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotni (shuningdek 2014 y uchun qiyoslanadigan ma'lumotlarni), 2015 y 31 dekabrda yakunlangan yil uchun umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotni, kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobotni va pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni (shuningdek 2014 y uchun qiyoslanadigan ma'lumotlarni) hamda ochib beriladigan ma'lumotlarni (shuningdek 2014 y uchun qiyoslanadigan ma'lumotlarni) tayyorlashda va taqdim qilishda.

Agar yangi MHXSning qo'llanishi shart bo'lmasa, lekin muddatidan oldin qo'llanishiga ruxsat etilsa, "A" tadbirkorlik subektiga ushbu MHXSni uning MHXS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotlarida qo'llash ruxsat etiladi, lekin talab qilinmaydi. tamoyillariga (BHUTga) muvofiq taqdim qilgan.

(j) sho'ba tadbirkorlik subekti, qaram tadbirkorlik subekti va qo'shma korxonalarga investitsiyalar;

(z) sho'ba tadbirkorlik subektlari, qaram tadbirkorlik subektlari va qo'shma korxonalarining aktivlari va majburiyatlari;

(i) murakkab moliyaviy instrumentlar;

(y) oldin tan olingan moliyaviy instrumentlarni belgilash;

(k) moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlarni dastlab tan olishda ularning haqqoniy qiymatlari bo'yicha baholash;

(l) obektlarni foydalanishdan chiqarishga tegishli bo'lgan va asosiy vositalarning tannarxiga kiritilgan majburiyatlar;

(m) MHXSSHQ 12 "Xizmat ko'rsatish bo'yicha konsession shartnomalar" gako'ra hisobga olingan moliyaviy aktivlar yoki nomoddiy aktivlar;

- (n) qarzlarni bo'yicha xarajatlar;
- (o) xaridorlardan aktivlarni o'tkazish;
- (p) moliyaviy majburiyatlarni ularning o'rniga ulushli instrumentlarni berish orqali so'ndirish;
- (r) kuchli giperinflatsiya;
- (s) birgalikdagi faoliyat bo'yicha kelishuvlar; va
- (t) konni ochiq usulda qazish bosqichidagi tozalash xarajatlari.

Tadbirkorlik subekti ushbu istisnolarni o'xshashlik asosida boshqamoddalarga nisbatan qo'llamasligi kerak.

- (a) MHXS 9 bo'yicha qiyosiy ma'lumotlarni qayta hisoblash talabidan istisno;
- (b) moliyaviy instrumentlar to'g'risida ochib beriladigan ma'lumotlar; (v) xodimlarning daromadlari;

- (g) investitsion tadbirkorlik subektlari.

Tadbirkorlik subekti tomonidan MHXSlarga o'tish sanasida MHXSlarga muvofiq qilingan taxminiy baholashlari ushbu sanada oldingi BHUTlarga muvofiq qilingan taxminiy baholashlariga (hisob siyosatlaridagi farqlarni aks ettirish uchun tuzatishlar kiritilganidan keyin) mos kelishi kerak, agar bu taxminiy baholashlar noto'g'ri yekanligiga obektiv dalil bo'lmasa.

Tadbirkorlik subektining MHXS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotlari kamida uchta moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotni, ikkita foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotni, ikkita alohida foyda yoki zarar to'g'risidagi hisobotni (agar taqdim qilinadigan bo'lsa), ikkita pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni va ikkita kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobotni hamda tegishli izohlarni, shu jumladan hamma taqdim qilinadigan hisobotlarga qiyoslanadigan ma'lumotlarni, o'z ichiga olishi kerak.

Tadbirkorlik subekti oldingi BHUTlardan MHXSlarga o'tish uning hisobotida ko'rsatilgan moliyaviy holati, faoliyatining moliyaviy natijalari va pul oqimlariga qanday ta'sir o'tkazganini tushuntirishi kerak.

2-MAVZU. MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQAROSTANDARTLARIDA UMUMIY MASALALAR

Ma'ruza rejasi

- 2.1.** BHXS №1 "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish" standartining mazmuni va qo'llanilishi
- 2.2.** BHXS (IAS) 7 "Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot" standartining mazmuni va qo'llanilishi
- 2.3.** BHXS (IAS) 8 "Hisob siyosatlari, hisoblab chiqilgan baholardagi o'zgarishlar va xatolar"
- 2.4.** BHXS (IAS) 10 "Hisobot davridan keyingi hodisalar". BHXS (IAS) 21 "Valyuta kurslaridagi o'zgarishlarning ta'sirlari"

Mavzu bo'yicha tayanch so'zlar va iboralar

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXSlar) – bu Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari Kengashi (MHXSK) tomonidan chiqarilgan Standartlar va Sharhlardir. Ular quyidagilarni qamrab oladi:

- (a) Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari; (b) Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari; (v) MHXSlarni Sharhlash bo'yicha Qo'mita (MHXSSHQ) tomonidan chiqarilgan Sharhlar; va (g) Sharhlash bo'yicha Doimiy Qo'mita (SHDQ) tomonidan chiqarilgan Sharhlar.

MHXSlar bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotlar - Tadbirkorlik subekti MHXSlarga muvofiqlik to'g'risida aniq va sharsiz bildirib Moliyaviy Hisobotlarning Xalqaro Standartlari (MHXSlar)ni qo'llagan birinchi yillik moliyaviy hisobotlar.

Oldingi BHUT - MHXSlarni birinchi marta qo'llaydigan tadbirkorlik subekti MHXSlarni qabul qilishidan bevosita oldin qo'llagan buxgalteriya hisobining asosi.

MHXS bo'yicha birinchi hisobot davri - Tadbirkorlik subektining MHXS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotlari qamrab olgan yeng oxirgi hisobot davri.

MHXS bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi boshlang'ich hisobot - Tadbirkorlik subektining MHXSlarga o'tish sanasiga bo'lgan moliyaviy holat to'g'risidagi hisoboti.

Shartli tannarx - berilgan sanaga tannarxning yoki amortizatsiyalangan qiymatning o'rnini bosuvchi summa. Keyinchalik yeskirish yoki amortizatsiya hisoblanganida tadbirkorlik subekti aktivni yoki majburiyatni ushbu berilgan sanada dastlabki marta tan olgan va ushbu aktivning yoki majburiyatning tannarxi shartli tannarxga teng bo'lgan deb faraz qilinadi.

Umumiy foydalanish uchun mo'ljallangan moliyaviy hisobotlar ("moliyaviy hisobotlar" deb ataladi) - bu shunday foydalanuvchilarning axborotga bo'lgan talablarini qondirishga qaratilgan moliyaviy hisobotlarki,

bu foydalanuvchilar ularning axborotga bo'lgan maxsus talablariga moslashtirilgan hisobotlarni xo'jalik subektidan talab qila olmaydi.

Ahamiyatli tushirib qoldirishlar yoki buzilishlar - bunda moddalarning tushirib qoldirilishi yoki buzilishi ahamiyatli bo'lib hisoblanadiki, agarda ular foydalanuvchilarning moliyaviy hisobotlar asosida qabul qiladigan iqtisodiy qarorlariga, alohida yoki birgalikda, ta'sir yeta olganda. Ahamiyatlilik tushirib qoldirishning yoki buzilishning ular sodir bo'lgan sharoitlarni hisobga olgan holda aniqlanadigan hajmi va xususiyatiga bog'liq bo'ladi. Moddaning hajmi yoki xususiyati, yoki ikkalasining birikmasi, hal qiluvchi omil bo'lishi mumkin.

Foyda yoki zarar - buboshqa umumlashgan daromadning tarkibiy qismlaridan tashqari jami daromaddan xarajatlar chegirilganidan keyin qolgan natija.

Boshqa umumlashgan daromad boshqa MHXSlarda talab etilganidek yoki ruxsat etilganidek foyda yoki zarar sifatida tan olinmaydigan daromad va xarajat moddalarini (jumladan qayta tasniflash bo'yicha tuzatishlarini) qamrab oladi.

Mulk egalari - bu ulushli instrumentlar sifatida tasniflangan instrumentlarning egalari.

Foyda yoki zarar - buboshqa umumlashgan daromadning tarkibiy qismlaridan tashqari jami daromaddan xarajatlar chegirilganidan keyin qolgan natija.

Qayta tasniflash bo'yicha tuzatishlar - bu joriy yoki oldingi davrlardagi boshqa umumlashgan daromadda tan olingan, lekin joriy davrda foyda yoki zarar sifatida qayta tasniflangan summalar.

Jami umumlashgan daromad - bu kapitaldagi davr mobaynida operatsiyalar va boshqa hodisalar natijasida yuzaga keladigan o'zgarish bo'lib, mulk egalari bilan ularning mulk egalari sifatida amal qilishidagi operatsiyalardan yuzaga keladigan o'zgarishlar bundan mustasnodir.

Pul mablag'lari - naqd pul va talab qilib olinguncha depozitlarni o'z ichiga oladi.

Pul mablag'larining ekvivalentlari - belgilangan summadagi pul mablag'lariga oson aylantiriladigan va qiymatining o'zgarishi jihatidan sezilarsiz darajadagi hatarga ega bo'lgan, qisqa muddatli va yuqori likvidli investitsiyalardir. Pul mablag'larining ekvivalentlari investitsiya yoki boshqa maqsadlari uchun emas, balki qisqa muddatli majburiyatlar bo'yicha to'lovlarni amalga oshirish uchun foydalaniladi. Investitsiyani pul ekvivalenti deb hisoblash uchun, u belgilangan summadagi pul mablag'iga oson aylantiriladigan va qiymatidagi o'zgarishlar hatari sezilarsiz darajada bo'lishi lozim. Shu sababli, investitsiya odatda uning so'ndirish muddati qisqa bo'lsagina, ya'ni xarid qilingan paytdan boshlab taxminan uch oy yoki undan kam muddat ichida to'lanadigan bo'lsa, pul mablag'larining ekvivalenti deb hisoblanishi mumkin. Ulushli investitsiyalar pul ekvivalentlariga kirmaydi, bundan ular, aslini olganda, pul mablag'larining ekvivalentlari bo'lgan

holatlari istisno, masalan so'ndirilishiga qisqa muddat qolganda sotib olingan va so'ndirilish muddati aniq belgilangan imtiyozli aksiyalar misolida kabi. Oshiqcha pul mablag'larini ularning ekvivalentlariga investitsiya qilish pul mablag'larini boshqarish bo'lib hisoblanadi.

Pul oqimlari - pul mablag'lari va pul ekvivalentlarining kirimi va chiqimi.

Operatsion faoliyat - xo'jalik subektining asosiy daromad keltiruvchi faoliyati hamda investitsion va moliyaviy faoliyat hisoblanmagan boshqa faoliyat turlari.

Investitsion faoliyat - uzoq muddatli aktivlarning hamda pul ekvivalentlariga kirmaydigan boshqa investitsiyalarning sotib olinishi va chiqib ketishi.

Moliyaviy faoliyat - xo'jalik subektining qo'yilgan kapitali va qarz mablag'larining miqdori va tarkibidagi o'zgarishlarni keltirib chiqaruvchi faoliyat.

Hisob ciyosati - bu xo'jalik subekti tomonidan moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda va taqdim

etishda qo'llaniladigan muayyan tamoyillar, usullar, odatlar, qoidalar va amaliyotlardir.

Buxgalteriya hisobi maqsadida baholashdagi o'zgarish - aktivlar va majburiyatlarning joriy holatini hamda ular bilan bog'liq bo'lgan, kelgusida kutilayotgan manfaat va majburiyatlarni baholash natijasida, aktiv yoki majburiyatning balans qiymatini, yoki aktivdan davriy foydalanish summasini tuzatishdir. Buxgalteriya hisobi maqsadida baholashdagi o'zgarishlar yangi ma'lumotlar olinishi yoki yangi hodisalar ro'y berishi natijasida yuzaga keladi, va, shu sababdan, xatolarni tuzatish bo'lib hisoblanmaydi.

Oldingi davr xatolari xo'jalik subektining bir yoki undan ortiq oldingi davrlari uchun moliyaviy hisobotlaridagi buzilishlar va tushirib qoldirishlardir; ular ishonchli axborotdan foydalanmaslik yoki noto'g'ri foydalanish natijasida yuzaga keladi va ushbu axborot:

(a) mazkur davrlar uchun moliyaviy hisobotlar chiqarilishi ruxsat etilganida mavjud bo'lgan; va

(b) mazkur moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etish chog'ida olinishi va hisobga olinishi oqilona ravishda kutilishi mumkin bo'lgan axborotdir. Bunday xatolar matematik yanglishishlar, hisob siyosatini qo'llashda yo'l qo'yilgan xatolar, ye'tiborsizlik yoki faktlarni noto'g'ri talqin etish oqibatlarini hamda firibgarlikni o'z ichiga oladi.

Restrospektiv qo'llash - yangi hisob siyosatini operatsiyalar, boshqa hodisalar va vaziyatlarga nisbatan ushbu siyosat oldin ham har doim qo'llanilganidek tarzda qo'llash.

Retrospektiv qayta hisoblash - moliyaviy hisobotlardagi elementlar summalarining tan olinishi, baholanishi va oshkor qilinishini oldingi davrda xatoga hech qachon yo'l qo'yilmaganidek tarzda tuzatish.

Hisobot davridan keyingi hodisalar - hisobot davri tugagan sana bilan

moliyaviy hisobotlarni ye'lon qilish uchun tasdiqlash sanasi o'rtasidagi oraliqda yuzaga kelgan, ijobiy va salbiy, hodisalar. Hodisalar ikki xil bo'la oladi:

(a) hisobot davrining oxirida mavjud bo'lgan shart-sharoitlarni tasdiqlaydigan hodisalar (tuzatishlar kiritilishini talab etadigan hisobot davridan keyingi hodisalar); va

(b) hisobot davridan keyin yuzaga kelgan shart-sharoitlarni ko'rsatadigan hodisalar (tuzatishlar kiritilishini talab yetmaydigan hisobot davridan keyingi hodisalar).

2.1. BHXS №1 "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish" standartining mazmuni va qo'llanilishi

BHXS (IAS) 1 "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish" standarti umumiy foydalanish uchun mo'ljallangan moliyaviy hisobotlarni taqdim etish asosini xo'jalik subektining oldingi davrlardagi moliyaviy hisobotlari hamda boshqa xo'jalik subektlarining moliyaviy hisobotlari bilan qiyosiylikni ta'minlash maqsadida belgilaydi. U moliyaviy hisobotlarni taqdim etishga nisbatan umumiy talablarni, ularning tuzilishiga oid ko'rsatmalarni hamda ularning mazmuniga doir minimal talablarni o'rnatadi.

Xo'jalik subekti mazkur standartni umumiy foydalanish uchun mo'ljallangan moliyaviy hisobotlarni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXSlari) muvofiq tayyorlashda va taqdim etishda qo'llashi lozim. Boshqa MHXSlar muayyan operatsiyalar va boshqa hodisalarni tan olish, baholash va oshkor etish bo'yicha talablarini belgilaydi.

Moliyaviy hisobotlar - xo'jalik subektining moliyaviy holati va moliyaviy natijalarining tartibga solingan holda ifodalanishidir. Moliyaviy hisobotlarning maqsadi keng ko'lamdagi foydalanuvchilar uchun iqtisodiy qarorlarni qabul qilishda foydali bo'lgan xo'jalik subektining moliyaviy holati, moliyaviy natijalari va pul oqimlari to'g'risidagi ma'lumotlarni ta'minlashdan iboratdir. Moliyaviy hisobotlar rahbariyat tomonidan unga ishonib topshirilgan resurslar boshqarilishining natijalarini ham aks ettiradi. Ushbu maqsadga erishish uchun, moliyaviy hisobotlar xo'jalik subektiga tegishli bo'lgan quyidagi jihatlar to'g'risida ma'lumotlarni ta'minlaydi:

(a) aktivlar;

(b) majburiyatlar; (v) kapital;

(g) daromad va xarajatlar, jumladan foyda va zararlar;

(d) mulk egalari tomonidan ularning mulk egalari sifatida amalqilishidagi qilingan qo'yilmalar va ularga taqsimlanadigan summa; va

(ye) pul oqimlari⁷.

Ushbu ma'lumotlar, izohlardagi boshqa ma'lumotlar bilan birga, moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilarga xo'jalik subektining kelgusi pul oqimlarini va, xususan, ularning muddatini va aniqliligini oldindan taxminan bilishda yordam beradi.

Moliyaviy hisobotlarning to'liq to'plami quyidagilarni qamrab oladi: (a) davr oxiridagi moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot;

(b) davr uchun foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobot;

(v) davr uchun kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobot; (g) davr uchun pul oqimlari to'g'risidagi hisobot;

(d) izohlar, ya'ni muhim hisob siyosatlarining va boshqa tushuntirish ma'lumotlarining qisqa bayonini qamrab olgan izohlar;

(ye) oldingi davr boshiga moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot, qachonki xo'jalik subekti hisob siyosatini retrospektiv tarzda qo'llasa, yoki o'zining moliyaviy hisobotlaridagi moddalarni retrospektiv tarzda qayta hisoblashni amalga oshirsa, o'zining moliyaviy hisobotlaridagi moddalarni qayta tasniflasa.⁸

Xo'jalik subekti mazkur Standartda foydalanilgan hisobot nomlaridan tashqari nomlardan foydalanishi mumkin. Masalan, xo'jalik subekti "foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobot" o'rniga "umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobot" nomidan foydalanishi mumkin.

Moliyaviy hisobotlar xo'jalik subektining moliyaviy holatini, moliyaviy natijalarini va pul oqimlarini haqqoniy tarzda taqdim etishi lozim. Haqqoniy taqdim etish operatsiyalarning, boshqa hodisalarning va sharoitlarning oqibatlarini *Konseptual* asosda keltirilgan aktivlar, majburiyatlar, daromadlar va xarajatlarning ta'riflariga va tan olish mezonlariga muvofiq haqqoniy taqdim etishni talab etadi. MHXSlarni, zarur bo'lganda qo'shimcha ma'lumotlarni oshkor etish bilan birga, qo'llash haqqoniy taqdim etishni ta'minlaydigan moliyaviy hisobotlarga olib keladi deb ko'zda tutiladi.

Moliyaviy hisobotlari MHXSlarga muvofiq bo'lgan xo'jalik subekti izohlarda bunday muvofiqlikni aniq va sharsiz ta'kidlashi lozim. Moliyaviy hisobotlar MHXSlarning barcha talablariga muvofiq bo'lmaguncha, xo'jalik subekti ularni MHXSlarga muvofiq deb ta'kidlamasligi lozim.

Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash paytida, rahbariyat xo'jalik subekti faoliyatini uzluksiz davom etishi qobiliyatini baholashi lozim. Qachonki rahbariyat xo'jalik subektining faoliyatini tugatishni yoki savdoni to'xtatishni mo'ljallayotgan bo'lmasa yoki bunday choralarni amalga oshirishdan boshqa amaliy muqobil choralar mavjud bo'lmagan holat yuzaga kelmasa, xo'jalik subekti moliyaviy hisobotlarni faoliyatning uzluksizligi asosida tayyorlashi lozim. Agar rahbariyat, baholashni amalga oshirayotganda, xo'jalik subekti faoliyatini uzluksiz davom etishi qobiliyati to'g'risida ahamiyatli

shubha to'g'ridirishi mumkin bo'lgan hodisalar yoki sharoitlarga tegishli ahamiyatli noaniqliklardan xabardor bo'lsa, xo'jalik subekti ushbu noaniqliklarni oshkor etishi lozim. Agar xo'jalik subekti moliyaviy hisobotlarni faoliyatning uzluksizligi asosida tayyorlamasa, u ushbu fakti, moliyaviy hisobotlar qaysi asosda tayyorlanganligini hamda xo'jalik subekti faoliyatning uzluksizligini ta'minlay olmaydi deb hisoblanishining sababi bilan birga, oshkor etishi lozim.

Xo'jalik subekti o'zining, pul oqimlari to'g'risidagi ma'lumotlaridan tashqari, moliyaviy hisobotlarini buxgalteriya hisobining hisoblash usuliasosida tayyorlashi lozim.

Buxgalteriya hisobining hisoblash usuli qo'llanilganda, xo'jalik subekti moddalarni aktivlar, majburiyatlar, kapital, daromadlar va xarajatlar (moliyaviy hisobotlar elementlarini) sifatida tan oladi, qachonki ular *Konseptual* asosda keltirilgan ushbu elementlarning ta'riflariga va tan olish mezonlariga to'g'ri kelsa.

Xo'jalik subekti o'xshash moddalarning har bir ahamiyatli turkumini alohida taqdim etishi

⁷ M.Bonham and others. Generally accepted Accounting practice under IFRS. Ernst & Young LLP, United States, 2010.- part 1.p.162

⁸ M.Bonham and others. Generally accepted Accounting practice under IFRS. Ernst & Young LLP, United States, 2010.- part 1.p.167-168

lozim. Bir biridan farq qiladiganli xususiyatga yoki vazifaga ega bo'lgan moddalarni, ular ahamiyatsiz bo'lmasa, xo'jalik subekti alohida taqdim etishi lozim.

Moliyaviy hisobotlar o'z xususiyatiga yoki funksiyasiga ko'ra turkumlarga birlashtiriladigan katta hajmdagi operatsiyalar yoki boshqa hodisalarni qayta ishlash natijasida yuzaga keladi. Birlashtirish va tasniflash jarayonining oxirgi bosqichi yig'ilgan va tasniflangan ma'lumotlarni taqdim etish hisoblanib, u moliyaviy hisobotlarning satrlarida aks ettiriladigan moddalarini shakllantiradi. Agar satrdagi modda alohida olinganda ahamiyatli bo'lmasa, u ushbu hisobotlarda yoki izohlarda boshqa moddalar bilan birlashtiriladi. Ushbu hisobotlarda alohida satrda aks ettirish uchun yetarli darajada ahamiyatli bo'lmagan modda, izohlarda alohida aks ettirilishi muhim bo'lishi mumkin.

Xo'jalik subekti moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot satrlarida ko'rsatiladigan qo'shimcha moddalarini, sarlavhalarni va jamilarni taqdim etishi lozim, qachonki bunday taqdim etish xo'jalik subekti moliyaviy holatini tushunishda o'rinli bo'lsa.

Agar xo'jalik subekti o'zining moliyaviy holati to'g'risidagi hisobotida joriy va uzoq muddatli aktivlarni hamda joriy va uzoq muddatli majburiyatlarni alohida turkumlar sifatida aks ettirsa, u muddati kechiktirilgan soliq aktivlarini (majburiyatlarini) joriy aktivlar (majburiyatlar) sifatida tasniflamasligi lozim.

Xo'jalik subekti joriy va uzoq muddatli aktivlarni hamda joriy va uzoq muddatli majburiyatlarni o'zining moliyaviy holati to'g'risidagi hisobotida alohida guruhlar sifatida taqdim etishi lozim, likvidlik asosida taqdim etish ishonchli va o'rinli bo'lgan ma'lumotlarni ta'minlaydigan holat bundan mustasno. Agar bu istisno qo'llanilsa, xo'jalik subekti barcha aktivlarni va majburiyatlarni ularning likvidligi bo'yicha taqdim etishi lozim.

Taqdim etishning qaysi usuli qabul qilinishidan qat'iy nazar, xo'jalik subekti:

- (a) hisobot davridan so'ng o'n ikki oydan ortiq bo'lmagan va
- (b) hisobot davridan so'ng o'n ikki oydan ortiq bo'lgan davr mobaynida

qoplanadigan yoki hisob-kitob qilinadigan miqdorlarni qamrab oladigan har bir aktiv va majburiyatning satrlarda ko'rsatiladigan moddasiga nisbatan o'n ikki oydan ortiq davrdan so'ng qoplanadigan yoki hisob-kitob qilinadigan summani oshkor etishi lozim.

Xo'jalik subekti aktivni joriy sifatida tasniflashi lozim, qachonki: (a) u o'zining odatiy operatsion sikli davomida aktivni pulga

aylantirishni mo'ljallagan bo'lsa, yoki uni sotishni yoki iste'mol qilishni rejalashtirsa;

(b) u asosan savdo uchun aktivni o'zida saqlasa;

(v) u aktivni hisobot davridan so'ng o'n ikki oy ichida pulga aylantirishni mo'ljallagan bo'lsa; yoki

(g) aktiv (BHXS 7 da ta'riflanganidek) pul mablag'lari yoki ularning ekvivalenti bo'lsa, bunda hisobot davridan so'ng kamida o'n ikki oy mobaynida aktiv almashtirilishi yoki majburiyatni so'ndirish uchun foydalanilishi taqiqlanmagan bo'lsa.

Xo'jalik subekti boshqa barcha aktivlarni uzoq muddatli sifatida tasniflashi lozim.

Xo'jalik subekti majburiyatni joriy sifatida tasniflashi lozim, qachonki:

(a) u o'zining odatiy operatsion sikli davomida majburiyatni so'ndirishni mo'ljallagan bo'lsa;

(b) u asosan savdo uchun majburiyatni o'zida saqlasa;

(v) majburiyat hisobot davridan so'ng o'n ikki oy ichida so'ndirilishi lozim bo'lsa; yoki

(g) u majburiyatning so'ndirilishini hisobot davridan so'ng kamida o'n ikki oy muddatga uzaytirish bo'yicha sharsiz huquqqa ega bo'lmasa. Majburiyatning, kontragentning hohishi bo'yicha, uni ulushli instrumentlar chiqarish orqali so'ndirilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan shartlari, uning tasniflanishiga ta'sir yetmaydi.

Xo'jalik subekti boshqa barcha majburiyatlarni uzoq muddatli sifatida tasniflashi lozim.

Xo'jalik subekti, yoki moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda yoki izohlarda, uning faoliyatiga to'g'ri keladigan ravishda tasniflangan va aks ettirilgan, satrlarda ko'rsatiladigan moddalarining ikkilamchi batafsilroq qilib tasniflangan moddalarini oshkor etishi lozim.

Ikkilamchi tasniflashda taqdim etiladigan tafsilot darajasi MHXS larning talablariga va qamrab

olingan moddalarning kattaligi, xususiyati va vazifasiga bog'liq bo'ladi. Oshkor qilinadigan ma'lumotlar har bir modda uchun farqlanadi, masalan:

(a) Asosiy vositalar BHXS 16 ga muvofiq turkumlarga ajratiladi; (b) Debitorlik qarzlari xaridorlardan (savdo bo'yicha) olinadigan

schyotlar, o'zaro aloqador tomonlardan olinadigan schyotlar, bo'naklarga va boshqa to'lov summalariga ajratiladi;

(v) Tovar-moddiy zaxiralar, BHXS 2 "*Tovar-moddiy zaxiralar*"ga muvofiq, tovarlar, ishlab chiqarish zaxiralari, xom-ashyolar, tugallanmagan ishlab chiqarish va tayyor mahsulotlar kabi tasniflarga ajratiladi;

(g) zaxiralar (rezervlar) xodimlarga haq to'lash bo'yicha zaxiralar va boshqa moddalarga ajratiladi; va

(d) aksiyadorlik kapitali va zaxiralar (rezervlar) to'langan kapital, qo'shilgan kapital va zaxiralar kabi har xil turkumlarga ajratiladi.

Xo'jalik subekti, yoki moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda yoki kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobotda, yoki izohlarda, quyidagilarni oshkor etishi lozim:

(a) aksiyadorlik kapitalining har bir turkumi bo'yicha:

- chiqarishga ruxsat etilgan aksiyalar miqdori;
- chiqarilgan va to'liq to'langan aksiyalar soni hamda chiqarilgan ammoto'liq

to'lanmagan aksiyalar soni;

- har bir aksiyaning nominal qiymati, yoki aksiyalar nominal qiymatgaega emasligi;
- muomaladagi aksiyalar sonining davr boshiga va oxirigasolishtirmasi;
- ushbu turkumga biriktiriladigan huquqlar, imtiyozlar va cheklovlar, jumladan

dividendlarni taqsimlash va kapitalni qaytarish bo'yicha cheklovlar,

- xo'jalik subekti yoki uning shu'ba yoki qaram xo'jalik jamiyatlariegalik qilayotgan xo'jalik subektidagi hissalar; va

- opsiolar va aksiyalarni sotish shartnomalari bo'yicha chiqarish uchunsaqlanayotgan aksiyalar, shu jumladan ularning shartlari va summalar; va

(b) kapitaldagi har bir zahira xususiyati va maqsadining tavsifi.

Aksiyadorlik kapitaliga ega bo'lmagan xo'jalik subekti, masalan shirkat yoki trast, talab etilgan ekvivalent bo'lgan ma'lumotlarni oshkor etishi lozim, bunda aksiyadorlik ulushining har bir toifasidagi davr mobaynidagi o'zgarishlarni va aksiyadorlik ulushining har bir toifasiga biriktiriladigan huquqlar, imtiyozlar va cheklovlarni aks ettirgan holda.

Agarda xo'jalik subekti:

(a) ulushli instrument sifatida tasniflangan qayta sotiladigan moliyaviy instrumentni, yoki

(b) faqat likvidatsiya jarayonida xo'jalik subektiga uning sof aktivlaridagi proporsional ulushni boshqa tomonga yetkazib berish majburiyatini yuklaydigan va ulushli instrument sifatida tasniflanadigan instrumentnimoliyaviy majburiyatlardan kapitalga yoki kapitaldan moliyaviy majburiyatlarga qayta tasniflaganida, u bir toifadan boshqa toifaga qayta tasniflangan summani (moliyaviy majburiyatlardan kapitalga yoki kapitaldan moliyaviy majburiyatlarga) hamda ushbu qayta tasniflashning vaqtini va sababini oshkor etishi lozim.

Foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromadlar to'g'risidagi hisobot (umumlashgan daromadlar to'g'risidagi hisobot), foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromadlar boblariga qo'shimcha tarzda, quyidagilarni taqdim etishi lozim:

(a) foyda yoki zarar;

(b) jami boshqa umumlashgan daromadlar;

(v) jami foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromadlarni qamrab olgan holda, davr uchun umumlashgan daromadlar.

Agar xo'jalik subekti alohida foyda yoki zarar to'g'risidagi hisobotni taqdim yetsa, u umumlashgan daromadlarni aks ettiradigan hisobotda foyda yoki zarar bo'limini taqdim yetmaydi.

Xo'jalik subekti, foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromadlar BOBlariga qo'shimcha tarzda, davr foydasi yoki zarari va boshqa umumlashgan daromadlarining taqsimlanishi sifatida

quyidagi moddalarni oshkor etishi lozim:

(a) quyidagilarga tegishli bo'lgan davr foydasi yoki zarari:

- nazorat huquqini bermaydigan ulushlar, va
- bosh xo'jalik subektining mulk egalari.

(b) davr uchun quyidagilarga tegishli bo'lgan umumlashgan daromadlar:

- nazorat huquqini bermaydigan ulushlar;
- bosh xo'jalik subektining mulk egalari.

Agarda xo'jalik subekti foyda yoki zararni alohida hisobotda taqdim yetsa, u (a) ni ushbu hisobotda taqdim etishi lozim.

Xo'jalik subekti foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromadlarni aks ettiradigan hisobot(lar)da yoki izohlarda daromad yoki xarajatning har qanday moddalarini favqulodda moddalar sifatida aks ettirmasligi lozim.

MHXS boshqa hollarda talab etilmaguncha yoki ruxsat berilmaguncha, xo'jalik subekti davr uchun daromad va xarajatning barcha moddalarini foydayoki zararda tan olishi lozim.

Xo'jalik subekti boshqa umumlashgan daromadlarning har bir moddasiga tegishli daromad solig'i miqdorini, jumladan qayta tasniflash bo'yicha tuzatishlarini, foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromadlar to'g'risidagi hisobotda yoki izohlarda oshkor etishi lozim.

Xo'jalik subekti boshqa umumlashgan daromadlarning moddalarini: (a) tegishli soliq ta'sirlarini chegirgan holda, yoki

(b) ushbu moddalarning ularga tegishli daromad solig'i solinguncha bo'lgan qiymatini alohida va umumiy daromad solig'ining yagona summasini alohida ko'rsatgan holda taqdim etishi mumkin.

Agar xo'jalik subekti (b) muqobilini tanlasa, u soliq summasini foyda yoki zarar bo'limiga keyinchalik qayta tasniflanishi mumkin bo'lgan moddalar va foyda yoki zarar bo'limiga keyinchalik qayta tasniflanmaydigan moddalar o'rtasida taqsimlashi lozim.

Xo'jalik subekti boshqa umumlashgan daromadlarning tarkibiy qismlariga tegishli bo'lgan qayta tasniflash bo'yicha tuzatishlarni oshkor etishi lozim.

Daromad yoki xarajat moddalari ahamiyatli bo'lsa, xo'jalik subekti ularning xususiyatini va summasini alohida oshkor etishi lozim.

Daromad va xarajat moddalarining alohida oshkor etilishini talab etishi mumkin bo'lgan holatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

(a) tovar-moddiy zahiralarni sof sotish qiymatigacha yoki asosiy vositalarni qoplanadigan summasigacha kamaytirish hamda bunday kamaytirishlarning qayta tiklanishi holati;

(b) xo'jalik subekti faoliyati restrukturizatsiyasi va restrukturizatsiya x xarajatlari bo'yicha qilingan har qanday zaxiralarning tiklanishi;

(v) asosiy vositalar moddalarining hisobdan chiqarilishi; (g) investitsiyalarning hisobdan chiqarilishi;

(d) tugallangan faoliyatlar;

(ye) sud jarayonidagi hisob-kitoblar; va

(j) qilingan zaxiralarning boshqa qayta tiklanishi.

Xo'jalik subekti foyda yoki zararda tan olingan xarajatlar tahlilini ularning xususiyatiga yoki xo'jalik subektidagi vazifasidan kelib chiqqan tasniflashdan foydalangan holda, bunda qaysi biri ishonchli va o'rinliroq ma'lumotlarni ta'minlashiga qarab, taqdim etishi lozim.

Xarajatlar, moliyaviy natijalarning tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatish maqsadida, tez-tez takrorlanishi, foyda yoki zarar keltirish potentsiali va ularni oldindan bilish mumkinligiga qarab farqlanishi mumkin bo'lgan ikkilamchi turkumlarga tasniflanadi. Bunday tahlil ikkita shakldan birida ta'minlanadi.

Tahlilning birinchi shakli «xarajatning xususiyati» bo'yicha tasniflash usulidir. Xo'jalik subekti xarajatlarni foyda yoki zararda ularning xususiyatiga (masalan, yeskirish, xom-ashyolar xaridi, transport xarajatlari, xodimlarga haq to'lash va reklama xarajatlari) qarab birlashtiradi va ularni xo'jalik subektidagi funksiyalar bo'yicha qayta taqsimlamaydi. Ushbu usul qo'llash uchun oddiy bo'lishi mumkin, chunki xarajatlarni funksional turkumlarga taqsimlash zaruriyati yo'q. Xarajatning

xususiyati bo'yichatasniflash usulini qo'llagan holda tasniflashga misol quyida keltirilgan:

Asosiy faoliyatdan olinadigan daromadlar	X
Boshqa daromadlar	X
Tayyor mahsulotlar zaxiralaridagi	va tugallanmagan ishlab chiqarishdagi o'zgarishlar
XFoydalanilgan xom-ashyolar va materiallar	XXodimlarga haq to'lash
xarajatlari	X
Yeskirish va amortizatsiya xarajatlari	X
Boshqa xarajatlar	X
Jami xarajatlar	(X)
Soliqqacha bo'lgan foyda	X

Kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobot quyidagi ma'lumotlarnio'z ichiga oladi:

(a) davr uchun jami umumlashgan daromad, bunda uning bosh xo'jalik subekti egalariga va nazorat huquqini bermaydigan ulushlar egalariga tegishli jami miqdorlarni alohida ko'rsatgan holda;

(b) kapitalning har bir qismi uchun, MHXS 8 ga muvofiq tan olinganretrospektiv qo'llashning yoki retrospektiv qayta hisoblashningta'sirlari; va (v) kapitalning har bir qismi uchun, davr boshidagi va oxiridagi balans qiymati o'rtasidagi solishtirma, bunda quyidagilardan yuzaga keladigan o'zgarishlarni alohida oshkor yetgan holda:

- foyda yoki zarar;

- boshqa umumlashgan daromadlar; va

- mulk egalari bilan ularning mulk egalari sifatida amal qilishidagi operatsiyalar, bunda mulk egalari tomonidan qilingan qo'yilmalarni va ularga taqsimlanga summalarni hamda nazoratni yo'qotishga olib kelmaydigan sho'ba xo'jalik jamiyatlaridagi egalik ulushidagi o'zgarishlarni alohida ko'rsatgan holda.

Kapitalning har bir qismi bo'yicha xo'jalik subekti yoki kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobotda yoki izohlarda, boshqa umumlashgan daromadlarni moddama-modda tahlilini taqdim etishi lozim.

Xo'jalik subekti yoki kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobotda yoki izohlarda, davr mobaynida mulk egalariga taqsimotlar sifatida tan olingan dividendlar summasini va bitta aksiyaga to'g'ri keladigan dividendlarsummasini taqdim etishi lozim.

Pul oqimlari to'g'risidagi ma'lumotlar, moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar xo'jalik subektining pul mablag'lari va ularning ekvivalentlarini hosil qilish qobiliyatini hamda xo'jalik subektining ushbu pul oqimlaridan foydalanish yehtiyojini baholashi uchun asos yaratadilar.BHXS 7 pul oqimlari to'g'risidagi ma'lumotlarini taqdim etish va oshkor etish uchun talablarni belgilaydi.

Foydalanuvchilar moliyaviy hisobotlarni tushunishi va ularni boshqa xo'jalik subektlarining moliyaviy hisobotlari bilan taqqoslashi oson bo'lishi uchun, xo'jalik subekti odatda izohlarni quyidagi tartibda taqdim etadi:

(a) MHXSlarga muvofiqqliq to'g'risida birdirish;

(b) qo'llanilgan muhim hisob siyosatlarining qisqa bayoni;

(v) moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotlarda, foyda yoki zarar va

boshqa umumlashgan daromadlar to'g'risidagi hisobot(lar)da, kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobotlarda va pul oqimlari to'g'risidagi hisobotlarda taqdim etilgan moddalar bo'yicha yordamchi ma'lumotlar, bunda ularning tartibi har bir hisobot va har bir modda taqdim etiladigan tartibda bo'ladi; va

(g) boshqa oshkor etiladigan ma'lumotlar, jumladan:

- shartli majburiyatlar (MHXS 37 ga qarang) va tan olinmagan shartnoma majburiyatlari,

va

- nomoliyaviy oshkor etishlar, masalan xo'jalik subektining moliyaviy xatarni boshqarish maqsadlari va siyosatlar (MHXS 7 ga qarang).

Xo'jalik subekti muhim hisob siyosatlarining qisqa bayonida quyidagilarni oshkor etishi lozim:

(a) moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda foydalanilgan baholash asoslari va

(b) moliyaviy hisobotlarni tushunishda o'rinli bo'lgan qo'llanilgan boshqa hisob siyosatlari.

Xo'jalik subekti izohlarda quyidagilarni oshkor etishi lozim:

(a) moliyaviy hisobotlarni chop etishga ruxsat etilishidan oldin taklif qilingan yoki ye'lon qilingan, ammo davr davomida mulk egalari taqsimot sifatida tan olinmagan dividendlar summasi hamda bunday dividendlarning bitta aksiyaga to'g'ri keladigan summasi; va

(b) tan olinmagan har qanday kumulyativ imtiyozli dividendlar summasi.

Xo'jalik subekti quyidagilarni oshkor etishi lozim, agarda moliyaviy hisobotlar bilan chop etilgan biror ma'lumotlarda oshkor etilmagan bo'lsa:

(a) xo'jalik subektining doimiy yuridik adresi va uning yuridik shakli, uning tashkil etilgan mamlakati, uning ro'yxatdan o'tgan ofisning manzili (yoki biznesning asosiy joyi, agarda ro'yxatdan o'tgan ofisining adresidan farq qilsa);

(b) xo'jalik subekti operatsiyalari va asosiy faoliyati xususiyatining tavsifi;

(v) guruhning bosh xo'jalik subekti va yakuniy bosh xo'jalik subektining nomi; va

(g) agar xo'jalik subektining faoliyati muddati cheklangan bo'lsa, uning faoliyatining muddati to'g'risidagi ma'lumotlar.

2.2. BHXS (IAS) 7 "Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot" standartining mazmuni va qo'llanilishi

Xo'jalik subektining pul oqimlari to'g'risidagi axborot, moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar uchun, xo'jalik subektining pul mablag'lari va ularning ekvivalentlarini hosil qilish qobiliyatiga hamda ushbu pul oqimlaridan foydalanish yehtiyojlariga baho berish asosi sifatida foydalidir. Foydalanuvchilar tomonidan iqtisodiy qarorlar qabul qilinishi uchun, xo'jalik subektining pul mablag'lari va larning

ekvivalentlarini hosil qilish qobiliyatiga hamda buning muddati va aniqligiga baho berish talab etiladi.

Xo'jalik subekti pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni mazkur Standartning talablariga mos ravishda tayyorlab, moliyaviy hisobotlar taqdim etiladigan har bir davrda moliyaviy hisobotlarning ajralmas qismisifatida takdim etishi shart.

Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot davr davomidagi pul oqimlarini operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyatlar bo'yicha tasniflangan holda ko'rsatishi kerak.

Operatsion faoliyat natijasida kelib chiqadigan pul oqimlarining summasi - xo'jalik subekti, moliyalashtirishning tashqi manbalariga murojatqilmasdan, o'z operatsion faoliyatidan yuzaga kelgan qarzlarini to'lash, o'zining operatsion faoliyatini yurgizish qobiliyatini saqlash, dividendlarni to'lash va yangi investitsiyalar qilish uchun yetarli bo'lgan pul oqimlarini qay darajada hosil qilganligini aks ettiruvchi asosiy ko'rsatkichdir. Operatsion faoliyatidan oldingi davrlarda kelib chiqqan pul oqimlarining alohida tarkibiy qismlari to'g'risidagi ma'lumot, boshqa ma'lumotlar bilan birgalikda, operatsion faoliyat bo'yicha hosil bo'ladigan kelgusi pul oqimlarini prognoz qilishda foydalidir.

Operatsion faoliyat bo'yicha pul oqimlari asosan xo'jalik subektining asosiy daromad keltiruvchi faoliyatidan kelib chiqadi. Binobarin, ular asosan foyda yoki zararni shakllantiradigan operatsiyalar yoki boshqa hodisalar natijasida kelib chiqadi. Operatsion faoliyat natijasidagi pul oqimlariga quyidagilar kiradi:

(a) tovarlarni sotish va xizmatlarni ko'rsatishdan kelib tushgan pul mablag'lari;

(b) royalti, xizmatlar haqi, komission to'lovlar va boshqa daromadlar qo'rinishida kelib tushgan pul mablag'lari;

(v) mol yetkazib beruvchilarga tovarlar va xizmatlar uchun to'lovlar; (g) hodimlarga va xodimlar nomidan to'lovlar;

(d) sug'urta tashkilotining sug'urta polislari bo'yicha mukofotlari va talabarlari, annuitetlar va boshqa sug'urta to'lovlari bo'yicha pul tushumlari va pul to'lovlari;

(ye) daromad solig'i bo'yicha to'lovlar hamda soliqlarning qaytarilishi, agar ular moliyaviy yoki investitsion faoliyat bilan aniq bog'liq bo'lmasa; va

(j) vositachilik yoki oldi-sotdi maqsadlarida tuzilgan shartnomalar bo'yicha pul tushumlari va to'lovlari.

Asosiy vositani sotish kabi ayrim operatsiyalar, tan olinadigan foyda yoki zararga kiritiladigan foyda yoki zararga olib kelishi mumkin. Bunday operatsiyalarga taaluqli pul oqimlari investitsion

faoliyatdan pul oqimlari bo'lib hisoblanadi. Ammo, BHXS 16 "Asosiy vositalar"da ta'kidlanishicha, ijaraga berish va keyinchalik sotish uchun mo'ljallangan aktivlarni ishlab chiqarish yoki sotib olish uchun qilinadigan to'lovlar operatsion faoliyatdan keladigan pul oqimlari sifatida xizmat qiladi. Bunday aktivlarni ijaraga

berish va keyinchalik sotishdan olinadigan pul tushumlari ham operatsion faoliyatga tegishli pul oqimlaridir.

Xo'jalik subekti quyidagilardan birini qo'llagan holda operatsion faoliyati bo'yicha pul oqimlarini hisobotda ko'rsatishi kerak:

(a) bevosita usul, bunda yalpi pul tushumlari va yalpi pul to'lovlarining asosiy toifalari ko'rsatiladi ; yoki

(b) bilvosita usul. Bu usulda foyda yoki zarar pulga daxli bo'lmagan operatsiyalarning va o'tgan yoki kelgusi davr operatsion pul tushumlari yoki to'lovlarining har qanday kechiktirilishi yoki hisoblanishining natijalarini, hamda investitsion yoki moliyaviy pul oqimlari bilan bog'liq daromad yoki harajatlarni hisobga olgan holda to'g'rilanadi.

Investitsion faoliyat natijasidagi pul oqimlarini alohida oshkor etish muhimdir, chunki bunday pul oqimlari kelajakdagi daromad va pul oqimlarini olish uchun mo'ljallangan resurslar uchun qancha harajatlar sarflanganini aks ettiradi. Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda aktiv tan olinishiga olib keladigan harajatlarga investitsion faoliyat sifatida tasniflanishi mumkin. Investitsion faoliyat natijasida kelib chiqadigan puloqimlarining misollari quyida keltirilgan:

(a) asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va boshqa uzoq muddatli aktivlarni sotib olish uchun qilingan to'lovlar. Bu to'lovlarga, shuningdek, tajriba-konstruktorlik ishlariga ajratilgan va kapitallashtiriladigan xarajatlar va o'z yehtiyojlari uchun (xo'jalik hisobi usulida) qo'rilgan asosiy vositalar bo'yicha to'lovlar kiradi;

(b) asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va boshqa uzoq muddatli aktivlarni sotishdan kelgan pul tushumlari;

(v) boshqa xo'jalik subektlarining ulushli yoki qarz instrumentlarini sotib olish hamda qo'shma korxonalarda ulushga ega bo'lish uchun amalga oshirilgan to'lovlar (pul mablag'lari ekvivalentlari bo'lib hisoblanadigan yoki vositachilik va oldi-sotdi uchun mo'ljallangan instrumentlar uchun qilingan to'lovlardan tashqari);

(g) boshqa xo'jalik subektlarining ulushli yoki qarz qarz instrumentlarini va qo'shma korxonalaridagi ulushlarni sotishdan kelgan pul tushumlari (pul mablag'lari ekvivalentlari bo'lib hisoblanadigan yoki vositachilik va oldi-sotdi uchun mo'ljallangan instrumentlar bo'yicha kelgan tushumlardan tashqari);

(d) boshqa tomonlarga berilgan bo'naklar va qarzlar (moliyaviy institutlar tomonidan berilgan bo'naklar va qarzlardan tashqari);

(ye) boshqa tomonlarga berilgan bo'naklar va qarzlarning qaytarilishi natijasidagi pul tushumlari (moliyaviy institutlar tomonidan berilgan bo'naklar va qarzlardan tashqari);

(j) fyuchers shartnomalari, forvard shartnomalari, opsiyon shartnomalari va svop shartnomalari bo'yicha pul to'lovlari, bundan bu shartnomalar vositachilik yoki oldi-sotdi uchun mo'ljallangan holatlar , yoki to'lovlar moliyaviy faoliyat sifatida tasniflanadigan holatlar mustasno; va

(z) fyuchers shartnomalari, forvard shartnomalari, opsiyon shartnomalari va svop shartnomalari bo'yicha pul tushumlari, bundan bu shartnomalar vositachilik yoki oldi-sotdi uchun mo'ljallangan holatlar, yoki to'lovlar moliyaviy faoliyat sifatida tasniflanadigan holatlar mustasno.

Shartnoma muayyan pozitsiyani xejlash sifatida hisobga olinganida, shartnoma bo'yicha pul oqimlari xejlanuvchi pozitsiya bo'yicha pul oqimlari bilan bir xil tarzda tasniflanadi.

Moliyaviy faoliyatdan kelib chiqadigan pul oqimlarini alohida ko'rsatish muhimdir, chunki bu xo'jalik subektini moliyalashtiradigan tomonlar kelgusi pul oqimlariga bo'lgan talablarni oldindan bilishi uchun foydalidir. Moliyaviy faoliyat natijasida kelib chiqadigan pul oqimlarining misollari quyida keltirilgan:

(a) aksiyalar yoki boshqa ulushli instrumentlarni chiqarishdan keladigan pul tushumlari;

(b) xo'jalik subektining aksiyalarini sotib olish yoki muomaladanchiqarish uchun mulk egalariiga to'lovlar;

(v) qarz majburiyatlarini chiqarish, qarzlar berish, veksellar, obligatsiyalar, ipotekalar va boshqa qisqa muddatli yoki uzoq muddatli qarz majburiyatlarini chiqarishdan olingan pul tushumlari;

(g) qarzlar bo'yicha to'lovlar; va

(d) ijaraga oluvchi tomonidan moliyaviy ijara bo'yicha majburiyatini kamaytirish uchun

Xo'jalik subekti investitsion va moliyaviy faoliyatlardan kelib chiqadigan yalpi pul tushumlari va yalpi pul to'lovlarining asosiy toifalarini hisobotda alohida ko'rsatishi kerak.

Quyidagi operatsion, investitsion yoki moliyaviy faoliyatlar bo'yicha kelib chiqadigan pul oqimlari hisobotda sof asosda ko'rsatilishi mumkin:

(a) mijozlar nomidan olingan pul tushumlari va amalga oshirilgan to'lovlar, agar pul oqimlari xo'jalik subektning emas, balki mijozning faoliyatini aks ettirsa; va

(b) tez aylanadigan, katta miqdordagi va so'ndirish muddati qisqa bo'lgan moddalar bo'yicha pul tushumlari va to'lovlari.

Moliyaviy institutning quyidagi faoliyatlaridan kelib chiqadigan pul oqimlari hisobotda sof asosda ko'rsatilishi mumkin:

(a) so'ndirish sanasi qat'iy belgilangan omonatlarni qabul qilish va qaytarib berish bo'yicha pul tushumlari va to'lovlari;

(b) boshqa moliyaviy institutlarda omonatlarni joylashtirish va qaytarib olish; va

(v) mijozlarga ajratilgan bo'naqlar va kreditlar hamda bo'naklar va kreditlarning qaytarilishi.

Chet yel valyutasidagi operatsiyalar natijasida kelib chiqadigan pul oqimlari, ushbu pul oqimi sanasidagi xo'jalik subektining funksional valyutasi bilan chet yel valyutasi orasidagi ayirboshlash kursini chet yel valyutasi summasiga ko'paytirgan holda xo'jalik subektining funksional valyutasida aks ettirilishi lozim.

Xorijiy sho'ba xo'jalik subektining pul oqimlari, ushbu pul oqimlari sanasidagi funksional valyuta bilan chet yel valyutasi orasidagi ayirboshlash kursi bo'yicha funksional valyutasiga o'tkazilishi (qayta hisoblanishi) lozim.

Chet yel valyutasida aks ettirilgan pul oqimlari BHXS 21 "Valyutani ayirboshlash kurslaridagi o'zgarishlarning ta'siri"ga muvofiq tarzda taqdim qilinadi. Bunda haqiqatdagi kursga taxminan teng bo'lgan ayirboshlash kursini qo'llashga ruxsat etiladi. Masalan, chet yel valyutasidagi operatsiyalarni aks ettirish yoki chet yel shu'ba xo'jalik subektining pul oqimlarini bir valyutadan boshqa valyutaga o'tkazish uchun ma'lum davr uchun o'rtacha tortilgan ayirboshlash kursi qo'llanilishi mumkin. Biroq, BHXS 21-ga muvofiq chet yel sho'ba xo'jalik subektining pul oqimlarini funksional valyutaga o'tkazishda hisobot davrining ohiridagi ayirboshlash kursini qo'llashga ruxsat etilmaydi.

Olingan va to'langan foizlar va dividendlar ko'rinishidagi pul oqimlarining har biri alohida aks ettirilishi lozim. Ularning har biri davrdan davrga izchil ravishda operatsion, investitsion yoki moliyaviy faoliyatga tegishli pul oqimi sifatida tasniflanishi lozim.

Daromad soliqlari natijasida kelib chiqadigan pul oqimlari alohida ko'rsatilishi va operatsion faoliyat natijasidagi pul oqimlari sifatida tasniflanishi lozim, agar ular moliyaviy va investitsion faoliyatlariga mahsus bog'liq bo'lmasa.

Qaram xo'jalik jamiyati, qo'shma korxonasi yoki shu'balarga qilingan investitsiyalar hisobi ulush bo'yicha hisobga olish usuli yoki tannarx bo'yicha hisobga olish usulini qo'llagan holda olib borilsa, investor pul oqimlari to'g'risidagi hisobotda faqat uning o'zi va investitsiya obekti o'rtasidagi pul oqimlarini, masalan dividendlar va bo'naklarni, ko'rsatishi bilan chegaralanadi.

Xo'jalik subekti, hisobot davri davomida, umumiy summada, shu'ba xo'jalik subektlari yoki boshqa korxonalarda nazoratni qo'lga kiritish hamda yo'qotish bo'yicha quyidagilarning har birini oshkor etishi lozim:

(a) investitsiya uchun umumiy to'langan yoki olingan tovon;

(b) ushbu tovonning pul mablag'lari va pul ekvivalentlaridan tashkil topgan qismi;

(v) nazorati qo'lga kiritilgan yoki yo'qotilgan shu'ba xo'jalik subektlari yoki boshqa korxonalardagi pul mablag'lari va ularning ekvivalentlari summasi; va

(g) nazorati qo'lga kiritilgan yoki yo'qotilgan shu'ba xo'jalik subektlari yoki boshqa korxonalardagi pul mablag'lari va ularning ekvivalentlaridan tashqari aktivlar va majburiyatlarning summasi, asosiy toifalari bo'yicha jamlangan holda.

Pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlaridan foydalanishni taqozo yetmaydigan investitsion va moliyaviy operatsiyalar pul oqimlari to'g'risidagi

hisobotda aks ettirilmaydi. Bunday operatsiyalar moliyaviy hisobotlarning boshqa joyida ushbu investitsion va moliyaviy faoliyatlar to'g'risida barcha tegishli ma'lumotlarni aks ettiradigan tarzda oshkor etilishi lozim.

Xo'jalik subekti pul va pul ekvivalentlarining tarkibiy qismlarini oshkor etishi va pul oqimlari to'g'risidagi hisobotidagi summalarining moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda aks ettirilgan ekvivalent moddalar bilan solishtirmasini taqdim etishi lozim.

Xo'jalik subekti rahbariyat izohlari bilan birgalikda, xo'jalik subektida mavjud bo'lgan, ammo guruh tomonidan foydalanish imkonibo'lmagan katta miqdordagi pul mablag'lari va pul ekvivalentlari summasini oshkor etishi lozim.

2.3. BHXS (IAS) 8 “Hisob siyosatlari, hisoblab chiqilgan baholardagi o'zgarishlar va xatolar”

BHXS (IAS) 8 “Hisob siyosatlari, buxgalteriya hisobi maqsadida baholashlardagi o'zgarishlar va xatolar” nomli standartning maqsadi hisob siyosatini tanlash va o'zgartirish uchun mezonlarni o'rnatish hamda hisob siyosatidagi o'zgarishlar, buxgalteriya hisobi maqsadida baholashlardagi o'zgarishlar va xatolarni tuzatishni hisobga olish tartibini va ularga tegishli oshkor qilinadigan ma'lumotni belgilashdan iboratdir. Ushbu Standart xo'jalik subektining moliyaviy hisobotlarida aks ettirilgan axborotning o'rinaliligi va ishonchliligi hamda bu moliyaviy hisobotlarining davrlaro va boshqa xo'jalik subektlarining moliyaviy hisobotlari bilan qiyosiylikni oshirishga qaratilgan.

Mazkur Standart hisob siyosatini tanlashda va qo'llashda, shuningdek hisob siyosatidagi o'zgarishlarni, buxgalteriya hisobi maqsadida baholashlardagi o'zgarishlarni va oldingi davr xatolarini tuzatishni hisobga olishda qo'llanilishi kerak.

Oldingi davr xatolarini tuzatishning va hisob siyosatidagi o'zgarishlarni qo'llash uchun qilingan retrospektiv tuzatishlarning soliqlarga bo'lgan ta'siri MHXS 12 “Daromad soliqlari”ga muvofiq hisobga olinadi va oshkor etiladi.

Qandaydir MHXS operatsiyaga, boshqa hodisaga yoki sharoitga aniq tegishli bo'lganida, unga nisbatan qo'llaniladigan hisob siyosati yoki siyosatlari ushbu MHXSni qo'llash bilan aniqlanishi kerak.

Operatsiya, boshqa hodisa yoki sharoitga aniq tegishli bo'lgan MHXS mavjud bo'lmaganida, xo'jalik subektining rahbariyati qo'yidagi xususiyatlarga ega bo'lgan axborotni shakllantiradigan hisob siyosatini ishlab chiqish va qo'llashda o'z hukmini chiqarishi kerak:

(a) foydalanuvchilarning iqtisodiy qarorlarni qabul qilish bilan bog'liq talablari uchun o'rinli bo'lgan; va

(b) moliyaviy hisobotlar quyidagilarni ta'minlagani tufayli ishonchli bo'lgan:

- xo'jalik subektining moliyaviy holati, moliyaviy natijalari va pul oqimlarini ishonchli ko'rsatadi;
- operatsiyalar, boshqa hodisalar va sharoitlarning nafaqat yuridik shakli, balki iqtisodiy mohiyatini aks ettiradi;
- betaraf, ya'ni xolis;
- yehtiyotkor; va
- hamma ahamiyatli tomondan to'liq.

Yuqorida qayd qilinganidek hukm chiqarishda, rahbariyat quyidagi manbalarga qarashi va ularning qo'llanilishi mumkinligini pasayib boruvchi tartibda ko'rib chiqishi kerak:

(a) MHXSlarda shunga o'xshash yoki bog'liq masalalarga tegishli talablar; (b) Konseptual asoc keltirilgan aktivlar, majburiyatlar, daromadlar va xarajatlarning ta'riflari, tan olish mezonlari va baholash konsepsiyalari.

Hukm chiqarishda, rahbariyat, shuningdek, standartlarni o'rnatadigan va buxgalteriya hisobi bo'yicha standartlarni ishlab chiqishda o'xshash konseptual asosdan, boshqa buxgalterlik adabiyotlardan va ushbu sohada qabul qilingan amaliyotlardan foydalanadigan boshqa idoralar tomonidan yeng so'nggi chiqarilgan standart tusidagi hujjatlarni ye'tiborga olishi mumkin.

Xo'jalik subekti o'xshash operatsiyalar, boshqa hodisalar va sharoitlarga tegishli hisob siyosatlarini izchil ravishda tanlashi va qo'llashi kerak, agar qandaydir MHXS moddalarning har xil hisob siyosatlari to'g'ri kelishi mumkin bo'lgan toifalarga bo'linishini alohida talab yetmasa yoki ruxsat yetmasa. Agar qandaydir MHXS moddalarning bunday toifalarga bo'linishini talab yetsa yoki ruxsat yetsa, bunday har bir toifaga tegishli bo'lgan hisob siyosati izchil ravishda tanlanishi va qo'llanilishi kerak.

Xo'jalik subekti hisob siyosatini faqat qo'yidagi hollarda o'zgartirishi kerak:

- (a) agar o'zgartirish MHXS tomonidan talab etilsa; yoki
- (b) agar o'zgartirishning natijasida moliyaviy hisobotlarda xo'jalik subekting moliyaviy holatiga, moliyaviy natijalariga yoki pul oqimlariga operatsiyalarning, boshqa hodisalarning va sharoitlarning ta'siri to'g'risida ishonchli va o'rinliroq ma'lumotlar aks ettirilsa.

Quyidagilar hisob siyosatidagi o'zgarish bo'lib hisoblanmaydi:

(a) oldin sodir bo'lgan operatsiyalar, boshqa hodisalar yoki sharoitlardan mohiyati bo'yicha farqlanadigan operatsiyalar, boshqa hodisalar yoki sharoitlarga nisbatan qandaydir hisob siyosatini qo'llash; va

(b) oldin sodir bo'lmagan yoki ahamiyatsiz darajadagi bo'lgan operatsiyalar, boshqa hodisalar yoki sharoitlarga nisbatan yangi hisob siyosatini qo'llash.

MHXS 16 "Asosiy vositalar" yoki MHXS 38 "Nomoddiy aktivlar"ga muvofiq aktivlarni qayta baholash siyosatini birinchi marta qo'llash – mazkur standartga muvofiq emas, balki MHXS 16 yoki MHXS 38ga muvofiq qayta baholash sifatida qaraladigan hisob siyosatidagi o'zgarish bo'lib hisoblanadi.

Istisno holatlarini hisobga olgan holda:

(a) xo'jalik subekti qandaydir MHXSni birinchi marta qo'llashi natijasida yuzaga keladigan hisob siyosatidagi o'zgarishni ushbu MHXSda belgilangan, agar belgilangan bo'lsa, maxsus o'tish qoidalariga muvofiq hisobga olishi kerak; va

(b) agar qandaydir MHXSda qilinayotgan o'zgarishga tegishli bo'lgan maxsus o'tish qoidalari belgilanmagan bo'lib, xo'jalik subekti ushbu MHXSni birinchi marta qo'llash paytida hisob siyosatini o'zgartirsa, yoki u hisob siyosatini ihtiyoriy ravishda o'zgartirsa, bunda ushbu xo'jalik subekti hisob siyosatidagi o'zgarishlarni retrospektiv tarzda qo'llashi kerak.

Istisno holatlarini hisobga olgan holda, hisob siyosatidagi o'zgarish retrospektiv tarzda qo'llanilganida, xo'jalik subekti taqdim qilingan oldingi davrlarning yeng dastlabki davri uchun ushbu o'zgarish ta'sir qilgan kapitaldagi tarkibiy qismlarning boshlang'ich qoldiqlariga va har bitta taqdim qilingan oldingi davr uchun oshkor qilingan boshqa qiyosiy ma'lumotlarga, xuddi yangi hisob siyosati hamma vaqt qo'llanilganidek qilib, tuzatish kiritishi kerak.

Hisob siyosatidagi o'zgarish retrospektiv tarzda qo'llanilishi kerak, bundan o'zgarishning biror-bir davrga tegishli ta'sirini yoki yig'ilganta'sirini aniqlashni amaliy iloji yo'q bo'lgan holatlar istisno.

Hisob siyosatidagi o'zgarishning taqdim qilingan bir yoki undan ortiq oldingi davrlar uchun qiyosiy ma'lumotga nisbatan biror-bir davrga tegishli bo'lgan ta'sirini aniqlashni amaliy iloji yo'q bo'lganida, xo'jalik subekti yangi hisob siyosatini retrospektiv qo'llashni amaliy iloji bo'lgan davrlardan yeng birinchi davri, bu joriy davr ham bo'lishi mumkin, boshiga bo'lgan aktivlar va majburiyatlarning balans qiymatiga nisbatan qo'llashi kerak, hamda ushbu davrdagi kapitalning ta'sir qilingan har qanday tarkibiy qismining boshlang'ich qoldig'iga tegishli tuzatish kiritishi lozim.

Joriy davrning boshida yangi hisob siyosatini hamma oldingi davrlarga nisbatan qo'llashning yig'ilgan ta'sirini aniqlashni amaliy iloji bo'lmasa, xo'jalik subekti yangi hisob siyosatini qo'llashni amaliy iloji paydo bo'lgan yeng dastlabki sanadan boshlab istiqbolli qo'llash maqsadida, qiyosiy ma'lumotlarga tuzatish kiritishi kerak.

Qandaydir MHXSni birinchi marta qo'llash joriy davrga va har qanday oldingi davrga ta'sir qilganida, yoki ushbu davrga ta'sir qilishi mumkin bo'lganida, yoki kelgusi davrlarga ta'sir qilishi mumkin bo'lganida, bundan tuzatish summasini aniqlashni amaliy iloji yo'q bo'lgan holatlar istisno, xo'jalik subekti quyidagilarni oshkor etishi kerak:

- (a) ushbu MHXSning nomi;
- (b) o'rinli bo'lsa, hisob siyosatidagi o'zgarish ushbu standartning o'tish qoidalariga muvofiq

amalgaga oshirilganligi;

(v) hisob siyosatidagi o'zgarishning xususiyati;

(g) tegishli bo'lganda, o'tish qoidalarining tavsifi;

(d) tegishli bo'lganda, kelgusi davrlarga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan o'tish qoidalari;

(ye) joriy davr va har bir taqdim etilgan oldingi davr uchun, iloji boricha, quyidagilar bo'yicha tuzatish summasi:

- moliyaviy hisobotning ta'sir ko'rsatilgan har qanday moddasi; va

- agar MHXS 33 "*Bitta aksiyaga to'g'ri keladigan foyda*" ushbu xo'jalik subektiga tegishli bo'lsa, bitta aksiyaga to'g'ri keladigan bazaviy va kamaytirilgan foyda;

(j) iloji boricha, taqdim qilingan davrlardan oldingi davrlarga tegishli bo'lgan tuzatish summasi.

Keyingi davrlarning moliyaviy hisobotlarida yuqorida qayd etilgan ma'lumotlarni qaytadan oshkor etish shart emas.

Hisob siyosatiga ixtiyoriy ravishda o'zgartirish kiritish joriy davrga yoki har qanday oldingi davrga ta'sir qilganida, ushbu davrga ta'sir qilishi mumkin bo'lganida, bundan tuzatish summasini aniqlashni amaliy iloji yo'q bo'lgan holatlar istisno, yoki kelgusi davrlarga ta'sir qilishi mumkin bo'lganida, xo'jalik subekti quyidagilarni oshkor etishi kerak:

(a) hisob siyosatidagi o'zgarishning xususiyati;

(b) yangi hisob siyosatini qo'llash natijasida ishonchli va o'rinliroq axborot ta'minlanishining sabablari;

(v) iloji boricha, joriy davr va taqdim qilingan har qanday oldingi davr uchun quyidagilar bo'yicha tuzatish summasi:

- moliyaviy hisobotning ta'sir ko'rsatilgan har qanday moddasi; va

- agar MHXS 33 "*Bitta aksiyaga to'g'ri keladigan foyda*" ushbu xo'jalik subektiga tegishli bo'lsa, bitta aksiyaga to'g'ri keladigan bazaviy va kamaytirilgan foyda;

(g) iloji boricha, taqdim qilingan davrlardan oldingi davrlarga tegishli bo'lgan tuzatish summasi; va

(d) agar retrospektiv qo'llashni biror oldingi davr uchun yoki taqdim qilingan davrlardan oldingi davrlar uchun amalga oshirishni amaliy iloji bo'lmasa, bunday vaziyat bo'lishiga olib kelgan sharoitlar va hisob siyosatidagi o'zgarish qachondan boshlab va qanday qilib qo'llanilganligining tavsifi.

Keyingi davrlarning moliyaviy hisobotlarida yuqorida qayd etilgan ma'lumotlarni qaytadan oshkor etish shart emas.

Xo'jalik subekti yangi chiqarilgan, ammo haligacha kuchga kirmagan MHXSni qo'llamagan bo'lsa, xo'jalik subekti quyidagilarni oshkor etishi lozim:

(a) ushbu fakti o'zini; va

(b) ushbu yangi MHXSni birinchi marta qo'llashning xo'jalik subektining moliyaviy hisobotlariga mumkin bo'lgan ta'sirini baholash uchun ma'lum bo'lgan yoki oqilona ravishda baholanishi mumkin bo'lgan o'rinli ma'lumotlar.

Tadbirkorlik faoliyatiga xos bo'lgan noaniqliklar mavjud bo'lishi natijasida, moliyaviy hisobotlardagi ko'pgina moddalar aniq baholana olmaydi va faqat taxminiy baholanishi mumkin. Taxminiy baholashlar yeng so'nggi ishonchli axborotga tayangan holda hukm chiqarishni qamrab oladi.

Masalan, quyidagilarni taxminiy baholash zarur bo'lishi mumkin: (a) umidsiz qarzarlar;

(b) tovar-moddiy zaxiralarning qadrsizlanishi;

(v) moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlarning haqqoniy qiymati;

(g) yeskiradigan aktivlarning foydali xizmat muddati yoki ularda mujassamlangan kelgusi iqtisodiy naf qay tarzda olinishi; va

(d) kafolat majburiyatlari.

Buxgalteriya hisobi maqsadida baholashdagi o'zgarishning ta'siri, bunda uni quyidagi davr foydasi yoki zararida aks ettirish orqali istiqbolli ravishda tan olinishi kerak:

(a) o'zgarish ro'y bergan davr, agar o'zgarish faqat ushbu davrga ta'sir qilsa; yoki

(b) o'zgarish ro'y bergan davr va kelgusi davrlar, agar o'zgarish ikkalasiga ham ta'sir qiladigan bo'lsa.

Buxgalteriya hisobi maqsadida baholashdagi o'zgarish qay darajada aktivlar va majburiyatlarning o'zgarishini keltirib chiqarsa, yoki kapitalning qandaydir moddasiga tegishli bo'lsa, u tegishli bo'lgan aktivlarning, majburiyatlarning yoki kapital moddasining balans qiymatini tuzatish yo'li bilan o'zgarish ro'y bergan davrda tan olinishi kerak.

Xo'jalik subekti joriy davrga ta'sir qiladigan yoki kelgusi davrlarga ta'sir qilishi kutilayotgan buxgalteriya hisobi maqsadida baholashdagi o'zgarishning xususiyatini va summasini oshkor etishi kerak, bundan kelgusi davrlarga bo'lgan ta'sirini, ushbu ta'sirni baholashni amaliy iloji yo'q bo'lganida, oshkor etish istisno.

Agar kelgusi davrlarga bo'lgan ta'sir summasi, ushbu ta'sirni baholashni amaliy iloji yo'q bo'lgani tufayli, oshkor etilmasa, xo'jalik subekti ushbu faktni oshkor etishi lozim.

Xo'jalik subekti oldingi davrlardagi ahamiyatli xatolarni, ular topilganidan keyin chiqarilishi ruxsat etilgan moliyaviy hisobotlarning birinchi to'plamida, retrospektiv tarzda quyidagicha tuzatishi lozim:

(a) xato paydo bo'lgan, taqdim etilgan oldingi davr(lar) uchun qiyosiy ma'lumotlarni qayta hisoblash yo'li bilan;

(b) agar xato taqdim etilgan oldingi davrlarning yeng daslabki davridan oldin yuzaga kelgan bo'lsa, oldingi taqdim etilgan davrlarning yeng daslabki davridagi aktivlar, majburiyatlar va kapitalning boshlang'ich qoldiqlarini qayta hisoblash yo'li bilan.

Oldingi davr xatosi retrospektiv qayta hisoblash yo'li bilan tuzatilishi kerak, bundan xatoning biror-bir davrga tegishli ta'sirini yoki yig'ilgan ta'sirini aniqlashni amaliy iloji yo'q bo'lgan holatlar istisno.

Xatoning taqdim qilingan bir yoki undan ortiq oldingi davrlar uchun qiyosiy ma'lumotga nisbatan biror-bir davrga tegishli bo'lgan ta'sirini aniqlashni amaliy iloji bo'lmaganida, xo'jalik subekti retrospektiv qayta hisoblashni amaliy iloji bo'lgan davrlardan yeng birinchi davridagi (bu

joriy davr ham bo'lishi mumkin) aktivlarning, majburiyatlarning va kapitalning boshlang'ich qoldiqlarini qayta hisoblashi lozim.

Joriy davrning boshida xatoning hamma oldingi davrlarga bo'lgan yig'ilgan ta'sirini aniqlashni amaliy iloji bo'lmaganida, xo'jalik subekti qayta hisoblashni amaliy iloji paydo bo'lgan yeng daslabki sanadan boshlab xatoni istiqbolli ravishda tuzatish maqsadida qiyosiy ma'lumotlarni qayta hisoblashi kerak.

Xo'jalik subekti quyidagilarni oshkor etadi:

(a) oldingi davrdagi xatoning xususiyati;

(b) taqdim qilingan har bir oldingi davr uchun, amaliy iloji boricha, tuzatishning quyidagilar bo'yicha summasi:

- moliyaviy hisobotning ta'sir ko'rsatilgan har qanday moddasi; va

- agar MHXS 33 "*Bitta aksiyaga to'g'ri keladigan foyda*" ushbu xo'jalik subektiga tegishli bo'lsa, bitta aksiyaga to'g'ri keladigan bazaviy va kamaytirilgan foyda;

(v) taqdim qilingan oldingi davrlardan yeng daslabki davr boshiga tuzatishning summasi; va

(g) agar retrospektiv qayta hisoblashni biror oldingi davr uchun amalga oshirishni amaliy iloji bo'lmasa, bunday vaziyat bo'lishiga olib kelgan sharoitlar va xato qachondan boshlab va qanday qilib tuzatilganligining tavsifi.

Keyingi davrlarning moliyaviy hisobotlarida yuqorida qayd etilgan ma'lumotlarni qaytadan oshkor etish shart emas.

Ba'zi vaziyatlarda, joriy davr bilan qiyosiylikka erishish uchun bir yoki undan ortiq davrlar uchun qiyosiy ma'lumotni tuzatishni amaliy iloji bo'lmaydi. Masalan, yangi hisob siyosatini retrospektiv qo'llash yoki oldingi davr xatosini tuzatish uchun retrospektiv qayta hisoblash imkoniyatini yaratadigan tarzda ma'lumotlar oldingi davrlarda yig'ilgan bo'lishi mumkin, va bunday ma'lumotlarni qaytadan paydo qilishni amaliy iloji yo'q bo'lishi mumkin.

2.4. BHXS (IAS) 10 "Hisobot davridan keyingi hodisalar". BHXS(IAS) 21 "Valyuta kurslaridagi o'zgarishlarning ta'sirlari"

BHXS (IAS) 10 "Hisobot davridan keyingi hodisalar" standartining maqsadi quyidagilarni

belgilashdan iboratdir:

(a) xo‘jalik subekti o‘z hisobotlariga hisobot davridan keyingihodisalar uchun tuzatishlar kiritishi kerak bo‘lgan paytni; va

(b) xo‘jalik subekti tomonidan uning moliyaviy hisobotlarini ye‘lon qilish uchun tasdiqlash sanasi hamda hisobot davridan keyingi hodisalar haqida oshkor etilishi kerak bo‘lgan ma‘lumotlar.

Ushbu Standart, agar hisobot davridan keyingi hodisalar faoliyat uzluksizligi to‘g‘risidagi farazning xo‘jalik subekti uchun o‘rinli emasligini ko‘rsatsa, bunday xo‘jalik subekting moliyaviy hisobotlari faoliyat uzluksizligi asosida tayyorlanmasligini ham talab etadi.

BHXS (IAS) 10 “Hisobot davridan keyingi hodisalar” nomli standart hisobot davridan keyingi hodisalarni hisobga olishda va ularni oshkor etishda qo‘llaniladi.

Ba‘zi hollarda, xo‘jalik subekti o‘z moliyaviy hisobotlarini moliyaviy hisobotlar ye‘lon qilinganidan so‘ng aksiyadorlarning tasdig‘iga havola etishi talab qilinadi. Bunday hollarda, aksiyadorlar moliyaviy hisobotlarni tasdiqlagan sanasida emas, balki moliyaviy hisobotlar ye‘lon qilingansanasida ular ye‘lon qilish uchun tasdiqlangan bo‘lib hisoblanadi.

Misol. Xo‘jalik subekting rahbariyati 20X1 yilning 31 Dekabr holatiga bo‘lgan moliyaviy hisobotlarning dastlabki to‘plamini 20X2 yilning 28 Fevralida yakunladi. 20X2 yilning 18 Martida Boshqaruv a‘zolari moliyaviy hisobotlarni ko‘rib chiqdi va ularning ye‘lon qilinishini tasdiqladi. Xo‘jalik subekti o‘z foydasini va boshqa tanlangan moliyaviy ma‘lumotlarni 20X2 yilning 19 Martida ye‘lon qildi. Moliyaviy hisobotlar aksiyadorlar va boshqalar ye‘tiboriga 20X2 yilning 1 Aprelida taqdim etildi. Aksiyadorlar moliyaviy hisobotlarni 20X2 yilning 15 Mayida o‘tkazilgan aksiyadorlarning yillik yig‘ilishida tasdiqladi va tasdiqlangan moliyaviy hisobotlar tartibga soluvchi davlat idorasiga 20X2 yilning 17 Mayida topshirildi.

20X2 yilning 18 Martida moliyaviy hisobotlarning ye‘lon qilinishi tasdiqlandi (Boshqaruv a‘zolari moliyaviy hisobotlarning ye‘lon qilinishintasdiqlagan sana).

Ba‘zi hollarda, xo‘jalik subekting rahbariyati moliyaviy hisobotlarni (ijrochi bo‘lmagan shaxslardangina tashkil topgan) kuzatuv kengashiga, moliyaviy hisobotlar ular tomonidan tasdiqlanishi uchun, taqdim etishi talab qilinadi. Bunday hollarda, rahbariyat moliyaviy hisobotlarni kuzatuv kengashiga taqdim etilishini tasdiqlagan sana moliyaviy hisobotlarni ye‘lon qilish uchun tasdiqlash sanasi bo‘lib hisoblanadi.

Xo‘jalik subekti tuzatishlar kiritilishini talab etadigan hisobot davridan keyingi hodisalarni aks ettirish maqsadida o‘z moliyaviyhisobotlarida tan olingan summalariga tuzatishlarni kiritishi shart.

Quyida xo‘jalik subektidan o‘z moliyaviy hisobotlarida tan olingan summalariga tuzatishlar kiritishni, yoki oldin tan olinmagan moddalarni tan olishni talab qiladigan hisobot davridan keyingi hodisalarga misollar keltirilgan:

(a) Xo‘jalik subekting hisobot davrining yakunida joriy majburiyati bor bo‘lganligini tasdiqlagan, sud ishining hisobot davridankeyn hal bo‘lishi. Xo‘jalik subekti ushbu sud ishi yuzasidan oldin tan olingan har qanday zaxiralarga MHXS 37 “*Zaxiralar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar*” ga muvofiq tuzatish kiritadi yoki yangi zaxirani tan oladi. Xo‘jalik subekti faqat shartli majburiyatni oshkor etish bilan chegaralanmaydi, chunki sud ishining hal bo‘lishi natijasida MHXS 37ga muvofiq ye‘tiborga olinishi kerak bo‘lgan qo‘shimcha dalillar ta‘minlanadi.

Misol. 20X5 yilning 18 Martida xo‘jalik subekting rahbariyati

moliyaviy hisobotlarni kuzatuv kengashiga taqdim etilishi uchun tasdiqlaydi. Kuzatuv kengashi ijrochi bo‘lmagan shaxslardangina tashkil topgan bo‘lib, o‘z ichiga xodimlar va boshqa tashqi manfaatdor tomonlarning vakillarini olgan bo‘lishi mumkin. Kuzatuv kengashi 20X5yilning 26 martida moliyaviyhisobotlarni tasdiqladi. Moliyaviy hisobotlar aksiyadorlar va boshqalar ye‘tiboriga 20X5 yilning 1 aprelda taqdim etildi. Aksiyadorlar moliyaviy hisobotlarni 20X5 yilning 15 mayida o‘tkazilgan aksiyadorlarning yillik yig‘ilishida tasdiqladi va tasdiqlangan moliyaviy hisobotlar tartibga soluvchi davlat idorasiga 20X5 yilning 17 mayida topshirildi.

Moliyaviy hisobotlar 20X5 yilning 18 martida ye‘lon etish uchun tasdiqlandi (rahbariyat moliyaviy hisobotlarni kuzatuv kengashiga taqdim etish uchun tasdiqlagan sana).

(b) hisobot davri oxirida aktiv qadrsizlanganligi yoki bu aktiv bo‘icha oldin tan olingan zarar summasiga tuzatish kiritilishi kerakligidan dalolat beradigan ma‘lumot hisobot davri tugaganidan

keyin olinishi. Masalan:

- hisobot davri tugaganidan so'ng mijozlardan biri bankrotlikka uchrashi hisobot davri oxirida savdoga oid debitorlik qarzdorligi bo'yicha zarar mavjud bo'lganligini va xo'jalik subekti debitorlik qarzdorlikning balans qiymatiga tuzatish kiritishi kerakligini tasdiqlaydi; va

- tovar-moddiy zaxiralarning hisobot davri tugaganidan so'ng sotilishi ularning hisobot davrining oxiridagi sof sotish qiymati to'g'risida dalil berishi mumkin.

(v) hisobot davri tugallanishidan oldin sotib olingan aktivlarning tannarxi yoki sotilgan aktivlardan tushgan tushumning hisobot davri tugaganidan so'ng aniqlanishi.

(g) hisobot davri tugaganidan so'ng foydadan taqsimlanadigan to'lovlar yoki mukofotlar summasining aniqlanishi, agar xo'jalik subektining hisobot davri oxirida bu sanadan oldin yuz bergan hodisalarning natijasida bunday to'lovlarni amalga oshirish bo'yicha joriy yuridik yoki konstruktiv majburiyati mavjud bo'lgan bo'lsa (BHXS 19 "*Xodimlarga haqlar*" ga qarang).

(d) moliyaviy hisobotlarning noto'g'ri yekanligini ko'rsatuvchi firibgarlik yoki xatolarning topilishi.

Agar xo'jalik subekti ulushli instrument egalari dividendlarni (BHXS 32 "*Moliyaviy instrumentlar: taqdim etish*" da ko'rsatilganidek) hisobot davri tugaganidan keyin ye'lon qilsa, xo'jalik subekti bu dividendlarni hisobot davrining oxirida majburiyat sifatida tan olmaydi.

Agar dividendlar hisobot davri tugaganidan so'ng, ammo moliyaviy hisobotlarni ye'lon qilish uchun tasdiqlash sanasiga qadar ye'lon qilinsa, dividendlar hisobot davrining oxirida majburiyat sifatida tan olinmaydi, chunki aynan ana shu paytda majburiyatlar mavjud bo'lmagan. Bunday dividendlar BHXS 1 "*Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish*" ga binoan izohlarda oshkor qilinadigan ma'lumot sifatida ko'rsatiladi.

Agar hisobot davri tugaganidan keyin xo'jalik subektining rahbariyati

xo'jalik subektini tugatish yoki uning savdo faoliyatini to'xtatish qaroriga kelsa yoki bunday yo'l tutishdan boshqa chorasi yo'q yekanligini aniqlasa, xo'jalik subekti o'z moliyaviy hisobotlarini faoliyat uzluksizligi asosida tayyorlamasligi kerak.

BHXS 1 quyidagi holatlarda oshkor etilishi talab qilinadigan ma'lumotlarni belgilaydi:

(a) moliyaviy hisobotlar faoliyat uzluksizligi asosida tayyorlanmagan bo'lganida; yoki

(b) xo'jalik subektining rahbariyati faoliyat uzluksizligi faraziga jiddiy shubha uyg'otishi mumkin bo'lgan hodisalar yoki vaziyatlarga aloqador bo'lgan ahamiyatli noaniqliklardan xabardor bo'lganida. Oshkor etilishini talab yetuvchi hodisalar yoki vaziyatlar hisobot davridan keyin yuzaga kelishi mumkin.

Xo'jalik subekti moliyaviy hisobotlarni ye'lon qilish uchun tasdiqlash sanasini hamda bu kim tomonidan tasdiqlanganligi haqida ma'lumotni oshkor qilishi kerak. Agar xo'jalik subektining mulk egalari yoki boshqa tomonlar moliyaviy hisobotlar ye'lon qilinganidan keyin ularga o'zgartirishlar kiritish vakolatlariga ega bo'lsa, xo'jalik subekti bu fakti oshkor etishi kerak.

Hisobot davri oxiridagi shart-sharoitlar to'g'risidagi oshkor qilinadigan ma'lumotlarni yangilash

Agar xo'jalik subekti hisobot davri tugaganidan keyin hisobot davri oxirida mavjud bo'lgan shart-sharoitlar to'g'risidagi ma'lumotni qo'lga kiritisa, u ushbu shart-sharoitlarga tegishli oshkor qilingan ma'lumotlarni yangi ma'lumotga tayangan holda o'zgartirishi kerak.

Agar tuzatishlar kiritilishini talab yetmaydigan hisobot davridan keyingi hodisalar ahamiyatli bo'lsa, ular to'g'risida ma'lumotlarni oshkor yetmaslik foydalanuvchilarning moliyaviy hisobotlar asosida qabul qilinadigan iqtisodiy qarorlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun ham, xo'jalik subekti tuzatishlar kiritilishini talab yetmaydigan hisobot davridan keyingi hodisalarning har bir ahamiyatli toifasi bo'yicha quyidagilarni oshkor etishi kerak:

(a) hodisaning tabiati; va

(b) uning moliyaviy ta'sirini tahminan baholash, yoki bunday tahminiy baholashning imkoni yo'qligini ta'kidlash.

Quyida oshkor etilishi kerak bo'lgan ma'lumotlar taqdim etilishiga sabab bo'luvchi tuzatishlar kiritilishi talab etilmaydigan hisobot davridan keyingi hodisalarga misollar keltirilgan:

(a) Hisobot davridan keyin amalga oshgan yirik biznes birlashuvi (MHXS 3 "*Biznes birlashuvlari*" bunday holatlarda muayyan ma'lumotlar oshkor etilishini talab etadi) yoki yirik sho'ba

xo'jalik subektining chiqib ketishi;

(b) faoliyatni to'xtatish rejasini ye'lon qilish;

(v) aktivlarni katta summada sotib olish, MHXS 5 "*Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar va to'xtatilgan faoliyat*" ga muvofiq sotish uchun mo'ljallangan aktivlarning tasniflanishi, aktivlarning boshqacha yo'llar bilan chiqib ketishi yoki davlat tomonidan yirik aktivlarning musodara qilinishi;

(g) hisobot davridan keyin yirik ishlab chiqarish zavodining yong'in natijasida vayron bo'lishi;

(d) yirik restrukturizatsiya rejasini ye'lon qilish yoki uni amalga oshirishni boshlash (BHXS 37 ga qarang);

(ye) Hisobot davridan keyin oddiy va potensial oddiy aksiyalar bilan amalga oshirilgan yirik operatsiyalar (BHXS 33 "*Bitta aksiyaga to'g'ri keladigan foyda*") xo'jalik subektidan bunday operatsiyalarning tavsifini oshkor etishni talab etadi, lekin bunday operatsiyalarga BHXS 33 ga muvofiq tuzatishlar kiritilishi kerak bo'lgan kapitalizatsiya yoki aksiyalarni imtiyozli shartlarda chiqarish, aksiyalar bo'linishi yoki aksiyalarni yaxlitlashni o'z ichiga oladigan operatsiyalar kiritilmaydi);

(j) hisobot davridan keyin aktivlar narxlari yoki valyuta ayriboshlash kurslaridagi g'ayrioddiy darajada katta o'zgarishlar;

(z) joriy va muddati kechiktirilgan soliq aktivlari va majburiyatlariga katta ta'sir qiladigan, hisobot davridan keyin soliq stavkasi yoki amaldagi soliq qonunchiligidagi o'zgarishlar (MHXS 12 "*Daromad soliqlari*") ga qarang);

(i) Katta majburiyatlar yoki shartli majburiyatlarni olish, masalan, katta summadagi kafolat xatlarini chiqarish orqali; va

(k) Faqat hisobot davridan keyingi hodisalardan kelib chiqqan yirik sud jarayonining boshlanishi.

BHXS (IAS) 21 "Valyuta kurslaridagi o'zgarishlarning ta'sirlari" Tashkilot ikki usulda xorijdagi bo'linmalarni amalga oshirishi mumkin. U xorijiy valyutalardagi operatsiyalarni amalga oshirishi mumkin yoki u xorijdagi bo'linmaga ega bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, tashkilot o'zmoliyaviy hisobotlarini xorijiy valyutada taqdim etishi mumkin. Mazkur standartning maqsadi xorijiy valyutalardagi operatsiyalarni va xorijdagibo'linmani qanday qilib moliyaviy hisobotlarda aks ettirishni hamda moliyaviy hisobotlarni taqdim qilish valyutasiga qanday o'tkazishni belgilashdan iboratdir.

Asosiy masalalar – qaysi valyuta kurs(lar)idan foydalanish va moliyaviy hisobotlarda valyuta kurslaridagi o'zgarishlar ta'sirlarini qanday qilib taqdim etish hisoblanadi.

Mazkur Standart quyidagi holatlarda qo'llanilishi lozim:

(a) xorijiy valyutalardagi operatsiyalarni va qoldiqlarni hisobga olishda, bunda MHXS 9 "*Moliyaviy instrumentlar*" ning qo'llash doirasidagi derivativ operatsiyalar va qoldiqlardan tashqari;

(b) jamlash yoki ulushi bo'yicha hisobga olish usuli orqali tashkilotning moliyaviy hisobotlarida aks ettirilgan xorijdagi

bo'linmaning faoliyat natijalarini va moliyaviy holatini bir valyutadan boshqa valyutaga o'tkazishda; va

(v) tashkilotning faoliyat natijalarini va moliyaviy holatini taqdim qilish valyutasiga o'tkazishda.

Tashkilot faoliyat yuritadigan asosiy iqtisodiy muhit bo'lib odatda u asosan pul mablag'ini ishlab topadigan va xarajat qiladigan muhit hisoblanadi. Tashkilot o'zining funksional valyutasini aniqlashda quyidagi omillarni inobatga oladi:

(a) valyuta, qaysiki:

- asosan tovarlar va xizmatlarning sotish narxlariga ta'sir qiladi (bu ko'p hollarda uning tovarlari va xizmatlarining sotish narxlari belgilanadigan va hisob-kitob qilinadigan valyuta bo'ladi); va

- asosan raqobat shartlari va meyoriy bazalari uning tovarlari va xizmatlarining sotish

narxlarini aniqlaydigan mamlakatning valyutasi.

(b) tovarlar yoki xizmatlarni ta'minlashda asosan ishchi kuchi, xom-ashyo va boshqa xarajatlarga ta'sir qiladigan valyuta (bu ko'p hollarda bunday xarajatlar belgilanadigan va hisob-kitob qilinadigan valyuta bo'ladi).

Quyidagi omillar ham tashkilotning funksional valyutasining dalilini ta'minlashi mumkin:

(a) moliyalashtirish faoliyatlaridan (ya'ni, qarz va kapital instrumentlar chiqarish) fondlar hosil qilinadigan valyuta.

(b) operatsion faoliyatlaridan tushumlar odatda saqlanadigan valyuta.

Tashkilot xorijdagi bo'linmadan olinadigan yoki unga to'lanadigan monetar moddaga ega bo'lishi mumkin. Hisob-kitob qilinishi yaqin kelajakda na rejalashtirilgan va na sodir bo'lish ehtimoli mavjud modda, mohiyatan, tashkilotning ushbu xorijdagi bo'linmaga sof investitsiyasining qismi bo'ladi. Bunday monetar moddalar uzoq muddatli debitorlik qarzlarini yoki kreditlarni o'z ichiga olishi mumkin. Ular savdo bo'yicha debitorlik qarzlarini va kreditorlik qarzlarini o'z ichiga olmaydi.

Monetar moddaning asosiy jihati bu valyuta birliklarining o'zgarmas yoki aniqlanadigan summasini olish huquqidir (yoki yetkazib berish majburiyatidir). Misollar quyidagilarni o'z ichiga oladi: pul mablag'ida to'lanadigan nafaqalar va boshqa xodimlarning daromadlari; pul mablag'ida hisob-kitob qilinadigan rezervlar; majburiyat sifatida tan olingan pul mablag'idagi dividendlar. Xuddi shuningdek, olinadigan (yoki yetkazib beriladigan) haqqoniy qiymat valyuta birliklarining o'zgarmas yoki aniqlanadigan summasiga teng bo'lgan holatdagi tashkilotning ulushli instrumentlarining o'zgaruvchan summasini yoki aktivlarning o'zgaruvchan qiymatini olish (yoki yetkazib berish) shartnomasi – monetar modda hisoblanadi. Aksincha, nomonetar moddaning asosiy jihati bu valyuta birliklarining o'zgarmas yoki aniqlanadigan summasini olish huquqining (yoki yetkazib berish majburiyatining) mavjud bo'lmashligidir. Misollar quyidagilarni o'z ichiga oladi: tovarlar va xizmatlar uchun oldindan to'langan qiymatlar (masalan, ijara bo'naklari); gudvill; nomoddiy aktivlar; tovar-

moddiy zahiralari; asosiy vositalar; va nomonetar aktivni yetkazib berish orqali hisob-kitob qilinadigan rezervlar.

Xorijiy valyutadagi operatsiya xorijiy valyutada belgilangan yoki hisob-kitobni talab etadigan operatsiyadir, jumladan tashkilot quyidagilarni amalga oshirganda yuzaga keladigan operatsiyalardir:

(a) narxi xorijiy valyutada belgilangan tovarlar yoki xizmatlarni sotib olish yoki sotish;

(b) to'lanadigan yoki olinadigan qiymatlar xorijiy valyutada belgilangan holda, pul mablag'larini qarzga olish yoki qarzga berish; yoki

(v) boshqa hollarda xorijiy valyutada belgilangan aktivlarni xarid qilish yoki chiqib ketishi, yoki majburiyatlarni hosil qilish yoki hisob-kitob qilish.

Xorijiy valyutadagi operatsiya, funksional valyutada dastlabki tan olinishida, xorijiy valyutadagi qiymatga operatsiya sanasidagi funksional valyuta bilan xorijiy valyuta o'rtasidagi spot valyuta kursini qo'llagan holda qayd qilinishi lozim.

Operatsiya sanasi operatsiya MHXSlarga muvofiq dastlabki tan olish mezonini qanoatlantirgan sanadir. Amaliy sabablar uchun, operatsiya sanasidagi kursga yaqinroq kurs ko'p hollarda foydalaniladi, masalan, hafta yoki oy uchun o'rtacha kurs ushbu davr mobaynida sodir bo'ladigan har bir xorijiy valyutadagi barcha operatsiyalar uchun foydalanilishi mumkin. Biroq, agarda valyuta kurslari ahamiyatli tarzda tebransa, davr uchun o'rtacha o'rtacha kursdan foydalanish noo'rin bo'ladi.

Har bir hisobot davri oxirida:

(a) xorijiy valyutadagi monetar moddalar oxirgi kursdan foydalangan holda bir valyutadan boshqa valyutaga o'tkazilishi lozim;

(b) xorijiy valyutada boshlang'ich qiymat bo'yicha hisoblangan nomonetar moddalar operatsiya sanasidagi valyuta kursidan foydalangan holda bir valyutadan boshqa valyutaga o'tkazilishi lozim; va

(v) xorijiy valyutada haqqoniy qiymat bo'yicha hisoblangan nomonetar moddalar haqqoniy qiymat baholangan sanasidagi valyuta kurslaridan foydalangan holda bir valyutadan boshqa valyutaga o'tkazilishi lozim.

Monetar moddalarning hisob-kitobidan yoki monetar moddalarni davr mobaynida yoki oldingi

moliyaviy hisobotlarda dastlabki tan olinishida foydalanilgan kurslardan boshqa kurslarda bir valyutadan boshqa valyutaga o'tkazishda yuzaga keladigan kurs farqlari foyda yoki zararda ular yuzaga kelgan davrda tan olinishi lozim.

Qachonki nomonetar modda bo'yicha foyda yoki zarar boshqa umumlashgan daromadda tan olinsa, ushbu foyda yoki zararining har qanday valyuta qismi boshqa umumlashgan daromadda tan olinishi lozim. Aksincha, qachonki nomonetar modda bo'yicha foyda yoki zarar foyda yoki zararda tan olinsa, ushbu foyda yoki zararining har qanday valyuta qismi foyda yoki zararda tan olinishi lozim.

Hisobot beruvchi tashkilotning xorijdagi bo'linmaga sof investitsiyasining qismini tashkil etadigan monetar moddadan yuzaga keladigan kurs farqlari, o'rnliligini inobatga olib, hisobot beruvchi tashkilotning alohida moliyaviy hisobotlaridagi yoki xorijdagi bo'linmaning alohida moliyaviy hisobotlaridagi foyda yoki zararda tan olinishi lozim. Xorijdagi bo'linma va hisobot beruvchi tashkilotni o'z ichiga olgan moliyaviy hisobotlarda (masalan, xorijdagi bo'linma sho'ba bo'lgan holatdagi jamlangan moliyaviy hisobotlar), bunday kurs farqlari dastlab boshqa umumlashgan daromadda tan olinishi lozim va sof investitsiyani chiqib ketishida kapitaldan foyda yoki zararda qayta tasniflanishi lozim.

Misol. Kompaniya funksional valyutasi sh.b. Kompaniya ishlab chiqarish uskunasini xorijiy hamkordan sotib olmoqda. Uskuna qiymati 100000 dollar.

1 dekabr 20__yilda kompaniya shartnoma shartiga ko'ra oldindan 50% to'lovni amalga oshirdi. 20 dekabrda kompaniya uskunani olib keldi. Uskunaning qolgan summasi 20__yil yanvarda kompaniya tomonidan to'lanadi.

SH.b.ning dollarga nisbatan kursi sanalar bo'yicha quyidagicha: 1 dekabr 20__yilda 1.20 sh.b.

20 dekabr 20__yilda 1.22 sh.b.

31 dekabr 20__yilda 1.23 sh.b.

1 dekabr 20__yildagi provodka:

Dt Asosiy vositalarni sotib olish uchun avanslar (M1010) 60000Kt Valyuta schyoti (M5200)
60000

$100000 \times 50\% \times 1.2 = 60000$ sh.b.

20 dekabr 20__yildagi provodka:

Dt Asosiy vositalar (M0100) 121000

Kt Asosiy vositalarni sotib olish uchun avanslar (M1010) 60000 Kt Mol yetkazib beruvchilarga to'lanadigan schyotlar (M6010) 61000

Asosiy vositalarni sotib olish uchun mol yetkazib beruvchilarga avanslar nomonetar moddalar hisoblanadi va shu sababli xorijiy valyutadagi mablag'ni uni almashtirish kursi bo'yicha tarixiy qiymatda aks ettiriladi.

31 dekabr 20__yildagi provodka:

Dt Valyuta kursi farqidan zarar (M9620) 500

Kt Mol yetkazib beruvchilarga to'lanadigan schyotlar (M6010) $50010000 \times 50\% \times (1.23 - 1.22) = 500$ sh.b.

Mol yetkazib beruvchilarga to'lanadigan schyotlar monetar moddalar hisoblanadi va shu sababli xorijiy valyutadagi mablag'ni uni yopiladigan kursi bo'yicha qiymatda aks ettiriladi.

Tashkilot o'zining moliyaviy hisobotlarini har qanday valyutada (yoki valyutalarda) taqdim etishi mumkin. Agarda taqdim qilish valyutasi tashkilotning funksional valyutasidan farq qilsa, u o'zining faoliyatnatijalarini va moliyaviy holatini taqdim qilish valyutasiga o'tkazadi. Masalan, guruh turli funksional valyutalarga ega alohida tashkilotlaridan iborat bo'lsa, har bir tashkilotning faoliyat natijalari va moliyaviy holati umumiy valyutada ifodalanadi va buning natijasida jamlangan moliyaviy hisobotlar taqdim etilishi mumkin.

Funksional valyutasi giperinflyatsiya iqtisodiyotining valyutasi bo'lmagan tashkilotning faoliyat natijalari va moliyaviy holati quyidagi tartiblardan foydalangan holda boshqa taqdim qilish valyutasiga o'tkazilishi lozim:

(a) taqdim etiladigan har bir moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot uchun aktivlar va majburiyatlar (ya'ni, jumladan qiyosiy ma'lumotlar) ushbu moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot sanasidagi oxirgi kursda o'tkazilishilozim;

(b) foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromadni aks ettiradigan har bir hisobot uchun daromad va xarajatlar (ya'ni, jumladan qiyosiy ma'lumotlar) operatsiyalar sanalaridagi valyuta kurslarida o'tkazilishi lozim; va

(v) barcha natijaviy kurs farqlari boshqa umumlashgan daromadda tan olinishi lozim.

Amaliy sabablar uchun, operatsiyalar sanalaridagi valyuta kurslariga yaqinroq kurs, masalan davr uchun o'rtacha kurs, ko'p hollarda daromad va xarajat moddalarini o'tkazishda foydalaniladi. Biroq, agarda valyuta kurslari sezilarli tarzda tebransa, davr uchun o'rtacha kursdan foydalanish noo'rindir.

Kurs farqlari quyidagilardan yuzaga keladi:

(a) daromad va xarajatlarni operatsiyalar sanalaridagi valyuta kurslarida va aktiv va majburiyatlarni oxirgi kurslarda o'tkazish.

(b) boshlang'ich sof aktivlarni oldingi oxirgi kursdan farq qiladigan oxirgi kursda o'tkazish.

Funksional valyutasi giperinflyatsiya iqtisodiyotining valyutasi bo'lgan tashkilotning faoliyat natijalari va moliyaviy holati quyidagi tartiblardan foydalangan holda boshqa taqdim qilish valyutasiga o'tkazilishi lozim:

(a) barcha summalar (ya'ni aktivlar, majburiyatlar, kapital moddalar, daromad va xarajatlar, jumladan qiyosiy ma'lumotlar) moliyaviy holat to'g'risidagi yeng yaqin hisobot sanasidagi oxirgi kursda o'tkazilishi lozim, bundan quyidagi mustasno

(b) summalar nogiperinflyatsiya iqtisodiyotining valyutasiga o'tkazilganda, qiyoslanuvchan summalar summategishli o'tgan yilning moliyaviy hisobotlarida joriy yil summalarisumma sifatida taqdim etilgan summalar summa bo'lishi lozim (ya'ni narx darajasidagi keyingi o'zgarishlarga yoki valyuta kurslaridagi keyingi o'zgarishlarga to'g'rilanmagan).

Tashkilot quyidagilarni ochib berishi lozim:

(a) foyda yoki zararda tan olingan kurs farqlarining summasi, bunda MHXS 9 ga muvofiq foyda yoki zarar orqali haqqoniy qiymatda baholangan moliyaviy instrumentlardan yuzaga keladigan kurs farqlaridan tashqari; va

(b)

boshqa umumlashgan daromadda tan olingan va kapitalning alohida tarkibiy qismida yig'ilgan sof kurs farqlari, shu bilan birga bunday kurs farqlari summasining davr boshidagi va oxiridagi solishtirmasi.

3-MAVZU. TUSHUMLARNI HISOBGA OLUVCHISTANDARTLARINING TAVSIFI

3.1.BHXS (IAS) 11 “Qurilish shartnomalari”

BHXS (IAS) 11 “Qurilish Shartnomalari” nomli standartning maqsadi qurilish shartnomalari bilan bog'liq daromadlar va harajatlarning buxgalteriya hisobini belgilashdan iboratdir. Qurilish shartnomalari asosida amalga oshiriladigan faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari tufayli shartnoma bo'yicha faoliyatning boshlanishi sanasi va tugashi sanasi odatda har xil hisobot davrlariga to'g'ri keladi. Shuning uchun, qurilish shartnomalarini hisobga olishning asosiy vazifasi shartnoma bo'yicha daromadlar va harajatlarni qurilish ishlari amalga oshiriladigan hisobot davrlarida to'g'ri taqsimlashdir. Qurilish shartnomasi bo'yicha daromadlar va harajatlar umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotda qachon tan olinishi kerakligini aniqlash uchun mazkur Standartda Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etishning Konseptual Asosi da belgilangan tan olish mezonlaridan foydalaniladi. Shuningdek, ushbu mezonlarning qo'llanishida amaliy yo'riqnomalar ham beriladi.

Ushbu Standartning talablari odatda har bir qurilish shartnomasiga alohida qo'llaniladi. Ammo, muayyan vaziyatlarda, ushbu Standartni shartnoma yoki shartnomalar guruhining mohiyatini aks ettirish maqsadida bitta shartnomaning alohida ajratiladigan qismlariga yoki shartnomalar guruhiga nisbatan qo'llash talab etiladi.

Agar shartnoma bo'yicha bir qancha aktivlarning qo'rilishi ko'zda tutilsa, quyidagi hollarda har bir aktivning qurilishi alohida qurilish shartnomasi sifatida hisobga olinadi:

(a) har bir aktiv uchun alohida takliflar berilganida;

(b) har bir aktivning qurilishi shartlari yuzasidan alohida muzokaralar olib borilgan, xamda pudratchi va buyurtmachi shartnomaning har bir aktivga tegishli bo'lgan qismini qabul qilish yoki rad

etish imktniyatiga ega bo'lganida; va

(v) har bir aktivga tegishli bo'lgan harajatlar va daromadlarni aniqlash mumkin bo'lganida.

Shartnomalar guruhi, yagona buyurtmachi yoki bir qancha buyurtmachilar bilan tuzilganidan qat'iy nazar, quyidagi hollarda yagona shartnoma sifatida hisobga olinadi:

(a) shartnomalar guruhi yuzasidan yagona to'plam sifatida muzokaralar olib borilganida;

(b) shartnomalar shunchalik bir biriga chambarchas bog'langan bo'lib, amalda ular umumiy foyda meyoriga ega bo'lgan yagona loyihaning bir qismini tashkil qilganida; va

(v) shartnomalar bir vaqtning o'zida yoki birin ketin amalga oshirilganida.

Shartnoma buyurtmachining istagiga ko'ra qo'shimcha aktivning qurilishini ko'zda tutishi mumkin, yoki qo'shimcha aktivning qurilishi uchun shartnomaga o'zgartirish kiritilishi mumkin. Qo'shimcha aktivning qurilishi quyidagi hollarda alohida qurilish shartnomasi sifatida hisobga olinishi kerak:

(a) qo'shimcha aktiv dastlabki shartnomada ko'rsatilgan aktiv yoki aktivlardan o'zining loyihasi, texnologiyasi yoki vazifasi bilan jiddiy darajada farq qiladi; yoki

(b) qo'shimcha aktivning narxi dastlabki shartnoma narxidan qat'iy nazarkelishiladi.

Shartnoma bo'yicha daromadlar quyidagilardan tarkib topadi: (a) shartnomada kelishilgan dastlabki summa; va

(b) shartnomada ko'zda tutilgan ishlar o'zgarishidan olinadigan daromadlar, da'volar va rag'batlantirish summolari:

- ular daromad olinishiga olib kelishi yehtimolligi bor darajada; va

- ularni ishonchli baholash mumkin bo'lgan darajada.

Shartnoma bo'yicha daromad, olingan yoki olinadigan tovonning haqqoniy qiymatida, baholanadi. Kelgusi hodisalarning natijasiga bog'liq bo'lgan turli noaniqliklar shartnoma bo'yicha daromadning baholanishiga ta'sir qiladi. Hodisalar ro'y berishi va noaniqliklar hal bo'lishi sari taxminiy baholashlar tez-tez qayta ko'rib chiqilishi talab etiladi. Shu bois ham, shartnoma bo'yicha daromadning summasi bir davrdan ikkinchi davrga o'tganda bir ko'payib bir kamayishi mumkin. Masalan:

(a) pudratchi va buyurtmachi shartnoma dastlabki tuzilganidan keyin keladigan davrda shartnoma bo'yicha daromadni ko'paytiradigan yoki kamaytiradigan o'zgarishlarni yoki da'volarni kelishib olishi mumkin;

(b) narxi qat'iy belgilangan shartnomada kelishilgan daromadning summasi harajatlarning qayta ko'rib chiqilishi shartiga binoan ko'tarilishi mumkin;

(v) shartnoma bo'yicha daromadning summasi shartnomani bajarish davomida pudratchining aybi bilan yo'l qo'yilgan kechiktirishlar tufayli yuzaga kelgan jarimalar natijasida kamayishi mumkin; yoki

(g) narxi qat'iy belgilangan shartnoma qurilish ishlarining birligi bo'yicha qat'iy belgilangan narxni ko'zda tusa, shartnoma bo'yicha daromad ishlar birliklarining soni oshgani sari ko'payib boradi.

O'zgartirish - bu shartnoma bo'yicha bajariladigan ishlar ko'lamiga o'zgartirish kiritilishiga buyurtmachi tomonidan berilgan ko'rsatmadir. O'zgartirish shartnoma bo'yicha daromadning o'sishi yoki kamayishiga olib kelishi mumkin. O'zgartirish misoli bo'lib shartnoma muddatini o'zgartirish yoki qurilish obektiga qo'yiladigan texnik talablarni yoki uning loyihasini o'zgartirish xizmat qiladi. O'zgartirish summasi quyidagi hollarda shartnoma bo'yicha daromadga kiritiladi:

(a) agar o'zgartirish va o'zgartirish natijasida yuzaga keluvchi daromad summasi buyurtmachi tomonidan tasdiqlanishi yehtimoli mavjud bo'lsa; va

(b) daromadning summasi ishonchli ravishda baholanishi mumkin bo'lsa.

Da'volar bo'yicha daromadlar - bu shartnoma narxiga kiritilmagan xarajatlarning buyurtmachi yoki boshqa shaxs tomonidan qoplanishi sifatida pudratchi tomonidan olinishi kutilayotgan summa. Da'vo quyidagilar natijasida yuzaga kelishi mumkin: masalan, buyurtmachining aybi bilan yo'l qo'yilgan kechiktirishlar, qurilish obektiga qo'yiladigan texnik talablardagi yoki uning loyihasidagi yo'l qo'yilgan xatolar, va shartnoma bo'yicha ishlarga tortishuvga sabab bo'ladigan o'zgartirishlarni kiritish. Da'volar natijasida yuzaga keluvchi daromad summasi yuqori darajadagi noaniqlik bilan

baholanishi mumkin, va ko'pincha muzokaralar natijasiga bog'liq. Shu bois, da'volar shartnomala bo'yicha daromadlarga faqat quyidagi hollarda kiritiladi:

(a) muzokaralar buyurtmachi tomonidan da'vo qabul qilinishini kutish mumkin darajasiga yetganida; va

(b) buyurtmachi tomonidan qabul qilinishi mumkin bo'lgan summa ishonchli darajada baholanishi mumkin bo'lganda.

Rag'batlantirish to'lovlari shartnomada belgilangan ishlarni bajarishning meyoriy ko'rsatkichlariga yerishilganda yoki oshirib bajarilganda pudratchiga to'lanadigan qo'shimcha summalaridir. Masalan, pudratchiga shartnomani muddatidan oldin bajargani uchun rag'balantirish to'lovi amalga oshirilishi shartnomada ko'zda tutilishi mumkin. Rag'batlantirish to'lovlari shartnoma bo'yicha daromadga quyidagi hollarda kiritiladi:

(a) shartnoma, unda belgilangan meyoriy ko'rsatkichlarga yerishilishi yoki ularning oshirib bajarilishini kutish mumkin bo'lgan, u bo'yicha ishlar tugallanishi darajasiga yetganida; va

(b) rag'batlantirish to'lovi summasini ishonchli darajada baholash mumkin bo'lganda.

Shartnoma bo'yicha xarajatlar quyidagilardan tarkib topadi:

(a) muayyan shartnoma bilan bevosita bog'liq bo'lgan xarajatlar;

(b) shartnoma bo'yicha faoliyatga umuman taaluqli bo'lgan va shartnoma qiymatiga taqsimlanishi mumkin bo'lgan xarajatlar; va

(v) shartnoma shartlari ostida buyurtmachi tomonidan alohida qoplanadigan kabi xarajatlar.

Muayyan shartnoma bilan bevosita bog'liq bo'lgan xarajatlarga quyidagilar kiradi:

(a) qurilishga oid mexnat haqini to'lash bo'yicha xarajatlar, shu jumladan qurilish maydonini kuzatish xarajatlari;

(b) qurilishda ishlatilgan xomashyo va materiallar;

(v) shartnomani bajarishda foydalanilgan asosiy vositalarning yeskirishi;

(g) asosiy vositalarni materiallarni qurilish maydoniga olib kelish va olib chiqish bo'yicha xarajatlar;

(d) asosiy vositalarning ijarasi bo'yicha xarajatlar;

(ye) shartnoma bilan bevosita bog'liq bo'lgan konstruktorlik va texnik yordam bo'yicha xarajatlar;

(j) kamchiliklarni yo'qotish va kafolatlangan ishlar hajmini bajarish bo'yicha taxminiy baholangan xarajatlar, shu jumladan kafolatlangan xizmat ko'rsatish bo'yicha kutilayotgan xarajatlar; va

(z) uchinchi tomonlarning da'vo-ye'tirozlari.

Ushbu xarajatlar shartnoma bo'yicha daromadga kiritilmagan tasodifiy daromadlar olinishi natijasida kamayishi mumkin, masalan, ortiqcha materiallarni sotishdan olingan daromadlar yoki shartnoma muddati tugagach u bo'yicha foydalanilgan asosiy vositalarni sotishdan olingan daromadlar natijasida.

Shartnoma bo'yicha faoliyatga umuman taaluqli bo'lgan va muayyan shartnoma qiymatiga taqsimlanishi mumkin bo'lgan xarajatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

(a) sug'urta xarajatlari;

(b) muayyan shartnomaga bevosita tegishli bo'lmagan konstruktorlik va texnik yordam bo'yicha xarajatlar; va

(v) qurilish bo'yicha ustama xarajatlari.

Bunday xarajatlar sistematik va ratsional hamda o'xshash xususiyatlarga ega bo'lgan barcha xarajatlarga izchil ravishda qo'llaniladigan usullar yordamida taqsimlanadi. Xarajatlar qurilish ishlari bajarilishining normal sur'atlariga asoslangan holda taqsimlanadi. Qurilish bo'yicha ustama xarajatlari, masalan qurilish bo'yicha ishchilarga to'lanadigan ish haqini hisoblash va to'lov qaydnomalarini tayyorlashga oid xarajatlarni, o'z ichiga oladi. Shartnoma bo'yicha faoliyatga umuman taaluqli bo'lgan va muayyan shartnoma qiymatiga kiritilishi mumkin bo'lgan xarajatlar qarzlari bo'yicha xarajatlarni qamrab oladi.

Shartnoma shartlari ostida buyurtmachi tomonidan alohida qoplanadigan xarajatlar shartnomada

qoplanishi alohida belgilangan ba'zi umumiy ma'muriy xarajatlarni va tajriba-konstruktorlik xarajatlarini qamrab olishi mumkin.

Shartnoma bo'yicha faoliyatga taaluqli bo'lmagan yoki muayyan shartnoma qiymatiga taqsimlab kiritib bo'lmaydigan xarajatlar qurilish shartnomasi bo'yicha xarajatlarga kiritilmaydi. Bunday xarajatlarni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- (a) qoplanishi shartnomada alohida belgilanmagan umumiy ma'muriy xarajatlar;
- (b) sotish bo'yicha xarajatlar;
- (v) qoplanishi shartnomada alohida belgilanmagan tadqiqot va tajriba- konstruktorlik xarajatlari;

va

- (g) muayyan shartnomani bajarishda foydalanilmagan bekor turgan asosiy vosita.

Shartnoma bo'yicha xarajatlar shartnoma tuzilishi kafolatlangan sanadan boshlab shartnomani to'liq bajarishgacha bo'lgan davrda shartnomaga tegishli bo'lgan xarajatlardan tarkib topadi. Biroq, shartnomaga bevosita

bog'liq bo'lgan xarajatlar va shartnoma tuzilishini kafolatlash uchun amalga oshirilgan xarajatlar ham shartnoma bo'yicha xarajatlarning bir qismi sifatida hisobga olinadi, agar ularni alohida ajratish va ishonchli darajada baholash mumkin bo'lsa hamda shartnoma tuzilishining yehtimoli mavjud bo'lsa. Shartnomani tuzish uchun amalga oshirilgan sarflar xarajatlar sifatida ular amalga oshirilgan davrda tan olinganida, ular keyingi davrda shartnoma tuzilganidan keyin shartnoma bo'yicha xarajatlarga kiritilmaydi.

Qurilish shartnomasining natijasi ishonchli ravishda baholanishi mumkin bo'lganida, qurilish shartnomasi bilan bog'liq bo'lgan shartnoma daromadlari va xarajatlari hisobot davri oxiridagi shartnoma bo'yicha qurilish ishlarining tugallanishi darajasi (foizi)ga bog'liq ravishda daromadlar va xarajatlar sifatida tan olinishi kerak. Narxi qat'iy belgilangan qurilish shartnomasining natijasi quyidagi barcha shartlarga rioya etilganida ishonchli baholanishi mumkin:

- (a) shartnoma bo'yicha jami daromad summasi ishonchli darajada baholanganida;
- (b) shartnoma bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy naf tashkilot tomonidan olinishi yehtimoli mavjud bo'lganida;

(v) shartnomani to'liq bajarish bo'yicha xarajatlarni va shartnoma bajarilishining hisobot davri oxiridagi darajasini ishonchli baholash mumkin bo'lsa; va

(g) shartnomaga taaluqli bo'lgan xarajatlarni, shartnoma bo'yicha haqiqatda amalga oshirilgan xarajatlarni oldingi taxminiy baholashlar bilan taqqoslash mumkin bo'ladigan darajada, aniqlash va ishonchli baholash mumkin bo'lsa.

“Xarajatlar plyus” shartnomasining natijasi quyidagi barcha shartlarga rioya etilganida ishonchli baholanishi mumkin:

(a) shartnoma bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy naf tashkilot tomonidan olinishi yehtimoli mavjud bo'lganida; va

(b) shartnomaga taaluqli bo'lgan xarajatlarni, ular alohida qoplanishi yoki qoplanmasligidan qat'iy nazar, aniqlash va ishonchli baholash mumkin bo'lsa.

Daromadlar va xarajatlarni shartnomaning tugallanishi darajasiga bog'liq ravishda tan olish tugallanish darajasi usuli deb yuritiladi. Bu usulga ko'ra shartnoma bo'yicha daromadlar shartnomaning ma'lum tugallanish darajasiga etish uchun shartnoma bo'yicha amalga oshirilgan xarajatlar bilan solishtiriladi, buning natijasida qurilish ishlarining tugallangan qismiga tegishli bo'lishi mumkin bo'lgan daromadlar, xarajatlar va foyda mutanosib ravishda tan olinadi. Bu usul shartnoma bo'yicha qurilish ishlarining hajmiva faoliyat natijalari to'g'risida foydali ma'lumot ta'minlaydi.

Tugallanish darajasi usuli qo'llanilganda shartnoma bo'yicha daromadlar qurilish ishlari bajarilgan hisobot davrlarida daromad sifatida foyda yoki zarar tarkibida tan olinadi. Shartnoma bo'yicha xarajatlar ular tegishli bo'lgan qurilish ishlari bajarilgan hisobot davrlarida xarajat sifatida

foyda yoki zarar tarkibida, odatda, tan olinadi.

Pudratchi tomonidan shartnoma bo'yicha kelgusi faoliyatga tegishli bo'lgan xarajatlar amalga oshirilgan bo'lishi mumkin. Bunday xarajatlar aktiv sifatida, agar ular qoplanishining yehtimoli mavjud bo'lsa, tan olinishi kerak. Bunday xarajatlar buyurtmachidan olinadigan summani ifoda qilib, ko'pincha tugallanmagan ishlab chiqarish (qurilish) sifatida tasniflanadi.

Qurilish shartnomasining natijasi faqat shartnoma bilan bog'liq iqtisodiy naf tashkilot tomonidan olinishi yehtimoli mavjud bo'lganida ishonchli baholanishi mumkin. Biroq, shartnoma bo'yicha daromadga kiritilgan va foyda yoki zarar tarkibida tan olingan summaning olinishi shubha to'g'irsida, olib bo'lmaydigan summa yoki olinishi yehtimoli bo'lmagan summa shartnoma bo'yicha daromadning tuzatilishi emas, balki xarajat sifatida tan olinishi kerak.

Tashkilot odatda shartnoma natijasini ishonchli bahola oladi, agar u quyidagilarni aniq belgilaydigan shartnomaga kelishgan bo'lsa:

(a) qurilishi kerak bo'lgan aktiv (qurilish obekti) bo'yicha har qaysi tomonning yuridik kuchga ega huquqlari;

(b) qurilish obekti evaziga olinadigan tovon; va(v) hisob-kitoblarning shakli va shartlari.

Tashkilot uchun, shuningdek, samarali ichki moliyaviy rejalatirish vahisobot tizimiga ega bo'lish muhimdir. Tashkilot, zarur bo'lganida, shartnoma bo'yicha baholangan daromadlar va xarajatlarni shartnoma bajarilishi sari qayta ko'rib chiqadi. Bunday qayta ko'rib chiqishlar zarurati mavjudligi shartnomaning natijasini ishonchli baholab bo'lmaydi degani emas.

Shartnomaning tugallanishi darajasi bir nechta usullar bilan aniqlanishi mumkin. Tashkilot bajarilgan ishlarni ishonchli darajadabaholaydigan usuldan foydalanadi. Shartnomaning xususiyatidan kelib chiqib, bu usullarga quyidagilar kiritilishi mumkin:

(a) shartnoma bo'yicha ma'lum sanagacha tugallangan ishlarga oid amalga oshirilgan xarajatlarning shartnoma bo'yicha jami baholangan xarajatlarga nisbatini aniqlash;

(b) bajarilgan ishlarning nazorat o'ltiruvchi o'tkazish; yoki

(v) shartnoma bo'yicha tugallangan ishlarning fizik ko'rsatkichlardagi tugallanish darajasini hisoblash.

Buyurtmachilar tomonidan ishlar bajarilishi sari amalga oshiriladigan to'lovlar va olingan bo'naklar ko'pincha ish bajarilishi darajasini ko'rsatmaydi.

Tugallanish darajasi ma'lum sanagacha amalga oshirilgan shartnoma xarajatlariga bog'liq ravishda aniqlanganida, shartnoma bo'yicha xarajatlarning tugallangan ishlarni aks ettiruvchi qismigina ushbu sanagacha amalga oshirilgan xarajatlarga kiritiladi. Ularga kiritilmaydigan xarajatlarning misollari quyidagicha:

(a) shartnoma bo'yicha kelgusi faoliyatga tegishli bo'lgan shartnoma xarajatlari, masalan qurilish maydoniga yetkazilgan yoki shartnoma bo'yicha

foydalanish uchun olib qo'yilgan, lekin shartnomani bajarishda haligacha o'rnatilmagan, ishlatilmagan yoki foydalanilmagan materiallar bo'yicha xarajatlar, bundan shartnoma uchun maxsus tayyorlangan materiallar xarajatlari mustasno; va

(b) ikkilamchi pudrat bo'yicha pudratchilarga ikkilamchi pudrat shartnomasi bo'yicha oldindan bajarilgan ishlar uchun amalga oshirilgan to'lovlar.

Qurilish shartnomasining natijasini ishonchli darajada baholab bo'lmaganda:

(a) daromadlar, qoplanishi mumkin bo'lgan shartnoma xarajatlarning hajmidagina, tan olinishi kerak; va

(b) shartnoma bo'yicha xarajatlar ular amalga oshirilgan davrda xarajat sifatida tan olinishi kerak.

Qurilish shartnomasi bo'yicha kutilayotgan zarar darhol xarajat sifatidan olinishi kerak.

Ko'pincha shartnoma bajarilishining ilk bosqichlarida shartnomaning natijasini ishonchli darajada baholab bo'lmaydi. Shunga qaramasdan, tashkilot shartnoma bo'yicha amalga oshiriladigan xarajatlarni qoplashi yehtimoli mavjud bo'lishi mumkin. Shuning uchun, shartnoma bo'yicha daromad qoplanishi kutilayotgan xarajatlarning qismidagina tan olinadi. Shartnomaning natijasini ishonchli darajada baholash mumkin bo'lmagan tufayli, foyda tan olinmaydi. Biroq, shartnomaning natijasini ishonchli baholash mumkin bo'lmaganda, shartnoma bo'yicha jami xarajatlar shartnoma bo'yicha jami daromaddan oshib ketishi yehtimoli mavjud bo'lishi mumkin.

Qoplanishi yehtimoli bo'lmagan shartnoma xarajatlari darhol xarajatlari sifatida tan olinishi kerak. Amalga oshirilgan shartnoma xarajatlarning qoplanishi yehtimoli bo'lmagan va bunday xarajatlar darhol xarajatlar sifatida tan olinishi kerak bo'lishi mumkin bo'lgan vaziyatlar misoliga quyidagi shartnomalar kiradi:

(a) ular to'liq yuridik kuchga ega emas, ya'ni ularning haqiqiyliги jiddiy shubha to'g'iradi;
(b) ularning tugallanishi hal bo'lmagan sud ishi natijasiga yoki qonunchilikka bog'liq;
(v) musodara yoki yekspropriatsiya qilinishi yehtimoli bor mulkka tegishli;(g) buyurtmachi o'z majburiyatlarini bajarishga qodir emas; yoki

(d) pudratchi sharnomani nihoyasiga yetkazish yoki shartnoma bo'yicha majburiyatlarni boshqacha qilib bajarishga qodir emas.

Shartnoma bo'yicha jami xarajatlar shartnoma bo'yicha jami daromadlardan oshsa, kutilayotgan zarar darhol xarajat sifatida tan olinishi kerak.

Bunday zararining summasi quyidagilardan qat'iy nazar aniqlanishi kerak:

(a) shartnoma bo'yicha ishlar boshlanganligi yoki boshlanmaganligi; (b) shartnoma bo'yicha ishlarning tugallanishi darajasi; yoki

(v) qurilish shartnomasi sifatida hisobga olinmaydigan boshqa shartnomalar bo'yicha olinishi kutilayotgan foyda summasi.

Tugallanish darajasi (foizi) usuli kumulyativ asosda shartnoma bo'yicha daromadlar va xarajatlarning joriy baholangan summalariga nisbatan har hisobot davrida qo'llaniladi. Shuning uchun, shartnoma bo'yicha daromadlar va xarajatlarning baholanishidagi o'zgarishlarning oqibatlari, yoki shartnoma natijasini baholashdagi o'zgarishning oqibati, buxgalteriya hisobi maqsadida baholashdagi o'zgarish kabi hisobga olinadi (BHXS 8 *"Hisob siyosatlar, buxgalteriya hisobi maqsadida baholashlardagi o'zgarishlar va xatolar"* ga qarang). O'zgargan baholangan summalar o'zgarish ro'y bergan davr va keyingi davrlarning foydasi yoki zarari tarkibida tan olingan daromadlar va xarajatlar summasiga ta'sir qiladi.

3.2.BHXS (IAS) 18 "Odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad"

BHXS (IAS) 18 "Odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad" standartining maqsadi daromad "Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etishning konseptual asosi" da quyidagicha aniqlanadi: "daromad – bu aktivlarning kelib tushishi yoki ko'payishi yohud majburiyatlarning kamayishi shaklida iqtisodiy nafning hisobot davrida o'sishidir, va ushbu o'sish kapitalning mulk egalarining kapitalga qo'yilmalari bilan bog'liq bo'lmagan ko'payishiga olib keladi". Daromad tushunchasi odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad va boshqa daromadni o'z ichiga oladi. Odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad (keyingi matnda «daromad») tashkilotning odatdagi faoliyati doirasida hosil bo'ladi va turlicha nomlanadi, shu jumladan sotishdan tushum, yig'imlar, foizlar, dividendlar, royalti va ijara haqi. Ushbu Standartning maqsadi ayrim turdagi operatsiyalar va hodisalar natijasida hosil bo'ladigan daromadni hisobga olish tartibini belgilashdan iboratdir.

Daromadni hisobga olishdagi asosiy masala bo'lib ushbu daromad qachon tan olinishi kerakligini aniqlash hisoblanadi. Daromad kelgusi iqtisodiy naf tashkilot tomonidan olinishi yehtimoli mavjud bo'lganida va ushbu naf ishonchli darajada baholanishi mumkin bo'lganda tan olinadi. Mazkur standart ushbu mezonlar bajaraladigan va, shu bois, daromad tan olinadigan holatlarni belgilaydi. U, shuningdek, ushbu mezonlarni qo'llash bo'yicha amaliy ko'rsatmalarni beradi.

Ushbu Standart quyidagi operatsiya va hodisalar natijasida hosil bo'ladigan daromadni hisobga olishda qo'llanilishi kerak:

(a) tovarlarni sotish;

(b) xizmatlarni ko'rsatish; va

(v) boshqa tomonlar tashkilotning foizlar, royalti va dividendlar ko'rinishidagi daromadlarni keltiradigan aktivlaridan foydalanishi.

Tovarlarga tashkilot tomonidan sotish maqsadida ishlab chiqarilgan tovarlar hamda qayta sotish uchun xarid qilingan tovarlar, masalan chakana savdo bilan shug'ullanadigan sotuvchi tomonidan xarid qilingan tovarlar yoki

qayta sotish maqsadida saqlanayotgan yer va boshqa mulklar kiradi.

Xizmat ko'rsatish odatda tashkilot shartnomada belgilab qo'yilgan topshiriqni kelishilgan davr davomida bajarishini o'z ichiga oladi. Xizmatlar bitta yoki bir necha davrlar davomida ko'rsatilishi mumkin. Xizmat ko'rsatishga oid ayrim shartnomalar qurilish shartnomalari bilan bevosita bog'liq

bo‘ladi, masalan, arxitektorlar va loyiha boshqaruvchilari xizmatiga oid shartnomalar. Bunday shartnomalar bo‘yicha yuzaga keladigan daromadlar mazkur standartga binoan emas, balki BHXS 11 “Qurilish shartnomalari” da qurilishga oid shartnomalar bo‘yicha belgilangan talablarga muvofiq hisobga olinadi.

Tashkilotning aktivlaridan boshqa tomonlar foydalanishi natijasida quyidagi ko‘rinishdagi daromadlar yuzaga keladi:

(a) foizlar— Tashkilotga qarashli bo‘lgan pul mablag‘lari yoki ularning ekvivalentlaridan yoki tashkilotga to‘lanishi kerak bo‘lgan summalardan foydalanilgani uchun olinadigan haq;

(b) royalti— Tashkilotga qarashli bo‘lgan uzoq muddatli aktivlar, masalan patentlar, savdo belgilari, avtorlik huquqlari va dasturiy ta‘minotlardan foydalanilgani uchun olinadigan haq; va

(v) dividendlar— ulushli investitsiyalarning egalariga ularning ayrim turdagi kapitaldagi ulushiga mutanosib ravishda foydaning taqsimlanishi.

Ushbu standart quyidagilardan keladigan daromadlarga nisbatan qo‘llanilmaydi:

(a) ijara shartnomalari (BHXS 17 “Ijara” ga qarang);

(b) ulush bo‘yicha hisobga olish usulida aks ettiriladigan investitsiyalardan olinadigan dividendlar (BHXS 28 “Qaram xo‘jalik subektlari va qo‘shma korxonalarga investitsiyalar” ga qarang);

(v) MHXS 4 “Sug‘urta shartnomalari” ning qo‘llash doirasidagi bo‘lgan sug‘urta shartnomalari;

(g) moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlarning haqqoniy qiymatidagi o‘zgarishlar yoki ularning chiqib ketishi (MHXS 9 “Moliyaviy instrumentlar” ga qarang);

(d) boshqa joriy aktivlarning qiymatidagi o‘zgarishlar;

(ye) qishloq xo‘jaligi faoliyatiga tegishli bo‘lgan biologik aktivlarni dastlabki tan olish va ularning haqqoniy qiymati o‘zgarishi (BHXS 41 “Qishloq xo‘jaligi”);

(j) qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini dastlabki tan olish (BHXS 41 ga qarang); va

(z) mineral ma‘danlarni qazib olish.

Daromad olingan yoki olinadigan tovonning haqqoniy qiymati bo‘yicha baholanadi.

Operatsiya natijasida hosil bo‘ladigan daromad summasi odatda tashkilot bilan xaridor yoki aktivdan foydalanuvchi o‘rtasidagi kelishuv asosida aniqlanadi. U olingan yoki olinadigan tovonning haqqoniy qiymati

bo‘yicha baholanadi, bunda tashkilot tomonidan ruxsat etilgan har qanday savdo chegirmalari yoki ulgurji savdo chegirmalari hisobga olinadi.

Aksariyat hollarda, tovon pul mablag‘lari yoki ularning ekvivalentlari shaklida bo‘ladi, va daromadning summasi bo‘lib olingan yoki olinadigan pul mablag‘lari yoki ularning yekvivalentlari summasi xizmat qiladi. Biroq, pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlari tushimi kechiktirilgan bo‘lsa, tovonning haqqoniy qiymati olingan yoki olinadigan pul mablag‘larining nominal qiymatidan kam bo‘lishi mumkin. Masalan, tashkilot xaridorga foizsiz kredit berishi yoki sotilgan tovarga haq sifatida xaridor tomonidan berilgan va bozor narxidan kamroq foiz stavkasiga ega bo‘lgan vekselni akseptlashi mumkin. Kelishuv amalda moliyalashtirish operatsiyasi bo‘lganida, tovonning haqqoniy qiymati barcha kelgusi tushimlarni hisoblab topilgan foiz stavkasi bo‘yicha diskontlash orqali aniqlanadi. Hisoblab topilgan foiz stavkasi – bu quyidagi ikkita stavkadan aniqroq aniqlanadigani:

(a) Kredit reytingi bir xil bo‘lgan emitentning o‘xshash moliyaviy instrumentlari bo‘yicha ustuvor stavkasi; yoki

(b) moliyaviy instrumentning nominal qiymatini tovarlar yoki xizmatlarning sotish narxlariga teng bo‘lguncha diskontlaydigan foiz stavkasi.

Agar tovarlar yoki xizmatlar qiymati teng bo‘lgan yoki o‘xshash tovarlar yoki xizmatlarga almashtirilsa, bunday operatsiya daromad keltirmaydigan operatsiya bo‘lib hisoblanadi. Bu ko‘pincha moy yoki sut kabi mahsulotlarga hos, bunda mol yetkazib beruvchilar muayyan joyda ushbu mahsulotlarga bo‘lgan talabni o‘z vaqtida qondirish maqsadida boshqa-boshqa joylarda joylashgan tovar-moddiy zaxiralar bilan almashishadi. Tovarlari yoki xizmatlari o‘xshash bo‘lmagan tovarlar yoki xizmatlarga almashtirilishi yo‘li bilan sotilsa, bunday almashish daromad keltiradigan operatsiya bo‘lib hisoblanadi. Daromad olingan tovarlar yoki xizmatlarning ushbu operatsiyada o‘tkazilgan pul mablag‘lari yoki ularning ekvivalentlari summasiga tuzatilgan haqqoniy qiymati bo‘yicha baholanadi.

Agar olingan tovarlar yoki xizmatlarning haqqoniy qiymatini ishonchli darajada baholab bo'lmasa, daromad berilgan tovarlar yoki xizmatlarning ushbu operatsiyada o'tkazilgan pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlari summasiga tuzatilgan haqqoniy qiymati bo'yicha baholanadi.

Standartda keltirilgan tan olish mezonlari, odatda, har bir alohida operatsiyaga nisbatan qo'llaniladi. Biroq, ayrim holatlarda, tan olish mezonlarini bitta operatsiyaning alohida ajratiladigan tarkibiy qismlariga nisbatan, ushbu operatsiyaning mohiyatini aks ettirish maqsadida, qo'llash zarur bo'ladi. Masalan, mahsulotning sotish narxi sotishdan so'nggi xizmat ko'rsatish uchun alohida aniqlab bo'ladigan summani o'z ichiga olsa, bu summa kechiktiriladi va xizmat ko'rsatiladigan davr mobaynida daromad sifatida tan olinadi. Va teskari, tan olish mezonlari ikkita va undan ortiq operatsiyalarga nisbatan birgalikda qo'llaniladi, agar ushbu operatsiyalar ularning tijorat natijasini faqat bir qator operatsiyalarni bir butun

operatsiya sifatida hisobga olganda tushunib bo'ladigan tarzda bir-biriga bog'liq bo'lsa. Masalan, tashkilot tovarlarni sotishi mumkin, va, shu paytning o'zida, ushbu tovarlarni keyinchalik qayta sotib olishga qaratilgan alohida shartnoma tuzishi va bu bilan operatsiyaning natijasini yo'qqa chiqarishi mumkin. Bunday holatda, ikkita operatsiya birgalikda hisobga olinishi kerak.

Tovarlar (mahsulotlarni) sotishdan daromad quyidagi shartlarning hammasi bajarilganda tan olinishi kerak:

(a) tashkilot tovarlarga egalik qilish bilan bog'liq risklar va mukofotlarning ancha qismini xaridorga o'tkazganida;

(b) tashkilot odatda egalik huquqiga hos bo'lgan darajada sotilgan tovarlarni yendilikda boshqara olmaganida va ularni samarali darajada nazorat qila olmaganida;

(v) daromadning summasini ishonchli darajada baholab bo'lganda;

(g) tashkilot tomonidan operatsiya bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy nafning olinishi yehtimoli mavjud bo'lganida; va

(d) operatsiya bo'yicha amalga oshirilgan yoki amalga oshiriladigan xarajatlar ishonchli darajada baholana olganda.

Mulkka egalik qilish huquqi bilan bog'liq risklar va mukofotlarning ancha qismi tashkilot tomonidan xaridorga o'tkazilishi paytini aniqlash uchun operatsiyaning jihatlarini o'rganish talab etiladi. Aksariyat hollarda, egalik huquqi bilan bog'liq risklar va mukofotlarning o'tkazilishi xaridorga yuridik egalik qilish huquqi yoki tasarruf qilish huquqining o'tishi paytiga to'g'ri keladi. Bu aksariyat chakana savdo operatsiyalariga hosdir. Boshqahollarda, egalik huquqi bilan bog'liq risklar va mukofotlarning o'tkazilishi yuridik egalik qilish huquqi yoki tasarruf qilish huquqining o'tishi paytiga to'g'ri kelmaydi.

Tashkilot mulkka egalik qilish bilan bog'liq risklarning ancha qismini saqlab qolsa, bunday operatsiya sotish bo'lib hisoblanmaydi va daromad tan olinmaydi. Tashkilot mulkka egalik qilish bilan bog'liq risklarning ancha qismini turli holatlarda saqlab qolishi mumkin. Tashkilot mulkka egalik qilish bilan bog'liq risklar va mukofotlarning ancha qismini saqlab qoladigan holatlarga misollar quyidagicha:

(a) tashkilot mahsulotning oddiy kafolat shartlari bilan qoplanmagan yomon ishlashi uchun javobgarlikni saqlab qolganida;

(b) muayyan sotishdan daromad olish xaridor tovarlarni sotishi natijasida daromad olishiga bog'liq bo'lganida;

(v) o'rnatishni talab qiladigan tovarlar sotilib, o'rnatish tashkilot tomonidan oxirigacha bajarilmagan shartnomaning muhim qismi bo'lganida;

(g) xaridor oldi-sotdi shartnomasida kelishilgan sababga ko'ra xaridni bekor qilish huquqiga ega bo'lganda va tashkilotni daromad olishiga ishonchi komil bo'lmaganida.

Tashkilot egalik qilish bilan bog'liq riskning faqat ahamiyatsiz qismini saqlab qolganida, operatsiya sotish bo'lib hisoblanadi va daromad tan olinadi. Masalan, sotuvchi tovarlarga egalik qilish huquqini olinishi lozim

bo'lgan summaning undirilishini ta'minlash maqsadidagina saqlab qolishi mumkin. Bunday holatda, agar tashkilot egalik huquqi bilan bog'liq risklar va mukofotlarning ancha qismini o'tkazgan bo'lsa, operatsiya sotish bo'lib hisoblanadi va daromad tan olinadi. Tashkilot egalik qilish bilan

bog'liq riskning faqat ahamiyatsiz qismini saqlab qolishining yana bitta misoli bo'lib xaridor xarid bilan mamnun bo'lmaganida unga pullari qaytarilishi taklif qilingan chakana sotuv hisoblanishi mumkin. Bunday hollarda daromad sotish paytida tan olinadi, agar sotuvchi kelgusida tovarlarning qaytarilishini ishonchli darajada bahola olsa hamda oldingi tajriba bilan boshqa tegishli omillar asosida qaytariladigan tovarlar uchun majburiyatni tan olsa.

Daromad operatsiya bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy naf tashkilot tomonidan olinishi yehtimoli mavjud bo'lganidagina tan olinadi. Ba'zi hollarda, bunday yehtimol, tovon olinmaguncha yoki noaniqlik bartaraf bo'lmaguncha, mavjud bo'lmashligi mumkin. Masalan, chet yel hukumati sotishdan olingan tovonni xorijga o'tkazilishiga ruxsat berishi noaniq bo'lishi mumkin. Bunday ruxsat berilganida, noaniqlik bartaraf bo'ladi va daromad tan olinadi. Biroq, daromadga kiritilgan summaning undirib olinishi to'g'risida shubha (noaniqlik) to'g'ilganida, undirib olib bo'lmaydigan yoki qoplanishi yehtimoli bo'lmagan summa oldin tan olingan daromad summasining tuzatilishi emas, balki xarajat sifatida tan olinadi.

Xizmatlarni ko'rsatish bo'yicha operatsiyaning natijasini ishonchli baholab bo'lsa, operatsiya bilan bog'liq bo'lgan daromad operatsiyaning hisobot davri oxiridagi tugallanishi darajasiga bog'liq ravishda tan olinadi. Operatsiyaning natijasini quyidagi shartlar bajarilganda ishonchli baholash mumkin bo'ladi:

- (a) daromadning summasini ishonchli darajada baholash mumkin;
- (b) operatsiya bilan bog'liq iqtisodiy naf tashkilot tomonidan olinishi yehtimoli mavjud;
- (v) operatsiyaning hisobot davri oxiridagi tugallanish darajasini ishonchli baholash mumkin; va
- (g) operatsiya bo'yicha amalga oshirilgan xarajatlarni hamda operatsiyani oxiriga yetkazish uchun zarur xarajatlarni ishonchli baholash mumkin.

Daromadlarning operatsiyaning tugallanishi darajasiga bog'liq ravishda tan olinishi, ko'pincha, tugallanish darajasi (foizi) usuli deb yuritiladi. Bu usul bo'yicha, daromad xizmatlar ko'rsatilgan hisobot davrlarida tan olinadi. Daromadning ushbu usul bo'yicha tan olinishi davr davomida ko'rsatilgan xizmatlarning hajmi va faoliyat natijalari to'g'risida foydali ma'lumot beradi. BHXS 11 ham daromadlarning ushbu usul bo'yicha tan olinishini talab etadi. BHXS 11ning talablari odatda xizmatlarni ko'rsatishni qamrab oladigan operatsiya bo'yicha daromadlarni va ular bilan bog'liq xarajatlarni tan olishda qo'llanilishi mumkin.

Daromad operatsiya bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy naf tashkilot tomonidan olinishi yehtimoli mavjud bo'lganidagina tan olinadi. Biroq, daromadga kiritilgan summaning undirib olinishi to'g'risida shubha (noaniqlik) tug'ilganida, undirib olib bo'lmaydigan yoki qoplanishi yehtimoli bo'lmagan summa oldin tan olingan daromad summasinining tuzatilishi emas, balki xarajat sifatida tan olinadi.

Tashkilot operatsiyada ishtiroq yetuvchi boshqa tomonlar bilan quyidagilar bo'yicha kelishganidan so'ng, odatda, daromadni ishonchli bahola oladi:

- (a) ko'rsatiladigan va operatsiyaning tomonlari tomonidan qabu qilinadigan xizmat yuzasidan har qaysi tomonning yuridik kuchga ega huquqlari;
- (b) xizmatlar evaziga olinadigan tovon; va (v) hisob-kitoblarning shakli va shartlari.

Tashkilot uchun, shuningdek, samarali ichki moliyaviy rejalatirish vahisobot tizimiga ega bo'lish muhimdir. Tashkilot, zaruriyat to'g'ilganda, baholangan daromadlarni xizmatlar bajarilishi sari qayta ko'rib chiqadi. Bunday qayta ko'rib chiqishlar zarurati mavjudligi operatsiyaning natijasini ishonchli baholab bo'lmaydi degani emas.

Operatsiyaning tugallanishi darajasi bir nechta usullar bilan aniqlanishi mumkin. Tashkilot ko'rsatilgan xizmatlarni ishonchli darajada baholaydigan usuldan foydalanadi. Operatsiyaning xususiyatidan kelib chiqib, bu usullarga quyidagilar kiritilishi mumkin:

- (a) bajarilgan ishlarning nazorat o'lchovini o'tkazish;
- (b) ma'lum sanagacha ko'rsatilgan xizmatlarning jami ko'rsatiladigan xizmatlarga nisbatini (foizlarda) aniqlash; yoki
- (v) operatsiya bo'yicha ma'lum sanagacha amalga oshirilgan xarajatlarning operatsiya bo'yicha jami baholangan xarajatlarga nisbatini aniqlash. Ma'lum sanagacha amalga oshirilgan xarajatlarga faqat o'sha sanagacha ko'rsatilgan xizmatlarni aks ettiradigan xarajatlarni kiritiladi.

Operatsiya bo'yicha jami baholangan xarajatlarga ko'rsatilgan yoki ko'rsatilishi kerak bo'lgan xizmatlar bo'yicha xarajatlar kiritiladi.

Buyurtmachilar tomonidan xizmatlar ko'rsatilishi sari amalga oshiriladigan to'lovlar va olingan bo'naklar ko'pincha xizmatlar ko'rsatilishi darajasini ko'rsatmaydi.

Tashkilotning foizlar, royalti va dividendlar ko'rinishidagi daromadlarni keltiruvchi aktivlaridan boshqa tomonlar foydalanishi natijasida hosil bo'ladigan daromad quyidagicha tan olinishi kerak:

(a) operatsiya bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy naf tashkilot tomonidan olinishi yehtimoli mavjud bo'lganida; va

(b) daromadning summasini ishonchli darajada baholab bo'lganda. Daromad quyidagi asosda tan olinishi lozim:

(a) foizlar BHXS 39da belgilanganidek yeffektiv foiz stavkasi usulida tan olinishi kerak;

(b) royalti tegishli shartnomaning mohiyatiga ko'ra hisoblash usuli

bo'yicha tan olinishi kerak; va

(v) dividendlar, hissador tomonidan to'lov olinishi huquqi kuchgakirganida, tan olinishi kerak.

Tayanch so'zlar.

Odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad (keyingi matnda "daromad") - ma'lum davr mobaynida tashkilotning odatdagi faoliyati natijasida olinadigan iqtisodiy nafning yalpi tushimi bo'lib, ushbu tushim mulk egalarining kapitalga qo'yilmalari bilan bog'liq bo'lmagan kapitalning ko'payishiga olib keladi.

Daromad tashkilotning faqat o'zi uchun olingan yoki olinadigan iqtisodiy nafning yalpi tushimini qamrab oladi. Uchinchi tomonlar nomidan undirib olingan summalar, masalan sotishdan soliqlar, tovarlar va xizmatlardan olinadigan soliqlar, qo'shilgan qiymat solig'i, tashkilotga kelib tushadigan iqtisodiy naf bo'lib xizmat qilmaydi va kapitalning ko'payishiga olib kelmaydi. Shu bois, ular daromadga kiritilmaydi. Shunga o'xshash, vositachilik munosabatlarida, iqtisodiy nafning yalpi tushimi buyurtmachi nomidan undiriladigan summalarni qamrab oladi, lekin tashkilotning kapitali oshishiga olib kelmaydi. Buyurtmachi nomidan undirilgan summalar daromad bo'lib hisoblanmaydi. Aksincha, daromad bo'lib vositachilik haqi hisoblanadi.

Tushum – bu hisob davrida kompaniyaning odatdagi faoliyati davomida yuzaga kelgan iqtisodiy naflarning yalpi tushumi bo'lib, qachonki uning natijasi aksionerlarning badallari hisobiga kapitalning o'sishidan farqqiladigan kapitalning o'sishi hisoblansa.

4-MAVZU. NOMOLIYAVIY AKTIVLARNI HISOBGA OLUVCHI STANDARTLARINING TAVSIFI

4.1.BHXS (IAS) 2 “Zaxiralar”

BHXS (IAS) 2 “Zaxiralar” nomli standartning maqsadi tovar-moddiy zaxiralarni (TMZlarni) hisobga olish tartibini belgilashdan iboratdir. TMZlarni hisobga olishda asosiy masala bo'lib TMZlarning tannarxi qanday summada aktiv sifatida tan olinishi va ular bilan bog'liq bo'lgan daromadlar kelgusi davrlarda tan olinguncha hisobga olinishi kerakligi hisoblanadi. Ushbu Standart tannarx va uning keyinchalik xarajat sifatida tan olinishi, shu jumladan uning har qanday sof sotish qiymatigacha kamaytirilishi bo'yicha ko'rsatmalarni beradi. U, shuningdek, tovar-moddiy zaxiralarning tannarhini aniqlashda qo'llaniladigan tannarxni hisoblash formulalari bo'yicha ko'rsatmalarni keltiradi.

Ushbu standart, quyidagilardan tashqari, barcha tovar-moddiy zaxiralarga nisbatan qo'llaniladi⁹:

- qurilish shartnomalari, shu jumladan ular bilan bevosita bog'liq bo'lgan xizmat shartnomalari ostida kelib chiqadigan tugallanmagan ishlab chiqarish (BHXS 11 “Qurilish Shartnomalari” ga qarang);

- moliyaviy instrumentlar (BHXS 32 “Moliyaviy Instrumentlar: Taqdim etish” va MHHS 9 “Moliyaviy Instrumentlar” ga qarang); va

⁹ Bonham and others. Generally accepted Accounting practice under IFRS. Ernst & Young LLP, United States, 2010.- part 2.p.1327-1328.

- qishloq xo'jaligi faoliyatiga tegishli biologik aktivlar va yig'im jarayonidagi qishloq xo'jaligi hosillari (BHXS 41 "Qishloq xo'jaligi").

Ushbu Standart quyidagilar egaligidagi tovar-moddiy zaxiralarganisbatan qo'llanilmaydi:

- qishloq va o'rmon xo'jaliklari mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilar, yig'imdan so'nggi qishloq xo'jaligi hosillari, foydali qazilmalar va qazilma mahsulotlari, agar ular shu sohalarida o'rnatilgan ilg'or amaliyotlarga muvofiq sof sotish qiymati bo'yicha baholanadigan bo'lsa. Agar bunday TMZlar sof sotish qiymati bo'yicha baholanadigan bo'lsa, ushbu qiymatdagi o'zgarishlar shu o'zgarish ro'y bergan davrdagi foyda yoki zararida tan olinadi.

- o'z TMZlarini sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymat bo'yicha baholaydigan, tovarlarni sotuvchi broker-treyderlari. Bunday TMZlar sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymat bo'yicha hisobga olinganida, sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatdagi o'zgarishlar o'zgarish ro'y bergan davrdagi foyda yoki zararida tan olinadi.

Tovar-moddiy zaxiralari tannarxi yoki sof sotish qiymatidan qaysi biri kamroq bo'lsa, o'sha bo'yicha baholanishi lozim.

Tovar-moddiy zaxiralar tannarxiga TMZlarni sotib olish, qayta ishlash va ularni hozirgi paytdagi joylashishi hamda holatiga keltirish uchun amalga oshirilgan boshqa jami xarajatlar kiritilishi lozim.

Tovar-moddiy zaxiraning sotib olish xarajatlariga xarid narhi,

import bojlari va boshqa soliqlar (soliq idoralari tomonidan xo'jalik subektiga keyinchalik qaytariladiganlardan tashqari), tashish, ortish- tushirish hamda tayyor mahsulotlar, materiallar va xizmatlarni sotib olish bilan bevosita bog'liq boshqa jami xarajatlar kiradi. Savdo chegirmalari, qoplab berishlar va shu kabilar sotib olish xarajatlaridan chegirilib tashlanishi lozim.

Tovar-moddiy zaxiralarni qayta ishlash xarajatlariga mahsulotni ishlab chiqarish bilan bevosita bog'liq xarajatlar, masalan bevosita mehnat xarajatlari, kiradi. Ularga, shuningdek, materiallarni tayyor mahsulotga aylantirishda amalga oshiriladigan va sistematik tarzda taqsimlanadigan doimiy va o'zgaruvchan ustama xarajatlar ham kiradi. Doimiy ishlab chiqarish ustama xarajatlari - bu ishlab chiqarish hajmidan qat'iy nazar nisbatan doimiy bo'lib qoladigan bilvosita ishlab chiqarish xarajatlaridir, masalan ishlab chiqarish binolari va uskunalarining yeskirishi va ularni saqlash xarajatlari hamda ishlab chiqarishni boshqarish xarajatlari. O'zgaruvchan ishlab chiqarish ustama xarajatlari bu ishlab chiqarish hajmiga to'g'ridan- to'g'ri yoki deyarli to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlikda o'zgaradigan bilvosita ishlab chiqarish xarajatlaridir, masalan bilvosita materiallar va bilvosita mehnat xarajatlari.

Boshqa xarajatlar TMZlar tannarxiga, faqatgina TMZlarni hozirgi paytdagi joylashishi va holatiga keltirish uchun sarflangan xarajatlar hajmidagina, kiritiladi. Masalan, no-ishlab chiqarish ustama xarajatlari yoki maxsus mijozlar uchun mahsulotlarni yasash xarajatlarini tovar-moddiy zaxiralar tannarxiga kiritish o'rinli bo'lishi mumkin.

Tovar-moddiy zaxiralar tannarxiga kiritilmaydigan va ular kelib chiqqan davr xarajatlari sifatida tan olinadigan xarajatlar misoliga quyidagilar kiradi:¹⁰

(a) meyoridan tashqari sarflangan xom ashyo, mehnat va boshqa ishlabchiqarish xarajatlari summasi;

(b) saqlash xarajatlari, agar bu xarajatlar ishlab chiqarish jarayonining keyingi bosqichlari uchun talab etilmasa;

(v) tovar-moddiy zaxiralarni xozirgi paytdagi joylashishi va holatiga keltirish bilan bog'liq bo'lmagan ma'muriy ustama xarajatlar; va

(g) sotish xarajatlari.

MHXS 23 "Qarzlarni bo'yicha xarajatlar" olingan qarzlarni bo'yicha xarajatlar tovar-moddiy zaxiralar tannarxiga kiritiladigan kamdan-kam hollarini belgilaydi.

Xo'jalik subekti tovar-moddiy zaxiralarni kechiktirib to'lash shartlarida sotib olishi mumkin. Agar bunday kelishuv amalda moliyalashtirish elementini o'z ichiga olsa, bu element, masalan, odatdagi shartlarda kreditga sotib olish narhi va to'lov summasi orasidagi farq, ushbu moliyalashtirish

¹⁰ M.Bonham and others. Generally accepted Accounting practice under IFRS. Ernst & Young LLP, United States, 2010. - part 2, p.1331-1334.

davrida foiz xarajatlari sifatida tan olinishi shart.

1- misol.

Ishlab chiqarish kompaniyasi TMZlar partiyasini sotib olmoqda. Materialning pereyskurant bahosi 12 sh.b. Sotuvchi 500 tadan 1000 tagachamaterial sotib olsa 4%, 1000 tadan ortiq sotib olsa 8% chegirma beradi. Kompaniya 900 ta materialni hozir, kelgusida 300 ta sotib olishni rejalashtirmoqda. Sotuvchi sotuv bahosidan 20% QQS to'laydi. Omboga olib kelishgacha transport xarajatlari 1300 sh.b.

Sotib olish tannarxini aniqlang.

Yechim.

Sotib olish tannarxi = $900 \times 12 \times (100\% - 4\%) + 1300 = 11668$ sh.b.

2- misol.

Kompaniya to'lovni kechiktirish sharti bilan tovarlar partiyasini sotib olmoqda. Kompaniya 3 oydan keyin 76800 sh.b. to'laydi. O'z vaqtida to'lansatovar partiyasi 75000 sh.b. turadi.

1. Sotib olishdagi provodka:

Dt Xom ashyo va materiallar (M2010) 75000

Kt Mol yetkazib beruvchilarga to'lanadigan schyoilar (M6010) 75000

2. Oylik xarajatni tan olish (foiz xarajatlari)

Dt Foiz xarajatlari (M9610) 600

Kt Mol yetkazib beruvchilarga to'lanadigan schyoilar (M6010) 600

(76800-75000)/3 oy = 600 sh.b.

3- misol.

Kompaniya olti oy davomida oyiga 90000 ish soat meyorini o'rnatdi. Oylik ishlab chiqarish ustama xarajatlari 144000 sh.b. Kompaniya 1 oyda 80000 ish soat, 2 oyda 105000 ish soat ishladi.

Ishlab chiqarish ustama xarajatlarini taqsimlang:

1. Birinchi oy uchun taqsimlanmagan ustama xarajatlarni foyda va zararga hisobdan chiqariladi:

Dt Sotish tannarxi (M9110)

yoki Dt Boshqa operatsion xarajatlar (M9430) 16000

Kt Umumishlab chiqarish xarajatlari (M2400) 16000

$144000/90000 \times (90000-80000) = 16000$ sh.b.

2. Ikkinchi oy uchun ortiqcha paydo bo'lgan xarajatni qaytatiklash kerak:

Dt Umumishlab chiqarish xarajatlari (M2400) 24000Kt Asosiy ishlab chiqarish (M2100)

yoki Kt Sotish tannarxi (M9110) 24000

4- misol.

Chakana savdo tashkiloti zaxiralari chakana savdo usulida baholaydi. Oziq ovqat mahsulotlari uchun 20 % li o'rtacha marja usulini qo'llaydi. Bu mahsulotning oy boshiga qoldigi 40000 sh.b. (tannarxi), 8000 sh.b. (savdo

ustamasi) Oy davomida 360000 sh.b. (tannarxi) mahsulot sotib olindi va 450000 sh.b. mahsulot sotildi.

Sotilgan mahsulotlarning savdo ustamasi va sotish bahosini toping

1. Sotilgan mahsulot savdo ustamasi:

$40000+360000-450000/(100\% + 20\%) = 25000$ sh.b.

2. Sotish bahosi:

$450000/(100\% + 20\%) = 375000$ sh.b.

Xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar tovar-moddiy zaxiralarga ega bo'lganida, ular bu TMZlarni ishlab chiqarish xarajatlari summasida baholaydilar. Bu xarajatlar, asosan, xizmat ko'rsatishda bevosita band bo'lgan xodimlar, shu jumladan ularni nazorat qiladigan xodimlar bilan bog'liq bo'lgan mexnat haqi va boshqa xarajatlar, hamda tegishli ustama xarajatlardan tashkil topadi. Xizmatlarni sotishda band bo'lgan va umumiy ma'muriy xodimlarga tegishli bo'lgan mexnat haqi va boshqa

xarajatlari tannarxga kiritilmaydi, va ular kelib chiqqan davrning xarajatlari sifatida tan olinadi. Aksariyat hollarda, xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlarning TMZlari tannarxiga ular tomonidan xizmat narhiga kiritiladigan foyda meyori yoki taqsimlanmaydigan ustama xarajatlar kiritilmaydi.

MHXS 41 "Qishloq xo'jaligi"ga asosan xo'jalik subekti o'zining biologik aktivlaridan yig'ib olgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini o'z ichiga oladigan tovar-moddiy zaxiralari, ularni dastlabki tan olishda yig'im paytidagi sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati bo'yicha baholanadi. Bu o'sha sanadagi tovar-moddiy zaxiralarning, mazkur standartqo'llanilishi maqsadidagi, tannarxidir.

TMZlar tannarxini baholash uchun, qulaylik maqsadida, meyoriy xarajatlar bo'yicha tannarxni hisoblash usuli yoki chakana usuli kabi usullardan foydalanish mumkin, agarda ularni qo'llash natijalari taxminan tannarxga teng bo'lsa. Meyoriy xarajatlarda xom ashyo va materiallar, ishchi kuchi, samaradorlik va quvvatdan foydalanishning normal darajasi hisobga olinadi. Meyorlar doimiy tarzda tahlil qilib turiladi, va, zarur hollarda joriy shart-sharoitlarga qarab qayta ko'rib chiqiladi.

Chakana usuli ko'pincha chakana savdo sohasida ko'p sonli, tez-tez o'zgarib turuvchi, va bir xil foyda olib keladigan shunday TMZlarni baholash uchun foydalaniladiki, ular tannarxini hisoblash uchun boshqa usullarni qo'llashni amaliy iloji bo'lmaydi. Tovar-moddiy zaxiraning tannarxi ushbu TMZning sotish qiymatini yalpi foydaning tegishli foiziga kamaytirish yo'li bilan aniqlanadi. Qo'llaniladigan foizni aniqlashda, qiymati dastlabki sotish narhidan kamaytirilgan tovar-moddiy zaxiralari hisobga olinadi. Ko'pincha hamma chakana savdo BOBlari bo'yicha o'rtacha foiz qo'llaniladi.

5- misol.

Oy boshiga kompaniyada A tovardan 200 dona 15 sh.b. dan bor yedi. Kelgusi oy davomida A tovar bo'yicha quyidagi sotib olish va sotishlar amalga oshirildi:

Kunlar	Sotib olish	Sotish
5 kun		160 dona
14 kun	380 dona 15.1 sh.b.dan	
18 kun		50 dona
22 kun	270 dona 15.3 sh.b. dan	
27 kun		560 dona

FIFO usuli:

Sotilgan = $200 \times 15 + 380 \times 15,1 + 190 \times 15,3 = 11645$ sh.b.

Qoldiq = $200 \times 15 + 380 \times 15,1 + 270 \times 15,3 - 11645$ sh.b. = 1224 sh.b.

O'rtacha tortilgan usul:

O'rtacha qiymat birlik = $(200 \times 15 + 380 \times 15,1 + 270 \times 15,3) / (200 + 380 + 270) = 15.14$ sh.b.

Sotilgan = $(160 + 50 + 560) \times 15.14 = 11657.80$ sh.b.

Qoldiq = $200 \times 15 + 380 \times 15,1 + 270 \times 15,3 - 11657.8$ sh.b. = 1211.20 sh.b.

Odatda bir-birini o'rni bosmaydigan (bir-birini almashtira olmaydigan) TMZlar moddalarining hamda maxsus loyihalar uchun ishlab chiqarilgan va ajratilgan tovarlar va xizmatlarning tannarxi ularga tegishli alohida xarajatlarning maxsus aniqlanishi yo'li bilan baholanadi.

Tannarxni maxsus aniqlanishi deganda alohida xarajatlarning tovar- moddiy zaxiralarning alohida aniqlangan moddalariga olib borilishi tushuniladi. Bu maxsus loyiha uchun ajratilgan TMZlarni hisobga olishda, ular sotib olingan yoki ishlab chiqarilgan bo'lishidan qat'iy nazar, to'g'ri yondashuv hisoblanadi. Ammo, ko'p miqdordagi, odatda bir-birini o'rni bosadigan TMZlar moddalari mavjud bo'lganida, xarajatlarning maxsus aniqlanishi noo'rin hisoblanadi. Bunday hollarda, foyda yoki zarar shakllanishida oldindan belgilangan natijalarga erishish maqsadida tovar- moddiy zaxiralarda qoladigan moddalarni tanlash usulini qo'llash mumkin.

Tovar-moddiy zaxiralar tannarxi birinchi-kirim, birinchi-chiqim (FIFO) usuli yoki o'rtacha

tortilgan qiymat formulasi orqali aniqlanishi lozim. Xo'jalik subekti, uning uchun bir xil xususiyatga ega bo'lgan va bir xiltarzda foydalaniladigan barcha tovar-moddiy zaxiralar bo'yicha bir xil tannarxni aniqlash formulasidan foydalanishi shart. Har xil xususiyatga ega bo'lgan va har xil yo'nalishda ishlatiladigan tovar-moddiy zaxiralar uchun har xil tannarxni aniqlash formulalaridan foydalanish mumkin.

Masalan, tovar-moddiy zaxiralardan bitta operatsion segmentida foydalanish tarzi xo'jalik subektining boshqa operatsion segmentida shu turdagi tovar-moddiy zaxiralardan foydalanish tarzidan farqlanishi mumkin. Ammo, tovar-moddiy zaxiralarning geografik joylashuvidagi (yoki soliq qoidalariga nisbatan) farq o'z-o'zidan har xil tannarx formulalaridan foydalanishga asos bo'la olmaydi.

Tovar-moddiy zaxiralarning tannarxi agar ushbu zaxiralar shikastlangan, yohud butunlay yoki qisman yeskirgan, yoki ularning sotish

narxlari kamaygan bo'lsa, qoplanmasligi mumkin. Tovar-moddiy zaxiralarning tannarxi, shuningdek, ishlab chiqarishni oxiriga yetkazish bo'yicha baholangan xarajatlar yoki sotuvni amalga oshirish bo'yicha baholangan xarajatlar oshgan taqdirda ham koplanmasligi mumkin. Tovar-moddiy zaxiralar qiymatini tannarxdan past bo'lgan sof sotish qiymatigacha kamaytirish amaliyoti shunday nuqtai nazar bilan to'g'ri keladiki, bunda aktivlar ularning sotilishi yoki foydalanishidan olinishi kutilayotgan summadan oshmagan qiymatda hisobga olinishi zarur.

Odatda tovar-moddiy zaxiralar moddama-modda sof sotish qiymatigacha kamaytiriladi. Ammo ayrim hollarda, bir xil yoki o'zaro bog'liq moddalarni guruhlashtirish o'rinli bo'lishi mumkin. Bu tovar-moddiy zaxiralarning bir xil maqsadda yoki bir xil yakuniy iste'molchilar uchun ishlab chiqariladigan, bir xil geografik hududda ishlab chiqariladigan va sotiladigan mahsulot turi bilan bog'liq bo'lgan, hamda ushbu mahsulot turiga kiradigan boshqa moddalardan amalda alohida baholana olmaydigan moddalariga tegishli bo'lishi mumkin. Tovar-moddiy zaxiralarning tannarxini, ularning tasniflanishi, masalan, tayyor mahsulotlar yoki ma'lum bir operativ segmentdagi barcha tovar-moddiy zaxiralar, asosida kamaytirish noto'g'ridir. Xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar odatda alohida sotish nahi belgilanadigan har bir xizmat bo'yicha xarajatlarni to'playdilar. Shu tufayli, har bir bunday xizmatga alohida modda sifatida qaraladi.

Sof sotish qiymatining baholanishi sotilishi kutilayotgan tovar- moddiy zaxiralarning summasi baholangan paytida mavjud bo'lgan yeng ishonchli dalillarga asoslanadi. Bunday baholashda, davr tugashidan keyin ro'y beradigan hodisalar bilan bevosita bog'liq bo'lgan narxning yoki tannarxning o'zgarishlari hisobga olinadi, agar bunday hodisalar davr oxiriga mavjud bo'lgan shart-sharoitlarni tasdiqlasa.

Tovar-moddiy zaxiralar sotilganida, ushbu zaxiralarning balans qiymati xarajat sifatida, ular bilan bog'liq bo'lgan daromad tan olinadigan davrda, tan olinishi lozim. Har qanday tovar-moddiy zaxirani sof sotish qiymatigacha kamaytirish summasi va zaxiralar bo'yicha yo'qotishlar ushbu kamaytirish yoki yo'qotish ro'y bergan davrda xarajat sifatida tan olinishi lozim. Sof sotish qiymatining oshishi natijasida kelib chiqadigan tovar- moddiy zaxiralarini kamaytirishning har qanday qayta tiklash summasi, xarajat bo'lib tan olingan TMZlar summasining kamayishi sifatida bunday qayta tiklash ro'y bergan davrda tan olinishi lozim.

Ba'zi tovar-moddiy zaxiralarning qiymati boshqa aktivlar schyotlariga olib borilishi mumkin, masalan, o'z kuchi bilan qurilgan asosiy vositalarning tarkibiy qismi sifatida. Bunday usul bilan boshqa aktivlarga kiritilgan tovar-moddiy zaxiraning qiymati, ushbu aktivdan foydalanish muddati davomida xarajat sifatida tan olinadi.

4.2.BHXS (IAS) 16 "Asosiy vositalar"

BHXS (IAS) 16 "Asosiy vositalar" nomli standartning maqsadi moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar tadbirkorlik subektining asosiy vositalariga qilgan investitsiyalarini va bunday investitsiyalardagi o'zgarishlar haqidagi ma'lumotlarni tushunishi uchun asosiy vositalarni hisobga olish tartibini belgilab berishdan iboratdir. Asosiy vositalarni hisobga olishda asosiy masalalar bo'lib aktivlarni tan olish, ularning balansqiymatini aniqlash va ular bo'yicha yeskirish xarajatlarini va qadrsizlanish bo'yicha zararlarni tan olish hisoblanadi.

Ushbu Standart asosiy vositalarni hisobga olishda qo'llanilishi lozim, biroq boshqa Standartlar asosiy vositalarni o'zgacha hisobga olishni talab yetgan yoki ruxsat yetgan hollari bundan mustasno.

Ushbu Standart quyidagilarga nisbatan qo'llanilmaydi:¹¹

(a) MHXS 5 "Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar va davom ettirilmaydigan faoliyat" ga asosan sotish uchun mo'ljallangan deb tasniflanadigan asosiy vositalar;

(b) qishloq xo'jaligi faoliyatiga tegishli biologik aktivlar (BHXS41 "Qishloq xo'jaligi" ga qarang);

(v) foydali qazilmalarni qidirish va aniqlashda ushbu foydali qazilmalarning tan olinishi va baholanishi (MHXS 6 "Foydali qazilmalarni qidirish va aniqlash" ga qarang); yoki

(g) neft, tabiiy gaz va shunga o'xshash qayta tiklanmaydigan resurslar kabi foydali qazilmalarga huquqlar va foydali qazilmalarning zahiralari.

Biroq, ushbu Standart (b)–(g) bandlarda qayd qilingan aktivlarni qazib olish yoki ishlatishda foydalaniladigan asosiy vositalarga nisbatan qo'llaniladi.

Balans qiymati – bu har qanday jamg'arilgan yeskirish va yig'ilgan qadsizlanish bo'yicha zararlar chegirib tashlanganidan so'ng aktivning tan olinadigan summasidir.

Tannarx – bu aktivni uning xaridi yoki qurilishi paytida sotib olish uchun to'langan pul mablag'i yoki pul mablag'i ekvivalentidagi qiymat yoki boshqa turdagi uning evaziga berilgan tovonning haqqoniy qiymati yoki, tegishli hollarda, boshqa MHXSlarining, masalan MHXS 2 "Aksiyaga asoslangan to'lov" ning aniq talablariga muvofiq ushbu aktivning dastlabki tan olinishidagi qiymatidir.

Yeskirish hisoblanadigan qiymat – bu aktivning tugatish qiymati chegirilgandagi tannarxi yoki tannarx o'rniga aks ettiriladigan boshqa qiymatidir.

Yeskirish – bu aktivning yeskirish hisoblanadigan qiymatini uning foydali xizmat muddati davomida sistematik tarzda xarajatlarga olib borishdir.

Tadbirkorlik subektiga xos qiymat - bu tadbirkorlik subekti tomonidan aktivdan davomiy foydalanishidan va foydali xizmat muddati oxirida balansdan chiqarishdan yoki majburiyat so'ndirilganida kutiladiganpul oqimlarining keltirilgan qiymatidir.

Xaqqoniy qiymat - bu baholash sanasida bozor ishtirokchilari o'rtasidagi odatdagi operatsiyada aktivni sotishda olinishi mumkin bo'lgan yoki majburiyatni o'tkazishda to'lanishi mumkin bo'lgan narxdir. (MHXS 13 "Haqqoniy qiymatni baholash" ga qarang).

Qadsizlanish bo'yicha zarar - bu aktivning balans qiymatining uning qoplanadigan qiymatidan oshadigan qismidir.

Asosiy vositalar – quyidagilar uchun mo'ljallangan moddiy aktivlardir: (a) mahsulotlarni ishlab chiqarish yoki yetkazib berish, yoki xizmatlarni ko'rsatish, yoki boshqa tomonlarga ijaraga berish, yoki ma'muriy

maqsadlarda foydalanish uchun mo'ljallangan; va

(b) bir davrdan uzoqroq muddat davomida foydalanilishi kutilgan.

Qoplanadigan qiymat – bu aktivning quyidagi qiymatlaridan yuqorirog'i: sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati va uningfoydalanishdagi qiymati.

Aktivning tugatish qiymati - bu aktivning chiqib ketishi bo'yicha baholangan harajatlar chegirilgan holda, tadbirkorlik subekti ayni paytda xuddi aktiv foydali xizmat muddati oxirida kutilgan muddati va holatida bo'lganidek aktivning chiqib ketishidan oladigan baholangan qiymatidir.

Foydali xizmat muddati bu:¹²

(a) aktivning tadbirkorlik subekti tomonidan foydalanishi uchun yaroqli bo'lishi kutilgan davr; yoki

(b) tadbirkorlik subekti tomonidan aktivdan olinishi kutilgan ishlab chiqarish hajmi (miqdori) yoki shunga o'xshash birliklar soni.

Asosiy vositalar obektining tannarxi faqatgina quyidagi shartlar bajarilganda aktiv sifatida tan olinadi:

(a) tadbirkorlik subekti tomonidan asosiy vosita bilan bog'liq kelgusi iqtisodiy naf olinishi yehtimoli mavjud bo'lsa; va

(b) aktivning tannarxi ishonchli baholana olsa.

¹¹ Bonham M. and others. Generally accepted Accounting practice under IFRS. Ernst & Young LLP, United States, 2010. - part 2. p.1122-1123

¹² M. Bonham and others. Generally accepted Accounting practice under IFRS. Ernst & Young LLP, United States, 2010. - part 2. p.1128

Yehtiyot qismlar, yordamchi va ta'mirlovchi jihozlar kabi moddalar asosiyvositalar ta'rifiga mos kelganida ushbu MHXSga muvofiq tan olinadi. Aks hollarda bunday moddalartovar-moddiy zaxiralar sifatida tasniflanadi.

Ushbu Standart tan olish uchun o'lchov birligini, ya'ni asosiy vosita obekti nimadan tashkil topishini belgilab bermaydi. Shuning uchun, tadbirkorlik subekting o'ziga xos shart-sharoitlarida tan olish mezonlarini qo'llash uchun mulohaza qilish talab etiladi. Qoliplar, dastaklar va muhrlar kabi alohida muhim bo'lmagan moddalarni birlashtirish va tan olish mezonlarini ushbu birlashtirilgan qiymatga nisbatan qo'llash o'rinli bo'lishi mumkin.

Tadbirkorlik subekti barcha asosiy vositalar bilan bog'liq xarajatlarni ularning kelib chiqish paytiga qarab ushbu tan olish mezonlari asosida baholaydi. Bunday xarajatlar o'z ichiga asosiy vosita obektini sotib olish yoki qurish bilan bog'liq boshlang'ich xarajatlarni, xamda asosiy vositani keyinchalik kengaytirish, qandaydir qismini almashtirish yoki unga texnik xizmat ko'rsatish uchun amalga oshirilgan xarajatlarni qamrab oladi.

Asosiy vositalar obektlari xavfsizlik yoki atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadlarida sotib olinishi mumkin. Bu kabi asosiy vositalarni sotib olish mavjud bo'lgan qandaydir asosiy vosita obektidan olinadigan kelgusi iqtisodiy nafni bevosita oshirmasada, tadbirkorlik subekti boshqa aktivlaridan kelgusida iqtisodiy naf olishi uchun zarur bo'lishi mumkin. Bunday asosiy vositalar obektlari aktiv sifatida tan olinadi, chunki ular yordamida tadbirkorlik subekti tomonidan ular bilan bog'liq bo'lgan aktivlardan kelgusida olinadigan iqtisodiy naf bunday obektlar sotib olinmaganida olinadigan nafdan ko'ra ko'proq bo'ladi. Masalan, kimyoviy maxsulotlarni ishlab chiqaruvchi korxona xavfli kimyoviy moddalarni ishlab chiqarish va saqlash bilan bog'liq yekologik talablarga rioya etish maqsadida yangi kimyoviy moddalar bilan ishlash texnologiyalarini jalb etishi mumkin; tegishli yangi texnologiyalar aktiv sifatida tan olinadi, chunki ularsiz tadbirkorlik subekti kimyoviy maxsulotlarni ishlab chiqara va sota olmaydi. Biroq, bunday aktiv va u bilan bog'liq bo'lgan aktivlarning balans qiymati qadrsizlanganligi BHXS 36 "Aktivlarning qadrsizlanishi" ga muvofiq tekshiriladi.

Ayrim kompaniyalar asosiy vositalari tarkibida ijtimoiy obektlar mavjud. Masalan, uy joylar, bog'cha va shu kabilar, xodimlarni pulsiz ko'rinishda rag'batlantirishni ifodalaydi va natijada, xodimlarga pullik xarajatlarni kamayishiga sabab bo'ladi.

Tan olish mezonlariga ko'ra, tadbirkorlik subekti asosiy vosita obekting balans qiymatiga obekting kundalik xizmat ko'rsatish bilan bog'liq xarajatlarini kiritmaydi. Bunday xarajatlar kelib chiqish paytida foyda yoki zarar tarkibida tan olinadi. Kundalik xizmat ko'rsatish xarajatlari asosan mehnat haqi va materiallardan tashkil topadi, xamda o'z ichiga mayda yexiyot qismlar qiymatini xam olishi mumkin. Bu kabi xarajatlarning maqsadi ko'pincha asosiy vositalar obektiga "joriy xizmat ko'rsatish va ta'mirlash" sifatida izohlanadi.

Ayrim asosiy vositalar obektlarining qismlari muntazam ravishda almashtirilishi talab etilishi mumkin. Masalan, pechning futerovkasi ma'lum ishlash soatlari o'tganidan so'ng almashtirilishi kerak bo'lishi mumkin, samolyotlardagi o'rindiklar va oshxona kabi asbob-uskunalar samolyotning foydali xizmat muddati davomida bir necha marta almashtirilishi mumkin. Asosiy vositalarning obektlari binoning ichki devorlarini almashtirish kabi almashtirishlarni kamroq takrorlash yoki takrorlanmaydigan qilib almashtirish maqsadida sotib olinishi mumkin. Tan olish mezonlariga ko'ra, tadbirkorlik subekti asosiy vositaning balans qiymatida uning bir qismini almashtirish bo'yicha xarajatlarni ushbu xarajatlar amalga oshirilgan paytda tan olishi kerak, agar bunda xarajatlar tan olish mezonlariga mos kelsa. Almashtirilgan qismlarning balans qiymati

Ushbu Standartdagi hisobdan chiqarish qoidalariga muvofiq hisobdanchiqariladi.

1- misol

Kompaniya 2017 yil 1 aprelda qiymati 342000 sh.b. bo'lgan uskunani sotib oldi. Foydali muddati 9 yil. Qoliq qiymati yo'q. Bu uskunaga kompaniya to'g'ri chiziqli amortizatsiya usulini qo'llaydi. Har uch yilda uskunaning ayrim agregatlari almashtiriladi. Bu agregatlar qiymati 126000 sh.b.ni tashkil qiladi.

Sotib olgandan so'ng kompaniya amortizatsiya hisoblashda ikkita alohida foydali muddati turli bo'lgan komponentni hisobga oladi: "A" komponent foydali muddati 9 yil, qiymati 216000 sh.b. (342000-126000), "V" komponent foydali muddati 3 yil, qiymati 126000 sh.b. 1 aprel 2014 yilgacha 3

yil davomida kompaniya har oyda 5500 sh.b. $(216000/9 \times 1/12) + (126000/3 \times 1/12)$ amortizatsiya hisoblaydi.

2014 yil 1 aprelda agregat 133200 sh.b. ga almashtirildi. Foydali muddati o'zgarmadi.

2014 yil 1 aprelda kompaniya "V" agregatni to'la amortizatsiya qilgani uchun, 0 qiymatda hisobdan chiqaradi va o'rniga qiymati 133200 sh.b. bo'lgan yangi "V" agregatni asosiy vositalari tarkibiga kiritadi. Uskunaning yangi balans qiymati shu sanaga 277200 sh.b.ni tashkil qiladi $(342000 - 5500 \times 12 \times 3 + 133200)$, shu jumladan, "A" komponent qiymati 144000 $(277200 - 133200)$ sh.b. ga teng. Kelgusi 3 yil davomida (foydali muddati o'zgarmasa) hisoblanadigan amortizatsiya summasi 5700 sh.b.ni tashkil qiladi $(144000/6 \times 1/12 + 133200/3 \times 1/12)$.

Asosiy vositalar obektining ayrim qismlarini almashtirilishi yoki almashtirilmasligidan qat'iy nazar, nuqsonlar paydo bo'lganligini aniqlash uchun muntazam ravishda katta ko'lamdagi texnik ko'riklarini o'tkazish shu obektdan (masalan samolyotdan) foydalanishni davom etishning shartlaridan biri bo'lishi mumkin. Har bir katta ko'lamdagi texnik ko'rik o'tkazilganda, u bo'yicha xarajatlar tan olish mezonlari bajarilganda asosiy vositalar obektining balans qiymatida qisman almashtirish sifatida tan olinadi. Har qanday oldingi texnik ko'rik bo'yicha xarajatlarning aktivning balans qiymatidagi qoldig'i (yextiyot qismlardan tashqari) hisobdan chiqariladi. Bunday hisobdan chiqarish oldingi tekshiruv xarajatlari obekt sotib olinishi yoki qurilishi paytidagi operatsiyada tan olinganligi yoki olinmaganligidan qat'iy nazar amalga oshiriladi. Zarur bo'lganda, obekt sotib olinishi yoki qurilishi paytidagi balans qiymatiga qo'shilgan texnik ko'rik xarajatlari aniqlashda shu kabi kelgusi tekshiruv xarajatlarning baholangan summasidan foydalanish mumkin.

2- misol.

Kompaniya 2017 yil 1 oktabrda qiymati 900000 sh.b. bo'lgan sanoat obektini qurdi. Foydali muddati 15 yil. Qoliq qiymati yo'q. Bu binoga kompaniya to'g'ri chiziqli amrtizatsiya usulini qo'llaydi. Har ikki yilda binonitexnik ko'rikdan o'tkazish kerak, texnik ko'rik xarajatlari 72000 sh.b. bino tannarxiga kiritilgan.

Kompaniya amortizatsiya hisoblashda ikkita alohida foydali muddati turli bo'lgan komponentni hisobga oladi: "A" komponent foydali muddati 15 yil, qiymati 82800 sh.b. $(90000 - 72000)$, "V" komponent foydali muddati 2 yil, qiymati 72000 sh.b. 1 oktabr 2014 yilgacha 2 yil davomida kompaniya har oyda 7600 sh.b. $(828000/15 \times 1/12) + (72000/2 \times 1/12)$ amortizatsiya hisoblaydi. Kelgusi texnik ko'rikda xarajat asosiy vosita tannarxiga kiritiladi.

Aktivni tan olish mezonlariga mos keladigan asosiy vosita obektitannarx bo'yicha baholanishi lozim.

Asosiy vositaning tannarxi quyidagilardan tashkil topadi:

(a) savdo chegirmalarini va imtiyozlarini chegirgan holda, uning xarid narxi, jumladan import bojlari va sotib olish bilan bog'liq qoplanmaydigan soliqlar.

(b) aktivni undan tadbirkorlik subektining rahbariyati tomonidan ko'zlangan holda foydalanish uchun zarur bo'lgan joy va holatiga olib kelish bilan bog'liq bevosita xarajatlar.

(v) tadbirkorlik subektining tovar-moddiy zaxiralar yaratish bilan bog'liq bo'lmagan maqsadlarda qandaydir obektni sotib olish yoki undan qandaydir davr mobaynida foydalanish paytida o'z zimmasiga oladigan asosiy vosita obektini demontaj va yo'q qilish xamda u egallagan yer uchastkasida tabiiy resurslarni qayta tiklash xarajatlarning boshlang'ich bahosi aktivni demontaj qilish va olib tashlash hamda u joylashgan maydondagi tabiiy resurslarni qayta tiklash bilan bog'liq xarajatlarning daslabki baholanishi, agar tadbirkorlik subekti bular bo'yicha majburiyatga aktiv sotib olinganida yoki undan ma'lum davr mobaynida tovar-moddiy qimmatliklarni ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lmagan maqsadlarda foydalanish natijasida ega bo'lsa.

Quyidagilar bevosita xarajatlarga misollardir:

(a) asosiy vosita obektini barpo etish (qurish) yoki sotib olish natijasida bevosita hosil bo'ladigan hodimlarga haq to'lash xarajatlari (BHXS 19 "Xodimlarning daromadlari" da keltirilganidek);

(b) joyni tayyorlash xarajatlari;

(v) yetkazib berish va ortish-tushirish bilan bog'liq boshlang'ich xarajatlar;

(g) o'rnatish va montaj bo'yicha xarajatlar;

(d) aktivning to'g'ri ishlashini sinab ko'rish xarajatlari aktivni tegishli joyga va holatga

keltirish paytida ishlab chiqarilgan mahsulotni (uskunalarni sinovdan o'tkazishda ishlab chiqarilgan mahsulotlar kabi) sotishdan olingan sof tushumning ayirmasi; va

(ye) malakali xizmatlar uchun haqlar.

Tadbirkorlik subekti obektdan ma'lum bir davr mobaynida tovar- moddiy zaxiralar ishlab chiqarish uchun foydalanishi oqibatida paydo bo'ladigan obektni demontaj qilish va olib tashlash xamda u egallagan yer maydonida tabiiy resurslarni qayta tiklash majburiyatlari bo'yicha

xarajatlarga nisbatan BHXS 2 "Tovar-moddiy zaxiralar" ni qo'llaydi. BHXS

2yoki BHXS 16 ga mos ravishda hisoblanadigan xarajatlar bo'yicha majburiyatlar BHXS 37 "Rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar" ga mos ravishda tan olinadi va baholanadi.

Asosiy vositalar obektiga kirmaydigan xarajatlarga quyidagilar misol bo'la oladi:

(a) yangi ishlab chiqarish obektini tashkil etish xarajatlari;

(b) yangi maxsulot yoki xizmat turini tatbiq etish bilan bog'liq xarajatlar (shu jumladan, reklama va marketing faoliyati xarajatlari);

(v) tijoratni yangi joyga yoki mijozlarning yangi toifasiga moslashtirish bilan bog'liq xarajatlar (shu jumladan, hodimlarni qayta tayyorlash xarajatlari); va

(g) ma'muriy va boshqa umumiy ustama xarajatlar.

Asosiy vositalar obekti undan tadbirkorlik subekti rahbariyati tomonidan ko'zlangan holda foydalanish uchun zarur bo'lgan joy va holatiga keltirilganida bu obektning balans qiymatiga qo'shiladigan xarajatlarning tan olinishi to'xtatiladi. Shu bois, obektdan foydalanish yoki uni boshqa joyga ko'chirishda hosil bo'ladigan xarajatlar shu obektning balans qiymatiga kiritilmaydi. Masalan, quyidagi xarajatlar asosiy vositalar obektining balans qiymatiga kiritilmaydi:

(a) rahbariyat tomonidan ko'zlangan holda foydalanish uchun tayyor bo'lgan obekt haligacha foydalanishga topshirilmagan yoki to'liq quvvatidan past darajada foydalanilganda hosil bo'lgan xarajatlar;

(b) birlamchi operatsion zararlar, masalan obekt yordamida ishlab chiqarilgan mahsulotga talab hosil bo'lishi davridagilar kabi; va

(v) tadbirkorlik subekti quvvatlarini qisman yoki to'la qayta qo'chirish yoki qayta tashkil etish xarajatlari.

Ayrim operatsiyalar asosiy vositalar obektini qurish yoki barpo etish bilan bog'liq bo'ladi, ammo bu obektni undan tadbirkorlik subekti rahbariyati tomonidan ko'zlangan holda foydalanish uchun zarur bo'lgan joy va holatiga keltirish uchun zarur bo'lmaydi. Bu yordamchi operatsiyalar qurilish yoki barpo etish ishlari davomida yoki undan oldin ro'y berishi mumkin. Masalan, qurilish maydonidan qurilish ishlari boshlanishidan oldin avtostoyanka sifatida foydalanishdan foyda olinishi mumkin. Yordamchi operatsiyalar obektni rahbariyat tomonidan ko'zlangan holda foydalanish uchun zarur bo'lgan joy va holatiga keltirish uchun zarur bo'lmaganligi sababli, yordamchi operatsiyalar bilan bog'liq daromad va xarajatlar foyda yoki zararining tarkibida tan olinadi va daromad yoki xarajatlarning tegishli guruhlariga kiritiladi.

Xo'jalik usulida qurilgan aktivning tannarxi xuddi sotib olingan aktiv tannarxini aniqlash tamoyillarini qo'llash orqali aniqlanadi. Agar tadbirkorlik subekti aktivlarni o'zining asosiy faoliyati doirasida sotish uchun barpo yetsa, aktivning tannarxi sotish uchun qurilgan aktiv bilan bir xil bo'ladi (MHXS 2 ga qarang). Shu sababli, bu kabi tannarxlarni aniqlashda xar

qanday ichki foyda ayirib tashlanadi. Shunga o'xshash, aktivni xo'jalik usulida qurishda meyoridan ortiq sarflangan material, mehnat, yoki boshqa resurslar xarajati aktivning tannarxiga kiritilmaydi. BHXS 23 "Qarzlarni bo'yicha xarajatlar" foizlarni xo'jalik usulida qurilgan asosiy vositalar balans qiymatining bir qismi sifatida tan olish mezonlarini belgilab beradi.

3- misol.

2017 yil 1 iyulda kompaniya kechiktirib to'lash sharti bilan uskunani sotib oldi. Shartnoma shartlariga ko'ra 188600 sh.b. to'lov 20x2 yil 30 iyunda amalga oshiriladi. Agar uskunani hozir sotib olinsa 164000 sh.b. to'lanadi.

Kompaniya uskunani sotib olish paytida quyidagi provodka beriladi: Dt Asosiy vositalar 164000

Kt Mol yetkazib beruvchilarga to'lanadigan schyotlar 164000 Har oyda kompaniya foiz xarajatlarni tan olib boradi:

Dt Foiz xarajatlari 2050

Kt Kt Mol yetkazib beruvchilarga to'lanadigan schyotlar 2050(188600-164000)/12=2050

Asosiy vositalarning bir yoki undan ko'p obekti nomonetar aktiv yoki aktivlarga almashtirish, yoki monetar va nomonetar aktivlarning guruhiga almashtirish orqali sotib olinishi mumkin. Quyida ko'rib chiqilgan qoidalar bitta nomonetar aktivni boshqa nomonetar aktivga almashtirishga hamda yuqoridagi gapda tavsiflangan barcha almashishlarga nisbatan qo'llaniladi. Bunday asosiy vosita obektlarning tannarxi uning haqqoniy qiymatida baholanadi, bundan quyidagi holatlar istisno: (a) almashish operatsiya tijorat maqsadlarida foyda olish uchun amalga oshirilayotgan bo'lmasa yoki (b) olingan yoki berilgan aktivning haqqoniy qiymati ishonchli tarzda baholana olmasa. Olingan aktiv uning haqqoniy qiymatida baholanadi, agar tadbirkorlik subekti beriladigan aktivni darhol hisobdan chiqara olmasa. Agar olingan aktiv haqqoniy qiymatida baholana olmasa, uning tannarxi bo'lib beriladigan aktivning balans qiymati xizmat qiladi.

Tadbirkorlik subekti almashish operatsiyasi tijorat maqsadlariga ega bo'lishini kelgusi pul oqimlari operatsiyaning natijasini qay darajada o'zgartirishi mumkinligini inobatga olgan holda aniqlaydi. Almashish operatsiyasi tijorat maqsadlariga ega bo'ladi, agar:

(a) olingan aktiv bo'yicha pul oqimlarining tuzilishi (ya'ni riski, muddati va summasi) berilgan aktiv bo'yicha pul oqimlarining tuzilishidan farq qilsa; yoki

(b) tadbirkorlik subektining operatsiya ta'sir qilgan faoliyati qismining tadbirkorlik subektiga xos bo'lgan qiymati almashish natijasida o'zgarsa; va

(v) (a) yoki (b) dagi farq almashtiriladigan aktivlarning haqqoniy qiymatiga nisbatan katta bo'lsa.

Almashish operatsiyasi tijorat maqsadlariga ega yekanligini aniqlash uchun, tadbirkorlik subektining operatsiya ta'sir qilgan faoliyati qismining

tadbirkorlik subektiga xos bo'lgan qiymati soliq solingandan keyingi pul oqimlarini aks ettirishi kerak. Bunday tahlilning natijasi batafsil hisob- kitoblar amalga oshirilmasdan aniq bo'lishi mumkin.

Aktivning haqqoniy qiymatini ishonchli tarzda baholash mumkin bo'ladi, agar (a) haqqoniy qiymatlarning ishonchli baholanishidagi o'zgaruvchanlik ushbu aktiv uchun katta bo'lmasa yoki (b) haqqoniy qiymatni baholashda diapazon ichidagi turli baholangan qiymatlarning yehtimollik darajalari ishonchli tarzda baholanishi va ishlatilishi mumkin bo'lsa. Agar tadbirkorlik subekti olingan yoki berilgan aktivning haqqoniy qiymatini ishonchli tarzda baola olsa, olingan aktivning tannarxini baholash uchun berilgan aktivning haqqoniy qiymati olinadi, biroq olingan aktivning haqqoniy qiymati aniqroq holda ayon bo'lmasa.

4- misol.

Kompaniya uskunani o'zining yuk avtomobiliga ayriboshlamoqda. Kelishuv tijorat xarakteriga ega. Uskunaning haqqoniy qiymati 100000 sh.b.(ishonchli baholangan). Yuk avtomobilining balans qiymati 60000 sh.b. (dastlabki qiymati 80000 sh.b.) uning haqqoniy qiymati 85000 sh.b. (ishonchli baholangan). Uskuna sotuvchisiga kompaniya 10000 sh.b. pul mablag'i to'laydi.

1- yechim. Uskunaning haqqoniy qiymati 100000 sh.b. ishonchliroq deb baholasa,

Dt Asosiy vosita (M0130) 100000

Dt Asosiy vositaning yeskirishi (M0260) 20000

Kt Asosiy vosita (M0160) 80000

Kt Pul mablag'lari (M5110) 10000

Kt Asosiy vositaning chiqib ketishi (M9210) 30000Dt Asosiy vositaning chiqib ketishi (M9210) 30000

Kt Asosiy vositaning chiqib ketishidan foyda (M9310) 30000

2- yechim. Uskunaning haqqoniy qiymati 100000 sh.b. ishonchliroq emas deb baholasa, kompaniya uskunaning qiymatini ayriboshlanayotgan aktiv haqqoniy qiymati va pul to'lovlari yig'indisi sifatida aks ettiradi:

Dt Asosiy vosita (M0130) 95000 (85000+10000) Dt Asosiy vositaning yeskirishi (M0260) 20000

Kt Asosiy vosita (M0160) 80000

Kt Pul mablag'lari (M5110)

10000

Kt Asosiy vositaning chiqib ketishi (M9210) 25000Dt Asosiy vositaning chiqib ketishi (M9210) 25000

Kt Asosiy vositaning chiqib ketishidan foyda (M9310)

25000

Tadbirkorlik subekti tannarx bo'yicha hisobga olish modelini yoki qayta baholash modelini o'zining hisob siyosati sifatida qabul qilishi kerak va ushbu siyosatni asosiy vositalarning alohida butun turkumiga nisbatanqo'llashi kerak.

Aktiv sifatida tan olinganidan so'ng, asosiy vosita obekti uning tannarxidan har qanday jamg'arilgan yeskirish summasi va har qanday qadrsizlanish bo'yicha yig'ilgan zararlar chegirib tashlangan qiymatda hisobga

olinishi kerak.

5- misol.

1 aprel 2017 yilda kompaniya 120000 sh.b. ka uskuna sotib oldi. U to'g'ridan-to'g'ri foydalanishga topshiriladi. Foydali muddati 8 yil. Qoldiq qiymati yo'q. To'g'ri chiziqli usulda amortizatsiya hisoblaydi va haqiqiy xarajat modeli bo'yicha hisobga oladi. 31 dekabr 20x1 yilda kompaniya uskunaning qiymati 5000 sh.b.ga qadrsizlanganligini aniqladi. Bu qadrsizlanishni zarar sifatida baholadi.

1. Amortizatsiya hisoblanishi:

Dt Umumishlab chiqarish xarajatlari (M2400) 11250

Kt Jamlangan amortizatsiya uskuna (M0230) 11250 (120000/8x9/12)

2. 31 dekabr 2017 yilda aktiv qadrsizlanishi hisobi:

Dt Nomoliyaviy aktivlar qadrsizlanishidan zarar (M9440) 5000

Kt Asosiy vositalar qadrsizlanishi bo'yicha jamlangan zarar (M0330) 5000

Uskunaning 31 dekabr 2017 yilga balans qiymati (120000-11250-5000)=
103750 sh.b.

Aktiv sifatida tan olinganidan so'ng, haqqoniy qiymati ishonchli tarzda baholanishi mumkin bo'lgan asosiy vosita obekti qayta baholangan qiymati bo'yicha hisobga olinishi kerak. Bunda uning qayta baholangan qiymati bo'lib uni qayta baholash sanasiga bo'lgan haqqoniy qiymatidan keyinchalik jamg'arilgan yeskirish summasi va keyinchalik yig'ilgan qadrsizlanish bo'yicha zararlar chegirilgandagi qiymati hisoblanadi. Aktivning balans qiymati hisobot davri oxiridagi haqqoniy qiymatiasosida aniqlanadigan qiymatidan ahamiyatli darajada farq qilmasligi uchun qayta baholashlar yetarlicha muntazam ravishda amalga oshirilishi kerak.

Qayta baholashlarning muntazam ravishda takrorlanishi qayta baholanayotgan asosiy vosita obektining haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlarga bog'liq bo'ladi. Qayta baholanayotgan aktivning haqqoniy qiymati uning balans qiymatidan ahamiyatli darajada farq qilmasligi uchun, keyingi qayta baholashlarni o'tkazish talab etiladi. Ayrim asosiy vositalarning haqqoniy qiymatida katta darajada va o'zgaruvchan tebranishlar kuzatilishi mumkin, buning natijasida qayta baholashlarni yillik asosda o'tkazish talab etiladi. Bunday qayta baholashlarni tez-tez o'tkazish haqqoniy qiymati faqatgina katta bo'lmagan darajada o'zgarib turadigan asosiy vositalar obektlari uchun talab etilmaydi. Aksincha, bunday obektlar faqatgina uch yoki besh yilda bir marta qayta baholanishi talab etilishi mumkin.

Asosiy vosita obekti qayta baholanganida, qayta baholash sanasigacha jamg'arilgan har qanday yeskirish summasi quyidagi usullarning biri yordamida tuzatiladi:

(a) aktivning yalpi balans qiymatidagi o'zgarishga proporsional tarzda qayta hisoblanadiki, natijada qayta baholashdan so'ng aktivning balans qiymati uning qayta baholangan qiymatiga teng bo'ladi. Ushbu usuldan

aktivning qayta tiklash qiymatini aniqlash uchun indeks qo'llanilganida ko'pincha foydalaniladi (MHXS 13 ga qarang).

(b) aktivning yalpi balans qiymatidan chegirib tashlanadi va sof balans qiymati aktivning qayta baholangan qiymati summasida aks ettiriladi. Ushbu usuldan ko'pincha binolar uchun foydalaniladi.

Jamg'arilgan yeskirishni qayta hisoblash yoki chegirib tashlashda yuzaga keladigan tuzatish summasi balans qiymatining qo'payishi yoki kamayishining bir qismini tashkil etadi.

Agar asosiy vosita obekti qayta baholansa, ushbu aktiv tegishli bo'lgan asosiy vositalarning butun turkumi ham qayta baholanishi kerak.

Asosiy vositalarning turkumi – bu bir xil xususiyatga va tadbirkorlik subektining faoliyatida foydalanish maqsadlariga ega bo'lgan aktivlarning guruhidir. Quyidagilar alohida turkumlarga misollardir:

- (a) yer;
- (b) yer va binolar;(v) asbob-uskuna; (g) kemalar;
- (d) samolyot;
- (ye) transport vositalari;(yo) mebel va jihozlar; va (j) ofis asbob-uskunasi.

Asosiy vositalarning turkumidagi obektlar aktivlarning ixtiyoriy ravishda turlicha qayta baholanishiga hamda moliyaviy hisobotlarda har xil sanalarga bo'lgan tannarx va qiymatlarning aralashmasi aks ettirilishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida bir paytda qayta baholanadi. Biroq, aktivlarning turkumi o'zgaruvchi grafik asosida aktivlar turkumining qayta baholanishi qisqa davr ichida tugallanishi va qayta baholashlar yangilanishi sharti bilan amalga oshirilishi mumkin.

Agar qayta baholash natijasida aktivning balans qiymati oshsa, oshgan qism boshqa umumlashgan daromadda tan olinishi va kapital tarkibidagi boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan schyotda yig'ilishi lozim. Biroq, oshgan qism foyda yoki zararlarda shu darajada tan olinishi lozimki, bunda oldin aynan shu aktivni qayta baholash natijasida foyda yoki zararlarda tan olingan uning kamayishi summasi oldin qoplanishi lozim.

Agarda aktivning balans qiymati qayta baholash natijasida kamaysa, kamaygan qism foyda yoki zarar tarkibida tan olinishi lozim. Biroq, kamaygan qism boshqa umumlashgan daromadda ushbu aktiv bo'yicha boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan schyotining har qanday kredit saldosi teng miqdorda tan olinishi lozim. Boshqa umumlashgan daromadda tan olingan kamaygan qism kapital tarkibidagi boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan schyotda yig'ilgan summani kamaytiradi.

Kapitalda boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining

oshgan summasi hisobga olinadigan schyotda asosiy vosita obekti bo'yicha jamlangan summa to'g'ridan-to'g'ri taqsimlanmagan foydaga o'tkazilishi mumkin, qachonki bu aktiv hisobdan chiqarilganida. Jami bunday summa aktivning foydali xizmat muddati tugaganida yoki u balansdan chiqarilganida o'tkazilishi mumkin. Biroq, bu schyotdagi summaning ma'lum qismi aktiv tadbirkorlik subekti tomonidan foydalanilayotganida o'tkazilishi mumkin. Bunda o'tkaziladigan summa – aktivning qayta baholangan balans qiymati asosida hisoblangan yeskirish summasi bilan aktivning boshlang'ich tannarxi asosida hisoblangan yeskirish summasi o'rtasidagi farqqa teng bo'ladi. Boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi taqsimlanmagan foydaga o'tkazilganda foyda yoki zararlarda aks ettirilmaydi.

Asosiy vositalarning qayta baholanishi natijasida yuzaga keladigan foyda soliqlariga bo'lgan ta'sir BHXS 12 "Foyda solig'i" ga muvofiq tan olinadi va u bo'yicha ma'lumotlar ochib beriladi.

6- misol.

1 iyul 2017 yilda kompaniya 2 mln. sh.b. ga bino sotib oldi. Foydalanish muddati 40 yil. Qoldiq qiymati yo'q. To'g'ri chiziqli usulda amortizatsiya hisoblaydi va qayta baholash modeli bo'yicha hisobga oladi. Qayta baholashda jamg'arilgan amortizatsiya obektning yalpi balans qiymatidan hisobdanchiqariladi.

Uch yil davomida binoning 31 dekabr holatiga qayta baholash qiymati:2017 yil 31 dekabr

2106000 sh.b.

2018 yil 31 dekabr 1900000 sh.b.

2019 yil 31 dekabr 1924000 sh.b.

2017 yil

Olti oyda yig'ilgan amortizatsiya summasi: $2000000/40 \times 6/12 = 25000$ sh.b.Dt Jamg'arilgan amortizatsiya bino (M0220) 25000

Kt Asosiy vositalar bino (M0120) 25000

Qayta baholashgacha binoning balans qiymati (2017 yil 31 dekabr): $2000000-25000= 1975000$

sh.b.

Balans qiymatini qayta baholash (2017 yil 31 dekabr):Dt Asosiy vosita (M0120) 131000
Kt Asosiy vositalarni qayta baholash bo'yicha zaxira (M8510, M8010) 131000
(2106000-1975000)=131000 sh.b.

Qayta baholashdan so'ng binoning balans qiymati (20x1 yil 31 dekabr):2106000 sh.b.
2018 yil

Yillik yig'ilgan amortizatsiya summasi: 2000000/39=54000 sh.b.Dt Jamg'arilgan amortizatsiya
bino (M0220) 54000
Kt Asosiy vositalar bino (M0120) 54000
Qayta baholashgacha binoning balans qiymati (2018 yil 31 dekabr):2106000-54000= 2052000

sh.b.

Balans qiymatini qayta baholash (2018 yil 31 dekabr):
Dt Asosiy vositalarni qayta baholash bo'yicha zaxira (M8510, M8010)131000
Dt Nomoliyaviy aktivlar qadrsizlanishidan zarar (M9440) 21000
Kt Asosiy vosita (M0120) 131000
Kt Asosiy vositalarni qadrsizlanishidan zarar (M0330) 21000
2052000-1900000=152000-131000=21000 sh.b.

Qayta baholashdan so'ng binoning balans qiymati (2018 yil 31 dekabr):1900000 sh.b.
2019 yil

Yillik yig'ilgan amortizatsiya summasi: 1900000/38=50000 sh.b.Dt Jamg'arilgan amortizatsiya
bino (M0220) 50000
Kt Asosiy vositalar bino (M0120) 50000
Qayta baholashgacha binoning balans qiymati (2019 yil 31 dekabr):1900000-50000= 1850000

sh.b.

Balans qiymatini qayta baholash (2019 yil 31 dekabr):Dt Asosiy vositalar bino (M0120)
53000

Dt Asosiy vositalar qadrsizlanishi bo'yicha jamlangan zarar (M0330)21000

Asosiy vositani qayta baholash bo'yicha zaxira (M8510, M8010)Kt Qadrsizlanish bo'yicha
zararni reversirlash (M9440) 21000
1924000-1850000=74000-21000=53000 sh.b.

Qayta baholashdan so'ng binoning balans qiymati (2019 yil 31 dekabr):
1924000 sh.b.

Asosiy vosita obektining qandaydir qismining tannarxi ushbu obektning umumiy tannarxiga nisbatan katta bo'lganida, bunday har bir qism bo'yicha yeskirish alohida hisoblanishi kerak.

Tadbirkorlik subekti asosiy vosita obekti bo'yicha dastlab tan olingan summani uning katta bo'lgan qismlari o'rtasida taqsimlaydi va bunday har bir qism bo'yicha yeskirishni alohida hisoblaydi. Masalan, samolyotning korpusi va motori bo'yicha yeskirishni alohida hisoblash to'g'ri bo'lishi mumkin, bu samolyot tadbirkorlik subektining o'ziniki bo'lishi yoki moliyaviy ijaraga olinganligidan qat'iy nazar. Shunga o'xshash, agar tadbirkorlik subekti asosiy vositalarni operativ ijaraga berish uchun sotib olsa va ushbu operativ ijarada u ijaraga beruvchi bo'lib hisoblansa, ijaraning bozor sharoitlariga nisbatan ijobiy yoki salbiy shartlariga tegishli bo'lgan va ushbu aktivning tannarxida aks ettirilgan alohida summalar bo'yicha yeskirishni alohida hisoblash o'rinli bo'lishi mumkin.

Asosiy vosita obektining katta qismi bo'yicha foydali xizmat muddati va yeskirishni hisoblash usuli ushbu aktivning boshqa katta qismi bo'yicha foydali xizmat muddati va yeskirishni hisoblash usuli bilan bir xil bo'lishi mumkin. Bunday qismlar yeskirish xarajatlarini aniqlash maqsadida guruhlanishi mumkin.

Tadbirkorlik subekti asosiy vosita obektining ayrim qismlari

bo'yicha yeskirishni alohida hisoblaganida, u ushbu aktivning qolgan qismi bo'yicha ham yeskirishni alohida hisoblaydi. Qolgan qismi alohida katta bo'lmagan qismlardan iborat bo'ladi. Agar

tadbirkorlik subektining ushbu qismlardan foydalanish rejalari o'zgarsa, obektning qolgan qismi bo'yicha yeskirishni hisoblash uchun uning qismlaridan foydalanish tarzini yoki foydali xizmat muddatini to'g'ri aks ettiradigan taxminiy hisoblash usullaridan foydalani zarur bo'lishi mumkin

Tadbirkorlik subekti asosiy vosita obektining tannarxi ushbu obektning umumiy tannarxiga nisbatan katta bo'lmagan qismlar bo'yicha yeskirishni alohida hisoblashga qaror qilishi mumkin.

Har bir davr uchun yeskirish xarajatlari, ular boshqa aktivning balans qiymatiga qo'shilmaganida, foyda yoki zarar tarkibida tan olinishi kerak.

Yeskirish xarajatlari odatda foyda yoki zarar tarkibida tan olinadi. Biroq, ba'zida, aktivda mujassamlashtirilgan kelgusi iqtisodiy naf boshqa aktivlarga ishlab chiqarish jarayonida o'tkaziladi. Bunday holatda, yeskirish xarajatlari boshqa aktivlar tannarxining bir qismini tashkil etadi va uning balans qiymatiga qo'shiladi. Masalan, ishlab chiqarish zavodining va asbob- uskunaning yeskirishi tovar-moddiy zahiralari qayta ishlash qiymatiga kiritiladi (BHXS 2 ga qarang). Shunga o'xshash, tajriba-konstruktorlik ishlab chiqishda foydalanilgan asosiy vositalarning yeskirishi MHXS 38 "Nomoddiyaktivlar" ga muvofiq nomoddiy aktivning tannarxida hisobga olinishi mumkin.

Aktivning yeskirish hisoblanadigan qiymati sistematik tarzda uning foydali xizmat muddati davomida taqsimlanishi kerak.

Aktivning tugatish qiymati va foydali xizmat muddati kamida har moliyaviy yilning oxirida qayta ko'rib chiqilishi kerak va, kutishlar oldingi baholashlardan farq qilsa, o'zgarish (lar) buxgalteriya hisobi maqsadida baholashdagi o'zgarish sifatida MHXS 8 "Hisob siyosatlar, buxgalteriya hisobi maqsadida baholashdagi o'zgarishlar va xatolar" ga muvofiq hisobga olinishi kerak.

Yeskirish xattoki aktivning haqqoniy qiymati uning balans qiymatidan ko'proq bo'lganida ham tan olinadi, agar aktivning tugatish qiymati uning balans qiymatidan oshmaydigan bo'lsa. Aktivning ta'mirlanishi va unga texnik xizmat ko'rsatilishi u bo'yicha yeskirish hisoblanishi zaruratini inkor qilmaydi.

Aktivning yeskirish hisoblanadigan qiymati uning tugatish qiymati chegirilganidan so'ng aniqlanadi. Amaliyotda, aktivning tugatish qiymati ko'pincha katta bo'lmaydi va shu bois yeskirish hisoblanadigan qiymatni hisoblashda ahamiyatli bo'lmaydi.

Aktivning tugatish qiymati aktivning balans qiymatiga teng bo'lgan yoki undan oshgan summagacha ko'payishi mumkin. Bunday holatda, aktivning yeskirish summasi nolga teng bo'ladi, agar uning tugatish qiymati keyinchalik aktivning balans qiymatidan past bo'lgan summagacha kamaymasa.

Aktiv bo'yicha yeskirish hisoblanishi ushbu aktiv foydalanish uchun

yaroqli va mavjud bo'lganidan so'ng boshlanadi, ya'ni u rahbariyat tomonidan ko'zlangan holda foydalanish uchun zarur bo'lgan joy va holatiga keltirilganida. Aktiv bo'yicha yeskirish hisoblanishi aktiv MHXS 5 ga muvofiq sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan (lekin sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan chiqib ketish guruhiga kiritilgan) sana va aktiv hisobdan chiqarilgan sanadan qaysi biri yertaroq keladigan bo'lsa, o'sha sanada to'xtatilishi kerak. Shuning uchun, yeskirish hisoblanishi aktiv to'xtab qolganida yoki faol foydalanishdan chiqarilganida, toki aktiv bo'yicha to'liq yeskirish hisoblanmaguncha, to'xtatilmaydi. Biroq, yeskirishni hisoblashning ishlab chiqarish birliklari usulida ishlab chiqarish yo'qligi tufayli yeskirish summasi nolga teng bo'lishi mumkin.

Aktivda mujassamlashtirilgan kelgusi iqtisodiy nafni tadbirkorlik subekti asosan undan foydalanish orqali o'zlashtiradi. Biroq, boshqa omillar, masalan texnik yoki tijorat yeskirish yoki aktiv to'xtab turganida jismoniy yeskirish ko'pincha ushbu aktivdan olinishi mumkin bo'lgan iqtisodiy nafning kamayishiga olib keladi. Buning natijasida, aktivning foydali xizmat muddatini aniqlashda quyidagi barcha omillar hisobga olinadi:

(a) aktivdan ko'zlangan foydalanish. Foydalanish aktivning hisoblangan quvvati yoki fizik mahsuldorligi asosida aniqlanishi mumkin.

(b) aktiv foydalanadigan smenalar soni, uni ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish dasturi, aktiv to'xtab turganida unga texnik xizmat ko'rsatish kabi operatsion omillarga bog'liq bo'lgan kutilgan jismoniy yeskirish.

(v) ishlab chiqarishdagi o'zgarishlar yoki takomillashtirishlar, yoki aktiv foydalanishida ishlab

chiqarilayotgan mahsulot yoki ko'rsatilayotgan xizmatga bozor talabi o'zgarishi natijasida texnik yoki tijorat yeskirish.

(g) aktivdan foydalanishga qo'yiladigan yuridik yoki shungao'xshash cheklovlar, masalan tegishli ijara kelishuvlari muddatining tugashi sanalari.

Aktivning foydali xizmat muddati aktivning tadbirkorlik subekti uchun kutilgan foydaliligi nuqtai nazaridan aniqlanadi. Tadbirkorlik subektining aktivlarni boshqarish siyosati aktivlar chiqib ketishini maxsus vaqtdan so'ng yoki aktivda mujassamlashtirilgan kelgusi iqtisodiy nafni ma'lum qismi o'zlashtirilganidan so'ng ko'zda tutishi mumkin. Shuning uchun, aktivning foydali xizmat muddati uning iqtisodiy foydalanish muddatidan qisqaroq bo'lishi mumkin. Aktivning foydali xizmat muddatini baholash tadbirkorlik subektining o'xshash aktivlar bilan tajribasi asosida mulohaza qilgan holda amalga oshiriladi.

Yer va binolar bir biridan ajratilishi mumkin bo'lgan aktivlar va ular birgalikda sotib olingan bo'lsada alohida hisobga olinadi. Ayrim istisnolarni hisobga olgan holda, masalan chiqindilar uchun ajratiladigan yerlar sifatida ishlatiladigan karerlar va maydonlarni, yerning foydali xizmat muddati chegaralanmagan va shu bois uning yeskirishi hisoblanmaydi. Binolarning foydali xizmat muddati chegaralangan va shuning uchun ular bo'yicha yeskirish hisoblanadi. Bino turgan yer maydonining qiymati oshishi binoning yeskirish hisoblanadigan qiymatiga ta'sir yetmaydi.

Yerning tannarxi unda joylashgan asosiy vositalarning demontaji va olib tashlanishi, yer maydonidagi tabiiy resurslarni tiklash bo'yicha xarajatlarni o'z ichiga olsa, yer aktivining ushbu qismi bunday xarajatlarni amalga oshirishdan naflar olinishi davrini qamrab oladi. Ayrim holatlarda, yerning o'zi chegaralangan foydali xizmat muddatiga ega bo'lishi mumkin, bunday holatda yer u bo'yicha olinadigan naflarni aks ettiradigan tarzda yeskirishi hisoblanishi kerak.

Yeskirish usuli tadbirkorlik subekti tomonidan aktivdan olinadigan kelgusi iqtisodiy naflar qay tarzda sarflanishini aks ettirishi kerak.

Aktiv bo'yicha qo'llaniladigan yeskirish usuli kamida har moliyaviy yilning oxirida qayta ko'rib chiqilishi kerak va, aktivda mujassamlangan kelgusi iqtisodiy naflar olinishi kutilayotgan tarzda jiddiy o'zgarish paydo bo'lganida, ushbu o'zgargan tarzni aks ettirish uchun qo'llaniladigan usul ham o'zgartirilishi kerak. Bunday o'zgarish buxgalteriya hisobi maqsadida baholashdagi o'zgarish sifatida MHXS 8 ga muvofiq hisobga olinishi kerak.

Aktivning yeskirish hisoblanadigan qiymatini uning foydali xizmat muddati davomida sistematik tarzda xarajatlarga olib borish uchun turli yeskirishni hisoblash usullaridan foydalanish mumkin. Ushbu usullar to'g'ri chiziqli (bir tekis maromdagi) usul, kamayib boruvchi qoldiq usuli va ishlab chiqarish birligi usulini qamrab oladi. Yeskirishni hisoblashning to'g'ri chiziqli usuli aktivning tugatish qiymati o'zgarmaganida aktivning foydali xizmat muddati davomida bir xil (o'zgarmas) summasi xarajatlarga olib borilishiga olib keladi. Kamayib boruvchi qoldiq usuli qo'llanilganda aktivning foydali xizmat muddati davomida kamayib boradigan summa xarajatlarga olib borilishiga olib keladi. Ishlab chiqarish birliklari usuli kutilayotgan foydalanish yoki ishlab chiqarish hajmiga bog'liq bo'lgan summa xarajatlarga olib borilishiga olib keladi. Tadbirkorlik subekti aktivda mujassamlangan kelgusi iqtisodiy naf qay tarzda sarflanishini aniqroq aks ettiradigan usulni tanlashi kerak. Ushbu usul izchil ravishda davrdan davrga, kelgusi iqtisodiy naf sarflanishi tarzi o'zgarmaganida, qo'llanilishi kerak.

7- misol.

2017 yil 1 yanvarda kompaniya asosiy vositani 260000 sh.b.ga sotib oldi. Foydali muddati dastlab 8 yil va qoldiq qiymati 10000sh.b. belgilangan yedi. 2011, 2018 yillarda bu baholash asosida hisob yuritildi. To'g'ri chiziqli usulda amortizatsiya hisoblaydi va haqiqiy xarajat modeli bo'yicha hisobga oladi. 2019 yil boshida kompaniya asosiy vosita foydali muddatini 5 yilga vaqoldiq qiymatini 7000 sh.b. ga baholadi.

Yechim.

MHXS (IAS) 8 "Hisob siyosatlari, buxgalteriya hisobi maqsadidabaholashlardagi o'zgarishlar va xatolar"ga ko'ra avvalgi yillar amortizatsiyasi tuzatilmaydi yani perespektiv hisobga olinadi.

2017 yilga yeskirish $(260000-10000)/8 \text{ yil} = 31250 \text{ sh.b.}$ 2018 yilga yeskirish $(260000-10000)/8 \text{ yil} = 31250 \text{ sh.b.}$

Yil oxiriga balans qiymati $260000 - 31250 - 31250 = 197500$ sh.b. 2019 yilga yeskirish $(197500 - 7000) / 5 \text{ yil} = 38100$ sh.b.

Asosiy vosita obekti qadrsizlanganligini aniqlash uchun tadbirkorlik subekti MHXS 36 “Aktivlarning qadrsizlanishi” ni qo‘llashi kerak. Ushbu standartda tadbirkorlik subekti aktivlarning balans qiymatini qanday qilib qayta ko‘rib chiqishi, aktivning qoplanadigan qiymatini qanday qilib aniqlashi va qadrsizlanish bo‘yicha zararlar qachon tan olinishi va tiklanishi kerakligi tushuntirilgan.

Qadrsizlangan, yo‘qolgan yoki arzonroq berib yuborilgan asosiy vositalar uchun uchinchi tomonlardan olinadigan qoplash summasi u olinishi lozim bo‘lganida foyda yoki zarar tarkibida aks ettirilishi kerak.

Asosiy vositalarning qadrsizlanishi yoki yo‘qolishi, qoplab berish bo‘yicha tegishli da‘volar yoki uchinchi tomonlar tarafidan to‘lanadigan qoplash summalari, bunday aktivlarning o‘rniga keyinchalik yangi aktivlar sotib olinishi yoki qurilishi alohida iqtisodiy hodisalar bo‘lib, ular quyidagicha alohida hisobga olinadi:

(a) asosiy vositalarning qadrsizlanishi MHXS 36 ga muvofiq tan olinadi;

(b) to‘liq yeskirgan yoki chiqib ketgan asosiy vositalarning hisobdan chiqarilishi ushbu standartga muvofiq aniqlanadi;

(v) qadrsizlangan, yo‘qolgan yoki arzonroq berib yuborilgan asosiy vositalar uchun uchinchi tomonlardan olinadigan qoplash summasi u olinishi lozim bo‘lganida foyda yoki zararda aks ettiriladi; va

(g) oldingi aktivlar o‘rniga qayta tiklangan, sotib olingan yoki qurilgan asosiy vositalarning tannarxi ushbu standartga muvofiq aniqlanadi.

Asosiy vosita obektining balans qiymati quyidagi holatlarda hisobdan chiqarilishi kerak:

(a) u chiqib ketganida; yoki

(b) undan foydalanishdan yoki uning chiqib ketishidan hech qanday kelgusi iqtisodiy naf kutilmaganida

Asosiy vositalarni hisobdan chiqarishdan yuzaga kelgan foyda yoki zarar asosiy vosita obekti hisobdan chiqarilganida foyda yoki zarar tarkibida aks ettirilishi kerak (bunda MHXS 17 da sotish va qayta ijaraga olish bo‘yicha boshqa talablar belgilanmagan bo‘lsa). Foyda asosiy faoliyatdan daromad sifatida tasniflanmasligi kerak.

Biroq, o‘zining oddiy faoliyati doirasida boshqa tomonlarga operativ ijaraga berish maqsadida saqlab turgan asosiy vositalarini muntazam ravishda sotadigan tadbirkorlik subekti bunday aktivlarni, ular ijaraga berilishi to‘xtatilib sotish uchun mo‘ljallangan bo‘lganida, tovar-moddiy zaxiralarga ularning balans qiymati bo‘yicha o‘tkazishi kerak. Bunday aktivlarni sotishdan olingan tushumlar daromad sifatida BHXS 18 “Daromad” ga muvofiq tan olinishi kerak. Oddiy faoliyat doirasida sotish uchun mo‘ljallangan aktivlar tovar-moddiy zaxiralarga o‘tkazilganida MHXS5 qo‘llanilmaydi.

Asosiy vositalar bir necha yo‘llar bilan chiqib ketishi mumkin (masalan, sotish orqali, moliyaviy ijara kelishuvini tuzish orqali yoki hadya etish orqali). Bunday aktivning chiqib ketishi sanasini aniqlashda, tadbirkorlik subekti tovarlarni sotishdan tushgan daromatlarni tan olish bo‘yicha BHXS 18 “Daromad” dagi mezonlarni qo‘llaydi. Sotish va qayta ijaraga olish orqali aktivlarning chiqib ketishiga nisbatan BHXS 17 qo‘llaniladi.

Agarda tadbirkorlik subekti asosiy vositaning balans qiymatida ushbu aktivning qismini almashtirish tannarxini tan olsa, u yeski almashtirilgan qismning balans qiymatini, ushbu qism bo‘yicha yeskirish alohida hisoblangan yoki hisoblanmaganligidan qat’inazar, hisobdan chiqaradi. Agarda tadbirkorlik subekti uchun almashtirilgan qismning balans qiymatini aniqlashning amaliy imkoni bo‘lmasa, u almashtirish tannarxidan almashtirilgan qismning qiymati u sotib olinganida yoki qurilganida qancha bo‘lganligini ko‘rsatadigan ko‘rsatkich sifatida foydalanishi mumkin.

Asosiy vosita obektining hisobdan chiqarilishi natijasida yuzaga keladigan foyda yoki zarar aktivning chiqib ketishidan olinadigan sof tushumlar, agarda bo‘lsa, bilan aktivning balans qiymati o‘rtasidagi farq sifatida aniqlanishi lozim.

8- misol.

Kompaniya balans qiymati 30000 sh.b., yig‘ilgan amortizatsiya 80000 sh.b., qayta baholash zaxirasi 15000 sh.b. bo‘lgan yeski uskunani 40000 sh.b. ga sotmoqda.

Sotish provodkalari:

Dt Jamg'arilgan amortizatsiya uskuna 80000 Dt Pul mablag'lari 40000

Kt Asosiy vosita 110000

Kt Asosiy vositalarning chiqib ketishi 10000Dt Asosiy vositalarning chiqib ketishi 10000

Kt Asosiy vositalarning chiqib ketishidan foyda 10000Dt Asosiy vositani qayta baholash bo'yicha zaxira 15000

Kt Taqsimlanmagan foyda 15000

Asosiy vositaning chiqib ketishida uning o'rniga olinadigan tovon dastlab uning haqqoniy qiymatida tan olinadi. Agarda asosiy vosita uchun to'lov kechiktirilsa, olingan tovon dastlab pul mablag'idagi narx ekvivalentida tan olinadi. Tovuinning nominal qiymati bilan pul mablag'idagi narx ekvivalenti o'rtasidagi farq MHXS 18 ga muvofiq foizli daromad sifatida tan olinadi va bu esa debitorlik qarz bo'yicha yeffektiv daromadlilikni aks ettiradi.

Moliyaviy hisobotlarda asosiy vositalarning har bir turkumi bo'yicha quyidagi ma'lumotlar ochib berilishi kerak:

(a) yalpi balans qiymatini aniqlash uchun qo'llanilgan baholash asoslari;

(b) yeskirishni hisoblash uchun foydalanilgan usullar;

(v) foydali xizmat muddatlari va yeskirishni hisoblashning foydalanilgan meyorlari;

(g) davr boshiga va oxiriga bo'lgan yalpi balans qiymati va jamg'arilgan yeskirish summasi (qadrsizlanish bo'yicha yig'ilgan zararlar bilan umumlashtirilgan); va

(d) davr boshiga va oxiriga bo'lgan balans qiymatining quyidagilarni ko'rsatadigan solishtirmasi:

- asosiy vositalarning kirimi;

- MHXS 5ga muvofiq sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan yoki sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan chiqarish guruhiga kiritilgan aktivlar va boshqa hisobdan chiqarishlar;

- biznes birlashuvi orqali sotib olingan asosiy vositalar;

- BHXS 36 ga muvofiq boshqa umumlashgan daromadda tan olingan yoki tiklangan qadrsizlanish bo'yicha zararlar natijasida yuzaga kelgan ko'payishlar yoki kamayishlar;

- BHXS 36 ga muvofiq foyda yoki zararlarida tan olingan qadrsizlanish bo'yicha zararlar;

- BHXS 36 ga muvofiq foyda yoki zararlarida tiklangan qadrsizlanish zararlari;

- yeskirish;

- tadbirkorlik subekting moliyaviy hisobotlarini funksional valyutadan undan farq qiladigan taqdimot valyutasiga o'tkazish va xorijiy bo'linmani taqdimot valyutasiga o'tkazish natijasida yuzaga kelgan sof kurs farqlari; va

- boshqa o'zgarishlar.

Moliyaviy hisobotlarda quyidagi ma'lumotlar ham ochib berilishi kerak: (a) asosiy vositalarga egalik huquqining cheklovlari mavjudligi va

summalari, va majburiyatlar bo'yicha garovga berilgan asosiy vositalar;

(b) asosiy vosita obekti qurilishi davomida uning balans qiymatida tan olingan xarajatlar summasi;

(v) asosiy vositalarni sotib olish bo'yicha kelishilgan majburit summasi; va

(g) umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotda alohida ochib berilmasa, qadrsizlangan, yo'qolgan yoki arzonroq berib yuborilgan asosiy vositalar uchun uchinchi tomonlardan olingan va foyda yoki zarar tarkibida aks ettirilgan qoplash summasi.

Agar asosiy vositalar obekti qayta baholangan qiymati bo'yicha aks ettirilsa, MHXS 13ga muvofiq ochib berilishi talab etilgan ma'lumotlarga qo'shimcha ravishda quyidagilar ochib berilishi kerak:

(a) qayta baholash o'tkazilgan sana;

(b) mustaqil baholovchi ishtirok yetgani;

(v) qayta baholangan asosiy vositalarning har bir turkumi bo'yicha uning tarkibidagi aktivlar tannarx bo'yicha hisobga olish modeli bo'yicha hisobga olinganida ularning tan olingan bo'lgan balans

qiymatlari; va

(g) boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi, bu summani aks ettiradigan schyotda davr mobaynidagi o'zgarishlarni ko'rsatgan holda hamda qoldiqni aksiyadorlarga taqsimlashdagi har qanday cheklovlarni aks ettirgan holda.

4.3.BHXS (IAS) 23 “Qarzlarni bo'yicha xarajatlar”

Ma'lum talablarga javob beradigan aktivni sotib olinishiga, qurilishiga yoki ishlab chiqarilishiga bevosita tegishli bo'lgan qarzlarni bo'yicha xarajatlar ushbu aktiv tannarxining qismini tashkil etadi. Boshqa qarzlarni bo'yicha xarajatlar davr xarajati sifatida tan olinadi.

Tashkilot mazkur Standartni qarzlarni bo'yicha xarajatlarni hisobga olishda qo'llashi lozim.

Standart kapitalning haqiqiy yoki hisoblab topilgan qiymatiga, jumladan majburiyat sifatida tasniflanmagan imtiyozli kapitalga, nisbatan qo'llanilmaydi.

Tashkilotdan Standartni quyidagilarning sotib olinishiga, qurilishiga yoki ishlab chiqarilishiga bevosita tegishli bo'lgan qarzlarni bo'yicha xarajatlarga nisbatan qo'llashni talab yetmaydi:

(a) haqqoniy qiymatda baholangan ma'lum talablarga javob beradigan ma'lum talablarga javob beradigan aktivning, masalan biologik aktivning; yoki

(b) takroriy asosda ko'p miqdorda ishlab chiqariladigan, yoki boshqahollarda barpo etiladigan, tovar-moddiy zahiralarni.

Qarzlarni bo'yicha xarajatlar - bu tashkilot tomonidan pul mablag'larini qarzga olishda amalga oshiriladigan foiz va boshqa xarajatlardir.

Ma'lum talablarga javob beradigan aktiv - bu ko'zlangan foydalanish yoki sotuv uchun tayyor bo'lishiga juda uzoq davrni zaruriy talab etadigan aktivdir.

Qarzlarni bo'yicha xarajatlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

(a) BHXS 39 «Moliyaviy instrumentlar: tan olish va baholash» da izohlanganidek yeffektiv foiz usulidan foydalangan holda hisoblangan foiz xarajati;

(b) BHXS 17 «Ijara» ga muvofiq tan olingan moliyaviy ijara kelishuvlarga nisbatan moliyaviy xarajatlar; va

(s) xorijiy valyutada qarz olishlardan yuzaga keladigan kurs farqlari, bunda ular foiz sarflariga to'g'rilanishlar sifatida hisoblangan darajada hisobga olinadi.

Vaziyatga qarab, quyidagilardan biri ma'lum talablarga javob beradigan aktivlar bo'lishi mumkin:

(a) tovar-moddiy zahiralarni

(b) ishlab chiqarish korxonalari

(c) yelektroyenergiya ishlab chiqaradigan quvvatlar(d) nomoddiy aktivlar

(ye) investitsion mulklar.

Moliyaviy aktivlar hamda qisqa davr mobaynida ishlab chiqariladigan, yoki boshqa hollarda barpo etiladigan, tovar-moddiy zahiralarni ma'lum talablarga javob beradigan aktivlar bo'lib hisoblanmaydi. Sotib olinganda ular bo'yicha ko'zlangan foydalanish yoki sotishga tayyorga aktivlar ma'lum talablarga javob beradigan aktivlar bo'lib hisoblanmaydi.

Tashkilot ma'lum talablarga javob beradigan aktivning sotib olinishiga, qurilishiga yoki ishlab chiqarilishiga bevosita tegishli bo'lgan qarzlarni bo'yicha xarajatlarni ushbu aktiv tannarxining qismi sifatida kapitalizatsiya qilishi lozim. Tashkilot boshqa qarzlarni bo'yicha xarajatlarni davr xarajati sifatida ularni amalga oshiradigan davrda tan olishi lozim.

Ma'lum talablarga javob beradigan aktivning sotib olinishiga, qurilishiga yoki ishlab chiqarilishiga bevosita tegishli bo'lgan qarzlarni bo'yicha xarajatlar ushbu aktivning tannarxiga kiritiladi. Bunday qarz bo'yicha xarajatlar aktiv tannarxining qismi sifatida kapitalizatsiya qilinadi, qachonki ular tashkilotga kelgusi iqtisodiy manfaatlarni olib kelishining yehtimoli mavjud bo'lsa va xarajatlar ishonchli baholanishi mumkin bo'lsa. Qachonki tashkilot BHXS 29 «Giperinflyatsiya iqtisodiyotlarida moliyaviy hisobot berish» ni qo'llasa, u BHXS 29 ga muvofiq qarzlarni bo'yicha xarajatlarning inflyatsiyani qoplaydigan qismini aynan bir davr mobaynida xarajat sifatida tan oladi.

Ma'lum talablarga javob beradigan aktivning sotib olinishiga, qurilishiga yoki ishlab chiqarilishiga bevosita tegishli bo'lgan qarzlarni bo'yicha xarajatlar shunday qarzlarni bo'yicha

xarajatlarki, bunda ma'lum talablarga javob beradigan aktiv bo'yicha sarf amalga oshirilmaganda yedi, ularni chetlab o'tish mumkin bo'lar yedi. Qachonki tashkilot xususan ma'lum talablarga javob beradigan muayyan aktivga ega bo'lish maqsadida pul mablag'larini qarzga olsa, ushbu ma'lum talablarga javob beradigan aktivga bevosita tegishli bo'lgan qarzlarning bo'yicha xarajatlar osongina aniqlanishi mumkin.

Muayyan qarzlarning bilan ma'lum talablarga javob beradigan aktiv o'rtasidagi bevosita bog'liqlikni aniqlash va boshqa hollarda chetlab o'tilishi mumkin bo'lgan qarzlarni aniqlash qiyin bo'lishi mumkin. Bunday qiyinchilik, masalan, tashkilotning moliyalashtirish faoliyati markazlashgan holda boshqarilganda sodir bo'ladi. Shu bilan birga, guruh turli foiz stavkalarida pul mablag'larini qarzga olish uchun bir qator qarz instrumentlaridan foydalanganda va ushbu pul mablag'larini guruh ichidagi boshqa tashkilotlariga turli shartlarda kreditga berganda ham qiyinchiliklar yuzaga keladi. Boshqa qiyinchiliklar, qachonki guruh yuqori inflyatsion iqtisodiyotlarda faoliyat yuritayotganda, xorijiy valyutalarda belgilangan yoki birlashtirilgan kreditlardan foydalanish natijasida va valyuta kurslaridagi tebranishlardan yuzaga keladi. Buning natijasida, ma'lum talablarga javob beradigan aktivning sotib olinishiga bevosita tegishli bo'lgan qarzlarning bo'yicha xarajatlarning qiymatini aniqlash qiyin bo'ladi va mulohaza qilish talab etiladi.

Tashkilot xususan ma'lum talablarga javob beradigan aktivga ega

bo'lish maqsadida pul mablag'larini qarzga olish darajasida, tashkilot kapitalizatsiya qilinadigan qarzlarning bo'yicha xarajatlar qiymatini davr mobaynida ushbu qarz bo'yicha amalga oshirilgan qarz bo'yicha haqiqiy sarflardan ushbu qarzlarning vaqtinchalik investitsiyasi bo'yicha har qanday investitsion daromadni chegirish orqali aniqlashi lozim.

Ma'lum talablarga javob beradigan aktiv bo'yicha moliyalashtirish kelishuvi pul mablag'larining ayrim qismi yoki barchasi ma'lum talablarga javob beradigan aktiv bo'yicha sarflarga yo'naltirilishidan oldin tashkilotning qarz mablag'lariga ega bo'lishiga va qarz bo'yicha tegishli sarflarni amalga oshirishiga olib kelishi mumkin. Bunday holatlarda, pul mablag'lari ma'lum talablarga javob beradigan aktiv bo'yicha sarflar muddati kelguncha ko'p hollarda vaqtinchalik investitsiya qilinadi. Davr mobaynida kapitalizatsiya qilinadigan qarzlarning bo'yicha xarajatlar qiymatini aniqlashda, bunday pul mablag'lari bo'yicha o'zlashtirilgan har qanday investitsion daromad amalga oshirilgan qarzlarning bo'yicha xarajatlardan chegiriladi.

1- misol.

Kompaniya 1 fevral 2017 yilda ishlab chiqarish binosini bankning maqsadli krediti hisobiga qurishga kirishdi. Qurilish 2017 yil 30 noyabrda tugallandi. Qurilish davri davomida qisman to'langan kredit hisobiga quyidagi to'lovlar amalga oshirildi:

	Qurilish uchun to'langan to'lovlar sh.b	Olingan kredit summasi sh.b.
1 fevral 2017 yil	1000000	1000000
1 aprel 2017 yil	800000	1000000
1 iyul 2017 yil	700000	1000000
1 oktabr 2017 yil	500000	
jami	3000000	3000000

Kreditning samarali foiz stavkasi 15 %. Foydalanilmagan mablag'ni kompaniya bankka 4 % stavka bo'yicha qo'yadi.

	Olingan kredit summasi sh.b.	Vaqtinchali kkoyeffitsent	Foiz stavkasi	Qarzlarning bo'yicha haqiqiy xarajatlar sh.b.
1 fevral 2017 yil	1000000	10/12	15%	125000
1 aprel 2017 yil	1000000	8/12	15%	100000

1 iyul 2017 yil	1000000	5/12	15%	62500
1 oktabr 2017 yil				0
jami	3000000			287500

Vaqtincha foydalanilmagan kreditdan olingan investitsion daromad:

$200000 \times 4\% \times 3/12 + 500000 \times 4\% \times 3/12 = 7000$ sh.b.

Qarz bo'yicha kapitalizatsiyalashtiriladigan summa: $287500 - 7000 = 280500$ sh.b.

Tashkilot umuman pul mablag'larini qarzga olganda va ulardan ma'lum

talablarga javob beradigan aktivga ega bo'lish maqsadida foydalanganida, tashkilot kapitalizatsiya qilinadigan qarzlar bo'yicha xarajatlar qiymatini aniqlash uchun ushbu aktiv bo'yicha qilinadigan sarflarga kapitalizatsiya stavkasini ko'paytirishi kerak. Kapitalizatsiya stavkasi davr mobaynidatashkilot qarzlarining to'lanmagan qismiga tegishli bo'lgan qarzlar bo'yicha xarajatlarning o'rtacha tortilgan foiziga teng bo'lishi lozim, bunda xususan ma'lum talablarga javob beradigan aktivga ega bo'lish maqsadida jalb etilgan qarzlardan tashqari. Tashkilot davr mobaynida kapitalizatsiya qiladigan qarzlar bo'yicha xarajatlarning qiymati ushbu davrda u amalga oshirgan qarzlar bo'yicha xarajatlarning qiymatidan oshmasligi lozim.

Ba'zi holatlarda, bosh tashkilotning va uning sho'balarining barcha qarzlarini qarzlar bo'yicha xarajatlarning tortilgan o'rtachasini hisoblashda inobatga olish o'rinli bo'ladi; boshqa holatlarda, har bir sho'ba tashkilot uchun o'zlarining qarzlariga tegishli bo'lgan qarzlar bo'yicha xarajatlarning tortilgan o'rtachasidan foydalanish o'rinli bo'ladi.

2- misol.

Kompaniya 1 fevral 2017 yilda ishlab chiqarish binosini qurishga kirishdi. Qurilish 2017 yil 30 noyabrda tugallandi. Qurilish davri davomida qisman to'langan kredit hisobiga quyidagi to'lovlar amalga oshirildi:

	Qurilish uchun to'langanto'lovlar sh.b
1 fevral 2017 yil	1000000
1 aprel 2017 yil	800000
1 iyul 2017 yil	700000
1 oktabr 2017 yil	500000
jami	3000000

Qurilishni amalga oshirish uchun kompaniya maqsadli kredit olmad.

Shunday bo'lsada kompaniyada quyidagi maqsadsiz qarz mablag'lari bor yedi: Qisqa muddatli bank krediti 2000000 sh.b. 15 % yillik

Uzoq muddatli bank krediti 3000000 sh.b. 12,5 % yillik Kapitalizatsiyalashning o'rtacha stavkasini aniqlash: $(2000000 \times 15\% + 3000000 \times 12.5\%) / (2000000 + 3000000) = 13.5\%$

Qarzlar bo'yicha kapitalizatsiyalashtiriladigan xarajatlar summasi

Muddati	Qurilish uchun to'langan to'lovlar sh.b	Vaqtinchali kkoyeffitsent	Foiz stavkasi	Qarzlar bo'yicha haqiqiy xarajatlar sh.b.
1 fevral 2017 yil	1000000	10/12	13,5 %	112500
1 aprel 2017 yil	800000	8/12	13,5 %	72000
1 iyul 2017 yil	700000	5/12	13,5 %	39375
1 oktabr 2017	500000	2/12	13,5	11250

yil			%	
jami	3000000			235125

Qachonki ma'lum talablarga javob beradigan aktivning balans qiymati yoki kutilgan yakuniy qiymati uning qoplanadigan summasidan yoki sof sotish qiymatidan ohsa, balans qiymat boshqa Standartlarning talablariga muvofiq qisman yoki to'liq hisobdan chiqariladi. Muayyan holatlarda, qisman yoki to'liq hisobdan chiqarilgan qiymat boshqa Standartlarga muvofiq qayta tiklanadi.

Tashkilot qarzlar bo'yicha xarajatlarni ma'lum talablarga javob beradigan aktiv tannarxining qismi sifati kapitalizatsiyani boshlanish sanasidan boshlashi lozim. Kapitalizatsiya uchun boshlanish sanasi tashkilot quyidagi barcha shartlarni dastlab qanoatlantiradigan sanadir:

- (a) u aktiv bo'yicha sarflarni amalga oshirsa;
- (b) u qarzlar bo'yicha xarajatlar ni amalga oshirsa; va
- (c) u aktiv bo'yicha ko'zlangan foydalanish va sotish uchun uni tayyorlashda zarur bo'lgan choralarni amalga oshirsa.

Ma'lum talablarga javob beradigan aktiv bo'yicha sarflar faqatgina shunday sarflarni o'z ichiga oladiki, ular pul mablag'larining to'lanishiga, boshqa aktivlarning o'tkazilishiga yoki foizli majburiyatlarining qabul qilinishiga olib keladi. Sarflar aktiv bilan bog'liq tarzda olingan har qanday oraliq to'lovlarga va olingan grantlarga (MHXS 20 «Davlat grantlarini hisobga olish va davlat yordamini ochib berish» ga qarang) kamaytiriladi. Davr mobaynidagi aktivning o'rtacha balans qiymati, shu bilan birga oldin kapitalizatsiya qilingan qarzlar bo'yicha xarajatlar, odatda ushbu davrda kapitalizatsiya stavkasi qo'llaniladigan xarajatlarning asosli taxmini bo'lib hisoblanadi.

Aktivni ko'zlangan foydalanishga yoki sotishga tayyorlash uchun zarur choralar aktivning faqatgina jismoniy barpo etilishi qamrab olmaydi. Ular jismoniy barpo etilishi boshlanishigacha bo'lgan texnik va ma'muriy ishlarni, masalan jismoniy barpo etilishi boshlanishigacha ruxsatlarni olish bilan bog'liq choralarni, o'z ichiga oladi. Biroq, bunday choralar aktivning holatini o'zgartiradigan hech qanday ishlab chiqarish yoki takomillashtirish sodir bo'lmayotgan paytda aktivga egalik qilishni o'z ichiga olmaydi. Masalan, yerni takomillashtirish paytida amalga oshirilgan qarzlar bo'yicha xarajatlar takomillashtirishga tegishli choralar amalga oshirilayotgan davr mobaynida kapitalizatsiya qilinadi. Biroq, qurilish maqsadlarida sotib olingan yer hech qanday tegishli takomillashtirish choralari bilan egalik qilinayotganda amalga oshirilgan qarzlar bo'yicha xarajatlar kapitalizatsiya qilish bo'yicha talablarga javob bermaydi.

3- misol.

Kompaniya 1 yanvar 2017 yilda ishlab chiqarish kompleksini qurish uchun bankdan maqsadli kredit oldi. Kompaniya 1 fevral 2017 yilda materiallarni sotib oldi. 1 mart 2017 yilda kompaniya qurilish ishlarini amalga oshirish uchun texnik va ma'muriy ishlarni o'tkazdi. 1 aprel 2017 yilda qurilish boshlandi.

Kapitalizatsiyani boshlash muddati 1 mart 2017 yil.

Tashkilot qarzlar bo'yicha xarajatlarning kapitalizatsiyasini u ma'lum talablarga javob beradigan aktivni faol takomillashtirishni to'xtatgan o'zaytirilgan davrlar mobaynida to'xtatishi lozim.

Tashkilot aktivni ko'zlangan foydalanish yoki sotish uchun tayyorlashda zarur choralarni to'xtatgan o'zaytirilgan davr mobaynida qarzlar bo'yicha xarajatlarni amalga oshirishi mumkin. Bunday xarajatlar qisman tugallangan aktivlarga egalik qilish bilan bog'liq xarajatlar bo'lib, kapitalizatsiya qilish uchun talablarga javob bermaydi. Biroq, tashkilot odatda u ahamiyatli texnik va ma'muriy ishlarni amalga oshirayotgan davr mobaynida qarzlar bo'yicha xarajatlarni kapitalizatsiya qilishni to'xtatmaydi. Tashkilot vaqtinchalik bekor to'xtab turish aktivni ko'zlangan foydalanish yoki sotish uchun tayyorlash jarayonining zaruriy qismi bo'lganida ham qarzlar bo'yicha xarajatlarni kapitalizatsiya qilishni to'xtatmaydi. Masalan, kapitalizatsiya yuqori suv sathlari ko'priq qurilishini kechiktiradigan davr mobaynida davom etadi, agarda bunday yuqori suv sathlari tegishli geografik hududda qurilish davri mobaynida odatiy holat bo'lsa.

Tashkilot ma'lum talablarga javob beradigan aktivni ko'zlangan foydalanish yoki sotish uchun tayyorlashda zarur bo'lgan choralarning deyarli barchasi tugagan paytda qarzlar bo'yicha xarajatlarning kapitalizatsiya qilinishini tugatishi lozim.

Aktiv odatda ko'zlangan foydalanish yoki sotish uchun tayyor bo'ladi, qachonki aktivning

jismoniy barpo etilishi odatiy ma'muriy ish hanuz davom etishi mumkinligiga qaramasdan tugallangan bo'lsa. Agarda amalda faqat kichik o'zgartirishlar, masalan mulkni xaridor yoki foydalanuvchining xususiy talablariga qarab bezatish, qolgan bo'lsa, bu deyarli barcha ishlar tugallanganligini ko'rsatadi.

Qachonki tashkilot ma'lum talablarga javob beradigan aktivning qurilishini qismlarda tugatsa va har bir qism boshqa qismlarda qurilish davom yetayotgan paytda foydalanishga yaroqli bo'lsa, tashkilot ushbu qismni ko'zlangan foydalanish yoki sotish uchun tayyorlashda zarur bo'lgan choralarning deyarli barchasini tugatgan paytda qarzlarni bo'yicha xarajatlarning kapitalizatsiya qilinishini to'xtatishi lozim.

Har biridan alohida foydalanish mumkin bo'lgan bir qator binolarni qamrab oladigan biznes-markaz - har bir qism boshqa qismlarda qurilish davom yetayotgan paytda foydalanishga yaroqli bo'lgan ma'lum talablarga javob beradigan aktivga misol bo'ladi. Biror qismidan foydalanish mumkin bo'lishidan oldin tugallanishi zarur bo'lgan ma'lum talablarga javob beradigan aktivga, masalan metallurgiya kombinati kabi, aynan bir joyda turli qismlari ketma-ketlikda amalga oshiriladigan bir necha jarayonlarni qamrab oladigan sanoat korxonasini misol sifatida keltirish mumkin.

Tashkilot quyidagilarni ochib berishi lozim:

- (a) davr mobaynida kapitalizatsiya qilingan qarzlarni bo'yicha xarajatlar qiymatini; va
- (b) kapitalizatsiya qilinadigan qarzlarni bo'yicha xarajatlar qiymatini aniqlashda foydalanilgan kapitalizatsiya stavkasini.

4.4.BHXS (IAS) 40 “Investitsion mulk”

Mazkur standartning maqsadi investitsion mulkni hisobga olish hamda tegishli ma'lumotlarni ochib berish bo'yicha talablarni belgilashdan iborat.

Mazkur Standart investitsion mulkni tan olishda, baholashda va ochib berishda qo'llanilishi lozim.

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, mazkur Standart ijara oluvchining moliyaviy hisobotlarida moliyaviy ijara sifatida hisobga olingan ijara shartnomasi asosida egalik qilinayotgan investitsion mulkdagi ulushlarini baholashda hamda ijara beruvchining moliyaviy hisobotlarida operativ ijara shartnomasi asosida ijaraga oluvchiga berilgan investitsion mulkni baholashda qo'llaniladi. Mazkur Standart MHXS 17 “Ijara” da qamrab olingan masalalarga nisbatan qo'llanilmaydi.

Mazkur Standart quyidagilarga nisbatan qo'llanilmaydi:

(a) qishloq xo'jaligi faoliyatiga tegishli biologik aktivlarga (BHXS 41 “Qishloq xo'jaligi” ga qarang); va

(b) foydali qazilmalar bo'yicha huquqlarga va foydali qazilmalar zaxiralariga, masalan, neft, tabiiy gaz va shunga o'xshash qayta tiklanmaydigan resurslarga.

Balans qiymati - bu aktivning moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda tan olinadigan qiymatidir.

Tannarx - bu aktivni uning xaridi yoki qurilishi paytida sotib olish uchun to'langan pul mablag'lari yoki pul mablag'larining ekvivalentidagi summa yoki boshqa turdagi tovonning haqqoniy qiymati yoki, tegishli hollarda, boshqa MHXSlarning, masalan MHXS 2 “Aksiyaga asoslangan to'lov” ning aniq talablariga muvofiq ushbu aktivning dastlabki tan olinishidagi qiymatidir.

Haqqoniy qiymat - bu baholash sanasida bozor ishtirokchilari o'rtasidagi odatdagi operatsiyada aktivni sotishda olinishi mumkin bo'lgan yoki majburiyatni o'tkazishda to'lanishi mumkin bo'lgan narxdir (MHXS 13 “Haqqoniy qiymatni baholash” ga qarang).

Investitsion mulk - bu ijaradan daromad olish maqsadida yoki kapitalning qiymati qimmatlashishi uchun yoki ikkalasi uchun (mulk egasi yoki moliyaviy ijara shartnomasi asosida ijara oluvchi tomonidan) egalik qilinayotgan mulk (yer yoki bino - yoki binoning qismi - yoki ikkalasi) bo'lib, bundan quyidagi mulklar kirmaydi:

(a) ishlab chiqarishda yoki tovarlar yetkazib berish yoki xizmatlar ko'rsatishda yoki ma'muriy maqsadlarda foydalaniladigan; yoki

(b) oddiy xo'jalik faoliyatidagi sotishga mo'ljallangan mulklar.

Mulk-mulk-egasi-egallagan mulk - bu (mulk egasi yoki moliyaviy ijara shartnomasi asosida ijara oluvchi tomonidan) ishlab chiqarishda yoki tovarlar yetkazib berish yoki xizmatlar ko'rsatishda yoki ma'muriy maqsadlarda foydalaniladigan egalikdagi mulk.

Quyidagilar investitsion mulkka misoldir:

(a) oddiy xo'jalik faoliyati doirasida qisqa muddatda sotish uchun emas, balki uzoq muddat davomida kapitalning qiymati qimmatlashishi uchun egalik qilinadigan yer.

(b) kelgusida qaysi maqsadda foydalanilishi aniqlanmagan egalikdagi yer. (Agarda tadbirkorlik subekti yerdan mulk-egasi-egallagan mulk sifatida foydalanishini yoki oddiy xo'jalik faoliyati doirasida qisqa muddatda sotish uchun foydalanishini aniqlamagan bo'lsa, yer kapitalning qiymati qimmatlashishi maqsadida saqlanayotgan deb hisoblanadi.)

(v) tadbirkorlik subekti tomonidan egalik qilinadigan (yoki moliyaviy ijara shartnomasi asosida tadbirkorlik subekti tomonidan egalik qilinadigan) hamda bir yoki bir necha operativ ijara shartnomalari asosida ijaraga berilgan bino.

(g) band bo'lmagan, ammo bir yoki bir necha operativ ijara bo'yicha ijaraga berishga mo'ljallangan bino.

(d) kelgusida investitsion mulk sifatida foydalanish uchun qurilayotgan yoki takomillashtirilayotgan mulk.

Quyidagilar investitsion mulk bo'lmagan moddalarga misoldir va shuning uchun ular mazkur Standartning qo'llanish doirasidan tashqaridadir:

(a) oddiy xo'jalik faoliyatidagi sotishga mo'ljallangan yoki bunday sotishga mo'ljallangan qurilish yoki takomillashtirish jarayonidagi mulk (MHXS 2 "Tovar-moddiy zaxiralar" ga qarang), masalan, faqatgina yaqin kelajakda qayta sotish yoki takomillashtirish va qayta sotish maqsadida xarid qilingan mulk.

(b) uchinchi tomon nomidan qurilayotgan yoki takomillashtirilayotgan mulk (BHXS 11 "Qurilish shartnomalari" ga qarang).

(v) mulk-egasi-egallagan mulk (MHXS 16 ga qarang), shu jumladan (shu o'rinda) kelgusida mulk-egasi-egallagan mulk sifatida foydalaniladigan egalikdagi mulk, kelgusida takomillashtiriladigan va o'z navbatida mulk-egasi-egallagan mulk sifatida foydalaniladigan egalikdagi mulk, xodimlar tomonidan band qilingan mulk (xodimlar bozor stavkasida ijara haqi to'lashi yoki to'lamasligidan qat'iy nazar) va balansdan chiqarishga mo'ljallangan mulk-egasi-egallagan mulk.

(g) boshqa tadbirkorlik subektiga moliyaviy ijara bo'yicha ijaraga berilgan mulk¹³.

Ba'zi mulklar ham ijaradan daromad olish yoki kapital qiymatining qimmatlashishi

maqsadiadegalik qilinadigan qismni ham tovarlar yoki xizmatlarni ishlab chiqarish yoki yetkazib berish yoki ma'muriy maqsadlarda foydalanishga mo'ljallangan qismni qamrab olishi mumkin.

Agar ushbu qismlarni alohida sotish (yoki moliyaviy ijara bo'yicha alohida ijaraga berish) mumkin bo'lsa, tadbirkorlik subekti qismlarni alohida hisobga oladi. Agarda ushbu qismlarni alohida sotish mumkin bo'lmasa, mulk investitsion mulk bo'ladi, qachonki katta bo'lmagan qismi tovarlar yoki xizmatlarni ishlab chiqarish yoki yetkazib berish yoki ma'muriy maqsadlarda foydalanishga mo'ljallangan bo'lsa.

Ba'zi holatlarda, tadbirkorlik subekti o'z egaligidagi mulkni band qilganlarga qo'shimcha xizmatlar ko'rsatadi. Tadbirkorlik subekti ushbu mulkni investitsion mulk sifatida hisobga oladi, qachonki xizmatlar butun shartnomaning katta bo'lmagan qismi bo'lsa. Misol tariqasida, ofis binosi egasi tomonidan binoni band qiladigan ijarachilarga qo'riqlash va saqlash xizmatlarini ko'rsatishini keltirish mumkin.

Boshqa holatlarda, ko'rsatiladigan xizmatlar katta darajada bo'lishi mumkin. Masalan, agarda tadbirkorlik subekti mehmonxonaga egalik qilsa va uni boshqarsa, mehmonlarga ko'rsatiladigan xizmatlar butun shartnomaning katta qismini tashkil yetsa. Shu tufayli, egasi-boshqaradigan mehmonxona investitsion mulk emas, balki mulk-egasi-egallagan mulkdir.

Ba'zida, qo'shimcha xizmatlar shunchalik katta darajada bo'lishi mumkin va bunda mulk investitsion mulk sifatida tasniflanmasligini aniqlash qiyindir. Masalan, ba'zi hollarda mehmonxona egasi boshqaruv shartnomasi asosida ayrim javobgarliklarni uchinchi tomonga o'tkazadi. Bunday shartnomalarning shartlari turli xil bo'ladi. Bir tomondan, mulk egasi mohiyatan passiv investor

¹³ M.Bonham and others. Generally accepted Accounting practice under IFRS. Ernst & Young LLP, United States, 2010. - part 2, p.1166-1174.

bo'lishi mumkin. Boshqa tomondan, mulk egasi mehmonxona faoliyatidan keladigan pul oqimlari o'zgarishining xatariga katta darajada duchorligini saqlagan holda, kunlik funksiyalarni boshqa tomonga o'tkazib yuborgan bo'ladi.

Mulk investitsion mulk sifatida tasniflanishini aniqlash uchun mulohaza qilishi zarur. Tadbirkorlik subekti mezon ishlab chiqadi va natijada investitsion mulk ta'rifiga muvofiq keladigan mulohazani qo'llash imkoniga ega bo'ladi.

Ba'zi holatlarda, tadbirkorlik subekti egaligidagi mulk uning bosh tashkiloti yoki boshqa shu'ba tadbirkorlik subekti tomonidan ijaraga olingan va band qilingan bo'ladi. Jamlangan moliyaviy hisobotlarda ushbu mulk investitsion mulk sifatida tasniflanmaydi, chunki mulk guruh nuqtai nazaridan mulk-egasi-egallagan mulkdir. Biroq, mulkka egalik qilayotgan tadbirkorlik subekti nuqtai nazaridan qaraganda, agarda mulk ijaradan daromad olish maqsadida yoki kapitalning qiymati qimmatlashishi uchun yoki ikkalasi uchun egalik qilinsa, u investitsion mulkdir. Shu tufayli, ijaraga beruvchi o'z moliyaviy hisobotlarida mulkni investitsion mulk sifatida hisobga oladi.

Investitsion mulk aktiv sifatida tan olinishi lozim, faqatginaqachonki:

(a) tadbirkorlik subekti tomonidan investitsion mulk bilan bog'liq kelgusi iqtisodiy foyda olinishi yehtimoli mavjud bo'lsa; va

(b) investitsion mulkning tannarxi ishonchli baholanishi mumkin bo'lsa. Tadbirkorlik subekti ushbu tan olish mezoniga asosan investitsion mulkning barcha xarajatlarini ular sarflangan paytda baholaydi. Ushbuxarajatlar dastlab investitsion mulkni sotib olish uchun sarflangan xarajatlarni hamda keyinchalik mulkka nisbatan amalga oshirilgan qo'shimchalar, o'zgartirishlar yoki xizmatlar xarajatlarini qamrab oladi.

Investitsion mulk dastlab uning tannarxida baholanishi lozim.

Bitimga oid xarajatlar dastlabki baholash tarkibiga kiritilishi lozim.

Sotib olingan investitsion mulkning tannarxi uning sotib olish narxi va har qanday bevosita tegishli xarajatlarni qamrab oladi. Bevosita tegishli xarajatlarga, masalan, professional yuridik xizmatlarga xarajatlar, mulkni o'tkazish bo'yicha soliqlar va boshqa bitimga oid xarajatlari kirishi mumkin.

Ijara bo'yicha egalik qilinadigan va investitsion mulk sifatida tasniflanadigan mulk ulushining boshlang'ich tannarxi MHXS 17da belgilangan moliyaviy ijaraga mos ravishda aniqlanishi lozim.

MHXS 8 "Hisob siyosatlarini, buxgalteriya hisobi maqsadida baholashlardagi o'zgarishlar va xatolar"da ta'kidlanadiki, o'z ixtiyoriga ko'ra hisob siyosatini faqatgina o'zgarish moliyaviy hisobotlarda operatsiyalarning, boshqa hodisalar yoki sharoitlarning tadbirkorlik subektining moliyaviy holatiga, moliyaviy natijalariga yoki pul oqimlariga ta'siri to'g'risida ishonchli va o'rinliroq ma'lumotlarni ta'minlagan holda o'zgartirish mumkin. Haqqoniy qiymat bo'yicha hisobga olish modelini tannarx bo'yicha hisobga olish modeliga o'zgartirish o'rinliroq ma'lumot taqdim etishiga olib kelish yehtimoli judayam pastdir.

Mazkur Standart barcha tadbirkorlik subektlaridan baholash (agar tadbirkorlik subekti haqqoniy qiymat bo'yicha hisobga olish modelidan foydalansa) yoki ochib berish (agar u tannarx bo'yicha hisobga olish modelidan foydalansa) maqsadida investitsion mulkning haqqoniy qiymatini baholashni talab etadi. Tadbirkorlik subekti tan olingan va tegishli professional malakaga ega hamda baholanayotgan investitsion mulk joyida va toifasida yaqin tajribaga ega mustaqil baholovchi tomonidan narxlash asosida investitsion mulkning haqqoniy qiymatini aniqlashi ma'qullanadi, ammo talab etilmaydi. Dastlab tan olingandan so'ng, haqqoniy qiymat bo'yicha hisobga olish modelini tanlaydigan tadbirkorlik subekti o'zining barcha investitsion

mulklarini haqqoniy qiymatda baholashi lozim.

Investitsion mulkning haqqoniy qiymatining o'zgarishi natijasida vujudga keladigan foyda yoki zarar u qaysi davrda vujudga kelgan bo'lsa, o'sha davrning foyda yoki zararida tan olinishi lozim.

MHXS 13 ga muvofiq investitsion mulkning haqqoniy qiymatini baholash paytida, tadbirkorlik subekti shuni ta'minlashi lozimki, haqqoniy qiymat, shu o'rinda, joriy ijara kelishuvlaridan ijara daromadlarini hamda bozor ishtirokchilari joriy bozor sharoitlarida investitsion mulklarni narxlashda foydalanishi mumkin bo'lgan boshqa farazlarni aks ettiradi.

1- misol.

2017 yil 1 iyulda kompaniya qiymati 600000 sh.b. bo'lgan ma'muriy binoni kelgusida operatsion ijaraga berish maqsadida sotib oldi. Vositachi uchun bino umumiy qiymatining 0,7% miqdorida komission mukofot berildi.

Kompaniya investitsion mulkni xaqqoniy qiymat bo'yicha hisobga olish modelidan foydalanadi. 2017 yil 31 dekabrda bino xaqqoniy qiymati 610000 sh.b. ni tashkil yetdi.

Investitsion mulk qiymati sotib olingan paytda 2017 yil 1 iyulda $600000 + 600000 \times 0.7\% = 604200$ sh.b.

2017 yil 31 dekabrda investitsion mulk qiymati o'zgarganda: Dt Investitsion mulk (M0400) 5800 Kt Haqqoniy qiymatning o'sishi (M9391) $5800610000 - 604200 = 5800$ sh.b.

2018 yil 31 dekabrda investitsion mulkning haqqoniy qiymati pasaydiva 605000 sh.b. ni tashkil qildi:

Dt Haqqoniy qiymatning kamayishi (M9491)	5000
Kt Investitsion mulk (M0400)	5000
$(605000 - 610000) = 5000$	

Haqqoniy qiymat bo'yicha hisobga olish modeli asosida investitsion mulkning balans qiymatini aniqlashda, tadbirkorlik subekti alohida aktivlar va majburiyatlar sifatida tan olingan aktivlar va majburiyatlarni ikki marta hisobga olmaydi. Masalan:

(a) Uskunalar, masalan liftlar yoki konditsionerlar, alohida aktivlar sifatida tan olinmaydi, balki ular binoning ajralmas qismi bo'lib, umuman olganda investitsion mulkning haqqoniy qiymati tarkibiga kiritilgan bo'ladi.

(b) Agarda ofis mebellar bilan ijaraga berilgan bo'lsa, ofisning haqqoniy qiymati mebellarning haqqoniy qiymatini ham o'z ichiga oladi, chunki ijaradan daromad mebelli ofisga taalluqlidir. Qachonki mebellar investitsion mulkning haqqoniy qiymatiga kiritilganda, tadbirkorlik subekti ushbu mebellarni alohida aktiv sifatida tan olmaydi.

(v) Investitsion mulkning haqqoniy qiymati tarkibiga operativ ijaradan daromadlar bo'yicha oldindan to'lov yoki hisoblangan daromad kirmaydi, chunki tadbirkorlik subekti uni alohida aktiv yoki majburiyatsifatida tan oladi.

(g) Ijara bo'yicha egalik qilinayotgan investitsion mulkning haqqoniy qiymati kutilayotgan pul oqimlarini aks ettiradi (shu jumladan, to'lanishi mumkinligi kutilayotgan shartli ijara haqlari). Shu tufayli, agar mulkni baholash amalga oshirilishi kutilayotgan barcha sof to'lovlar bo'lsa, haqqoniy qiymat bo'yicha hisobga olish modeli asosida investitsion mulkning haqqoniy qiymatini aniqlash uchun har qanday tan olingan ijara majburiyatini ushbu to'lovlarga qayta qo'shish zarur.

Tadbirkorlik subektining doimiy asosda investitsion mulkning haqqoniy qiymatini ishonchli aniqlay olishini rad etadigan faraz mavjud. Biroq, istisno holatlarda, qachonki tadbirkorlik subekti investitsion mulkni dastlab sotib olganda (yoki foydalanishdagi o'zgarish natijasida mavjud mulk dastlab investitsion mulkka aylanganda), investitsion mulkning haqqoniy qiymatini doimiy asosda ishonchli aniqlab bo'lmazligi aniq dalili

mavjud bo'ladi. Bunday holat sodir bo'ladi, faqatgina qachonki qiysiy mulklar bozori faol bo'lmasa (masalan, yaqin sanalardagi operatsiyalar juda kam, belgilangan narxlar joriy emas yoki kuzatilgan operatsiya narxlar shuni ko'rsatadiki sotuvchi sotishga majbur bo'lgan) va haqqoniy qiymatining muqobil ishonchli baholari (masalan, diskontlangan pul oqimlari rejalariga asoslangan) mavjud bo'lmasa. Agar tadbirkorlik subekti qurilish jarayonidagi investitsion mulkning haqqoniy qiymati ishonchli aniqlanmasligini aniqlasa, ammo qurilish tugaganda mulkning haqqoniy qiymatini ishonchli aniqlashni taxmin qilsa, uning haqqoniy qiymati ishonchli aniqlanguncha yoki qurilish tugaguncha (qaysi biri vaqtliroq bo'lsa), tadbirkorlik subekti ushbu qurilish jarayonidagi investitsion mulkni tannarxda baholashi lozim. Agar tadbirkorlik subekti investitsion mulkning (qurilish jarayonidagi investitsion mulkdan tashqari) haqqoniy qiymatini doimiy asosda ishonchli aniqlab bo'lmazligini aniqlasa, tadbirkorlik subekti ushbu investitsion mulkni BHXS 16 dagi tannarx bo'yicha hisobga olish modelidan foydalangan holda baholashi lozim. Investitsion mulkning qoldiq qiymati nol deb faraz qilinishi lozim. Tadbirkorlik subekti investitsion mulkni balansdan chiqarguncha BHXS 16ni qo'llashi lozim.

Qachonki tadbirkorlik subekti oldin tannarxda baholangan qurilish jarayonidagi investitsion

mulkning haqqoniy qiymatini ishonchli baholash imkoniga ega bo'lsa, u ushbu mulkni uning haqqoniy qiymatida baholashi lozim. Ushbu mulkning qurilishi tugaganda, haqqoniy qiymat ishonchli baholanishi mumkin deb faraz qilinadi. Agar bunday holat bo'lmasa, mulk BHXS 16 dagi tannarx bo'yicha hisobga olish modelidan foydalangan holda hisobga olinishi lozim.

Qurilish jarayonidagi investitsion mulkning haqqoniy qiymatini ishonchli baholash mumkinligi to'g'risidagi faraz faqatgina dastlabki tan olishda rad etilishi mumkin. Qurilish jarayonidagi investitsion mulk obektini haqqoniy qiymatda baholagan tadbirkorlik subekti qurilishi tugagan investitsion mulkning haqqoniy qiymatini ishonchli baholash mumkin emasligi to'g'risida xulosa qila olmaydi.

Istisno holatlarda, MHXS 16dagi tannarx bo'yicha hisobga olish modelidan foydalangan holda baholashga majbur bo'lsa, u boshqa investitsion mulklarni, shu jumladan qurilish jarayonidagi investitsion mulkni, haqqoniy qiymatda baholaydi. Bunday holatlarda, tadbirkorlik subekti tannarx bo'yicha hisobga olish modelini bitta investitsion mulkka nisbatan qo'llasa ham, tadbirkorlik subekti qolgan mulklarning har birini haqqoniy qiymat bo'yicha hisobga olish modelidan foydalangan holda hisobga olishni davom ettirish lozim.

Agarda tadbirkorlik subekti oldin investitsion mulkni haqqoniy qiymatda baholagan bo'lsa, qiyosiy bozor bitimlari tez-tez yuz bermay qolishi yoki bozor narxlari kam mavjud bo'lib qolishiga qaramasdan, u balansdan tashqariga chiqarguncha (yoki mulk mulk-egasi-egallagan mulk bo'lguncha yoki

tadbirkorlik subekti oddiy xo'jalik faoliyatidagi sotish uchun mulkni takomillashtirishni boshlaguncha) mulkni haqqoniy qiymatda baholashni davom ettirish lozim.

Dastlabki tan olingandan so'ng, tannarx bo'yicha hisobga olish modelini tanlaydigan tadbirkorlik subekti o'zining barcha investitsion mulklarini ushbu bo'yicha hisobga olish modeliga nisbatan BHXS 16 ning talablariga muvofiq baholashi lozim, bundan MHXS 5 "Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar va davom ettirilmaydigan faoliyat" ga muvofiq sotishga mo'ljallangan tasnifining mezonlarini qanoatlantiradiganlar (yoki sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan balansdan chiqarish guruhiga kiritilganlar) mustasno. Sotishga mo'ljallangan tasnifining mezonlarini qanoatlantiradigan (yoki sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan balansdan chiqarish guruhiga kiritilgan) investitsion mulklar MHXS 5 ga muvofiq baholanishi lozim.

Investitsion mulk tasnifiga, yoki tasnifidan, o'tkazmalar amalga oshirilishi lozim, faqat va faqat, foydalanishda o'zgarish bo'lishi quyidagilar orqali tasdiqlanganda:

(a) investitsion mulkdan mulk-egasi-egallagan mulkka o'tkazma uchun, egasi tomonidan egallashning boshlanishi;

(b) investitsion mulkdan tovar-moddiy zahiralarga o'tkazma uchun, sotishni ko'zlab takomillashtirishni boshlanishi;

(v) mulk-egasi-egallagan mulkdan investitsion mulkka o'tkazma uchun, egasi tomonidan egallashning tugashi; yoki

(g) tovar-moddiy zahiralardan investitsion mulkka o'tkazma uchun, boshqa tomon bilan operativ ijaraning boshlanishi.

Tadbirkorlik subektidan mulkni investitsion mulkdan tovar-moddiy zahiralarga o'tkazishni talab yetsa, faqatgina qachonki sotishni ko'zlab takomillashtirishni boshlash oqibatida foydalanishda o'zgarish bo'lsa. Tadbirkorlik subekti investitsion mulkni takomillashtirmasdan balansdan chiqarishga qaror qilsa, uni tan olishni tuxtatguncha (moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotdan chiqarib tashlaguncha) investitsion mulk sifatida hisobga olishni davom ettiradi va tovar-moddiy zahiralarga sifatida hisoblamaydi. Xuddi shuningdek, agar tadbirkorlik subekti kelgusida investitsion mulk sifatida foydalanishni davom ettirish uchun amaldagi investitsion mulkni qayta takomillashtirishni boshlasa, mulk investitsion mulk sifatida qoladi va u qayta takomillashtirish mobaynida mulk-egasi- egallagan mulk sifatida qayta tasniflanmaydi.

Haqqoniy qiymatda aks ettirilgan investitsion mulkdan mulk-egasi- egallagan mulkka yoki tovar-moddiy zahiralarga o'tkazmada, MHXS 16 yoki MHXS 2 ga muvofiq keyingi hisob-kitob uchun mulkning nazarda tutilgan qiymati foydalanishda o'zgarish bo'lgan sanadagi uning haqqoniy qiymati bo'lishi lozim.

Tadbirkorlik subekti o'sha sanada MHXS 16 ga muvofiq mulkning balans qiymati bilan uning haqqoniy qiymati orasidagi har qanday farqni

MHXS 16 ga muvofiq qayta baholash kabi hisobga olishi lozim.

Boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi taqsimlanmagan foydaga o'tkazilganda u foyda yoki zararga ta'sir qilmaydi.

Tovar-moddiy zahiralardan haqqoniy qiymatda aks ettiriladigan investitsion mulkka o'tkazma uchun, mulkning o'sha sanadagi haqqoniy qiymati bilan uning oldingi balans qiymati o'rtasidagi har qanday farq foyda yoki zararda tan olinishi lozim.

Tovar-moddiy zahiralardan haqqoniy qiymatda aks ettiriladigan investitsion mulkka o'tkazmalarning yondashuvi tovar-moddiy zahiralarning sotilishining yondashuviga mutanosibdir.

Tadbirkorlik subekti haqqoniy qiymatda aks ettiriladigan o'zi tomonidan qurilayotgan investitsion mulkning qurilishini yoki takomillashtirilishini tugatganda, mulkning o'sha sanadagi haqqoniy qiymati bilan uning oldingi balans qiymati o'rtasidagi har qanday farq foyda yoki zararda tan olinishi lozim.

2- misol.

Uy joy qurib sotuvchi kompaniya sotish uchun qurgan uylaridan birini 2017 yil 1 oktabrida yaqin yillar uchun operatsion ijaraga berishga qaror qildi. Bu uyning tannarxi 740000 sh.b.ni tashkil qiladi. Investitsion mulkning haqqoniy qiymati 1000000 sh.b.ga teng.

1 oktabr 2017 yilda kompaniya o'z zaxirasini investitsion mulkka o'tkazish operatsiyasi uchun quyidagi provodka beradi:

Dt Investitsion mulk (M0400) 1000000

Kt Haqqoniy qiymatning o'sishi (M9391) 260000 Kt Tayyor mahsulot (M2700) 740000

Hisobdan chiqarishda, yoki qachonki investitsion mulk uzoq muddatda foydalanishda bo'lmaganda va uning hisobdan chiqarilishidan kelgusi iqtisodiy manfaatlar kutilmaganda, investitsion mulkning tan olinishi to'xtatilishi (moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotdan chiqarilishi) lozim.

Investitsion mulkni hisobdan chiqarish uni sotish orqali yoki moliyaviy ijaraga berish orqali amalga oshirilishi mumkin. Investitsion mulkni hisobdan chiqarish sanasini aniqlashda, tadbirkorlik subekti tovarlarni sotishdan daromadni tan olish bo'yicha BHXS 18 da keltirilgan mezonlarni qo'llaydi va BHXS 18 da keltirilgan misollardagi tegishli ko'rsatmalarni ye'tiborga oladi. BHXS 17 moliyaviy ijaraga berish orqali hisobdan chiqarishga hamda sotish va qayta ijaraga olishga nisbatan qo'llaniladi.

Investitsion mulkning foydalilik muddati tugashi yoki hisobdan chiqarilishi natijasida vujudga keladigan foydalar yoki zararlardan hisobdan chiqarish bo'yicha sof tushumlar bilan uning balans qiymati o'rtasidagi farq sifatida aniqlanishi lozim hamda foydalilik muddati tugashi yoki balansdan chiqarilishi davridagi foyda yoki zararda tan olinishi lozim (BHXS 17 sotish va qayta ijaraga olishga nisbatan boshqasini talab yetmaguncha).

Investitsion mulkning hisobdan chiqarilishida olinishi mumkin bo'lgan

qiymatni qoplash dastlab haqqoniy qiymatda tan olinadi. Xususan, agar investitsion mulk uchun to'lov kechiktirilsa, olinadigan qiymatni qoplash dastlab pul mablag'i ekvivalentida tan olinadi. Qiymatni qoplashning nominal qiymati bilan pul mablag'i ekvivalenti o'rtasidagi farq BHXS 17 ga muvofiq samarali foiz bo'yicha hisobga olish modelini qo'llagan holda foiz daromadlari sifatida tan olinadi.

Shikastlangan, yo'qotilgan yoki taqdim etilgan investitsion mulklarning uchinchi tomondan qoplanishi foyda yoki zararda tan olinishi lozim, qachonki qoplash olinishi mumkin bo'lsa.

Investitsion mulklarning shikastlanishi yoki yo'qotilishi, uchinchi tomondan talab qilinadigan yoki to'lanadigan tegishli qoplashlar va almashtiriladigan aktivlarning sotib olinishi yoki qurilishi alohida iqtisodiy xodisalaridir va ular quyidagicha alohida hisobga olinadi:

(a) investitsion mulklarning shikastlanishi BHXS 36 ga muvofiq tan olinadi;

(b) investitsion mulkning foydalanish muddati tugashi yoki hisobdan chiqarilishi qachonki investitsion mulk uzoq muddatda foydalanishda bo'lmaganda va uning hisobdan chiqarilishidan kelgusi iqtisodiy manfaatlar kutilmaganda, investitsion mulkning tan olinishi tuxtatilishi (moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotdan chiqarilishi) tan olinadi;

(v) shikastlangan, yo'qotilgan yoki taqdim etilgan investitsion mulklarning uchinchi tomondan

qoplanishi foyda yoki zararda tan olinishi lozim, qachonki qoplash olinishi mumkin bo'lsa; va

(g) almashtirishlar sifatida tiklangan, sotib olingan yoki qurilgan aktivlarning qiymati dastlab uning tannarxida baholanishi lozim. Bitimga oid xarajatlar dastlabki baholash tarkibiga kiritilishi lozim.

Tadbirkorlik subekti quyidagilarni ochib berishi lozim:

(a) u haqqoniy qiymat bo'yicha hisobga olish modelini yoki tannarx bo'yicha hisobga olish modelini qo'llayotganini.

(b) agar u haqqoniy qiymat bo'yicha hisobga olish modelini qo'llasa, operativ ijara kelishuvi asosida egalik qilinayotgan mulk ulushlari investitsion mulk sifatida tasniflanganini va hisobga olinganini va buqanday holatlarda amalga oshirilganini.

(v) qachonki tasniflash qiyin bo'lganda, mulk-egasi-egallagan mulkdan va oddiy xo'jalik faoliyatidagi sotishga mo'ljallangan mulkdan investitsion mulkni farqlash uchun u qo'llaydigan mezonlarni.

(g) investitsion mulkning (moliyaviy hisobotlarda baholangan yoki ochib berilgan) haqqoniy qiymati qay darajada tan olingan va tegishli professional malakaga ega hamda baholanayotgan investitsion mulk joyida va toifasida yaqin tajribaga ega mustaqil baholovchi tomonidan narxlashga asoslanganligini. Bunday narxlash bo'lmagan bo'lsa, ushbu fakt ochib berilishi lozim.

(d) Quyidagilar bo'yicha foyda yoki zararda tan olingan summalar:

- investitsion mulkdan ijara daromadlari;
- davr mobaynida ijara daromadlari keltirgan investitsion mulkka nisbatan bevosita operativ xarajatlar (jumladan, ta'mirlash va saqlash xarajatlari); va

- davr mobaynida ijara daromadlari keltirmagan investitsion mulkka nisbatan bevosita operativ xarajatlar (jumladan, ta'mirlash va saqlash xarajatlari).

- tannarx bo'yicha hisobga olish modeli foydalanilgan to'plamdan haqqoniy qiymat bo'yicha hisobga olish modeli foydalanilgan to'plamga investitsion mulkning sotilishi bo'yicha foyda yoki zararda tan olingan haqqoniy qiymatdagi yig'ilgan o'zgarish.

(ye) investitsion mulkning sotilishi, yoki hisobdan chiqarishdan olingan daromadlarning va tushumlarning o'tkazilishi bo'yicha cheklovlarning mavjudligi va summolari.

(j) investitsion mulkni sotib olish, qurish yoki takomillashtirish bo'yicha yoki ta'mirlash, saqlash yoki yaxshilash bo'yicha shartnomaviy majburiyatlar.

4.5.BHXS (IAS) 38 “Nomoddiy aktivlar”

Mazkur Standartning maqsadi boshqa Standart qamrab olmagan nomoddiy aktivlar uchun buxgalteriya hisobining yondashuvini belgilashdan iboratdir. Mazkur Standart tadbirkorlik subektidan nomoddiy aktivni u faqatgina belgilangan mezonlarga javob berganida tan olishni talab etadi. Ushbu Standart nomoddiy aktivlarning balans qiymatini qanday baholashni belgilaydi va nomoddiy aktivlar to'g'risida muayyan ma'lumotlar ochib berilishini talab etadi.

Standart nomoddiy aktivlarni hisobga olishda qo'llanishi lozim, bundan quyidagilar mustasno:

(a) boshqa Standart qo'llash doirasidagi nomoddiy aktivlar;

(b) BHXS 32 “Moliyaviy instrumentlar: Taqdim etish” da ta'riflangan moliyaviy aktivlar;

(d) aktivlarning qidiruvi va baholanishini tan olish va baholash (MHXS 6 “Mineral resurslarning qidiruvi va baholanishi” ga qarang); va

(g) Foydali qazilmalar, neft, tabiiy gaz va shunga o'xshash qayta tiklanmaydigan resurslarni qayta ishlash va qazib olish xarajatlari.

Standart quyidagilar uchun qo'llanilmaydi:

(a) tadbirkorlik subekti tomonidan oddiy biznes faoliyatida sotish uchun egalik qilinayotgan nomoddiy aktivlar (BHXS 2 “Tovar-moddiy zahiralar” va BHXS 11 “Qurilish shartnomalari” ga qarang).

(b) kechiktirilgan solik aktivlari (BHXS 12 «Foyda soliqlari» ga qarang).

(v) BHXS 17 «Ijara» ning qo'llash doirasidagi ijaralar.

(g) Xodimlarga haq to'lashdan yuzaga keladigan aktivlar (BHXS 19 «Xodimlarning daromadlari» ga qarang).

(d) BHXS 32 da ta'riflangan moliyaviy aktivlar. Ba'zi moliyaviy aktivlarning tan olinishi va baholanishi MHXS 10 "Jamlangan moliyaviy hisobotlar", BHXS 27 «Alohida moliyaviy hisobotlar» va BHXS 28 «Qaram tadbirkorlik subektlaridagi va qo'shma korxonalardagi investitsiyalar» daqamrab olingan.

(ye) Biznes birlashuvida sotib olingan gudvill (MHXS 3 «Biznesbirlashuvlari» ga qarang).

(j) MHXS 4 «Sug'urta shartnomalari» ning qo'llash doirasidagi sug'urta shartnomalari asosidagi sug'urtachining shartnomaviy huquqlaridan kelib chiqadigan kechiktirilgan xarid harajatlari va nomoddiy aktivlar. MHXS 4 ushbu nomoddiy aktivlar uchun emas, balki ushbu kechiktirilgan xarid harajatlari uchun aniq ma'lumotlar ochib berilishi talablarini belgilaydi. Shu tufayli, mazkur Standartdagi ma'lumotlarni ochib berish bo'yicha talablar ushbu nomoddiy aktivlar uchun qo'llaniladi.

(z) MHXS 5 «Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar va davom ettirilmaydigan faoliyat» ga muvofiq sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan (yoki sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan chiqarish guruhiga kiritilgan) uzoq muddatli nomoddiy aktivlar¹⁴.

Ba'zi nomoddiy aktivlar moddiy ko'rinishda saqlanishi mumkin, masalan, kompakt disk (kompyuter dasturi misolida), huquqiy hujjatlar (litsenziya yoki patent misolida) yoki film. Nomoddiy va moddiy jihatlarga ega aktivni BHXS 16 "Asosiy vositalar" bo'yicha hisobga olinishi yoki mazkur Standart bo'yicha nomoddiy aktivlar sifatida hisobga olinishini aniqlash uchun, tadbirkorlik subekti qaysi jihat ahamiyatliroqligini baholashda hukm chiqarishdan foydalanadi. Masalan, aniq bir kompyuter dasturisiz faoliyat ko'rsatmaydigan kompyuter-nazorat-qiladigan uskuna uchun kompyuter dasturi tegishli yehtiyot qismning ajralmas qismidir va u asosiy vosita sifatida hisobga olinadi. Aynan shu yondashuv kompyuterning operatsion tizimiga nisbatan qo'llaniladi. Qachonki dastur tegishli yehtiyot qismning ajralmas qismi bo'lmasa, kompyuter dasturi moddiy aktiv sifatida hisobga olinadi.

Shu bilan birga, mazkur Standart reklama, trening, biznesni boshlash, tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish faoliyatlari bo'yicha harajatlar uchun qo'llaniladi. Tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish faoliyatlari bilimni rivojlantirishga yo'naltirilgandir. Shu tufayli, ushbu faoliyatlar natijasi moddiy ko'rinishdagi aktivga (masalan, namuna) olib kelishiga qaramasdan, aktivning moddiy jihati uning nomoddiy qismiga ikkilamchidir, ya'ni unda bilim singdirilgandir.

Moliyaviy ijara holatida, asosdagi aktiv moddiy yoki nomoddiy bo'lishi mumkin. Dastlab tan olingandan so'ng, ijaraga oluvchi moliyaviy ijara kelishuvi asosida egalik qilinayotgan nomoddiy aktivni mazkur Standartga muvofiq hisobga oladi. Tasviriy filmlar, video tasmalari, yozma asarlar, qo'lyozmalar, patentlar va avtorlik huquqlari kabi moddalar uchun litsenziyalash kelishuvlari asosidagi huquqlar BHXS 17 qo'llash doirasidan chiqarilgandir va mazkur standart qo'llash doirasidadir.

Agarda faoliyatlar yoki operatsiyalar shunchalik maxsuslashtirilib, boshqacha yondashuv zarur bo'ladigan buxgalteriya hisobini qo'llashga olib kelsa, mazkur Standartning qo'llash doirasidan istisno bo'lishi mumkin. Bunday masalalar qazib olish sohasida neft, gaz va mineral depozitlarni qidiruv yoki qayta ishlash va qazib chiqarish harajatlarini hisobga olishda hamda sug'urta shartnomalari holatlarida yuzaga keladi. Shu tufayli, mazkur Standart bunday faoliyatlardagi harajatlar va shartnomalar uchun qo'llanilmaydi. Biroq, mazkur Standart qazib olish sohaslarida yoki sug'urtachilar tomonidan foydalanilgan boshqa nomoddiy aktivlar (masalan, kompyuter dasturi) va sarflangan boshqa harajatlar (masalan, biznesni boshlash harajatlari) uchun qo'llaniladi.

Amortizatsiya - bu nomoddiy aktivning yeskirish hisoblanadigan qiymatini uning foydali xizmat muddati davomida sistematik tarzda xarajatlarga olib borishdir.

Aktiv - resurs bo'lib, u:

(a) oldingi hodisalar natijasida tadbirkorlik subekti tomonidan nazorat qilinadi; va

(b) undan tadbirkorlik subekti tomonidan kelgusida iqtisodiy naf olinishi kutiladi.

Balans qiymati - bu shunday qiymatki, bunda aktiv har qanday jamg'arilgan amortizatsiya va yig'ilgan qadrsizlanish bo'yicha zararlarni chegirilgandan so'ng moliyaviy holat to'g'risidagi

¹⁴ M.Bonham and others. Generally accepted Accounting practice under IFRS. Ernst & Young LLP, United States, 2010.- part 2. p.1036-1037.

hisobotda tan olinadi.

Tannarx - bu aktivni uning xaridi yoki qurilishi paytida sotib olish uchun to'langan pul mablag'i yoki pul mablag'i ekvivalentidagi qiymat yoki boshqa turdagi uning evaziga berilgan tovonning haqqoniy qiymati yoki, tegishli hollarda, boshqa BHXSlarning, masalan BHXS 2 "Aksiyaga asoslangan to'lov" ning aniq talablariga muvofiq ushbu aktivni dastlabki tan olinishidagi qiymatdir.

Yeskirish hisoblanadigan qiymat - bu aktivning tugatish qiymatichegirilgandagi tannarxi yoki tannarx o'rniga aks ettiriladigan boshqa qiymatdir.

Tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish - bu tijorat maqsadlarida ishlabchiqarish yoki foydalanishni boshlashdan oldin, yangi yoki sezilarli tarzda takomillashgan materiallar, uskunalar, tovarlar, jarayonlar, tizimlar yoki xizmatlarni ishlab chiqarish rejasiga yoki dizayniga nisbatan tadqiqot topilmalarini yoki boshqa bilimlarni qo'llashdir.

Tadbirkorlik subektiga xos qiymat - bu tadbirkorlik subekti tomonidan aktivdan davomiy foydalanishidan va foydali xizmat muddati oxirida balansdan chiqarishdan yoki majburiyat uchun hisob-kitob qilinganda kutiladigan pul oqimlarining keltirilgan qiymatidir.

Haqqoniy qiymat - bu baholash sanasida bozor ishtirokchilari o'rtasidagi odatdagi operatsiyada aktivni sotishda olinishi mumkin bo'lgan yoki

majburiyatni o'tkazishda to'lanishi mumkin bo'lgan narxdir. (MHXS 13 "Haqqoniy qiymatni baholash" ga qarang)

Qadrsizlanish bo'yicha zarar - bu aktivning balans qiymatining uning qoplanadigan qiymatidan ortiq qismidir.

Nomoddiy aktiv - bu moddiy-ashyoviy mazmunga ega bo'lmagan aniqlanadigan nomonetar aktiv.

Monetar aktivlar - bu egalikdagi pul mablag'lari va qat'iy belgilangan yoki aniqlanadigan pul miqdorlarida olinadigan aktivlardir.

Tadqiqot - bu yangi ilmiy yoki texnik bilimga va tushunchaga erishishistiqbolini ko'zlab amalga oshirilgan asl va rejalashtirilgan izlanishdir.

Nomoddiy aktivning tugatish qiymati - bu aktivning chiqib ketishi bo'yicha baholangan harajatlar chegirilgan holda, tadbirkorlik subekti ayni paytda xuddi aktiv foydali xizmat muddati oxirida kutilgan muddati va holatida bo'lganidek aktivning chiqib ketishidan oladigan baholangan qiymatidir.

Foydali xizmat muddati - bu:

(a) tadbirkorlik subekti aktivdan foydalanishi uchun ushbu aktivning yaroqli bo'lishi kutilgan davr; yoki

(b) tadbirkorlik subekti tomonidan aktivdan olinishi kutilgan ishlab chiqarish hajmi (miqdori) yoki shunga o'xshash birliklar soni.

Tadbirkorlik subektlari nomoddiy aktivlarni, masalan, ilmiy yoki texnik bilim, yangi jarayonlar yoki tizimlar dezayni va amalga oshirilishi, litsenziyalar, intellektual mulk, bozor bilimi va savdo mulklarini (jumladan, brend nomlar va chop etish nomlari) sotib olishda, takomillashtirishda, saqlash yoki yaxshilashda tez-tez resurslarni kengaytiradilar yoki majburiyatlarni tan oladilar. Ushbu keng ko'lamni qamrab oladigan oddiy misollarga kompyuter dasturi, patentlar, avtorlik huquqlari, tasviriy filmlar, mijozlar ro'yxatlari, ipotekaga xizmat ko'rsatish huquqlari, baliq ovlash litsenziyalari, import kvotalari, franchayzinglar, mijoz yoki ta'minotchi aloqalari, mijoz sodiqligi, bozorulushi va marketing huquqlarini keltirish mumkin.¹⁵

Masalan, aniqlangan yekanligiga, resurs ustidan nazorat va kelgusi iqtisodiy manfaatlarining mavjudligiga to'g'ri kelmaydi. Agarda moddamazkur Standartni qo'llash doirasida nomoddiy aktiv ta'rifi niqanoatlantirmasa, uni sotib olish yoki ichki yaratish harajatlari ularsarflangan paytda harajatlar sifatida tan olinadi. Biroq, agarda modda biznes birlashuvida sotib olingan bo'lsa, u xarid sanasida gudvillning ma'lum qismini tashkil etadi.

Nomoddiy aktiv ta'rifi uni gudvilldan farqlash uchun nomoddiy aktivni aniqlanadigan bo'lishini talab etadi. Biznes birlashuvida tan olingan gudvill biznes birlashuvida sotib olingan boshqa

¹⁵ M.Bonham and others. Generally accepted Accounting practice under IFRS. Ernst & Young LLP, United States, 2010. - part 2, p.1040-1042

aktivlardan keladigan kelgusi iqtisodiy manfaatlarni ifoda yetuvchi aktiv bo'lib, ualohida aniqlanmaydi va tan olinmaydi. Kelgusi iqtisodiy manfaatlar sotib olinganda aniqlanadigan aktivlar yoki alohida olganda moliyaviy hisobotlarda tan olinmaydigan aktivlardan birgalikda foydalanishdan kelishi mumkin.

Aktiv aniqlanadigan hisoblanadi, agarda u yoki:

(a) ajratiladigan bo'lsa, masalan, tadbirkorlik subektidan ajratish va bo'linish yoki alohida yoki tegishli shartnoma, aniqlanadigan aktiv yoki majburiyat bilan birga sotilishi, o'tkazilishi, litsenziya sifatida berilishi, ijaraga berilishi yoki almashinishi imkoniga ega bo'lsa, bunda tadbirkorlik subekti buni amalga oshirishni ko'zlaganligidan qat'iy nazar; yoki

(b) shartnomaviy yoki boshqa yuridik huquqlar natijasida yuzaga kelsa, bunda ushbu huquqlar o'tkaziladigan yoki tadbirkorlik subektidan yoki boshqa huquqlar va majburiyatlardan ajratilishidan qat'iy nazar.

Tadbirkorlik subekti aktivni nazorat qiladi, agarda tadbirkorlik subekti asosiy resursdan oqib keladigan kelgusi iqtisodiy manfaatlarni olish va boshqalarning ushbu manfaatlarga ega bo'lishini cheklash imkoniyatiga ega bo'lsa. Tadbirkorlik subektining nomoddiy aktivdan keladigan kelgusi iqtisodiy manfaatlarni nazorat qilish imkoniyati odatda huquqiy kuchga ega yuridik huquqlar negizida bo'ladi. Yuridik huquqlar mavjud bo'lmaganda, nazoratni namoyish etish qiyinroqdir. Biroq, huquqning yuridik kuchga egaligi nazorat uchun zaruriy shart emas, chunki tadbirkorlik subekti kelgusi iqtisodiy manfaatlarni ayrim boshqa usullar bilan nazorat qilishi mumkin.

Bozor va texnik bilim kelgusi iqtisodiy manfaatlarni o'sishiga olib kelishi mumkin. Tadbirkorlik subekti ushbu manfaatlarni nazorat qiladi, agarda, masalan, bilim yuridik huquq bilan himoyalangan, jumladan, avtorlik huquqi, savdo kelishuvi cheklovi (ruxsat etilgan joyda) yoki maxfiylikni saqlash uchun xodimlarning yuridik majburiyati bilan himoyalangan bo'lsa.

Tadbirkorlik subekti malakali xodimlar guruhiga ega bo'lishi mumkin va trening orqali kelgusi iqtisodiy manfaatlarga olib boradigan malakali xodimlarni aniqlay olishi mumkin. Tadbirkorlik subekti shuni ham ko'zda tutishi mumkinki, xodimlar tadbirkorlik subekti faoliyatida o'z ko'nikmalarini namoyish etishda davom etishi mumkin. Biroq, tadbirkorlik subekti odatda malakali xodimlar guruhidan va treningdan keladigan kutilgan kelgusi iqtisodiy manfaatlar ustidan yetarli bo'lmagan nazoratga ega bo'lishi mumkin va natijada ushbu moddalar nomoddiy aktiv ta'rifini qanoatlantirmasligi mumkin. Shu sababli, muayyan boshqaruv va texnik qobiliyat nomoddiy aktiv ta'rifini qanoatlantirmaslik yehtimoli mavjud, bunda u undan foydalanish va kelgusi iqtisodiy manfaatlar olish bo'yicha yuridik huquq bilan himoyalanganmaguncha va ta'rifning ayrim qismlarini qanoatlantirmaguncha.

1- misol.

A futbol komandasi B futbol komandasi hujumchisini (forward) 45000 sh.b. ga sotib oldi. O'yinchi A futbol komandasi bilan 3 yilga shaxsiy shartnoma tuzdi. Shartnomada uning ish xaqi, mukofoti, boshqa javobgarlik va

majburiyatlari keltirilgan.

Shartnomada o'yinchining mahorati va o'ynash tartiblari ko'rib chiqilganligi sababli A futbol klubi o'yinchining keltiradigan foydasidan kelib chiqib, 3 yillik shartnomani nomoddiy aktiv sifatida tan oladi.

Tadbirkorlik subekti mijozlar portfeliga yoki bozor ulushiga ega bo'lishi mumkin va tadbirkorlik subekti, mijoz bilan aloqalarni va ularning sodiqligini hosil qilish harakatlari tufayli, mijozlar tadbirkorlik subekti bilan savdo olib borishni davom ettirishini kutishi mumkin. Biroq, himoya qilishning yuridik huquqlari yoki nazoratning boshqa yo'llari, mijozlar bilan aloqalar yoki tadbirkorlik subektiga mijozlarning sodiqligi mavjud bo'lmaganda, tadbirkorlik subekti nomoddiy aktiv ta'rifini qanoatlantiradigan darajada mijoz aloqalaridan va sodiqligidan (masalan, mijozlar portfeli, bozor ulushlari, mijoz bilan aloqalar va sodiqlik) keladigan kutilgan iqtisodiy manfaatlar ustidan yetarlicha nazoratga ega emas. Mijoz aloqalarini himoya qilishning yuridik huquqlari mavjud bo'lmaganda, bir xil yoki o'xshash noshartnomaviy mijoz aloqalari (biznes birlashuvi qismidan tashqari) bo'yicha ayirboshlash operatsiyalari shuni tasdiqlaydiki, tadbirkorlik subekti bunga qaramasdan, mijoz bilan aloqalardan oqib keladigan kutilayotgan kelgusi iqtisodiy manfaatlarni nazorat qila oladi. Chunki

bunday ayirboshlash operatsiyalari yana shuni tasdiqlaydiki, mijoz bilan aloqalar ajraladigan, hamda ushbu mijoz bilan aloqalar nomoddiy aktiv ta'rifini qanoatlantiradi.

Nomoddiy aktivdan kelib tushadigan kelgusi iqtisodiy manfaatlar tovarlar yoki xizmatlar sotuvidan, xarajat tejashlaridan yoki tadbirkorlik subekti tomonidan aktivdan foydalanishdan yuzaga keladigan boshqa daromadlarni qamrab olishi mumkin. Masalan, ishlab chiqarish jarayonida intellektual mulkdan foydalanish kelgusi daromadlarni ko'paytirmagan holda kelgusi ishlab chiqarish harajatlarni kamaytirishi mumkin.

Moddani nomoddiy aktiv sifatida tan olish tadbirkorlik subektidan modda quyidagilarni qanoatlantirishini namoyish etishini talab etadi:

(a) nomoddiy aktiv ta'rifini; va (b) tan olish mezonlarini.

Ushbu talab nomoddiy aktivni sotib olishda yoki ichki yaratishda sarflangan hamda qismni qo'shish, almashtirish yoki unga xizmat ko'rsatishda sarflangan harajatlarga nisbatan qo'llaniladi.

Nomoddiy aktivlarning xususiyati shundaki, ko'p hollarda, ularga qo'shimcha qilinadigan aktiv yoki almashtiriladigan qism bo'lmaydi. Demak, keyingi harajatlarning ko'pchiligi ushbu Standartdagi nomoddiy aktivning ta'rifini va tan olish mezonini qanoatlantirish o'rniga amaldagi nomoddiy aktivda mujassamlangan kutilgan kelgusi iqtisodiy manfaatlarini saqlashi mumkin. Shu bilan birga, odatda keyingi harajatlarni bevosita butun biznesga nisbatan ma'lum nomoddiy aktivga tegishli yekanligini aniqlash qiyinroqdir. Shu tufayli, faqat kamdan-kam hollarda keyingi xarajatlar – sotib olingan nomoddiy aktivning dastlabki tan olingandan yoki ichki

yaratilgan nomoddiy aktiv tugagandan keyingi sarflangan xarajatlar – aktivning balans qiymatida tan olinadi. (tashqi sotib olingan yoki ichki yaratilgan bo'lishiga qaramasdan) brendlar, titul nomlari, nashr nomlari, mijozlar ro'yxatlari va mohiyatan o'xshash moddalar bo'yicha keyingi xarajatlar sarflanganda doimo foyda yoki zararda tan olinadi. Bunga sabab shuki, bunday xarajatlar butun biznesni rivojlantirishga yo'naltiriladigan xarajatlardan farqlana olinmaydi.

Nomoddiy aktiv tan olinishi lozim, faqatgina agarda:

(a) tadbirkorlik subekti tomonidan nomoddiy aktiv bilan bog'liq kelgusi iqtisodiy manfaatlar olinishi yehtimoli mavjud bo'lsa; va

(b) aktivning tannarxi ishonchli baholana olsa.

Aktivning foydali xizmat muddati davomida mavjud bo'ladigan iqtisodiy sharoitlar majmui bo'yicha rahbariyatning yeng yaxshi baholashini aks ettiradigan oqilona va tasdiqlovchi farazlardan foydalangan holda, tadbirkorlik subekti kutilgan kelgusi iqtisodiy manfaatlarining yehtimolini baholashi lozim.

Tadbirkorlik subekti aktivdan foydalanishdan keladigan kelgusi iqtisodiy manfaatlar oqimining aniqlik darajasini baholashda malakali mulohaza qilishdan foydalanadi, bunda dastlabki tan olish paytida mavjud dalillarga, ko'proq tashqi dalillarga asoslanadi.

Nomoddiy aktiv dastlab tannarxda baholanishi lozim.

Odatda, tadbirkorlik subekti nomoddiy aktivni alohida sotib olishda to'laydigan narx aktivda mujassamlangan kutilayotgan kelgusi iqtisodiy manfaatlarining tadbirkorlik subekti tomonidan olinishi yehtimoli to'g'risidagi kutilishlarni aks ettiradi. Boshqacha qilib aytganda, iqtisodiy manfaatlar oqimining vaqti yoki summasi bo'yicha noaniqlik mavjud bo'lishidan qat'iy nazar, tadbirkorlik subekti iqtisodiy manfaatlar olinishini kutadi. Shu bilan birga, alohida sotib olingan nomoddiy aktivning tannarxi odatda ishonchli baholanadi. Xususan, bunday holat yuz beradi, qachonki aktivning sotib olinishida o'rniga beriladigan tovon pul mablag'i yoki boshqa monetar aktivlar shaklida bo'lsa.

Alohida sotib olingan nomoddiy aktivning tannarxi quyidagilarni qamrab oladi:

(a) savdo chegirmalarini va imtiyozlarini chegirgan holda, uning sotib olish narxini, jumladan import bojlari va qoplanmaydigan sotib olish soliqlarini; va

(b) aktivdan ko'zlangan foydalanishga tayyorlash uchun sarflangan har qanday bevosita xarajatlar.

Quyidagilar bevosita xarajatlarga misoldir:

(a) aktivni ishchi holatiga keltirish bo'yicha bevosita yuzaga keladigan xodimlarga to'lanadigan haq bo'yicha xarajatlar (MHXS 19 da ta'riflangandek);

(b) aktivni ishchi holatiga keltirish bo'yicha bevosita yuzaga keladigan professional haqlar; va

(c) aktiv to'g'ri ishlayotganligini tekshirish bo'yicha xarajatlar.

Quyidagilar nomoddiy aktivning tannarxida hisobga olinmaydigansarflarga misoldir:

(a) yangi mahsulotning yoki xizmatning namoyish xarajatlari (shujumlardan, reklamaga va sotish bo'yicha choralarga xarajatlar);

(b) yangi joyda yoki yangi mijozlar bilan biznesni amalga oshirish xarajatlari (jumladan xodimlar uchun trening xarajatlari); va

(v) ma'muriy va boshqa umumiy ustama xarajatlar.

Nomoddiy aktivning balans qiymatida xarajatlarni tan olish to'xtatiladi, qachonki nomoddiy aktiv rahbariyat ko'zlagandek ishlay oladigan holatga keltirilganda. Shu tufayli, nomoddiy aktivdan foydalanish yoki uni boshqa joyga ko'chirish bilan bog'liq xarajatlar uning balans qiymatiga kiritilmaydi. Masalan, quyidagi xarajatlar nomoddiy aktivning balans qiymatiga kiritilmaydi:

(a) nomoddiy aktiv rahbariyat ko'zlagandek ishlay oladigan holatga keltirilgan, lekin foydalanilmagan paytda sarflangan xarajatlar; va

(b) aktivning mahsulotiga talab shakllanayotgan davrdagi zararlar kabi dastlab ko'rilgan operatsion zararlar.

Ayrim operatsiyalar nomoddiy aktivni tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bilan bog'liq holda sodir bo'ladi, ammo ular nomoddiy aktivni rahbariyat ko'zlagandek ishlay oladigan holatga keltirish uchun zarur emas. Ushbu ikkinchi darajali operatsiyalar tajriba-konstruktorlik ishlab chiqishdan oldin yoki tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish davomida sodir bo'lishi mumkin. Ikkinchi darajali operatsiyalar aktivni rahbariyat ko'zlagandek ishlay oladigan holatga keltirish uchun zarur bo'lmaganligi tufayli, ikkinchi darajali operatsiyalar bo'yicha daromadlar va tegishli xarajatlar bevosita foyda yoki zararda tan olinadi va ular daromad va xarajatning tegishli tasniflariga kiritiladi.

Agarda nomoddiy aktiv uchun to'lov odatiy kredit shartlari doirasidan tashqarida kechiktirilsa, uning qiymati pul mablag'idagi narx ekvivalentiga teng bo'ladi. Mazkur qiymat bilan jami to'lovlar orasidagi farq MHXS 23 "Qarzarlar bo'yicha xarajatlar" ga muvofiq kapitalizatsiya qilinmaguncha, kredit davri mobaynida foizli xarajat sifatida tan olinadi.

2- misol.

Kompaniya xaridorlar bilan ishlashni takomillashtirish va avtomatlashtirish maqsadida kompyuter dasturi sotib oldi. Dasturning sotib olish narhi 100000 sh.b., urnatish va testdan o'tkazish 6000 sh.b. ni tashkil qiladi, xodimlarni o'qitish 2000 sh.b., kelgusida dasturni yangilab borish va xizmat ko'rsatish uchun 3000 sh.b. kerak bo'ladi.

Nomoddiy aktiv tannarxini aniqlash uchun xarajatlarni hisoblaymiz. $(100000+6000)$ 106000 sh.b. Xodimlarni o'qitish xarajati foyda va zararlarga, dasturni yangilab borish va xizmat ko'rsatish uchun xarajatlar paydo bo'lgan davrida tan olinadi.

MHXS 3 "Biznes birlashuvlari" ga muvofiq, agarda nomoddiy aktiv

biznes birlashuvi jarayonida sotib olinsa, ushbu nomoddiy aktivning tannarxi xarid sanasidagi uning haqqoniy qiymatiga teng bo'ladi. Nomoddiy aktivning haqqoniy qiymati aktivda mujassamlangan kutilayotgan kelgusi iqtisodiy manfaatlarning tadbirkorlik subekti tomonidan olinishi yehtimoli to'g'risidagi kutishlarni aks ettiradi. Boshqacha qilib aytganda, iqtisodiy manfaatlar oqimining muddati yoki summasi bo'yicha noaniqlik mavjud bo'lishidan qat'iy nazar, tadbirkorlik subekti iqtisodiy manfaatlar olinishini kutadi. Shu tufayli, biznes birlashuvi jarayonida sotib olingan nomoddiy aktivlar uchun doimo qanoatlantirilgan deb inobatga olinadi. Agarda biznes birlashuvi jarayonida sotib olingan aktiv ajraladigan bo'lsa yoki shartnomaviy boshqa yuridik huquqlar natijasida yuzaga kelsa, aktivning haqqoniy qiymatini ishonchli baholash uchun yetarlicha ma'lumot mavjud bo'ladi. Shu tufayli, biznes birlashuvi jarayonida sotib olingan nomoddiy aktivlar uchun doimo qanoatlantirilgan deb inobatga olinadi.

Tadbirkorlik subektining tugallanmagan tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish loyihasi jarayoni nomoddiy aktiv ta'rifini qanoatlantiradi, qachonki u:

(a) aktiv ta'rifini qanoatlantirsa; va

(b) aniqlanadigan, ya'ni ajraladigan bo'lsa yoki shartnomaviy boshqa yuridik huquqlar natijasida yuzaga kelsa.

Agarda biznes birlashuvi jarayonida sotib olingan nomoddiy aktiv ajraladigan bo'lsa yoki

shartnomaviy boshqa yuridik huquqlar natijasida yuzaga kelsa, aktivning haqqoniy qiymatini ishonchli baholashda yetarlicha ma'lumot mavjud bo'ladi. Qachonki nomoddiy aktivning haqqoniy qiymatini hisoblashda foydalaniladigan baholar uchun turli xil yehtimollarga ega mumkin bo'lgan natijalar kengligi mavjud bo'lsa, ushbu mavhumlik aktivning haqqoniy qiymatini hisoblashda inobatga olinadi.

Biznes birlashuvi jarayonida sotib olingan nomoddiy aktiv ajraladigan bo'lishi mumkin, biroq u faqatgina tegishli shartnoma, aniqlanadigan aktiv yoki majburiyat bilan birga ajraladigan bo'lishi mumkin. Bunday holatlarda, xaridor nomoddiy aktivni gudvildan alohida tarzda, biroq tegishli modda bilan birga tan oladi.

Xaridor bir birini to'ldiruvchi nomoddiy aktivlar guruhini yagona aktiv sifatida tan olishi mumkin, faqatgina alohida aktivlarning foydalanish muddati bir xil bo'lganda. Masalan, "Brend" va "Brend nomi" atamaları savdo belgilari va boshqa belgilar uchun sinonimlar sifatida foydalaniladi. Biroq, "Brend" va "Brend nomi" atamaları umumiy marketing atamaları bo'lib, ular odatda bir birini to'ldiruvchi aktivlarga, masalan, savdo belgisi (yoki xizmat belgisi) va uning tegishli savdo nomi, formulalari, tarkiblari va texnologik yekspert bilimlariga nisbatan foydalaniladi.

Tadqiqot yoki tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish xarajati bu- alohida yoki biznes birlashuvida sotib olingan va nomoddiy aktiv sifatida tan olingan tugallanmagan tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish

loyihasiga tegishli; va

Biznes birlashuvida sotib olingan va nomoddiy aktiv sifatida tan olingan tugallanmagan tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish loyihasi bo'yicha navbatdagi xarajatlar:

(a) sarflangan paytda xarajat sifatida tan olinadi, agarda u tadqiqot xarajati bo'lsa;

(b) sarflangan paytda xarajat sifatida tan olinadi; va

(v) sotib olingan tugallanmagan tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish loyihasining balans qiymatiga kiritiladi.

Ba'zi holllarda, nomoddiy aktiv davlat granti yordamida bepul yoki o'rniga nominal tovonni berish evaziga olinishi mumkin. Bunday holat davlat tadbirkorlik subektiga nomoddiy aktivlarni, masalan, ayeroportdagi qunish huquqlari, radio yoki televideniye stansiyalarini boshqarish litsenziyalari, import litsenziyalari yoki kvotalari yoki boshqa cheklangan resurslardan foydalanish huquqlarini taqdim yetganda yoki ajratganda yuz berishi mumkin. MHXS 20 "Davlat grantlarini hisobga olish va davlat yordamini ochib berish" ga muvofiq, tadbirkorlik subekti ham nomoddiy aktivni ham grantni dastlab haqqoniy qiymatda tan olishni tanlashi mumkin. Agarda tadbirkorlik subekti aktivni dastlab haqqoniy qiymatda tan olmaslikni tanlasa, tadbirkorlik subekti aktivni dastlab nominal qiymatda tan oladi (MHXS

20 tomonidan ruxsat etilgan muqobil yondashuv) va bunga aktivni ko'zda tutilgan foydalanish holatiga keltirish bilan bevosita bog'liq har qanday xarajatlar qo'shiladi.

Bir yoki bir necha nomoddiy aktivlar nomonetar aktiv yoki aktivlar yoki monetar va nomonetar aktivlar birikmasi evaziga sotib olinishi mumkin. Quyida keltirilgan mulohaza bir nomonetar aktivni boshqasiga ayirboshlashga tegishlidir, biroq u yuqorida qayd etilgan barcha ayirboshlashlarga nisbatan ham qo'llaniladi. Bunday nomoddiy aktivning qiymati haqqoniy qiymatda baholanadi, qachonki (a) ayirboshlash operatsiyasi tijorat maqsadlarig ega bo'lmaguncha yoki (b) qabul qilingan aktivning ham topshirilgan aktivning ham haqqoniy qiymati ishonchli baholanmaguncha. Sotib olingan aktiv xuddi shu usulda baholanadi, hattoki agarda tadbirkorlik subekti topshirilgan aktivni tan olishni tezda to'xtata olmasa ham. Agarda sotib olingan aktiv haqqoniy qiymatda baholanmasa, uning qiymati topshirilgan aktivning balans qiymatida baholanadi.

Tadbirkorlik subekti ayirboshlash operatsiyasi tijorat maqsadlariga egaligini operatsiya natijasida uning kelgusi pul oqimlari qanchalik darajada o'zgarishi kutilishini inobatga olgan holda aniqlaydi. Ayirboshlashoperatsiyasi tijorat maqsadlariga ega, agarda:

(a) qabul qilingan aktiv bo'yicha pul oqimlarining tarkibiy tuzilmasi (masalan, xatar, muddat va summa) topshirilgan aktiv bo'yicha pul oqimlarining tarkibiy tuzilmasidan farq qilsa; yoki

(b) tadbirkorlik subekti faoliyatining operatsiya ta'sir qilgan qismining tadbirkorlik subektiga-xos qiymati ayirboshlash natijasida o'zgarsa; va

(v) (a) yoki (b) dagi tafovut ayirboshlangan aktivlarning haqqoniy qiymatiga nisbatan katta bo'lsa.

Ayirboshlash operatsiyasi tijorat maqsadlariga ega yekanligini aniqlash uchun, tadbirkorlik subekti faoliyatining operatsiya ta'sir qilgan qismining tadbirkorlik subektiga-xos qiymati soliqdan so'nggi pul oqimlarini aks ettirishi lozim. Ushbu tahlillarning natijasi tadbirkorlik subekti batafsil hisob-kitoblarni amalga oshirmasidan aniq bo'lishi mumkin.

Nomoddiy aktivni tan olish sharti bu aktivning qiymati ishonchli baholanishidir. Nomoddiy aktivlarning haqqoniy qiymati ishonchli baholanadi, agarda (a) oqilona haqqoniy qiymat baholari kengligidagi o'zgarish ushbu aktiv uchun ahamiyatli emas yoki (b) kenglikdagi turli baholarning yehtimollari oqilona baholanishi mumkin va haqqoniy qiymatni aniqlashda foydalanilishi mumkin. Agar tadbirkorlik subekti yoki qabul qilingan yoki topshirilgan aktivning haqqoniy qiymatini ishonchli aniqlay olsa, bunda qabul qilingan aktivning haqqoniy qiymati yaqqolroq namoyon bo'lmaguncha, topshirilgan aktivning haqqoniy qiymatidan tannarxni hisoblashda foydalaniladi.

Ichki yaratilgan gudvill aktiv sifatida tan olinmasligi lozim.

Ba'zi holatlarda, kelgusi iqtisodiy manfaatlarni keltirib chiqarish uchun xarajat amalga oshiriladi, biroq u mazkur Standartdagi tan olish mezonini qanoatlantiradigan nomoddiy aktivni paydo bo'lishiga olib kelmaydi. Bunday xarajat odatda ichki yaratilgan gudvillning qismi sifatida inobatga olinadi. Ichki yaratilgan gudvill aktiv sifatida tan olinmaydi, chunki tadbirkorlik subekti nazoratida bo'lgan holda, aniqlanadigan resurs (ya'ni, u na ajraladigan va na shartnomaviy yoki boshqa yuridik huquqlardan kelib chiqadigan resurs) emas, qaysiki tannarxda ishonchli baholanadi.

Tadbirkorlik subektining haqqoniy qiymati bilan uning aniqlanadigan sof aktivlarining har qanday paytdagi balans qiymati o'rtasidagi farq tadbirkorlik subektining haqqoniy qiymatiga ta'sir etadigan bir qator omillarni qamrab olishi mumkin. Biroq, bunday farqlar tadbirkorlik subekti tomonidan nazorat qilinadigan nomoddiy aktivlarning qiymatini aks ettirmaydi.

Quyidagi muammolar tufayli, ba'zida ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktiv tan olish mezonini qanoatlantirishini aniqlash qiyin bo'ladi:

(a) kutilgan kelgusi iqtisodiy manfaatlarni keltirib chiqaradigan aniqlanadigan aktiv mavjudligini va qachon mavjud bo'lishini aniqlash; va

(b) aktiv qiymatini ishonchli aniqlash. Ba'zi hollarda, nomoddiy aktivni ichki tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish xarajatlarini tadbirkorlik subektining ichki yaratilgan gudvillini saqlash yoki yaxshilash yoki kunlik faoliyatini amalga oshirish xarajatlaridan farqlay olinmaydi.

Shu tufayli, nomoddiy aktivni tan olish va dastlabki baholash bo'yicha umumiy talablarni qondirishga qo'shimcha tarzda, tadbirkorlik subekti barcha ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktivlarga nisbatan talablarni va

qo'llanmani qo'llaydi.

Ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktiv tan olish mezonini qanoatlantirishini aniqlash maqsadida, tadbirkorlik subekti aktivni tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish jarayonini ikki qismga bo'ladi:

(a) tadqiqot bosqichi; va

(b) tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bosqichi.

“tadqiqot” va “tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish” atamaları ta'riflangan bo'lsada, mazkur Standart maqsadi uchun “tadqiqot bosqichi” va “tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bosqichi” atamaları kengroq ma'noga ega.

Agar tadbirkorlik subekti nomoddiy aktivni yaratish bo'yicha ichki loyihaning tadqiqot bosqichini tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bosqichidan farqlay olmasa, tadbirkorlik subekti ushbu loyiha bo'yicha xarajatlarni, xuddiki ular faqatgina tadqiqot bosqichida sarflangan sifatida, inobatga oladi.

Tadqiqot (yoki ichki loyihaning tadqiqot bosqichi) natijasida yuzaga kelgan hech qanday nomoddiy aktiv tan olinmaydi. Tadqiqot (yoki ichki loyihaning tadqiqot bosqichi) bo'yicha sarflar ular amalga oshirilganda xarajat sifatida tan olinishi lozim.

Ichki loyihaning tadqiqot bosqichida, tadbirkorlik subekti yehtimolli kelgusi iqtisodiy manfaatlarni keltiradigan nomoddiy aktiv mavjudliginamoyish yeta olmaydi. Shu tufayli, ushbu sarf u amalga oshirilganda xarajat sifatida tan olinadi.

Quyidagilar tadqiqot faoliyatlariga misol bo'la oladi: (a) yangi bilimlarni egallashga mo'ljallangan faoliyat;

(b) tadqiqot topilmalarini yoki boshqa bilimlarni izlash, baholash va yakuniy tanlab olish, qo'llash;

(v) xom-ashyolar, uskunalar, mahsulotlar, jarayonlar, tizimlar yoki xizmatlar uchun muqobillar izlash; va

(g) yangi yoki takomillashtirilgan xom-ashyolar, uskunalar, mahsulotlar, jarayonlar, tizimlar yoki xizmatlar uchun mumkin bo'lgan muqobillarni yaratish, dizayn tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish, baholash va yakuniy tanlab olish. Tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish (yoki ichki loyihaning tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bosqichi) natijasida yuzaga kelgan nomoddiyaktiv tan olinadi, faqatgina agarda tadbirkorlik subekti quyidagilarni

barchasini namoyish yeta olsa:

(a) Nomoddiy aktivni foydalanishga yoki sotishga tayyor qilish bo'yicha uni tugallashning texnik imkoniyatini.

(b) O'zining nomoddiy aktivni tugallash va undan foydalanish yoki uni sotish bo'yicha moyilligini.

(v) O'zining undan foydalanish yoki uni sotish qobiliyatini.

(g) Nomoddiy aktiv qay tarzda yehtimolli kelgusi iqtisodiy manfaatlarni keltirishini. Shu o'rinda, tadbirkorlik subekti nomoddiy aktivning mahsulotiga yoki nomoddiy aktivning o'ziga nisbatan bozor

mavjudligini, yoki agarda u ichki foydalanishga mo'ljallangan bo'lsa, nomoddiy aktivning foydaliligini namoyish etishi mumkin.

(d) Nomoddiy aktivni tajriba-konstruktorlik ishlab chiqishni tugallash va undan foydalanish yoki uni sotish uchun muvofiq texnik, moliyaviy va boshqa resurslarning mavjudligini.

(ye) Tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish mobaynida nomoddiy aktivga tegishli sarflarni ishonchli baholash qobiliyatini.

Ichki loyihaning tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bosqichida, tadbirkorlik subekti, ba'zi hollarda, nomoddiy aktivni aniqlay olishi va nomoddiy aktiv yehtimolli kelgusi iqtisodiy manfaatlarni keltirishini namoyish yeta olishi mumkin. Bunga sabab shuki, loyihaning tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bosqichi tadqiqot bosqichiga nisbatan yanada takomillashgan bo'lishidir.

Quyidagilar tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish faoliyatlariga misollardir:

(a) ishlab chiqarish yoki foydalanishdan oldingi andozalarni va modellarning dizayni, yasalishi va sinovi;

(b) yangi texnologiyani qamrab olgan uskunalar, andozalar, shakllar va qoliplar dizayni;

(v) tijoriy ishlab chiqarish uchun iqtisodiy maqsadga muvofiq hajmda bo'lmagan dastlabki korxona dizayni, qurilishi va faoliyati; va

(g) yangi yoki takomillashgan xom-ashyolar, uskunalar, mahsulotlar, jarayonlar, tizimlar yoki xizmatlar uchun tanlangan muqobillar dizayni, yasalishi va sinovi.

Nomoddiy aktiv qaytarzda yehtimolli kelgusi iqtisodiy manfaatlarni keltirishini ko'rsatish maqsadida, tadbirkorlik subekti MHXS 36 "Aktivlar qadsizlanishi" dagi tamoyillardan foydalangan holda aktivdan olinadigan kelgusi iqtisodiy manfaatlarni baholaydi. Agarda aktiv faqatgina boshqa aktivlar bilan birga iqtisodiy manfaatlarni keltirisa, tadbirkorlik subekti BHXS 36 dagi pul mablag'larini hosil qiladigan birliklar tamoyilini qo'llaydi.

Nomoddiy aktivni tugallash, foydalanish va manfaatlarni olish uchun resurslarning mavjudligi, masalan, zaruriy texnik, moliyaviy va boshqa resurslarni va tadbirkorlik subektining ushbu resurslarni ta'minlay olish qobiliyatini aks ettiradigan biznes reja orqali ko'rsatilishi mumkin. Ba'zi hollarda, tadbirkorlik subekti tashqi moliyalashtirish mavjudligini namoyish etishi mumkin, bunda tadbirkorlik subekti kreditorning rejani moliyalashtirishga moyilligi bo'yicha ko'rsatmasiga ega bo'lgan holda ko'rsatadi. Tadbirkorlik subektining xarajat tizimlari odatda nomoddiy aktivni ichki tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish xarajatlarini, masalan, ish haqlari va avtorlik huquqlariga yoki litsenziyalarga ega bo'lishga yokikompter dasturini tajriba-konstruktorlik ishlab chiqishga sarflangan xarajatlarni ishonchli baholay oladi.

Ichki ishlab chiqilgan brendlar, titul ma'lumotlari (nomlanishlar),
nashr nomlari, mijozlar ro'yxati va mohiyatan bir xil moddalar nomoddiy aktivlar sifatida tan olinmasligi lozim.

Ichki ishlab chiqilgan brendlar, titul ma'lumotlari (nomlanishlar), nashr nomlari, mijozlar ro'yxati va mohiyatan bir xil moddalar bo'icha sarflarbutun bir biznesni rivojlantirish xarajatlaridan farq qilmasligi mumkin. Shu tufayli, bunday moddalar nomoddiy aktivlar sifatida tan olinmaydi.

Ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktivning tannarxi aktivni rahbariyat ko'zlagandek ishlay oladigan qilib yaratish, ishlab chiqarish va tayyorlashga zarur bo'lgan barcha bevosita tegishli xarajatlarni qamrab oladi. Bevosita tegishli xarajatlarga misollar quyidagilardir:

(a) nomoddiy aktivni tajriba-konstruktorlik ishlab chiqishda foydalanilgan yoki iste'mol qilingan xom-ayoshlar va xizmatlar xarajatlari;

(b) nomoddiy aktivni tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bo'yicha yuzaga keladigan xodimlarga haq to'lash xarajatlari (MHXS 19 data'riflangandek);

(v) yuridik huquqni ro'yxatdan o'tkazish haqlari; va

(g) nomoddiy aktivni tajriba-konstruktorlik ishlab chiqishda foydalanilgan patentlar va litsenziyalarning amortizatsiyasi.

BHXS 23 da foizni ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktiv tannarxining qismi sifatida tan olish mezonini ta'kidlanadi.

Quyidagilar ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktiv tannarxining qismlari emas:

(a) sotish, ma'muriy va boshqa umumiy ustama xarajatlari, bunda ushbu xarajatlar aktivni foydalanish uchun tayyorlashga tegishli bevosita xarajatlar bo'lmaguncha;

(b) aktiv belgilangan faoliyat ko'rsatishga erishishidan oldin aniqlangan samaradorsizliklar va dastlabki operatsion zararlar; va

(v) aktivdan foydalanish uchun xodimlarni tayyorlash xarajatlari.

3- misol. Tadbirkorlik subekti yangi ishlab chiqarish jarayonini shakllantirmoqda. 2014 yil mobaynida, sarflangan xarajatlar 1000 sh.b.(a) bo'lib, ulardan 900 sh.b. 2014 yil 1 dekabrda oldin sarflangan va 100 sh.b.

2014 yil 1 dekabr bilan 2014 yil 31 dekabr orasida sarflangan. Tadbirkorliksubekti 2014 yil 1 dekabrda ishlab chiqarish jarayoni nomoddiy aktiv sifatida tan olish mezonini qanoatlantirganini ko'rsata oladi. Jarayonga singdirilgan nou-xauning qoplanadigan qiymati (jarayon foydalanishga tayyor bo'lishidan oldin uni tugallash bo'yicha kelgusi pul chiqimlari bilan birga) 500 sh.b. teng bo'lishi baholangan. 2014 yil yakunida, ishlab chiqarish jarayoni 100 sh.b. miqdorida (tan olish mezonini qanoatlantirilgan sanadan, ya'ni 2014 yil 1 dekabrda boshlab sarflangan xarajatlar) nomoddiy aktiv sifatida tan olinadi. 2014 yil 1 dekabrda oldin sarflangan 900 sh.b. xarajat sifatida tan olinadi, chunki tan olish mezonini 2014 yil 1 dekabrgacha qanoatlantirilmagan. Ushbu xarajatlar moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda tan olingan ishlab chiqarish jarayoni qiymatining qismini tashkil yetmaydi.

2015 yil mobaynida, sarflangan xarajatlar 2 000 sh.b. ga teng. Jarayonga singdirilgan nou-xauning qoplanadigan qiymati (jarayon foydalanishga tayyor bo'lishidan oldin uni tugallash bo'yicha kelgusi pul chiqimlari bilan birga) 1 900 sh.b. teng bo'lishi baholangan.

2015 yil yakunida, ishlab chiqarish jarayonining tannarxi 2 100 sh.b. ga teng (2014 yil yakunida tan olingan 100 sh.b. xarajatlar va 2015 yil yakunida tan olingan 2 100 sh.b. xarajatlar). Tadbirkorlik subekti qadrsizlanish bo'yicha zarardan oldingi jarayonning balans qiymatini (2 100 sh.b.) uning qoplanadigan qiymatiga to'g'rilash uchun 200 sh.b. miqdorida qadrsizlanish bo'yicha zararni tan oladi. Ushbu qadrsizlanish bo'yicha zarar keyingi davrda tiklanishi mumkin, agarda MHXS 23 da keltirilgan qadrsizlanish bo'yicha zararni tiklashga talablar bajarilganda. (a) Mazkur Standartda pul miqdorlari "Valyuta Birliklari (sh.b.)" da ifodalangan.

Nomoddiy modda bo'yicha xarajat u sarflanganda xarajat sifatida tan olinadi, qachonki:

(a) xarajat tan olish mezonini qanoatlantiradigan nomoddiy aktiv qiymatining tarkibi bo'lmaguncha; yoki

(b) modda biznes birlashuvida sotib olingan bo'lib, nomoddiy aktivsifatida tan olinmaguncha. Bunday holatda, xarajat xarid sanasida gudvillsifatida tan olingan qiymatning tarkibini tashkil etadi (MHXS 3 ga qarang). Ba'zi holatlarda, kelgusi iqtisodiy manfaatlarga ega bo'lish maqsadida

xarajatlar sarflanadi, lekin tan olinishi mumkin bo'lgan hech qanday nomoddiy aktiv yoki boshqa aktiv sotib olinmaydi yoki yaratilmaydi. Tovarlarni yetkazib berish holatida, tadbirkorlik subekti bunday sarfni unda ushbu tovarlardan foydalanish huquqi bo'lgan paytda xarajat sifatidan oladi. Xizmatlar ko'rsatish holatida, tadbirkorlik subekti sarfni xizmatlarni qabul qilib olgan paytda xarajat sifatida tan oladi. Masalan, tadqiqot bo'yicha xarajat u sarflangan paytda xarajat sifatida tan olinadi, ubiznes birlashuvi tarkibi sifatida sotib olingan holat bundan istisno.

Sarfga u amalga oshirilganda xarajat sifatida tan olinadigan boshqa misollar quyidagilarni qamrab oladi:

(a) yangi biznesni boshlash faoliyati bo'yicha xarajatlar (ya'ni tashkiliy xarajatlari), bunda ushbu xarajatlar BHXS 16 ga muvofiq asosiy vositalar moddasining tarkibiga kiritilmaguncha. Tashkiliy xarajatlar tashkil etish xarajatlarini qamrab olishi mumkin, masalan, yuridik tashkilotni tashkil etishga sarflangan yuridik va kotibiyat xarajatlari (ya'ni ochishdan oldingi xarajatlar) yoki yangi faoliyatlarni boshlash yoki yangi mahsulotlarni yoki jarayonlarni ishga tushirish bo'yicha xarajatlar (ya'ni faoliyatdan oldingi xarajatlar).

(b) Trening faoliyatlari bo'yicha xarajatlar.

(v) Reklama va sotish faoliyatlari bo'yicha xarajatlar (pochta orqali buyurtma ro'yxatlari).

(g) Tadbirkorlik subektini to'liq yoki qisman boshqa joyga ko'chirish yoki qayta tashkil etish bo'yicha xarajatlar.

Tadbirkorlik subekti tovarlardan foydalanish huquqiga ega, qachonki u tovarlarga egalik qilsa. Xuddi shuningdek, tadbirkorlik subekti tovarlardan foydalanish huquqiga ega, qachonki ular yetkazib berish shartnomasi shartlariga muvofiq yetkazib beruvchi tomonidan yaratilganda va tadbirkorlik subekti to'lov evaziga ularni yetkazib berilishini talab qila olganda. Xizmatlar qabul qilingan bo'ladi, qachonki ularni tadbirkorlik subektiga yetkazib berish shartnomasiga muvofiq yetkazib beruvchi tomonidan ko'rsatilganda, ammo tadbirkorlik subekti ulardan boshqa xizmatni ko'rsatishda foydalangan paytda emas, masalan, mijozlargareklamani yetkazib berishda.

Dastlab xarajat sifatida tan olingan nomoddiy modda bo'yicha xarajat keyingi sanada nomoddiy aktiv tannarxining qismi sifatida tan olinmasligi lozim.

Agarda nomoddiy aktiv qayta baholash modelidan foydalangan holda hisobga olinsa, uning turkumidagi barcha boshqa aktivlar ham aynan shu modeldan foydalangan holda hisobga olinishi lozim, bunda ushbu aktivlar bo'yicha faol bozor mavjud bo'lmaguncha.

Nomoddiy aktivlarning turkumi aktivlarning bir xil xususiyati va tadbirkorlik subekti faoliyatida foydalanilishi jihatidan guruhlanishidir. Nomoddiy aktivlar turkumidagi moddalar bir vaqtda qayta baholanadi, bunda aktivlarni tanlanma qayta baholashdan hamda moliyaviy hisobotlarda turli sanalarda tannarxlar va qiymatlar birikmasini aks ettiradigan miqdorlarni taqdim etish chetlab o'tiladi.

Dastlabki tan olishdan so'ng, nomoddiy aktiv uning tannarxidan har qanday jamg'arilgan amortizatsiyani va har qanday yig'ilgan qadrsizlanish bo'yicha zararni chegirilgandagi qiymatda hisobga olinishi lozim.

Dastlabki tan olishdan so'ng, nomoddiy aktiv qayta baholangan qiymatda, ya'ni qayta baholash sanasidagi uning haqqoniy qiymatidan har qanday keyingi jamg'arilgan amortizatsiyani va har qanday keyingi yig'ilgan qadrsizlanish bo'yicha zararni chegirilgandagi qiymatda hisobga olinishi lozim. Mazkur Standartdagi qayta baholashlar maqsadida, haqqoniy qiymat faol bozor inobatga olingan holda aniqlanishi lozim. Qayta baholashlar shunday meyorda amalga oshirilishi lozimki, hisobot davri oxirida aktivning balans qiymati uning haqqoniy qiymatidan ahamiyatli farq qilmasligi kerak.

Qayta baholash modeli bo'yicha quyidagilarga ruxsat berilmaydi:

(a) oldin aktiv sifatida tan olinmagan nomoddiy aktivlarni qayta baholash; yoki

(b) tannarxdan boshqa qiymatlarda nomoddiy aktivlarni dastlab tan olish.

Qayta baholash modeli aktiv dastlab tannarxda tan olingandan so'ng qo'llaniladi. Biroq, agarda nomoddiy aktiv jarayondan o'tish mobaynida tan olish mezonini qanoatlantirmaganligi tufayli, uning tannarxining faqatma'lum qismi aktiv sifatida tan olingan bo'lsa, qayta baholash modeli ushbu

aktivning butun qismiga qo'llanishi mumkin. Shu bilan birga, qayta baholash modeli davlat

granti orqali qabul qilingan va nominal qiymatda tan olingan nomoddiy aktivlarga nisbatan ham qo'llanilishi mumkin.

Nomoddiy aktiv uchun faol bozor mavjud bo'lishi odatiy hol emas, lekin bu sodir bo'lishi mumkin. Masalan, ayrim yurisdiksiyalarda yerkin o'tkaziladigan taksi litsenziyalari, baliq ovlash litsenziyalari yoki ishlab chiqarish kvotalari uchun faol bozor mavjud bo'lishi mumkin. Biroq, brendlar, gazeta nomlari, musiqa va film nashr etish huquqlari, patentlar va savdobelgilari uchun faol bozor mavjud bo'la olmaydi, chunki bunday aktivning har biri yagonadir. Shu bilan birga, nomoddiy aktivlar oldi-sotdi qilinsa ham, shartnomalar alohida sotuvchilar va xaridorlar o'rtasida tuziladi va operatsiyalar kamdan-kam holatda sodir bo'ladi. Shular tufayli, bir aktiv uchun to'langan narx boshqasining haqqoniy qiymati to'g'risida yetarlicha dalil hisoblanmasligi mumkin. Bundan tashqari, narxlar ko'pgina hollarda jamoatga ma'lum bo'lmaydi.

Qayta baholash davriyligi qayta baholanayotgan nomoddiy aktivlar haqqoniy qiymatining o'zgaruvchanligiga bog'liqdir. Agarda qayta baholangan aktivning haqqoniy qiymati uning balans qiymatidan ahamiyatli farq qilsa, yana qayta baholash zarurdir. Ayrim nomoddiy aktivlarning haqqoniy qiymatida ahamiyatli va o'zgaruvchan tebranishlar kuzatilishi mumkin, bunday holat yillik qayta baholash zaruriyatini keltirib chiqaradi. Bunday tez-tez qayta baholashlar haqqoniy qiymatida faqatgina ahamiyatsiz tebranishlarga eganomoddiy aktivlar uchun zarur emas.

Agarda nomoddiy aktiv qayta baholansa, qayta baholash sanasidagi har qanday jamg'arilgan amortizatsiya:

(a) aktivning yalpi balans qiymatidagi o'zgarishga proporsional tarzda qayta hisoblanadiki, natijada qayta baholashdan so'ng aktivning balans qiymati uning qayta baholangan qiymatiga teng bo'ladi; yoki

(b) aktivning yalpi balans qiymatidan chegirib tashlanadi va sof balans qiymati aktivning qayta baholangan qiymati summasida aks ettiriladi.

Agarda qayta baholangan nomoddiy aktivlar turkumidagi nomoddiy aktivni ushbu aktiv uchun faol bozor mavjud bo'lmaganligi tufayli qayta baholash imkoni bo'lmasa, aktiv uning tannarxidan har qanday jamg'arilgan amortizatsiya va qadrsizlanish bo'yicha zararlarning chegirilgan qiymatida hisobga olinishi lozim.

Agarda qayta baholangan nomoddiy aktivning haqqoniy qiymatini faol bozor orqali aniqlash imkoni boshqa mavjud bo'lmasa, aktivning balans qiymati uning faol bozor orqali oxirgi qayta baholash sanasidagi qayta baholangan qiymatidan har qanday jamg'arilgan amortizatsiya va har qanday keyingi yig'ilgan qadrsizlanish bo'yicha zararlarning chegirilgan qiymati bo'lishi lozim.

Qayta baholangan nomoddiy aktiv uchun bundan buyon faol bozor mavjud bo'lmasligi to'g'risidagi ma'lumot shuni anglatishi mumkinki, aktiv

qadrsizlangan va uning BHXS 36 ga muvofiq tekshirilishi zarurdir.

Agarda keyingi ma'lum hisobga olish sanasida aktivning haqqoniy qiymatini faol bozor orqali aniqlash imkoni bo'lsa, qayta baholash modeli o'sha sanadan boshlab qo'llaniladi.

Agarda nomoddiy aktivning balans qiymati qayta baholash natijasida oshsa, oshgan qism boshqa umumlashgan daromadda tan olinishi va kapital tarkibidagi boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan schyotda yig'ilishi lozim. Biroq, oshgan qismfoyda yoki zararlarda shu darajada tan olinishi lozimki, bunda oldin aynanshu aktivni qayta baholash natijasida foyda yoki zararlarda tan olingan kamaygan qismni qoplashi lozim.

Agarda nomoddiy aktivning balans qiymati qayta baholash natijasida kamaysa, kamaygan qism foyda yoki zararlarda tan olinishi lozim. Biroq, kamaygan qism boshqa umumlashgan daromadda ushbu aktiv bo'yicha boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan schyotining har qanday kredit saldosiiga teng miqdorda tan olinishi lozim. Boshqa umumlashgan daromadda tan olingan kamaygan qism kapital tarkibidagi boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan schyotda yig'ilgan summani kamaytiradi.

Kapitalda boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan schyotda jamlangan summa to'g'ridan-to'g'ri taqsimlanmagan foydaga o'tkazilishi mumkin, qachonki bu summa o'zlashtirilganda. Jami bunday summa aktivning foydali xizmat muddati

tugaganda yoki u balansdan chiqarilganda o'zlashtirilishi mumkin. Biroq, bu schyotdagi summaning ma'lum qismi aktiv tadbirkorlik subekti tomonidan foydalanilayotganda o'zlashtirilishi mumkin; bunda o'zlashtiriladigan summa – aktivni qayta baholangan balans qiymatiga asoslangan amortizatsiya bilan aktivning tarixiy balans qiymatiga asoslanib, tan olinishi mumkin bo'lgan amortizatsiya o'rtasidagi farqqa teng. Boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi taqsimlanmagan foydagao'tkazilganda foyda yoki zararlarda aks ettirilmaydi .

Tadbirkorlik subekti nomoddiy aktivning foydali xizmat muddati aniqligi yoki aniqsizligini va agarda aniq bo'lsa, foydali xizmat muddatini tashkil etadigan davrni yoki ishlab chiqarish yoki shunga o'xshash birliklar sonini baholashi lozim. Nomoddiy aktiv tadbirkorlik subekti tomonidan aniqsiz foydali xizmat muddatiga ega deb hisoblanishi lozim, qachonki barcha tegishli omillarning tahliliga asoslangan holda, aktiv tadbirkorlik subekti uchun sof pul tushumlarini olib kelishi kutilgan davrning ko'rinadigan chegarasi mavjud bo'lmaganda.

Nomoddiy aktivni hisobga olish uning foydali xizmat muddatiga asoslanadi. Foydali xizmat muddati aniq bo'lgan nomoddiy aktiv amortizatsiya qilinadi, foydali xizmat muddati aniqsiz bo'lgan nomoddiy aktiv amortizatsiya qilinmaydi. Mazkur Standartga ilova qilingan tasviriy misollarda turli nomoddiy aktivlar uchun foydali xizmat muddatni aniqlash

va keyin ushbu aktivlarni aniqlangan foydali xizmat muddatlariga asoslangan holda hisobga olish ko'rsatilgan.

Nomoddiy aktivning foydali xizmat muddatini aniqlashda ko'pgina omillar inobatga olinadi, shu jumladan:

(a) tadbirkorlik subekti tomonidan aktivdan kutilgan foydalanish va aktivning boshqa boshqaruv guruhi tomonidan samarali boshqarilishi mumkinligi;

(b) aktiv bo'yicha oddiy mahsulot foydalanish davri o'xshash usulda foydalaniladigan o'xshash aktivlarning foydalilik muddatlarining yehtimollari bo'yicha ommaviy ma'lumot;

(v) yeskirishning texnik, texnologik, tijoriy va boshqa turlari;

(g) aktivdan foydalanadigan sohaning barqarorligi va aktivdan yuzaga keladigan mahsulotlar yoki xizmatlarga bo'lgan bozor talabidagi o'zgarishlar;

(d) raqobatchilar yoki potensial raqobatchilar tomonidan kutilgan harakatlar;

(ye) aktivdan kutilgan kelgusi iqtisodiy manfaatlarga ega bo'lish uchun talab etilgan saqlash xarajatlarining darajasi va bunday darajaga erishishda tadbirkorlik subektining imkoniyati va hohishi;

(j) aktiv ustidan nazorat davri va aktivdan foydalanishga yuridik yoki shunga o'xshash cheklovlar, masalan, tegishli ijaralarning tugash sanalari; va

(z) aktiv foydali xizmat muddatining tadbirkorlik subektining boshqa aktivlari foydali xizmat muddatiga bog'liqligi.

4- misol.

Pochta reklamasi bilan shug'illanuvchi marketing kompaniyasi mijozlar ro'yxatini tayyorladi va undan kamida bir yil ko'pi bilan uch yil foydalanishni mo'ljallayati.

Bu nomoddiy aktivga kompaniya raxbariyati belgilagan foydali muddatda masalan 18 oyda amortizatsiya hisoblashi mumkin. Mijozlar ro'yxati 36 BHXS ga asosan qadrsizlanib boradi.

5- misol.

Kamida 15 yil davomida foyda keltirishi kutilayotgan patent sotib olingan. Uni boshqa kompaniya 5 yildan so'ng uning haqqoniy qiymanining 60

% ga sotib olishni rejalashtirmoqda va kompaniya uni 5 yildan so'ng sotishni rejalashtirmoqda.

Kompaniya patentni 5 yil davomida haqqoniy qiymanining 60 % ni amaortizatsiya qiladi. Har yili patentning qadrsizlanishi 36 BHXS ga asosan hisoblab boriladi.

“Aniqsiz” atamasi “cheksiz” ma'nosini anglatmaydi. Nomoddiy aktivning foydali xizmat muddati faqatgina aktivni uning foydali xizmat muddatini baholash paytida hisoblangan ishlash standartida saqlash uchun talab etilgan kelgusi saqlash sarflari darajasini hamda tadbirkorlik subektining bunday darajaga erishishdagi imkoniyati va hohishini aks ettiradi. Nomoddiy aktivning foydali xizmat muddati aniqsizligi to'g'risidagi xulosa aktivni ushbu ishlash standartida saqlash uchun talab

etilgandan ortiq rejalashtirilgan kelgusi sarflarga asoslanmasligi kerak.

Texnologiyadagi tez o'zgarishlar tarixini inobatga olganda, kompter dasturiy ta'minoti va ko'pgina boshqa nomoddiy aktivlar texnologik yeskirishlarga uchraydilar. Shu tufayli, ularning foydali xizmat muddati qisqa bo'lish yehtimoli mavjud.

Nomoddiy aktivning foydali xizmat muddati juda uzoq yoki hattoki aniqsiz bo'lishi mumkin. Noaniqlik nomoddiy aktivning foydali xizmat muddatini yehtiyotkorlik bilan hisoblashni ta'kidlaydi, biroq u noreal qisqa muddatni tanlashni ta'kidlamaydi.

Shartnomaviy yoki boshqa yuridik huquqlardan kelib chiqadigan nomoddiy aktivning foydali xizmat muddati shartnomaviy yoki yuridik huquqlarning muddatidan oshmasligi lozim, biroq tadbirkorlik subekti aktivdan foydalanishining kutilayotgan davriga bog'liq holda qisqaroq bo'lishi mumkin. Agarda shartnomaviy yoki boshqa yuridik huquqlar yangilanishi mumkin bo'lgan cheklangan muddatga takdim etilsa, nomoddiy aktivning foydali xizmat muddati yangilanadigan davrni qamrab olishi lozim, faqatgina qachonki yangilashni tadbirkorlik subekti tomonidan ahamiyatsiz xarajatlar evaziga amalga oshirish dalili mavjud bo'lsa. Biznes birlashuvidagi nomoddiy aktiv sifatida tan olingan qayta sotib olingan huquqning foydali xizmat muddati huquq taqdim etilgan bitimning qolgan shartnomaviy davri bo'ladi va yangilanadigan davrlarni o'z ichiga olmasligi lozim.

Nomoddiy aktivning foydali xizmat muddatiga ta'sir etadigan ham iqtisodiy ham yuridik omillar mavjud bo'lishi mumkin. Iqtisodiy omillar tadbirkorlik subekti tomonidan olinadigan kelgusi iqtisodiy manfaatlarning davrini aniqlashi mumkin. Yuridik omillar ushbu manfaatlardan foydalanish huquqi bo'yicha tadbirkorlik subekti nazorat qiladigan davrni cheklashi mumkin. Foydali xizmat muddati ushbu omillar asosida aniqlangan davrlarning qisqarog'idir.

Shu o'rinda, quyidagi omillarning mavjudligi shuni ta'kidlaydiki, tadbirkorlik subekti shartnomaviy yoki boshqa yuridik huquqlarni ahamiyatsiz xarajatlar evaziga yangilay oladi:

(a) yehtimol tajribaga asoslangan holda, shunday dalil mavjudki, shartnomaviy yoki boshqa yuridik huquqlar yangilanadi. Agarda yangilash uchinchi tomonning roziligi sharti ostida bo'lsa, uchinchi tomon o'z roziligini taqdim etishi bo'yicha dalil mavjud;

(b) shunday dalil mavjudki, yangilashga erishish uchun zarur bo'lgan har qanday shartlar qanoatlaniriladi; va

(v) yangilashdan tadbirkorlik subektiga oqimi kutilgan kelgusi iqtisodiy manfaatlar bilan solishtirilganda, tadbirkorlik subekti uchun yangilash xarajati ahamiyatli emas.

6- misol.

Radio yeshittirishlar uchun olingan litsenziyaning muddati noma'lum. Uni ma'lum davrda to'lov qilish orqali muddatini noaniq muddatga uzaytirib turish mumkin. O'tgan davrlarda litsenziya muddatini uzaytirish bo'yicha

qarshiliklar bo'lmagan. Bu olingan litsenziya kompaniya tomonidan noaniq muddatda ishlatilishini bildiradi.

Radio yeshittirishlar uchun olingan litsenziyaning muddati noma'lum bo'lganligi sababli uning muddati aniq bo'lguncha amortizatsiya hisoblanmaydi. Uning foydali muddati aniq bo'lgach, amortizatsiya hisoblanadi. 36 BHXS ga asosan uning qadrsizlanishi har yili aniqlab turiladi.

7- misol.

6-misoldagi radio yeshittirishlar uchun olingan litsenziyaning muddatini uzaytirish davrida organ tomonidan yana 3 yildan so'ng uni to'xtatilishi aytiladi.

Radio yeshittirishlar uchun olingan litsenziyaning muddati aniq 3 yil bo'lganligi sababli unga amortizatsiya hisoblanadi. Uning foydali muddati aniq bo'lgach, 3 yil davomida amortizatsiya hisoblanadi. 36 BHXS ga asosan uning qadrsizlanishi har yili aniqlab turiladi.

Agarda yangilashdan tadbirkorlik subektiga oqimi kutilgan kelgusi iqtisodiy manfaatlar bilan solishtirilganda, tadbirkorlik subekti uchun yangilash xarajati ahamiyatli bo'lsa, yangilash qiymati mohiyatan yangilash sanasida yangi nomoddiy aktivni sotib olish qiymatini aks ettiradi.

Aniq foydali xizmat muddatlariga ega nomoddiy aktivlar

Aniq foydali xizmat muddatiga ega nomoddiy aktivning yeskirish hisoblanadigan qiymat uning foydali xizmat muddati davomida sistematik tarzda taqsimlanishi lozim. Amortizatsiya boshlanishi lozim, qachonki aktiv foydalanishda bo'lsa, ya'ni qachonki u rahbariyat tomonidan ko'zlangan ishlay olish holati uchun zarur bo'lgan joyda va sharoitda bo'lsa. Amortizatsiya vaqtliroq sanada, ya'ni aktiv

MHXS 5 ga muvofiq sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan (yoki sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan chiqarish guruhiga kiritilgan) sana bilan aktivni balansdan chiqarish sanasi solishtirilgandagi vaqtliroq sanada to'xtatilishi lozim. Foydalanilgan amortizatsiya usuli tadbirkorlik subekti tomonidan aktivning kelgusi iqtisodiy manfaatlari o'zlashtirilishi ko'zda tutilgan holatini aks ettirishi lozim. Agar ushbu holat ishonchli aniqlanmasa, to'g'ri chiziqli (bir tekis maromda) usul qo'llanilishi lozim. Har bir davr uchun amortizatsiya summasi foyda yoki zararlarda tan olinishi lozim, bunda mazkur yoki boshqa Standart boshqa aktivning balans qiymatiga kiritishga ruxsat bermaguncha yoki talab qilmaguncha.

Aktivning yeskirish hisoblanadigan qiymatini uning foydali xizmat muddati davomida sistematiq tarzda xarajatlarga olib borish uchun turli amortizatsiya usullaridan foydalanish mumkin. Ushbu usullar to'g'ri chiziqli usul, kamayib boruvchi qoldiq usuli va ishlab chiqarish birligi usulini qamrab oladi. Foydalanadigan usul aktivda mujassamlangan kutilgan kelgusi iqtisodiy manfaatlarni iste'mol qilishning ko'zda tutilgan holatga asoslangan holda tanlanadi va davrdan davrga muvofiq tarzda qo'llaniladi, bunda ushbu kelgusi iqtisodiy manfaatlarni iste'mol qilishning ko'zda tutilgan holatida o'zgarishlar bo'lmaguncha.

Amortizatsiya odatda foyda yoki zararda tan olinadi. Biroq, ayrim holatlarda aktivda mujassamlangan kelgusi iqtisodiy manfaatlar boshqa aktivlarni yuzaga keltirish uchun o'zlashtiriladi. Bunday holatda, amortizatsiya miqdori boshqa aktiv tannarxining tarkibiy qismini tashkil etadi va uning balans qiymatiga kiritiladi. Masalan, ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan nomoddiy aktivlarning amortizatsiyasi tovar-moddiy zahiralarining balans qiymatiga kiritiladi (MHXS 2 "Tovar-moddiy zahiralar" ga qarang).

Aniq foydali xizmat muddatiga ega nomoddiy aktivning tugatish qiymati nolga teng deb faraz qilinishi lozim, bunda quyidagilar sodir bo'lmaguncha:

(a) aktivning foydali xizmat muddati oxirida uchinchi tomonning uni sotib olish bo'yicha majburiyati mavjud bo'lishi; yoki

(b) aktiv uchun faol bozor (MHXS 13 da ta'riflangandek) mavjud va:

- tugatish qiymat ushbu bozor ma'lumotlari asosida aniqlanishi mumkin; va
- aktivning foydali xizmat muddati oxirida bunday bozor mavjud bo'lish yextimoli bor.

Aniq foydali xizmat muddatiga ega aktivning yeskirish hisoblanadigan qiymat tugatish qiymatni chegirgandan so'ng aniqlanadi. Nolga teng bo'lmagan tugatish qiymat shuni anglatadiki, tadbirkorlik subekti nomoddiy aktivni uning iqtisodiy muddati yakunlanishidan oldin hisobdan chiqarishni ko'zda tutadi.

Aktivning tugatish qiymatini baholash hisobdan chiqarishda qoplanadigan qiymatga asoslanadi, bunda baholash sanasida foydali xizmat muddati tugagan va aktivdan foydalanadigan o'xshash sharoitlarda ishlagan o'xshash aktivning sotilishi bo'yicha narxlardan foydalaniladi. Tugatish qiymat kamida har moliyaviy yil yakunida ko'rib chiqiladi. Aktivning tugatish qiymatidagi o'zgarish BHXS 8 "Hisob siyosatlarini, buxgalteriya hisobi maqsadida baholashlardagi o'zgarishlar va xatolar" ga muvofiq buxgalteriya hisobi maqsadida baholashdagi o'zgarish sifatida hisobga olinadi.

Nomoddiy aktivning tugatish qiymati aktivning balans qiymatiga teng yoki ko'proq miqdorda oshishi mumkin. Agarda shunday bo'lsa, aktivning amortizatsiya miqdori nolga teng bo'ladi, bunda uning tugatish qiymati keyinchalik aktivning balans qiymatidan past summagacha kamaymaguncha.

Aniq foydali xizmat muddatiga ega nomoddiy aktiv uchun amortizatsiya davri va amortizatsiya usuli kamida har moliyaviy yilning yakunida qayta ko'rib chiqilishi lozim. Agarda aktivning kutilgan foydali xizmat muddati oldingi baholashlardan farq qilsa, amortizatsiya davri muvofiq tarzda o'zgartirilishi lozim. Agarda aktivda mujassamlangan kelgusi iqtisodiy manfaatlarni iste'mol qilishning ko'zda tutilgan holatida o'zgarishlar mavjud bo'lsa, amortizatsiya usuli o'zgargan holatni aks ettirish uchun o'zgartirilishi lozim. Bunday o'zgarishlar MHXS 8 ga muvofiq buxgalteriya hisobi maqsadida baholashlardagi o'zgarishlar sifatida hisobga olinishi lozim.

Nomoddiy aktivning muddati davomida, uning foydali xizmat muddatining baholanishi noo'rinligi yaqqol namoyon bo'lishi mumkin. Masalan, qadrsizlanish bo'yicha zararni tan olish shuni ko'rsatishi mumkinki, amortizatsiya davri o'zgartirilishi zarur.

Davr mobaynida, nomoddiy aktivdan tadbirkorlik subektiga oqimi kutilgan kelgusi iqtisodiy

manfaatlarning holati o'zgarishi mumkin. Amortizatsiyaning to'g'ri chiziqli usuli emas, balki kamayib boruvchi qoldiq usuli o'rinligi yaqqol namoyon bo'lishi mumkin. Boshqa misol sifatida litsenziyada aks ettirilgan huquqlardan foydalanish kechiktirilishini, qaysiki biznes rejaning boshqa qismlarini tuxtatib qo'ygan holatini, keltirish mumkin. Bunday holatda, aktivdan oqib keladigan iqtisodiy manfaatlar keyingi davrlargacha olinmasligi mumkin.

Aniqsiz foydali xizmat muddatiga ega bo'lgan nomoddiy aktiv amortizatsiya qilinmasligi lozim.

BHXS 8 ga muvofiq, tadbirkorlik subektidan aniqsiz foydali xizmat muddatiga ega nomoddiy aktivning uning qoplanadigan qiymatini uning balans qiymatiga solishtirgan holda,

(a) har yili va

(b) qachonki nomoddiy aktivning qadrsizlanishi mumkin bo'lgan paytda qadrsizlanishga tekshirilishi talab etiladi.

Amortizatsiya qilinmaydigan nomoddiy aktivning foydali xizmat muddati hodisa va sharoitlar ushbu aktivning foydali xizmat muddati aniqsiz deb baholanishiga haligacha asos berishini aniqlash uchun har davrda qayta ko'rib chiqilishi lozim. Agar ular bunday xulosa uchun asos bermasa, foydali xizmat muddatining baholanishi aniqsizdan aniqqa o'zgarishi BHXS 8 ga muvofiq buxgalteriya hisobi maqsadida baholashdagi o'zgarish sifatida hisobga olinadi.

BHXS 36 ga muvofiq, nomoddiy aktivning foydali xizmat muddatini aniqsiz emas, balki aniq deb qayta ko'rib chiqish shuni ko'rsatadiki, aktivga zarar yetkazilgan bo'lishi mumkin. Natijada, tadbirkorlik subekti aktivning BHXS 36 ga muvofiq aniqlangan qoplanadigan qiymatini uning balans qiymatiga solishtirish orqali qadrsizlanishga tekshiradi va balans qiymatining qoplanadigan qiymatdan har qanday oshgan qismini qadrsizlanish bo'yicha zarar sifatida tan oladi.

Nomoddiy aktivga zarar yetkazilganligini aniqlash uchun tadbirkorlik subekti MHXS 36 ni qo'llaydi. Ushbu Standartda tadbirkorlik subekti qachon va qanday qilib o'z aktivlarining balans qiymatini ko'rib chiqishi, qanday qilib aktivning qoplanadigan qiymatini aniqlashi va qachon qadrsizlanish bo'yicha zararni tan olishi yoki tiklanishi kerakligi tushuntiriladi.

Quyidagi holatlarda nomoddiy aktiv hisobdan chiqarilishi lozim: (a) aktiv chiqib ketganida; yoki

(b) undan foydalanishdan yoki uning chiqib ketishidan hech qanday kelgusi iqtisodiy manfaatlar kutilmaganida.

Nomoddiy aktivning hisobdan chiqarilishi natijasida yuzaga keladigan foyda yoki zarar aktivning chiqib ketishidan olinadigan sof tushumlar, agarda bo'lsa, bilan aktivning balans qiymati o'rtasidagi farq sifatida aniqlanishi lozim. U foyda yoki zararda tan olinishi lozim, qachonki aktiv hisobdan chiqarilsa (bunda MHXS 17 da sotish va qayta ijaraga olish bo'yicha boshqa talablar belgilanmagan bo'lsa). Foyda asosiy faoliyatdan daromad sifatida tasniflanmasligi lozim.

Nomoddiy aktiv bir necha yo'llar bilan chiqib ketishi mumkin (masalan, sotish orqali, moliyaviy ijara kelishuvini tuzish orqali yoki hadya etish orqali). Bunday aktivning chiqib ketishi sanasini aniqlashda, tadbirkorlik subekti tovarlarni sotishdan tushgan daromadlarni tan olish bo'yicha BHXS 18 "Daromad" dagi mezonlarni qo'llaydi. BHXS 17 sotish va qayta ijaraga olish orqali aktivlarning chiqib ketishiga nisbatan qo'llaniladi.

Tadbirkorlik subekti aktivning balans qiymatida nomoddiy aktivning qismini almashtirish tanarxini tan olsa, u yeski almashtirilgan qismning balans qiymatini hisobdan chiqaradi. Agarda tadbirkorlik subekti uchun almashtirilgan qismning balans qiymatini aniqlash imkoni bo'lmasa, u almashtirish tannarxidan almashtirilgan qismning qiymati u sotib olinganda yoki ichki ishlab chiqilganda qancha bo'lganligini ko'rsatadigan ko'rsatkich sifatida foydalanishi mumkin.

Biznes birlashuvida qayta sotib olingan huquq holatida, agarda huquq uchinchi tomonga keyinchalik qayta chiqarilgan (sotilgan) bo'lsa, tegishli balans qiymati, agarda bo'lsa, qayta chiqarilish bo'yicha foyda yoki zararni aniqlashda foydalaniladi.

Nomoddiy aktivning chiqib ketishida uning o'rniga olinadigan tovon dastlab uning haqqoniy qiymatida tan olinadi. Agarda nomoddiy aktiv uchun to'lov kechiktirilsa, olingan tovon dastlab pul mablag'idagi narx ekvivalentida tan olinadi. Tovuinning nominal qiymati bilan pul mablag'idagi narx ekvivalenti o'rtasidagi farq BHXS 18 ga muvofiq foizli daromad sifatida tan olinadi va bu esa debitorlik qarz bo'yicha yeffektiv daromadlilikni aks ettiradi.

Aniq foydali xizmat muddatiga ega nomoddiy aktivning amortizatsiyasi to'xtatilmaydi, agar

nomoddiy aktiv boshqacha tarzda foydalanilmasa, bunda aktiv bo'yicha to'liq yeskirish hisoblangan bo'lmasa yoki u MHXS 5 ga muvofiq sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflanmagan bo'lsa (yoki sotishgamo'ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan chiqarish guruhiga kiritilmagan bo'lsa).

Tadbirkorlik subekti nomoddiy aktivlarning har bir turkumi uchun quyidagilarni ochib berishi lozim, bunda ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktivlar bilan boshqa nomoddiy aktivlarni farqlagan holda:

(a) foydali xizmat muddatlari aniqsiz yoki aniqligi va agarda aniq bo'lsa, foydali xizmat muddatlari va foydalanilgan amortizatsiya stavkasi;

(b) aniq foydali xizmat muddatlariga ega nomoddiy aktivlar uchun foydalanilgan amortizatsiya usullari;

(v) davr boshidagi va oxiridagi jami balans qiymati va (yig'ilgan qadrsizlanish bo'yicha zararlar bilan umumlashgan) har qanday jamg'arilgan amortizatsiya;

(g) umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotdagi nomoddiy aktivlarning har qanday amortizatsiyasi kiritilgan modda qator(lar)i;

(d) davr boshidagi va oxiridagi balans qiymatining solishtirmasi, bunda quyidagilarni aks ettirgan holda:

- qo'shimchalar, bunda ichki ishlab chiqilganlarini, alohida sotib olinganlarini va biznes birlashuvi orqali sotib olinganlarini alohida ko'rsatgan holda;

- MHXS 5 ga muvofiq sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan yoki sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan chiqarish guruhiga kiritilgan aktivlar va boshqa hisobdan chiqarishlar;

- BHXS 36 ga muvofiq boshqa umumlashgan daromadda tan olingan yoki tiklangan qadrsizlanish bo'yicha zararlar (agarda bo'lsa) natijasida davr mobaynida yuzaga keladigan ko'payishlar yoki kamayishlar;

- BHXS 36 ga muvofiq davr mobaynida foyda yoki zararlarda tan olingan qadrsizlanish bo'yicha zararlar (agarda bo'lsa);

- BHXS 36 ga muvofiq davr mobaynida foyda yoki zararlarda tiklangan qadrsizlanish zararlari (agarda bo'lsa);

- davr mobaynida tan olingan har qanday amortizatsiya;

- moliyaviy hisobotlarni tadbirkorlik subektining taqdimot valyutasiga o'tkazish va xorijiy bo'linmani taqdimot valyutasiga o'tkazish natijasida yuzaga keladigan sof kurs farqlari; va

(viii) davr mobaynida balans qiymatidagi boshqa o'zgarishlar.

Nomoddiy aktivlarning turkumi aktivlarning o'xshash xususiyatlari va tadbirkorlik subekti faoliyatida foydalanishi bo'yicha guruhlashni aks ettiradi. Alohida turkumlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

(a) brend nomlari;

(b) titul ma'lumotlari (nomlanishlar) va nashr nomlari; (v) kompyuter dastur taminotlari;

(g) litsenziyalar va franchayzinglar;

(d) avtorlik huquqlari, patentlar va boshqa industrial mulk huquqlari, xizmat va amaliyot huquqlari;

(ye) retseptlar, formulalar, modellar, dizaynlar va andozalar; va

(j) tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish jarayonidagi nomoddiy aktivlar.

Yuqorida qayd qilingan turkumlar kichikroq (kengroq) turkumlarga ajratiladi (umumlashtiriladi), agarda bu moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar uchun yanada o'rinliroq ma'lumotlarga olib kelsa.

Tadbirkorlik subekti BHXS 36 ga muvofiq qadrsizlangan nomoddiy aktivlar bo'yicha ma'lumotlarni ochib beradi.

BHXS 36 tadbirkorlik subektidan joriy davrda ahamiyatli ta'sirga ega yoki keyingi davrlarda ahamiyatli ta'sirga ega bo'lishi kutilgan

buxgalteriya hisobi maqsadida baholashdagi o'zgarishning xususiyati va miqdorini ochib berishni talab etadi. Bunday ma'lumotlar ochib berilishi quyidagilardagi o'zgarishlardan yuzaga kelishi mumkin:

- (a) nomoddiy aktivning foydali xizmat muddatining baholanishi; (b) amortizatsiya usuli; yoki
- (v) tugatish qiymatlar.

Tadbirkorlik subekti quyidagilarni ham ochib berishi lozim:

(a) aniqsiz foydali xizmat muddatga ega deb hisoblangan nomoddiy aktivlar uchun, ushbu aktivning balans qiymati va aniqsiz foydali xizmat muddati deb hisoblanishini tasdiqlaydigan sabablar. Ushbu sabablarni qayd qilishda, tadbirkorlik subekti shunday omil(lar)ni aks ettirishi lozimki, qaysiki aktivni aniqsiz foydali xizmat muddatga egaligini aniqlashda ahamiyatli o'rin tutgan.

(b) Tadbirkorlik subektining moliyaviy hisobotlarida ahamiyatli bo'lgan har qanday alohida nomoddiy aktivning izohi, balans qiymati va qolgan amortizatsiya davri.

(v) Davlat granti orqali sotib olingan va dastlab haqqoniy qiymatda tan olingan nomoddiy aktivlar uchun:

- ushbu aktivlar bo'yicha dastlab tan olingan haqqoniy qiymat;
- ularning balans qiymati; va
- tan olingandan so'ng ular tannarx bo'yicha hisobga olish modeli asosida yoki qayta baholash modeli asosida baholanganligi.

(g) Egalik huquqi cheklangan nomoddiy aktivlarning mavjudligi va balans qiymatlari hamda majburiyatlar uchun ta'minot sifatida ajratilgan nomoddiy aktivlarning balans qiymatlari.

(d) Nomoddiy aktivlarni sotib olish bo'yicha shartnomaviy majburiyatlarning summasi.

Agarda nomoddiy aktivlar qayta baholangan qiymatlarda hisobga olinsa, tadbirkorlik subekti quyidagilarni ochib berishi lozim:

(a) nomoddiy aktivlarning turkumi bo'yicha:

- qayta baholash sanasi;
- qayta baholangan nomoddiy aktivlarning balans qiymati; va
- balans qiymat, qaysiki nomoddiy aktivlarning qayta baholangan turkumi tan olingandan so'ng tannarx bo'yicha hisobga olish modelidan foydalangan holda baholanganda tan olinadigan; va

(b) Davr boshida va oxirida nomoddiy aktivlarga tegishli boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi, bu schyotdagi davr mobaynidagi o'zgarishlarni hamda qoldiqni aksiyadorlarga taqsimlashdagi har qanday cheklovlarni aks ettirgan holda.

Qayta baholangan aktivlar turkumlarini ochib berish maqsadlarida kengroq turkumlarga umumlashtirish zarur bo'lishi mumkin. Biroq turkumlar umumlashtirilmaydi, agarda bu ham tannarx bo'yicha hisobga olish modeli ham qayta baholash modeli bo'yicha hisoblangan qiymatlarni qamrab olgan nomoddiy aktivlar turkumining birikmasini keltirib chiqarsa.

Tadbirkorlik subekti davr mobaynida xarajat sifatida tan olingan tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish sarflarining jami summasini ochib berishi lozim.

Tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish sarflari bevosita tadqiqot yoki tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish faoliyatlariga tegishli barcha sarflarni qamrab oladi.

Tadbirkorlik subekti tomonidan quyidagi ma'lumotlarning ochib berilishi ma'qullanadi, biroq talab etilmaydi:

(a) har qanday to'liq amortizatsiya qilingan nomoddiy aktivning izohi, qaysiki hanuzgacha foydalanishda bo'lsa; va

(b) Tadbirkorlik subekti tomonidan nazorat qilinadigan, ammo aktivlar sifatida tan olinmagan, ahamiyatli nomoddiy aktivlarning qisqacha izohi, bunda aktivlar sifatida tan olinmasligiga sabab shuki, ular mazkur Standartdagi tan olish mezonini qanoatlantirmagan.

4.6.MHXS (IFRS) 5 “Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar va davom ettirilmaydigan faoliyat”

MHXS ning maqsadi sotish uchun mo'ljallangan aktivlarni hisobga olish va davom ettirilmaydigan faoliyat to'g'risida ma'lumotlarni taqdim etish va ochib berish bo'yicha talablarni belgilashdan iboradir. Xususan, MHXS quyidagilarni talab etadi:

(a) sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflash mezonlarini qanoatlantiradigan aktivlar balans qiymati bilan sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymat o'rtasidagi kamrog'ida baholanishini

va bunday aktivlar bo'yicha yeskirishni hisoblash to'xtatilishini; va

(b) sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflash mezonlarini qanoatlantiradigan aktivlar moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda alohida tarzda taqdim etilishini va davom ettirilmaydigan faoliyatlarning natijalari umumiy daromad to'g'risidagi hisobotda alohida tarzda taqdim etilishini.

Ushbu MHXS ning tasniflash va taqdim etish bo'yicha talablari tadbirkorlik subektining barcha tan olingan uzoq muddatli aktivlariga va barcha hisobdan chiqarish guruhlariga nisbatan qo'llaniladi. Mazkur MHXS ning baholash talablari barcha tan olingan uzoq muddatli aktivlariga va barcha hisobdan chiqarish guruhlariga nisbatan qo'llaniladi.

BHXS 1 "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish" ga muvofiq uzoq muddatli sifatida tasniflangan aktivlar ular mazkur MHXS ga muvofiq sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanish mezonlarini qanoatlantirgunga qadar joriy aktivlar sifatida qayta tasniflanmasligi lozim. Faqatgina qayta sotish maqsadi bilan sotib olingan holda, tadbirkorlik subekti odatda uzoq muddatli sifatida hisoblashi mumkin bo'lgan turkum aktivlari joriy sifatida tasniflanmasligi lozim, bunda ular mazkur MHXS ga muvofiq sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanish

mezonlarini qanoatlantirmaguncha.

Ayrim holatlarda, tadbirkorlik subekti aktivlar guruhini, yehtimol ba'zi bevosita bog'liq majburiyatlar bilan birga, yagona operatsiyada hisobdan chiqaradi. Bunday hisobdan chiqarish guruhi pulni yuzaga keltiradigan birliklar guruhi, yagona pulni yuzaga keltiradigan birlik, yoki pulni yuzaga keltiradigan birlik qismi bo'lishi mumkin. Guruh tadbirkorlik subektining har qanday aktivlarini va har qanday majburiyatlarini, jumladan joriy aktivlarni, joriy majburiyatlarni va mazkur MHXS ning baholash talablaridan istisno qilingan aktivlarni, o'z ichiga olishi mumkin. Agarda mazkur MHXS ning baholash talablari doirasidagi uzoq muddatli aktiv hisobdan chiqarish guruhining qismi bo'lsa, mazkur MHXS ning baholash talablari butun guruhga nisbatan qo'llanilib, buning natijasida guruh uning balans qiymati bilan sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati o'rtasidagi kamrog'ida baholanadi. Mazkur MHXS ning baholash shartlari quyidagi aktivlarga (qaysiki keltirilgan MHXSlar orqali qamrab olinadi) nisbatan, alohida aktivlar sifatida yoki hisobdan chiqarish guruhining qismi sifatida, qo'llanilmaydi:

(a) muddati uzaytirilgan soliq aktivlari (MHXS 12 «Foyda soliqlari»).

(b) xodimlar daromadlaridan yuzaga keladigan aktivlar (MHXS 19 «Xodimlar daromadlari»).

(v) MHXS 9 «Moliyaviy instrumentlar» ning qo'llash doirasidagi moliyaviy aktivlar.

(g) BHXS 40 «Investitsion mulk» dagi haqqoniy qiymat bo'yicha hisobga olish modeliga muvofiq hisobga olinadigan uzoq muddatli aktivlar.

(d) BHXS 41 «Qishloq xo'jaligi» ga muvofiq sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatda baholanadigan uzoq muddatli aktivlar.

(ye) MHXS 4 «Sug'urta shartnomalari» da ta'riflangan sug'urta shartnomalari asosida shartnomaviy huquqlar.

Sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanadigan uzoq muddatli aktivlarga (yoki hisobdan chiqarish guruhiga) nisbatan qo'llaniladigan mazkur MHXS dagi tasniflash, taqdim etish va baholash talablari o'zlarining maqomi bo'yicha mulk egalari sifatida faoliyat yuritadigan mulk egalari uchun taqsimotga mo'ljallangan sifatida tasniflanadigan (mulk egalari uchun taqsimotga mo'ljallangan) uzoq muddatli aktivlarga (yoki hisobdan chiqarish guruhiga) nisbatan ham qo'llaniladi.

Mazkur MHXS sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan uzoq muddatli aktivlarga (yoki hisobdan chiqarish guruhlariga) yoki davom ettirilmaydigan faoliyatlarga nisbatan talab etilgan ochib berishlarni belgilaydi. Boshqa MHXS lardagi ma'lumotlarni ochib berish bo'yicha talablar bunday aktivlarga (yoki hisobdan chiqarish guruhlariga) nisbatan qo'llanilmaydi, bunda ushbu MHXSlar quyidagilarni talab yetmaguncha:

(a) sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan uzoq muddatli aktivlarga (yoki hisobdan chiqarish guruhlariga) yoki davom ettirilmaydigan

faoliyatlarga nisbatan muayyan ma'lumotlarni ochib berish; yoki

(b) MHXS 5 ning baholash talabi doirasida bo'lmagan hisobdan chiqarish guruhidagi aktivlar va majburiyatlarning baholanishi to'g'risidagi ma'lumotlar ochib berilishi va bunday ochib beriladigan

ma'lumotlar moliyaviy hisobotlarga boshqa izohlarda oldin ta'minlanmagan bo'lishi.

Sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan uzoq muddatli aktivlarga (yoki hisobdan chiqarish guruhlariga) yoki davom ettirilmaydigan faoliyatlar to'g'risidagi qo'shimcha ma'lumotlarni ochib berish MHXS 1 ning umumiy talablariga, moslikni ta'minlash uchun zarur bo'lishi mumkin.

Tadbirkorlik subekti uzoq muddatli aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflashi lozim, agarda uning balans qiymati uzluksiz foydalanish orqali emas, balki asosan sotuv operatsiyasi orqali qoplasa.

Buni amalga oshirish uchun, aktiv (yoki hisobdan chiqarish guruhi) o'zining joriy holatida bevosita sotuv uchun mavjud bo'lishi shart, bunda u faqatgina bunday aktivlar (yoki hisobdan chiqarish guruhlarini) bo'yicha odatiy va majburiy bo'lgan shartlarga shartli ravishda bo'ladi va uning sotuvi yuqori yehtimolli bo'lishi shart.

Sotuv yuqori yehtimolli bo'lishi uchun, rahbariyatning tegishli darajasi aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) sotish rejasini qabul qilishi shartva xaridorni izlash va rejani bajarish bo'yicha faol dasturning tashabbusi amalga oshirilishi shart. Bundan tashqari, aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) uning joriy haqqoniy qiymatiga nisbatan oqilona narxda sotish bo'yicha faol choralar amalga oshirilishi shart. Shu bilan birga, sotuv tasniflash sanasidan boshlab bir yil ichida tugatilgan sotuv sifatida tan olinishni qanoatlantirishi ko'zda tutilishi lozim va rejani bajarish uchun talab etilgan choralar shuni ko'rsatishi lozimki, rejaga nisbatan yirik o'zgarishlar amalga oshirilishining yoki reja bekor qilinishining yehtimoli juda kam. Aksiyadorlarning tasdiqlash yehtimoli (agarda qonunchilikda talab etilsa) sotuv yuqori yehtimolli bo'lishini baholashning qismi sifatida ko'rib chiqilishi kerak.

Sho'ba tadbirkorlik subekti ustidan nazoratni yo'qotishni qamrab oladigan sotuv rejasini qabul qiladigan tadbirkorlik subekti ushbu shu'baning jami aktivlarini va majburiyatlarini sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflashi lozim, bunda tadbirkorlik subekti sotuvdan so'ng o'zining sobiq shu'basida nazorat qilinmaydigan ulushni saqlab qolishidan qat'iy nazar.

Hodisalar yoki holatlar sotuvni tugallash davrini bir yildan ortiqmuddatga uzaytirishi mumkin. Sotuvni tugallash uchun talab etilgan davrning uzaytirilishi aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanishidan to'smaydi, agarda muddatini uzaytirishga tadbirkorlik subekting nazoratidan tashqarida bo'lgan hodisalar yoki holatlar sabab bo'lsa va tadbirkorlik subekti aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) sotish bo'yicha o'z rejasini saqlab qolishi

to'g'risida yetarlicha dalil mavjud bo'lsa. Sotuv operatsiyalari uzoq muddatli aktivlarni boshqa uzoq muddatli aktivlarga ayirboshlashlarni o'z ichiga oladi, qachonki ayirboshlash BHXS 16 "Asosiy vositalar" ga muvofiq tijoriy mohiyatga ega bo'lsa.

Qachonki tadbirkorlik subekti uzoq muddatli aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) faqatgina uni keyin hisobdan chiqarish maqsadi bilan sotib olsa, u uzoq muddatli aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) sotib olish sanasida sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflashi lozim.

Qachonki tadbirkorlik subekti uzoq muddatli aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) mulk egalari taqsimlash to'g'risida qaror qabul qilsa, aktiv (yoki hisobdan chiqarish guruhi) mulk egalari taqsimot uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanadi. Bunday holat bo'lishi uchun, aktivlar o'zlarining joriy holatida bevosita taqsimlanish uchun mavjud bo'lishi shart va taqsimlash yuqori yehtimolga ega bo'lishi shart. Taqsimlash yuqori yehtimolli bo'lishi uchun, taqsimlashni tugallash choralari tashabbusi amalga oshirilgan bo'lishi shart va tasniflash sanasidan boshlab bir yil ichida tugallanishi ko'zda tutilishi kerak. Taqsimlashni tugallash uchun talab etilgan choralar shuni ko'rsatishi lozimki, taqsimlashga nisbatan yirik o'zgarishlar amalga oshirilishining yoki taqsimlash bekor qilinishining yehtimoli juda kam. Aksiyadorlarning tasdiqlash yehtimoli (agarda qonunchilikda talab etilsa) taqsimlash yuqori yehtimolli bo'lishini baholashning qismi sifatida ko'rib chiqilishi kerak.

Tadbirkorlik subekti foydalanilishi to'xtatiladigan uzoq muddatli aktivlarni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflamasligi lozim. Bunga sabab shuki, uning balans qiymati asosan ukluksiz foydalanishdan qoplanadi. Foydalanilishi to'xtatiladigan uzoq muddatli aktivlar (hisobdan chiqarish guruhlarini) o'zlarining iqtisodiy foydalanish muddatlari oxiriga qadar foydalaniladigan uzoq muddatli aktivlarni (hisobdan chiqarish guruhlarini) hamda sotiladigan emas, balki yopiladigan uzoq muddatli aktivlarni (hisobdan chiqarish guruhlarini) o'z ichiga oladi.

Tadbirkorlik subekti foydalanishdan vaqtinchalik ozod etilgan uzoq muddatli aktivni xuddiki undan foydalanish to'xtatilgandek hisobga olmasligi lozim.

1- misol. Kompaniya bosh boshqarmasi binosini sotish

Kompaniya bosh boshqarma binosini sotish rejasini tuzdi.

A) Kompaniya xaridorga binoni to'la bo'shatgandan so'ng beradi. Bo'shatish uchun ketadigan vaqt shunday sotishlar uchun umumiy vaqt kabi qaraladi. Demak, aktivni tezda sotish talabi bajarilmoqda.

V) Kompaniya bu binoni yangi bino to'la bitguncha ishlatadi. Bu kechiktirish kompaniya tomonidan binoni tezda sotish zarur emasligini bildiradi. Mazkur mezon yangi binoni to'la bitirmaguncha ko'chib o'tish mumkin emasligini ifodalaydi.

Sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan uzoq muddatli aktivlarni (yoki hisobdan chiqarish guruhlarini) baholash

Uzoq muddatli aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) baholash Tadbirkorlik subekti sotish uchun mo'ljallangan sifatida

tasniflangan uzoq muddatli aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) uning balans qiymati bilan sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati o'rtasidagi kamrog'ida baholashi lozim.

Tadbirkorlik subekti mulk egalariga taqsimlash uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan uzoq muddatli aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) uning balans qiymati bilan taqsimlash xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati o'rtasidagi kamrog'ida baholashi lozim.

Agarda yangi sotib olingan aktiv (yoki hisobdan chiqarish guruhi) sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanish mezonlarini qanoatlantirsa, dastlabki tan olinishda aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) uning balans qiymati, agarda shunday tasniflanmagan bo'lsa (maslan, tannarxda), bilan sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati o'rtasidagi kamrog'ida baholanishiga olib keladi. Demak, agarda aktiv (yoki hisobdan chiqarish guruhi) biznes birlashuvining qismi sifatida sotib olinsa, u sotishxarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatda baholanishi lozim.

Qachonki sotuv bir yildan ortiq muddatda sodir bo'lishi kutilsa, tadbirkorlik subekti sotish xarajatlarini ularning keltirilgan qiymatida baholashi lozim. Vaqt o'tishidan yuzaga keladigan sotish xarajatlarining keltirilgan qiymatidagi har qanday ko'payish foyda yoki zararda moliyalashtirish xarajati sifatida taqdim etilishi lozim.

Aktivning (yoki hisobdan chiqarish guruhining) sotish uchun mo'ljallangan sifatida dastlabki tasniflanishidan bevosita oldin, aktivning (yoki guruhdagi barcha aktivlar va majburiyatlarning) balans qiymatlari o'rinli MHXSlarga muvofiq baholanishi lozim.

Hisobdan chiqarish guruhining keyingi qayta baholanishida, hisobdan chiqarish guruhining sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati qayta baholanishidan oldin, mazkur MHXS ning baholash talablari doirasida bo'lmagan, ammo sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan chiqarish guruhiga kiritilgan, har qanday aktivlarning va majburiyatlarning balans qiymatlari o'rinli MHXSlarga muvofiq qayta baholanishi lozim.

Tadbirkorlik subekti aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatgacha har qanday dastlabki yoki keyingi qisman hisobdan chiqarish bo'yicha qadrsizlanish zararini tan olishi lozim.

Tadbirkorlik subekti aktivning sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatidagi har qanday keyingi ko'payish bo'yicha foydani tan olishi lozim, ammo bu mazkur MHXS ga muvofiq yoki oldin BHXS 36 "Aktivlarning qadrsizlanishi" ga muvofiq tan olingan yig'ilgan qadrsizlanish zararidan ortiq summada bo'lmasligi lozim.

Tadbirkorlik subekti hisobdan chiqarish guruhining sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatidagi har qanday keyingi ko'payish bo'yicha foydani tan olishi lozim:

(a) buni amalga oshirish hisobdan chiqarish guruhining sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati qayta baholanishidan oldin, mazkur MHXS ning baholash talablari doirasida bo'lmagan, ammo sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan chiqarish guruhiga kiritilgan, har qanday aktivlarning va majburiyatlarning balans qiymatlari o'rinli MHXSlarga muvofiq muvofiq tan olinmagan darajada bo'ladi; ammo

(b) bu mazkur MHXS ga muvofiq yoki oldin MHXS 36 ga muvofiq, mazkur MHXS ning

baholash talablari doirasida bo'lgan uzoq muddatli aktivlar bo'yicha tan olingan yig'ilgan qadrsizlanish zararidan ortiq summada bo'lmasligi lozim.

Uzoq muddatli aktiv (yoki hisobdan chiqarish guruhi) sotuvining sanasi holatiga oldin tan olinmagan foyda yoki zarar hisobdan chiqarish sanasida tan olinishi lozim.

Tadbirkorlik subekti uzoq muddatli aktiv bo'yicha u sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanganda yoki sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan chiqarish guruhining qismi bo'lganda yeskirish (yoki amortizatsiya) hisoblamasligi lozim. Sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan chiqarish guruhining majburiyatlariga tegishli foizli va boshqa xarajatlarning tan olinishi davom ettirilishi lozim.

2- misol.

1 noyabr 2017 yilda kompaniya o'zining bir ma'muriy binosini sotishga qo'ydi. 1 dekabr 2017 yilda bino baholovchi tomonidan aniqlangan haqoniy qiymati 800000 sh.b. da sotuvga qo'yildi. Sotish xarajatlari bino qiymatining 5 % ni tashkil qiladi. 1 dekabr 2017 yilda binoning balans qiymati 870000 sh.b. Bino uchun kompaniya qayta baholash modelidan foydalanadi. 1 dekabr 2017 yilda binoning qayta baholash bo'yicha xazira schyotida (kapital schyoti) 90000 sh.b. mavjud. 31 dekabr 2017 yil va 1 fevral 2018 yilda bino sotilmagan va uning qiymati o'zgarmagan. 1 dekabr 2017 yildan binoga amortizatsiya hisoblanmayapti.

Aktivni sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivga amlashtirish kerak.

Agarda tadbirkorlik subekti aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) sotish uchun

mo'ljallangan sifatida tasniflangan bo'lsa, tadbirkorlik subekti aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflashni to'xtatishi lozim.

Tadbirkorlik subekti sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanishi to'xtaydigan (yoki sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan chiqarish guruhiga kiritilishi to'xtaydigan) uzoq muddatli aktivni quyidagilarning kamrog'ida baholashi lozim:

(a) aktiv (yoki hisobdan chiqarish guruhi) sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanishidan oldingi uning balans qiymatining shunday

yeskirish, amortizatsiya yoki qayta baholashlar summasiga to'g'rilanganiki, qaysiki tan olingan bo'lar yedi, agarda aktiv (yoki hisobdan chiqarish guruhi) sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanmaganda yedi, va

(b) keyingi sotmaslik qarori sanasidagi uning tiklash summasi.

Tadbirkorlik subekti sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanishdan to'xtaydigan uzoq muddatli aktivning balans qiymatiga nisbatan har qanday to'g'rilashni davomiy faoliyatlardan foyda yoki zararda hisobga olishi lozim. Sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanishdan buyon davrlar bo'yicha moliyaviy hisobotlar mos tarzda o'zgartirilishi lozim, agarda sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanishdan

to'xtaydigan hisobdan chiqarish guruhi yoki uzoq muddatli aktiv shu'ba tadbirkorlik subekti, birgalikdagi faoliyat, qo'shma korxona, qaram tadbirkorlik subekti, yoki qo'shma korxonadagi yoki qaram tadbirkorlik subektidagi ulushning qismi bo'lsa. Agarda tadbirkorlik subekti sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan chiqarish guruhidan alohida aktiv yoki majburiyatni chiqarib tashlasa, sotiladigan hisobdan chiqarish guruhining qolgan aktivlari va majburiyatlari guruh sifatida baholanishda davom etishi lozim. Aks holda, sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanish mezonlarini alohida tarzda qanoatlantiradigan guruhning qolgan uzoq muddatli aktivlari alohida tarzda ularning balans qiymatlari bilan ushbu sanadagi sotish xarajatlari chegirilgandagi haqoniy qiymatlari o'rtasidagi kamrog'ida baholanishi lozim. Tadbirkorlik subekti moliyaviy

hisobotlardan foydalanuvchilarga davom ettirilmaydigan faoliyatlar va uzoq muddatli aktivlarning (yoki hisobdan chiqarish guruhlarining) moliyaviy ta'sirlarini baholashda yordam beradigan ma'lumotlarni taqdim etishi va ochib berishi lozim.

Tadbirkorlik subektining bo'lagi tadbirkorlik subektining qolgan qismidan, operatsion tarzda va moliyaviy hisobot maqsadlari bo'yicha, aniqfarqlanishi mumkin bo'lgan faoliyatlarni va pul oqimlarini qamrab oladi. Boshqacha aytganda, tadbirkorlik subektining bo'lagi foydalanishda bo'lgan paytida pulni yuzaga keltiradigan birlik yoki pulni yuzaga keltiradigan birliklar guruhi bo'ladi.

Davom ettirilmaydigan faoliyat tadbirkorlik subektining shunday bo'lagi bo'ladiki, qaysiki

hisobdan chiqarilgan bo'lad, yoki sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan bo'lad, hamda

(a) biznesning asosiy yo'nalishini yoki faoliyatlarining geografik joyini aks ettiradi,

(b) biznesning asosiy yo'nalishini yoki faoliyatlarining geografik joyini hisobdan chiqarish bo'yicha yagona muvofiqlashtirilgan rejaning qismibo'lad yoki

(v) faqatgina qayta sotish maqsadi bilan sotib olingan shu'ba tadbirkorlik subekti bo'lad.

Tadbirkorlik subekti quyidagilarni ochib berishi lozim:

(a) umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotda quyidagilarning jamini qamrab oladigan yagona summani:

- davom ettirilmaydigan faoliyatlarining soliqdan so'nggi foyda yokizarari va

- sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatda baholash bo'yicha yoki davom ettirilmaydigan faoliyatni tashkil etadigan aktivlar yoki hisobdan chiqarish guruh(lar)ining hisobdan chiqarilishi bo'yicha tan olingan soliqdan so'nggi foyda yoki zarar.

(b) (a) dagi yagona summaning quyidagilar asosida tahlili:

- davom ettirilmaydigan faoliyatlarining daromadi, xarajatlari va soliqdan oldingi foyda yoki zarari;

- BHXS 12 orqali talab etilgan tegishli daromad solig'i xarajati;

va

- sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatda baholash

bo'yicha yoki davom ettirilmaydigan faoliyatni tashkil etadigan aktivlar yoki hisobdan chiqarish guruh(lar)ining hisobdan chiqarilishi bo'yicha tan olingan soliqdan so'nggi foyda yoki zarar.

Tahlil izohlarda yoki umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotda taqdim etilishi mumkin. Agarda u umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotda taqdim etilsa, u davom ettirilmaydigan faoliyatlarga tegishli sifatida belgilangan bobda, ya'ni davomiy faoliyatlardan alohida tarzda, taqdim etilishi lozim. Tahlil sotib olinishida sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanish mezonlarini qanoatlantiradigan yangi sotib olingan shu'ba tadbirkorlik subektlari bo'lgan hisobdan chiqarish guruhlari uchun talab etilmaydi.

(v) davom ettirilmaydigan faoliyatlarining operatsion, investitsion va moliyalashtirish faoliyatlariga tegishli sof pul oqimlari. Ushbu ochib beriladigan ma'lumotlar izohlarda yoki moliyaviy hisobotlarda taqdim etilishi mumkin. Ushbu ochib beriladigan ma'lumotlar sotib olinishida sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanish mezonlarini qanoatlantiradigan yangi sotib olingan shu'ba tadbirkorlik subektlari bo'lgan hisobdan chiqarish guruhlari uchun talab etilmaydi.

(g) bosh tashkilotning mulk egalariga tegishli bo'lgan davomiy faoliyatlardan va davom ettirilmaydigan faoliyatlardan daromad summasi. Ushbu ochib beriladigan ma'lumotlar izohlarda yoki umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotda taqdim etilishi mumkin.

Tadbirkorlik subekti a'lumotlarni moliyaviy hisobotlarda taqdim etilgan oldingi davrlar uchun qayta taqdim etishi lozimki, bunda ochib beriladigan ma'lumotlar taqdim etilgan yeng oxirgi davr bo'yicha hisobot davri oxiri holatiga davom ettirilmaydigan barcha faoliyatlarga tegishli bo'lad.

Oldingi davrdagi davom ettirilmaydigan faoliyatning hisobdan chiqarilishiga bevosita tegishli bo'lgan davom ettirilmaydigan faoliyatlarda oldin taqdim etilgan summalarga nisbatan joriy davrdagi to'g'rilanishlar davom ettirilmaydigan faoliyatlarda alohida tarzda tasniflanishi lozim. Bunday to'g'rilashlarning xususiyati va summasi ochib berilishi lozim. Ushbu

to'g'rilanishlar yuzaga kelishi mumkin bo'lgan holatlarga misollar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

(a) hisobdan chiqarish operatsiyasining shartlaridan yuzaga keladigan noaniqliklarning bartaraf etilishi, masalan sotib oluvchi bilan sotib olish narxi to'g'rilanishlarini va qoplash masalalarini hal qilish.

(b) qismning hisobdan chiqarilishidan oldin uning faoliyatlaridan va unga bevosita tegishli bo'lgan holda yuzaga keladigan noaniqliklarning bartaraf etilishi, masalan sotuvchi tomonidan saqlanadigan yekologik va mahsulot kafolati bo'yicha majburiyatlar.

(v) xodimlarning haqlari tizimi majburiyatini hisob-kitob qilinishi, bunda hisob-kitob hisobdan chiqarish operatsiyasiga bevosita bog'liq bo'lish sharti ostida bo'lad.

Agarda tadbirkorlik subekti tadbirkorlik subekting qismini sotish uchun mo'ljallangan sifatida

tasniflashni to'xtatsa, davom ettirilmaydigan faoliyatlarda taqdim etilgan qism faoliyatlarining natijalari qayta tasniflanishi va taqdim etilgan barcha davrlar bo'yicha davomiy faoliyatlardan daromad tarkibiga kiritilishi lozim. Oldingi davrlar uchun summalar qayta taqdim etilgandek tasvirlanishi lozim.

Davom ettirilmaydigan faoliyat ta'rifini qanoatlantirmaydigan va sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan uzoq muddatli aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) qayta baholash bo'yicha har qanday foyda yoki zarardavomiy faoliyatlardan foyda yoki zararda aks ettirilishi lozim.

Sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan uzoq muddatli aktivni yoki hisobdan chiqarish guruhini taqdim etish.

Tadbirkorlik subekti sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan uzoq muddatli aktivni va sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan chiqarish guruhining aktivlarini moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda boshqa aktivlardan alohida tarzda taqdim etishi lozim. Sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan chiqarish guruhining majburiyatlari moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda boshqa majburiyatlardan alohida tarzda taqdim etilishi lozim. Ushbu aktivlar va majburiyatlar o'zaro hisob-kitob qilinmasligi va yagona summa sifatida taqdim etilmasligi lozim. Sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan aktivlar va majburiyatlarning asosiy turkumlari moliyaviy holat to'g'risidagihisobotda yoki izohlarda alohida tarzda taqdim etilishi lozim. Tadbirkorlik subekti sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan uzoq muddatli aktivga (yoki hisobdan chiqarish guruhiga) tegishli holda boshqa umumlashgan daromadda tan olingan har qanday yig'ilgan daromad yoki xarajatni alohida tarzda taqdim etishi lozim.

Agarda hisobdan chiqarish guruhi sotib olishda sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflash mezonini qanoatlantiradigan yangi sotib olingan shu'ba tadbirkorlik subekti bo'lsa, aktivlar va majburiyatlarning asosiy turkumlarining ochib berilishi talab etilmaydi.

Tadbirkorlik subekti yeng oxirgi taqdim etilgan davr uchun moliyaviy

holat to'g'risidagi hisobotda tasniflashni aks ettirish maqsadida oldingidavrlar uchun moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan uzoq muddatli aktivlar yoki hisobdan chiqarish guruhlarining aktivlari va majburiyatlari bo'yicha taqdim etilgan summalarni qayta tasniflamasligi yoki qayta taqdim yetmasligi lozim.

Tadbirkorlik subekti uzoq muddatli aktiv (yoki hisobdan chiqarish guruhi) sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan yoki sotilgan davrdagi izohlarda quyidagi ma'lumotlarni ochib berishi lozim:

(a) uzoq muddatli aktivning (yoki hisobdan chiqarish guruhining) izohi;

(b) sotuvga tegishli bo'lgan yoki kutilgan hisobdan chiqarishga olib keladigan dalillar va holatlarning izohi va ushbu hisobdan chiqarishningtarzi va muddati;

(v) agarda umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotda alohida taqdim etilmagan bo'lsa, umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotda ushbu foyda yoki zararni qamrab oladigan bob;

(g) agarda qo'llash mumkin bo'lsa, uzoq muddatli aktiv (yoki hisobdan chiqarish guruhi) MHXS 8 "Operatsion segmentlar"ga muvofiq taqdim etiladigan hisobot segmenti.

Agar uzoq muddatli aktivni (yoki hisobdan chiqarish guruhini) sotish rejasini o'zgartirish qarorining davrida, tadbirkorlik subekti qarorga olib keladigan dalillar va holatlarning izohini va qarorning davr va taqdim etilgan oldingi davrlar uchun faoliyatlar natijalariga ta'sirini ochib berishi lozim.

MHXS sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflash mezonini qanoatlantiradigan uzoq muddatli aktivlarga (yoki hisobdan chiqarish guruhlariga) va davom ettirilmaydigan sifatida tasniflash mezonini qanoatlantiradigan faoliyatlarga nisbatan MHXS ning kuchga kirish sanasidan keyin prospektiv tarzda qo'llanilishi lozim. Tadbirkorlik subekti MHXS ning talablarini sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflash mezonini qanoatlantiradigan barcha uzoq muddatli aktivlarga (yoki hisobdan chiqarish guruhlariga) va davom ettirilmaydigan sifatida tasniflash mezonini qanoatlantiradigan faoliyatlarga nisbatan MHXS ning kuchga kirish sanasidan oldingi har qanday sanadan keyin qo'llashi mumkin, agarda MHXS ni qo'llash uchun zarur bo'lgan baholashlar va boshqa ma'lumotlar ushbu mezonlar dastlab qanoatlantirilgan paytda olingan bo'lsa.

Nomoliyaviy aktivlarni baholash

Standartlar	Dastlabki baholash	Qayta baholash	Qadrsizlanish (36 BHMS)
BHXS (IAS) 2 “Tovar-moddiyaxiralar”		Tannarx va sof sotish qiymatidan yeng kichigi	Qo‘llanilmaydi
MHXS (IFRS) 5 “Sotish uchun mo‘ljallangan uzoq muddatliaktivlar		Balans va haqqoniy qiymatidan yeng kichigi minus sotish xarajatlari (amortizatsiyalanmaydi)	Qo‘llanilmaydi

BHXS (IAS) 16 “Asosiy vositalar”	Tannarx	Xaqiqiy xarajatlarmodeli (amortizatsiyalanadiyerdan tashqari)	Qo‘llaniladi
BHXS (IAS) 40 “Investitsionmulk”	Tannarx	Xaqiqiy xarajatlarmodeli (amortizatsiyalanadi)	Qo‘llaniladi
BHXS (IAS) 38 “Nomoddiyaktivlar”	Tannarx	Xaqiqiy xarajatlarmodeli (amortizatsiyalanadi muddatsiz aktivlar)	Qo‘llaniladi

Tayanch so‘zlar.

Mulk, bino, mashina va asbob-uskunalar – moddiy aktivdir, ular: a) korxonalar tomonidan ishlab chiqarishda yoki tovar va xizmatlarni ta‘min etishda, yoki ma‘muriy maqsadlarda qo‘llanilishga mo‘ljallangan va bir qancha aktivlarni tutib turish yoki ta‘mir o‘tkazishda qo‘llaniladigan vositalarni ham o‘z ichiga olishi mumkin; b) davom etish asosida foydalanish maqsadida xarid qilingan yoki qurilgan; s) biznesning odatdagi kursi bo‘yicha sotishga mo‘ljallanmagan vositalardir.

Mulk, bino, mashina va asbob-uskunalar tasarruf qilinishi – bu ushbu aktivlarning realizatsiyasi, to‘liq yeskirishi va yaroqsizligi tufayli tugatilishi, buzib tashlanishi, almashtirilishi va boshqa chiqarilishidir.

Nomoddiy aktivlar – bu jismoniy shaklga ega bo‘lmagan identifikatsiyalanadigan nomoddiy aktiv bo‘lib, ishlab chiqarish yoki tovarlarni sotish va xizmatlarni ko‘rsatish, boshqa shaxslarga ijaraga berish yoki ma‘muriy maqsadlarda foydalanish uchun mo‘ljallangan pul bo‘lmagan aktivdir.

Depresiatsiya - bu mulk, mashina va asbob-uskunalar (yer kirmaydi) tannarxining ularning foydali xizmat qilish muddatiga sistematik va o‘zaro bog‘liq holda taqsimlashdir.

Amortizatsiya - bu nomoddiy aktivlarni xarid qilib olish tannarxini ularning foydali xizmat qilish muddatiga sistematik va o‘zaro bog‘liq holda taqsimlashdir.

Kapital xarajatlar – bu (1) sifatini yuksaltirish (improve quality) (bettermens or improvemens); (2) aktivlarning xizmat qilish muddatini uzaytirishga olib keladigan (yextent the life) sarflarga aytiladi.

Zahiralarning tannarxi – bu 1. Zahiralarning xaridi bilan bog‘liq barcha xarajatlar; 2. Qayta ishlash xarajatlari; va 3. Zahiralarni joriy holatga va joriy joylashtirish joyiga yetkazish bilan bog‘liq boshqaxarajatlardir.

Realizatsiyaning sof qiymati – yaxshi xabardor bo‘lgan, ushbu operatsiyani amalga oshirishda hayrixoh bo‘lgan tamon bilan umumiy shartlarda amalga oshiriladigan bitimlarning yuz berishi natijasida aktivlarni chiqarilishiga oid xarajatlarni chigirib tashlagandan keyin realizatsiya qilishdan

olingan summasidir.

Qadrsizlanishdan ko‘rilgan zarar – aktivning balans qiymatining qoplanadigan miqdordan ortgan summasidir. Qurilish Shartnomasi - biron bir aktivni yoki o‘zining loyihasi, texnologiyasi va vazifasi yoki yakuniy foydalanish maqsadi bo‘yicha o‘zaro aloqador va bir biriga chambarchas bog‘liq aktivlar guruhini qurish uchun maxsus kelishilgan shartnomadir.

Narxi qat’iy belgilangan shartnoma - qat’iy belgilangan narxga yoki qurilish ishlarining birligiga qat’iy belgilangan stavkaga (bu stavka ba’zi hollarda xarajatlar o‘zgarishi sababli qayta ko‘rib chiqiladi) pudratchi rozi bo‘lgan qurilish shartnomasidir.

“Xarajatlar plyus” shartnomasi – bunday shartnomaga ko‘ra pudratchiga yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan yoki boshqacha qilib oldindan belgilangan harajatlar va ularga qo‘shimcha ushbu xarajatlar summasining ma’lum foizi yoki qat’iy belgilangan mukofot summasi qoplanadi.

Tovar-moddiy zaxiralar – bu quyidagi aktivlardir:

(a) odatdagi faoliyat doirasida sotish uchun mo‘ljallangan ; (b) bunday sotuv uchun ishlab chiqarish jarayonida bo‘lgan; yoki

(v) ishlab chiqarish jarayonida yoki xizmatlar ko‘rsatilishida foydalanilishi ko‘zlangan xom ashyo va materiallar ko‘rinishidagi aktivlar.

Sotish qiymati - bu odatdagi faoliyat davomida ishlab chiqarishni oxiriga yetkazish bo‘yicha xarajatlar va sotishni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan va taxminiy baholangan xarajatlar chegirib tashlangan sotish bahosidir.

Haqqoniy qiymat - bu baholash sanasida bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi odatdagi operatsiyada aktivni sotishda olinishi mumkin bo‘lgan yoki majburiyatni o‘tkazishda to‘lanishi mumkin bo‘lgan narxdir (MHXS 13 “Haqqoniy qiymatni baholash” ga qarang.)

5- Mavzu. Baholashni hisobga oluvchi standartlarining tavsifi

5.1. BHXS (IAS) 36 “Aktivlarning qadrsizlanishi”

Mazkur Standartning maqsadi tadbirkorlik subekti tomonidan qo‘llaniladigan shunday tartiblarni belgilashdan iboratki, bunda uning aktivlari ularning qoplanadigan qiymatdan ortiq bo‘lmagan summada hisobga olinganligi ta’minlanadi. Aktiv uning balans qiymati aktivdan foydalanish yoki uni sotish orqali qoplanadigan summadan oshsa, ushbu aktiv o‘zining qoplanadigan qiymatidan ortiq summada hisobga olingan bo‘ladi. Agarda ushbu holat yuz bersa, aktiv qadrsizlangan deb hisoblanadi va mazkur Standart tadbirkorlik subektidan qadrsizlanish zararini tan olishni talab etadi. Ushbu Standart tadbirkorlik subekti qadrsizlanish zararini qachon qayta tiklashi kerakligini hamda ochib berilishi lozim bo‘lgan ma’lumotlarni belgilaydi.

Mazkur standart quyidagilardan tashqari barcha aktivlarning qadrsizlanishini hisobga olishda qo‘llanilishi lozim:

(a) tovar-moddiy zahiralar (BHXS 2 «Tovar-moddiy zahiralar» ga qarang);

(b) qurilish shartnomalaridan yuzaga keladigan aktivlar (BHXS 11

«Qurilish shartnomalari» ga qarang);

(v) muddati kechiktirilgan soliq aktivlari (BHXS 12 «Foyda soliqlari» ga qarang);

(g) xodimlarga haqlarni to‘lashdan yuzaga keladigan aktivlar (BHXS 19

«Xodimlarning daromadlari» ga qarang);

(d) MHXS 9 «Moliyaviy instrumentlar» ning qo‘llash doirasida bo‘lgan moliyaviy aktivlar;

(ye) haqqoniy qiymatda baholangan investitsion mulk (BHXS 40

«Investitsion mulk» ga qarang);

(j) chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatda baholangan va qishloq xo‘jaligi faoliyatiga tegishli biologik aktivlar (BHXS 41 «Qishloq xo‘jaligi» ga qarang);

(z) MHXS 4 «Sug‘urta shartnomalari» ning qo‘llash doirasidagi sug‘urta shartnomalari ostida sug‘urtalovchining shartnomaviy huquqlaridan yuzaga keladigan muddati kechiktirilgan sotib olish xarajatlari va nomoddiy aktivlar; va

(i) MHXS 5 “Sotish uchun mo‘ljallangan uzoq muddatli aktivlar va davom ettirilmaydigan faoliyat” ga muvofiq sotishga mo‘ljallangan sifatida tasniflangan uzoq muddatli aktivlar (yoki chiqib ketish guruhlari).

Mazkur Standart tovar-moddiy zahiralarga, qurilish shartnomalaridan yuzaga keladigan aktivlarga, muddati kechiktirilgan soliq aktivlariga, xodimlarga haqlarni to'lashdan yuzaga keladigan aktivlarga, yoki sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan (yoki sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan chiqib ketish guruhlariga kiritilgan) aktivlarga nisbatan

qo'llanilmaydi, chunki ushbu aktivlar uchun o'rinli bo'lgan joriy MHXSlar ushbu aktivlarni tan olish va baholashga nisbatan talablarni qamrab oladi.

Mazkur Standart quyidagicha tasniflangan moliyaviy aktivlarga nisbatan qo'llaniladi:

(a) MHXS 10 «Jamlangan moliyaviy hisobotlar» da ta'riflangan sho'ba tadbirkorlik subektlari;

(b) MHXS 28 «Qaram tadbirkorlik subektlari va qo'shma korxonalaridagi investitsiyalar» da ta'riflangan qaram tadbirkorlik subektlari; va

(v) MHXS 11 «Birgalikdagi faoliyat bo'yicha kelishuvlar» da ta'riflangan qo'shma korxonalar.

Boshqa moliyaviy aktivlarning qadrsizlanishi bo'yicha MHXS 39 ga murojaat eting.

Mazkur Standart MHXS 9 ning qo'llash doirasida bo'lgan moliyaviy aktivlarga, BHXS 40 ning qo'llash doirasidagi haqqoniy qiymatda baholangan investitsion mulkka, yoki BHXS 41 ning qo'llash doirasidagi chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatda baholangan va qishloq xo'jaligi faoliyatiga tegishli biologik aktivlarga nisbatan qo'llanilmaydi. Biroq, mazkur Standart MHXS 16 «Asosiy vositalar» va MHXS 38

«Nomoddiy aktivlar» dagi qayta baholash modeli kabi boshqa Standartlarga muvofiq qayta baholangan qiymatda (ya'ni har qanday keyingi jamg'arilgan yeskirish summasi va keyingi yig'ilgan qadrsizlanish zararlari chegirilgan holda qayta baholash sanasidagi haqqoniy qiymatda) hisobga olingan aktivlarga nisbatan qo'llaniladi. Aktivning haqqoniy qiymati bilan uning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati o'rtasidagi yagona farq aktivning chiqib ketishiga tegishli bevosita qo'shimcha xarajatlardir.

(a) Agarda chiqib ketish xarajatlari sezilarsiz bo'lsa, qayta baholangan aktivning qoplanadigan qiymat uning qayta baholangan qiymatiga yaqinroq, yoki undan ko'proq, bo'ladi. Bunday holatda, qayta baholash talablari qo'llanilgandan so'ng, qayta baholangan aktiv qadrsizlangan bo'lish yehimoli mavjud emas va qoplanadigan qiymatning baholanishi shart emas.

(b) Agarda chiqib ketish xarajatlari sezilarsiz bo'lmasa, qayta baholangan aktivning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati uning haqqoniy qiymatidan kamroq bo'ladi. Shu tufayli, qayta baholangan aktiv qadrsizlanadi, agarda uning foydalanishdagi qiymati uning qayta baholangan qiymatidan kamroq bo'lsa. Bunday holatda, qayta baholash talablari qo'llanilgandan so'ng, tadbirkorlik subekti ushbu Standartni aktiv qadrsizlangan bo'lishi mumkinligini aniqlash uchun qo'llaydi.

Aktiv qadrsizlangan bo'ladi, qachonki uning balans qiymati uning qoplanadigan qiymatdan oshsa. Agarda ushbu ishoralardan biri mavjud bo'lsa, tadbirkorlik subektidan qoplanadigan qiymatning rasmiy baholanishini aniqlash talab etiladi. Standart tadbirkorlik subektidan qoplanadigan qiymatning rasmiy baholanishini aniqlashni talab yetmaydi, agarda qadrsizlanish zararining hech qanday ishorasi mavjud bo'lmasa.

Tadbirkorlik subekti har bir hisobot davri oxirida aktiv qadrsizlangan bo'lishi mumkinligining biror ishorasi mavjudligini tekshirishi lozim. Agarda biror bunday ishora mavjud bo'lsa, tadbirkorlik subekti aktivning qoplanadigan qiymatini baholashi lozim.

Qadrsizlanishning har qanday ishorasi mavjud bo'lishidan qat'iy nazar, tadbirkorlik subekti:

(a) noaniq foydali xizmat muddatiga ega nomoddiy aktivni yoki hanuz foydalanishda bo'lmagan nomoddiy aktivni qadrsizlanishga har yili tekshirishi lozim, bunda uning balans qiymati uning qoplanadigan qiymati bilan taqqoslanadi. Ushbu qadrsizlanish tekshiruvi yillik davr mobaynida har qanday paytda amalga oshirilishi mumkin, biroq shunday shart bilanki, u har yili bir xil paytda amalga oshiriladi. Turli xil nomoddiy aktivlar turli paytlarda qadrsizlanishga tekshirilishi mumkin. Biroq, bunday nomoddiy aktiv dastlab joriy yillik davrda tan olingan bo'lsa, ushbu nomoddiy aktiv joriy yillik davr oxiridan oldin qadrsizlanishga tekshirilishi lozim.

(b) biznes birlashuvida sotib olingan gudvillni har yili qadrsizlanishga tekshirishi lozim.

Nomoddiy aktiv foydalanishda mavjud bo'lgan holatga nisbatan aktiv foydalanishda mavjud bo'lishidan oldingi holatda, nomoddiy aktivning o'z balans qiymatini tiklash uchun yetarli kelgusi

iqtisodiy manfaatlar keltirish qobiliyati odatda yuqoriroq noaniqlikka duchor bo'ladi. Shu tufayli, mazkur Standart tadbirkorlik subektidan hanuz foydalanishda bo'lmagan nomoddiy aktivning balans qiymatini, kamida har yili, qadrsizlanishga tekshirishni talab etadi.

Aktiv qadrsizlangan bo'lishi mumkinligining biror ishorasi mavjudligini tekshirishda, tadbirkorlik subekti, kamida, quyidagi ishoralarni ko'rib chiqishi lozim:

Ma'lumotlarning tashqi manbalari:

(a) shunday kuzatiladigan ishoralar mavjudki, bunda aktivning qiymati vaqt o'tishi yoki meyoriy foydalanish natijasida kutilishi mumkin bo'lgan kamayishga nisbatan davr mobaynida sezilarli darajada kamaygan.

(b) tadbirkorlik subektiga nisbatan salbiy ta'sirga ega jiddiy o'zgarishlar tadbirkorlik subekti faoliyat ko'rsatadigan texnologik, bozor, iqtisodiy yoki yuridik muhitda yoki aktiv tegishli bo'lgan bozorda davr mobaynida sodir bo'ldi, yoki yaqin kelajakda sodir bo'ladi.

(v) bozor foiz stavkalari yoki investitsiyalar bo'yicha boshqa bozor foydalilik ko'rsatkichlari davr mobaynida oshdi va ushbu oshishlarning foydalanishdagi aktivning qiymatini hisoblashda qo'llanilgan diskont stavkasiga ta'sir etish hamda aktivning qoplanadigan qiymatini ahamiyatli kamaytirish yehtimoli mavjud.

(g) tadbirkorlik subektining sof aktivlarining balans qiymati uning bozor kapitalizatsiyasidan ko'proqdir.

Ma'lumotlarning ichki manbalari:

(d) aktivning ma'naviy yeskirishi yoki jismoniy shikastlanishiga dalil mavjud.

(ye) tadbirkorlik subektiga nisbatan salbiy ta'sirga ega jiddiy o'zgarishlar aktivdan foydalanilgan yoki foydalanilishi kutilgan darajada, yoki undan foydalanish holatida, davr mobaynida sodir bo'ldi, yoki yaqin kelajakda sodir bo'lishi kutiladi. Ushbu o'zgarishlar aktivdan foydalanilmagan holatni, aktiv tegishli bo'lgan faoliyatni to'xtatish yoki qayta tashkil etish rejalarini, aktivni avval kutilgan sanadan oldin hisobdan chiqarish rejalarini va aktivning foydali xizmat muddatini noaniqdan aniq sifatiga qayta baholashni o'z ichiga oladi.

(j) aktivning ishlatilishidan iqtisodiy natijalar kutilganidan salbiyroq bo'lganligini, yoki bo'lishini, ko'rsatadigan dalil ichki hisobot asosida aniqlangan.

(z) sho'ba tadbirkorlik subekti, qo'shma korxona yoki qaram tadbirkorlik subektidagi investitsiya uchun, investor investitsiya bo'yicha dividendni tan oladi va shunday dalil mavjudki, bunda:

- alohida moliyaviy hisobotlardagi investitsiyaning balans qiymati jamlangan moliyaviy hisobotlardagi investitsiya obektining sof aktivlarining, jumladan tegishli gudvillning, balans qiymatlaridan oshadi; yoki

- dividend ye'lon qilingan davrda dividend sho'ba tadbirkorlik subekti, qo'shma korxona yoki qaram tadbirkorlik subektining jami umumlashgan daromadidan oshadi.

Tadbirkorlik subekti aktiv qadrsizlangan bo'lishi mumkinligining boshqa ishoralarini aniqlashi mumkin va ular tadbirkorlik subektidan aktivning qoplanadigan qiymatni aniqlashni, yoki gudvill holatida, qadrsizlanish tekshiruvini amalga oshirishni ham talab etishi mumki.

Aktiv qadrsizlangan bo'lish mumkinligini ko'rsatadigan ichki hisobot dalili quyidagilarning mavjudligini o'z ichiga oladi:

(a) aktivni sotib olish bo'yicha pul oqimlari, yoki undan foydalanish yoki uni saqlash uchun keyinchalik zarur bo'ladigan pul mablag'larining dastlab rejalashtirilgan byudjet mablag'laridan sezilarli darajada ko'proq bo'lishi;

(b) aktiv bo'yicha haqiqiy sof pul oqimlarining yoki operatsion foyda yoki zararining rejalashtirilgan byudjet ko'rsatkichlariga nisbatan sezilarli tarzda salbiy bo'lishi;

(v) aktiv bo'yicha rejalashtirilgan sof pul oqimlarining yoki operatsion foydaning sezilarli darajada kamayishi yoki rejalashtirilgan zararining sezilarlai darajada ko'payishi; yoki

(g) joriy davr summolari kelgusi davr uchun rejalashtirilgan summalar bilan jamlanganida aktiv bo'yicha operatsion zararlar yoki sof pul chiqimlari paydo bo'lishi.

Standart noaniq foydali xizmat muddatiga ega nomoddiy aktiv yoki hanuz foydalanishda bo'lmagan nomoddiy aktiv va gudvill qadrsizlanishga kamida har yili tekshirilishini talab etadi.

Masalan, agarda oldingi hisob-kitoblar aktivning qoplanadigan qiymat uning balans qiymatidan sezilarli tarzda ko'proq bo'lganini aks ettirsa, tadbirkorlik subekti ushbu farqni yuqotishi mumkin bo'lgan hech qanday hodisa sodir bo'lmaganda aktivning qoplanadigan qiymatni qayta baholashi zarur emas.

Standart qoplanadigan qiymatni aktivning yoki pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati bilan uning foydalanishdagi qiymati o'rtasidagi yuqoriroq'i sifatida ta'riflaydi. Ushbu talablar «aktiv» atamasidan foydalanadi, ammo ular alohida aktivga yoki pul mablag'larini hosil qiladigan birlikkanisbatan teng tarzda qo'llaniladi.

Ham chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi aktivning haqqoniy qiymatini ham uning foydalanishdagi qiymatini aniqlash har doim ham zarur emas. Agarda ushbu summalarning biri aktivning balans qiymatidan oshsa, aktiv qadrsizlanmagan bo'ladi va ikkinchi summani baholash zarur bo'lmaydi.

Hattoki ma'lum aktiv uchun faol bozordagi belgilangan narx mavjud bo'lmasa ham, chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatni baholash mumkin bo'ladi. Biroq, ayrim holatlarda chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatni baholash imkoniyati bo'lmashligi mumkin, chunki joriy bozor sharoitlarida baholash sanasida bozor ishtirokchilari o'rtasida aktivni sotish bo'yicha odatiy operatsiyaning sodir bo'lishi mumkin bo'lgan narxni ishonchli baholash uchun asos mavjud bo'lmaydi. Bunday holatda, tadbirkorlik subekti aktivning foydalanishdagi qiymatidan uning qoplanadigan qiymat sifatida foydalanishi mumkin.

Agarda aktivning foydalanishdagi qiymati uning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatidan ahamiyatli tarzda oshishiga kutish uchun hech qanday sabab bo'lmasa, aktivning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatidan uning qoplanadigan qiymat sifatida foydalanish mumkin. Bu ko'p hollarda sotish uchun mo'ljallangan aktiv holatida bo'ladi. Bunga sabab shuki, sotish uchun mo'ljallangan aktivdan uning sotilishiga qadar uzluksiz foydalanishdan keladigan kelgusi pul oqimlari sezilarsiz bo'lish yehtimoli tufayli, aktivning foydalanishdagi qiymati asosan sotishdan olinadigan so'f tushumlardan tashkil topadi.

Alohida aktiv boshqa aktivlardan yoki aktivlar guruhlaridan keladigan pul kirimlaridan katta darajada mustaqil bo'lgan pul kirimlarini yuzaga keltirmagan holatdan tashqari holatlarda, qoplanadigan qiymat alohida aktiv uchun aniqlanadi. Agarda ushbu holat yuz bersa, qoplanadigan qiymat aktiv tegishli bo'lgan pul mablag'larini hosil qiladigan birlik uchun aniqlanadi, bunda:

(a) aktivning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati uning balans qiymatidan ko'proq bo'lmaguncha; yoki

(b) aktivning foydalanishdagi qiymati uning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatiga yaqin bo'lgan holda baholanishi va chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati baholanishi mumkin bo'lmaguncha.

1- misol.

Kompaniya o'zining balans qiymati 100000 sh.b. bo'lgan asosiy vositasining qadrsizlanishi belgilarini aniqladi va uning qoplanadigan qiymatini aniqladi. Asosiy vositaning haqqoniy qiymati sotish xarajatlarini chigirib tashlagandan so'ng 80000 sh.b. ni tashkil qiladi. Kompaniya bu vositani yaqin davrda sotmoqchi emas va uning haqqoniy qiymati foydalanish davrida o'sib boradi deb hisoblamoqda.

Bunday holatda kompaniya foydalanish orqali olinadigan qiymatni ye'tiborga olib qoplanadigan qiymatni haqqoniy qiymatdan (sotish xarajatini va foydalanish qimmatini chegirgandan so'ng) yuqori deb qaraydi.

Faraz qilaylik, foydalanish qiymati ortishi evaziga 105000 sh.b.ni tashkil qiladi. Bunday holatda aktiv qadrsizlanmagan hisoblanadi va balans qiymatida baholanadi.

Noaniq foydali xizmat muddatiga ega nomoddiy aktivni uning balans qiymatini uning qoplanadigan qiymatga qiyoslash orqali har yili qadrsizlanishga tekshirishni talab etadi, bunda u qadrsizlangan bo'lishi mumkinligining biror ishorasi mavjud bo'lishi yoki bo'lmashligidan qat'iy nazar. Biroq, bunday aktivning qoplanadigan qiymatining bevosita oldingi davrda amalga oshirilgan yeng yaqin batafsil hisob-kitobi joriy davrda ushbu aktiv uchun qadrsizlanish tekshiruvda qo'llanilishi mumkin, bunda quyidagi barcha mezonlar qanoatlantirilgan holda:

(a) agarda nomoddiy aktiv uzluksiz foydalanishda boshqa aktivlardan yoki aktivlar guruhlaridan keladigan pul kirimlaridan katta darajada mustaqil bo'lgan pul kirimlarini yuzaga keltirmaganda va shu tufayli u tegishli bo'lgan pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning qismi sifatida qadrsizlanishga tekshirilganda, ushbu birlikni tashkil etadigan aktivlar va majburiyatlar qoplanadigan qiymatning yeng yaqin oradagi hisob-kitobidan buyon sezilarli tarzda o'zgarmagan;

(b) qoplanadigan qiymatning yeng yaqin oradagi hisob-kitobi aktivning balans qiymatidan sezilarli tafovut bilan oshgan summaga olib kelgan; va

(v) qoplanadigan qiymatning yeng yaqin oradagi hisob-kitobidan buyon sodir bo'lgan hodisalar va o'zgargan holatlar tahliliga asoslangan holda, joriy qoplanadigan qiymat aktivning balans qiymatidan kamroq bo'lishi mumkinligining yehtimoli kamroq.

Majburiyatlar sifatida tan olinganlardan tashqari chiqib ketish xarajatlari - chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatni baholashda chegiriladi. Bunday xarajatlarga misollar yuridik xarajatlarni, gerb yig'imlarini va shunga o'xshash operatsiya soliqlarini, aktivni yo'qotish xarajatlarini hamda aktivni uning sotilish sharoitiga keltirish uchun bevosita qo'shimcha xarajatlarni o'z ichiga oladi. Biroq, ishdan bo'shashda olinadigan nafaqa (MHXS 19 da ta'riflangandek) va aktivni sotishdan so'ng biznesni qisqartirish yoki qayta tashkil etish bilan bog'liq xarajatlar aktivni chiqib ketishi bo'yicha bevosita qo'shimcha xarajatlar hisoblanmaydi.

Quyidagi jihatlar aktivning foydalanishdagi qiymatini hisoblashda aks ettirilishi lozim:

(a) tadbirkorlik subekti tomonidan aktivdan olinishi kutilgankelgusi pul oqimlarining baholanishi;

(b) ushbu kelgusi pul oqimlarining summasidagi yoki muddatidagiyehtimoliy o'zgarishlar bo'yicha kutishlar;

(v) joriy bozor xatardan-holi foiz stavkasi orqali aks ettirilganholda, pulning vaqtdagi qiymati;

(g) aktivga xos bo'lgan noaniqlik uchun narx; va

(d) tadbirkorlik subekti tomonidan aktivdan olinishi kutilgan kelgusi pul oqimlarini narxlashda bozor ishtirokchilari aks ettiradigan boshqa omillar, masalan noliqvidlilik.

Aktivning foydalanishdagi qiymatini baholash quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

(a) aktivdan uzluksiz foydalanish va uning yakuniy chiqib ketishi orqali yuzaga keladigan kelgusi pul kirimlari va chiqimlarini baholash; va

(b) ushbu kelgusi pul oqimlariga nisbatan o'rinli diskont stavkasini qo'llash.

Foydalanishdagi qiymatni baholashda tadbirkorlik subekti:

(a) pul oqimi rejalarida o'rinli va tasdiqlangan farazlarga asoslanishi lozimki, bunda ushbu farazlar aktivning qolgan foydali xizmat muddati davomida mavjud bo'ladigan bir qator iqtisodiy sharoitlar bo'yicha rahbariyatning yeng yaxshi bahosini aks ettiradi. Ko'proq ye'tibor tashqi dalilga qaratilishi lozim.

(b) pul oqimi rejalarida rahbariyat tomonidan tasdiqlangan yeng yaqin oradagi moliyaviy byudjedlarga/loyihalarga asoslanishi lozim, ammo kelgusi qayta tashkil etilishlardan yoki aktivdan foydalanishni yaxshilashdan yoki takomillashtirishdan yuzaga kelishi kutilgan har qanday baholangan kelgusi pul kirimlarini yoki chiqimlarini inobatga olmasligi lozim. Ushbu byudjedlarga/loyihalarga asoslangan rejalar yeng ko'pi bilan besh yillik davrni qamrab olishi lozim, bunda uzoqroq davr asoslanishi mumkin bo'lmaguncha.

(v) yeng yaqin oradagi moliyaviy byudjedlarda/loyihalarda qamrabolingan davrdan tashqari pul oqimi rejalarini keyingi yillar bo'yicha barqaror yoki kamayuvchi o'sish sur'atini qo'llagan holda byudjedlarga/loyihalarga asoslangan rejalarini kengaytirish orqali baholashi lozim, bunda o'suvchi sur'at asoslanishi mumkin bo'lmaguncha. Ushbu o'sish sur'ati tadbirkorlik subekti faoliyat ko'rsatadigan mahsulotlar, sohalar, yoki mamlakat yoki mamlakatlar bo'yicha, yoki aktiv foydalaniladigan bozor bo'yicha uzoq muddatli o'rtacha o'sish sur'atidan oshmasligi lozim, bunda yuqoriroq sur'at asoslanishi mumkin bo'lmaguncha.

Kelgusi pul oqimlarining baholanishi quyidagilarni o'z ichiga olishi lozim:

(a) aktivdan uzluksiz foydalanishdan keladigan pul kirimlarining rejaları;

(b) aktivdan uzluksiz foydalanishdan keladigan pul kirimlarini yuzaga keltirish uchun zaruriy tarzda sarflangan (jumladan aktivni foydalanishga tayyorlash uchun pul chiqimlari) va aktivga o'rinli va mos ravishda bevosita aks ettirilishi, yoki taqsimlanishi mumkin bo'lgan pul chiqimlarining rejalari; va

(v) aktivning foydali xizmat muddati oxirida chiqib ketishi uchun olinadigan (yoki to'lanadigan) sof pul oqimlari, agarda mavjud bo'lsa.

Kelgusi pul oqimlarining va diskont stavkasining baholanishi umumiy inflyatsiyaga tegishli narx o'sishlari bo'yicha mos farazlarni aks ettiradi. Shu tufayli, agarda diskont stavkasi umumiy inflyatsiyaga tegishli narx o'sishlarining ta'sirini o'z ichiga olsa, kelgusi pul oqimlari nominal summalarda baholanadi. Agarda diskont stavkasi umumiy inflyatsiyaga tegishli narx o'sishlarining ta'sirini o'z ichiga olmasa, kelgusi pul oqimlari real summalarda baholanadi (ammo kelgusi muayyan narx o'sishlari yoki kamayishlarini o'z ichiga oladi).

Pul chiqimlarining rejalari aktivni saqlash bo'yicha kunlik xarajatlarni hamda aktivdan foydalanishga nisbatan o'rinli va mos ravishda bevosita aks ettirilishi, yoki taqsimlanishi mumkin bo'lgan kelgusi ustama xarajatlarini o'z ichiga oladi.

Qachonki aktivning balans qiymati u foydalanishga yoki sotuvga tayyor bo'lishidan oldin sarflanadigan barcha pul chiqimlarini hali to'liq o'z ichiga olmaganda, kelgusi pul chiqimlarining baholanishi aktiv foydalanishga yoki sotuvga tayyor bo'lishidan oldin sarflanishi kutilgan har qanday navbatdagi pul chiqimlarining baholanishini o'z ichiga oladi. Masalan, bu qurilish ostida bo'lgan bino yoki hali tugallanmagan ishlab chiqish loyihasi holatida bo'ladi.

Ikkita marta hisoblashga yo'l qo'ymaslik uchun, kelgusi pul oqimlarining baholanishi quyidagilarni o'z ichiga olmaydi:

(a) ko'rib chiqilayotgan aktivdan keladigan pul kirimlardan ko'proq tarzda mustaqil bo'lgan pul kirimlarini yuzaga keltiradigan aktivlardan keladigan pul oqimlari (masalan, debitorlik qarzlari kabi moliyaviy aktivlar); va

(b) majburiyatlar sifatida tan olingan javobgarliklarga tegishli pul chiqimlari (masalan, kreditorlik qarzlari, nafaqalar yoki rezervlar).

Kelgusi pul oqimlarining baholanishi diskont stavkasi aniqlanadigan usulga mos bo'lgan farazlarni aks ettiradi. Aks holda, ayrim farazlarning ta'siri ikki marta hisobga olinadi yoki inkor etiladi. Pulning muddatdagi qiymati baholangan kelgusi pul oqimlarini diskontlash orqali inobatga olinishi sababli, ushbu pul oqimlari moliyalashtirish faoliyatlari bo'yicha pul kirimlari yoki chiqimlarini o'z ichiga olmaydi. Xuddi shuningdek, diskont stavkasi soliq oldingi asosda aniqlanishi tufayli, kelgusi pul oqimlaridam soliqdan oldingi asosda aniqlanadi.

Aktivning foydali xizmat muddati oxirida chiqib ketishi uchun olinadigan (yoki to'lanadigan) sof pul oqimlarining bahosi shunday summa bo'lishi lozimki, bunda ushbu summa, baholangan chiqib ketish xarajatlari chegirilgandan so'ng, tadbirkorlik subekti tomonidan o'zaro xabardor, xohlovchi va mustaqil tomonlar o'rtasidagi bitimda aktivni chiqib ketishidan olinishi kutiladi.

Aktivning foydali xizmat muddati oxirida chiqib ketishi uchun olinadigan (yoki to'lanadigan) sof pul oqimlarining baholanishi aktivning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatiga o'xshash usulda aniqlanadi, ushbu sof pul oqimlarini baholashda quyidagi holatlar bundan mustasno:

(a) tadbirkorlik subekti o'zlarining foydali xizmat muddati oxiriga yerishgan va aktiv foydalaniladigan sharoitlarga o'xshash sharoitlarda faoliyat ko'rsatgan o'xshash aktivlar uchun baholash sanasida mavjud bo'lgan narxlardan foydalanadi.

(b) tadbirkorlik subekti ushbu narxlarni ham umumiy inflyatsiya tufayli kelgusi narx oshishlarining ham muayyan kelgusi narx oshishlarining yoki kamayishlarining ta'siriga to'g'rilaydi. Biroq, agarda aktivdan uzluksiz foydalanishdan keladigan kelgusi pul oqimlari va diskont stavkasi umumiy inflyatsiya ta'sirini o'z ichiga olmasa, tadbirkorlik subekti ushbu ta'sirni chiqib ketish bo'yicha sof pul oqimlarining baholanishida ham inobatga olmaydi.

2- misol.

Kompaniya aktivdan foydalanish qiymatini baholamoqda. So'ngi prognozlariga asosan kelgusi 5

yilda quyidagicha pul oqimlari xarakati aniqlandi:

yill ar	Kirim	Chiqim	Sof pul oqimi
1	200000	140000	60000
2	170000	135000	35000
3	150000	130000	20000
4	130000	120000	10000
5	100000	95000	5000

Soliq solishgacha maqbul stavka 12 %. Qoplanadigan qiymat (foydalanish qiymati)
 $60000 \times 1/1,12 + 35000 \times 1/1,12^2 + 20000 \times 1/1,12^3 + 10000 \times 1/1,12^4 + 5000 \times 1/1,12^5 = 1$

04901 sh.b.

Kelgusi pul oqimlari ular yuzaga keltiriladigan valyutada baholanadi va so'ngra ushbu valyuta uchun o'rinni bo'lgan diskont stavkasi orqali diskontlanadi. Tadbirkorlik subekti foydalanishdagi qiymatni hisoblash sanasidagi spot valyuta kursi orqali keltirilgan qiymatni bir valyutadan boshqa valyutaga o'tkazadi.

Diskont stavkasi (stavkalari) soliqlardan oldingi stavka (stavkalar) bo'lishi lozim, qaysiki quyidagilarning joriy bozor baholanishlarini aks ettiradi:

(a) pulning vaqtdagi qiymati; va

(b) aktivga xos bo'lgan va kelgusi pul oqimlarining baholanishi to'g'rilanmagan xatarlar.

Pulning vaqtdagi qiymatining va aktivga xos xatarlarning joriy bozor baholanishlarini aks ettiradigan stavka bu shunday foydalilikki, qaysiki investorlar tomonidan talab etilgan bo'lar yedi, agarda ular tadbirkorlik subekti tomonidan aktivdan olinishi kutilgan pul oqimlarining summalariga, muddatiga, xatar darajasiga ekvivalent bo'lgan pul oqimlarini yuzaga keltirishi mumkin bo'lgan investitsiyani tanlaganda yedi. Ushbu stavka o'xshash aktivlar bo'yicha joriy bozor operatsiyalaridan kelib chiqadigan stavka orqali yoki ko'rib chiqilayotgan aktivga nisbatan foydalanish potentsiali va xatarlari jihatidan o'xshash bo'lgan yagona aktiv (yoki aktivlar portfeliga) ega listing qilingan tadbirkorlik subekti kapitalining tortilgan o'rtacha qiymati orqali baholanadi. Biroq, aktivning foydalanishdagi qiymatini baholashda qo'llanilgan diskont stavka(lar)i kelgusi pul oqimlarining baholanishi to'g'rilanmagan xatarlarni aks ettirmasligi lozim. Aks holda, ayrim farazlarning ta'siri ikki marta hisobga olinadi.

Qachonki aktivga xos stavka bevosita bozor ma'lumotlari asosida aniqlana olmasa, tadbirkorlik subekti diskont stavkasini baholashda o'rindoshlardan foydalanadi. A-ilova bunday holatlarda diskont stavkasini baholash bo'yicha qo'shimcha yo'riqnomani ta'minlaydi.

Gudvilldan tashqari alohida aktiv uchun qadrsizlanish zararlarini tan olish va baholash talablarini belgilaydi. Pul mablag'larini hosil qiladigan birliklar va gudvill uchun qadrsizlanish zararlarini tan olish va baholash ko'rib chiqiladi.

Faqatgina agarda aktivning qoplanadigan qiymati uning balans qiymatidan kamroq bo'lsa, aktivning balans qiymati uning qoplanadigan qiymatiga qadar kamaytirilishi lozim. Bunday kamayish qadrsizlanish bo'yichazarardir.

3- misol.

Xaqiqiy xarajat modeli bo'yicha hisobga olinadigan nomoddiyaktivning qadrsizlanishi hisobga olinmoqda. Aktivning balans qiymati 74000 sh.b. Haqqoniy qiymat 75000 sh.b. (malakali baholovchi xulosasi). Sotish xarajatlari umumiy tannarxning 4%ni tashkil qiladi. Aktivdan foydalanish qiymati 70000 sh.b.ga teng.

Qoplanadigan qiymat 72000 sh.b.ga teng. $(74000 - 74000 \times 4\%)$. Aktiv qadrsizlanishidan zarar 2000 sh.b. $(74000 - 72000)$.

Dt Nomoliyaviy aktivning qadrsizlanishi bo'yicha zarar (M9440) 2000

Kt Nomoddiy aktivning qadrsizlanishidan yig'lgan zarar (M0900) 2000

Agarda aktiv qadrsizlangan bo'lishi mumkinligining biror ishorasi

mavjud bo'lsa, qoplanadigan qiymat alohida aktiv uchun baholanishi lozim. Agarda alohida aktivning qoplanadigan qiymatni baholashning imkoni bo'lmasa, tadbirkorlik subekti aktiv tegishli

bo'lgan pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning (aktivning pulni yuzaga keltiradigan birligi) qoplanadigan qiymatni aniqlashi lozim.

Alohida aktivning qoplanadigan qiymatni aniqlash mumkin bo'lmaydi, agarda:

(a) aktivning foydalanishdagi qiymatini uning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatiga yaqin bo'lgan holda baholash mumkin bo'lmasa (masalan, aktivdan ukluksiz foydalanishdan keladigan kelgusi pul oqimlari ahamiyatsiz deb baholanmaganda); va

(b) aktiv boshqa aktivlardan keladigan pul kirimlaridan ko'proq mustaqil bo'lgan pul kirimlarini yuzaga keltirmasa.

Bunday holatlarda, foydalanishdagi qiymat va, shu tufayli, qoplanadigan qiymat faqatgina aktivning pulni yuzaga keltiradigan birligi uchun aniqlanishi mumkin.

4- misol. Qazib oluvchi tadbirkorlik subekti o'zining qazish faoliyatini amalga oshirishi uchun xususiy temir yo'lga ega. Xususiy temir yo'l temir parchasining qiymati bo'yicha sotilishi mumkin va u konning boshqa aktivlaridan keladigan pul kirimlaridan katta darajada mustaqil bo'lgan pul kirimlarini yuzaga keltirmaydi.

Xususiy temir yo'lning qoplanadigan qiymatini baholash mumkin bo'lmaydi, chunki uning foydalanishdagi qiymatini aniqlashni imkoni yo'q va u temir parchasining qiymatidan yehtimol farq qiladi. Shu tufayli, tadbirkorlik subekti xususiy temir yo'l tegishli bo'lgan pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning, ya'ni butun konning qoplanadigan qiymatini baholaydi.

Aktivning pulni yuzaga keltiradigan birligi aktivlarning yeng kichik guruhi bo'lib, ushbu guruh aktivni o'z ichiga oladi hamda boshqa aktivlardan yoki aktivlar guruhlaridan keladigan pul kirimlaridan katta darajada mustaqil bo'lgan pul kirimlarini yuzaga keltiradi. Aktivning pulni yuzaga keltiradigan birligini aniqlash mulohaza qilinishini o'z ichiga oladi. Agarda qoplanadigan qiymatni alohida aktiv uchun aniqlash mumkin bo'lmasa, tadbirkorlik subekti katta darajada mustaqil bo'lgan pul kirimlarini yuzaga keltiradigan aktivlarning yeng quyi jamlanmasini aniqlaydi.

5- misol. Avtobus kompaniyasi beshta alohida yo'nalishlarning har biri bo'yicha minimum xizmat ko'rsatishni talab etadigan va tegishli hokimiyat bilan tuzilgan shartnoma asosida xizmatlarni ko'rsatadi. Har bir yo'nalishga ajratilgan aktivlar va har bir yo'nalish bo'yicha pul oqimlari alohida aniqlanishi mumkin. Yo'nalishlardan biri sezilarli zarar bilan faoliyat ko'rsatadi. Tadbirkorlik subekti biror avtobus yo'nalishini qisqartirish imkoniga ega bo'lmaganligi sababli, boshqa aktivlardan yoki aktivlar guruhlaridan keladigan pul kirimlaridan katta darajada mustaqil bo'lgan holda aniqlanadigan pul kirimlarining yeng quyi darajasi bo'lib butun beshtayo'nalish tomonidan yuzaga keltiriladigan pul kirimlari hisoblanadi. Har bir yo'nalish uchun pul mablag'larini hosil qiladigan birlik bo'lib butun avtobus kompaniyasi hisoblanadi.

Pul kirimlari bu tadbirkorlik subektiga nisbatan tashqi tomonlardan olinadigan pul mablag'i va pul mablag'i ekvivalentlarining kirimlaridir. Aktivdan (yoki aktivlar guruhidan) keladigan pul kirimlari boshqa aktivlardan (yoki aktivlar guruhlaridan) keladigan pul kirimlaridan ko'proq mustaqil bo'lishi yoki bo'lmasligini aniqlashda, tadbirkorlik subekti turli omillarni, jumladan rahbariyat tadbirkorlik subektining operatsiyalarini (masalan, mahsulot turlari, bizneslar, alohida joylashuvlar, tumanlar yoki hududiy joylar bo'yicha) qanday nazorat qilishini yoki rahbariyat tadbirkorlik subekti aktivlarining va operatsiyalarining davom etishi yoki chiqib ketishi to'g'risida qanday qarorlar qabul qilishini, ko'rib chiqadi.

Pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning qoplanadigan qiymati – pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati bilan uning foydalanishdagi qiymati o'rtasidagi ko'prog'i hisoblanadi. Pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning qoplanadigan qiymatini aniqlash maqsadida, "aktiv"ga har qanday havola "pul mablag'larini hosil qiladigan birlik"ga havola sifatida o'qiladi.

Pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning balans qiymati pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning qoplanadigan qiymatini aniqlash usuliga muvofiq bo'lgan asosda aniqlanishi lozim.

Pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning balans qiymati:

(a) faqatgina pul mablag'larini hosil qiladigan birlikka nisbatan o'rinli va mos ravishda bevosita aks ettirilishi, yoki taqsimlanishi mumkin bo'lgan aktivlarning balans qiymatini o'z ichiga oladi va pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning foydalanishdagi qiymatini aniqlashda foydalaniladigan kelgusi

pul kirimlarini yuzaga keltiradi; va

(b) har qanday tan olingan majburiyatning balans qiymatini o'z ichiga olmaydi, bunda pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning qoplanadigan qiymat ushbu majburiyatni inobatga olmagan holda aniqlanishi mumkin bo'lmaguncha.

Bunga sabab shuki, pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati va foydalanishdagi qiymati pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning qismi bo'lmagan aktivlarga va tan olingan majburiyatlarga tegishli pul oqimlarini inobatga olmagan holda aniqlanadi.

Pul mablag'larini hosil qiladigan birliklarda gudvillni taqsimlash Qadrsizlanishga tekshirish maqsadida, biznes birlashuvida sotib

olingan gudvill xarid sanasidan boshlab sotib oluvchining, birlashuv faoliyatidan manfaat olishi kutilgan, pul mablag'larini hosil qiladigan birliklarining har biriga, yoki pul mablag'larini hosil qiladigan birliklar guruhlariga, taqsimlanishi lozim, bunda sotib olinuvchining boshqaaktivlari yoki majburiyatlari ushbu birliklarga yoki birliklar guruhlariga biriktirilgan bo'lishi yoki bo'lmasligidan qat'iy nazar. Gudvill bunday taqsimlangan har bir birlik yoki birliklar guruhi:

(a) tadbirkorlik subekti ichidagi gudvill ichki boshqaruv maqsadlarida nazorat qilinadigan yeng quyi darajani aks ettirishi lozim; va

(b) umumlashtirishdan oldin MHXS 8 "Operatsion segmentlar"da ta'riflangan operatsion segmentdan kattaroq bo'lmazligi lozim.

6- Misol. Tadbirkorlik subekti gudvill taqsimlangan pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning qismi bo'lgan faoliyatni 100VB ga sotadi. Birlikka taqsimlangan gudvill, ixtiyoriy ravishdan tashqari, ushbu birlikdan pastroq bo'lgan darajada aniqlanishi yoki aktiv guruhiga bog'liq bo'lishi mumkin bo'lmaydi. Pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning saqlab qolingan qismining qoplanadigan qiymati 300VB ga tengdir. Pul mablag'larini hosil qiladigan birlikka taqsimlangan gudvill ixtiyoriy ravishsiz ushbu birlikdan pastroq bo'lgan darajada aniqlanishi yoki aktiv guruhiga bog'liq bo'lishi mumkin bo'lmaganligi sababli, chiqib ketgan faoliyatga bog'liq gudvill chiqib ketgan faoliyat bilan birlikning saqlab qolingan qismining nisbiy qiymatlari asosida baholanadi. Shu tufayli, pul mablag'larini hosil qiladigan birlikka taqsimlangan gudvillning 25 foizi sotiladigan faoliyatning balans qiymatiga kiritiladi.

Agarda tadbirkorlik subekti gudvill taqsimlangan bir yoki bir necha pul mablag'larini hosil qiladigan birliklarning tarkibini o'zgartiradigan usulda o'zining hisobot tuzilmasini qayta tashkil yetsa, gudvill ta'sir etilgan birliklarga qayta taqsimlanishi lozim. Ushbu qayta taqsimlash tadbirkorlik subekti pul mablag'larini hosil qiladigan birlik ichidagi faoliyatning chiqib ketishini amalga oshirganda qo'llaydigan nisbiy qiymat yondashuviga o'xshash yondashuv orqali amalga oshirilishi lozim, bunda tadbirkorlik subekti boshqa ba'zi usul chiqib ketgan faoliyat bilan bog'liq gudvillni yaxshiroq aks ettirishini ko'rsata olmaguncha.

7- Misol. Gudvill avval pul mablag'larini hosil qiladigan birlik A ga taqsimlangan. A ga taqsimlangan gudvill, ixtiyoriy ravishdan tashqari, A dan pastroq bo'lgan darajada aniqlanishi yoki aktiv guruhiga bog'liq bo'lishi mumkin bo'lmaydi. A bo'linishi lozim va boshqa uchta pul mablag'larini hosil qiladigan birliklarga B, V va G birlashtirilishi lozim.

A ga taqsimlangan gudvill ixtiyoriy ravishsiz A dan pastroq bo'lgan darajada aniqlanishi yoki aktiv guruhiga bog'liq bo'lishi mumkin bo'lmaganligi sababli, u B, V va G birliklarga A ning uchta qismlarining nisbiy qiymatlari asosida ushbu qismlar B, V va G lar bilan biriktirilishidan oldin qayta taqsimlanadi.

Gudvill taqsimlangan pul mablag'larini hosil qiladigan birlik uchun yillik qadrsizlanish tekshiruv yillik davr mobaynida har qanday paytda amalga oshirilishi mumkin, bunda tekshiruv har yili bir xil paytda amalga oshirilishi lozim. Turli pul mablag'larini hosil qiladigan birliklar qadrsizlanishga turli paytlarda tekshirilishi mumkin. Biroq, pul mablag'larini hosil qiladigan birlikka taqsimlangan gudvillning ayrim qismi yoki barchasi joriy yillik davr mobaynida biznes birlashuvida sotib olingan bo'lsa, ushbu birlik joriy yillik davrning oxiridan oldin qadrsizlanishga tekshirilishi lozim.

Korporativ aktivlar tadbirkorlik subektining bosh ofisining yoki bo'linmasining binosi, yelektron

ma'lumotlarni qayta ishlash uskunalari yoki tadqiqot markazi kabi guruh yoki bo'linma aktivlarini o'z ichiga oladi. Tadbirkorlik subektining tuzilishi aktiv muayyan pul mablag'larini hosil qiladigan birlik uchun mazkur Standartda keltirilgan korporativ aktivlar ta'rifini qanoatlantirishi yoki qanoatlantirmasligini belgilaydi. Korporativ aktivlarning farqlovchi xususiyatlari shuki, ular boshqa aktivlar yoki aktivlar guruhlaridan mustaqil ravishda pul kirimlarini yuzaga keltirmaydi va ularning balans qiymatini ko'rib chiqilayotgan pulmablag'larini hosil qiladigan birlikka to'liq aks ettirilmaydi.

Korporativ aktivlar alohida pul kirimlarini yuzaga keltirmasligi tufayli, alohida korporativ aktivning qoplanadigan qiymati aniqlanmaydi, bunda rahbariyat aktivning chiqib ketishini amalga oshirishga qaror qilmaguncha. Natijada, agarda korporativ aktiv qadrsizlangan bo'lishi mumkinligining ishorasi mavjud bo'lsa, qoplanadigan qiymat korporativ aktiv tegishli bo'lgan pul mablag'larini hosil qiladigan birlik yoki pul mablag'larini hosil qiladigan birliklar guruhi uchun aniqlanadi va u ushbu pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning yoki pul mablag'larini hosil qiladigan birliklar guruhining balans qiymati bilan qiyoslanadi.

Qadrsizlanish bo'yicha zarar pul mablag'larini hosil qiladigan birlik (gudvill yoki korporativ aktiv taqsimlangan pul mablag'larini hosil qiladigan birliklarning yeng kichik guruhi) uchun tan olinishi lozim, faqatgina agarda birlikning (birliklar guruhining) qoplanadigan qiymati birlikning (birliklar guruhining) balans qiymatidan kam bo'lsa. Qadrsizlanish bo'yicha zarar birlik (birliklar guruhi) aktivlarining balans qiymatini kamaytirish uchun quyidagi tartibda taqsimlanishi lozim:

(a) avval pul mablag'larini hosil qiladigan birlikka (birliklar guruhiga) taqsimlangan har qanday gudvillning balans qiymatini kamaytirishga; va

(b) keyin birlikning (birliklar guruhining) boshqa aktivlarigabirlikdagi (birliklar guruhidagi) har bir aktivning balans qiymatiga proporsional ravishda.

Balans qiymatlardagi ushbu kamaytirishlar alohida aktivlar bo'yicha qadrsizlanish zararlari sifatida inobatga olinishi lozim.

8- Misol Uskuna jismoniy shikastlangan, ammo u shikastlanishidan oldingi holatdagidek yaxshi ishlamasa ham, hanuz ishlamoqda. Uskunaning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati uning balans qiymatidan kamroq. Uskuna mustaqil pul kirimlarini yuzaga keltirmaydi. Uskunani o'z ichiga olgan va boshqa aktivlardan keladigan pul kirimlaridan ko'proq mustaqil bo'lgan pul kirimlarini yuzaga keltiradigan aktivlarning yeng kichik aniqlanadigan guruhi – uskuna tegishli bo'lgan ishlab chiqarish liniyasi hisoblanadi. Ishlab chiqarish liniyasining qoplanadigan qiymati shuni ko'rsatadiki, butun ishlab chiqarish liniyasi qadrsizlanmagan. Faraz 1: rahbariyat tomonidan tasdiqlangan byudjetlar/loyihalar uskunani almashtirish bo'yicha rahbariyatning hech qanday majburiyatini aks ettirmaydi. Uskunaning qoplanadigan qiymatining o'zini baholash imkonsizdir,

chunki uskunaning foydalanishdagi qiymati:

(a) uning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatidanfarq qilishi mumkin; va

(b) faqatgina uskuna tegishli bo'lgan pul mablag'larini hosil qiladigan birlik (ishlab chiqarish liniyasi) uchun aniqlanishi mumkin.

Ishlab chiqarish liniyasi qadrsizlanmagan. Shu tufayli, hech qanday qadrsizlanish bo'yicha zarar uskuna uchun tan olinmaydi. Shunga qaramasdan, tadbirkorlik subekti uskuna uchun yeskirish davrini yoki yeskirishni hisoblash usulini qayta baholashi zarur bo'lishi mumkin. Balki, qisqaroq yeskirish davri yoki tezroq yeskirish hisoblash usuli uskunaning kutilgan qolgan foydali xizmat muddatini yoki tadbirkorlik subekti tomonidan iqtisodiy manfaatlarining o'zlashtirilishi kutilgan holatni aks ettirish uchun talab etiladi.

Faraz 2: rahbariyat tomonidan tasdiqlangan byudjetlar/loyihalar uskunani almashtirish va uni yaqin kelajakda sotish bo'yicha rahbariyatning majburiyatini aks ettiradi. Uskunaning chiqib ketishiga qadar undan ukluksiz foydalanish bo'yicha pul oqimlari sezilsiz deb baholangan.

Uskunaning foydalanishdagi qiymatini uning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatiga yaqin bo'lgan holda baholash mumkin. Shu tufayli, uskunaning qoplanadigan qiymati aniqlanishi mumkin va uskuna tegishli bo'lgan pul mablag'larini hosil qiladigan birlikka (ya'ni ishlab chiqarish liniyasiga) hech qanday ye'tibor qaratilmaydi. Uskunaning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati uning balans qiymatidan kamroq bo'lgani tufayli, qadrsizlanish

zarari uskuna uchun tan olinadi.

Ushbu talablar «aktiv» atamasidan foydalanadi, ammo ular alohida aktivga yoki pul mablag'larini hosil qiladigan birlikka nisbatan teng tarzda qo'llaniladi. Tadbirkorlik subekti har bir hisobot davrining oxirida gudvilldan tashqari aktiv uchun oldingi davrlarda tan olingan qadrsizlanish bo'yicha zarari bundan buyon mavjud bo'lmashligining yoki kamaygan bo'lishi mumkinligining biror ishorasi mavjud bo'lishi yoki bo'lmashligini baholashi lozim. Agarda bunday ishora mavjud bo'lsa, tadbirkorlik subekti ushbu aktivning qoplanadigan qiymatini baholashi lozim.

Qadrsizlanish bo'yicha zararga tegishli gudvilldan tashqari aktivning oshgan balans qiymati shunday balans qiymatdan oshmasligi lozimki, qaysiki aniqlangan bo'lar yedi (amortizatsiyadan yoki yeskirishdan holi), agarda hech qanday qadrsizlanish bo'yicha zarar aktiv uchun oldingi yillarda tan olinmaganda yedi.

5.2. MHXS (IFRS) 13 “Haqqoniy qiymatni baholash”

MHXS (IFRS) 13 “Haqqoniy qiymatni baholash” nomli standartning maqsadi bo'lib,

(a) haqqoniy qiymatni ta'riflaydi;

(b) yagona MHXS da haqqoniy qiymatni baholash bo'yicha konseptual asosni belgilaydi; va

(v) haqqoniy qiymatni baholashlar to'g'risidagi ochib berishlarni talab etadi.

Haqqoniy qiymat tadbirkorlik subektiga-xos baholash emas, balki bozorga-asoslangan baholashdir. Ayrim aktivlar va majburiyatlar uchun, kuzatiladigan bozor operatsiyalari va bozor ma'lumotlari mavjud bo'lmashligi mumkin. Biroq, haqqoniy qiymatni baholashning maqsadi ikki holatda ham bir xildir – joriy bozor sharoitlariga asosan baholash sanasida bozor ishtirokchilari o'rtasidagi aktivni sotish yoki majburiyatni o'tkazish bo'yicha odatiy operatsiyada sodir bo'lishi mumkin bo'lgan narxni baholashdir (ya'ni aktiv yoki majburiyatga ega bo'lgan bozor ishtirokchisi nuqtai nazaridan baholash sanasidagi chiqish narxi).

Haqqoniy qiymatning ta'rifida aktivlar va majburiyatlarga ye'tibor qaratiladi, chunki ular buxgalteriya baholashining asosiy predmeti hisoblanadi. Shu bilan birga, mazkur MHXS tadbirkorlik subektining haqqoniy qiymatda baholangan o'z ulushli instrumentlariga nisbatan qo'llanilishi lozim.

MHXS boshqa MHXS haqqoniy qiymatni baholashlarni va haqqoniy qiymatni baholashlar to'g'risidagi ochib beriladigan ma'lumotlarni (hamda sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymat kabi haqqoniy qiymatga asoslangan baholashlarni va ushbu baholashlar to'g'risidagi ma'lumotlarni) ochib berishni talab yetganda yoki ularga ruxsat berganda qo'llaniladi.

MHXSning baholash va ochib berish talablari quyidagilarga nisbatan qo'llanilmaydi:

(a) MHXS 2 «Aksiyaga-asoslangan to'lov» ning qo'llash doirasidagi aksiyaga-asoslangan to'lov operatsiyalari;

(b) BHXS 17 «Ijara» ning qo'llash doirasidagi ijara operatsiyalari;

va

(v) haqqoniy qiymatga nisbatan ba'zi o'xshashliklarga ega ammo haqqoniy qiymat bo'lmagan baholashlar, masalan MHXS 2 «Tovar-moddiy zaxiralar» dagi sof sotish qiymati yoki MHXS 36 «Aktivlarning qadrsizlanishi» dagi foydalanishdagi qiymat.

Ushbu BHXSda ma'lumotlarni ochib berish talablari quyidagilarga nisbatan qo'llanilmaydi:

(a) BHXS 19 «Xodimlarning daromadlari» ga muvofiq haqqoniy qiymatda baholangan tizim aktivlari;

(b) BHXS 26 «Pension tizimlar bo'yicha buxgalteriya hisobi vahisoboti» ga muvofiq haqqoniy qiymatda baholangan nafaqa tizimi investitsiyalari; va

(v) qoplanadigan qiymati BHXS 36 ga muvofiq hisobdan chiqarish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymat bo'lgan aktivlar.

Haqqoniy qiymat muayyan aktiv yoki majburiyat bo'yicha baholanadi. Shu

tufayli, haqqoniy qiymatni baholashda tadbirkorlik subekti aktiv yoki majburiyatning xususiyatlarini inobatga olishi lozim, agarda bozor ishtirokchilari baholash sanasida aktiv yoki majburiyatni narxlashda ushbu xususiyatlarni inobatga olishi mumkin bo'lsa. Bunday xususiyatlar, masalan, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

(a) aktivning holati va joylashuvi; va

(b) aktiv sotilishi yoki foydalanilishi bo'yicha cheklovlar, agarda mavjud bo'lsa.

Haqqoniy qiymatda baholangan aktiv yoki majburiyat quyidagilarning biri bo'lishi mumkin:

(a) mustaqil aktiv yoki majburiyat (masalan moliyaviy instrument yoki nomoliyaviy aktiv); yoki

(b) aktivlar guruhi, majburiyatlar guruhi yoki aktivlar va majburiyatlar guruhi (masalan pulni yuzaga keltiradigan birlik yoki biznes).

Aktiv yoki majburiyat tan olish yoki ochib berish maqsadlarida mustaqil aktiv yoki majburiyat, aktivlar guruhi, majburiyatlar guruhi yoki aktivlar va majburiyatlar guruhi bo'lishi uning o'lchov birligiga bog'liq bo'ladi. Aktiv yoki majburiyat uchun o'lchov birligi haqqoniy qiymatni baholashni talab etadigan yoki unga ruxsat beradigan MHHS ga muvofiq aniqlanishi lozim, bundan mazkur MHXS da ta'minlangan holatlar mustasno.

Haqqoniy qiymatni baholashda shunday faraz qilinadiki, aktiv yoki majburiyat joriy bozor sharoitlariga asosan baholash sanasida bozor ishtirokchilari o'rtasidagi aktivni sotish yoki majburiyatni o'tkazish bo'yicha odatiy operatsiyada ayirboshlanadi.

Haqqoniy qiymatni baholashda shunday faraz qilinadiki, aktivni sotish yoki majburiyatni o'tkazish bo'yicha operatsiya quyidagi bozorlardan birida sodir bo'ladi:

(a) aktiv yoki majburiyat bo'yicha asosiy bozorda; yoki

(b) asosiy bozor mavjud bo'lmaganda, aktiv yoki majburiyat bo'yicha yeng afzal bozorda.

Tadbirkorlik subekti bozor ishtirokchilari aktivni yoki majburiyatni narxlashda foydalanishi mumkin bo'lgan farazlar orqali aktiv yoki majburiyatning haqqoniy qiymatini baholashi lozim, bunda bozor ishtirokchilari o'zlarining yeng maqbul iqtisodiy manfaatlarini uchun harakat qilishlari faraz qilinadi.

Ushbu farazlarni shakllantirishda, tadbirkorlik subekti muayyan bozor ishtirokchilarini aniqlashi shart emas. Buning o'rniga, tadbirkorlik subekti bozor ishtirokchilarini umumiy holda farqlaydigan xususiyatlarni aniqlashi lozim, bunda barcha quyidagilarga xos omillar inobatga olinadi:

(a) aktiv yoki majburiyat;

(b) aktiv yoki majburiyat bo'yicha asosiy (yoki yeng afzal) bozor; va

(v) tadbirkorlik subekti ushbu bozorda bitim tuzishi mumkin bo'lgan bozor ishtirokchilari.

Haqqoniy qiymat bu joriy bozor sharoitlarida baholash sanasida asosiy (yoki yeng afzal) bozordagi odatiy operatsiyada aktivni sotishda olinishi yoki majburiyatni o'tkazishda to'lanishi mumkin bo'lgan narxdir (ya'ni chiqish narxidir), bunda ushbu narx bevosita kuzatiladigan bo'lishi yoki boshqa baholash usuli orqali baholanishidan qat'iy nazar.

Nomoliyaviy aktivning haqqoniy qiymatini baholash aktivdan uning yeng yuqori va yeng unumli foydalanilishi orqali yoki aktivni undan yeng yuqori va yeng unumli foydalanishi mumkin bo'lgan bozor ishtirokchisiga sotish orqali bozor ishtirokchisining iqtisodiy naflarni yuzaga keltirish imkoniyatini inobatga oladi.

Nomoliyaviy aktivdan yeng yuqori va yeng unumli foydalanish, quyidagi tarzda, jismoniy mumkin bo'lgan, qonuniy ruxsat etilgan va moliyaviy imkonli bo'lgan holda aktivdan foydalanishni inobatga oladi:

(a) jismoniy mumkin bo'lgan foydalanish bozor ishtirokchilari aktivni narxlashda inobatga olishi mumkin bo'lgan aktivning jismoniy xususiyatlarini inobatga oladi (masalan, mulkning joyi va hajmi).

(b) qonuniy ruxsat etilgan foydalanish bozor ishtirokchilari aktivni narxlashda inobatga olishi mumkin bo'lgan aktivdan foydalanish bo'yicha har qanday qonuniy cheklovlarni inobatga oladi (masalan, mulkka nisbatanqo'llaniladigan hududiy meyoriy hujjatlar).

(v) moliyaviy imkonli bo'lgan foydalanish bozor ishtirokchilari ushbu foydalanish orqali ushbu aktivga investitsiyadan talab etishi mumkin bo'lgan investitsion daromadni yuzaga keltirish maqsadida jismoniy mumkin bo'lgan va qonuniy ruxsat etilgan holda aktivdan foydalanish yetarli daromadni yoki pul oqimlarini (aktivni ushbu foydalanishiga moslash xarajatlarini inobatga olgan holda) yuzaga keltirishi yoki keltirmasligini inobatga oladi.

Nomoliyaviy aktivdan yeng yuqori va yeng unumli foydalanish quyidagi tarzda aktivning haqqoniy qiymatini baholashda foydalaniladigan baholashning dastlabki shartini belgilaydi:

(a) nomoliyaviy aktivdan yeng yuqori va yeng unumli foydalanish undan boshqa aktivlar bilan

birgalikda guruh sifatida (foydalanish uchun o'rnatilgan yoki boshqa hollarda sozlangan holda) yoki boshqa aktivlar va majburiyatlar bilan birgalikda (masalan, biznes) foydalanish orqali bozor ishtirokchilariga maksimum qiymatni ta'minlashi mumkin.

- Agarda aktivdan yeng yuqori va yeng unumli foydalanish aktivdan boshqa aktivlar bilan yoki boshqa aktivlar va majburiyatlar bilan birgalikda foydalanish bo'lsa, aktivning haqqoniy qiymati aktiv boshqa aktivlar yoki boshqa aktivlar va majburiyatlar bilan birgalikda foydalanilishi mumkinligini va ushbu aktivlar va majburiyatlar (ya'ni uning to'ldiruvchi aktivlari va ularga bog'liq majburiyatlar) bozor ishtirokchilari uchun mavjud bo'lishi mumkinligini faraz qilgan holda aktivni sotish bo'yicha joriy operatsiyada olinishi mumkin bo'lgan narxdir.

- aktiv bilan va to'ldiruvchi aktivlar bilan bog'liq majburiyatlar aylanma kapitalni moliyalashtiradigan majburiyatlarni o'z ichiga oladi, ammo aktivlar guruhi ichidagi aktivlardan tashqari bo'lgan aktivlarni

moliyalashtirishda foydalaniladigan majburiyatlarni o'z ichiga olmaydi.

- nomoliyaviy aktivdan yeng yuqori va yeng unumli foydalanish to'g'risidagi farazlar aktiv foydalanilishi mumkin bo'lgan aktivlar guruhidagi yoki aktivlar va majburiyatlar guruhidagi barcha (yeng yuqori va yeng unumli foydalanish o'rinli bo'lgan) aktivlarga nisbatan mos bo'lishi lozim.

(b) nomoliyaviy aktivdan yeng yuqori va yeng unumli foydalanish mustaqil asosda bozor ishtirokchilari uchun maksimum qiymatni ta'minlashi mumkin. Agarda aktivdan yeng yuqori va yeng unumli foydalanish undan mustaqil asosda foydalanish bo'lsa, aktivning haqqoniy qiymati aktivdan mustaqil asosda foydalanishi mumkin bo'lgan bozor ishtirokchilariga aktivni sotish bo'yicha joriy operatsiyada olinishi mumkin bo'lgan narxdir.

Haqqoniy qiymatni baholashda shu narsa faraz qilinadiki, moliyaviy yoki nomoliyaviy majburiyat yoki tadbirkorlik subektining o'z ulushli instrumenti (masalan biznes birlashuvida tovon sifatida chiqarilgan kapitaldagi ulushlar) baholash sanasida bozor ishtirokchisiga o'tkaziladi. Majburiyat yoki tadbirkorlik subektining o'z ulushli instrumentining o'tkazmasi quyidagilarni nazarda tutadi:

(a) Majburiyat amalda qoladi va bozor ishtirokchisi bo'lgan qabul qiluvchidan majburiyatni bajarish talab etiladi. Majburiyat baholash sanasida kontragent bilan hisob-kitob qilinmaydi yoki boshqa hollarda so'ndirilmaydi.

(b) Tadbirkorlik subektining o'z ulushli instrumenti amalda qoladi va bozor ishtirokchisi bo'lgan qabul qiluvchi tomon instrument bilan bog'liq huquqlarni va majburiyatlarni o'z zimmasiga oladi. Instrument baholash sanasida bekor qilinmaydi yoki boshqa hollarda so'ndirilmaydi.

Qachonki bir xil yoki o'xshash majburiyatning yoki tadbirkorlik subektining o'z ulushli instrumentining o'tkazmasi bo'yicha belgilangan narx mavjud bo'lmasa va bir xil moddaga boshqa tomon aktiv sifatida egalik qilmasa, tadbirkorlik subekti majburiyatga ega yoki kapitalga nisbatan huquqni chiqargan bozor ishtirokchisi nuqtai nazaridan baholash usuli orqali majburiyatning yoki ulushli instrumentning haqqoniy qiymatini baholashilozim.

Masalan, keltirilgan qiymat usulini qo'llashda tadbirkorlik subekti quyidagilardan birini inobatga olishi mumkin:

(a) Bozor ishtirokchisi majburiyatni bajarishda sarflashni ko'zda tutishi mumkin bo'lgan kelgusi pul chiqimlari, jumladan bozor ishtirokchisi majburiyatni qabul qilishda talab etishi mumkin bo'lgan qoplash.

(b) Bozor ishtirokchisi bir xil majburiyatni yoki ulushli instrumentni tuzish yoki chiqarishda olishi mumkin bo'lgan summa, bunda bozor ishtirokchilari bir xil shartnomaviy shartlarga ega majburiyatni yoki ulushli instrumentni chiqarishda asosiy (yoki yeng afzal) bozordagi bir xil moddani (masalan bir xil kredit xususiyatlariga ega) narxlashda foydalanishi mumkin bo'lgan farazlardan foydalaniladi.

Majburiyatning haqqoniy qiymati majburiyatlarni bajarmaslik riskining ta'sirini aks ettiradi. Majburiyatlarni bajarmaslik riski tadbirkorlik subektining o'z kredit riskini (MHXS 7 «Moliyaviy instrumentlar: ma'lumotlarni ochib berish» da ta'riflangandek) o'z ichiga oladi, ammo bu bilan cheklanmasligi mumkin. Majburiyatlarni bajarmaslik riski majburiyat o'tkazmasidan oldin va keyin bir xil bo'lishi faraz qilinadi.

Majburiyatning haqqoniy qiymatini baholashda, tadbirkorlik subekti o'zining kredit riskini (kredit holati) hamda majburiyat bajarilishi yoki bajarilmasligining yehtimoliga ta'sir etishi mumkin bo'lgan boshqa omillarni inobatga olishi lozim. Ushbu ta'sir majburiyatga qarab farqlanishi mumkin, masalan:

(a) majburiyat pul mablag'ini yetkazib berish majburiyati (moliyaviy majburiyat) yoki tovarlar va xizmatlarni yetkazib berish majburiyati(nomoliyaviy majburiyat) bo'lishi.

(b) majburiyatga tegishli kredit yaxshilanishining shartlari, agarda mavjud bo'lsa.

Talab jihatiga ega moliyaviy majburiyatning (masalan talab qilinguncha depozit) haqqoniy qiymati summa to'lanishi talab etilishi mumkin bo'lganbirinchi sanadan boshlab diskontlangan holda talab qilinganda to'lanadigan summadan kam bo'lmaydi.

Bozor risklari yoki kontragent kredit riskidagi o'zaro hisob-kitob qilish holatlariga ega moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlarga nisbatan qo'llash

Tadbirkorlik subektining muayyan bozor riskiga (yoki risklariga) sof duchorligi asosida boshqariladigan moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlar guruhining haqqoniy qiymatini baholash uchun tadbirkorliksubekti holatlarda haqqoniy qiymatning yeng maqbul vakili bo'lgan taklif-talab marjasi ichidagi narxni tadbirkorlik subektining muayyan bozor riskilariga nisbatan qo'llashi lozim.

Xuddi shuningdek, moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlardan yuzaga keladigan tadbirkorlik subektining muayyan bozor riskiga (yokirisklariga) duchorligining davomiyligi deyarli bir xil bo'lishi lozim. Masalan, faqatgina ushbu moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlardan tashkil topgan guruh ichidagi besh-yillik moliyaviy instrumentga nisbatan 12 oylikka teng foiz stavkasi riski duchorligiga bog'langan pul oqimlariga qarshi 12-oylik fyu'chers shartnomasidan foydalanadigan tadbirkorlik subekti sof asosda 12-oylik foiz stavkasi riskiga duchorligining va yalpi asosda qolgan foiz stavkasi riski duchorligining (ya'ni 2-5 yillar) haqqoniy qiymatini baholaydi.

Muayyan kontragent bilan tuzilgan moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlar guruhining haqqoniy qiymatini baholash uchun tadbirkorlik subekti haqqoniy qiymatni baholashga ushbu kontragentning kredit riskiga tadbirkorlik subektining sof duchorligining yoki tadbirkorlik subektining kredit riskiga kontragentning sof duchorligining ta'sirini

kiritishi lozim, qachonki bozor ishtirokchilari defolt holatida kredit risk duchorligini kamaytiradigan har qanday mavjud kelishuvlarni inobatga olishi mumkin bo'lsa (masalan kontragent bilan bosh hisob-kitob kelishuvi yoki har bir tomonning boshqa tomonning kredit riskiga sof duchorligi asosida garovni ayirboshlashni talab etadigan kelishuv). Haqqoniy qiymatni baholash bunday kelishuvlar defolt holatida yuridik kuchga ega bo'lishi mumkinligining yehtimoli bo'yicha bozor ishtirokchilarining kutilishlarini aks ettirishi lozim.

Qachonki aktiv yoki majburiyat bo'yicha ayirboshlash operatsiyasida ushbu aktiv sotib olinsa yoki majburiyat zimmaga olinsa, operatsiya narxi aktivni sotib olish uchun to'langan yoki majburiyatni zimmaga olishda olingan narxdir (kirish narxi). Aksincha, aktiv yoki majburiyatning haqqoniy qiymati aktivni sotishda olinishi yoki majburiyatni o'tkazishda to'lanishi mumkin bo'lgan narxdir (chiqish narxi). Tadbirkorlik subektlari aktivlarni ularni sotib olish uchun to'langan narxlarda zaruriy tarzda sotmaydilar. Xuddi shuningdek, tadbirkorlik subektlari majburiyatlarni ularni zimmaga olish uchun olingan narxlarda zaruriy tarzda o'tkazmaydilar.

Agarda haqqoniy qiymatda baholangan aktiv yoki majburiyat taklif narxi va talab narxiga (masalan dilerlik bozorida boshlang'ich ma'lumot) ega bo'lsa, holatlarda haqqoniy qiymatni yeng yaxshi aks ettiruvchisi bo'lgan taklif-talab marjasi ichidagi narx haqqoniy qiymatni baholashda foydalanilishi lozim, bunda boshlang'ich ma'lumot haqqoniy qiymat iyerarxiyasida (ya'ni 1, 2 yoki 3-daraja) toifalangan bo'lishidan qat'iy nazar. Aktiv pozitsiyalari bo'yicha taklif narxlaridan foydalanishga va majburiyat pozitsiyalari bo'yicha talab narxlaridan foydalanishga ruxsat etiladi, ammo talab etilmaydi.

Mazkur MHXS taklif-talab marjasi ichidagi haqqoniy qiymatni baholashda oraliq-bozor narxlaridan yoki bozor ishtirokchilari tomonidan amaliy maqsadga muvofiqlik sifatida foydalaniladigan boshqa narxlar kelishuvlaridan foydalanishni to'smaydi.

Haqqoniy qiymatni baholashlardagi va tegishli ochib berishlardagi moslikni va

qiyoslanuvchanlikni oshirish uchun, mazkur MHXS haqqoniy qiymat iyerarxiasini belgilaydi va ushbu iyerarxiya haqqoniy qiymatni baholashda foydalaniladigan baholash usullariga boshlang'ich ma'lumotlarni uchta darajaga toifalaydi. Haqqoniy qiymat iyerarxiyasi bir xil aktivlar yoki majburiyatlar bo'yicha faol bozorlardagi belgilangan (to'g'rilanmagan) narxlarga (1-darajali boshlang'ich ma'lumotlar) yeng yuqori ustunlikni va kuzatilmaydigan boshlang'ich ma'lumotlarga (3-darajali boshlang'ich ma'lumotlar) yeng past ustunlikni belgilaydi.

Ayrim holatlarda, aktiv va majburiyatning haqqoniy qiymatini baholashda foydalaniladigan boshlang'ich ma'lumotlar haqqoniy qiymat iyerarxiasining turli toifalarida toifalanishi mumkin. Ushbu holatlarda, haqqoniy qiymatni baholash uning butunligicha butun baholash uchun ahamiyatli bo'lgan yeng past daraja boshlang'ich ma'lumoti kabi bir xil haqqoniy qiymat iyerarxiasining darajasida toifalanadi. Butun baholashga nisbatan muayyan boshlang'ich ma'lumotning ahamiyatligini baholash mulohazani talab etib, bunda aktiv yoki majburiyatga xos omillar inobatga olinadi. Haqqoniy qiymatga asoslangan baholashlarni hosil qilishga nisbatan to'g'rilanishlar, masalan sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatni baholashdagi sotish xarajatlari, haqqoniy qiymatni baholash toifalangan haqqoniy qiymat iyerarxiasining darajasini aniqlashda inobatga olinmasligi lozim.

1-darajali boshlang'ich ma'lumotlar

1- darajali boshlang'ich ma'lumotlar baholash sanasida tadbirkorlik subekti foydalanishi mumkin bo'lgan bir xil aktivlar yoki majburiyatlar bo'yicha faol bozorlardagi belgilangan narxlaridir (to'g'rilanmagan).

2-darajali boshlang'ich ma'lumotlar

2- darajali boshlang'ich ma'lumotlar 1-darajaga kiritilgan belgilangan narxlardan tashqari boshlang'ich ma'lumotlar bo'lib, ular bevosita yoki bilvosita aktiv yoki majburiyat bo'yicha kuzatiladi.

3- darajali boshlang'ich ma'lumotlar

3- darajali boshlang'ich ma'lumotlar aktiv yoki majburiyat bo'yicha kuzatilmaydigan boshlang'ich ma'lumotlardir.

Baholash sanasida, agarda mavjud bo'lsa, aktiv yoki majburiyat bo'yicha juda kichik bozor mavjud bo'lish holatlariga qaramasdan, o'rinli kuzatiladigan boshlang'ich ma'lumotlar mavjud bo'lmagan darajada haqqoniy qiymatni baholash uchun kuzatilmaydigan boshlang'ich ma'lumotlardan foydalanish lozim. Biroq, haqqoniy qiymatni baholash maqsadi, ya'ni aktiv yoki majburiyatga ega bozor ishtirokchisi nuqtai nazaridan baholash sanasidagi chiqish narxi, bir xil bo'lib qoladi. Shu tufayli, kuzatilmaydigan boshlang'ich ma'lumotlar bozor ishtirokchilari aktiv yoki majburiyatni narxlashda foydalanishi mumkin bo'lgan farazlarni, jumladan risk bo'yicha farazlarni aks ettirishi lozim.

Tadbirkorlik subekti uning moliyaviy hisobotlaridan foydalanuvchilarga quyidagilarning ikkalasini ham baholashga ko'makberadigan ma'lumotlarni ochib berishi lozim:

(a) dastlab tan olishdan keyin qaytalanadigan yoki qaytalanmaydigan asosda haqqoniy qiymatda baholanadigan aktivlar va majburiyatlar uchun, baholash usullari va ushbu baholashlarni ishlab chiqishda foydalaniladigan boshlang'ich ma'lumotlar.

(b) yirik kuzatilmaydigan boshlang'ich ma'lumotlar (3-darajali) orqali qaytalanadigan haqqoniy qiymatni baholashlar uchun, baholashlarning davr bo'yicha foyda yoki zararga yoki boshqa umumlashgan daromadga ta'siri.

Tadbirkorlik subekti barcha quyidagilarni ko'rib chiqishi lozim:

(a) ochib berish talablarini qanoatlantirish uchun zarur tafsilotlar darajasi;

(b) turli talablarning har biriga qanchalik ye'tibor ajratilishi; (v) qanchalik umumlashtirishni yoki bo'laklashni amalga oshirish; va

(g) moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar ochib berilgan miqdoriy ma'lumotlarni baholash uchun qo'shimcha ma'lumotlarga muhtojligi.

Tayanch so'zlar.

Balans qiymati - bu aktivning u bo'yicha har qanday jamg'arilgan yeskirish (amortizatsiya) summasini va keyingi yig'ilgan qadrsizlanish zararlarini chegirgandan so'ng tan olinadigan qiymatidir.

Pul mablag‘larini yuzaga keltiradigan birlik - bu aktivlarning kichik aniqlanadigan guruhi bo‘lib, u boshqa aktivlar yoki aktivlar guruhidan kelib tushadigan pul oqimlaridan katta darajada mustaqil bo‘lgan kelib tushadigan pul oqimlarini yuzaga keltiradi.

Korporativ aktivlar - bu gudvilldan tashqari aktivlar bo‘lib, ular pul mablag‘larini hosil qiladigan o‘rganilayotgan birlik va boshqa pul mablag‘larini hosil qiladigan birliklar bo‘yicha kelgusi pul oqimlari hosil bo‘lishiga o‘z hissasini qo‘shadi.

Chiqib ketish xarajatlari - bu aktivning yoki pul mablag‘larini hosil qiladigan birlikning chiqib ketishiga tegishli bevosita qo‘shimcha xarajatlar bo‘lib, bunda moliyalashtirish xarajatlari va foyda solig‘i xarajati inobatga olinmaydi.

Yeskirish hisoblanadigan summa - bu aktivning tannarxidan, yoki moliyaviy hisobotlarda uning qiymatini aks ettiradigan boshqa summadan, uning qoldiq qiymatining chegirilganidir.

Yeskirish (Amortizatsiya) - bu aktivning yeskirish hisoblanadigan summasini uning foydali xizmat muddati davomida sistematik tarzda xarajatlarga olib borishdir.

Haqqoniy qiymat - bu baholash sanasida bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi odatdagi operatsiyada aktivni sotishda olinishi mumkin bo‘lgan yoki majburiyatni o‘tkazishda to‘lanishi mumkin bo‘lgan narxdir (MHXS 13 “Haqqoniy qiymatni baholash” ga qarang).

Qadsizlanish zarari - bu aktivning yoki pul mablag‘larini hosil qiladigan birlikning balans qiymatining uning qoplanadigan qiymatidanoshgan qismidir.

Aktivning yoki pul mablag‘larini hosil qiladigan birlikning qoplanadigan qiymati - bu uning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati bilan uning foydalanishdagi qiymati o‘rtasidagi yuqoriroq‘i hisoblanadi.

Foydali xizmat muddati - bu:

(a) aktiv tadbirkorlik subekti tomonidan foydalanilishi kutilgan muddat; yoki

(b) tadbirkorlik subekti tomonidan aktivdan olinishi kutilgan ishlab chiqarish yoki o‘xshash birliklar miqdori.

Foydalanishdagi qiymat - bu aktivdan yoki pul mablag‘larini hosil qiladigan birlikdan olinishi kutilgan kelgusi pul oqimlarining keltirilgankeltirilgan qiymatidir.

faol bozor - Aktiv yoki majburiyat bo‘yicha operatsiyalar ukluksiz ravishda narxlash ma’lumotlarini ta’minlash uchun yetarli davriylik va hajmda sodir bo‘ladigan bozordir.

tannarx usuli- Aktivning xizmat ko‘rsatish quvvatini almashtirish uchun joriy paytda talab etilishi mumkin bo‘lgan summani aks ettiradigan baholash usulidir (ko‘p hollarda joriy almashtirish qiymati deb yuritiladi).

kirish narxi- Ayirboshlash operatsiyasida aktivni sotib olishda to‘langan yoki majburiyatni zimmaga olishda olingan narxdir.

chiqish narxi- Aktivni sotish uchun olinishi yoki majburiyatni o‘tkazish uchun to‘lanishi mumkin bo‘lgan narxdir.

kutilgan pul oqimi- Yehtimoliy kelgusi pul oqimlarining yehtimolga- tortilgan o‘rtachasi (ya’ni taqsimotning o‘rtachasi).

6- MAVZU. NOMOLIYAVIY MAJBURIYATLARNI HISOBGAOLUVCHI STANDARTLARINING TAVSIFI

6.1. BHXS (IAS) 37 “Rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar”

BHXS 37 “Rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar” nomli standartning maqsadi rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlarga nisbatan to‘g‘ri tan olish mezonlari va baholash asoslari qo‘llanilishini hamda foydalanuvchilar ushbu rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlarning mohiyatini, vaqtini va summasini tushunishi uchun moliyaviy hisobotlarga izohlarda yetarlicha ma’lumotlar ochib berilishini ta’minlashdan iboratdir.

Ushbu standart hamma tadbirkorlik subektlari tomonidan quyidagilardan tashqari rezervlarni, shartli majburiyatlarni va shartli aktivlarni hisobga olishda qo‘llanilishi lozim:

(a) oxirgacha yetkazilmagan shartnomalardan kelib chiqadiganlar, agar bu shartnomalar

og'irlik qiladigan shartnomalar bo'lmasa; va

(b) boshqa standartning qo'llash doirasida bo'lgan rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar.

Ushbu standart MHXS 9 "*Moliyaviy instrumentlar*" ning qo'llash doirasida bo'lgan moliyaviy instrumentlarga (shu jumladan kafolatlarga) nisbatan qo'llanilmaydi.

Oxirgacha yetkazilmagan shartnomalar bo'lib tomonlarining hech birisi shartnomada belgilangan o'z majburiyatlarning hech bir qismini bajarmagan yoki ikkita tomon ham o'z majburiyatlarini teng tarzda qisman bajargan shartnomalar hisoblanadi. Ushbu standart bunday shartnomalarga nisbatan, agar ular og'irlik qiladigan shartnomalar bo'lmasa, qo'llanilmaydi.

Ayrim turdagi rezerv, shartli majburiyat yoki shartli aktiv boshqa standartda ko'rib chiqilganida, tadbirkorlik subekti ushbu standarning o'rniga o'sha standartni qo'llashi kerak. Masalan, rezervlarning ba'zi turlari quyidagilar bo'yicha standartlarda ko'rib chiqilgan:

(a) qurilish shartnomalari (BHXS 11 "*Qurilish shartnomalari*" ga qarang);

(b) foyda soliqlari (BHXS 12 "*Foyda soliqlari*" ga qarang);

(c) ijara kelishuvlari (BHXS 17 *Ijara*" ga qarang). Biroq, BHXS 17 da operativ ijara bo'yicha og'irlik qilib boshlagan shartnomalarga nisbatan hech qanday talablar qo'yilmagani uchun, ushbu standart bunday holatlarga nisbatan qo'llaniladi;

(d) xodimlarning daromadlari (BHXS 19 "*Xodimlarning daromadlari*" ga qarang);

(ye) sug'urta shartnomalari (MHXS 4 "*Sug'urta shartnomalari*" ga qarang). Biroq, sug'urtalovchining MHXS 4 ning qo'llash doirasidagi sug'urta shartnomalari ostida paydo bo'ladigan sharnomaviy majburiyatlari va huquqlaridan yuzaga keladiganlardan tashqari rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlarga nisbatan ushbu standart qo'llaniladi.

Rezervlar sifatida qaraladigan ba'zi summalar daromadning tan olinishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, masalan tadbirkorlik subekti haq evaziga kafolatlar beradigan hollarda. Ushbu standartda bunday daromadlarning tan olinishi ko'rib chiqilmaydi. BHXS 18 "*Daromad*" daromadlar tan olinadigan holatlarni belgilaydi va tan olish mezonlarining qo'llanishi bo'yicha amaliy yo'riqnoma beradi. Ushbu standart BHXS 18 ning talablarini o'zgartirmaydi.

Ushbu standart rezervlarni noaniq muddat yoki summaga ega bo'lgan majburiyatlar sifatida aniqlaydi. Ba'zi mamlakatlarda "rezerv" atamasi yeskirish, aktivlarning qadsizlanishi yoki shubhali qarzlari kabi moddalarga tegishlilikida foydalaniladi: bunday rezervlar aktivlarning balans qiymatlariga tuzatish bo'lib hisoblanadi va ushbu standartda ko'ribchiqilmaydi.

Boshqa standartlarda xarajatlar aktivlari yoki xarajatlar sifatida hisobga olinishi belgilanadi. Bu masalalar ushbu standartda ko'rib chiqilmaydi. Shu sababdan, ushbu standart rezerv shakllanganida tan olinadigan xarajatlarning kapitalizatsiyasini talab ham qilmaydi taqiqlab ham qo'ymaydi. Ushbu standart restrukturizatsiya (shu jumladan, davom ettirilmaydigan faoliyat) bo'yicha rezervlarga nisbatan qo'llaniladi. Restrukturizatsiya davom ettirilmaydigan faoliyat ta'rifiga to'g'ri kelganida, MHXS 5 "*Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar va davom ettirilmaydigan faoliyat*"

tomonidan qo'shimcha ma'lumotlar ochib berilishi talab etilishi mumkin.

Rezervlar boshqa majburiyatlardan, masalan savdo bo'yicha to'lanadigan schyotlar yoki hisoblangan kreditorlik qarzlariidan, ular hisob-kitob qilinishida kelgusi xarajatlarning amalga oshirilishi vaqti yoki summasi noaniqligi tufayli farqlanishi mumkin. Farqli o'laroq:

(a) savdo bo'yicha to'lanadigan schyotlar – bu olingan yoki yetkazib berilgan tovarlar yoki xizmatlar uchun to'lanadigan va mol yetkazib beruvchi tomonidan hisob-kitobi talab etilgan yoki u bilan rasmiy kelishilgan majburiyatlardir; va

(b) hisoblangan kreditorlik qarzlari – olingan yoki yetkazib berilgan, lekin to'lanmagan tovarlar yoki xizmatlar uchun to'lanishi lozim bo'lgan va mol yetkazib beruvchi tomonidan hisob-kitobi talab etilgan yoki u bilan rasmiy kelishilgan majburiyatlardir, shu jumladan xodimlarga to'lanishi lozim bo'lgan summalar (masalan, hisoblangan ta'til puliga tegishli summalar). Hisoblangan kreditorlik qarzlariining muddatini va summasini ba'zida baholash qiyin bo'lsada, bundagi noaniqlik rezervlar bo'yicha noaniqlikdan odatda ancha kamdir.

Hisoblangan kreditorlik qarzlari ko‘pincha savdo bo‘yicha to‘lanadigan schyotlar va boshqa kreditorlik qarzlarning bir qismi sifatida aks ettiriladi, rezervlar esa hisobotda alohida ko‘rsatiladi.

Umuman olganda, hamma rezervlar shartlidir, chunki ularning muddati yoki summasi noaniqdir. Biroq, ushbu standartning doirasida “shartli” tushunchasi tan olinmaydigan aktivlar va majburiyatlarga nisbatan ishlatiladi, chunki ularning mavjudligi tadbirkorlik subektining to‘liq nazorati ostida

bo‘lmagan kelgusi noaniq hodisalarning biri yoki bir nechitasi sodir bo‘lishi yoki sodir bo‘lmاسligi natijasida tasdiqlanadi. Bundan tashqari, ‘shartli majburiyat’ tushunchasi tan olish mezonlariga javob bermaydigan majburiyatlarga nisbatan ishlatiladi.

Ushbu standart quyidagilarni farqlaydi:

(a) rezervlar – majburiyatlar sifatida tan olinadi (ishonchli baholanishi mumkinligi sharti bilan), chunki ular tadbirkorlik subektining hozirgi paytda mavjud bo‘lgan majburiyatlari bo‘lib, ularni so‘ndirish natijasida tadbirkorlik subektidan iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishi yehtimoli bor; va

(b) shartli majburiyatlar – majburiyatlar sifatida quyidagilar tufayli tan olinmaydi:

- ular mumkin bo‘lgan majburiyatlardir, chunki tadbirkorlik subekti iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan va hozirgi paytda mavjud bo‘lgan majburiyatga ega bo‘lishi hali tasdiqlanishi kerak; yoki

- ular ushbu standart belgilaydigan tan olish mezonlariga javob bermaydigan hozirgi paytda mavjud bo‘lgan majburiyatlardir (chunki majburiyatni so‘ndirish uchun iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishi talab etilishi yehtimoli yo‘q yoki majburiyatning summasi yetarlicha ishonchli darajada baholana olmaydi).

Rezervlar tan olinishi kerak, qachonki:

(a) tadbirkorlik subekti bo‘lib o‘tgan hodisalar natijasida hozirgi paytda mavjud bo‘lgan (yuridik yoki konstruktiv) majburiyatga ega bo‘lsa;

(b) majburiyatni so‘ndirish uchun iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishi talab etilishi yehtimoli mavjud bo‘lsa; va

(c) majburiyatning summasini ishonchli baholash mumkin bo‘lsa. Bu shartlar bajarilmasa, hech qanday rezerv tan olinmasligi kerak.

Kamdan-kam holatlarda hozirgi paytda majburiyat mavjud yekanligi aniq bo‘lmaydi. Bunday holatlarda, bo‘lib o‘tgan hodisa hozirgi paytda mavjud bo‘lgan majburiyatni (keyingi matnda “hozirgi majburiyat”) yuzaga keltiradideb hisoblanadi, agar, barcha bor bo‘lgan dalillarni inobatga olgan holda, hisobot davrining oxirida bunday majburiyatning mavjudligi yehtimoli uning mavjud emasligi yehtimolidan ko‘proq bo‘lsa.

Deyarli barcha holatlarda bo‘lib o‘tgan hodisa hozirgi majburiyatni yuzaga keltirganligi yoki keltirmaganligi shubha to‘g‘dirmaydi. Kamdan-kam holatlarda, masalan sud jarayonida, muayyan hodisalar sodir bo‘lgani yoki bu hodisalar hozirgi majburiyatni yuzaga keltirganligini to‘g‘risida bahslarni to‘g‘dirishi mumkin. Bunday holatda, tadbirkorlik subekti, barcha bor bo‘lgan dalillarni, shu jumladan, masalan yekspertlarning fikrini, inobatga olgan holda, hisobot davrining oxirida hozirgi majburiyat mavjud yekanligini aniqlaydi. Inobatga olinadigan dalillar hisobot davri tugashidan keyin sodir bo‘ladigan hodisalar ta‘minlagan har qanday qo‘shimcha dalillarni o‘z ichiga oladi. Bunday dalillar asosida:

(a) hozirgi majburiyat hisobot davrining oxirida mavjudligi ehtimoli uning mavjud emasligi yehtimolidan ko‘proq bo‘lsa, tadbirkorlik subekti rezervni tan oladi (agar tan olish mezonlari bajarilsa); va

(b) hisobot davrining oxirida hozirgi majburiyat mavjud emasligi yehtimoli ko‘proq bo‘lsa, tadbirkorlik subekti shartli majburiyatni ochib beradi, lekin iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishi yehtimoldan uzoq bo‘lmasa.

Hozirgi majburiyatni yuzaga keltiradigan bo‘lib o‘tgan hodisa majburlovchi hodisa deb aytiladi. Hodisa majburlovchi hodisa bo‘lishi uchun tadbirkorlik subekti ushbu hodisa natijasida yuzaga kelgan majburiyatni so‘ndirishdan boshqa amaliy muqobili bo‘lmاسligi kerak. Bu faqatgina shunda sodir bo‘ladi, qachonki:

(a) majburiyat qonunchilik bilan majburiy ravishda so'ndirilishi mumkin bo'lsa; yoki

(b) konstruktiv majburiyat holatida, hodisa (bu tadbirkorlik subektining xatti-harakati ham bo'lishi mumkin) tadbirkorlik subekti majburiyatni bajarishi to'g'risida boshqa tomonlarda kutish to'g'irsida.

Moliyaviy hisobotlar tadbirkorlik subektining kelgusida mumkin bo'lgan moliyaviy holatini emas, hisobot davri oxiridagi moliyaviy holatini ko'rsatadi. Shuning uchun, kelgusida faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan xarajatlar bo'yicha hech qanday rezerv tan olinmaydi. Tadbirkorlik subektining moliyaviy holati to'g'risidagi hisobotda tan olinadigan majburiyatlar – bu faqat hisobot davri oxirida mavjud bo'lgan majburiyatlardir.

Bu faqat shunday majburiyatlarki, ular tadbirkorlik subektining kelgusi xatti-harakatlariga (ya'ni kelgusida biznesini amalga oshirishiga) bog'liq bo'lmagan holda bo'lib o'tgan hodisalar natijasida yuzaga keladi va rezervlar sifatida tan olinadi. Bunday majburiyatlarga atrof-muhitga noqonuniy yetkazilgan zararni bartaraf etish xarajatlari yoki bunday zararni yetkazish uchun jarimalar misol bo'la oladi. Ikkalasi ham hisob-kitob qilinishida tadbirkorlik subektining kelgusi xatti-harakatlaridan qat'iy nazar iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishiga olib keladi. Shunga o'xshash, tadbirkorlik subekti neft qazib oladigan qurilma yoki atom yelektrostansiyasini yekspluatatsiyadan chiqarish xarajatlari bo'yicha, tadbirkorlik subekti allaqachon yetkazilgan zararni qoplashga majbur darajasida, rezervni tan oladi. Va buning teskarisi, tijorat shartlari ostida yoki yuridik talablarga ko'ra tadbirkorlik subekti kelgusida muayyan yo'nalishda faoliyat yurgizishi uchun xarajatlarni amalga oshirishni (masalan, muayyan turdagi zavodda tutunga qarshi filtrlarni o'rnatishni) rejalashtirgan yoki bunday xarajatlarni amalga oshirish zarur bo'lishi mumkin. Tadbirkorlik subekti kelgusi xarajatlardan o'zining kelgusi xatti-harakatlari yordamida, masalan faoliyat yuritish tartibini o'zgartirish orqali, qochishi mumkin bo'lgani tufayli u ushbu kelgusi xarajatlar uchun hech qanday majburiyatga ega emas va, binobarin, rezerv tan olinmaydi.

Majburiyat mavjud bo'lganida har doim boshqa tomon ishtirok etadi, ya'ni bu boshqa tomon oldida majburiyat mavjud bo'ladi. Biroq, bu tomon kim

yekanligini bilish shart emas — aslida, majburiyat butunki jamiyat oldida bo'lishi mumkin. Majburiyat har doim boshqa tomonning oldida majburiyatni ko'zda tutganligidan shu narsa kelib chiqadiki, rahbariyatning yoki kengashning qarori hisobot davri oxirida konstruktiv majburiyatni keltirib chiqarmaydi, agar bu qaror hisobot davri tugashidan oldin bu qaror ta'sir qiladigan tomonlarga ularda tadbirkorlik subekti tomonidan majburiyat bajarilishi to'g'risida asosli kutish to'g'diradigan yetarlicha aniq tarzda yetkazilgan bo'lmasa.

Majburiyatni darhol yuzaga keltirmaydigan hodisa uni keyinroq sanada qonunchilik o'zgarishi yoki tadbirkorlik subektining xatti-harakati (masalan, jamiyat oldida yetarlicha aniq bildirgisi) konstruktiv majburiyatni keltirib chiqarganligi tufayli yuzaga keltirishi mumkin. Misol sifatida, atrof-muhitga zarar yetkazilganda, buning natijalarni bartaraf etish bo'yicha majburiyat bo'lmasligi mumkin. Biroq, yangi qonunchilik yetkazilgan zararni bartaraf etishni talab qilganida yoki tadbirkorlik subekti konstruktiv majburiyatni keltirib chiqaradigan ravishda zararni bartaraf etish bo'yicha javobgarlikni o'z zimmasiga olishini omma oldida bildirganida bunday zarar yetkazish majburlovchi hodisaga aylanadi.

Yangi taklif etilgan qonunchilik xujjatining tafsilotlari hali oxirigacha muhokama qilinishi talab etilganida, majburiyat faqatgina yangiqonun uning loyihasida keltirilgan tahrirda kuchga kirishi aslida aniq bo'lganida yuzaga keladi. Ushbu standart maqsadlarida, bunday majburiyat yuridik majburiyat sifatida qaraladi. Qonunchilik xujjatlarini qabul qilish va kuchga kiritish tartiblaridagi farqlar qonun kuchga kirishini aslida aniq ta'minlaydigan yagona hodisani aniqlashni imkoni yo'qligiga olib keladi. Ko'pgina holatlarda, qonunchilik xujjati rasmiy qabul qilinmaguncha uning qabul qilinishi aslida aniq deb bo'lmaydi.

Majburiyat tan olish mezonlariga javob berishi uchun nafaqat hozirgi majburiyat mavjud bo'lishi, balki majburiyatni bajarish uchun iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishi yehtimoli ham mavjud bo'lishi kerak. Ushbu standartning maqsadlarida, resurslarning chiqib ketishi yoki boshqa hodisaning sodir bo'lishi yehtimoli mavjud bo'ladi, agar hodisaning sodir bo'lishi uning sodir bo'lmasligi yehtimolidan ko'proq bo'lsa. Hozirgi majburiyat mavjud bo'lishi yehtimoli

bo'lmasa, tadbirkorlik subekti shartli majburiyatning mavjudligi to'g'risidagi ma'lumotni ochib beradi, lekin iqtisodiy nafni mujassamlantiradigan resurslarning chiqib ketishi yehtimoldan uzoq bo'lmasa.

Bir qator o'xshash majburiyatlar mavjud bo'lganida (masalan, mahsulotbo'yicha kafolatlar yoki shunga o'xshash shartnomalar) resurslarning chiqib ketishi yehtimoli majburiyatlar turkumini butunligicha ko'rib chiqish orqali aniqlanadi. Har bir shartnoma bo'yicha resurslarning chiqib ketishi yehtimoli kam bo'lishi mumkinligiga qaramasdan, majburiyatlarning turkumini butunligicha olganda, ushbu turkum bo'yicha majburiyatlarni bajarish uchun bir qancha resurslarning chiqib ketishini talab etishi yehtimoli yetarlicha yuqori bo'lishi mumkin. Shunday yekan, rezerv tan olinadi (boshqa tan olish mezonlari bajarilishi sharti bilan).

Taxminiy baholashlardan foydalanish moliyaviy hisobotlar tayyorlanishining muhim qismidir va ularning ishonchligini pasaytirmaydi. Bu ayniqsa rezervlarga nisbatan to'g'ri, chunki ular o'z mohiyatiga ko'ra moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotning ko'pgina boshqa moddalariga qaraganda ko'proq darajada noaniq bo'ladi. Juda kamdan-kam holatlardan tashqari holatlarda tadbirkorlik subekti yehtimoli bor natijalar diapazonini aniqlay oladi va rezervni tan olish uchun yetarlicha ishonchli bo'lgan darajada majburiyatni baholashi mumkin.

Judayam kamdan-kam holatlarda, ishonchli baholanishi mumkin bo'lmaganda, tan olib bo'lmaydigan majburiyat mavjud bo'ladi. Bunday majburiyat shartli majburiyat sifatida ochib beriladi.

Tadbirkorlik subekti majburiyat uchun birgalikdagi javobgarlikka ega bo'lganida, majburiyatning boshqa tomonlar bajarishi kutilaytgan qismi shartli majburiyat sifatida qaraladi. Tadbirkorlik subekti majburiyatning iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslar chiqib ketishi yehtimoli bor qismi uchun rezervni tan oladi, bundan uni ishonchli baholab bo'lmaydigan judayam kamdan-kam holatlar istisno.

Shartli majburiyatlar dastlab kutilmagan tarzda o'zgarishi mumkin. Shu bois, ular iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslar chiqib ketishi yehtimoli paydo bo'lganini aniqlash maqsadida muntazam ravishda qayta ko'rib chiqiladi. Agar oldin shartli majburiyat sifatida tasniflangan majburiyat bo'yicha iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslar chiqib ketishi talab etilishi yehtimoli paydo bo'lsa, yehtimollikda o'zgarish sodir bo'lgan davrdamoliyaviy hisobotlarda rezerv tan olinadi (majburiyatni ishonchli baholashmumkin bo'lmagan judayam kamdan-kam holatlar bundan mustasno).

Shartli aktivlar odatda tadbirkorlik subekti tomonidan iqtisodiy naf olinishi yehtimolini keltirib chiqaradigan, rejalashtirilmagan yoki boshqa kutilmagan hodisalar natijasida paydo bo'ladilar. Misol sifatida tadbirkorlik subekti sud orqali natijasi aniq bo'lmagan da'vo qo'zg'atishini keltirish mumkin.

Shartli aktivlar moliyaviy hisobotlarda tan olinmaydi, chunki ular hech qachon olinmasligi mumkin daromadning tan olinishiga olib kelishi mumkin. Biroq, daromadning olinishi aslida aniq bo'lganida, tegishli aktiv shartli aktiv bo'lib hisoblanmaydi va uning tan olinishi to'g'ri bo'ladi.

Shartli aktiv mavjudligi to'g'risidagi ma'lumot ochib berilishi kerak, agar iqtisodiy nafning olinishi yehtimoli mavjud bo'lsa.

Shartli aktivlar ulardagi o'zgarishlar moliyaviy hisobotlarda tegishli ravishda aks ettirilishi maqsadida muntazam ravishda qayta ko'rib chiqiladi. Agar iqtisodiy naf kelib tushishi aslida aniq bo'lsa, o'zgarish sodir bo'lgan davrdamoliyaviy hisobotlarda aktiv va tegishli daromad tan olinadi. Iqtisodiy nafning kelib tushishi yehtimoli paydo bo'lganida, tadbirkorlik subekti shartli aktiv to'g'risida ma'lumotlarni ochib beradi.

Rezerv sifatida tan olinadigan summa bo'lib hisobot davri oxirida hozirgi majburiyatni so'ndirish uchun talab etiladigan xarajatning yeng to'g'ri taxminiy baholanishi xizmat qilishi kerak.

Hozirgi majburiyatni so'ndirish uchun talab etiladigan xarajatning yeng to'g'ri baholanishi – bu tadbirkorlik subekti tomonidan hisobot davri oxirida majburiyatni so'ndirish uchun yoki uni o'sha paytda uchinchi tomonga o'tkazish uchun oqilona ravishda to'lanadigan summadir. Ko'pgina hollarda majburiyatni hisobot oxirida so'ndirish yoki o'tkazish imkoni bo'lmaydi yoki haddan tashqari qimmatga tushadi. Biroq, tadbirkorlik subekti tomonidanmajburiyatni so'ndirish yoki o'tkazish uchun oqilona to'lanadigan summaning baholanishi hozirgi majburiyatni hisobot davri oxirida so'ndirish uchun talabetiladigan xarajatning yeng to'g'ri baholanishini ta'minlaydi.

Majburiyatning oqibatlarini va moliyaviy ta'sirini baholash tadbirkorlik subekti rahbariyatining mulohazalari, va ularga qo'shimcha ravishda o'xshash operatsiyalarni o'tkazish tajribasiga hamda

ba'zi holatlarda mustaqil yekspertlarning hisobotlariga tayanish asosida aniqlanadi. Ko'rib chiqiladigan dalillar hisobot davri tugaganidan keyin sodir bo'ladigan hodisalar ta'minlaydigan har qanday qo'shimcha dalillarni o'z ichiga oladi.

Rezerv sifatida tan olinishi kerak bo'lgan summaga tegishli noaniqliklarni bartaraf etish uchun vaziyatga qarab har xil usullardan foydalaniladi. Rezerv baholanishida taxminlarning katta jamlanmasi ko'rib chiqilganida, majburiyat taxminlarning barcha mumkin bo'lgan natijalarini ularga tegishli bo'lgan yehtimolliklarni hisobga olgan holda tortilgan qiymatini aniqlash orqali baholanadi. Baholashning bu statistik usuli "kutilgan qiymat (matematik kutish)" deb nomlanadi. Shuning uchun, bu summani to'lash yehtimoli, masalan 60 foizga yoki 90 foizga teng bo'lishiga qarab, rezerv summasi har xil bo'ladi. Agar mumkin bo'lgan natijalarning diapazoni uzluksiz bo'lsa, va diapazonning har bir nuqtasida yehtimollik darajasi bir xil bo'lsa, diapazondagi o'rtacha qiymat olinadi.

Misol. Tadbirkorlik subekti tovarlarni kafolat bilan sotadi, bu kafolat bo'yicha xaridorlarga xariddan so'ng olti oy davomida aniqlangan har qanday ishlab chiqarish nuqsonlarini bartaraf etish (ta'mirlash) xarajatlari qoplanadi. Agar barcha sotilgan mahsulotlarda kichkina nuqsonlar aniqlanadigan bo'lsa, ta'mirlash xarajatlari 1 millionga teng bo'ladi. Agar barcha sotilgan mahsulotlarda katta nuqsonlar aniqlanadigan bo'lsa, ta'mirlash xarajatlari 4 millionga teng bo'ladi. Tadbirkorlik subekting oldingi tajribasi va kelgusi kutishlari keyingi yilda sotiladigan mahsulotlarning 75 foizi nuqsonlarga ega bo'lmasligini, 20 foizi kichkina nuqsonlarga egabo'lishini va 5 foizi katta nuqsonlarga ega bo'lishini ko'rsatadi. Ta'mirlash xarajatlarining kutilgan qiymati quyidagiga teng:

$(\text{nolning } 75\%) + (1 \text{ millionning } 20\%) + (4 \text{ millionning } 5\%) = 400.000$ Agar bitta majburiyat baholanadigan bo'lsa, yehtimoli yeng katta bo'lgan

yagona taxminiy natija majburiyatning yeng to'g'ri baholanishi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Biroq, bunday holda bo'lsa ham, tadbirkorlik subekti boshqa mumkin bo'lgan natijalarni ko'rib chiqishi kerak. Yehtimoli yeng yuqori bo'lgan natijaga qaraganda boshqa mumkin bo'lgan natijalar asosan yuqoriroq yoki pastroq bo'lgan qiymatga ega bo'lganida, yeng to'g'ri baholash bo'lib ushbu yuqoriroq yoki pastroq qiymat xizmat qiladi. Masalan, tadbirkorlik subekti u tomonidan xaridor uchun qurilgan asosiy qurilmaning jiddiy nuqsonini bartaraf etishi kerak bo'lsa, alohida yehtimoli yeng yuqori bo'lgan natija bo'lib nuqsonni birinchi urinishda 1.000 sarflab ta'mirlash orqali bartaraf etish mumkinligi hisoblanadi, lekin rezerv kattaroq summada tan olinishi kerak, agar boshqa urinishlar ham talab etilishi imkoniyati katta bo'lsa.

Rezerv soliqqacha bo'lgan summada baholanadi, chunki rezervning va undagi o'zgarishlarning soliq oqibatlari BHXS 12 ga muvofiq hisobga olinadi.

Ko'pgina hodisalar va shart-sharoitlarga muqarrar ravishda xos bo'ladigan risklar va noaniqliklar rezervning yeng to'g'ri baholanishini aniqlashda hisobga olinishi lozim.

Risk kutilgan natijaning har xil bo'lishini tavsiflaydi. Riskni hisobga olgan holda tuzatish kiritish majburiyat baholangan summaning oshishiga olib kelishi mumkin. Noaniqlik sharoitlarida daromadlar va aktivlar oshirilib hamda xarajatlar va majburiyatlar kamaytirilib ko'rsatilmasligi uchun mulohazalar yehtiyotkorlik bilan qilinishi kerak. Biroq, noaniqlikning mavjudligi haddan tashqari ko'p rezervlar yaratilishi yoki majburiyatlar summasi ataylab oshirilib ko'rsatilishini oqlamaydi. Masalan, agar qandaydir hodisaning juda salbiy natijasi bo'yicha taxmin qilingan xarajatlar yehtiyotkorlik bilan baholangan bo'lsa, bu natija u aslida ega bo'lgan yehtimolga qaraganda ko'proq yehtimolga ega deb ataylab hisoblanmaydi. Risk va noaniqlikni hisobga olish maqsadida tuzatishlar ikki marta kiritilishiga, va binobarin rezervning oshirilib ko'rsatilishiga yo'l qo'ymaslik uchun yehtiyotkorlik talab etiladi.

Pulning vaqtdagi qiymati ta'siri ahamiyatli bo'lganida, rezervning summasi majburiyatni so'ndirish uchun talab etilishi kutiladigan xarajatlarning keltirilgan qiymatiga teng bo'lishi kerak.

Pulning vaqtdagi qiymati tufayli hisobot davridan keyin qisqa muddatda chiqib ketadigan pul oqimlari bo'yicha rezervlar aynan shu summada keyinroq chiqib ketadigan pul oqimlari bo'yicha rezervlardan og'irroq bo'ladi. Shu bois, rezervlarning ta'siri ahamiyatli bo'lganida, rezervlar diskontlanadi.

Diskont stavkasi (yoki stavkalari) bo'lib pulning vaqtdagi qiymatining joriy bozor baholanishini va majburiyatga xos bo'lgan risklarni aks ettiradigan soliqqacha bo'lgan stavkasi (yoki stavkalari)

xizmat qilishi kerak. Diskont stavkasi (stavkalari) kelgusi pul oqimlari tuzatilgan risklarni aks ettirmasligi kerak.

Majburiyatni so'ndirish uchun talab etiladigan summaga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan kelgusi hodisalar, ular sodir bo'lishiga yetarlicha obektiv dalillar mavjud bo'lganida, rezerv summasida o'z aksini topishi kerak.

Kutilayotgan kelgusi hodisalar rezervlarni baholashda ayniqsa muhim bo'lishi mumkin. Masalan, tadbirkorlik subekti yer maydonini undan foydalanish muddati tugaganida tozalash xarajatlari kelgusida texnologiyalardagi o'zgarishlar tufayli kamayishi mumkin deb o'ylashi mumkin. Tan olinadigan summa barcha mavjud dalillarni hisobga olgan holda tozalash

paytida mavjud bo'ladigan texnologiyalari yuzasidan yetarlicha malakali, holisona kuzatuvchilarning oqilona kutishlarini aks ettiradi. Shuning uchun, mavjud bo'lgan texnologiyadan foydalanish tajribasi oshishi bilan xarajatlarning kutilayotgan kamayishi yoki oldin amalga oshirilgan tozalash ishlariga nisbatan murakkabroq va kattaroq ko'lamdagi tozalash ishlarini amalga oshirish uchun mavjud bo'lgan texnologiyani ishlatishdan kutilayotgan xarajatlarni tan olinadigan summaga kiritish to'g'ri bo'ladi. Biroq, tadbirkorlik subekti tozalash ishlarini amalga oshirish uchun umuman yangi texnologiyaning ishlab chiqilishini umid qilishi kerak emas, agar bu yetarlicha obektiv dalillar bilan asoslangan bo'lmasa.

Yangi kutilayotgan qonunchilik kiritilishi ta'siri mavjud bo'lgan majburiyatni baholashda hisobga olinishi kerak, agar qonunchilik qabul qilinishi aslida aniq yekanligiga yetarlicha obektiv dalillar bor bo'lsa. Amaliyotda yuzaga keladigan shart-sharoitlarning har xilligi har bir holatda yetarli, obektiv dalilni ta'minlaydigan yagona hodisani aniqlashni imkoni yo'qligiga olib keladi. Dalillar ushbu qonunchilik nimani talab etishi vauning tegishli tarzda qabul qilinishi va qo'llanilishi aslida aniq bo'lishi uchun talab etiladi. Ko'pgina holatlarda, yangi qonunchili kabul qilinmaguncha yetarli obektiv dalil mavjud bo'lmaydi.

Aktivlarning kutilayotgan chiqib ketishidan olinadigan foyda rezervni baholashda hisobga olinmaydi, agarda bu aktivlarning chiqib ketishi majburiyatni keltirib chiqargan hodisa bilan chambarchas bog'liq bo'lsa ham. Aksincha, tadbirkorlik subekti aktivlarning chiqib ketishidan olinadigan foydani ushbu aktivlarga tegishli bo'lgan standart belgilangan tartibda tan oladi.

Rezervni so'ndirish uchun talab etiladigan xarajatning to'la summasini yoki uning bir qismini boshqa tomon qoplab berishi kutilsa, bu qoplash summasi faqatgina tadbirkorlik subekti tomonidan majburiyat so'ndirilganida qoplash summasining olinishi aslida aniq bo'lsa tan olinishi kerak. Qoplash summasi alohida aktiv sifatida hisobga olinishi kerak. Qoplash bo'yicha tan olingan summa rezerv summasidan oshmasligi kerak.

Umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotda, rezerv bilan bog'liq bo'lgan xarajat qoplash summasi chegirib tashlangan holda ko'rsatilishi mumkin.

Ba'zida, tadbirkorlik subekti rezervni so'ndirishda zarur bo'ladigan xarajatning to'laligicha yoki uning bir qismini to'lash uchun boshqa tomonga murojaat etishi mumkin (masalan, sug'urta shartnomalari, shartnomaning zararlar qoplanishi to'g'risidagi shartlari yoki mol yetkazib beruvchilarning kafolatlari yordamida). Boshqa tomon tadbirkorlik subekti tomonidan to'langan summalarni qoplashi yoki o'zi bevosita to'lashi mumkin.

Aksariyat hollarda tadbirkorlik subekti belgilangan summaning butun qismi uchun javobgar bo'lib qoladi, shuning uchun tadbirkorlik subekti butun summani to'laligicha to'lashiga to'g'ri keladi, agar uchinchi tomon qandaydir sababga ko'ra to'la olmasa. Bunday holatda, rezerv majburiyatning to'la summasida tan olinishi kerak, va tadbirkorlik subekti majburiyatni so'ndirganida qoplash summasi olinishi aslida aniq bulganida, kutilayotgan qoplash summasi bo'yicha alohida aktiv tan olinadi.

Ba'zi hollarda, uchinchi tomon qoplash summasini to'la olmaganida tadbirkorlik subekti ko'rib chiqiladigan xarajatlar uchun javobgar bo'lmaydi. Bunday holatda tadbirkorlik subekti ushbu xarajatlar uchun majburiyatga ega bo'lmaydi va ularni rezervga kiritmaydi.

Rezervlar har hisobot davri oxirida qayta ko'rib chiqilishi kerak va ularga joriy yeng to'g'ri bo'lgan baholashni aks ettirish maqsadida tuzatish kiritilishi kerak. Majburiyatni so'ndirish uchun iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslar chiqib ketishi talab etilishi yehtimoli yendilikda mavjud

bo'lsa, rezerv bo'yicha xarajatlar teskari provodka bilan qayta tiklanishi kerak.

Diskontlash qo'llanilganida, rezervning balans qiymati vaqt o'tishini aks ettirish maqsadida har bir davrda ko'paytiriladi. Bu ko'payish qarzarbo'yicha xarajatlar sifatida tan olinadi.

Rezervdan faqatgina ushbu rezerv dastlab qaysi xarajatlar bo'yicha tan olingan bo'lsa, o'sha xarajatlar uchun foydalanish kerak.

Dastlab tan olingan rezervga tegishli bo'lgan xarajatlarga, uning hisobidan qoplanishi kerak. Xarajatlarni dastlab boshqa maqsad uchun tan olingan rezerv hisobidan qoplash ikkita farqlanadigan hodisaning ta'sirini yashiradi.

Rezervlar kelgusi operatsion zararlar bo'yicha tan olinmasligi kerak.

Kelgusi operatsion zararlarining kutilishi muayyan operatsion aktivlar qadrsizlangan bo'lishi mumkinligining belgisidir. Tadbirkorlik subekti ushbu aktivlarni qadrsizlanishga BHXS 36 "Aktivlarning qadrsizlanishi" ga muvofiq tekshiradi.

Tadbirkorlik subekti og'irlik qiladigan shartnomaga ega bo'lsa, ushbu shartnoma bo'yicha hozirgi paytda mavjud bo'lgan majburiyat rezerv sifatidan olinishi va baholanishi kerak.

Ko'pgina shartnomalar (masalan, mol yetkazib berish bo'yicha ba'zi odatdagi shartnomalar) boshqa tomonga jarima va penya to'lanmasdan bekor qilinishi mumkin, va, binobarin, majburiyat mavjud bo'lmaydi. Boshqa shartnomalar bo'yicha har bir shartnoma tomonining huquqlari va majburiyatlari belgilangan bo'lishi mumkin. Hodisalar natijasida bunday shartnoma og'irlik qiladigan shartnomaga aylanganida, shartnoma ushbu standartning qo'llash doirasida bo'ladi va tan olinadigan majburiyat mavjud bo'ladi. Og'irlik qiladigan oxirigacha bajarilmagan shartnomalar ushbu standartning qo'llash doirasidan tashqaridadir.

Ushbu standartda og'irlik qiladigan shartnoma u bo'yicha majburiyatlarni bajarish uchun muqarrar amalga oshirilishi zarur bo'lgan xarajatlar ushbu shartnoma bo'yicha olinishi kutilayotgan iqtisodiy nafdan oshib ketadigan shartnoma sifatida ta'riflanadi. Shartnoma bo'yicha muqarrar amalga oshirilishi zarur bo'lgan xarajatlar shartnomadan chiqish uchun kerak bo'ladigan minimal sof xarajatlarni aks ettiradi. Bu minimal xarajatlar quyidagilardan qaysi birisi kamroq bo'lsa, o'sha summaga teng bo'ladi: shartnomani bajarish uchun talab etiladigan xarajatlar va uni bajarmaslik natijasida yuzaga keladigan har qanday kompensatsiyalar yoki jarimalar.

Og'irlik qiladigan shartnoma bo'yicha alohida rezerv yaratilishidan oldin, tadbirkorlik subekti ushbu shartnoma uchun ajratilgan aktivlarning har qanday qadrsizlanishi bo'yicha zararni tan oladi (BHXS 36 ga qarang).

Quyidagilar restrukturizatsiya ta'rifi to'g'ri kelishi mumkin bo'lgan hodisalarga misollardir:

- (a) biznes yo'nalishini sotish yoki tugatish;
- (b) mamlakat yoki hudud ichidagi bo'linmalarni yopish yoki tadbirkorlik faoliyatini bir mamlakatdan yoki hududdan boshqasiga ko'chirish;
- (c) boshqarish tuzilmasida o'zgarishlar, masalan, boshqarishning qandaydir pog'onasini olib tashlash; va
- (d) tadbirkorlik subekti operatsiyalarining tabiatiga va yo'nalishiga ahamiyatli darajada ta'sir qiladigan fundamental qayta tashkil etishlar.

Restrukturizatsiya qilish bo'yicha konstruktiv majburiyat faqatgina tadbirkorlik subekti quyidagilarni bajarganida paydo bo'ladi:

(a) minimal ravishda quyidagilarni aniqlaydigan batafsil rasmiy rejaga ega bo'lganida:

- restrukturizatsiya qilinadigan biznes yoki biznesning bir qismi;
- restrukturizatsiya ta'sir qiladigan asosiy joylar;
- xizmatlaridan voz kechilishi uchun kompensatsiya qilinadigan xodimlarning joylashishi, vazifalari va taxminiy soni;
- amalga oshiriladigan xarajatlar; va
- reja amalga oshirilishi payti; va

(b) restrukturizatsiya ta'sir qiladigan tomonlarda u restrukturizatsiyani amalga oshirishi yuzasidan asosli kutishni restrukturizatsiya rejasini bajarishni boshlash yoki uning asosiy jihatlarini e'lon qilish orqali to'g'dirganida.

Tadbirkorlik subekti restrukturizatsiya rejasini boshlaganining dalilini, masalan, asbob-uskunani

demontaj qilish yoki aktivlarni sotish yoki ushbu rejaning asosiy jihatlarini ye'lon qilish orqali ta'minlaydi. Restrukturizatsiya qilish bo'yicha batafsil rejani ye'lon qilish restrukturizatsiya bo'yicha konstruktiv majburiyatni hosil qiladi, agar faqatgina tadbirkorlik subekti u restrukturizatsiyani amalga oshirishi yuzasidan xaridorlar, mol yetkazib beruvchilar va xodimlar (yoki ularning vakillari) kabi boshqa tomonlarda asosli kutishni to'g'diradigan tarzda va yetarlicha batafsil ravishda (ya'ni rejaning asosiy jihatlarini belgilab) qilingan bo'lsa.

Reja u ta'sir qiladigan tomonlarga ma'lum qilinganida konstruktivmajburiyatni keltirib chiqarish uchun yetarli bo'lishi uchun uning imkoni boricha tezroq bajarib boshlanishi kerak va rejaga katta o'zgarishlar kiritilishi yehtimolini yo'qqa chiqaradigan muddatda tugallanishi kerak. Agar restrukturizatsiya davomli kechiktirish bilan boshlanishi yoki restrukturizatsiya haddan tashqari uzoq vaqt davomida amalga oshirilishi kutilsa, reja tadbirkorlik subekti hozirgi paytda restrukturizatsiyani amalga oshirishibo'yicha majburiyatni o'z zimmasiga olgani to'g'risida boshqa tomonlarda asosli

kutishni to'g'dirishi yehtimoldan uzoqdir, chunki vaqt muddati tadbirkorlik subektiga o'z rejalarini o'zgartirishiga imkoniyat beradi.

Rahbariyat yoki kengashning restrukturizatsiyani amalga oshirish to'g'risida hisobot davri oxirigacha qabul qilingan qarori hisobot davri oxirida konstruktiv majburiyatni keltirib chiqarmaydi, agar tadbirkorlik subekti hisobot davri oxirigacha:

(a) restrukturizatsiya bo'yicha rejani bajarishni boshlamagan; yoki

(b) restrukturizatsiya bo'yicha rejaning asosiy jihatlarini tadbirkorlik subekti restrukturizatsiyani amalga oshirishi yuzasidan ushbu reja ta'sir qiladigan tomonlarda asosli kutish to'g'dirish uchun yetarlicha aniqlavishda ularga ye'lon qilgan bo'lsa.

Agar tadbirkorlik subekti faqatgina hisobot davri oxiridan keyinrestrukturizatsiya bo'yicha rejani bajarishni boshlasa yoki uning asosiy jihatlarini u ta'sir qiladigan tomonlarga ye'lon qilgan bo'lsa, BHXS 10 "*Hisobot davridan keyingi hodisalar*" ga muvofiq ma'lumotlar ochib berilishi kerak, agar restrukturizatsiya ahamiyatli bo'lsa va bunday ma'lumotlarni ochib bermaslik foydalanuvchilar moliyaviy hisobotlar asosida qabul qiladigan iqtisodiy qarorlariga ta'sir etishi mumkin bo'lsa.

Konstruktiv majburiyat yolg'iz rahbariyatning qarori bilan paydo bo'lmashligiga qaramasdan, majburiyat ushbu qaror bilan birga boshqa oldingi hodisalar natijasida kelib chiqishi mumkin. Masalan, ishdan bo'shatish bilan bog'liq bo'ladigan to'lovlar bo'yicha xodimlarning vakillari bilan muzoqaralar yoki biznesni sotish bo'yicha xaridorlar bilan muzoqaralar natijalari faqat kengash tomonidan tasdiqlanganidan so'ng qabul qilinishi mumkin. Bunday tasdiqlash olinganidan keyin yoki boshqa tomonlarga ma'lum qilinganidan keyin, tadbirkorlik subekti konstruktiv majburiyatga ega bo'ladi.

Ba'zi mamlakatlarda, qaror qabul qilish bo'yicha yeng yuqori vakolat kuzatuv kengashiga berilgan bo'lishi, bunda kengash a'zolariga rahbariyatdantashqari manfaatdor tomonlarning (masalan xodimlarning) vakillari kiradi, yoki kengash qaror qabul qilishidan oldin bunday vakillarga xabar qilishitalab etilishi mumkin. Bu kengash tomonidan qabul qilinadigan qaror bunday vakillarga ma'lum qilinishi tufayli u restrukturizatsiya bo'yicha konstruktiv majburiyat paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Biznesni sotish bo'yicha majburiyat tadbirkorlik subekti bunday sotuv bo'yicha majburiyat olmaganicha, ya'ni sotuv bo'yicha majburiy kuchga ega kelishuv mavjud bo'lmaguncha, majburiyat paydo bo'lmaydi.

Hattoki tadbirkorlik subekti biznesni sotish to'g'risida qaror qabul qilgan bo'lsa va bu to'g'risida ochiq ye'lon qilgan bo'lsa, u sotish bo'yicha majburiyat olgan deb hisoblanmaydi, toki xaridor aniqlanmaguncha va sotuv bo'yicha majburiy kuchga ega kelishuv mavjud bo'lmaguncha. Sotuv bo'yichamajburiy kuchga ega kelishuv mavjud bo'lmasa, tadbirkorlik subekti o'z qarorini o'zgartirishi mumkin va haqiqatda ham, maqbul shartlarda xaridor topilmasa, boshqacha yo'nalishdagi xatti-harakatlarni amalga oshirishga majbur bo'lishi mumkin. Biznesni sotish restrukturizatsiyaning bitta qismi sifatida ko'zlanganida, biznesning aktivlari qadrsizlanishga BHXS 36 ga muvofiq tekshirilishi kerak. Sotish restrukturizatsiyaning faqatgina bir qismi bo'lganida, sotuv bo'yicha majburiy kuchga ega kelishuv kelishilgan bo'lmagunicha restrukturizatsiyaning boshqa qismlari bo'yicha konstruktiv majburiyat paydo bo'lishi mumkin.

Restrukturizatsiya bo'yicha rezerv restrukturizatsiya bo'yicha yuzaga keladigan faqatgina bevosita xarajatlarni qamrab olishi kerak. Bu bevosita xarajatlar bo'lib quyidagi ikkita xususiyatga ham ega bo'lgan xarajatlar hisoblanadi:

(a) restrukturizatsiya natijasida muqarrar paydo bo'ladigan xarajatlar;

va

(b) tadbirkorlik subektining davom etadigan faoliyati bilan bog'liq xarajatlar.

Restrukturizatsiya bo'yicha rezerv quyidagilar kabi xarajatlarni qamrab olmaydi:

(a) qolgan xodimlarni qayta tayyorlash yoki boshqa joyga ko'chirish; (b) marketing; yoki

(c) yangi tizimlarga va sotish tarmoqlariga mablag'larni sarf qilish.

Ushbu xarajatlar biznesni kelgusida yuritishga taaluqli bo'ladi va hisobot davrining oxirida restrukturizatsiya bo'yicha majburiyatlarni ifoda yetmaydi. Bunday xarajatlar ular restrukturizatsiyaga bog'liq bo'lmagan holda paydo bo'lganidek bir xil asosda tan olinadi.

6.2. BHXS (IAS) 12 "Foyda soliqlari"

Ushbu standartning maqsadi foyda soliqlarini hisobga olish tartibini belgilashdan iboratdir. Foyda soliqlarini hisobga olishdagi asosiy masala bo'lib quyidagilarning joriy va kelgusi soliqlarga bo'lgan ta'siri qay tarzda hisobga olinishi kerakligi hisoblanadi:

(a) xo'jalik subektining moliyaviy xolati to'g'risidagi hisobotda tan olinadigan aktivlar (majburiyatlar)ning balans qiymati kelgusida qoplanishi (to'lanishi); va

(b) xo'jalik subektining moliyaviy hisobotlarida tan olingan joriy davr uchun operatsiyalar va boshqa hodisalar.

Ushbu standart, shuningdek, soliq zarari yoki soliq imtiyozlaridan foydalanmaslik natijasida kelib chiqadigan, muddati kechiktirilgan soliq aktivlarini tan olish, foyda soliqlarini moliyaviy hisobotda aks ettirish hamda foyda soliqlariga tegishli bo'lgan ma'lumotlarni oshkor etishni qamrab oladi.

Mazkur standart foyda soliqlarini hisobga olishda qo'llanilishi kerak.

Ushbu standart maqsadlarida, foyda soliqlari, soliqqa tortiladigan foydadan olinadigan hamma ichki va horijiy faoliyatlar bo'yicha soliqlarni, qamrab oladi. Foyda soliqlariga, shuningdek, hisobot beruvchi xo'jalik subekti foydasiga shu'ba xo'jalik subektlari, qaram xo'jalik jamiyatlari yoki qo'shma korxonalar tomonidan to'lanadigan summalardan olinadigan va to'lov manbaida ushlab qolinadigan soliqlar kiradi.

Mazkur standart davlat grantlari (MHXS 20 "Davlat grantlarining

buxgaleriya hisobi va davlat yordamini oshkor qilish" ga qarang) yoki investitsiyalar bo'yicha soliq imtiyozlarini hisobga olish usullarini qamrab olmaydi. Ammo, shunday grantlar yoki investitsiyalar bo'yicha soliq imtiyozlari natijasida paydo bo'ladigan vaqtinchalik farqlarning hisobga olinishi ushbu standartda ko'rib chiqiladi.

Aktivning soliq bazasi – bu aktivning balans qiymati qoplanganida xo'jalik subekti tomonidan olinadigan har qanday soliq solinadigan iqtisodiy nafdan soliq maqsadlarida chegirib tashlanadigan summadir. Agar bu iqtisodiy naf soliqqa tortiladigan bo'lmasa, aktivning soliq bazasi uning balans qiymatiga teng bo'ladi.

Misol. Asbob-uskunaning tannarxi 100 teng. Soliq maqsadlarida, 30 teng yeskirish qiymati joriy va oldingi davrlarda chegirib tashlangan. Qolgan qiymati kelgusi davrlarda asbob-uskunaning yeskirishi summasi sifatida yoki uning chiqib ketishida chegiriladigan summa sifatida chegirilishi mumkin. Asbob-uskunadan foydalanishdan olinadigan daromad soliqqa tortiladi. Asbob-uskuna chiqib ketishidan olinadigan har qanday foyda soliqqa tortiladi, bunday chiqib ketishdan olinadigan har qanday zarar esa soliq maqsadlarida chegirib tashlanadi. Asbob-uskunaning soliq bazasi 70 teng.

Olinadigan foizlarning balans qiymati 100 teng. Ularga tegishli foizli daromadlar kassa usuli bo'yicha soliqqa tortiladi. Olinadigan foizlarning soliq bazasi nolga teng.

Savdo bo'yicha olinadigan schyotlarning balans qiymati 100 teng. Ularga tegishli bo'lgan daromad soliq solinadigan foydaga (soliq zarariga) kiritilib bo'lgan. Savdo bo'yicha olinadigan schyotlarning soliq bazasi 100 teng.

Sho'ba xo'jalik yurituvchi subektdan olinadigan dividendlarning balans qiymati 100 teng. Dividendlar soliqqa tortilmaydi. Aslida, aktivning to'la balans qiymati iqtisodiy nafdan chegirilishi mumkin. Shunday qilib, olinadigan dividendlarning soliq bazasi 100 teng. Berilgan kreditning balans qiymati 100 teng. Kreditning to'lanishi soliqqa ta'sir qilmaydi. Kreditning soliq bazasi 100 teng. Bunday tahlil qilganda, kelgusida soliq solinadigan vaqtinchalik farq mavjud emas. Muqobil tahlilda, hisoblangan olinadigan dividendlarning soliq bazasi nolga teng va natijada 100 teng bo'lgan kelgusida soliq solinadigan vaqtinchalik farq nolga teng bo'lgan soliq stavkasiga ko'paytiriladi. Ikkita tahlilda ham, muddati kechiktirilgan soliq majburiyati paydo bo'lmaydi.

Majburiyatning soliq bazasi – uning balans qiymatidan ushbu majburiyat bo'yicha kelgusi davrlarda soliq maqsadlarida chegiriladigan har qanday summa chegirilgandagi hosil bo'ladigan qiymat. Masalan, oldindan olingan daromad natijasida yuzaga keladigan majburiyatning soliq bazasi – bu uning balans qiymatidan kelgusi davrlarda soliqqa tortilmaydigan har qanday daromad summasini ayirib tashlaganda hosil bo'ladigan qiymatdir.

2- Misol. Joriy majburiyatlar balans qiymati 100 teng bo'lgan hisoblangan xarajatlarni o'z ichiga oladi. Ularga tegishli bo'lgan xarajatlar soliq maqsadlarida kassa usuli bo'yicha chegiriladi. Hisoblangan xarajatlarning soliq bazasi nolga teng. Joriy majburiyatlar balans qiymati

100 teng bo'lgan oldindan olingan foizli daromadlarni o'z ichiga oladi. Ularga tegishli bo'lgan foizli daromadlar kassa usulida soliqqa tortilgan. Oldindan olingan foizlarning soliq bazasi nolga teng. Joriy majburiyatlar balans qiymati 100 teng bo'lgan hisoblangan xarajatlarni o'z ichiga oladi. Ularga tegishli bo'lgan xarajatlar soliq maqsadlarida chegirilib tashlangan. Hisoblangan xarajatlarning soliq bazasi 100 teng. Joriy majburiyatlar balans qiymati 100 teng bo'lgan hisoblangan jarimalarni o'z ichiga oladi. Jarimalar soliq maqsadlarida chegirilmaydi. Hisoblangan jarimalarning soliq bazasi 100 teng. To'lanadigan kreditning balans qiymati 100 teng. Kreditning to'lanishi soliqqa ta'sir qilmaydi. Kreditning soliq bazasi 100 teng. Bunday tahlil qilganda, kelgusida chegiriladigan vaqtinchalik farq mavjud emas. Muqobil tahlilda, hisoblangan to'lanadigan jarimalarning soliq bazasi nolga teng va natijada 100 teng bo'lgan kelgusida chegiriladigan vaqtinchalik farq nolga teng bo'lgan soliq stavkasiga ko'paytiriladi. Ikkita tahlilda ham, muddati kechiktirilgan soliq aktivni paydo bo'lmaydi.

Joriy va oldingi davrlar uchun joriy soliqning to'lanmagan qismi majburiyat sifatida tan olinishi kerak. Agar joriy va oldingi davrlar uchun to'langan soliq summasi ushbu davrlarda to'lanishi kerak bo'lgan soliq summasidan ko'p bo'lsa, oshiqcha summa aktiv sifatida tan olinishi kerak.

Oldingi davr joriy solig'ini qoplash uchun soliq zararini oldingi davrlarga o'tkazish imkoniyati natijasida olinadigan naf aktiv sifatida tan olinishi kerak.

Muddati kechiktirilgan soliq majburiyati kelgusida soliq solinadigan jamiiki vaqtinchalik farqlar bo'yicha tan olinishi kerak, bundan muddati kechiktirilgan soliq majburiyati quyidagilar natijasida yuzaga kelishi holatlari mustasno:

(a) gudvilning dastlabki tan olinishi; yoki

(b) aktiv yoki majburiyatning quyidagi hollarda dastlabki tan olinishi:

- biznes birlashuvi bo'lmagan operatsiyalarda; va

- operatsiya sodir bo'lishi paytda buxgalteriya hisobi bo'yicha foydaga ham soliq solinadigan foydaga (soliq zarariga) ham ta'sir qilmaydigan operatsiyalarda.

Biroq, shu'ba xo'jalik yurituvchi subektlarga, filiallarga, qaram xo'jalik jamiyatlariga investitsiyalar hamda qo'shma faoliyatdagi ulushlar bilan bog'liq bo'lgan kelgusida soliq solinadigan vaqtinchalik farqlar bo'yicha muddati kechiktirilgan soliq majburiyati tan olinishi kerak.

Aktivni tan olishda, tabiiyki, uning balans qiymati xo'jalik subektiga kelgusi davrlarda kelib tushadigan iqtisodiy naf ko'rinishida qoplanadi. Aktivning balans qiymati uning soliq bazasidan oshiqcha bo'lsa, soliq solinadigan iqtisodiy nafning summasi soliq maqsadlarida chegirib tashlanishi mumkin bo'lgan summadan oshib ketadi. Ushbu farq kelgusida soliq solinadigan vaqtinchalik farq bo'lib hisoblanadi, hamda uning natijasida kelgusi davrlarda foyda soliqlarini to'lash bo'yicha kelib chiqadigan majburiyat, muddati kechiktirilgan soliq majburiyati bo'lib hisoblanadi.

Xo'jalik subekti aktivning balans qiymatini qoplab olishi sari, kelgusida soliq solinadigan vaqtinchalik farq tiklanadi va xo'jalik subektining soliq solinadigan foydasi paydo bo'ladi. Buning natijasida, iqtisodiy naf soliq to'lovlari ko'rinishida xo'jalik subektdan chiqib ketishi yehtimoli

vujudga keladi.

3- Misol. Tannarxi 150 teng bo'lgan aktivning balans qiymati 100. Jamg'arilgan yeskirish summasi soliq maqsadlarida 90 teng va soliq stavkasi 25%.

Aktivning soliq bazasi 60 tashkil etadi (150 teng tannarxdan 90 teng jamg'arilgan yeskirish ayiriladi). 100 teng bo'lgan balans qiymatini qoplash uchun, xo'jalik subekti 100 teng bo'lgan soliq solinadigan daromadni ishlab topishi kerak, lekin undan faqat 60 teng bo'lgan soliq qoidalari bo'yicha aniqlanadigan yeskirish summasini chegirib tashlashi mumkin. Buning natijasida, xo'jalik subekti, aktivning balans qiymatini qoplaganida, 10 teng bo'lgan foyda solig'ini to'laydi (40ko'paytirilgan 25%). 100 teng balans qiymati bilan 60 teng soliq bazasi orasidagi farq, 40 teng kelgusida soliq solinadigan vaqtinchalik farq bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun, xo'jalik subekti 10 teng (40 ko'paytirilgan 25%)muddati kechiktirilgan soliq majburiyatini tan oladi. Ushbu majburiyat xo'jalik subekti tomonidan aktivning balans qiymati qoplanganida to'lanadigan foyda soliqlarini ifoda qiladi.

Vaqtinchalik farqlar quyidagi hollarda paydo bo'ladi:

(a) biznes birlashuvida sotib olingan aktivlar va qabul qilingan majburiyatlar MHXS 3 "Biznes birlashuvlari"ga muvofiq ularning haqqoniy qiymati bo'yicha tan olinganida, biroq bu ularga soliq qoidalari bo'yicha quyiladigan talablar nuqtai nazaridan hech qanday ekvivalent o'zgarish keltirib chiqarmaganida;

(b) aktivlarning qayta baholanganida, biroq bunday baholash ushbu aktivlarga soliq qoidalari bo'yicha quyiladigan talablar nuqtai nazaridan hech qanday ekvivalent o'zgarish keltirib chiqarmaganida;

(v) biznes birlashuvida gudvil paydo bo'lganida;

(g) aktiv yoki majburiyat dastlabki tan olinganida ushbu aktiv yoki majburiyatning soliq bazasi uning boshlang'ich qiymatidan farq qilganida, masalan, xo'jalik subekti aktivlarga tegishli bo'lgan davlat grantlaridan naf ko'rganida; yoki

(d) shu'ba xo'jalik yurituvchi subektlarga, filiallarga va qaram xo'jalik jamiyatlariga investitsiyalarning hamda qo'shma faoliyatdagi ulushlarning balans qiymati bunday investitsiyalar yoki ulushlarning soliqbazasidan farq qilganida.

Chegaralangan istisno holatlardan tashqari hollarda, biznes birdashuvida sotib olingan aktivlar va qabul qilingan majburiyatlar ularni sotib olish sanasidagi haqqoniy qiymatlari bo'yicha tan olinadi. Sotib olingan aktivlarning va qabul qilingan majburiyatlarning soliq bazalari biznes birlashuvi natijasida o'zgarmay qolganida yoki boshqacha qilib o'zgarganida vaqtinchalik farqlar paydo bo'ladi. Masalan, aktivning balans

qiymati haqqoniy qiymatgacha oshganida, biroq uning soliq bazasi ushbu aktivning oldingi egasi uchun bo'lgan tannarxda qolganida, kelgusida soliqsolinadigan vaqtinchalik farq paydo bo'ladi va u muddati kechiktirilgan soliq majburiyatini yuzaga keltiradi. Natijada hosil bo'ladigan muddati kechiktirilgan soliq majburiyati gudvilga ta'sir qiladi.

MHXSlar ayrim aktivlarni haqqoniy qiymat bo'yicha hisobga olinishini talab etadi yoki ruxsat qiladi (masalan, MHXS "Asosiy vositalar", MHXS 38 "Nomoddiy aktivlar", MHXS 40 "Investitsion mulk" va MHXS 9 Moliyaviy instrumentlar" ga qarang). Ba'zi mamlakatlarda, aktivning haqqoniy qiymatigacha qayta baholanishi yoki boshqacha qilib qayta hisoblanishi joriy davr uchun soliq solinadigan foydaga (soliq zarariga) ta'sir qiladi. Natijada, aktivning soliq bazasi o'zgaradi va vaqtinchalik farq yuzaga kelmaydi. Boshqa mamlakatlarda, aktivning qayta baholanishi yoki boshqacha qilib qayta hisoblanishi ushbu qayta baholash yoki qayta hisoblash amalga oshirilgan davrda soliq solinadigan foydaga (soliq zarariga) ta'sir qilmaydi, buning natijasida, aktivning soliq bazasi o'zgarmaydi. Bunga qaramasdan, aktiv balans qiymatining kelajakda qoplanishi xo'jalik subekti tomonidan soliq solinadigan iqtisodiy naf olinishiga olib keladi, hamda soliq maqsadlarida chegirib tashlanadigan summa ushbu iqtisodiy nafning summasidan farq qiladi. Qayta baholangan aktivning balans qiymati va uning soliq bazasi orasidagi farq vaqtinchalik farq bo'lib, u muddati kechiktirilgan soliq majburiyati yoki aktivini yuzaga keltiradi. Bu quyidagi shartlar mavjud bo'lganida ham to'g'ri bo'ladi:

(a) xo'jalik subektining aktivni sotish niyati bo'lmaganida. Bunday hollarda, aktivning qayta baholangan balans qiymati ushbu aktivdan foydalanish orqali qoplanadi, bu esa kelgusi davrlarda

chegirilishi mumkin bo'lgan yeskirish summasidan oshadigan soliq solinadigan daromadni hosil qiladi; yoki

(b) agar aktivning chiqib ketishidan olinadigan tushumlar unga o'xshash aktivlarga sarmoya qilinsa, kapital qiymati oshishiga solinadigan soliqning muddati kechiktirilmaganida. Bunday hollarda, aktiv sotilgan paytda yoki unga o'xshash aktivlardan foydalanilganida pirovardida soliq to'lanishi kerak bo'ladi.

Biznes birlashuvida paydo bo'ladigan gudvil, quyidagi (a) bandida keltirilgan summaning (b) bandida keltirilgan summadan oshgan qiymati sifatida baholanadi:

(a) quyidagilarning yig'indisi:

- MHXS 3 ga muvofiq baholanadigan va odatda sotib olish sanasidagi haqqoniy qiymatini aniqlashni talab qiladigan, sotib olinayotgan aktivlar evaziga beriladigan tovon;

- MHXS 3 ga muvofiq sotib olinadigan xo'jalik subektida nazorat huquqini bermaydigan har qanday ulushning tan olinadigan qiymati; va

- bosqichma-bosqich amalga oshirilgan biznes birlashuvida, sotib oluvchining sotib olinadigan xo'jalik subekti kapitalidagi oldingi ulushining sotib olish sanasidagi haqqoniy qiymati.

(b) MHXS 3 ga muvofiq baholanadigan sotib olingan aktivlar va qabul qilingan majburiyatlarning sotib olish sanasidagi sof qiymatlari.

Aktiv yoki majburiyatning dastlabki tan olinishida vaqtinchalik farq paydo bo'lishi mumkin, masalan, aktiv tannarxining butun yoki ayrim qismi soliq maqsadlarida chegirilib tashlanmaydigan bo'lsa. Bunday vaqtinchalik farqni hisobga olish usuli aktiv yoki majburiyatning dastlabki tan olinishiga olib kelgan operatsiyaning tabiatiga bog'liq bo'ladi:

(a) biznes birlashuvida, xo'jalik subekti har qanday muddati kechiktirilgan soliq majburiyati yoki aktivni tan oladi va bu u tomonidan tan olinadigan gudvilning yoki qulay shartlarda sotib olishdan olinadigan foydaning summasiga ta'sir qiladi;

(b) agar operatsiya buxgalteriya hisobi bo'yicha foydaga yoki soliq solinadigan foydaga ta'sir qilsa, xo'jalik subekti har qanday muddati kechiktirilgan soliq majburiyati yoki aktivni tan oladi, hamda buning natijasida yuzaga keladigan muddati kechiktirilgan soliq xarajatini yoki daromadini foyda yoki zarar tarkibida tan oladi;

(v) agar operatsiya biznes birlashuvi bo'lmasdan, buxgalteriya hisobi bo'yicha foydaga ham soliq solinadigan foydaga ham ta'sir qilmasa, xo'jalik subekti yuzaga keladigan muddati kechiktirilgan soliq majburiyatini yoki aktivni tan olgan bo'lar yedi hamda aktiv yoki majburiyatning balans qiymatiga xuddi shu summadagi tuzatish kiritgan bo'lar yedi. Bunday tuzatishlar moliyaviy hisobotlarning shaffofligini kamaytirishi mumkin. Shuning uchun, mazkur Standart, natijada yuzaga keladigan muddati kechiktirilgan soliqmajburiyatini yoki aktivni dastlabki tan olish hamda keyinchalik tan olish maqsadida (quyida keltirilgan misolga qarang) xo'jalik subekti tomonidan tan olinishiga yo'l qo'ymaydi. Bundan tashqari, xo'jalik subekti tan olinmagan muddati kechiktirilgan majburiyat yoki aktivdagi keyinchalik, aktiv yeskirishi sari, kelib chiqadigan o'zgarishlarni tan olmaydi.

Muddati kechiktirilgan soliq aktivi hamma kelgusida chegiriladigan vaqtinchalik farqlar bo'yicha tan olinishi kerak, agar kelgusida chegiriladigan vaqtinchalik farqni chegirib tashlash uchun yetarli soliq solinadigan foyda bo'lishi yehtimoli mavjud bo'lsa. Bundan muddati kechiktirilgan aktiv majburiyatning yoki aktivning quyidagi kabi operatsiyada dastlabki tan olinishidan kelib chiqadigan holatlar mustasno:

(a) biznes birlashuvi emas; va

(b) operatsiya paytida, buxgalteriya hisobi bo'yicha foydaga ham soliq solinadigan foyda (soliq zarariga) ham ta'sir qilmaydi.

Quyida muddati kechiktirilgan soliq aktivini keltirib chiqaradigan kelgusida chegiriladigan vaqtinchalik farqlarning misollari keltirilgan:

(a) nafaqalar bo'yicha xarajatlar buxgalteriya hisobi bo'yicha foydani hisoblashda xodimlar tomonidan xizmatlar ko'rsatilishi (ular ishlayotgani) sari chegirilishi mumkin, biroq soliq solinadigan foydani aniqlashda ular yoki nafaqa jamg'armasiga to'lovlar amalga oshirilganida yoqi nafaqalar xo'jalik subekti tomonidan to'langanida chegiriladi. Vaqtinchalik farqmajburiyatning balans qiymati bilan soliq bazasi o'rtasida paydo bo'ladi;

majburiyatning soliq bazasi odatda nolga teng. Bunday kelgusida chegiriladigan vaqtinchalik farq, nafaqa jamg'armasiga badallar to'langanida yoki nafaqalar xo'jalik subekti tomonidan to'langanida xo'jalik subektiga iqtisodiy naf soliq solinadigan foydadan chegiriladigan summa ko'rinishida kelib tushishi bilan, muddati kechiktirilgan soliq aktivini keltirib chiqaradi;

(b) tadqiqot xarajatlari ular paydo bo'lgan davrda buxgalteriya hisobi bo'yicha foydani hisoblashda xarajat sifatida tan olinadi, biroq keyinroq keladigan davrgacha soliq solinadigan foydani (soliq zararini) aniqlashda chegirilib tashlanishiga yo'l qo'ilmayligi mumkin. Tadqiqot bo'yicha xarajatlarning soliq bazasi, ya'ni soliq idoralari tomonidan kelgusi davrlarda chegirib tashlanishiga ruxsat beriladigan qiymat, bilan nolga teng balans qiymati o'rtasidagi farq – kelgusida chegiriladigan vaqtinchalik farq bo'lib, uning natijasida muddati kechiktirilgan soliq aktivini paydo bo'ladi;

(v) chegaralangan istisnolarni hisobga olgan holda, xo'jalik subekti biznes birlashuvida sotib olingan aktivlarni va qabul qilingan majburiyatlarni ularning sotib olish sanasidagi bo'lgan haqqoniy qiymati bo'yicha tan oladi. Qabul qilingan majburiyat sotib olish sanasida tan olinganida, lekin unga tegishli xarajatlar keyinchalik keladigan davrgacha soliq solinadigan foydani hisoblashda chegirib tashlanmaganida, kelgusidachegiriladigan vaqtinchalik farq paydo bo'ladi, va u muddati kechiktirilgan soliq aktivini yuzaga keltiradi. Muddati kechiktirilgan soliq aktivini, shuningdek, sotib olingan aktivlarning haqqoniy qiymati ularning soliq bazasidan kam bo'lganida kelib chiqadi. Ikkita holda ham, kelib chiqadigan muddati kechiktirilgan soliq aktivini gudvilga ta'sir qiladi; va

(g) ayrim aktivlar haqqoniy qiymati bo'yicha hisobga olinishi mumkin, yoki qayta baholanishi mumkin, biroq bu o'zgarishlar soliq qoidalari bo'yicha quyiladigan talablar nuqtai nazaridan hech qanday ekvivalent o'zgarish keltirib chiqarmayligi mumkin. Kelgusida chegiriladigan vatinchalik farq aktivning soliq bazasi uning balans qiymatidan oshib ketga paydo bo'ladi.

Soliqlarni rejalashtirish imkoniyatlari – bu soliq zararini kelgusi yoki oldingi davrlarga o'tkazish muhlati tugamasdan xo'jalik subekti tomonidan soliq solinadigan daromadni muayyan davrda shakllantirish yoki ko'paytirish uchun amalga oshirilishi mumkin bo'lgan choralardir. Masalan, ba'zi mamlakatlarda soliq solinadigan foyda quyidagi yo'llar bilan shakllantirilishi yoki ko'paytirilishi mumkin:

(a) foizli daromad soliqqa tortilishining ikkita usulidan birini tanlash: olingan daromadni yoki olinadigan daromadni soliqqa tortish;

(b) soliq solinadigan foydadan chegirib tashlanadigan ayrim summalarining chegirib tashlanishi muddatini kechiktirish;

(v) qiymati oshgan, biroq bunday oshishni aks ettirish uchun soliq bazasi o'zgarmagan, aktivlarni sotish, va yehtimol, qaytadan ijaraga olish; va

(g) soliq solinmaydigan daromadni keltiradigan aktivni (masalan, ba'zi mamlakatlarda, davlat obligatsiyalarini) soliq solinadigan daromadni keltiradigan boshqa investitsiyani sotib olish maqsadida sotish.

Muddati kechiktirilgan soliq aktivini foydalanilmagan soliq zararlari va foydalanilmagan soliq imtiyozlarini kelgusi davrlarga o'tkazish bo'yicha tan olinishi kerak, bunda u foydalanilmagan soliq zararlari va foydalanilmagan soliq imtiyozlaridan kelajakda foydalanish imkonini beradigan yetarlicha kelgusi soliq solinadigan foydaga ega bo'lishi yehtimoli mavjud bo'lgan darajada tan olinishi kerak.

Joriy va oldingi davrlar uchun joriy soliq majburiyatlari (aktivlari) soliq idoralariga hisobot davri oxirigacha kuchga kirgan yoki aslida kuchga kirgan soliq stavkalari (va soliq qonunchiligi) bo'yicha to'lanishi (soliq idoralaridan qaytarilishi) kutilayotgan summada baholanishi kerak.

Muddati kechiktirilgan soliq aktivlari va majburiyatlari aktiv qoplanadigan yoki majburiyat to'lanadigan davrda qo'llanishi kutilayotgan soliq stavkalari bo'yicha, hisobot davri oxirigacha kuchga kirgan yoki aslida kuchga kirgan soliq stavkalari (va soliq qonunchiligi) asosida baholanishi kerak.

Joriy va muddati kechiktirilgan soliq aktivlari va majburiyatlari odatda amaldagi bo'lgan soliq stavkalari (va soliq qonunchiligi) bo'yicha baholanadi. Biroq, ba'zi mamlakatlarda, xukumat tomonidan soliq stavkalarining (va soliq qonunchiligining) ye'lon qilinishi aslida ular kuchga kirganligini bilan bir xil ta'sirga ega bo'ladi, ular bir necha oydan keyin kuchga kirsa ham. Bunday vaziyatda, soliq aktivlari va majburiyatlari ye'lon qilingan soliq stavkasi (va soliq qonunchiligi) bo'yicha baholanadi.

Muddati kechiktirilgan soliq aktivlari va majburiyatlari diskontlanmasligi kerak.

Operatsiya yoki boshqa hodisaning joriy yoki muddati kechiktirilgan soliq oqibatlarni hisobga olish ushbu operatsiya yoki boshqa hodisaning o'zi hisobga olinishiga bilan mos bo'ladi.

Joriy va muddati kechiktirilgan soliq daromad va xarajat sifatida tan olinishi kerak va davr foydasi yoki zarari tarkibida hisobga olinishi kerak, agar bu soliq quyidagilar natijasida yuzaga kelgan bo'lmasa:

(a) aynan shu yoki boshqa davrda foyda yoki zararda emas, balki boshqa umumlashgan daromadda yoki to'g'ridan-to'g'ri kapitalning o'zida tan olinadigan operatsiya yoki boshqa hodisa; yoki

(b) biznes birlashuvi (BHXS 10 "Jamlangan moliyaviy hisobotlar"ga muvofiq haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlari foyda yoki zararda hisobga olinishi talab etiladigan shu'ba xo'jalik subektining investitsion xo'jalik subekti tomonidan sotib olinishi holatlaridan tashqari).

Joriy va muddati kechiktirilgan soliq foyda yoki zarar tarkibida tan olinmasligi kerak, agar bu soliq aynan shu yoki boshqa davrda foyda yoki zarar tarkibida tan olinmagan moddalarga tegishli bo'lsa. Shuning uchun, aynan shu yoki boshqa davrda tan olingan moddalarga tegishli bo'lgan joriy va muddati kechiktirilgan soliq:

(a) ushbu moddalar boshqa umumlashgan daromadda hisobga olingan bo'lsa, soliq ham boshqa umumlashgan daromadda tan olinishi kerak.

(b) ushbu moddalar to'g'ridan-to'g'ri kapitalda hisobga olingan bo'lsa, soliq ham kapitalda to'g'ridan-to'g'ri tan olinishi kerak.

Tayanch so'zlar.

Majburiyat – bu tadbirkorlik subektining bo'lib o'tgan hodisalardan yuzaga keladigan hozirgi paytda mavjud bo'lgan majburiyati bo'lib, uni so'ndirish natijasida tadbirkorlik subektidan iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishi kutiladi.

Konstruktiv majburiyat - tadbirkorlik subektining quyidagi holatlardagi xatti-harakatlaridan kelib chiqadigan majburiyat:

(a) uning oldingi shakllangan amaliyoti, chop etilgan siyosatlari yoki yetarlicha aniq bo'lgan joriy bildirgisi asosida tadbirkorlik subekti ma'lum javobgarliklarni olishini namoyon yetgan; va

(b) buning natijasida, tadbirkorlik subekti u ushbu javobgarliklarni bajaradi degan asosli kutishlarni boshqa tomonlardatug'dirgan.

Shartli majburiyat - bu:

(a) bo'lib o'tgan hodisalardan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan majburiyat. Uning mavjudligi faqatgina tadbirkorlik subektining to'liq nazorati ostida bo'lmagan kelgusi noaniq hodisalarning biri yoki bir nechta sodir bo'lishi yoki sodir bo'lmashligi natijasida tasdiqlanadi; yoki

bo'lib o'tgan hodisalardan yuzaga keladigan, lekin quyidagilar tufayli tan olinmaydigan hozirgi paytda mavjud bo'lgan majburiyat:

- ushbu majburiyatni so'ndirish uchun iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslar chiqib ketishining talab etilishi yehtimoli yo'q; yoki

- ushbu majburiyatning summasi yetarlicha ishonchli tarzda baholana olmaydi.

Shartli aktiv – bu bo'lib o'tgan hodisalardan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan va uning mavjudligi faqatgina tadbirkorlik subektining to'liq nazorati ostida bo'lmagan kelgusi noaniq hodisalarning biri yoki bir nechta sodir bo'lishi yoki sodir bo'lmashligi natijasida tasdiqlanadigan aktivdir.

Restrukturizatsiya – bu rahbariyat tomonidan rejalashtirilgan va nazorat qilinadigan dastur bo'lib, u quyidagilarni ahamiyatli ravishda o'zgartiradi:

(a) tadbirkorlik subekti tomonidan amalga oshiriladigan biznesning ko'lamini; yoki

(b) ushbu biznes amalga oshirilishi tarzini.

Buxgalteriya hisobi bo'yicha foyda – bu soliq xarajatlari chegirib tashlanmaguncha bo'lgan davr foydasi yoki zarari.

Soliq solinadigan foyda (soliq zarari) –bu soliq idoralari tomonidan belgilangan qoidalarga muvofiq aniqlangan va undan foyda soliqlari to'lanishi (qoplanishi) talab etiladigan davr foydasi

(zarari).

Soliq xarajati (soliq daromadi) –bu davr foydasi yoki zarari aniqlanishida hisobga olingan joriy va muddati kechiktirilgan soliq bo'yicha umumiy summa.

Joriy soliq -bu davr uchun soliq solinadigan foyda (soliq zarari)dan to'lanadigan (qoplanadigan) foyda soliqlari summasi.

Muddati kechiktirilgan soliq majburiyatlari -bu kelgusida soliq solinadigan vaqtinchalik farqlar bo'yicha kelgusi davrlarda to'lanadigan foyda soliqlarining summasi.

Muddati kechiktirilgan soliq aktivlari – foyda soliqlarining quyidagilar bo'yicha kelgusi davrlarda qoplanadigan summasi:

(a) kelgusida chegiriladigan vaqtinchalik farqlar;

(b) foydalanilmagan soliq zararlarini kelgusi davrlarga o'tkazish; va(v) foydalanilmagan soliq imtiyozlarini kelgusi davrlarga o'tkazish.

Vaqtinchalik farqlar – bu moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda aks ettirilgan aktiv yoki majburiyatning balans qiymati bilan uning soliq bazasi o'rtasidagi farqlardir. Vaqtinchalik farqlar quyidagicha bo'lishi mumkin:

(a) kelgusida soliq solinadigan vaqtinchalik farqlar - vaqtinchalik farqlar bo'lib, ular aktiv yoki majburiyatning balans qiymati qoplanadigan yoki to'lanadigan kelgusi davrlarning soliq solinadigan foydasini (soliq zararini) hisoblashda soliq solinadigan summalar yuzaga kelishiga olib keladi; yoki

(b) kelgusida chegiriladigan vaqtinchalik farqlar - vaqtinchalik farqlar bo'lib, ular aktiv yoki majburiyatning balans qiymati qoplanadigan yoki to'lanadigan kelgusi davrlarning soliq solinadigan foydasini (soliq zararini) hisoblashda chegirib tashlanadigan summalar yuzaga kelishiga olib keladi.

Aktiv yoki majburiyatning soliq bazasi – ushbu aktiv yoki majburiyatning soliq maqsadlaridagi qiymati.

Soliq xarajati (soliq daromadi) joriy soliq bo'yicha xarajatni (joriy soliq bo'yicha daromadni) hamda muddati kechiktirilgan soliq bo'yicha xarajatni (muddati kechiktirilgan soliq bo'yicha daromadni) qamrab oladi.

7- MAVZU. MOLIVAVIY INSTRUMENTLARNI HISOBGAOLUVCHI STANDARTLARINING TAVSIFI

7.1.BHXS (IAS) 32 “Moliyaviy instrumentlar: taqdim etish”

Mazkur Standartning maqsadi moliyaviy instrumentlarni majburiyatlar yoki kapital sifatida taqdim etish hamda moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlarni o'zaro hisob-kitob qilish tamoyillarini belgilashdan iboratdir. U moliyaviy instrumentlarni, emitent nuqtai nazaridan, moliyaviy aktivlarga, moliyaviy majburiyatlarga va ulushli instrumentlarga tasniflanishiga; tegishli foiz, dividendlar, foyda va zararlarining tasniflanishiga; hamda moliyaviy aktivlar bilan moliyaviy majburiyatlar o'zaro hisob-kitob qilinishi kerak bo'lgan holatlarga nisbatan qo'llaniladi.

Mazkur Standartdagi tamoyillar MHXS 9 “Moliyaviy instrumentlar”dagi moliyaviy aktivlar bilan moliyaviy majburiyatlarni tan olish va baholash hamda MHXS 7 “Moliyaviy instrumentlar: ma'lumotlarni ochib berish”dagi ular to'g'risidagi ma'lumotlarni ochib berish tamoyillarini to'ldiradi.

Mazkur Standart barcha tashkilotlar tomonidan barcha turdagi moliyaviy instrumentlarga nisbatan qo'llanilishi lozim, bundan quyidagilar istisno:

(a) BHXS 10 “Jamlangan moliyaviy hisobotlar”, BHXS 27 “Alohida moliyaviy hisobotlar” yoki BHXS 28 “Qaram tashkilotlardagi va va qo'shma korxonalaridagi investitsiyalar”ga muvofiq hisobga olinadigan sho'ba tashkilotlari, qaram tashkilotlar yoki qo'shma korxonalaridagi ulushlar. Biroq, ayrim holatlarda BHXS 27 yoki BHXS 28 tashkilotga MHXS 9 dan foydalangan holda sho'ba tashkilotlari, qaram tashkilotlar va qo'shma korxonalaridagi ulushlarni hisobga olishga ruxsat beradi; bunday holatlarda, tashkilotlar ushbu Standartning talablarini qo'llashi lozim. Tashkilotlar ushbu Standartni sho'ba tashkilotlari, qaram tashkilotlar va qo'shma korxonalaridagi ulushlarga bog'langan barcha

derivativlarga nisbatan ham qo'llashi lozim.

(b) BHXS 19 "Xodimlarning daromadlari" qo'llaniladigan xodimlarga haq to'lash tizimlariga asosan ish beruvchilarning huquqlari va majburiyatlari.(v) MHXS 4 "Sug'urta shartnomalari" da ta'riflangan sug'urta shartnomalari. Biroq, ushbu Standart sug'urta shartnomalariga singdirilgan derivativlarga nisbatan qo'llaniladi, agarda MHXS 9 tashkilotdan ularni alohida hisobga olishni talab etsa. Bundan tashqari, emitent mazkur Standartni moliyaviy kafolat shartnomalari uchun qo'llashi lozim, agarda emitent shartnomalarni tan olishda va baholashda MHXS 9 ni qo'llasa, ammo MHXS 4 ni qo'llashi lozim, agarda tashkilot MHXS 4ga muvofiq ularni tan

olishda va baholashda MHXS 4 ni tanlasa.

(g) MHXS 4 ning qo'llash doirasidagi moliyaviy instrumentlar, chunki ular ixtiyoriy qatnashish xususiyatiga egadir. Biroq, ushbu instrumentlarga mazkur Standartning boshqa barcha talablari tegishlidir. Bundan tashqari, mazkur Standart ushbu instrumentlarga singdirilgan derivativlarga nisbatan qo'llaniladi (MHXS 9 ga qarang).

(d) MHXS 2 "Aksiyaga asoslangan to'lov" qo'llaniladigan aksiyaga asoslangan to'lov operatsiyalari asosidagi moliyaviy instrumentlar, shartnomalar va majburiyatlar.

Mazkur Standart pul mablag'ida yoki boshqa moliyaviy instrumentda netto yoki, xuddiki shartnomalar moliyaviy instrumentlar bo'lgani kabi, moliyaviy instrumentlarni ayirboshlash orqali hisob-kitobni amalga oshirish mumkin bo'lgan nomoliyaviy moddani sotib olish yoki sotish shartnomalari uchun qo'llanilishi lozim, bundan tashkilotning ko'zda tutgan xaridi, sotuvi yoki foydalanish talablariga muvofiq nomoliyaviy moddani qabul qilish yoki yetkazib berish maqsadida tuzilgan va saqlanayotgan shartnomalar mustasno.

Nomoliyaviy moddani sotib olish yoki sotish shartnomalari pul mablag'ida yoki boshqa moliyaviy instrumentda netto yoki moliyaviy instrumentlarni ayirboshlash orqali hisob-kitob qilinishi mumkin bo'lgan bir necha usullar mavjud. Bular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

(a) qachonki shartnoma shartlari biror tomonga uni pul mablag'ida yoki boshqa moliyaviy instrumentda netto yoki moliyaviy instrumentlarni ayirboshlash orqali hisob-kitob qilishga ruxsat berganda;

(b) qachonki pul mablag'ida yoki boshqa moliyaviy instrumentda netto yoki moliyaviy instrumentlarni ayirboshlash orqali hisob-kitob qilish imkoniyati shartnoma shartlarida aniq belgilanmagan, ammo tashkilot shunga o'xshash shartnomalarni pul mablag'ida yoki boshqa moliyaviy instrumentda netto yoki moliyaviy instrumentlarni ayirboshlash orqali (bunda, kontragent bilan o'zaro hisob-kitob qilish shartnomalarini tuzish orqali yoki shartnoma bajarilishidan yoki muddati tugashidan oldin shartnomani sotish orqali) hisob-kitob qilish tajribasiga ega bo'lsa;

(v) shunga o'xshash shartnomalar uchun, qachonki tashkilot tayanch aktivning yetkazib berilishini qabul qilish hamda yetkazib berilgandan so'ng qisqa muddat ichida narxdagi yoki diler marjasidagi qisqa muddatli tebranishlardan foyda olish maqsadida uni sotish tajribasiga ega bo'lganda; va

(g) qachonki shartnoma predmeti bo'lgan nomoliyaviy modda pul mablag'iga osongina aylantirilsa.

(b) yoki (v) qo'llaniladigan shartnomalar tashkilotning ko'zda tutgan xaridi, sotuvi yoki foydalanish talablariga muvofiq nomoliyaviy moddani qabul qilish yoki yetkazib berish maqsadida tuzilgan emas, va shu tufayli, u mazkur Standartning qo'llash doirasidadir. Tashkilotning ko'zda tutgan xaridi, sotuvi yoki foydalanish talablariga muvofiq nomoliyaviy moddani qabul qilish yoki yetkazib berish maqsadida tuzilganligini va saqlanayotganligini, vao'z navbatida, ular mazkur Standart qo'llash doirasidaligini aniqlash uchun baholanadi.

Pul mablag'ida yoki boshqa moliyaviy instrumentda netto, yoki moliyaviy instrumentlarni ayirboshlash orqali, hisob-kitobni amalga oshirish mumkin bo'lgan nomoliyaviy moddani sotib olish yoki sotish bo'yicha chiqarilgan opsion mazkur Standartning qo'llash doirasidadir. Bunday shartnoma tashkilotning ko'zda tutgan xaridi, sotuvi yoki foydalanish talablariga muvofiq nomoliyaviy moddani qabul qilish yoki yetkazib berish maqsadida tuzilishi mumkin emas.

• Moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyatning amortizatsiyalangan

qiymati

- hisobdan chiqarish
- derivativ
- effektiv foiz usuli
- moliyaviy kafolat shartnomasi
- haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar foyda yoki zarardahisobgaolinadigan moliyaviy majburiyat
- qat'iy majburiyat
- prognozlanadigan bitim
- xej samaradorligi
- xejlangan modda
- xejlash instrumenti
- savdo uchun mo'ljallangan
- odatiy oldi-sotdi
- bitimga oid xarajatlar.

Mazkur Standartda "shartnoma" va "shartnomaviy" ikki yoki undan ortiq tomonlar o'rtasidagi iqtisodiy oqibatlarga ega kelishuvga tegishli bo'lib, bunda tomonlar ushbu oqibatlarni chetlab o'tish bo'yicha, agarda mavjud bo'lsa, juda kam ixtiyorga ega bo'ladi, chunki odatda kelishuv qonun tomonidan amalga oshiriladigan bo'ladi. Shartnomalar, va demak moliyaviy instrumentlar, turli shaklda bo'ladi va yozma shaklda bo'lishi zarur emas.

Mazkur Standartda tashkilot jismoniy shaxslarni, shirkatlarni, aksioner jamiyatlarini, trast kompaniyalarini va davlat tashkilotlarini o'z ichiga oladi.

Moliyaviy instrument emitenti dastlabki tan olishda instrumentni yoki uning tarkibiy qismlarini, shartnomaviy kelishuvning mohiyatiga hamda moliyaviy majburiyat, moliyaviy aktiv va ulushli instrument ta'riflariga muvofiq moliyaviy majburiyat, moliyaviy aktiv yoki ulushli instrument sifatida tasniflanishi lozim.

Qachonki emitent moliyaviy instrument moliyaviy majburiyat emas, balki ulushli instrument yekanligini aniqlash uchun qo'llasa, instrument ulushli instrument bo'ladi, faqat va faqat, quyidagi ikkala (a) va (b) shartlar qanoatlantirilganda.

(a) Instrument quyidagilar bo'yicha shartnomaviy majburiyatni o'z ichiga olmaydi:

- boshqa tashkilotga pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivni yetkazib berish; yoki
- emitent uchun potensial noqulay bo'lgan shartlarda boshqa tashkilot bilan moliyaviy aktivlarni yoki moliyaviy majburiyatlarni ayirboshlash.

(b) agar instrument emitentning o'z ulushli instrumentlari bilan hisob-kitob qilinsa yoki qilinishi mumkin bo'lsa, u:

- noderivativdir, qaysiki emitent uchun o'z ulushli instrumentlarining o'zgaruvchan miqdorini yetkazib berish bo'yicha shartnomaviy majburiyatni qamrab olmaydi; yoki

- derivativdir, qaysiki faqat emitent tomonidan o'z ulushli instrumentlarining qat'iy belgilangan miqdoriga qat'iy belgilangan pul mablag'lari summasini yoki boshqa moliyaviy aktivni ayirboshlash orqali hisob-kitob qilinadi. Ushbu maqsad uchun, tashkilotning o'z ulushli instrumentlarining qat'iy belgilangan miqdorini har qanday valyutaning qat'iy belgilangan summasiga sotib olish bo'yicha huquqlar, opsionlar yoki varrantlar ulushli instrumentlardir, agarda tashkilot o'zining noderivativ ulushli instrumentlarining bir xil turkumining amaldagi barcha egalariga huquqlar, opsionlar yoki varrantlarni proporsional ravishda taqdim yetsa.

Emitentning o'z ulushli instrumentlarini kelgusida olish yoki yetkazib berishga olib keladigan yoki olib kelishi mumkin bo'lgan, ammo yuqoridagi (a) va (b) shartlarni qanoatlantirmaydigan shartnomaviy majburiyat, jumladan derivativ moliyaviy instrumentdan kelib chiqadigan majburiyat, ulushli instrument emas.

Qayta sotiladigan instrument qayta sotish huquqidan foydalanganda emitentning ushbu instrumentni pul mablag'iga yoki boshqa moliyaviy aktivga qayta sotib olish yoki so'ndirish bo'yicha shartnomaviy majburiyatini o'z ichiga oladi. Moliyaviy majburiyat ta'rifiga istisno tariqasida, bunday

majburiyatni o'z ichiga oladigan instrument ulushli instrument sifatida tasniflanadi, agarda u quyidagi barcha jihatlarga ega bo'lsa:

(a) U egasiga tashkilotning likvidatsiyasi paytida tashkilot sof aktivlarining proporsional ulushiga huquq beradi. Tashkilotning sof aktivlari bu uning aktivlariga nisbatan boshqa barcha talablarni chegirib tashlagandan so'ng qoladigan aktivlardir. Proporsional ulush quyidagicha aniqlanadi:

- likvidatsiya jarayonidagi tashkilotning sof aktivlarini teng miqdordagi birliklarga bo'lgan holda; va

- ushbu miqdorni moliyaviy instrument egasi egaligidagi birliklar soniga ko'paytirgan holda.

(b) Instrument boshqa barcha instrumentlar turkumlariga subordinatsiya bo'lgan instrumentlar turkumiga kiradi. Bunday turkum tarkibida bo'lish uchun instrument:

- likvidatsiya jarayonida tashkilotning aktivlariga nisbatan boshqa talablardan ustivorlikka ega emas va

- boshqa barcha instrumentlar turkumlariga subordinatsiya bo'lgan instrument turkumi tarkibida bo'lishidan oldin instrument boshqa instrumentga aylantirilishi zarur bo'lmazligi kerak.

(v) Boshqa barcha instrumentlar turkumlariga subordinatsiya bo'lgan instrumentlar turkumidagi barcha moliyaviy instrumentlar bir xil jihatlarga egadir. Masalan, ularning barchasi qayta sotiladigan bo'lishi shart hamda qayta sotib olish yoki so'ndirish narxini hisoblash bo'yicha formula yoki boshqa usul ushbu turkumdagi barcha instrumentlar uchun bir xildir.

(g) Emitent tomonidan instrumentni pul mablag'iga yoki boshqa aktivga qayta sotib olish yoki so'ndirish bo'yicha shartnomaviy majburiyatdan tashqari, instrument boshqa tashkilotga pul mablag'i yoki boshqa aktiv yetkazib berish yoki tashkilot uchun potensial noqulay bo'lgan shartlarda boshqa tashkilot bilan

moliyaviy aktivlarni yoki moliyaviy majburiyatlarni ayirboshlash bo'yicha har qanday shartnomaviy majburiyatni o'z ichiga olmaydi, hamda u moliyaviy majburiyat ta'rifining (b) quyi bandida belgilanganidek tashkilotning o'z ulushli instrumentlari bilan hisob-kitob qilinadigan yoki qilinishi mumkin bo'lgan shartnoma emas.

(d) Instrumentning muddati davomida unga tegishli bo'lgan jami kutilayotgan pul oqimlari sezilarli tarzda instrument muddati davomida foyda yoki zararga, tashkilotning tan olingan sof aktivlardagi o'zgarishga yoki tan olingan va tan olinmagan sof aktivlarining haqqoniy qiymatidagi o'zgarishga asoslangan bo'ladi (bunda instrumentning har qanday ta'sirlarini istisno qilgan holda).

Instrument ulushli instrument sifatida tasniflanishi uchun, yuqoridagi barcha jihatlarga ega bo'lgan instrumentga qo'shimcha tarzda, emitent quyidagilarga ega boshqa moliyaviy instrument yoki shartnomaga ega bo'lmazligi shart:

(a) sezilarli tarzda foyda yoki zararga, tashkilotning tan olingan sof aktivlardagi o'zgarishga yoki tan olingan va tan olinmagan sof aktivlarining haqqoniy qiymatidagi o'zgarishga asoslangan jami pul oqimlari (bunda bunday instrument yoki shartnomaning har qanday ta'sirlarini istisno qilgan holda) va

(b) qayta sotiladigan instrument egalari uchun qoldiq daromadni sezilarli tarzda chegaralaydigan yoki qat'iy belgilaydigan ta'sir.

Mazkur shartni qo'llash maqsadlarida, tashkilot instrument egasi bilan tuzilgan nomoliyaviy shartnomalarni ko'rib chiqmasligi lozim, qaysiki instrument egasi bo'lmagan bilan emitent tashkilot o'rtasida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan ekvivalent shartnomaning shartnomaviy shartlari va sharoitlariga o'xshash shartnomaviy shartlar va sharoitlarga ega. Agarda tashkilot mazkur shart bajarilganligini aniqlay olmasa, u qayta sotiladigan instrumentni ulushli instrument sifatida tasniflamasligi lozim.

Faqat likvidatsiya jarayonida tashkilotga uning sof aktivlaridagi proporsional ulushni boshqa tomonga yetkazib berish majburiyatini yuklaydigan instrumentlar yoki instrumentning tarkibiy qismlari

Ba'zi moliyaviy instrumentlar faqat likvidatsiya jarayonida emitent tashkilotning uning sof aktivlaridagi proporsional ulushni boshqa tomonga yetkazib berish bo'yicha shartnomaviy majburiyatini o'z ichiga oladi. Majburiyat yuzaga keladi, chunki likvidatsiyaning sodir bo'lishi aniq yoki tashkilot nazoratidan tashqarida bo'ladi (masalan, muddati cheklangan tashkilot) yoki sodir

bo'lishi aniq emas, ammo instrument egasi ixtiyorida bo'ladi. Moliyaviy majburiyat ta'rifiga istisno tariqasida, bunday majburiyatni o'z ichiga oladigan instrument ulushli instrument sifatida tasniflanadi, agar u quyidagi barcha jihatlarga ega bo'lsa:

(a) U egasiga tashkilotning likvidatsiyasi paytida tashkilot sof aktivlarining proporsional ulushiga huquq beradi. Tashkilotning sof aktivlari bu uning aktivlariga nisbatan boshqa barcha talablarni chegirib tashlagandan so'ng qoladigan aktivlardir. Proporsional ulush quyidagicha aniqlanadi:

- likvidatsiya jarayonidagi tashkilotning sof aktivlarini teng miqdordagi birliklarga bo'lgan holda; va

- ushbu miqdorni moliyaviy instrument egasi egaligidagi birliklar soniga ko'paytirgan holda.

(b) Instrument boshqa barcha instrumentlar turkumlariga subordinatsiya bo'lgan instrumentlar turkumiga kiradi. Bunday turkum tarkibida bo'lish uchun instrument:

- likvidatsiya jarayonida tashkilotning aktivlariga nisbatan boshqa talablardan ustivorlikka ega emas va

- boshqa barcha instrumentlar turkumlariga subordinatsiya bo'lgan instrument turkumi tarkibida bo'lishdan oldin instrument boshqa instrumentga aylantirilishi zarur bo'lmazligi kerak.

(v) Boshqa barcha instrumentlar turkumlariga subordinatsiya bo'lgan instrumentlar turkumidagi barcha moliyaviy instrumentlar likvidatsiya jarayonida emitent tashkilotning uning sof aktivlaridagi proporsional ulushni yetkazib berish bo'yicha bir xil shartnomaviy majburiyatiga ega bo'lishlari shart.

Instrument ulushli instrument sifatida tasniflanishi uchun, yuqoridagi barcha jihatlarga ega bo'lgan instrumentga qo'shimcha tarzda, emitent quyidagilarga ega boshqa moliyaviy instrument yoki shartnomaga ega bo'lmazligi shart:

(a) sezilarli tarzda foyda yoki zararga, tashkilotning tan olingan sof aktivlardagi o'zgarishga yoki tan olingan va tan olinmagan sof aktivlarining haqqoniy qiymatidagi o'zgarishga asoslangan jami pul oqimlari (bunda bunday instrument yoki shartnomaning har qanday ta'sirlarini istisno qilgan holda) va

(b) instrument egalari uchun qoldiq daromadni sezilarli tarzda chegaralaydigan yoki qat'iy belgilaydigan ta'sir.

Mazkur shartni qo'llash maqsadlarida, tashkilot instrument egasi bilan tuzilgan nomoliyaviy shartnomalarni ko'rib chiqmasligi lozim, qaysiki instrument egasi bo'lmagan bilan emitent tashkilot o'rtasida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan ekvivalent shartnomaning shartnomaviy shartlari va sharoitlariga o'xshash shartnomaviy shartlar va sharoitlarga ega. Agar tashkilot mazkur shart bajarilganligini aniqlay olmasa, u instrumentni ulushli instrument sifatida tasniflamasligi lozim.

Faqat likvidatsiya jarayonida tashkilotga uning sof aktivlaridagi proporsional ulushni boshqa tomonga yetkazib berish majburiyatini yuklaydigan instrumentlarni va qayta sotiladigan instrumentlarni qayta tasniflash

Moliyaviy instrument mazkur bandlarda keltirilgan barcha jihatlarga ega bo'lishdan va ushbu bandlardagi shartlarni qanoatlantirishdan to'xtagan sanadan boshlab, tashkilot moliyaviy instrumentni qayta tasniflashi lozim.

Tashkilot instrumentni qayta tasniflashni quyidagicha hisobga olishi lozim:

(a) Ulushli instrument tashkilot ulushli instrumentni moliyaviy majburiyat sifatida qayta tasniflashi lozim. Moliyaviy majburiyat qayta tasniflangan sanadagi instrumentning haqqoniy qiymatida baholanishi lozim. Tashkilot ulushli instrumentning balans qiymati bilan moliyaviy majburiyatning qayta tasniflangan sanadagi haqqoniy qiymati o'rtasidagi harqanday farqni kapitalda tan olishi lozim.

(b) Moliyaviy majburiyat tashkilot ushbu moliyaviy majburiyatni kapital sifatida qayta tasniflashi lozim. Ulushli instrument qayta tasniflanadigan sanadagi moliyaviy majburiyatning balans qiymatida baholanishi lozim.

Pul mablag'ini yoki boshqa moliyaviy aktivni yetkazib berish bo'yicha shartnomaviy majburiyatning mavjud emasligi.

Moliyaviy majburiyatning ulushli instrumentdan farqlashning muhim jihati shundaki, moliyaviy instrument bo'yicha bir tomonning (emitent) boshqa tomonga (instrument egasi) pul mablag'ini yoki boshqa moliyaviy aktivni yetkazib berish bo'yicha yoki emitent uchun potensial noqulay bo'lgan

shartlarda instrument egasi bilan moliyaviy aktivlarni yoki moliyaviy majburiyatlarni ayirboshlash bo'yicha shartnomaviy majburiyatining mavjudligidir. Ulushli instrument egasi har qanday dividendlarning yoki boshqa kapital taqsimotlarning proporsional ulushini olish huquqiga ega bo'lishi mumkinligiga qaramasdan, emitent bunday taqsimotlarni amalga oshirish bo'yicha shartnomaviy majburiyatga ega emas chunki undan boshqa tomonga pul mablag'ini yoki boshqa moliyaviy aktivni yetkazib berishni talab qilibbo'lmaydi.

Moliyaviy instrumentning yuridik maqomi emas, balki uning mohiyati tashkilotning moliyaviy holati to'g'risidagi hisobotida uning tasniflanishini ta'kidlaydi. Mohiyat odatda yuridik maqomga mutanosibdir, ammo har doim ham emas. Ba'zi moliyaviy instrumentlar kapitalning yuridik maqomini oladi, ammo ular mohiyatan majburiyatlardir va boshqalari esa ulushli instrumentlar bilan bog'liq jihatlarni hamda moliyaviy majburiyatlar bilan bog'liq jihatlarni qamrab olishi mumkin. Masalan:

(a) qat'iy belgilangan yoki aniqlanadigan kelgusi sanada qat'iy belgilangan yoki aniqlanadigan summasida emitent tomonidan majburiy so'ndirishni ta'minlaydigan, yoki egasiga emitentdan ma'lum sanada yoki undan keyin qat'iy belgilangan yoki aniqlanadigan summasida instrumentni so'ndirish bo'yicha talab etish huquqini beradigan, imtiyozli aksiyalar moliyaviy majburiyat hisoblanadi.

(b) Egasi uchun moliyaviy instrumentni emitentga pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktiv evaziga qaytarish huquqini beradigan moliyaviy instrument (qayta sotiladigan instrument) moliyaviy majburiyatdir. Pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivlar summasi indeks yoki boshqa ko'tarilishi yoki pasayishi mumkin bo'lgan modda asosida aniqlanganda ham, moliyaviy instrument moliyaviy majburiyat bo'ladi. Egasida instrumentni pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktiv evaziga qaytarish ixtiyori mavjudligi shuni anglatadiki, qayta sotiladigan instrument moliyaviy majburiyat ta'rifini

qanoatlantiradi. Masalan, ochiq o'zaro fondlari, birlik trastlari, shirkatlar hamda ba'zi kooperativ xo'jalik subektlari o'zlarining birlik egalarini yoki a'zolarini har qanday vaqtda emitentdagi o'z ulushlarini pul mablag'iga so'ndirish huquqlari bilan ta'minlashlari mumkin, qaysiki birlik egalari yoki a'zolar ulushlarini moliyaviy majburiyat sifatida tasniflashga olib keladi. Biroq, moliyaviy majburiyat sifatida tasniflash qo'yilgan kapitalga ega bo'lmagan tashkilot moliyaviy hisobotlarida "birlik egalari tegishli sofaktiv qiymati" va "birlik egalari tegishli sof aktiv qiymatidagi o'zgarish" ga o'xshash izohlardan foydalanishni yoki jami a'zolar ulushlari kapital ta'rifini qanoatlantiradigan rezervlar va qanoatlantirmaydigan qayta sotiladigan instrumentlariga o'xshash moddalarni qamrab olishini ko'rsatish bo'yicha qo'shimcha ma'lumotlar ochib berilishini taqiqlamaydi.

Agar tashkilot shartnomaviy majburiyatni hisob-kitob qilishda pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivni yetkazib berishdan qochish bo'yicha sharsiz huquqqa ega bo'lmasa, majburiyat moliyaviy majburiyat ta'rifini qanoatlantiradi. Masalan:

(a) Tashkilotning shartnomaviy majburiyatni bajarish qobiliyatiga cheklov, masalan, xorijiy valyutaga ega bo'lish huquqining mavjud emasligi yoki nazorat organlaridan to'lov uchun ruxsat olish zarurligi, tashkilotning shartnomaviy majburiyatlarini yoki ushbu instrument bo'yicha egasining shartnomaviy huquqlarini inkor yetmaydi.

(b) Kontragent so'ndirish bo'yicha o'z huquqini amalga oshirishi sharti asosida bo'lgan shartnomaviy majburiyat moliyaviy majburiyat hisoblanadi, chunki tashkilot pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivni yetkazib berishdan qochish bo'yicha sharsiz huquqqa ega emas.

Pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivni yetkazib berish bo'yicha shartnomaviy majburiyatni aniq belgilamaydigan moliyaviy instrument o'zining shartlari va sharoitlari orqali majburiyatni bilvosita belgilashi mumkin. Masalan:

(a) moliyaviy instrument faqatgina tashkilot taqsimotlarni amalga oshira olmaganda yoki instrumentni so'ndira olmaganda hisob-kitob qilinadigan nomoliyaviy majburiyatni o'z ichiga olishi mumkin. Agar tashkilot faqatgina nomoliyaviy majburiyatni hisob-kitob qilish orqali pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivning o'tkazilishiga yo'l qo'ymaslik imkoniyati bo'lsa, moliyaviy instrument moliyaviy majburiyat hisoblanadi.

(b) moliyaviy instrument moliyaviy majburiyat hisoblanadi, agarda u hisob-kitobda tashkilot tomonidan quyidagilardan birining yetkazibberilishini ta'minlasa:

- yoki pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktiv; yoki
- qiymati sezilarli tarzda pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktiv qiymatidan oshishi aniq

bo'lgan o'z aksiyalari.

Tashkilot pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivni yetkazib berish bo'yicha aniq shartnomaviy majburiyatga ega emasligiga qaramasdan, aksiya bilan hisob-kitob qilish muqobilining qiymati tashkilot pul mablag'ida hisob-kitob qilganidek bo'ladi. Har qanday holatda, instrument egasi mohiyatan kamida pul mablag'ida hisob-kitob qilish imkoniga teng summani olishi kafolatlangan.

Shartnoma faqat tashkilotning o'z ulushli instrumentlarini olish yoki yetkazib berish natijasiga olib kelishi bilan ulushli instrument bo'lib qolmaydi. Tashkilot o'z aksiyalarining yoki boshqa ulushli instrumentlarning o'zgaruvchan miqdorini olish yoki yetkazib berish bo'yicha shartnomaviy huquq yoki majburiyatga ega bo'lishi mumkin, bunda olinishi yoki yetkazib berilishi kerak bo'lgan tashkilotning o'z ulushli instrumentlarining haqqoniy qiymati shartnomaviy huquq yoki majburiyatning qiymatiga teng bo'ladi. Bunday shartnomaviy huquq yoki majburiyat qat'iy belgilangan qiymatda yoki tashkilotning o'z ulushli instrumentlarining bozor narxidan tashqari o'zgaruvchining o'zgarishlariga bog'liq tarzda qisman yoki to'liq tebranadidan qiymatda bo'lish mumkin (masalan, foiz stavkasi, tovar narxi yoki moliyaviy instrument narxi). Ikki misol: (a) 100VB qiymatiga teng miqdorda tashkilotning o'z ulushli instrumentlarini yetkazib berish bo'yicha shartnoma; va (b) 100 unsiya oltin qiymatiga teng miqdorda tashkilotning o'z ulushli instrumentlarini yetkazib berish bo'yicha shartnoma. Tashkilot bundan shartnomani o'zining ulushli instrumentlarini yetkazib berish orqali bajarishi shartligiga yoki bajara olishiga qaramasdan, bunday shartnoma tashkilotning moliyaviy majburiyati hisoblanadi. U ulushli instrument emas, chunki tashkilot shartnomani bajarishda o'z ulushli instrumentlarining o'zgaruvchan miqdoridan shartnomani hisob-kitob qilish vositalari sifatida foydalanadi. Shu tufayli, shartnoma tashkilotning barcha majburiyatlari chegirilgandan so'ng uning aktividagi qoldiq ulushni tasdiqlamaydi.

Tashkilot tomonidan o'z ulushli instrumentlarining qat'iy belgilangan miqdorini pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivning qat'iy belgilangan qiymati evaziga (olish yoki) yetkazib berish orqali bajariladigan shartnoma ulushli instrument hisoblanadi. Masalan, kontragentga o'rnatilgan narxda yoki obligatsiyaning o'rnatilgan asosiy summasida tashkilot aksiyalarining qat'iy belgilangan miqdorini sotib olish huquqini beradigan chiqarilgan aksiya opsioni ulushli instrument hisoblanadi. Shartnomani bajarishda to'lanadigan yoki olinadigan pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivning qiymatiga yoki olinadigan yoki yetkazib beriladigan ulushli instrumentlarning miqdoriga ta'sir qilmagan holda, bozor foiz stavkasining tebranishlari natijasida yuzaga keladigan shartnomaning haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar shartnomaning ulushli instrument bo'lishidan to'smaydi. Har qanday olingan badal (masalan, chiqarilgan opsiyon uchun olingan mukofot yoki tashkilotning o'z aksiyalariga warrant) bevosita kapitalga qo'shiladi. Har qanday to'langan badal (masalan, sotib olingan opsiyon uchun to'langan mukofot) bevosita kapitaldan chegiriladi. Ulushli instrumentning haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar moliyaviy hisobotlarda tan olinmaydi.

Tashkilot uchun o'z ulushli instrumentlarini pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivga sotib olish majburiyatini qamrab oladigan shartnoma so'ndirish summasining keltirilgan qiymatiga teng bo'lgan (masalan, forwardni qayta sotib olish qiymatining, opsiyonni bajarish qiymatining yoki

boshqa so'ndirish summasining keltirilgan qiymatiga teng) moliyaviy majburiyat yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Hattoki shartnomaning o'zi ulushli instrument bo'lsa ham bu holat sodir bo'ladi. Bunga misol sifatida, forward shartnomasi bo'yicha tashkilotning o'z ulushli instrumentlarini pul mablag'iga sotib olish majburiyatni keltirishi mumkin. Moliyaviy majburiyat dastlab so'ndirish summasining keltirilgan qiymatida tan olinadi va u kapital tarkibidan majburiyatlarga o'tkaziladi (qayta tasniflanadi). So'ngra, moliyaviy majburiyat MHXS 9 ga muvofiq baholanadi. Agar shartnomaning muddati ushbu majburiyat bajarilmasdan tugasa, moliyaviy majburiyatning balans qiymati kapital tarkibiga qayta tasniflanadi. Tashkilotning o'z ulushli instrumentlarini sotib olish bo'yicha shartnomaviy majburiyati so'ndirish summasining keltirilgan qiymatiga teng moliyaviy majburiyat yuzaga kelishiga sabab bo'ladi, agarda sotib olish bo'yicha majburiyat kontragent tomonidan so'ndirish huquqi amalga oshirilishiga shartli ravishda bog'liq bo'lsa ham (masalan, kontragentga tashkilotning o'z ulushli instrumentlarini belgilangan narxda tashkilotga sotish huquqini beradigan chiqarilgan "put" opsioni).

Tashkilot tomonidan pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivning o'zgaruvchan qiymati evaziga o'z ulushli instrumentlarining qat'iy belgilangan miqdorini yetkazib berish yoki olish orqali bajariladigan shartnoma moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyat bo'lib hisoblanadi. Misol tariqasida, tashkilot uchun 100 ta o'z ulushli instrumentlarini 100 unsiya oltin qiymatiga teng qiymatdagi pul mablag'i evaziga yetkazib berish shartnomasini keltirish mumkin.

Moliyaviy instrument tashkilotdan emitent bilan instrument egasining nazoratidan tashqarida bo'lgan noaniq kelgusi hodisalarning, masalan fondbirjasi indeksi, iste'mol narx indeksi, foiz stavkasi yoki soliq talablari yoki emitentning kelgusi daromadlari, sof foyda yoki qarzni-kapitalga koeffitsiyentidagi o'zgarish, sodir bo'lishi yoki sodir bo'lmasligi paytida (yoki noaniq holatlar oqibatida) pul mablag'lari yoki boshqa moliyaviy aktivni yetkazib berish bilan hisoblashish yoki ushbu moliyaviy instrument moliyaviy majburiyat sifatida tan olinishiga olib keladigan boshqa yo'l bilan hisoblashishni talab etishi mumkin. Bunday instrumentning emitenti pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivni yetkazib berishdan (yoki moliyaviy instrumentni moliyaviy majburiyat sifatida tan olinishiga olib keladigan boshqa yo'l bilan hisoblashishdan) qochish bo'yicha sharsiz huquqqa ega emas. Shuning uchun u moliyaviy majburiyat bo'lib hisoblanadi, bundan quyidagi holatlar istisno:

(a) pul mablag'lari yoki boshqa moliyaviy aktiv bilan hisoblashish (yoki moliyaviy majburiyatga olib keladigan boshqa yo'l bilan hisoblashish)ni talab qilishi mumkin bo'lgan shartli hisoblashish sharti sharnomaning yagona qismi emas;

(b) faqat emitentning likvidatsiya holatida emitentdan majburiyatni pul mablag'lari to'lanishi yoki boshqa moliyaviy aktiv berilishi (yoki moliyaviy instrumentni moliyaviy majburiyat sifatida tan olinishiga olib

keladigan boshqa yo'l bilan hisoblashish) orqali bajarish talab qilinishi mumkin.

Qachonki derivativ tusidagi moliyaviy instrument shartnomaning bir tomoniga u bo'yicha hisob-kitoblar qanday tarzda amalga oshirilishi yuzasidan tanlash imkonini bersa (masalan, emitent yoki instrument egasi hisob-kitobdagi farqni sof asosda pul mablag'lari bilan to'lashni yoki aksiyalarni pul mablag'lariga ayirboshlash orqali hisob-kitob qilishni tanlashi mumkin), barcha hisob-kitob muqobillari ushbu instrumentni ulushli instrument bo'lishiga olib kelmaguncha, u moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyat bo'lib hisoblanadi.

Moliyaviy majburiyat bo'lgan hisob-kitob imkoniga ega derivativ moliyaviy instrumentga misol sifatida, emitent hisob-kitobdagi farqni sof asosda pul mablag'lari bilan to'lashni yoki o'zining aksiyalarini pul mablag'iga ayirboshlash orqali hisob-kitob qilishni tanlay oladigan aksiya opsionini keltirish mumkin. Xuddi shuningdek, nomoliyaviy moddani tashkilotning ulushli instrumentlari evaziga sotib olish yoki sotish bo'yicha ba'zi shartnomalar mazkur Standartning qo'llash doirasidadir, chunki ular nomoliyaviy moddani yetkazib berish orqali yoki pul mablag'larida sof asosda hisoblashish yoki boshqa moliyaviy instrumentni berish orqali hisob-kitob qilinishi mumkin. Bunday shartnomalar moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlar hisoblanadi va ulushli instrument hisoblanmaydi.

Noderivativ moliyaviy instrument emitenti moliyaviy instrument ham majburiyat ham kapital tarkibiy qismini qamrab olishini aniqlash uchun uning shartlarini baholashi lozim. Bunday tarkibiy qismlar alohida moliyaviy majburiyatlar, moliyaviy aktivlar yoki ulushli instrumentlar sifatida tasniflanish lozim.

Tashkilot moliyaviy instrumentning shunday tarkibiy qismlarini alohida tan oladiki, qaysiki (a) tashkilotning moliyaviy majburiyatini vujudga keltiradi va (b) instrument egasiga uni tashkilotning ulushli instrumentiga aylantirish imkonini beradi. Maasalan, egasi tomonidan tashkilotning oddiy aksiyalarining qat'iy belgilangan miqdoriga aylantiriladigan obligatsiya yoki shunga o'xshash instrument murakkab moliyaviy instrument hisoblanadi. Tashkilot nuqtai nazaridan, bunday instrument ikkita tarkibiy qismni qamrab oladi: moliyaviy majburiyat (pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy instrumentni yetkazib berish bo'yicha shartnomaviy kelishuv) va ulushli instrument (egasiga uni, belgilangan davr mobaynida, tashkilotning oddiy aksiyalarining qat'iy belgilangan miqdoriga aylantirish huquqini beradigan "koll" opsiioni). Bunday instrument chiqarishning iqtisodiy natijasi muddatidan oldin hisob-kitob qilinish mumkin bo'lgan qarz instrumenti hamda oddiy aksiyalarni sotib olish varrantlarini bir vaqtning o'zida chiqarish, yoki ajraladigan aksiya sotib olish

varrantlariga ega qarz instrumentini chiqarish bilan sezilarli tarzda bir xildir. Demak, barcha holatlarda, tashkilot o'zining moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotida majburiyat va kapital tarkibiy qismlarini alohida taqdim etadi.

Konvertatsiya qilinadigan instrumentning majburiyat va kapital

tarkibiy qismlarining tasniflanishi konvertatsiya opsiyani amalga oshirilishining yehtimolidagi o'zgarish natijasida qayta ko'rib chiqilmaydi, bunda hattoki opsiyani amalga oshirish ba'zi instrument egalari qatnashgan iqtisodiy jihatdan afzalroq bo'lib ko'rinishi mumkin bo'lganda ham. Instrument egalari doimo kutilishi mumkin bo'lgan yo'nalishda harakat qilmasliklari mumkin, chunki, masalan, konvertatsiyadan yuzaga keladigan soliq oqibatlari instrument egalari orasida turlicha bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, konvertatsiya yehtimoli vaqtdan vaqtga o'zgarib turadi. Tashkilotning kelgusi to'lovlarni amalga oshirish bo'yicha shartnomaviy majburiyati, u konvertatsiya orqali so'ndirilmaguncha, instrumentning muddati kelmaguncha, yoki ayrim boshqa operatsiya amalga oshirilmaguncha, amalda qolaveradi.

MHXS 9 da moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlarning baholanishi ko'rib chiqiladi. Ulushli instrumentlar tashkilotning barcha majburiyatlari chegirilgandan so'ng uning aktividagi qoldiq ulushni tasdiqlovchi instrumentlardir. Shu tufayli, qachon murakkab moliyaviy instrumentning dastlabki balans qiymati uning kapital bilan majburiyat tarkibiy qismlarga taqsimlanayotganda, kapital tarkibiy qism butun instrumentning haqqoniy qiymatidan majburiyat tarkibiy qism uchun alohida aniqlangan qiymatni chegirilgandan so'nggi qoldiq qiymatga teng bo'ladi. Kapital tarkibiy qismdan (masalan, kapital konvertatsiyasi opsiyani) tashqari murakkab moliyaviy instrumentga singdirilgan har qanday derivativ jihatlarning (masalan, "koll" opsiyani) qiymati majburiyat tarkibiy qismga kiritiladi. Majburiyat va kapital tarkibiy qismlarga tegishli dastlabki tan olishdagi balans qiymatlarining yig'indisi doimo instrument butun bir instrument bo'lgandagi haqqoniy qiymatga teng bo'ladi. Instrumentning tarkibiy qismlarini alohida dastlabki tan olishda hech qanday foyda yoki zarar vujudga kelmaydi.

Oddiy aksiyalarga konvertatsiya bo'ladigan obligatsiya emitenti avval majburiyat tarkibiy qismning balans qiymatini birlashgan kapital tarkibiy qismga ega bo'lmagan o'xshash majburiyatning (jumladan har qanday singdirilgan no-kapital derivativ jihatlari) haqqoniy qiymatini baholash orqali aniqlaydi. So'ngra, instrumentni oddiy aksiyalarga konvertatsiya qilish opsiyani ko'rinishidagi ulushli instrumentning balans qiymati butun bir murakkab moliyaviy instrumentning haqqoniy qiymatidan moliyaviy majburiyatning haqqoniy qiymatini chegirgan holda aniqlanadi.

Agar tashkilot o'z ulushli instrumentlarini qayta sotib olsa, ushbu instrumentlar ("qayta sotib olingan o'z aksiyalari") kapitaldan chegirilishi lozim. Tashkilotning o'z ulushli instrumentlarini sotib olishda, sotishda, chiqarishda yoki bekor qilishda foyda yoki zarar tarkibida hech qanday foyda yoki zarar tan olinmasligi lozim. Bunday qayta sotib olingan o'z aksiyalari tashkilot yoki jamlangan guruhning boshqa a'zolari tomonidan sotib olinishi va egalik qilinishi mumkin. To'langan yoki olingan tovon (qoplash qiymati) bevosita kapitalda tan olinishi lozim.

Saqlanayotgan qayta sotib olingan o'z aksiyalari miqdori BHXS 1 "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish" ga muvofiq alohida moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda yoki izohlarda ochib beriladi. Agar tashkilot o'z ulushli instrumentlarini o'zaro bog'liq shaxslardan qayta sotib olsa, u BHXS 24 "O'zaro bog'liq shaxslarga tegishli ma'lumotlarni ochib berish" ga muvofiq ma'lumotlar ochib berilishini ta'minlaydi.

Moliyaviy instrumentga yoki moliyaviy majburiyat bo'lgan tarkibiy qismga tegishli foiz, dividendlar, foyda va zararlar daromad yoki xarajat sifatida foyda yoki zarar tarkibida tan olinishi lozim. Ulushli instrument egalari qatnashgan taqsimlanadigan summalar tashkilot tomonidan bevosita kapitalda tan olinishi lozim. Kapitalga tegishli operatsiya bo'yicha bitimga oid xarajatlari kapitaldan kamayish sifatida hisobga olinishi lozim.

Ulushli instrument egalari qatnashgan taqsimlanadigan summalar va kapital operatsiya bo'yicha bitimga oid xarajatlari tegishli foyda solig'i BHXS 12 "Foyda soliqlari" ga muvofiq hisobga olinishi lozim.

Moliyaviy instrumentning moliyaviy majburiyat yoki ulushli instrument sifatida tasniflanishi ushbu instrumentga tegishli foiz, dividendlar, foyda va zararlar daromad yoki xarajat sifatida foyda yoki zarar tarkibida tan olinishini belgilaydi. Shunday yekan, butunligicha majburiyat sifatida tan

olingan aksiyalar bo'yicha dividend to'lovlari obligatsiya bo'yicha foiz to'lovlaridek xarajat sifatida tan olinadi. Shuningdek, ulushli instrumentlarning so'ndirilishlari yoki qayta moliyalashtirilishlari kapitaldagi o'zgarishlar sifatida tan olinsa, moliyaviy majburiyatlarning so'ndirilishlari yoki qayta moliyalashtirilishlari bilan bog'liq foyda yoki zararlar foyda yoki zarar tarkibida tan olinadi. Ulushli instrumentning haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar moliyaviy hisobotlarda tan olinmaydi.

Tashkilot odatda o'z ulushli instrumentlarini chiqarishda yoki sotib olishda turli xil xarajatlarni amalga oshiradi. Ushbu xarajatlar ro'yxatga olish va boshqa majburiy yig'imlari, yuridik, buxgalteriya va boshqa professional maslahatchilarga to'langan to'lovlar, chop etish xarajatlari va muhr yig'imlarini qamrab olishi mumkin. Kapitalga tegishli operatsiya bo'yicha bitimga oid xarajatlar kapitaldan kamayish sifatida shunday darajada hisobga olinadiki, bunda ular kapital operatsiyaga bevosita tegishli qo'shimcha xarajatlar bo'lib, agarda bunday operatsiya bo'lmaganda vujudga kelmaydigan xarajatlar hisoblanadi. Natijasiz tugatilgan kapitalga tegishli operatsiya bo'yicha xarajatlar xarajat sifatida tan olinadi.

Murakkab moliyaviy instrumentni chiqarish bilan bog'liq bitimga oid xarajatlar tushumlarning taqsimlanishiga proporsional ravishda instrumentning majburiyat va kapital tarkibiy qismlariga taqsimlanadi. Bittadan ortiq bo'lgan operatsiyalarga (masalan, bir vaqtning o'zida ayrim aksiyalarni chiqarish xarajatlari va boshqa aksiyalarning birja listingi xarajatlari) tegishli birlashgan bitimga oid xarajatlar ushbu operatsiyalarga oqilona va ularga o'xshash operatsiyalarga mutanosib tarzda bo'lgan taqsimot asosida taqsimlanadi.

Davr mobaynida kapitaldan kamayish sifatida hisobga olingan bitimga oid xarajatlarning qiymati BHXS 1 ga muvofiq alohida ochib beriladi.

Xarajatlar sifatida tasniflangan dividendlar foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobot(lar)ida boshqa majburiyatlar bo'yicha foizli xarajatlar bilan birga yoki alohida modda sifatida aks ettirilishi mumkin. Mazkur Standartning talablariga qo'shimcha tarzda, foizli xarajatlar va dividendlarning ochib berilishiga nisbatan BHXS 1 va MHXS 7 ning talablari qo'llaniladi. Ba'zi holatlarda, soliq chegirmalari kabi masalalarga nisbatan foizli xarajatlar bilan dividendlar o'rtasidagi farq tufayli, ularni foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobot(lar)ida alohida ochib berish ma'quldir. Soliq oqibatlarini ochib berish BHXS 12 ga muvofiq amalga oshiriladi.

Moliyaviy majburiyatning balans qiymatidagi o'zgarishlarga tegishli foyda va zararlar foyda yoki zarar tarkibida daromad yoki xarajat sifatida tan olinadi, bunda hattoki ular pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktiv evaziga tashkilotning aktivlaridagi qoldiq ulushga nisbatan huquqni o'z ichiga olgan instrumentga tegishli bo'lsa ham. BHXS 1 ga asosan tashkilot bunday instrumentni qayta baholashdan vujudga keladigan har qanday foyda yoki zararni umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotda alohida taqdim etadi, qachonki u tashkilotning faoliyat natijasini tushuntirishda o'rinli bo'lsa.

Moliyaviy aktiv va moliyaviy majburiyat o'zaro hisob-kitob qilinishi va buning natijasida sof farq moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda aks ettirilishi lozim, faqatgina qachonki tashkilot:

(a) joriy paytda tan olingan qiymatlarni hisobga olish uchun yuridik biriktirgan huquqqa ega bo'lganda; va

(b) yoki netto asosda hisob-kitobni amalga oshirishni yoki aktivni sotish va bir vaqtning o'zida majburiyatni hisob-kitob qilishni ko'zlaganda.

Hisobdan chiqarish mezoniga to'g'ri kelmaydigan moliyaviy aktivning o'tkazilishini hisobga olishda, tashkilot o'tkazilgan aktiv va unga bog'langan majburiyatni o'zaro hisob-kitob qilmasligi lozim.

Mazkur Standart moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlarni netto (sof) asosda aks ettirishni talab etadi, qachonki ushbu hisob-kitobni amalga oshirish tashkilot tomonidan ikki yoki undan ortiq alohida moliyaviy instrumentlarni hisob-kitob qilishdan kutilgan kelgusi pul oqimlarini aks ettirsa. Qachonki tashkilot yagona sof qiymatni olish yoki to'lash huquqiga ega bo'lsa va buni amalga oshirishni ko'zlasa, tashkilot mohiyatan faqat yagona moliyaviy aktivga yoki moliyaviy majburiyatga ega bo'ladi. Boshqa holatlarda, moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlar bir biridan alohida tarzda tashkilotning resurslari yoki majburiyatlari sifatidagi ularning xususiyatlariga muvofiq taqdim

etiladi. Tan olingan moliyaviy aktiv bilan tan olingan moliyaviy majburiyatni o‘zaro hisob-kitob qilish va sof qiymatni aks ettirish moliyaviy aktivni yoki moliyaviy majburiyatni hisobdan chiqarishdan farq qiladi. O‘zaro hisob-kitob foyda yoki zararni tan olishga olib kelmasa ham, moliyaviy instrumentning hisobdan chiqarilishi nafaqat moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobotdan oldin tan olingan moddani chiqarib tashlashga, balki foyda yoki zararni tan olinishiga ham olib kelishi mumkin.

O‘zaro hisob-kitob qilish huquqi – shartnoma asosida yoki boshqa o‘rnatilgan tartibda, kreditorga to‘lanishi lozim bo‘lgan qiymatning bir

qismiga yoki barchasiga nisbatan kreditordan olinishi lozim bo‘lgan qiymat orqali qoplash yoki boshqa hollarda bekor qilish bo‘yicha qarzdorning yuridik huquqi hisoblanadi. Odatdan tashqari holatlarda, qarzdor kreditorga to‘lanishi lozim bo‘lgan qiymatga nisbatan uchinchi tomondan olinishi lozim bo‘lgan qiymatdan foydalanish bo‘yicha yuridik huquqqa ega bo‘lishi mumkin, agarda uchchala tomon o‘rtasida qarzdorning o‘zaro hisob-kitob qilish huquqini belgilaydigan kelishuv mavjud bo‘lsa. O‘zaro hisob-kitob qilish huquqini yuridik huquq bo‘lganligi tufayli, huquqni tasdiqlovchi shartlar bir yuridik yurisdiksiyadan boshqasiga qarab o‘zgarishi mumkin va tomonlar o‘rtasidagi munosabatlarga nisbatan qo‘llaniladigan qonunlar ye‘tiborga olinishi zarur.

Moliyaviy aktiv bilan moliyaviy majburiyatning o‘zaro hisob-kitobi bo‘yicha yuridik huquqning mavjudligi moliyaviy aktiv va moliyaviy majburiyat bilan bog‘liq huquqlar va majburiyatlarga ta’sir qiladi hamda tashkilotning kredit va likvidlilik riskiga duchorligiga ta’sir etishi mumkin. Biroq, huquq mavjudligining o‘zi hisobga olish uchun yetarli asos emas. Huquqdan foylanish va ayni paytda hisob-kitobni amalga oshirish ko‘zda tutilmasa, tashkilotning kelgusi pul oqimlarining qiymati va muddatiga ta’sir etilmagan bo‘ladi. Qachonki tashkilot huquqdan foylanish va ayni paytda hisob-kitobni amalga oshirishni ko‘zda tusa, aktiv va majburiyatning netto asosda taqdim etilishi kutilgan kelgusi pul oqimlarining qiymati va muddatini hamda ushbu pul oqimlari duchor bo‘lgan risklarni aniqroq aks ettiradi. Netto asosda hisob-kitob qilishning yuridik huquqsiz bir yoki ikkala tomonning buni amalga oshirish hohishi o‘zaro hisob-kitob qilishni tasdiqlash uchun yetarli emas, chunki alohida moliyaviy aktiv va moliyaviy majburiyat bilan bog‘liq huquqlar va majburiyatlar o‘zgarimasdan qoladi.

Ma’lum aktivlar va majburiyatlarni hisob-kitob qilishga nisbatan tashkilotning hohishi uning odatiy biznes amaliyoti, moliyaviy bozorlar talablari hamda netto hisob-kitob qilish yoki bir vaqtning o‘zida hisob-kitob qilish imkoniyatini chegaralaydigan boshqa holatlar ta’siri ostida bo‘lishi mumkin.

Ikkita moliyaviy instrumentlarning bir vaqtning o‘zida hisob-kitob qilinishi, masalan, tartibli moliyaviy bozorda kliring markazining faoliyat ko‘rsatishi orqali yoki yuzma-yuz ayirboshlash orqali sodir bo‘lishi mumkin. Bunday holatlarda, pul oqimlari natijada yagona sof qiymatga teng bo‘ladi va bunda kredit yoki likvidlilik riskiga duchorlik mavjud bo‘lmaydi. Boshqa holatlarda, aktivning to‘liq qiymati uchun kredit riskiga yoki majburiyatning to‘liq qiymati uchun likvidlilik riskiga duchor bo‘lgan holda, tashkilot ikkita moliyaviy instrumentlarni alohida miqdorlarni olish va to‘lash orqali hisob-kitob qilishi mumkin. Bunday risk duchorlari nisbatan qisqa muddatli bo‘lishiga qaramasdan sezilarli bo‘lishi mumkin. Demak, faqatgina qachon operatsiyalar bir paytda sodir bo‘lganda, moliyaviy aktivning sotilishi va moliyaviy majburiyatning hisob-kitob qilinishi bir vaqtda amalga oshirilgan deb hisoblanadi.

Bir qancha moliyaviy instrumentlarni bitta kontragent bilan amalga oshiradigan tashkilot ushbu kontragent bilan “bosh hisob-kitob kelishuvi” ni

tuzishi mumkin. Bunday kelishuv, har qanday bir shartnomaning defolt holatida yoki to‘xtatilganida, kelishuvda qamrab olingan barcha moliyaviy instrumentlarning yagona netto hisob-kitobini ta’minlaydi. Ushbu kelishuvlar odatda moliyaviy institutlar tomonidan kasod holatidagi zararga qarshi yoki kontragentning o‘z majburiyatlarini bajara olmaslikka olib keladigan boshqa holatlardan himoyani ta’minlash uchun foydalaniladi. Bosh hisob-kitob kelishuvi odatda hisobga olish huquqini yuzaga keltiradi, qaysiki yuridik kuchga ega bo‘ladi hamda faqat defoltning belgilangan holati yoki oddiybiznes faoliyatida sodir bo‘lishi kutilmagan boshqa holatlar sodir bo‘lgandan so‘ng alohida moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlarning sotilishiga yoki hisob-kitob qilinishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Valyuta (pul mablag‘i) moliyaviy aktivdir, chunki u o‘zida ayirboshlashvositasini aks ettiradi va

shu tufayli moliyaviy hisobotlarda barcha operatsiyalar baholanishi va tan olinishi uchun asos hisoblanadi. Bankdagi yoki shunga o'xshash moliyaviy tashkilotdagi pul mablag'i depoziti moliyaviy aktiv hisoblanadi, chunki u depozitorning tashkilotdan pul mablag'i olishi yoki chek yozib berishi bo'yicha shartnomaviy huquqini yoki shunga o'xshash moliyaviy instrumentni, ya'ni moliyaviy majburiyatni to'lashda kreditor manfaati uchun hisobdagi mablag'ga nisbatan moliyaviy instrumentni, aks ettiradi.

Kelgusida pul mablag'i olish bo'yicha shartnomaviy huquqni aks ettiradigan moliyaviy aktivlarga va mos ravishda kelgusida pul mablag'i yetkazib berish bo'yicha shartnomaviy majburiyatni aks ettiradigan moliyaviy majburiyatlarga quyidagilar oddiy misol bo'ladi:

(a)savdo bo'yicha debitorlik va kreditorlik qarzlari;(b) olinishi yoki to'lanishi lozim bo'lgan veksellar; (v) olinishi yoki to'lanishi lozim bo'lgan kreditlar; va(g) olinishi yoki to'lanishi lozim bo'lgan obligatsiyalar.

Har bir holatda, bir tomonning pul mablag'ini olish bo'yichashartnomaviy huquqi (yoki to'lash bo'yicha majburiyati) boshqa tomonning pul mablag'ini to'lash bo'yicha mos shartnomaviy majburiyatiga (yoki olish bo'yichahuquqiga) to'g'ri keladi.

Moliyaviy instrumentning boshqa turi shundayki, u uchun olinadigan yoki taqdim etiladigan iqtisodiy manfaat puldan tashqari moliyaviy aktiv hisoblanadi. Masalan, davlat obligatsiyalarida to'lanadigan veksel o'z egasiga pul mablag'ini emas, balki davlat obligatsiyalarini olish bo'yicha shartnomaviy huquqni, emitentga esa ularni yetkazib berish bo'yicha shartnomaviy majburiyatni taqdim etadi. Obligatsiyalar moliyaviy aktivlar hisoblanadi, chunki ular emitent hukumatning pul mablag'ini to'lash majburiyatlarini aks ettiradi. Shu tufayli, veksel egalik qiluvchi tashkilot uchun moliyaviy aktiv va veksel emitenti uchun moliyaviy majburiyat hisoblanadi.

"Muddatsiz" qarz instrumentlari (masalan, muddatsiz obligatsiyalar, ta'minlanmagan qarz majburiyatlari va kapital veksellari) odatda noaniq kelajakka cho'zilgan holda belgilangan sanalarda foiz hisobida to'lovlarni olish bo'yicha shartnomaviy huquqni beradi, bunda u asosiy (nominal) qarzni qaytarib olish huquqisiz yoki kelajakda asosiy (nominal) qarzni qaytarib

olish yehtimoli juda kam yoki uzoq kelajakka cho'ziladigan shartlar asosidagi huquq bilan birga bo'lishi mumkin. Masalan, tashkilot muddatsiz davrda 1000VB nominal qiymatidagi asosiy qarzga nisbatan oldindan belgilangan 8 foizlik yillik to'lovni ta'minlaydigan moliyaviy instrument chiqarishi mumkin.¹⁶ Instrument chiqarilgan paytda bozor foiz stavkasi 8 foiz deb faraz qilib, emitent dastlabki tan olishda haqqoniy qiymati (keltirilgan qiymati) 1000VB ga teng bo'lgan bir qator kelgusi foiz to'lovlarini amalga oshirish bo'yicha shartnomaviy majburiyatni qabul qiladi. Instrument egasi va emitenti muvofiq tarzda moliyaviy aktivga va moliyaviy majburiyatga ega bo'ladi.

Moliyaviy instrumentlarni olish, yetkazib berish yoki ayirboshlash bo'yicha shartnomaviy huquq yoki shartnomaviy majburiyatning o'zi moliyaviy instrumentdir. Shartnomaviy huquqlar yoki shartnomaviy majburiyatlar zanjiri moliyaviy instrument ta'rifini qanoatlantiradi, agarda u oxirgi natijada pul mablag'i olish yoki to'lash yoki ulushli instrument sotib olish yoki chiqarishga olib kelsa.

Shartnomaviy huquqdan foydalanish imkoniyati yoki shartnomaviy majburiyatni bajarish talabi aniq bo'lishi mumkin yoki shartli ravishda kelgusi hodisaning sodir bo'lishiga bog'liq bo'lishi mumkin. Masalan, agar qarzdor qarzni to'lay olmasa, moliyaviy kafolat kreditorning kafolatchidan pul mablag'i olish bo'yicha shartnomaviy huquqini va mos ravishda kafolatchining kreditorga to'lash bo'yicha shartnomaviy majburiyatini anglatadi. Kreditorning huquqdan foydalanish imkoniyati yoki kafolatchining o'z majburiyatini bajarishiga talab, ikkalasi ham shartli ravishda qarzdorning kelgusida qarzni to'lay olmasligiga bog'liq bo'lishiga qaramasdan, oldingi operatsiya yoki hodisa (kafolat farazida) tufayli shartnomaviy huquq va majburiyat mavjud. Moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlar har doim ham moliyaviy hisobotlarda tan olinmasligidan qat'iy nazar, shartli huquq va majburiyat moliyaviy aktiv va moliyaviy majburiyat ta'rifini qanoatlantiradi. Ushbu shartli huquqlar va majburiyatlarning ayrimlari MHXS 4 ning qo'llash doirasidagi sug'urta shartnomalari bo'lishi mumkin.

BHXS 17 "Ijara" asosidagi moliyaviy ijara, avvalo, bir qator to'lovlar bo'yicha ijaraga

¹⁶ Мазкур Стандартда монетар суммалар "валюта бирликлари (ВБ)" да белгиланган

beruvchining olish huquqi va ijaraga oluvchining to'lash majburiyati hisoblanadi, bunda ushbu to'lovlar kredit shartnomasidagi asosiy qarz va foizlarning birlashgan to'lovlari bilan deyarli bir xildir. Ijaraga beruvchi o'z investitsiyasini, ijaraga berilgan aktivni o'zini emas, balki ijaraga shartnomasi asosida olinishi lozim bo'lgan to'lovlar qiymatida hisobga oladi. Operatsion ijaraga esa, xizmatlarga to'lanadigan haqqa o'xshash to'lovlar evaziga ijaraga beruvchi tomonidan aktivni kelusi davrlar uchun foydalanishga topshirish majburiyatini yuklaydigan tugallanmagan shartnoma hisoblanadi. Ijaraga beruvchi o'z investitsiyasini, ijaraga shartnomasi asosida kelgusida olinadigan har qanday qiymatda emas, balki ijaraga berilgan aktivni hisobga oladi. Demak, moliyaviy ijaraga moliyaviy instrument hisoblanadi va operatsion ijaraga moliyaviy instrument hisoblanmaydi (joriy va kelgusida to'lanadigan alohida to'lovlardan tashqari).

Moddiy aktivlar (masalan, asosiy vositalar), ijaraga berilgan aktivlar va nomoddiy aktivlar (masalan, patentlar va savdo belgilari) moliyaviy aktiv hisoblanmaydi. Bunday moddiy va nomoddiy aktivlarni nazorat qilish pul oqimini yoki boshqa moliyaviy aktivni yuzaga keltirish imkoniyatini yaratadi, ammo u pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivni olishning joriy paytdagi huquqini yuzaga keltirmaydi.

Kelgusi iqtisodiy manfaati pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivni olish emas, balki tovarlar yoki xizmatlarni qabul qilish hisoblangan aktivlar (masalan, oldindan to'langan xarajatlar) moliyaviy aktivlar hisoblanmaydi. Shuningdek, muddati uzaytirilgan daromad va ko'pgina varrant majburiyatlariga o'xshash moddalar moliyaviy majburiyat hisoblanmaydi, chunki ular bilan bog'liq iqtisodiy manfaatlarining chiqimi pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivni to'lash bo'yicha shartnomaviy majburiyat emas, balki tovarlar yoki xizmatlarni yetkazib berish hisoblanadi.

Shartnomaviy bo'lmagan majburiyatlar yoki aktivlar (masalan, hukumat tomonidan o'rnatiladigan qonuniy talablar natijasida yuzaga keladigan daromad soliqlari) moliyaviy majburiyatlar yoki moliyaviy aktivlar hisoblanmaydi. Daromad soliqlarini hisobga olish BHXS 12 orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, BHXS 37 *“Rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar”* da ta'riflanganidek, bilvosita majburiyatlar shartnomalardan kelib chiqmaydi va ular moliyaviy majburiyatlar hisoblanmaydi.

Ulushli instrumentlarga misollar qayta sotilmaydigan oddiy aksiyalarni, ba'zi qayta sotiladigan instrumentlarni, likvidatsiya jarayonida tashkilotga uning sof aktivlaridagi proporsional ulushni boshqa tomonga yetkazib berish majburiyatini yuklaydigan ba'zi instrumentlarni, imtiyozli aksiyalarning ayrim turlarini, o'z egasiga pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivning qat'iy belgilangan qiymati evaziga emitent tashkilotning qayta sotilmaydigan aksiyalarining qat'iy belgilangan miqdorini sotib olish yoki sotib olishga a'zo bo'lish huquqini beradigan varrantlar yoki chiqarilgan “koll” opsiyonlarni o'z ichiga oladi. Tashkilotning pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivning qat'iy belgilangan qiymati evaziga o'z ulushli instrumentlarining qat'iy belgilangan miqdorini chiqarish yoki sotib olish majburiyati tashkilotning ulushli instrumenti hisoblanadi. Biroq, agar bunday shartnoma tashkilotning pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivni to'lash majburiyatini qamrab olsa, u so'ndirish summasining keltirilgan qiymatiga teng majburiyatni ham yuzaga keltiradi. Qayta sotilmaydigan oddiy aksiyalar emitenti majburiyatni hisobga oladi, qachonki u rasman taqsimotni amalga oshirayotganda va aksiyadorlar oldida ushbu taqsimotni amalga oshirish bo'yicha yuridik jihatdan majbur bo'lganda. Bu dividend ye'lon qilingandan so'ng yuzaga keladigan holat bo'lishi yoki qachon tashkilot likvidatsiya qilinganda va majburiyatlar bajarilgandan so'ng qoladigan har qanday aktivlar aksiyadorlar o'rtasida taqsimlangandagi holat bo'lishi mumkin.

Tashkilotga pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivning qat'iy belgilangan qiymatini yetkazib berish evaziga o'z ulushli instrumentlarining qat'iy belgilangan miqdorini qayta sotib olish huquqini beradigan xarid qilingan “koll” opsiyon yoki u tomonidan sotib olingan boshqa shunga o'xshash shartnoma tashkilotning moliyaviy aktivini hisoblanmaydi. Aksincha, bunday shartnoma uchun to'langan har qanday to'lov kapitaldan chegiriladi.

Moliyaviy instrument subordinatsiya turkumiga kirishini aniqlashda, tashkilot instrumentning likvidatsiya jarayonidagi da'vosini xuddi u instrumentni tasniflash sanasida likvidatsiya jarayonida bo'lgandek baholaydi. Agar tegishli holatlarda o'zgarish bo'lsa, tashkilot tasniflashni qayta baholashi lozim. Masalan, tashkilot boshqa moliyaviy instrumentni chiqarsa yoki so'ndirsa, bu instrument

boshqa barcha instrumentlar turkumlariga subordinatsiya bo'lgan instrumentlar turkumiga kirish yoki kirmasligiga ta'sir qilishi mumkin.

Tashkilot likvidatsiyasida imtiyozli huquqqa ega bo'lgan instrument tashkilotning sof aktivlarining proporsional ulushiga huquqi mavjud instrument emas. Masalan, likvidatsiya jarayonida instrument imtiyozli huquqqa ega bo'ladi, agarda u egasiga likvidatsiya jarayonida, tashkilotning sof aktivlarining ulushiga qo'shimcha tarzda, qat'iy belgilangan dividend miqdoriga egalik qilish huquqini ta'minlasa, qachonki tashkilot sof aktivlarining proporsional ulushiga nisbatan huquqqa ega subordinatsiya turkumidagi boshqa instrumentlar likvidatsiya jarayonida aynan shu huquqqa ega bo'lmaganda.

Agar tashkilot faqat bir turkumdagi moliyaviy instrumentlarga ega bo'lsa, ushbu turkum xuddiki u boshqa barcha turkumlarga subordinatsiya bo'lgandek inobatga olinishi lozim.

Instrumentning muddati davomida instrumentning jami kutilgan pul oqimlari sezilarli tarzda instrument muddati davomida foyda yoki zararga, tashkilotning tan olingan sof aktivlardagi o'zgarishga yoki tan olingan va tan olinmagan sof aktivlarining haqqoniy qiymatidagi o'zgarishga asoslanishi shart. Foyda yoki zarar va tan olingan sof aktivlardagi o'zgarish tegishli MHXS'larga muvofiq baholanishi lozim.

Tashkilotning mulk egasi sifatida emas, balki instrument egasi tomonidan tuzilgan bitimlar

Qayta sotiladigan moliyaviy instrument yoki likvidatsiya jarayonida tashkilotga uning sof aktivlaridagi proporsional ulushni boshqa tomonga yetkazib berish majburiyatini yuklaydigan instrument egasi tashkilot bilan tashkilotning mulk egasi sifatidan tashqari boshqa rolda bitim tuzishi mumkin. Masalan, instrument egasi tashkilot xodimi bo'lishi mumkin.

Misol tariqasida, mas'uliyati cheklangan va bosh hamkorlarga ega mas'uliyati cheklangan shirkatni keltirish mumkin. Ayrim bosh hamkorlar tashkilotni kafolat bilan ta'minlashi mumkin va ushbu kafolat uchun haq olishi mumkin. Bunday holatlarda, kafolat va u bilan bog'liq pul oqimlari instrument egalari tashkilotning mulk egasi sifatidagi rolga emas, balki ularning kafolatchi sifatidagi rolga tegishlidir. Shu tufayli, bunday kafolat va u bilan bog'liq pul oqimlari bosh hamkorlarning mas'uliyati

cheklangan hamkorlarga nisbatan subordinatsiya bo'lib qolishiga olib kelmaydi hamda mas'uliyati cheklangan shirkat instrumentlari va bosh shirkat instrumentlari bir xilligini baholashda ye'tiborga olinmaydi.

Boshqa misol sifatida foyda yoki zararni taqsimlash kelishuvini keltirish mumkin, qaysiki joriy va oldingi yillar mobaynida ko'rsatilgan xizmatlar yoki amalga oshirilgan faoliyatlar asosida foyda yoki zararni instrument egalari o'rtasida taqsimlaydi. Bunday kelishuvlar instrument egalari bilan ular tashkilotning mulk egasi sifatida bo'lmagan operatsiyalar hisoblanadi hamda bunday kelishuvlar ye'tiborga olinmasligi kerak. Biroq, turkumdagi boshqalarga nisbatan foyda yoki zararni instrument egalari o'rtasida ular instrumentlarining nominal qiymati bo'yicha taqsimlaydigan foyda yoki zararni taqsimlash kelishuvlari instrument egalari bilan ular tashkilotning mulk egasi sifatida bo'lgan operatsiyalarni aks ettiradi.

Instrument egasi (tashkilotning mulk egasi sifatida bo'lmagan) bilan emitent tashkilot o'rtasidagi operatsiyaning pul oqimlari va shartnomaviy shartlari va sharoitlari instrument egasi bo'lmagan tomon va emitent tashkilot o'rtasida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan ekvivalent operatsiyaga o'xshash bo'lishi shart.

Instrument egasi uchun qoldiq daromadni sezilarli darajada qat'iy belgilaydigan yoki chegaralaydigan jami pul oqimlariga ega boshqa moliyaviy instrument yoki shartnomaning mavjud emasligi.

Moliyaviy instrumentni kapital sifatida tasniflash sharti shuki, tashkilot boshqa moliyaviy instrument yoki shartnomaga ega emas, qaysiki (a) sezilarli darajada tashkilotning foyda yoki zarariga yoki tan olingan sof aktivlarining o'zgarishiga yoki tan olingan va tan olinmagan sof aktivlarining haqqoniy qiymatidagi o'zgarishga asoslangan jami pul oqimlariga ega va (b) qoldiq daromadni sezilarli darajada chegaralash yoki qat'iy belgilash ta'siriga ega.

Moliyaviy instrumentlar asosiy instrumentlarni (masalan, debitorlik qarzlari, kreditorlik qarzlari va ulushli instrumentlar) hamda derivativ moliyaviy instrumentlarni (masalan, moliyaviy opsionlar,

fyucherslar va forvardlar, foiz stavkasi svoplari va valyuta svoplari) qamrab oladi. Derivativ moliyaviy instrumentlar moliyaviy instrument ta'rifini qanoatlantiradi va demak, ular mazkur Standartning qo'llash doirasidadir.

Derivativ moliyaviy instrumentlar instrument tomonlari o'rtasida tayanch asosiy moliyaviy instrumentga taalluqli bir yoki bir necha moliyaviy risklarni o'tkazish ta'siriga ega huquqlar va majburiyatlarni vujudga keltiradi. Boshlang'ich bosqichda, derivativ moliyaviy instrumentlar bir tomonga qulay bo'lgan shartlarda boshqa tomon bilan moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlarni ayirboshlash bo'yicha shartnomaviy huquqni, yoki qulay bo'lmagan shartlarda boshqa tomon bilan moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlar ayirboshlash bo'yicha shartnomaviy majburiyatni taqdim etadi. Biroq, ular umuman olganda shartnoma asosidagi tayanch moliyaviy instrumentning o'tkazilishiiga olib kelmaydi va bunday o'tkazmaning shartnoma muddati tugashida amalga oshirilishi shart ham emas. Ba'zi instrumentlar ayirboshlashni amalga oshirish bo'yicha ham huquq ham majburiyatni qamrab olishi mumkin. Ayirboshlash shartlari derivativ instrumentning boshlanishida aniqlanishi tufayli, moliya bozorlarida narxlar o'zgarishi bilan ushbu shartlar qulay yoki noqulay bo'lishi mumkin.

Moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlarni (tashkilot o'z ulushli instrumentlaridan tashqari moliyaviy instrumentlar) ayirboshlash bo'yicha sotish "put" yoki "koll" opsiyon o'z egasiga shartnoma asosida bo'lgan moliyaviy instrumentning haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar bilan bog'liq potensial kelgusi iqtisodiy manfaatlarga ega bo'lish huquqini beradi. Aksincha, opsiyon sotuvchi tayanch moliyaviy instrumentning haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar bilan bog'liq potensial kelgusi iqtisodiy manfaatlardan voz kechish yoki iqtisodiy manfaatlarning potensial zararlarini tan olish majburiyatini oladi. Opsion egasining shartnomaviy huquqlari va sotuvchining shartnomaviy majburiyatlari mos ravishda moliyaviy aktiv va moliyaviy majburiyat ta'rifini qanoatlantiradi. Opsion shartnomasi asosidagi moliyaviy instrument har qanday moliyaviy aktiv, masalan, boshqa tashkilotlardagi ulushlar va foizli instrumentlar, bo'lishi mumkin. Opsion uning sotuvchisidan moliyaviy aktiv o'tkazmasi o'rniga qarz instrumenti chiqarishni talab etishi mumkin, ammo opsiyon asosidadagi instrument opsiyon egasi ixtiyoriga o'tishi mumkin, agarda opsiyon amalga oshirilsa. Opsion egasining qulay bo'lgan shartlarda moliyaviy aktivni ayirboshlash huquqi va opsiyon sotuvchisining qulay bo'lmagan shartlarda moliyaviy aktivni ayirboshlash majburiyati opsiyon amalga oshirilganda ayirboshlanadigan tayanch moliyaviy aktivdan ajralib turadi. Opsion egasi huquqining va opsiyon sotuvchisi majburiyatining xususiyatiga opsiyonning amalga oshirilish yehtimoli ta'sir yetmaydi.

Derivativ moliyaviy instrumentlarga yana bir misol olti oylik davrda bajariladigan forvard shartnomasi hisoblanib, bunda bir tomon (xaridor) nominal qiymati 1,000,000VB

bo'lgan qat'iy belgilangan foizli davlat obligatsiyalari evaziga 1,000,000VB pul mablag'i yetkazib berishni va'da beradi va boshqa tomon (sotuvchi) 1,000,000VB pul mablag'i evaziga nominal qiymati 1,000,000VB bo'lgan qat'iy belgilangan foizli davlat obligatsiyalari yetkazib berishni va'da beradi. Olti oy mobaynida, ikkala tomon moliyaviy instrumentlarni ayirboshlash bo'yicha shartnomaviy huquq va shartnomaviy majburiyatga ega bo'ladilar. Agarda davlat obligatsiyalarining bozor narxi 1,000,000VB dan oshsa, shartlar xaridorga qulay bo'ladi va sotuvchiga noqulay bo'ladi; agar davlat obligatsiyalarining bozor narxi 1,000,000VB dan pastga tushsa, teskari holat bo'ladi. Xaridor "koll" opsiondagi huquq kabi shartnomaviy huquqqa (moliyaviy aktivga) va "put" opsiondagi majburiyat kabi shartnomaviy majburiyatga (moliyaviy majburiyatga) ega bo'ladi; sotuvchi "put" opsiondagi huquq kabi shartnomaviy huquqqa (moliyaviy aktivga) va "koll" opsiondagi majburiyat kabi shartnomaviy majburiyatga (moliyaviy majburiyatga) ega bo'ladi. Opsionlardagidek, ushbu shartnomaviy huquqlar va majburiyatlar tayanch moliyaviy instrumentlardan alohida va farqli moliyaviy aktivlarni va moliyaviy majburiyatlarni

(ayirboshlanadigan obligatsiyalar va pul mablag'larini) tashkil etadi. Forvard shartnomasida ikkala tomon belgilangan sanada uni amalga oshirish bo'yicha majburiyatga ega bo'lsa, opsiyon shartnomasida agar va qachonki opsiyon egasi uni amalga oshirishni tanlasa, opsiyon shartnomasining bajarilishi yuz beradi.

Derivativ instrumentlarning boshqa ko'pgina turlari o'zlarida kelgusi ayirboshlashni amalga oshirish bo'yicha huquq va majburiyatni aks ettirishim mumkin, jumladan, foiz va valyuta svoplari, foizli

“kep”, “kollar” va “flor” shartnomalari, qarz majburiyatlari, veksel chiqarish dasturlari va akkreditivlar. Foiz svop shartnomasi forvard shartnomasining bir turi sifatida inobatga olinishi mumkin, bunda tomonlar biri so‘zib yuruvchi foiz stavkasi orqali hisoblangan boshqasi esa qat’iy belgilangan foiz stavkasi orqali hisoblangan pul mablag‘i qiymatlarining bir qator kelgusi ayirboshlashlarini amalga oshirishga kelishadilar. Fyuchers shartnomalari esa forvard shartnomasining boshqa bir turi bo‘lib, asosan ular standartlashganligi va savdolari birjada amalga oshirilishi bilan farqlanadilar.

Nomoliyaviy moddalarni sotib olish va sotish shartnomalari moliyaviyinstrument ta’rifini qanoatlantirmaydilar, chunki bir tomonning nomoliyaviy moddani yoki xizmatni qabul qilish bo‘yicha shartnomaviy huquqi va boshqa bir tomonning mos ravishdagi majburiyati hech qaysi bir tomonning moliyaviy aktivni olish, yetkazib berish yoki ayirboshlash bo‘yicha joriy paytdagi huquq yoki majburiyatini yuzaga keltirmaydi.

Masalan, faqat nomoliyaviy moddani qabul qilish yoki yetkazib berish orqali bajariladigan shartnomalar (masalan, kumush bo‘yicha opsiyon, fyuchers yoki forvard shartnomasi) moliyaviy instrumentlar hisoblanmaydi. Ko‘pchilik mahsulot shartnomalari ushbu turga tegishlidir. Ba’zilar shakl jihatdan standartlashgan bo‘ladi hamda tartibli bozorda ayrim derivativ moliyaviy instrumentlar savdosi kabi savdo qilinadi. Masalan, mahsulot fyuchers shartnomasi pulda yerkin oldi- sotdi qilinishi mumkin, chunki u birjada savdo uchun listing qilingan va bir necha bor quldan qulga o‘tishi mumkin. Biroq, shartnomalarni xarid qilayotgan va sotayotgan tomonlar aslida tayanch mahsulotni savdo qiladilar. Mahsulot shartnomasining pulda oldi-sotdisi yengil bo‘lib, uni pulda sotib olish yoki sotish qobiliyati va mahsulotni qabul qilish yoki yetkazib berish majburiyatini pulda hisob-kitob qilishga kelishish imkoniyati shartnomaning fundametal jihatlarini moliyaviy instrument vujudga keladigan darajada o‘zgartirmaydi. Shunga qaramasdan, ba’zi nomoliyaviy moddalarni sotib olish va sotish shartnomalari, qaysiki netto yoki moliyaviy instrumentlarni ayirboshlash orqali yoki nomoliyaviy moddani pul mablag‘iga yerkin aylantirish orqali hisob-kitob qilinadigan shartnomalar, xuddiki ular moliyaviy instrumentlardek mazkur Standartning qo‘llash doirasidadir.

Moddiy aktivlarni qabul qilish yoki yetkazib berishni qamrab oladigan shartnoma, u bilan bog‘liq har qanday to‘lov moddiy aktivlarning o‘tkazma sanasidan keyin kechiktirilmaguncha, bir tomonning moliyaviy aktiv va boshqa tomonning moliyaviy majburiyati ko‘payishiga olib kelmaydi. Bu savdo kreditida tovarlarni sotib olish yoki sotish bilan bog‘liq holatda bo‘lishi mumkin.

Ba’zi shartnomalar mahsulotga-bog‘langan bo‘ladi, ammo mahsulotni moddiy ko‘rinishda qabul qilish yoki yetkazib berish orqali hisob-kitob qilishni qamrab olmaydi. Ular qat’iy belgilangan qiymatlar orqali to‘lovni hisob-kitob qilish o‘rniga, shartnomadagi formulaga asosan aniqlanadigan pul mablag‘i to‘lovlari orqali hisob-kitob qilishni belgilaydi. Masalan, obligatsiyaning nominal qiymati uning so‘ndirish sanasida mavjud bo‘lgan qat’iy belgilangan miqdordagi neftning bozor narxini qo‘llash orqali hisoblanishi mumkin. Nominal mahsulotning narxiga tegishli tarzda indeksatsiya qilinadi, ammo faqat pulda hisob-kitob qilinadi. Bunday shartnoma moliyaviy instrumentni tashkil etadi.

Moliyaviy instrumentning ta’rifi shunday shartnomani ham qamrab oladiki, qaysiki moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyatga qo‘shimcha tarzda, nomoliyaviy aktiv yoki nomoliyaviy majburiyatning ko‘payishiga olib keladi. Bunday moliyaviy instrumentlar bir tomonga moliyaviy aktivni nomoliyaviy aktivga ayirboshlash imkonini beradi. Masalan, neftga-bog‘langan obligatsiya o‘z egasiga nominal qiymatni neftning qat’iy belgilangan miqdoriga ayirboshlash opsiyoni bilan birga, bir qator davriy qat’iy belgilangan foiz to‘lovlarini va so‘ndirish sanasida pulda qat’iy belgilangan qiymatni olish huquqini berishi mumkin. Ushbu opsiyonni amalga oshirishning afzalligi vaqti vaqti bilan obligatsiyaga xos pul mablag‘ini neftga ayirboshlash koeffitsiyentiga (ayirboshlash narxi) nisbatan neftning haqqoniy qiymatiga bog‘liq holda o‘zgarib turadi. Obligatsiya egasining opsiyonni amalga oshirish bilan bog‘liq maqsadi tarkibiy qism aktivlarining mohiyatiga ta’sir yetmaydi. Aktivlar va majburiyatlarning boshqa turlari vujudga kelishiga qaramasdan, obligatsiya egasining moliyaviy aktiv va emitentning moliyaviy majburiyati obligatsiyani moliyaviy instrument bo‘lishini ta’minlaydi.

Imtiyozli aksiyalar turli xil huquqlar bilan chiqarilishi mumkin. Imtiyozli aksiya moliyaviy

majburiyat yoki ulushli instrument yekanligini aniqlashda, emitent imtiyozli aksiya moliyaviy majburiyatning fundamental jihatini aks ettirishini aniqlash uchun aksiyaga biriktirilgan ma'lum huquqlarni baholaydi. Masalan, belgilangan sanada yoki aksiya egasining hohishiga ko'ra so'ndiriladigan imtiyozli aksiyalar moliyaviy majburiyatni tashkil etadi, chunki emitent aksiya egasi ixtiyoriga moliyaviy aktivlarni o'tkazish majburiyatiga ega. Shartnomaviy tarzda talab etilgan paytda emitentning imtiyozli aksiyalarni so'ndirish majburiyatini bajarish imkonsizligi, masalan, mablag' etishmasligi, qonuniy cheklov yoki foyda yoki zahiraning yetarsizligi majburiyatni inkor yetmaydi. Emitentning aksiyalarni pul mablag'iga so'ndirish (opsioni) imkonini moliyaviy majburiyat ta'rifini qanoatlantirmaydi, chunki emitent aksiyadorlar ixtiyoriga moliyaviy aktivlarni o'tkazish bo'yicha joriy paytdagi majburiyatiga ega emas. Bunday holatda, aksiyalarni so'ndirish to'laligicha emitent ixtiyoridadir. Biroq, majburiyat vujudga keladi, qachonki emitent, odatda aksiyalarni so'ndirish rejasi aksiyadorlarga rasman ye'lon qilingan holda, so'ndirish (opsioni) imkonidan foydalansa.

Imtiyozli aksiyalar qayta so'ndirilmaydigan bo'lganda, o'rinli tasniflash ularga biriktirilgan boshqa huquqlar orqali aniqlanadi. Tasniflash shartnomaviy kelishuvlarning mohiyatini va moliyaviy majburiyat va ulushli instrument ta'riflarini baholanishiga asoslanadi. Qachonki kumulyativ yoki nokumulyativ imtiyozli aksiyalar egalariga taqsimotlar emitent ixtiyorida bo'lsa, aksiyalar ulushli instrumentlardir. Quyidagilar, masalan, imtiyozli aksiyani ulushli instrument yoki moliyaviy majburiyat sifatida tasniflashga ta'sir yetmaydi:

- (a) taqsimotlarni amalga oshirish tarixi;
- (b) kelajakda taqsimotlarni amalga oshirishni ko'zlash;
- (v) agar taqsimotlar amalga oshirilmasa, emitentning oddiy aksiyalari narxiga salbiy ta'sir yehtimoli (oddiy aksiyalar bo'yicha dividendlar to'lash cheklovlari tufayli, agarda imtiyozli aksiyalar bo'yicha dividendlar to'lanmasa);
- (g) emitentning zahiralari miqdori;
- (d) emitent tomonidan davr uchun foyda yoki zarar kutilishlari; yoki
- (ye) emitentning davr uchun foyda yoki zararlar miqdoriga ta'sir ko'rsatish qobiliyati va qobiliyatsizligi.

Quyidagi misollar tashkilotning o'z ulushli instrumentlari bo'yicha turli xil shartnomalarni qanday tasniflashni aks ettiradi:

(a) Tashkilot tomonidan hech qanday kelgusidagi qiymatni qoplashsiz, yoki o'z ulushli instrumentlarining qat'iy belgilangan miqdorini pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivning qat'iy belgilangan qiymatiga ayirboshlash orqali, o'z ulushli instrumentlarining qat'iy belgilangan miqdorini olish yoki yetkazib berish orqali hisob-kitob qilinadigan shartnoma ulushli instrument hisoblanadi. O'z navbatida, bunday shartnoma uchun olingan yoki to'langan har qanday qiymatni qoplash bevosita kapitalga qo'shiladi yoki undan chegiriladi. Misol tariqasida, chiqarilgan aksiya opsiyonini keltirish mumkin, qaysiki kontragentga tashkilotning belgilangan miqdordagi aksiyalarini belgilangan qiymatdagi pul mablag'iga sotib olish huquqini beradi. Biroq, agar shartnoma belgilangan yoki aniqlanadigan sanada yoki talab qilinganda tashkilotdan o'z aksiyalarini pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivga sotib olishni (so'ndirishni) talab yetsa, tashkilot so'ndirish summasining keltirilgan qiymati miqdorida moliyaviy majburiyatni ham tan oladi. Yana bir misol sifatida, tashkilotning forvard shartnomasiga asosan belgilangan miqdordagi o'z aksiyalarini belgilangan qiymatdagi pul mablag'iga qayta sotib olish majburiyatini keltirish mumkin.

(b) Tashkilotning pul mablag'iga o'z aksiyalarini sotib olish majburiyati so'ndirish summasining keltirilgan qiymatiga teng moliyaviy majburiyatni ko'payishiga olib keladi, hattoki agarda tashkilot qayta sotib olishga majbur bo'lgan aksiyalar miqdori belgilanmagan bo'lsa ham yoki majburiyat kontragentning o'z so'ndirish huquqidan foydalanishiga shartli ravishda bog'liq bo'lsa ham. Shartli majburiyatga misol sifatida, agar kontragent opsiyonni amalga oshirganda, tashkilotdan o'z aksiyalarini pul mablag'iga qayta sotib olishni talab etadigan chiqarilgan opsiyonni keltirish mumkin.

(v) Pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktiv orqali hisob-kitob qilinadigan shartnoma moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyat hisoblanadi, hattoki agarda olinadigan yoki yetkazib beriladigan pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivning qiymati tashkilot o'z aksiyasining bozor narxidagi o'zgarishlariga asoslangan bo'lsa ham. Misol tariqasida, pul mablag'ida netto hisob-kitob

qilinadigan aksiya opsiyonini keltirish mumkin.

(g) Qiymati qat'iy belgilangan summaga yoki tayanch o'zgaruvchining (masalan, mahsulot narxi) o'zgarishlariga asoslangan summaga teng bo'lgan holda, tashkilot o'z aksiyalarining o'zgaruvchan miqdori bilan hisob-kitob qilinadigan shartnoma moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyat hisoblanadi. Misol tariqasida, oltin sotib olishga chiqarilgan opsiyonni keltirish mumkin, qaysiki amalga oshirilishida tashkilotning o'z instrumentlari bilan netto hisob-kitob qilinadi va bunda tashkilot tomonidan ushbu instrumentlar opsiyon shartnomasi qiymatiga teng miqdorda yetkazib beriladi. Bunday shartnoma moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyat hisoblanadi, hattoki agarda tayanch o'zgaruvchi oltin bo'lmasdan tashkilotning o'z aksiyasi narxi bo'lsa ham. Shuningdek, tashkilot o'z aksiyalarining qat'iy belgilangan miqdorida hisob-kitob qilinadigan, ammo ushbu aksiyalarga biriktirilgan huquqlar shunday o'zgaradiki, natijada hisob-kitob qiymati qat'iy belgilangan qiymatga yoki tayanch o'zgaruvchining o'zgarishlariga asoslangan qiymatga teng bo'ladigan, shartnoma moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyat hisoblanadi.

Agar pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktiv orqali hisob-kitob qilishni talab qilishi mumkin bo'lgan (yoki boshqa usulda instrumentni moliyaviy majburiyat bo'lishiga olib kelishi mumkin bo'lgan) shartli hisob-kitob shartining bir qismi mavhum bo'lsa, hisob-kitob qilish sharti moliyaviy instrumentning tasniflanishiga ta'sir yetmaydi. Shunday yekan, faqt juda kamdan-kam, yuqori darajada g'ayrioddiy va sodir bo'lish yehtimoli judayam past holat yuz bergan paytda pulda yoki tashkilot o'z aksiyalarining o'zgaruvchan miqdorida hisob-kitob qilishni talab etadigan shartnoma ulushli instrument hisoblanadi. Shuningdek, tashkilotning nazoratidan tashqari holatlarda tashkilot o'z aksiyalarining qat'iy belgilangan miqdorida hisob-kitob qilish shartnomaviy tarzda taqiqlanishi mumkin, lekin ushbu holatlarning sodir bo'lish yehtimoli haqiqatdan yiroq bo'lsa, ulushli instrument siftada tasniflash o'rindir.

BHXS 1 va BHXS 10 ga muvofiq, tashkilot jamlangan moliyaviy hisobotlarda nazorat qilinmaydigan ulushlarni – kapitaldagi va o'z bo'linmalarining daromadlaridagi boshqa tomonlarning ulushlarini – aks ettiradi. Moliyaviy instrumentni (yoki uning tarkibiy qismini) jamlangan moliyaviy hisobotlarda tasniflashda, butun bir guruhni instrument bo'yicha pul mablag'i yoki boshqa aktivni yetkazib berish yoki majburiyat tasnifiga olib keladigan tarzda hisob-kitob qilish majburiyatiga ega bo'lishini aniqlash uchun, tashkilot guruh a'zolari bilan instrument egalari o'rtasida kelishilgan barcha shartlar va sharoitlarni ye'tiborga oladi. Qachonki guruhdagi sho'ba tashkilot moliyaviy instrument chiqarsa va bosh tashkilot yoki guruhning boshqa tashkiloti bevosita instrument (masalan, kafolat) egasi bilan qo'shimcha

shartlarni kelishib olsa, guruh taqsimot yoki so'ndirish bo'yicha ixtiyorga ega bo'lmasligi mumkin. Sho'ba tashkiloti o'zining alohida moliyaviy hisobotlarida ushbu qo'shimcha shartlarni ye'tiborga olmasdan instrumentni tegishli tartibda tasniflashi mumkin bo'lsa ham, jamlangan moliyaviy hisobotlarda butun bir guruh tomonidan tuzilgan shartnomalar va bitimlarni aks ettirishni ta'minlash maqsadida guruh a'zolari bilan instrument egalari o'rtasidagi boshqa kelishuvlar ta'siri inobatga olinadi. Bunday majburiyat yoki hisob-kitob qilish sharti mavjud bo'lganda, instrument (yoki uning majburiyatga tegishli tarkibiy qismi) jamlangan moliyaviy hisobotlarda moliyaviy majburiyat sifatida tasniflanadi.

7.2. BHXS (IAS) 39 “Moliyaviy instrumentlar: tan olish va baholash” Mazkur Standart barcha tadbirkorlik subektlari tomonidan moliyaviy instrumentlarning barcha turlariga nisbatan qo'llanilishi lozim, quyidagilar bundan mustasno:

(a) BHXS 10 “Jamlangan moliyaviy hisobotlar”, BHXS 27 “Alohida moliyaviy hisobotlar” yoki BHXS 28 “Qaram tadbirkorlik subektlaridagi va qo'shma korxonalaridagi investitsiyalar” ga muvofiq hisobga olinadigan shu'ba tadbirkorlik subektlaridagi, qaram tadbirkorlik subektlaridagi va qo'shma korxonalaridagi ulushlar. Biroq, tadbirkorlik subektlari BHXS 27 yoki BHXS 28 ga muvofiq mazkur Standart bo'yicha hisobga olinadigan shu'ba tadbirkorlik subektidagi, qaram tadbirkorlik subektidagi yoki qo'shma korxonadagi ulushgan nisbatan ushbu Standartni qo'llashi lozim. Tadbirkorlik subektlari shu'ba tadbirkorlik subektidagi, qaram tadbirkorlik subektidagi yoki qo'shma korxonadagi ulush bo'yicha derivativlarga nisbatan ham ushbu Standartni qo'llashi lozim, bunda derivativlar BHXS 32

“Moliyaviy instrumentlar: taqdim etish” dagi tadbirkorlik subektining ulushli instrumenti ta’rifini qanoatlantirmaguncha.

(b) BHXS 17 “Ijara” qo’llaniladigan ijara kelishuvlari bo’yicha huquqlar va majburiyatlar. Biroq:

- ijara beruvchi tomonidan tan olingan ijara bo’yicha debitorlik qarzlariga nisbatan mazkur Standartning hisobdan chiqarish va qadrsizlanishga tegishli shartlari qo’llaniladi;

- ijara oluvchi tomonidan tan olingan moliyaviy ijara bo’yicha majburiyatlarga nisbatan mazkur Standartning hisobdan chiqarishga tegishli shartlari qo’llaniladi; va

- ijaralarga singdirilgan derivativlarga nisbatan mazkur Standartning singdirilgan derivativlar shartlari qo’llaniladi.

(v) BHXS 19 “Xodimlarning daromadlari” qo’llaniladigan xodimlarga haq (va nafaqa) to’lash tizimlariga asosan xodimlar huquqlari va majburiyatlari.

(g) tadbirkorlik subekti tomonidan chiqarilgan moliyaviy instrumentlar, qaysiki BHXS 32 dagi ulushli instrumentning ta’rifini qanoatlantiradi. Biroq, bunday ulushli instrumentlarning egasi ushbu instrumentlarga nisbatan ushbu Standartni qo’llashi lozim, bunda ular yuqoridagi (a) da keltirilgan istisnoni qanoatlantirmaguncha.

(d) huquqlar va majburiyatlar, qaysiki - MHXS 4 “Sug’urta shartnomalari” da ta’riflangan sug’urta shartnomasi asosida yuzaga keladi, bunda MHXS 9 “Moliyaviy instrumentlar” ning A-ilovasida keltirilgan moliyaviy kafolat shartnomasi ta’rifini qanoatlantiradigan sug’urta shartnomasi asosida yuzaga keladigan huquqlar va majburiyatlardan tashqari, yoki - MHXS 4 qo’llash doirasidagi shartnoma asosida yuzaga keladi, chunki u ixtiyoriy ishtirok etish imkoniyatini o’z ichiga oladi. Biroq, mazkur Standart MHXS 4 qo’llash doirasidagi shartnomaga singdirilgan derivativga nisbatan qo’llaniladi, agarda derivativning o’zi MHXS 4 qo’llash doirasida alohida shartnoma bo’lmasa. Bundan tashqari, agarda moliyaviy kafolat shartnomalarining emitenti bunday shartnomalarni sug’urta shartnomalari sifatida inobatga olganini va sug’urta shartnomalariga xos ravishda hisobga olganini oldinroq aniq tarzda tasdiqlagan bo’lsa, emitent bunday moliyaviy kafolat shartnomalariga nisbatan mazkur Standartni yoki MHXS 4 ni qo’llashni tanlashi mumkin. Emitent ushbu tanlovni shartnomaga qarab amalga oshirishi mumkin, ammo har bir shartnoma uchun tanlangan yondashuv keyinchalik o’zgartirilmaydi.

(ye) sotib oluvchi va sotuvchi aksiyador o’rtasidagi sotib olinuvchini sotib olish yoki sotish bo’yicha har qanday forvard shartnomasi, qaysiki kelgusi xarid sanasida biznes birlashuviga olib keladi. Forvard shartnomasining muddati odatda talab etilgan har qanday tasdiqlashlar va operatsiyani tugatish uchun zarur bo’lgan o’rinli muddatdan oshmasligi kerak.

(j) Kredit majburiyatlarning emitenti ushbu Standartning qo’llash doirasida bo’lmagan kredit majburiyatlari uchun BHXS 37 “Rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar” ni qo’llashi lozim. Biroq, barcha kredit majburiyatlariga nisbatan mazkur Standartning hisobdan chiqarishga tegishli shartlari qo’llaniladi.

(z) MHXS 2 “Aksiyaga asoslangan to’lov” qo’llaniladigan aksiyaga asoslangan to’lov operatsiyalaridagi moliyaviy instrumentlar, shartnomalar va majburiyatlar.

(i) shunday majburiyatni hisob-kitob qilishni amalga oshirish uchun tadbirkorlik subektidan talab etilgan sarflarni qoplash bo’yicha to’lovlarni olish huquqlariki, bunda tadbirkorlik subekti ushbu majburiyatni BHXS 37 ga muvofiq rezerv sifatida tan oladi yoki ushbu majburiyat uchun oldingi davrda BHXS 37 ga muvofiq rezervni tan olgan.

Quyidagi kredit majburiyatlari ushbu Standartning qo’llash doirasidadir:

(a) Tadbirkorlik subekti haqqoniy qiymatidagi o’zgarishlar foyda yoki zararda hisobga olinadigan moliyaviy majburiyatlar sifatida belgilaydigan kredit majburiyatlari. Kredit majburiyatlaridan yuzaga keladigan aktivlarni ularni shakllantirishdan qisqa muddatdan so’ng sotish bo’yicha oldingi amaliyotlarga ega bo’lgan tadbirkorlik subekti aynan shu turkumdagi o’zining barcha kredit majburiyatlariga nisbatan ushbu Standartni qo’llashi lozim.

(b) Hisoblashishdagi farqi sof asosda pul mablag’lari bilan to’lanishi yoki boshqa moliyaviy instrumentni yetkazib berish yoki yemissiya qilish orqali hisob-kitob qilinishi mumkin bo’lgan kredit mujburiyatlari. Ushbu kredit mujburiyatlari derivativlardir. Kredit majburiyati kredit bo’lib-bo’lib

to'langanligi tufayligina sof holda hisob-kitob qilindi deb hisoblanmaydi (masalan, qurilishni amalga oshirish davomida qismlarga bo'lib-bo'lib to'lab boriladigan qurilish ipoteka krediti).

(v) Bozor foiz stavkasidan past darajada kredit ajratish bo'yicha majburiyatlari.

Mazkur Standart pul mablag'lari yoki boshqa moliyaviy instrument bilan sof asosda, yoki moliyaviy instrumentlarni ayirboshlash orqali, xuddiki shartnomalar moliyaviy instrumentlar bo'lganidek, hisob-kitob qilinishi mumkin bo'lgan nomoliyaviy moddani sotib olish yoki sotish shartnomalari uchun qo'llanilishi lozim, bundan tadbirkorlik subekti ko'zda tutgan xarid, sotuv yoki foydalanish talablariga muvofiq nomoliyaviy moddani qabul qilish yoki yetkazib berish maqsadida tuzilgan va saqlanayotgan shartnomalar mustasno.

Bir necha usullar mavjudki, bunda nomoliyaviy moddani sotib olish yoki sotish shartnomasi pul mablag'lari yoki boshqa moliyaviy instrument bilan sof asosda, yoki moliyaviy instrumentlarni ayirboshlash orqali, hisob-kitob qilinishi mumkin. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

(a) qachonki shartnoma shartlari biror tomonga pul mablag'lari yoki boshqa moliyaviy instrument bilan sof asosda, yoki moliyaviy instrumentlarni ayirboshlash orqali, hisob-kitob qilishga imkon berganida;

(b) qachonki pul mablag'lari yoki boshqa moliyaviy instrument bilan sof asosda, yoki moliyaviy instrumentlarni ayirboshlash orqali hisob-kitob qilish imkoniyati shartnoma shartlarida aniq belgilanmagan, ammo tadbirkorlik subekti shunga o'xshash shartnomalarni pul mablag'lari yoki boshqa moliyaviy instrument bilan sof asosda, yoki moliyaviy instrumentlarni ayirboshlash orqali hisob-kitob qilish amaliyotiga ega bo'lganida (kontragent bilan o'zaro hisob-kitob shartnomalarini tuzish orqali yoki shartnomaning hisob-kitob qilinishidan yoki muddati tugashidan oldin shartnomani sotish orqali);

(v) o'xshash shartnomalar bo'yicha, qachonki tadbirkorlik subekti asosdagi aktivning yetkazib berilishini qabul qilish va yetkazib berilgandan so'ng qisqa muddat ichida narxdagi qisqa muddatli tebranishlar yoki diler marjasidan foydaga erishish maqsadida uni sotish tajribasiga ega bo'lganda;va

(g) qachonki shartnoma predmeti bo'lgan nomoliyaviy modda pul mablag'iga tezda aylantirilganda.

(b) yoki (v) qo'llaniladigan shartnomalar tadbirkorlik subekti ko'zda tutgan xarid, sotuv yoki foydalanish talablariga muvofiq nomoliyaviy moddani qabul qilish yoki yetkazib berish maqsadida tuzilgan shartnomalar emas, va shu tufayli, u mazkur Standartning qo'llash doirasidadir.

(a) yoki (g) bandga muvofiq pul mablag'lari yoki boshqa moliyaviy instrument bilan sof asosda, yoki moliyaviy instrumentlarni ayirboshlash orqali hisob-kitob qilish mumkin bo'lgan nomoliyaviy moddani sotib olish yoki

sotish bo'yicha chiqarilgan opsiya mazkur Standartning qo'llash doirasidadir. Bunday shartnoma tadbirkorlik subekti ko'zda tutgan xarid, sotuv yoki foydalanish talablariga muvofiq nomoliyaviy moddani qabul qilish yoki yetkazib berish maqsadida tuzilmaydi.

MHXS 9 va BHXS 32 da ta'riflangan atamalar ushbu standartda MHXS 9da belgilangan ma'nolarda foydalaniladi: MHXS 9 va BHXS 32 quyidagi atamalarni ta'riflaydi:

- hisobdan chiqarish
- derivativ
- ulushli instrument
- haqqoniy qiymat
- moliyaviy aktiv
- moliyaviy kafolat shartnomasi
- moliyaviy instrument
- moliyaviy majburiyat

va ushbu ta'riflarni qo'llash bo'yicha qo'llanmani ta'minlaydi.

Ushbu standartda quyidagi belgilangan ma'nodagi atamalardan foydalaniladi:

Moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyatning amortizatsiyalangan qiymati - bu moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyatning dastlab tan olinganda baholangan qiymati minus asosiy qarz

to'lovlari, plus yoki minus yeffektiv foiz stavkasini qo'llagan holda boshlang'ich qiymat bilan so'ndirish qiymati orasidagi aniqlangan har qanday farqning yig'ilgan amortizatsiyasi hamda minus qadrsizlanish yoki umidsiz qarzarlar bo'yicha har qanday kamayish summasi (bevosita yoki rezerv schyotidan foydalangan holda).

Yeffektiv foiz usuli - bu moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyatning (yoki moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlar guruhining) amortizatsiyalangan qiymatini hisoblash va foizli daromad yoki foizli xarajatni tegishli davrda taqsimlash usulidir.

Yeffektiv foiz stavkasi - bu moliyaviy instrumentning kutilgan xizmat muddati, yoki o'rinli bo'lganda, qisqaroq muddat davomida baholangan kelgusi pul to'lovlari yoki tushumlarini moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyatning sof balans qiymatigacha mutlaqo to'g'ri diskontlaydigan foiz stavkasidir. Yeffektiv foiz stavkasini hisoblashda, tadbirkorlik subekti moliyaviy instrument shartnomasining barcha shartlarini (masalan, oldindan to'lov, "koll" va shunga o'xshash opsiolarni) inobatga olgan holda pul oqimlarini baholashi lozim, ammo kelgusi kreditzararlarini yetiborga olmasligi lozim. Hisoblash shartnoma tomonlari o'rtasida to'langan yoki olingan hamda yeffektiv foiz stavkasining ajralmas qismi hisoblanadigan barcha haqlar va yig'implarni (BHXS 18 "Daromad" ga qarang), bitimga doir xarajatlarni va boshqa barcha mukofotlar yoki diskontlarni qamrab oladi. Bunda shunday faraz mavjudki, pul oqimlari va o'xshash moliyaviy instrumentlar guruhining kutilgan xizmat muddati ishonchli baholanadi. Biroq, pul oqimlarini yoki moliyaviy instrumentning (moliyaviy instrumentlar guruhining) kutilgan xizmat muddatini ishonchli baholash imkoni bo'lmagan ayrim holatlarda, tadbirkorlik

subekti moliyaviy instrumentning (moliyaviy instrumentlar guruhining) to'liq shartnomaviy muddati davomidagi shartnomaviy pul oqimlaridan foydalanishi lozim.

Bitimga oid xarajatlar - bu moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyatning xaridi, yemissiyasi yoki chiqib ketishi bilan bevosita bog'liq qo'shimcha xarajatlardir. Qo'shimcha xarajat bu shunday xarajatk, qaysiki sarflanmagan bo'lar yedi, agarda tadbirkorlik subekti moliyaviy instrumentni sotib olmaganda, yemissiya qilmaganda yoki chiqib ketishini amalga oshirmaganda yedi.

Qat'iy kelishuv - bu belgilangan kelgusi sana yoki sanalarda belgilangan narxda resurslarning belgilangan miqdorining almashinuvi bo'yicha majburiyatyuklaydigan kelishuvdir.

Rejalashtirilgan operatsiya - bu majburiy bo'lmagan, ammo kutilgan kelgusi operatsiyadir.

Xejlash instrumenti - bu belgilangan derivativ yoki (faqat xorijiy valyuta kursidagi o'zgarish riskining xedji uchun) belgilangan no-derivativ moliyaviy aktiv yoki belgilangan no-derivativ moliyaviy majburiyat bo'lib, ularning haqqoniy qiymati va pul oqimlari belgilangan xejlangan moddaning haqqoniy qiymatidagi yoki pul oqimlaridagi o'zgarishlarni qoplashi kutiladi.

Xejlangan modda - bu aktiv, majburiyat, qat'iy kelishuv, yuqori yehtimolli rejalashtirilgan operatsiya yoki xorijdagi bo'linmaga sof investitsiya bo'lib, bunda u (a) tadbirkorlik subektini haqqoniy qiymatdagi yoki pul oqimlaridagi o'zgarishlar riskiga duchor etadi va (b) xejlanadigan sifatida belgilanadi.

Xej samaradorligi - bu xejlangan riskga tegishli bo'lgan xejlangan moddaning haqqoniy qiymatidagi yoki pul oqimlaridagi o'zgarishlarning xejlash instrumentining haqqoniy qiymatidagi yoki pul oqimlaridagi o'zgarishlar bilan qoplanish darajasidir.

Amortizatsiyalangan qiymatda baholangan moliyaviy aktivlar bo'yicha qadrsizlanish va umidsiz qarzarlar.

Tadbirkorlik subekti har bir hisobot davri oxirida amortizatsiyalangan qiymatda baholangan moliyaviy aktivning yoki moliyaviy aktivlar guruhining qadrsizlanganligini tasdiqlovchi har qanday obektiv dalil mavjud yoki mavjud emasligini baholashi lozim. Agar bunday dalil mavjud bo'lsa, tadbirkorlik subekti har qanday qadrsizlanish zarari summasini aniqlash uchun qo'llashi lozim.

Moliyaviy aktiv yoki moliyaviy aktivlar guruhi qadrsizlangan bo'ladi va qadrsizlanish zararlari hisobga olinadi, faqatgina agarda aktiv dastlab tan olingandan so'ng sodir bo'lgan bir yoki bir necha hodisalar ("zararli hodisa") natijasida qadrsizlanishning obektiv dalili mavjud bo'lsa va zararli hodisa (yoki hodisalar) ishonchli baholanishi mumkin bo'lgan moliyaviy aktiv yoki moliyaviy aktivlar guruhining baholangan kelgusi pul oqimlariga nisbatan ta'sirga ega bo'lsa. Qadrsizlanishga sabab bo'lgan yagona, aniq bir hodisani aniqlash imkoni bo'lmasligi mumkin. Balki bir necha hodisalarning

umumlashgan ta'siri qadrsizlanishga sabab bo'lishi mumkin. Kelgusi hodisalar

natijasida kutilayotgan zararlar, yehtimoli qanchalik bo'lishidan qat'iy nazar, tan olinmaydi. Moliyaviy aktiv yoki moliyaviy aktivlar guruhi qadrsizlanganligini bildiradigan obektiv dalil quyidagi zararli hodisalar to'g'risida aktiv egasining ye'tiboridagi kuzatiladigan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi:

(a) emitent yoki kreditorning sezilarli moliyaviy qiyinchiligi;

(b) shartnomaning buzilishi, masalan, asosiy qarz yoki foiz bo'yicha defolt yoki to'lash muddatining chuzilishi;

(v) qarzdorning moliyaviy qiyinchiligiga bog'liq iqtisodiy yoki yuridik sabablar tufayli, kreditor tomondan qarzdorga boshqa holatlarda taqdim etilmaydigan imtiyoz taqdim etilishi;

(g) qarzdorning bankrot bo'lishi yoki moliyaviy qayta tashkil etilishining yehtimoli yuzaga kelishi;

(d) moliyaviy qiyinchiliklar tufayli ushbu moliyaviy aktiv bo'yicha faol bozorning yo'q bo'lishi; yoki

(ye) moliyaviy aktivlar guruhining baholangan kelgusi pul oqimlarida, ular dastlab tan olingandan buyon, sezilarli kamayish mavjudligini namoyon yetayotgan kuzatiladigan ma'lumot, bunda kamayish guruhdagi alohida moliyaviy aktivlar orqali aniqlanmasa ham, jumladan:

- guruhdagi qarzdorlarning to'lov qobiliyatida salbiy o'zgarishlar (masalan, kechiktirilgan to'lovlarning ko'paygan miqdori yoki o'zlarining kredit limitiga yerishgan va oylik minimum summasini to'layotgan kredit karta qarzdorlarining ko'paygan miqdori); yoki

- guruhdagi aktivlar bo'yicha defoltlar bilan bog'liq milliy yoki mahalliy iqtisodiy holatlar (masalan, qarzdorlarning geografik joyida ishsizlik darajasining o'sishi, tegishli joydagi ipotekalar uchun ko'chmas mulk narxlarida kamayish, neft qazib chiqaruvchilarga berilgan kredit aktivlar uchun neft narxlarida kamayish yoki guruhdagi qarzdorlarga ta'sir etadigan soha holatlaridagi salbiy o'zgarishlar).

Tadbirkorlik subektining moliyaviy instrumentlarining bundan buyon ochiq bozorda savdo qilinmasligi tufayli faol bozorning yo'q bo'lishi qadrsizlanishning dalili hisoblanmaydi. Tadbirkorlik subektining kredit reytingining pasayishi, boshqa mavjud ma'lumotlar bilan ko'rilganda qadrsizlanish dalili bo'lsa ham, o'zi alohida qadrsizlanishning dalili bo'lib hisoblanmaydi. Moliyaviy aktivning haqqoniy qiymati uning tannarxidan yoki amortizatsiyalangan qiymatidan past darajada kamayishi qadrsizlanish dalili bo'lishi shart emas (masalan, riskdan-holi foiz stavkasining ko'tarilishi natijasida qarz instrumentidagi investitsiyaning haqqoniy qiymatidakamayish).

Ayrim holatlarda, moliyaviy aktiv bo'yicha qadrsizlanish zarari summasini baholashda talab etilgan kuzatiladigan ma'lumotlar cheklangan bo'lishi yoki bundan buyon joriy shart-sharoitlar uchun to'liq o'rinli bo'lmazligi mumkin. Masalan, bunday holat qarzdor moliyaviy qiyinchiliklarda bo'lganda va o'xshash qarzdorlarga tegishli kam tarixiy ma'lumotlar mavjud bo'lganda sodir bo'lishi mumkin. Bunday holatlarda, tadbirkorlik subekti qadrsizlanish

zarari summasini baholashda o'zining tajribasi asosida mulohaza qilib hukm chiqaradi. Xuddi shuningdek, tadbirkorlik subekti joriy shart-sharoitlarni aks ettirish uchun moliyaviy aktivlar bo'yicha kuzatiladigan ma'lumotlarni to'g'rilashda o'zining tajribasi asosida mulohaza qilib hukm chiqaradi. O'rinli taxminiy baholashlardan foydalanish moliyaviy hisobotlarning asosiy qismi bo'lib, ularning ishonchliligiga putur yetkazmaydi.

Agarda amortizatsiyalangan qiymatda baholangan moliyaviy aktivlar bo'yicha qadrsizlanish zarari yetkazilganligi to'g'risida obektiv dalil mavjud bo'lsa, zarar summasi aktivning balans qiymati bilan moliyaviy aktivning dastlabki yeffektiv foiz stavkasida (ya'ni dastlab tan olishda hisoblangan yeffektiv foiz stavkasida) diskontlangan holda baholangan kelgusi puloqimlarining keltirilgan qiymati o'rtasidagi farq sifatida baholanadi. Aktivning balans qiymati bevosita yoki rezerv schyotidan foydalangan holda kamaytirilishi lozim. Zarar summasi foyda yoki zararda tan olinishi lozim.

Tadbirkorlik subekti dastlab qadrsizlanishning obektiv dalili alohida muhim bo'lgan moliyaviy aktivlar uchun alohida tarzda mavjudligini va alohida muhim bo'lmagan moliyaviy aktivlar uchun alohida yoki birlashgan tarzda mavjudligini baholaydi. Agarda tadbirkorlik subekti qadrsizlanishning hech qanday obektiv dalili alohida baholangan moliyaviy aktiv uchun, aktiv muhim yoki muhim emas bo'lishidan qat'iy nazar, mavjud emasligini aniqlasa, uaktivni o'xshash kredit riskining xususiyatlariga

ega moliyaviy aktivlar guruhiga kiritadi va ularning qadrsizlanishini birlashgan tarzda baholaydi. Qadrsizlanishi alohida baholangan va qadrsizlanish zarari tan olingan yoki tan olinishi davom etadigan aktivlar qadrsizlanishning birlashgan tarzda baholanishiga kiritilmaydi.

Keyingi davrda, agarda qadrsizlanish zararining summasi kamaysa va kamayish qadrsizlanish tan olingandan so'ng sodir bo'ladigan hodisaga obektiv tarzda tegishli bo'lishi mumkin bo'lsa (masalan, qarzdor kredit reytingida yaxshilanish), oldin tan olingan qadrsizlanish zarari bevosita yoki rezerv schyotini to'g'rilash orqali qayta tiklanishi lozim. Qayta tiklanish natijasida moliyaviy aktivning balans qiymati agarda qadrsizlanish u qayta tiklangan sanada tan olinmaganda bo'lishi mumkin bo'lgan amortizatsiyalangan qiymatdan oshmasligi kerak. Qayta tiklash qiymati foyda yoki zararda tan olinishi lozim. Mazkur Standart derivativ xejlash instrumenti sifatida belgilanishi mumkin bo'lgan holatlarni cheklamaydi. Biroq, noderivativ moliyaviy aktiv yoki noderivativ moliyaviy majburiyat faqatgina xorijiy valyuta riskining xejida xejlash instrumenti sifatida belgilanishi mumkin.

Xej hisobi maqsadlarida, faqatgina hisobot beradigan tadbirkorlik subektiga (ya'ni, guruhga yoki faoliyati bo'yicha hisobot beriladigan alohida tadbirkorlik subektiga) nisbatan tashqi tomonni o'z ichiga oladigan instrumentlar xejlash instrumentlari sifatida belgilanishi mumkin. Jamlangan guruh ichidagi alohida tadbirkorlik subektlari yoki tadbirkorlik subekti ichidagi bo'linmalar boshqa guruh ichidagi tadbirkorlik subektlari yoki tadbirkorlik subekti ichidagi bo'linmalar bilan xejlash operatsiyalarni amalga oshirishi mumkin bo'lsada, bunday guruh ichidagi operatsiyalar jamlashda

chiqarib tashlanadi. Shu tufayli, bunday xejlash operatsiyalari guruhning jamlangan moliyaviy hisobotlaridagi xej hisobi sifatida tasniflanmaydi. Biroq, ular guruh ichidagi alohida tadbirkorlik subektlarining alohida yoki ajratilgan moliyaviy hisobotlaridagi xej hisobi sifatida tasniflanishi mumkin, agarda ular faoliyati bo'yicha hisobot beriladigan alohida tadbirkorlik subektiga nisbatan tashqi tomon bo'lsa.

Odatda butun xejlash instrumenti uchun yagona haqqoniy qiymat mavjud bo'ladi va haqqoniy qiymatdagi o'zgarishlarga sabab bo'ladigan omillar bir biriga bog'liqdir. Shu tufayli, xejlash aloqasi tadbirkorlik subekti tomonidan butun xejlash instrumenti uchun belgilanadi. Bunda ruxsat etilgan istisnalar quyidagilardir:

(a) opsion shartnomasining ichki qiymatini va muddatdagi qiymatini ajratish va xejlash instrumenti sifatida faqatgina opsionning ichki qiymatidagi o'zgarishni belgilash va uning muddatdagi qiymatidagi o'zgarishni istisno etish; va

(b) forvard shartnomasining foiz jihati bilan spot narxini ajratish. Opsionning ichki qiymati va forvard bo'yicha mukofot umuman olganda alohida baholanishi mumkinligi sababli, ushbu istisnolarga ruxsat etiladi. Opsion shartnomasining ham ichki qiymatini ham muddatdagi qiymatini baholaydigan dinamik xejlash strategiyasi xej hisobi sifatida tasniflanishi mumkin.

Butun xejlash instrumentining qismi, masalan nominal qiymatning 50 foizi, xejlash aloqasida xejlash instrumenti sifatida belgilanishi mumkin. Biroq, xejlash aloqasi xejlash instrumenti amalda bo'lgan muddatning faqatgina ma'lum qismi uchun belgilanishi mumkin emas.

Yagona xejlash instrumenti birdan ortiq risk turining xej sifatida belgilanishi mumkin, agarda (a) xejlangan risklar aniq aniqlanishi mumkin bo'lsa; (b) xej samaradorligini namoyon etishi mumkin bo'lsa; va (v) xejlash instrumentining va turli risk holatlarining muayyan belgilanishi mavjud bo'lishini ta'minlash imkoni bo'lsa.

Ikki yoki undan ortiq derivativlar, yoki ularning qismlarlari (yoki valyuta riskining xej holatida, ikki yoki undan ortiq noderivativlar yoki ularning qismlarlari, yoki derivativlar va noderivativlar birlashmasi yoki ularning qismlari), birgalikda inobatga olinishi va xejlash instrumenti sifatida birgalikda belgilanishi mumkin, masalan ayrim derivativlardan yuzaga keladigan risk(lar) boshqa derivativlardan yuzaga keladigan risk(lar)ni o'zaro qoplaydigan holat shu jumladandir. Biroq, foiz stavkasi «kollar»i yoki chiqarilgan opsion bilan sotib olingan opsionni birlashtiradigan boshqa derivativ instrument xejlash instrumenti sifatida tasniflanmaydi, agarda u haqiqatda sof chiqarilgan opsion (sof mukofot olinadigan opsion) bo'lsa. Xuddi shuningdek, ikki yoki undan ortiq instrumentlar (yoki ularning qismlarlari) xejlash instrumenti sifatida birgalikda belgilanishi mumkin, faqatgina

agarda ularning hech biri chiqarilgan opsiyon yoki sof chiqarilgan opsiyon bo'lmasa.

Xejlangan modda tan olingan aktiv yoki majburiyat, tan olinmagan qat'iy

kelishuv, yuqori yehtimolli rejalashtirilgan operatsiya yoki xorijdagi bo'linmaga sof investitsiya bo'lishi mumkin. Xejlangan modda (a) yagona aktiv, majburiyat, qat'iy kelishuv, yuqori yehtimolli rejalashtirilgan operatsiya yoki xorijdagi bo'linmaga sof investitsiya, (b) o'xshash risk xususiyatlariga ega aktivlar, majburiyatlar, qat'iy kelishuvlar, yuqori yehtimolli rejalashtirilgan operatsiyalar yoki xorijdagi bo'linmaga sof investitsiyalar guruhi yoki (s) faqat foiz stavkasi riski bo'yicha portfel xejida, xejlanadigan risk taqsimlangan moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlar portfelining qismi bo'lishi mumkin.

Xej hisobi maqsadlarida, faqatgina tadbirkorlik subektiga nisbatan tashqi tomonni o'z ichiga oladigan aktivlar, majburiyatlar, qat'iy kelishuvlar yoki yuqori yehtimolli rejalashtirilgan operatsiyalar xejlangan moddalar sifatida belgilanishi mumkin. Bundan kelib chiqadiki, xej hisobi aynan bir guruhdagi tadbirkorlik subektlari o'rtasidagi operatsiyalarga nisbatan guruhning jamlangan moliyaviy hisobotlarida emas, balki faqatgina ushbu tadbirkorlik subektlarining alohida yoki ajratilgan moliyaviy hisobotlarida qo'llaniladi, bundan BHXS 10 da ta'riflangan investitsion tadbirkorlik subektining jamlangan moliyaviy hisobotlari mustasno bo'lib, BHXS 10 ga muvofiq investitsion tadbirkorlik subekti bilan haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar foyda yoki zararda hisobga olinadigan uning shu'balari o'rtasidagi operatsiyalar jamlangan moliyaviy hisobotlardan chiqarib tashlanmaydi. Istisno tariqasida, guruh ichidagi monetar moddaga tegishli (masalan, ikkita shu'ba tadbirkorlik subektlari o'rtasidagi debitorlik/kreditorlik qarzi) xorijiy valyuta riski jamlangan moliyaviy hisobotlarda xejlangan modda sifatida tasniflanishi mumkin, agarda u hisobotlarni jamlashda BHXS 21 «Valyuta kurslaridagi o'zgarishlarning ta'sirlari» ga muvofiq to'liq chiqarib tashlanmaydigan valyuta kursi oshishi yoki kamayishi ta'siriga duchor bo'lishga olib kelsa. BHXS 21 ga muvofiq, guruh ichidagi monetar moddalar bo'yicha valyuta kursi o'zgarishidan olinadigan foyda yoki zararlar jamlashda to'liq chiqarib tashlanmaydi, qachonki guruh ichidagi monetar modda bo'yicha operatsiya turli funksional valyutalarga ega guruhning ikki tadbirkorlik subektlari o'rtasida amalga oshirilganda. Shu bilan birga, yuqori yehtimolli rejalashtirilgan guruh ichidagi operatsiya bo'yicha xorijiy valyuta riski jamlangan moliyaviy hisobotlarda xejlangan modda sifatida tasniflanishi mumkin, agarda operatsiya operatsiyani amalga oshirayotgan tadbirkorlik subektining funksional valyutasidan boshqa valyutada ifodalangan bo'lsa va xorijiy valyuta riski jamlangan foyda yoki zararga ta'sir qilsa.

Agarda xejlangan modda moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyat bo'lsa, u faqatgina uning pul oqimlarining yoki haqqoniy qiymatining qismi (masalan, bir yoki undan ortiq tanlangan shartnomaviy pul oqimlari yoki ularning qismlari yoki haqqoniy qiymatning ulushi) bilan bog'liq risklarga nisbatan xejlangan modda bo'lishi mumkin, agarda xejlashning samaradorligini baholash mumkin bo'lsa. Masalan, foizli aktiv yoki foizli majburiyat bo'yicha foiz stavkasi riskining aniqlanadigan va alohida

baholanadigan qismi xejlangan risk sifatida belgilanishi mumkin (masalan, riskdan-holi foiz stavkasi yoki xejlangan moliyaviy instrument bo'yicha jami foiz stavkasi riskining tayanch foiz stavkasi qismi).

Moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlar portfeli bo'yicha foiz stavkasi riskining haqqoniy qiymat xejida (va faqatgina bunday xejda), xejlangan qism alohida aktivlar (yoki majburiyatlar) sifatida emas, balki valyuta summasi sifatida (masalan, dollar, yevro, funt sterling yoki rend summasida) belgilanishi mumkin. Portfel, riskni boshqarish maqsadlarida, aktivlarni va majburiyatlarni o'z ichiga olishi mumkin bo'lsada, belgilangan summa aktivlar summasi yoki majburiyatlar summasiga teng bo'ladi. Aktivlar bilan majburiyatlar o'rtasidagi farqqa teng bo'lgan sof summani xejlangan modda sifatida belgilashga ruxsat etilmaydi. Tadbirkorlik subekti ushbu belgilangan summa bilan bog'liq foiz stavkasi riskining qismini xejlashi mumkin. Masalan, oldindan to'lanadigan aktivlarni qamrab oladigan portfel xej holatida, tadbirkorlik subekti, shartnomaviy emas, balki kutilgan qayta narxlash sanalari asosida xejlangan foiz stavkasidagi o'zgarishga tegishli bo'lgan haqqoniy qiymatdagi o'zgarishni xejlashi mumkin. Qachonki xejlangan qism kutilgan qayta narxlash sanalariga asoslansa, xejlangan foiz stavkasidagi o'zgarishlarning ushbu kutilgan qayta narxlash sanalariga nisbatan ta'siri xejlangan moddaning haqqoniy qiymatidagi o'zgarishni aniqlashda inobatga

olinishi lozim. O'z navbatida, agarda oldindan to'lanadigan moddalarni qamrab oladigan portfel oldindan to'lanmaydigan derivativ bilan xejlangan bo'lsa, samaradorsizlik yuzaga keladi agarda xejlangan portfeldagi moddalarning oldindan to'lanishi kutilgan sanalar o'zgartirilsa, yoki haqiqiy oldindan to'lov sanalari kutilgan sanalardan farq qilsa.

Nomoliyaviy moddalarni xejlangan moddalar sifatida belgilash

Agarda xejlangan modda nomoliyaviy aktiv yoki nomoliyaviy majburiyat bo'lsa, u quyidagilar uchun xejlangan modda sifatida belgilanishi lozim: (a) xorijiy valyuta risklari uchun; yoki (b), xorijiy valyuta risklaridan boshqa muayyan risklarga tegishli bo'lgan pul oqimlarining yoki haqqoniy qiymatdagi o'zgarishlarning o'rinli qismini ajratish va baholash qiyin bo'lgani sababli, xejlangan moddaning butun holatida u bilan bog'liq bo'lgan barcha risklar uchun.

Moddalar guruhlarini xejlangan moddalar sifatida belgilash

O'xshash aktivlar yoki o'xshash majburiyatlar umumlashtirilishi va guruh sifatida xejlanishi lozim, faqatgina agarda guruhdagi alohida aktivlar yoki alohida majburiyatlar o'rtasida xejlanadigan sifatida belgilangan risk taqsimlansa. Bundan tashqari, guruhdagi har bir alohida modda bo'yicha xejlangan riskga tegishli haqqoniy qiymatdagi o'zgarish moddalar guruhining xejlangan riskiga tegishli haqqoniy qiymatdagi umumiy o'zgarishga taxminan proporsional bo'lishi ko'zda tutilishi lozim.

Tadbirkorlik subekti xej samaradorligini xejlash instrumentining haqqoniy qiymatidagi yoki pul oqimidagi o'zgarishni xejlangan modda bilan qiyoslash orqali baholashi tufayli, xejlash instrumentini muayyan xejlangan modda bilan emas, balki umumiy sof pozitsiya (masalan o'xshash so'ndirish muddatlariga ega barcha foizlari qat'i belgilangan aktivlar bilan foizlari qat'iy belgilangan majburiyatlar o'rtasidagi farqqa teng sof pozitsiya) bilan qiyoslash xej hisobi sifatida tasniflanmaydi.

Xejni hisobga olishda xejlash instrumenti bilan xejlangan moddaning haqqoniy qiymatlaridagi o'zgarishlarning o'zaro hisob-kitob qilinishi natijasida foyda yoki zararga bo'lgan ta'sir tan olinadi.

Xejlash aloqalari uch xil bo'ladi:

(a) *haqqoniy qiymat xej*: tan olingan aktivning yoki majburiyatning yoki tan olinmagan qat'iy kelishuvning, yoki bunday aktivning, majburiyatning yoki qat'iy kelishuvning aniqlanadigan qismining, haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlarga duchorlik riskining xej bo'lib, u muayyan riskga tegishli bo'ladi va foyda yoki zararga ta'sir etishi mumkin.

(b) *pul oqimi xej*: pul oqimlaridagi o'zgaruvchanlikka duchorlik riskining xej bo'lib, u - tan olingan aktiv yoki majburiyat (masalan o'zgaruvchan foizli qarz bo'yicha barcha yoki ayrim kelgusi foiz to'lovlari) yoki yuqori yehtimolli rejalashtirilgan operatsiya bilan bog'liq muayyan riskga tegishli bo'ladi va - foyda yoki zararga ta'sir etishi mumkin.

(v) *xorijdagi bo'linмага sof investitsiyaning xej*, bunda BHXS 21 da ta'riflangandek.

Qat'iy kelishuv bo'yicha xorijiy valyuta riskining xej haqqoniy qiymat xej sifatida yoki pul oqimi xej sifatida hisobga olinishi mumkin.

Xejlash aloqasi xej hisobi sifatida tasniflanadi, faqatgina agarda quyidagi barcha shartlar qanoatlantirilsa.

(a) xej boshlanishida, xejlash aloqasining va tadbirkorlik subektining xejni amalga oshirish bo'yicha riskni boshqarish maqsadi va strategiyasining rasmiy belgilangan va hujjatlashtirilgan bo'lsa. Ushbu hujjatlashtirish xejlash instrumentini, xejlangan modda yoki operatsiyani, xejlanadigan risk xususiyatini va tadbirkorlik subekti xejlangan moddaning haqqoniy qiymatidagi yoki xejlangan riskga tegishli pul oqimlaridagi o'zgarishlarga duchorlikni o'zaro qoplash bo'yicha xejlash instrumentining samaradorligini qanday baholashini aniqlashni o'z ichiga oladi.

(b) Muayyan xejlash aloqasi bo'yicha dastlabki hujjatlashtirilgan riskni boshqarish strategiyasiga mos tarzda, xej xejlangan riskga tegishli haqqoniy qiymatdagi yoki pul oqimlaridagi o'zgarishlarni o'zaro qoplashga erishishda yuqori samarador bo'lishi kutiladi.

(v) Pul oqimi xejlarida, xejning predmeti bo'lgan rejalashtirilgan operatsiya yuqori yehtimolli bo'lishi shart va yakuniy bosqichda foyda yoki zararga ta'sir etishi mumkin bo'lgan pul oqimlarining o'zgarishiga nisbatan duchorlikni aks ettirishi shart.

(g) Xejning samaradorligi ishonchli baholanishi mumkin, ya'ni xejlangan riskga tegishli xejlangan moddaning haqqoniy qiymati yoki pul oqimlari bilan xejlash instrumentining haqqoniy

qiymati ishonchli baholanishi mumkin.

(d) Xej ukluksiz baholanib, u xej belgilangan moliyaviy hisobot davrlari mobaynida yuqori samarador bo'lgani uchun aniqlanadi.

Haqqoniy qiymat xejlari

Agarda haqqoniy qiymat xej davr mobaynida u quyidagichahisobga olinishi lozim:

(a) xejlash instrumentini haqqoniy qiymatda (derivativ xejlash instrumenti uchun) yoki BHXS 21 ga muvofiq baholangan uning balans qiymatining xorijiy valyuta qismini (noderivativ xejlash instrumenti uchun)qayta baholashdan yuzaga keladigan foyda yoki zarar foyda yoki zarar tarkibida tan olinishi lozim; va

(b) xejlangan riskga tegishli xejlangan modda bo'yicha foyda yoki zarar xejlangan moddaning balans qiymatini to'g'rilashi va foyda yoki zarar tarkibida tan olinishi lozim. Bu qo'llaniladi, agarda xejlangan modda tannarxda baholangan bo'lsa.

Moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlar portfelining qismi bo'yicha foiz stavkasi riskining haqqoniy qiymat xejida foyda yoki zararni quyidagicha aks ettirish orqali qanoatlantirilishi mumkin:

(a) xejlangan modda aktiv bo'lgan qayta narxlash davrlari uchun, aktivlar ichidagi bitta ajratilgan qator moddasi; yoki

(b) xejlangan modda majburiyat bo'lgan qayta narxlash davrlari uchun, majburiyatlar ichidagi bitta ajratilgan qator moddasi.

(a) va (b) da keltirilgan ajratilgan qator moddalari moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlar aks ettirilgan qatorlar tagida aks ettirilishi lozim. Ushbu qator moddalarida kiritilgan summalar moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotdan chiqarib tashlanishi lozim, qachonki ular tegishli bo'lgan aktivlar yoki majburiyatlar hisobdan chiqarilsa.

Agarda faqatgina xejlangan moddaga tegishli muayyan risklar xejlangan bo'lsa, xejlangan riskga tegishli bo'lmagan xejlangan moddaning haqqoniy qiymatidagi tan olingan o'zgarishlar MHXS 9 da belgilangandek tan olinadi.

Tadbirkorlik subekti xej hisobini prospektiv tarzda to'xtatishi lozim,agarda:

(a) xejlash instrumentining muddati tugasa yoki u sotilsa, bekor qilinsa yoki amalga oshirilsa (ushbu maqsad uchun, xejlash instrumentini boshqa xejlash instrumenti orqali almashtirish yoki muddatini uzaytirish xejlash instrumentining muddati tugashini yoki u bekor qilinishini anglatmaydi, agarda bunday almashtirish yoki muddatini uzaytirish tadbirkorlik subektining hujjatlashtirilgan xejlash strategiyasining qismi bo'lsa);

(b) xej hisobining mezonlarini bundan buyon qanoatlantirmasa; yoki (v) tadbirkorlik subekti belgilashni bekor qiladi.

Yeffektiv foiz usuli qo'llanilgan xejlangan moliyaviy instrumentning balans qiymatiga (yoki foiz stavkasi riski bo'yicha portfel xej holatida, yuzaga keladigan har qanday tuzatish amortizatsiya qilish orqali foyda yoki zararga olib borilishi lozim. Amortizatsiyalash tuzatish paydobo'lishi bilan boshlanishi mumkin va xejlangan moddaning xejlanadigan riskga tegishli uning haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlarga tuzatilishi to'xtatilishidan kechiktirmasdan boshlanishi lozim. Tuzatish amortizatsiyalash boshlanadigan

sanadagi qayta hisoblangan yeffektiv foiz stavkasiga asoslanadi. Biroq, moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlar portfeli bo'yicha foiz stavkasi riskining haqqoniy qiymat xej holatida (va faqat bunday xejda), agarda qayta hisoblangan yeffektiv foiz stavkasi orqali amortizatsiyalash amaliy imkonsiz bo'lsa, tuzatish bir tekis maromda amortizatsiyalanishi lozim. Tuzatish moliyaviy instrumentning so'ndirilishiga qadar yoki, foiz stavkasi riski bo'yicha portfel xej holatida, tegishli qayta narxlash davrining tugashiga qadar to'liq amortizatsiyalanishi lozim.

Qachonki tan olinmagan qat'iy kelishuv xejlangan modda sifatida belgilansa, xejlangan riskga tegishli qat'iy kelshuvning haqqoniy qiymatidagi keyingi yig'ilgan o'zgarish foyda yoki zararda tan olingan mosravishdagi foyda yoki zarar bilan birga aktiv yoki majburiyat sifatida tanolinadi. Xejlash instrumentining haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar ham foyda yoki zararda tan olinadi.

Qachonki tadbirkorlik subekti haqqoniy qiymat xejida xejlangan modda bo'lgan aktiv sotib olish yoki majburiyatni tan olish bo'yicha qat'iy kelishuvni imzolasa, tadbirkorlik subekti qat'iy

kelishuvni bajarishi natijasida yuzaga keladigan aktiv yoki majburiyatning dastlabki balans qiymati shunday maqsadda to'g'rilanadiki, bunda u moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda tan olingan xejlangan riskga tegishli qat'iy kelishuvning haqqoniy qiymatidagi yig'ilgan o'zgarishni o'z ichiga oladi.

Agarda pul oqimi xej davr mobaynida quyidagicha hisobga olinishi lozim:

(a) samarali xej deb aniqlangan xejlash instrumenti bo'yicha foyda yoki zararning qismi boshqa umumlashgan daromadda tan olinishi lozim; va

(b) xejlash instrumenti bo'yicha foyda yoki zararning samarasiz qismi foyda yoki zararda tan olinishi lozim.

Yanada aniqroq qilib, pul oqimi xej quyidagicha hisobga olinadi:

(a) kapitalning xejlangan modda bilan bog'liq alohida qismi quyidagilarning kamrog'ida to'g'rilanadi (mutlaq summalarda):

- xej boshlanishidan buyon xejlash instrumenti bo'yicha yig'ilgan foyda yoki zarar; va
- xej boshlanishidan buyon xejlangan modda bo'yicha kutilgan kelgusi pul oqimlarining haqqoniy qiymatidagi (keltirilgan qiymatidagi) yig'ilgan o'zgarish;

(b) xejlash instrumenti yoki uning belgilangan qismi (qaysiki samarasiz xej) bo'yicha har qanday qoldiq foyda yoki zarar foyda yoki zarartarkibida tan olinishi lozim; va

(v) agarda tadbirkorlik subekting muayyan xejlash aloqasi bo'yicha hujjatlashtirilgan riskni boshqarish strategiyasi xej samaradorligini baholashda xejlash instrumenti bo'yicha foyda yoki zararning yoki tegishli pul oqimlarining ma'lum qismini inobatga olmasa foyda yoki zararning ushbu inobatga olinmagan qismi MHXS 9 ga muvofiq tan olinadi.

Agarda rejalashtirilgan operatsiyaning xej keyinchalik moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyatni tan olinishiga olib kelsa, umumlashgan daromadda tan olingan tegishli foyda yoki zararlari qayta tasniflashning to'g'rilanishi sifatida kapitaldan foyda yoki zararga shunday davrda yoki davrlarda olib borilishi (qayta tasniflanishi) lozimki, bunda ushbu davr yoki davrlar mobaynida xejlangan rejalashtirilgan pul oqimlari foyda yoki zararga ta'sir etadi (masalan, foizli daromad yoki foizli xarajat tan olingan davrlar). Biroq, agarda tadbirkorlik subekti boshqa umumlashgan daromadda tan olingan zararning barchasi yoki qismi bir yoki undan ortiq kelgusi davrlarda tiklanmasligini ko'zda tusa, u foyda yoki zararda qayta tasniflashning to'g'rilanishi sifatida tiklanishi kutilmagan summani qayta tasniflashi lozim.

Agarda rejalashtirilgan operatsiyaning xej keyinchalik nomoliyaviy aktiv yoki nomoliyaviy majburiyatni tan olinishiga olib kelsa, yoki rejalashtirilgan operatsiya nomoliyaviy aktiv yoki nomoliyaviy majburiyat uchun haqqoniy qiymat xej hisobi qo'llaniladigan qat'iy kelishuvga aylansa, tadbirkorlik subekti quyidagi (a) yoki (b) ni qabul qilishi lozim:

(a) umumlashgan daromadda tan olingan tegishli foyda yoki zararlarni qayta tasniflashning to'g'rilanishi sifatida foyda yoki zararga shunday davrda yoki davrlarda olib borilishi (qayta tasniflashi) lozimki, bunda ushbu davryoki davrlar mobaynida xejlangan rejalashtirilgan pul oqimlari foyda yoki zararga ta'sir etadi (masalan, yeskirish xarajati yoki sotuvlar tannarxi tan olingan davrlar). Biroq, agarda tadbirkorlik subekti boshqa umumlashgan daromadda tan olingan zararning barchasi yoki qismi bir yoki undan ortiq kelgusi davrlarda tiklanmasligini ko'zda tusa, u foyda yoki zararda qayta tasniflashning to'g'rilanishi sifatida tiklanishi kutilmagan summani qayta tasniflashi lozim.

(b) u umumlashgan daromadda tan olingan tegishli foyda yoki zararlarni chiqarib tashlaydi va ularni aktivning yoki majburiyatning dastlabki tannarxiga yoki boshqa balans qiymatiga kiritadi.

Tadbirkorlik subekti (a) yoki (b) ni o'zining hisob siyosati sifatida qabul qilishi lozim va uni bir meyarda barcha xejlarga nisbatan qo'llashilozim.

Pul oqimi xejlaridan boshqa pul oqimi xejlarida, boshqa umumlashgan daromadda tan olingan summalar qayta tasniflashning to'g'rilanishi sifatida kapitaldan foyda yoki zararga shunday davrda yoki davrlarda qayta tasniflanishi lozimki, bunda ushbu davr yoki davrlar mobaynida xejlangan rejalashtirilgan pul oqimlari foyda yoki zararga ta'sir etadi (masalan, rejalashtirilgan sotuv sodir bo'lganda).

Quyidagi holatlarning birortasida tadbirkorlik xej hisobini prospektiv tarzda to'xtatishi lozim:

(a) Xejlash instrumenting muddati tugasa yoki u sotilsa, bekor qilinsa yoki amalga oshirilsa

(ushbu maqsad uchun, xejlash instrumentini boshqa xejlash instrumenti orqali almashtirish yoki muddatini uzaytirish muddat tugashini yoki xejlash instrumentining bekor qilinishini anglatmaydi, agarda bundayalmashtirish yoki muddatini uzaytirish tadbirkorlik subektining hujjatlashtirilgan xejlash strategiyasining qismi bo'lsa). Bunday holatda,

xej amalda bo'lgan davrdan boshlab boshqa umumlashgan daromadda tan olingan xejlash instrumenti bo'yicha yig'ilgan foyda yoki zarar rejalashtirilgan operatsiya sodir bo'lgunga qadar kapital tarkibida ajratilgan holda qolishi lozim. (b) Xej bundan buyon xej hisobining mezonlarini qanoatlantirmaydi. Bunday holatda, xej amalda bo'lgan davrdan boshlab boshqa umumlashgan daromadda tan olingan xejlash instrumenti bo'yicha yig'ilgan foyda yoki zarar rejalashtirilgan operatsiya sodir bo'lgunga qadar kapital tarkibida ajratilgan holda qolishi lozim.

(v) Rejalashtirilgan operatsiyaning bundan buyon sodir bo'lishi kutilmaydi va bunday holatda xej amalda bo'lgan davrdan boshlab boshqa umumlashgan daromadda tan olingan xejlash instrumenti bo'yicha har qanday tegishli yig'ilgan foyda yoki zarar qayta tasniflashning to'g'rilanishi sifatida kapitaldan foyda yoki zararga olib borilishi (qayta tasniflanishi) lozim. (g) Tadbirkorlik subekti xejni belgilashni bekor qiladi. Rejalashtirilgan operatsiya xejlarida, xej amalda bo'lgan davrdan boshlab boshqa umumlashgan daromadda tan olingan xejlash instrumenti bo'yicha yig'ilgan foyda yoki zarar rejalashtirilgan operatsiya sodir bo'lgunga qadar yoki uning sodir bo'lishi bundan buyon kutilmasligiga qadar kapital tarkibida alohida modda bo'lib qolishi lozim. Agarda operatsiyaning sodir bo'lishi bundan buyon kutilmasa, boshqa umumlashgan daromadda tan olingan yig'ilgan foyda yoki zarar qayta tasniflashning to'g'rilanishi sifatida kapitaldan foyda yoki zararga olib borilishi (qayta tasniflanishi) lozim.

Xorijdagi bo'linmaga sof investitsiyaning xejlari, jumladan sof investitsiyaning qismi sifatida hisobga olingan monetar modda (BHXS 21)xeji, pul oqimi xejlariga o'xshash tarzda hisobga olinishi lozim:

(a) samarali xej deb aniqlangan xejlash instrumenti bo'yicha foyda yoki zararining qismi boshqa umumlashgan daromadda tan olinishi lozim; va

(b) samarasiz qism foyda yoki zararda tan olinishi lozim.

Boshqa umumlashgan daromadda tan olingan xejning samarali qismiga tegishli bo'lgan xejlash instrumenti bo'yicha foyda yoki zarar qayta tasniflashning to'g'rilanishi sifatida kapitaldan foyda yoki zararga BHXS 21 ga muvofiq xorijdagi bo'linmaning chiqib ketishida yoki qisman chiqib ketishida qayta tasniflanishi lozim.

7.3. MHXS (IFRS) 7 “Moliyaviy instrumentlar: ma'lumotlarni ochib berish”

MHXS (IFRS) 7 “Moliyaviy instrumentlar: ma'lumotlarni ochib berish” nomli standartning maqsadi bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

(a) tadbirkorlik subektining moliyaviy holati va moliyaviy natijalariga moliyaviy instrumentlarning ta'siri qanchalik katta yekanligini; va

(b) tadbirkorlik subekti hisobot davri mobaynida va oxirida duchor bo'lgan va moliyaviy instrumentlardan yuzaga keladigan risklarning xususiyati va darajasini hamda tadbirkorlik subekti ushbu risklarni qanday qilib boshqarishini

baholashi uchun imkon beradigan ma'lumotlar tadbirkorlik subektlari tomonidan ularning moliyaviy hisobotlarida ochib berilishini talab etish hisoblanadi.

Ushbu MHXSdagi tamoyillar BHXS 32 “Moliyaviy instrumentlar: taqdim etish” va MHXS 9 “Moliyaviy instrumentlar” dagi moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlarni tan olish, baholash va taqdim etish bo'yicha tamoyillarni to'ldiradi.

Ushbu MHXS barcha tadbirkorlik subektlari tomonidan quyidagilardan tashqari barcha turdagi moliyaviy instrumentlarga nisbatan qo'llanilishi kerak: (a) MHXS 10 «Jamlangan moliyaviy hisobotlar», BHXS 27 “Alohida moliyaviy hisobotlar” yoki BHXS 28 “Qaram tadbirkorlik subektlaridagi va qo'shma korxonalaridagi investitsiyalar” ga muvofiq hisobga olinadigan shu'ba tadbirkorlik subektlari, qaram tadbirkorlik subektlari yoki qo'shma korxonalarga investitsiyalar. Biroq, ayrim holatlarda, BHXS 27 yoki BHXS 28 shu'ba tadbirkorlik subektlari, qaram tadbirkorlik

subektlari yoki qo'shma korxonalarga investitsiyalarning MHXS 9 ga muvofiq hisobga olinishiga ruxsat beradi; bunday holatlarda, tadbirkorlik subektlari ushbu MHXSning talablarini qo'llashi kerak hamda haqqoniy qiymatda baholanadigan bunday investitsiyalarga nisbatan MHXS 13 "Haqqoniy qiymatni baholash" ning talablarini qo'llashi kerak. Shuningdek, tadbirkorlik subektlari ushbu MHXSni shu'ba tadbirkorlik subektlari, qaram tadbirkorlik subektlari yoki qo'shma korxonalarga investitsiyalar bilan bog'liq barcha derivativlarga nisbatan, ushbu derivativ BHXS 32 dagi ulushli instrumentning ta'rifiga mos kelgan holatlardan tashqari holatlarda, qo'llashi kerak.

(b) BHXS 19 "Hodimlarning daromadlari" qo'llaniladigan hodimlarning daromadlari bo'yicha ish beruvchilarning huquqlari va majburiyatlari.

(v) MHXS 4 "Sug'urta shartnomalari" da ta'riflangan sug'urta shartnomalari. Biroq, ushbu Standart bunday sug'urta shartnomalarida singdirilgan derivativlarga nisbatan qo'llaniladi, agar MHXS 9 ularning alohida hisobga olinishini talab yetsa. Bundan tashqari, emitent ushbu MHXSni moliyaviy kafolat shartnomalariga nisbatan qo'llashi kerak, agar u ushbu shartnomalarni tan olishda va baholashda MHXS 9 ni qo'llasa. Biroq, emitent MHXS 4 ga muvofiq bunday shartnomalarni tan olish va baholash uchun MHXS 4ni tanlaganida (qaror qilganida), u bu shartnomalarga nisbatan MHXS 4 ni qo'llashi kerak.

(g) MHXS 2 "Aksiyaga-asoslangan to'lov" qo'llaniladigan aksiyaga asoslangan to'lovlar bo'yicha operatsiyalardan yuzaga keladigan moliyaviy instrumentlar, shartnomalar va majburiyatlar. Biroq MHXS 9 ning qo'llash doirasidagi shartnomalarga nisbatan ushbu MHXS qo'llaniladi.

(d) ulushli instrumentlar sifatida tasniflanishi talab etiladigan instrumentlar.

Ushbu MHXS tan olingan va tan olinmagan moliyaviy instrumentlarga nisbatan qo'llaniladi. Tan olingan moliyaviy instrumentlar o'z ichiga MHXS 9 ning qo'llash doirasidagi moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlarni oladi. Tan olinmagan moliyaviy instrumentlar, MHXS 9 ning qo'llash doirasidan tashqarida bo'lishidan qat'iy nazar, ushbu MHXS ning qo'llash doirasiga kiradigan ba'zi moliyaviy instrumentlar (masalan, ayrim kreditmajburiyatlarini) oladi.

MHXS 9 ning qo'llash doirasidagi nomoliyaviy moddalarni xarid qilish yoki sotish bo'yicha shartnomalarga nisbatan ushbu MHXS qo'llaniladi.

Ushbu MHXSda moliyaviy instrumentlar ma'lumotlarni ochib berish talab etilganida, tadbirkorlik subekti moliyaviy instrumentlarni ochib beriladigan ma'lumotning xususiyatiga xos bo'lgan va mazkur moliyaviy instrumentlarning xususiyatlarini hisobga oladigan turkumlarga guruhlashi kerak. Tadbirkorlik subekti moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda aks ettiriladigan moddalarning solishtirmasini shakllantirish uchun yetarli bo'lgan ma'lumotlarni ta'minlashi kerak.

Tadbirkorlik subekti moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar uning moliyaviy holati va moliyaviy natijalariga moliyaviy instrumentlarning ta'siri qanchalik katta yekanligini baholash ikonini beradigan ma'lumotlarni ochib berishi kerak.

Moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlarning toifalari

Moliyaviy instrumentlarning MHXS 9 da belgilangan quyidagi toifalarining har birisi bo'yicha ularning balans qiymatlari moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda yoki izohlarda ochib berilishi kerak:

(a) haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar foyda yoki zararda hisobga olinadigan moliyaviy aktivlar. Bunda ushbu aktivlarning qo'yidagi turlari alohida ko'rsatilishi kerak: - dastlabki tan olishda bunday aktivlar sifatida belgilangan moliyaviy aktivlar, va - MHXS 9 ga muvofiq majburiy ravishda haqqoniy qiymat bo'yicha baholanadigan moliyaviy aktivlar.

(b) haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar foyda yoki zararda hisobga olinadigan moliyaviy majburiyatlar. Bunda ushbu majburiyatlarning qo'yidagi turlari alohida ko'rsatilishi kerak: - dastlabki tan olishda bunday majburiyatlar sifatida belgilangan moliyaviy majburiyatlar, va - MHXS 9 ga muvofiq oldi-sotdi uchun mo'ljallangan moliyaviy majburiyatlar ta'rifiga mos keladigan moliyaviy majburiyatlar.

(ye) amortizatsiyalangan qiymat bo'yicha baholanadigan moliyaviy aktivlar.

(yo) amortizatsiyalangan qiymat bo'yicha baholanadigan moliyaviy majburiyatlar.

(j) haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar boshqa umumlashgan daromadda hisobga olinadigan moliyaviy aktivlar.

Haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar foyda va zararda hisobga olinadigan moliyaviy aktivlar va

moliyaviy majburiyatlar

Tadbirkorlik subekti moliyaviy aktiv (yoki moliyaviy aktivlarning guruhini) haqqoniy qiymat bo'yicha baholanadigan sifatida belgilaganida (ular boshqa holatda amortizatsiyalangan qiymatda hisobga olinadigan bo'lganida), quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) hisobot davri oxirida moliyaviy aktiv.

(b) ushbu maksimal kredit riskni kamaytiradigan va ushbu moliyaviy aktivga (yoki moliyaviy aktivlar guruhiga) bog'liq bo'lgan har qanday kredit derivativlari yoki shunga o'xshash instrumentlarning summasi.

(v) moliyaviy aktiv bo'yicha kredit riskining o'zgarishi tufayli ushbu moliyaviy aktivning (yoki moliyaviy aktivlar guruhining) haqqoniy qiymatidagi davr mobaynidagi yoki jamg'arilgan o'zgarish summasi. Ushbu summa quyidagicha aniqlanadi:

- bozor riskini yuzaga keltiradigan bozor sharoitlarining o'zgarishiga bog'liq bo'lmagan haqqoniy qiymatning o'zgarishi summasi sifatida; yoki

- tadbirkorlik subektining fikri bo'yicha kredit riskidagi o'zgarishlar tufayli haqqoniy qiymatning o'zgarishini to'g'riroq ko'rsatadigan muqobil usuldan foydalangan holda.

Bozor riskini yuzaga keltiradigan bozor sharoitlaridagi o'zgarishlar kuzatiladigan (tayanch asos bo'ladigan) foiz stavkasining o'zgarishi hamda tovarlarning narxlaridagi, valyuta kurslaridagi yoki narxlar yohud kurslar indekslaridagi o'zgarishlarni qamrab oladi.

(g) har qanday bog'liq bo'lgan kredit derivativining yoki shunga o'xshash instrumentlarning haqqoniy qiymatidagi moliyaviy aktivning hisobga olinishi belgilanganidan keyin jamg'arilgan yoki davr mobaynida sodir bo'lgan o'zgarish summasi.

Tadbirkorlik subekti MHXS 9ga muvofiq moliyaviy majburiyatni haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar foyda yoki zararda hisobga olinadigan moliyaviy majburiyat sifatida belgilaganida va ushbu majburiyat bo'yicha kredit riskidagi o'zgarishlar ta'sirini boshqa umumlashgan daromadda aks ettirishi talab etilganida, u quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) moliyaviy majburiyat bo'yicha kredit risk tufayli moliyaviy majburiyatning haqqoniy qiymatidagi jamg'arilgan o'zgarish summasini.

(b) moliyaviy majburiyatning balans qiymati va bu majburiyatning so'ndirish muddati oxirida ushbu majburiyat shartnomasi bo'yicha tadbirkorlik subekti to'lashi kerak bo'lgan summa orasidagi farq.

(v) jamg'arilgan foyda yoki zararning davr mobaynida kapital ichidagi har qanday bir moddadan boshqa moddaga o'tkazilishi va bunday o'tkazishning sababi.

(g) majburiyat davr mobaynida hisobdan chiqarilgan bo'lsa, hisobdan chiqarishda o'zlashtirilgan va boshqa umumlashgan daromadda aks ettirilgan summa (agar mavjud bo'lsa).

Tadbirkorlik subekti MHXS 9 ga muvofiq moliyaviy majburiyatni haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar foyda yoki zararda hisobga olinadigan moliyaviy majburiyat sifati belgilaganida va ushbu majburiyatning haqqoniy qiymatidagi hamma o'zgarishlarni (shu jumladan, majburiyatning kredit riskidagi o'zgarishlarning ta'sirini) foyda yoki zararda aks ettirishi talab etilganida, u quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) moliyaviy majburiyat bo'yicha kredit riskdagi o'zgarishlar tufayli moliyaviy majburiyatning haqqoniy qiymatidagi davr mobaynidagi va jamg'arilgan o'zgarishlar summasi; va

(b) moliyaviy majburiyatning balans qiymati va bu majburiyatning so'ndirish muddati oxirida ushbu majburiyat shartnomasi bo'yicha tadbirkorlik subekti to'lashi kerak bo'lgan summa orasidagi farq.

Shuningdek, tadbirkorlik subekti quyidagilarni ochib berishi lozim: (a) MHXS 9 ga rioya etish uchun qo'llanilgan usullarning batafsil bayoni, shu jumladan ushbu usul nima uchun to'g'ri yekanligining tushuntirilishi. (b) tadbirkorlik subektining fikricha, moliyaviy holat to'g'risidagi

hisobotda hamda MHXS 9ga rioya etish uchun ochib berilgan ma'lumotlar moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyatning haqqoniy qiymatidagi ushbu aktiv yoki majburiyat bo'yicha kredit riskining o'zgarishlariga bog'liq bo'lgan o'zgarishlarni to'g'ri ko'rsatmasa, bunday fikrga nima uchun kelgani sabablari va uning fikricha o'rinli bo'lgan omillar.

(v) majburiyat bo'yicha kredit riskidagi o'zgarishlar ta'sirini boshqa umumlashgan daromadda

ko'rsatish foyda yoki zararda hisobdagi nomuvofiqlikni yaratishi yoki ko'paytirishini aniqlash uchun qo'llanilgan metodologiya yoki metodologiyalarning batafsil bayoni. Tadbirkorlik subekti majburiyat bo'yicha kerdit riskidagi o'zgarishlarni foyda yoki zararda aks ettirishi talab etilganida, ochib beriladigan ma'lumotlar o'z ichiga MHXS 9 da tavsiflangan iqtisodiy bog'liqlikning batafsil bayonini olishi kerak.

Haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar boshqa umumlashgan daromadda hisobga olinadigan moliyaviy aktivlar

Tadbirkorlik subekti ulushli instrumentlarga investitsiyalarni haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar boshqa umumlashgan daromadda hisobga olinadigan instrumentlar sifatida, MHXS 9da ruxsat etilganidek, belgilaganida, u quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) qaysi ulushli instrumentlarga investitsiyalar haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar boshqa umumlashgan daromadda hisobga olinadigan instrumentlar sifatida belgilangan.

(b) instrumentlarni bunday taqdim etish muqobilini tanlashning sabablari.

(v) bunday har bir investitsiyaning hisobot davri oxiridagi haqqoniy qiymati.

(g) davr mobaynida tan olingan dividendlar, bunda hisobot davri mobaynida hisobdan chiqarilgan hamda hisobot davri oxirida saqlab turilgan investitsiyalarga tegishli bo'lgan dividendlarni alohida ko'rsatgan holda.

(d) jamg'arilgan foyda yoki zararining davr mobaynida kapital ichidagi har qanday bir moddadan boshqa moddaga o'tkazilishi va bunday o'tkazishning sababi.

Tadbirkorlik subekti haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar boshqa umumlashgan daromadda hisobga olinadigan ulushli instrumentlarga investitsiyalarni hisobot davri mobaynida hisobdan chiqarganida, u quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) investitsiyalarning chiqib ketishi sabablari.

(b) investitsiya hisobdan chiqarilgan sanadagi uning haqqoniy qiymati.

(v) investitsiya chiqib ketishidagi jamg'arilgan foyda yoki zarar.

Tadbirkorlik subekti joriy yoki oldingi hisobot davrlarida qandaydir moliyaviy aktivlarni MHXS 9 ga muvofiq qayta tasniflaganini ochib berishi kerak. Bunday har bir qayta tasniflash bo'yicha tadbirkorlik subekti quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) qayta tasniflash sanasi.

(b) biznes modelning o'zgarishi to'g'risida batafsil tushuntirish va bu o'zgarishning tadbirkorlik subekti moliyaviy hisobotlariga ta'sirini tavsiflaydigan sifatiy ma'lumotlar.

(v) har bir toifaga va toifadan qayta tasniflangan moddaning summasi.

Qayta tasniflashdan keyin hisobdan chiqarishgacha har bir hisobot davri uchun, tadbirkorlik subekti MHXS 9 ga muvofiq amortizatsiyalangan qiymat bo'yicha baholanadigan aktivlar sifatida qayta tasniflagan aktivlar bo'yicha quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) qayta tasniflash sanasida aniqlangan yeffektiv foiz stavkasi; va(b) tan olingan foizli daromad yoki xarajat.

Tadbirkorlik subekti moliyaviy aktivlarni ular amortizatsiyalangan qiymat bo'yicha baholanadigan aktivlar sifatida oxirgi yillik hisobot sanasidan keyin qayta tasniflaganida, u quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) moliyaviy aktivlarning hisobot davri oxiridagi haqqoniy qiymati;

va

(b) moliyaviy aktivlar qayta tasniflanmaganida hisobot davri mobaynida foyda yoki zararda tan olingan bo'lgan haqqoniy qiymatning o'zgarishidan foyda va zararlar.

MHXSdagi ochib berilishi talab etiladigan boshqa ma'lumotlarni to'ldiradi hamda BHXS 32 ga muvofiq o'zaro hisob-kitob qilinadigan va tan olinadigan barcha moliyaviy instrumentlar bo'yicha ochib berilishi talab etiladi. Ushbu ma'lumotlarni ochib berish sof asosda hisoblashishni ko'zda tutadigan asosiy kelishuv yoki shunga o'xshash kelishuv doirasida bo'lgan va tan olingan moliyaviy instrumentlarga ham, ular BHXS ga muvofiq o'zaro hisob-kitob qilinishidan qat'iy nazar, tegishlidir.

Tadbirkorlik subekti moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar sof asosda hisoblashishni ko'zda tutadigan kelishuvlarning tadbirkorlik subekti moliyaviy holatiga bo'lgan ta'sirini yoki potensial ta'sirini baholashga imkon beradigan ma'lumotlarni ochib berishi kerak. Bu esa tadbirkorlik subekti

tomonidan tan olingan va moliyaviy aktivlar va tan olingan moliyaviy majburiyatlar bilan bog'liq o'zaro hisob-kitob qilish huquqlarining ta'siriniyoki potensial ta'sirini qamrab oladi.

Tadbirkorlik subekti hisobot davrining oxirida moliyaviy aktivlar va tan olingan moliyaviy majburiyatlar bo'yicha quyidagi miqdoriy ma'lumotlarni alohida ochib berishi kerak:

(a) ushbu tan olingan moliyaviy aktivlar va tan olingan moliyaviy majburiyatlarning yalpi balans qiymatini;

(b) moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda aks ettirilgan sof summalarni aniqlashda BHXS 32 mezonlariga muvofiq o'zaro hisob-kitob qilingan summalarni;

(v) moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda aks ettirilgan sof summalarni;

(g) sof asosda hisoblashishni ko'zda tutadigan asosiy kelishuv yoki shunga o'xshash kelishuvlarning doirasida bo'lgan, shu jumladan:

- BHXS 32 dagi o'zaro hisob-kitob qilish mezonlarning hammasiga yoki ayrimlariga mos kelmaydigan va tan olinadigan moliyaviy instrumentlarga tegishli summalar; va

- moliyaviy aktivlar ko'rinishidagi garovga tegishli bo'lgan summalar (shu jumladan, pul mablag'lari garovi); va

(d) yuqoridagi (g) dan (v) dagi summalarni chegirgandan keyin qolgan sof summa.

Ushbu bandeda talab etilgan ma'lumotlar alohida moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlar bo'yicha jadval shaklida, boshqa shakl o'rinishda bo'lmaganida, keltirilishi kerak.

Tadbirkorlik subekti quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) majburiyatlar yoki shartli majburiyatlar bo'yicha garovga qo'yilgan moliyaviy aktivlarning balans summasini, shu jumladan MHXS 9 ga muvofiq qayta tasniflangan summalarni; va

(b) bunday garovning shartlari va muddatlarini.

Tadbirkorlik subekti (moliyaviy yoki nomoliyaviy aktivlarni) garovga olgan bo'lsa va unga garov egasi to'lovlarni kechiktirmaganda ham ushbu garovni sotishga yoki qaytadan garovga qo'yishga ruxsat etilsa, u quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) garovning haqqoniy qiymatini;

(b) har qanday bunday garov sotilganida yoki qayta garovga qo'yilganida uning haqqoniy qiymatini hamda tadbirkorlik subekti bu garovni qaytarib berish majburiyatiga ega yekanligini; va

(v) garovdan foydalanish shartlari va muddatlarini.

Kredit zararlari tufayli moliyaviy aktivlar qadrsizlanganida va tadbirkorlik subekti qadrsizlanishni, aktivning balans qiymatini to'g'ridan-to'g'ri kamaytirmasdan, alohida schetda aks ettirganida (masalan, alohida aktivning qadrsizlanishi aks ettirish uchun ishlatiladigan rezerv schetida yoki aktivlar guruhining birgalikdagi qadrsizlanishini aks ettirish uchun ishlatiladigan rezerv schetida), u moliyaviy aktivlarning har bir toifasi bo'yicha ushbu schetdagi hisobot davridagi o'zgarishlarning solishtirmasini ochib berishi kerak.

Tadbirkorlik subekti kapital va majburiyat tarkibiy qismlariga ega bo'lgan instrumentni chiqarganida va instrument bir nechta singdirilgan derivativlarga ega bo'lib, bu derivativlarning qiymatlari bir biriga bog'liq bo'lganida (masalan, qayta sotib olinishi mumkin konvertatsiya qilinadigan qarz instrumenti), u ushbu xususiyatlarning mavjudligini ochib berishi kerak.

Hisobot davri oxirida tan olingan *to'lanadigan kreditlar* bo'yicha, tadbirkorlik subekti quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) ushbu to'lanadigan kreditlarning so'ndirish shartlari, qarzni uzish

fondi, asosiy qarz summasi, foizlarni to'lash shartlarini har qanday buzish holatining tafsilotlari;

(b) hisobot davri oxirida shartlari buzilgan to'lanadigan kreditlarning balans qiymati; va

(v) moliyaviy hisobotlar ye'lon qilish uchun tasdiqlanishidan oldin shartlari buzilgan kredit bo'yicha zararni kamaytirishga qaratilgan choralar qabul qilinganligi yoki to'lanadigan kreditlarning shartlari o'zgartirilganligini.

Tadbirkorlik subekti umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotda yoki izohlarda quyidagi daromadlar, xarajatlar, foyda yoki zararlar moddalarini ochib berishi kerak:

(a) quyidagilar bo'yicha sof foyda yoki sof zararlar:

- haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar foyda yoki zararda hisobga olinadigan moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlar. Bunda dastlabki tan olishda bunday moliyaviy aktivlar yoki

moliyaviy majburiyatlar sifatida belgilanganlar va MHXS 9 ga muvofiq majburiy ravishda haqqoniy qiymat bo'yicha baholanadigan moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlar (masalan, MHXS 9 bo'yicha oldi-sotdi uchun mo'ljallangan ta'rifga mos keladigan moliyaviy majburiyatlar) bo'yicha ma'lumotlar alohida ochib beriladi. Haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar foyda yoki zararda hisobga olinadigan moliyaviy majburiyatlar bo'yicha, tadbirkorlik subekti boshqa umumlashgan daromadda tan olinadigan summani va foyda yoki zararda tan olinadigan summani alohida ko'rsatishi kerak.

- amortizatsiyalangan qiymat bo'yicha baholanadigan moliyaviy majburiyatlar.
- amortizatsiyalangan qiymat bo'yicha baholanadigan moliyaviy aktivlar.
- haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar boshqa umumlashgan daromadda hisobga olinadigan moliyaviy aktivlar.

(b) amortizatsiyalangan qiymat (yeffektiv foiz usuli asosida hisoblangan) bo'yicha baholanadigan moliyaviy aktivlar yoki haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlari foyda yoki zararda hisobga olinmaydigan moliyaviy majburiyatlar bo'yicha jami foizli daromadlar va jami foizli xarajatlar.

(v) quyidagilardan yuzaga keladigan komission daromadlar va xarajatlar (yeffektiv foiz stavkasini aniqlashda hisobga olingan summalardan tashqari):

- amortizatsiyalangan qiymat bo'yicha baholanadigan moliyaviy aktivlar yoki haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlari foyda yoki zararda hisobga olinmaydigan moliyaviy majburiyatlar; va
- alohida shaxslar, trastlar, pension tizimlar va boshqa tashkilotlar nomidan aktivlarni investitsiya qilish yoki saqlab turishga olib keladigan ishonch va boshqa fidusiar operatsiyalar.

(g) qadrsizlangan moliyaviy aktivlar bo'yicha BHXS 39 "Moliyaviy Instrumentlar: tan olish va baholash"ga muvofiq hisoblangan foizli daromadlar

(d) moliyaviy aktivlarning har bir toifasi bo'yicha har qanday qadrsizlanish zararining summasi.

Tadbirkorlik subekti umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotda tan olingan va amortizatsiyalangan qiymat bo'yicha baholanadigan moliyaviy aktivlarni hisobdan chiqarishdan yuzaga keladigan foyda yoki zararining tahlilini ochib berishi kerak, bunda u ushbu moliyaviy aktivlarning hisobdan chiqarilishidan olingan foyda va zararlarni alohida ko'rsatishi kerak. Ushbu ochib beriladigan ma'lumotlar moliyaviy aktivlarning hisobdan chiqarilishining sabablarini qamrab olishi kerak.

BHXS 1 "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish"ga muvofiq, tadbirkorlik subekti muhim hisob siyosatlarining qisqacha bayonida moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda foydalanilgan baholash asosini (yoki asoslarini) va moliyaviy hisobotlarni tushunish uchun o'rinli bo'lgan boshqa qo'llanilgan hisob siyosatlarini ochib berishi kerak.

Tadbirkorlik subekti BHXS 39 da tavsiflangan xejlarning har bir turi bo'yicha quyidagilarni alohida ochib berishi kerak (ya'ni, haqqoniy qiymat xejlari, pul oqimlari xejlari, xorijiy bo'linmaga sof investitsiyalar xejlari):

- (a) har bir turdagi xejning tavsifi;
- (b) xejlash instrumentlari sifatida belgilangan moliyaviy instrumentlarning tavsifini va ularning hisobot davri oxiridagi haqqoniy qiymatlarini; va

(v) xejlangan risklarning xususiyatini.

Pul oqimlarining xej bo'yicha, tadbirkorlik subekti quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) pul oqimlari yuzaga kelishi kutilgan davrlar va ushbu pul oqimlarifoyda yoki zararga ta'sir etishi kutilgan davrlar;

(b) oldin xej hisobi qo'llanilgan, lekin boshqa sodir bo'lishi kutilmaydigan har qanday prognoz qilinadigan operatsiyaning tavsifi;

(v) davr mobaynida boshqa umumlashgan daromadda tan olingan summa;

(g) davr davomida kapitaldan foyda yoki zararga o'tkazilgan (qayta tasniflangan) summa, bunda umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotning har bir satrda ko'rsatiladigan moddasiga kiritilgan summani alohida ochib bergan holda; va

(d) davr davomida kapitaldan chiqarib tashlangan va sotib olinishi yoki sodir bo'lishi xejlangan yeqori yehtimolga ega va prognoz qilinadigan operatsiya bo'lgan nomoliyaviy aktivning yoki nomoliyaviy majburiyatning boshlang'ich qiymatiga yoki boshqa balans qiymatiga kiritilgan summa.

Tadbirkorlik subekti quyidagilarni alohida ochib berishi kerak:

(a) haqqoniy qiymatning xejlarida, quyidagilar bo'yicha foyda yoki zararlarni:

- xejlash instrumenti; va
- xejlangan riskka tegishli xejlangan modda.

(b) pul oqimlarining xej bo'yicha kelib chiqqan va foyda yoki zararda tan olingan samarasizlik.

(v) xorijiy bo'linmaga sof investitsiyadan kelib chiqqan va foyda yoki zararda tan olingan samarasizlik.

Tadbirkorlik subekti, moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlarning har bir turkumi bo'yicha, ushbu aktivlar va majburiyatlar turkumining haqqoniy qiymatini ularning balans qiymati bilan solishtirib bo'ladigan tarzda ochib berishi kerak.

Haqqoniy qiymat to'g'risidagi ma'lumotlarni ochib berganda, tadbirkorlik subekti moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlarni turkumlarga guruhlashi kerak, lekin ularning balans qiymatlari moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda o'zaro hisob-kitob qilingan darajadagina ularni o'zaro hisob-kitob qilishi kerak.

Ba'zi holatlarda, moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyatning haqqoniy qiymati u bilan bir xil aktivning yoki majburiyatning faol bozordagi kotirovka qilinadigan bahosi (ya'ni haqqoniy qiymat iyerarxiyasining 1-chi darajasi) bilan tasdiqlanmaganligi yoki faqat kuzatiladigan bozorlardan olingan ma'lumotlar asosidagi baholash usullariga asoslanmaganligi tufayli tadbirkorlik subekti moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyatning dastlabki tan olishda foyda yoki zararni tan olmaydi. Bunday holatlarda, tadbirkorlik subekti moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlarning turkumlari bo'yicha quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) bozor ishtirokchilari mazkur aktiv yoki majburiyatlarning narxini belgilashda hisobga olgan bo'lgan omillarning (shu jumladan, vaqtning) o'zgarishini aks ettirish maqsadida dastlabki tan olishdagi haqqoniy qiymat va operatsiya bahosi o'rtasidagi farqni foyda yoki zararda tan olish bo'yicha hisob siyosatini.

(b) davr boshi va oxirida foyda yoki zararda hali tan olinishi kerak bo'lgan umumiy farqni va ushbu farq qoldig'idagi o'zgarishlarning solishtirmasini.

(v) tadbirkorlik subekti operatsiya bahosi haqqoniy qiymatning yeng yaxshi dalili emas degan xulosaga kelganligining sababini, shu jumladan haqqoniy qiymatni isbotlaydigan dalilning tavsifini.

Haqqoniy qiymat bo'yicha ma'lumotlar quyidagi holatlarda ochib berilishi talab etilmaydi:

(a) balans qiymati haqqoniy qiymatning oqilona tahmini bo'lganida, masalan, savdoga oid qisqa muddatli debitorlik qarzlari va kreditorlik qarzlari kabi moliyaviy instrumentlar bo'yicha;

(b) ihtiyoriy ishtirok imkonini beradigan xususiyatga ega shartnoma (MHXS 4 da tavsiflangandek) holatida, agar ushbu xususiyatning haqqoniy qiymati ishonchli darajada baholana olmasa.

Tadbirkorlik subekti moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar bunday shartnomalarning balans qiymati va haqqoniy qiymati o'rtasidagi mumkin bo'lgan farqlar summasi to'g'risida o'z mulohazalarini chiqarishi uchun imkon beradigan ma'lumotlarni ochib berishi kerak, shu jumladan:

(a) ushbu instrumentlar bo'yicha haqqoniy qiymat ishonchli darajada bahola olinmaganligi tufayli ushbu haqqoniy qiymat ochib berilmaganligifaktini;

(b) moliyaviy instrumentlarning tavsifini, ularning balans qiymatini, va haqqoniy qiymat nima sabablarga ko'ra ishonchli darajada baholana olinmaganligi bo'yicha tushuntirishni;

(v) ushbu instrumentlar bo'yicha bozorning mavjudligi to'g'risidagi ma'lumotlar;

(g) tadbirkorlik subekti moliyaviy instrumentlarning chiqib ketishini rejalashtirganligi va qanday qilib chiqib ketishini rejalatirayotganini; va

(d) agar oldin haqqoniy qiymatini ishonchli baholab bo'lmagan moliyaviy instrumentlar hisobdan chiqarilsa, ushbu hisobdan chiqarish to'g'risidagi fakt, hisob chiqarish paytida instrumentlarning balans qiymati, va tan olingan foyda yoki zarar.

Tadbirkorlik subekti moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilarga moliyaviy instrumentlar bo'yicha yuzaga keladigan va tadbirkorlik subekti davr ohirida duchor bo'ladigan risklarning xususiyatini va darajasini baholashga imkon beradigan ma'lumotlarni ochib berishi kerak.

Miqdoriy ma'lumotlar ochib berilganida ularga tegishli sifatiy ma'lumotlarni ham ochib berish

foydalanuvchilarga tegishli ma'lumotlarni o'zaro bog'lash va shu tariqa moliyaviy instrumentlardan yuzaga keladigan risklarning xususiyati va darajasi to'g'risida to'liq tasavvurni shakllantirishga yordam beradi. Ochib beriladigan miqdoriy va sifatiy ma'lumotlarning o'zaro bog'liqligi foydalanuvchilarga tadbirkorlik subektining risklarga duchorligini yaxshiroq baholashga imkon beradi.

Moliyaviy instrumentlardan yuzaga keladigan riskning har bir turi bo'yicha, tadbirkorlik subekti quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) riskka duchorlikni va risklar qanday qilib paydo bo'lishini;

(b) risklarni boshqarish maqsadlari, siyosatlar va jarayonlarini hamda riskni baholash uchun qo'llanilgan usullar; va

(v) oldingi davrga nisbatan (a) yoki (b) dagi har qanday o'zgarish.

Moliyaviy instrumentlardan yuzaga keladigan riskning har bir turi bo'yicha, tadbirkorlik subekti quyidagilarni ochib berishi kerak:

- hisobot davrining oxirida ushbu riskka duchorlik bo'yicha yig'mamiqdoriy ma'lumotlar. Ushbu ochib beriladigan ma'lumotlar tadbirkorlik subektining asosiy rahbariyatiga (BHXS 24 "*O'zaro bog'liq tomonlar to'g'risidagi ma'lumotlarni ochib berish*" da ta'riflangan), masalan, tadbirkorlik subektining boshqaruvi yoki bosh ijrochi direktoriga, taqdim qilinadigan ichki ma'lumotlarga asoslanishi kerak.

Agar hisobot davri oxirida ochib berilgan miqdoriy ma'lumotlar tadbirkorlik subektining davr mobaynida risklarga duchorligi bo'yicha to'g'ri tasavvurni bermasa, tadbirkorlik subekti bunday to'g'ri tasavvurni shakllantiradigan qo'shimcha ma'lumotlarni ta'minlashi kerak.

Tadbirkorlik subekti moliyaviy instrumentlarning turkumlari bo'yicha quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) ushbu tadbirkorlik subektining hisobot davri oxirida kredit riskiga duchorligining maksimal darajasini yeng aniq ko'rsatadigan summani, bunda har qanday olingan garov yoki kredit sifatini oshiradigan boshqa mexanizmlar hisobga olinmaydi (masalan BHXS 32 ga muvofiq o'zaro hisob-kitob shartlariga mos kelmaydigan va sof asosda hisoblashishni ko'zda tutadigan shartnomalar). Bunday ma'lumotlarni ochib berish, agar moliyaviy instrumentning balans qiymati kredit riskiga duchorlikning maksimal darajasini yeng aniq qilib ko'rsatadigan bo'lsa, bunday moliyaviy instrumentlar bo'yicha talab etilmaydi.

(b) ta'minot sifatida olingan garov va kredit sifatini oshiradigan boshqa mexanizmlarni hamda ularning kredit riskiga duchorlikning maksimal darajasini yeng aniq ko'rsatadigan summaga ((a) bandga muvofiq ochib beriladigan summaga yoki moliyaviy instrumentning balans qiymatiga) moliyaviy ta'sirini (masalan, garov va kredit sifatini oshiradigan boshqamexanizmlar kredit riskini qay darajada pasaytirishi miqdori).

(v) muddati o'tgan bo'lib ham qadrsizlangan bo'lib ham hisoblanmaydigan moliyaviy aktivlarning kredit sifati to'g'risida ma'lumotlar.

Tadbirkorlik subekti moliyaviy aktivlarning turkumlari bo'yicha quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) hisobot davri oxirida muddati o'tgan lekin qadrsizlanmagan moliyaviy aktivlar bo'yicha to'lovlarni kechiktirish muddatlarining tahlili; va

(b) hisobot davri oxirida qadrsizlanishi alohida aktiv bo'yicha aniqlangan moliyaviy aktivlarning tahlili, shu jumladan tadbirkorlik subekti tomonidan ularning qadrsizlanishi aniqlanganida hisobga olingan omillar.

Tadbirkorlik subekti ta'minot sifatida olingan garovni yoki kredit sifatini oshiradigan boshqa mexanizmlarni (masalan, kafolatlarni) o'ndirish orqali moliyaviy yoki nomoliyaviy aktivlarni davr mobaynida olganida hamda bunday aktivlar boshqa MHXSlardagi tan olish mezonlariga mos kelganida, tadbirkorlik subekti hisobot sanasida bunday egalik qilinayotgan aktivlar bo'yicha quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) aktivlarning xususiyati va balans qiymati; va

(b) aktivlar pul mablag'lariga oson aylantira olinmaganida, bundayaktivlar chiqib ketishi yoki ulardan faoliyat davomida foydalanish bo'yicha ushbu tadbirkorlik subektining siyosatlar.

Tadbirkorlik subekti quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) noderivativ moliyaviy majburiyatlar bo'yicha (shu jumladan, chiqarilgan moliyaviy kafolat shartnomalar bo'yicha) so'ndirish muddatlarining tahlili, qaysiki ularning shartnoma bo'yicha qolgan muddatlarini ko'rsatadi.

(b) derivativ moliyaviy majburiyatlar bo'yicha so'ndirish muddatlarining tahlili. So'ndirish muddatlarning tahlili pul oqimlari yuzaga kelishi paytini tushunish uchun shartnoma bo'yicha so'ndirish muddatini bilish muhim bo'lgan derivativ moliyaviy majburiyatlarning so'ndirish muddatlarini qamrab olishi kerak.

(v) (a) va (b) dagi moliyaviy majburiyatlarga xos likvidlilik darajasi tadbirkorlik subekti tomonidan qay tarzda boshqarilishining tavsifi.

Tadbirkorlik subekti yuqoridagi talablarga rioya qilmaganida, u quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) tadbirkorlik subekti hisobot davri oxirida duchor bo'lgan bozor riskining har bir turi bo'yicha sezuvchanlik tahlili. Bunda risk darajasi bog'liq bo'lgan tegishli o'zgaruvchan ko'rsatkichning hisobot sanasida oqilona ravishda kutilishi mumkin bo'lgan o'zgarishlari foyda yoki zararga va kapitalga qanday ta'sir qilishi mumkinligini ko'rsatish lozim;

(b) sezuvchanlik tahlilini tayyorlashda foydalalanilgan usullar va tahminlar; va

(v) foydalalanilgan usullar va tahminlarning oldingi davrga nisbatan o'zgarishi, va bunday o'zgarishlarning sabablari.

Tadbirkorlik subekti risk-ostidagi-qiymat kabi sezuvchanlik tahlilini tayyorlaganida, va bunday tahlil risk darajasi bog'liq bo'lgan o'zgaruvchan ko'rsatkichlar (masalan, foiz stavkalari, valyuta kurslari) o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni aks ettirib, ushbu tadbirkorlik subekti undan moliyaviy risklarni boshqarish uchun foydalanganida, u mazkur sezuvchanlik tahlilidan foydalanishi kerak. Tadbirkorlik subekti, shuningdek, quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) bunday sezuvchanlik tahlilini tayyorlashda foydalanilgan usulning tushuntirilishi, hamda taqdim etilgan ma'lumotlarni asoslovchi asosiy ko'rsatkichlar va tahminlar; va

(b) qo'llanilgan usulning maqsadini tushuntirish hamda bunday tahlil bilan bog'liq aktivlar va majburiyatlarning haqqoniy qiymatini to'liq aks ettirmaydigan ma'lumotlar taqdim qilinishiga olib kelishi mumkin bo'lgan cheklovlar.

Tadbirkorlik subekti moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilarga quyidagilarga imkon beradigan ma'lumotlarni ochib berishi kerak:

(a) o'tkazilgan, lekin to'liq hisobdan chiqarilmagan moliyaviy aktivlar va ular bilan bog'liq majburiyatlar o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga; va

(b) hisobdan chiqarilgan moliyaviy aktivlarda tadbirkorlik subektining davom qilayotgan ishtirok darajasi xususiyatini va bu ishtirok bilan bog'liq risklarni baholashga.

Tadbirkorlik subekti o'tkazilgan moliyaviy aktivda davom qilayotgan ishtirok darajasiga ega deb hisoblanadi, agar tadbirkorlik subekti, o'tkazishning bir qismi sifatida, o'tkazilgan moliyaviy aktivga tegishli har qanday shartnomaviy huquqlarni yoki majburiyatlarni saqlab qolsa yoki o'tkazilgan moliyaviy aktivga tegishli har qanday yangi shartnomaviy huquqlarni yoki majburiyatlarni olsa, quyidagilar davom qilayotgan ishtirok darajasini anglatmaydi:

(a) firibgarlik bilan amalga oshirilgan o'tkazishlarga nisbatan odatiy bildirishlar va kafolatlar hamda o'tkazishni sud jarayoni natijasida bekor qilishi mumkin bo'lgan asoslanganlik, holis niyatlar, operatsiyalarni halol amalga oshirish kabi tushunchalar;

(b) o'tkazilgan moliyaviy aktivni qayta sotib olish bo'yicha forward, opsiya va boshqa shartnomalar, bunda shartnomaning bahosi (yoki operatsiyani

amalga oshirish bahosi) bo'lib o'tkazilgan moliyaviy aktivning haqqoniy qiymati xizmat qilganida; yoki

(v) tadbirkorlik subekti shartnoma bo'yicha moliyaviy aktivdan pul oqimlarini olish huquqlarini saqlab qoladigan, lekin bir yoki undan ortiq tadbirkorlik subektlariga ushbu pul oqimlarini to'lash majburiyatini oladigan, hamda bunda MHXS 9dagi shartlar bajariladigan kelishuv.

Tadbirkorlik subekti moliyaviy aktivlarni shunday o'tkazishi mumkinki, bunda o'tkazilgan moliyaviy aktivlarning butun yoki qandaydir qismi uni hisobdan chiqarish shartlariga mos kelmasligi mumkin. Tadbirkorlik subekti o'tkazilgan, lekin to'liq hisobdan chiqarilmagan moliyaviy

aktivlarning xar bir turkumi bo'yicha har hisobot sanasida quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) o'tkazilgan aktivlarning xususiyatini,

(b) tadbirkorlik subekti duchor bo'lgan va egalik huquqi bilan bog'liq bo'lgan risklar va mukofotlarning xususiyatini,

(v) o'tkazilgan aktivlar va ular bilan bog'liq bo'lgan majburiyatlar o'rtasidagi bog'liqlik xususiyatining tavsifi, shu jumladan hisobot beradigan tadbirkorlik subekti o'tkazilgan aktivlardan foydalanishining cheklovlarini,

(g) bog'liq bo'lgan majburiyatlar bo'yicha shartnoma tomoni (tomonlari) faqat o'tkazilgan aktivlarga da'vo qilishi mumkin bo'lganda, o'tkazilgan aktivlarning haqqoniy qiymatlarni aks ettiradigan jadval, bog'liq bo'lgan majburiyatlarning haqqoniy qiymatini va sof pozitsiyani (o'tkazilgan aktivlar va ular bilan bog'liq bo'lgan majburiyatlarning haqqoniy qiymatlari o'rtasidagi farqi).

(d) tadbirkorlik subekti barcha o'tkazilgan aktivlarni tan olishni davom qilganida, u o'tkazilgan aktivlarning va ular bilan bog'liq majburiyatlarning balans qiymatlarini.

(ye) tadbirkorlik subekti uning davom qilayotgan ishtiroki darajasida aktivlarni tan olishni davom qilganida aktivlarning o'tkazishdan oldingi jami balans qiymatini, aktivlarning tadbirkorlik subekti tomonidan tan olinishi davom qilayotgan balans qiymatini hamda ular bilan bog'liq majburiyatlarning balans qiymatini.

Tadbirkorlik subekti moliyaviy aktivlarni butunligicha hisobdan chiqarganida, lekin ularda davom qiladigan ishtirok darajasini saqlab qolganida, tadbirkorlik subekti davom qilayotgan ishtirokning har bir turi bo'yicha kamida quyidagilarni har hisobot sanasida ochib berishi kerak:

(a) tadbirkorlik subektining moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotida tan olingan va uning hisobdan chiqarilgan moliyaviy aktivlarda davom qilayotgan ishtirok darajasini aks ettiradigan aktivlar va majburiyatlarning balans qiymatlarini, hamda ushbu aktivlar va majburiyatlarning balans qiymatlari tan olingan (hisobotning) satr moddalarini.

(b) tadbirkorlik subektining hisobdan chiqarilgan moliyaviy aktivlarda davom qilayotgan ishtirokini aks ettiradigan aktivlar va majburiyatlarning haqqoniy qiymatini.

(v) tadbirkorlik subektining hisobdan chiqarilgan moliyaviy aktivlarda davom qilayotgan ishtirokidan olinadigan maksimal zararni yeng aniq qo'rsatadigan summani, va ushbu maksimal zarar summasi qanday qilib aniqlanganligi ko'rsatadigan ma'lumotlarni.

(g) o'tkazilgan va hisobdan chiqarilgan moliyaviy aktivlarni qayta sotib olish uchun talab qilinishi mumkin bo'lgan yoki talab etiladigan diskontlanmagan pul chiqimlarini (masalan, opsiya shartnomasida strayk- narxni) yoki o'tkazilgan aktivlar bo'yicha o'tkazilayotgan tomonga to'lanishi lozim bo'lga boshqa summalarini. Agar pul chiqimi o'zgaruvchan ko'rsatkich bo'lsa, ochib beriladigan summa har hisobot sanasida mavjud bo'lgan shart-sharoitlarga asoslanishi kerak.

(d) o'tkazilgan va hisobdan chiqarilgan moliyaviy aktivlarni qayta sotib olish uchun talab qilinishi mumkin bo'lgan yoki talab etiladigan diskontlanmagan pul chiqimlari yoki o'tkazilgan aktivlar bo'yicha o'tkazilayotgan tomonga to'lanishi lozim bo'lgan boshqa summalar bo'yicha so'ndirish muddatlarining tahlili, bunda tadbirkorlik subektining bu aktivlarda davom qilayotgan ishtirok darajasi bo'yicha qolgan so'ndirish muddatini alohida ko'rsatgan holda.

(ye) (a)–(d) bandlarda talab etilgan miqdoriy ma'lumotlarni tushuntiradigan va asoslaydigan sifatiy ma'lumotlar.

Tadbirkorlik subekti muayyan hisobdan chiqarilgan moliyaviy aktivda birdan ortiq davom qilayotgan ishtirok darajasining turiga ega bo'lganida, u aktiv bo'yicha talab etilgan ma'lumotlarni umumlashtirishi va ularni davom qilayotgan ishtirok darajasining bir turi bo'yicha aks ettirishi mumkin.

Bundan tashqari, tadbirkorlik subekti davom qilayotgan ishtirok darajasining har bir turi bo'yicha quyidagilarni ochib berishi kerak:

(a) aktivlar o'tkazilishi sanasida tan olingan foyda yoki zararni.

(b) hisobdan chiqarilgan moliyaviy aktivlarda tadbirkorlik subektining davom qilayotgan ishtirokidan hisobot davrida va jamg'arilgan holda tan olingan daromadlar va xarajatlarni (masalan, derivativ instrumentlar haqqoniy qiymatining o'zgarishlari).

(v) agar (hisobdan chiqarish shartlariga javob beradigan) aktivlarni o'tkazish operatsiyalardan hisobot davridagi jami tushimlarning summasi hisobot davri davomida bir tekis taqsimlangan bo'lsa (masalan, o'tkazish bo'yicha operatsiyaning jami summasining katta qismi hisobot davrining yopilishi kunlariga to'g'ri kelsa), quyidagilarni ochib berishi kerak:

- ushbu hisobot davri davomida o'tkazish bo'yicha yeng katta operatsiyaning sodir bo'lishi paytini (masalan, hisobot davri oxiridan beshkun avval),

- hisobot davrining o'sha qismida o'tkazish bo'yicha operatsiyadan tan olingan summani (masalan, tegishli foyda yoki zararlarni), va

- hisobot davrining o'sha qismida o'tkazish bo'yicha operatsiyadan jami tushimlar summasini.

Tadbirkorlik subekti ushbu ma'lumotlarni umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobot taqdim qiladigan har bir davr uchun ta'minlashi kerak.

Tayanch so'zlar

Moliyaviy instrument - bu bir tashkilotning moliyaviy aktivini va boshqa tashkilotning moliyaviy majburiyati yoki ulushli instrumentini ko'payishiga olib keladigan shartnomadir.

Moliyaviy aktiv – shunday aktivki, bunda u:

- (a) pul mablag'idir;

- (b) boshqa tashkilotning ulushli instrumentidir; Moliyaviy majburiyat – shunday majburiyatki, bunda u: (a) quyidagilar bo'yicha shartnomaviy majburiyatdir:

- boshqa tashkilotga pul mablag'i yoki boshqa moliyaviy aktivni yetkazib berish; yoki

- tashkilot uchun potensial noqulay bo'lgan shartlarda boshqa tashkilot bilan moliyaviy aktivlarni yoki moliyaviy majburiyatlarni ayirboshlash; yoki

- (b) tashkilotning o'z ulushli instrumentlari bilan hisob-kitob qiladigan yoki qilinishi mumkin bo'lgan shartnoma va u:

- shunday noderivativdirki, bunda u bo'yicha tashkilotga o'z ulushli instrumentlarining o'zgaruvchan miqdorini qabul qilish majburiyati yuklatiladi yoki yuklatilishi mumkin; yoki

- derivativdir, qaysiki tashkilotning o'z ulushli instrumentlarining qat'iy belgilangan miqdoriga qat'iy belgilangan pul mablag'lari summasini yoki boshqa moliyaviy aktivni almashishdan tashqari boshqa usulda hisob-kitob qilinadi yoki qilinishi mumkin.

Ulushli instrument - bu tashkilotning barcha majburiyatlari chegirilgandan so'ng uning aktividagi qoldiq ulushni tasdiqlovchi har qanday shartnomadir.

Haqqoniy qiymat - bu baholash sanasida bozor ishtirokchilari o'rtasidagi odatdagi operatsiyada aktivni sotishda olinishi mumkin bo'lgan yoki majburiyatni o'tkazishda to'lanishi mumkin bo'lgan narxdir (MHXS 13 "Haqqoniy qiymatni baholash" ga qarang).

Qayta sotiladigan (qayta sotish huquqini beradigan) instrument - bumoliyaviy instrument egasiga uni emitentga pul mablag'iga yoki boshqa moliyaviy aktivga qayta sotish huquqini beradigan, yoki noaniq kelgusi hodisa sodir bo'lganda yoki instrument egasining vafoti yoki nafaqaga chiqishi bilan emitentga avtomatik tarzda qayta sotiladigan moliyaviy instrumentdir.

Derivativ instrument – bu moliyaviy aktiv:

- (a) qiymati foiz stavkasining, qimmatli qog'ozlar kursi, tovarlar narxi, valyuta kursi, narx indeksi yoki kredit reytingining stavkasi o'zgarishi natijasida o'zgaradigan;

- (b) xarid qilish uchun hech qanday boshlang'ich investitsiya yoki boshqa shartnomalarga nisbatan salmoqli bo'lmagan boshlang'ich investitsiyalarni talab etadigan va uning kursi moliya konyunkturasining o'zgarishiga bog'liq bo'lgan instrumentlar;

- (v) ularni to'lash kelgusida amalga oshiriladigan

8- MAVZU. KONSOLIDATSIYALASH ASOSLARINI HISOBGAOLUVCHI STANDARTLARINING TAVSIFI

8.1. BHXS (IAS) 28 "Qaram tashkilotlardagi va qo'shmakorxonalardagi investitsiyalar"

Mazkur Standartning maqsadi qaram tashkilotlardagi investitsiyalarga nisbatan buxgalteriya

hisobini belgilash hamda qaram tashkilotlar va qo'shma korxonalardagi investitsiyalarni hisobga olishda ulush bo'yicha hisobga olish usuli qo'llanilishiga nisbatan talablarni belgilashdan iboratdir.

Agarda tashkilot, bevosita yoki bilvosita (masalan sho'ba tashkilotlari orqali), investitsiya obektida 20 foiz yoki undan ko'proq ovoz berish huquqiga ega bo'lsa, bunday tashkilot jiddiy ta'sirga ega deb hisoblanadi, agarda bunday ta'sir mavjud emasligi yaqqol namoyon bo'lmasa. Aksincha, agarda tashkilot, bevosita yoki bilvosita (masalan sho'ba tashkilotlari orqali), investitsiya obektida 20 foizdan kamroq ovoz berish huquqiga ega bo'lsa, bunday tashkilot jiddiy ta'sirga ega emas deb hisoblanadi, agarda bunday ta'sir yaqqol namoyon bo'lmasa. Boshqa investor investitsiya obektida sezilarli yoki ko'pchilik egalik huquqiga ega bo'lishi tashkilotning jiddiy ta'sirga ega bo'lishiga tusqinliq qilishini anglatmaydi.

Tashkilot tomonidan jiddiy ta'sirning mavjudligi odatda quyidagi holatning birida yoki bir nechasida namoyon bo'ladi:

(a) investitsiya obektining direktorlar kengashida yoki sho'nga o'xshash boshqaruv organida vakilga ega bo'lish;

(b) siyosatni ishlab chiqish jarayonida ishtirok etish, jumladan dividendlar yoki boshqa taqsimotlar bo'yicha muhokamalarda ishtirok etish;

(v) tashkilot bilan uning investitsiya obekti o'rtasidagi ahamiyatli operatsiyalar;

(g) rahbariyat xodimlarining o'zaro almashinuvi; yoki (d) muhim texnik ma'lumotlarni ta'minlash.

Tashkilot aksiya varrantlarini, aksiya "koll" opsiyonlarini, oddiy aksiyalarga konvertatsiya qilinadigan qarz yoki ulushli instrumentlar, yoki, agarda qo'llanilganda yoki konvertatsiya qilinganda, tashkilotga boshqatashkilotning moliyaviy va operatsion siyosatlari bo'yicha qo'shimcha ovoz berish huquqini beradigan yoki boshqa tomonning ovoz berish huquqini kamaytiradigan potensialga ega boshqa sho'nga o'xshash instrumentlarga (ya'ni potensial ovoz berish huquqlariga) egalik qilishi mumkin. Joriy davrda qo'llanilishi yoki konvertatsiyalanishi mumkin bo'lgan potensial ovoz berish huquqlarining, jumladan boshqa tashkilotlar tomonidan egalik qilinadigan potensial ovoz berish huquqlarining mavjudligi va ta'siri tashkilot jiddiy ta'sirga ega bo'lishi yoki bo'lmasligini baholashda inobatga olinadi. Potensial ovoz berish huquqlari joriy davrda qo'llanilmaydi yoki konvertatsiya qilinmaydi deb hisoblanadi, qachonki ular, masalan, kelgusi sanagacha yoki kelgusi hodisagacha qo'llanilmasa yoki konvertatsiya qilinmasa.

Potensial ovoz berish huquqlari jiddiy ta'sirga olib kelishini baholashda, tashkilot potensial huquqlarga ta'sir etadigan barcha

ma'lumotlarni va holatlarni (jumladan, potensial ovoz berish huquqlarini qo'llash shartlari hamda alohida yoki birgalikda inobatga olinishidan qat'iy nazar, har qanday boshqa shartnomaviy kelishuvlarni) tahlil qiladi, bundan ushbu potensial huquqlarni qo'llash yoki konvertatsiya qilish bo'yicha rahbariyatning hohishi va moliyaviy imkoniyatlar istisno.

Qachonki tashkilot investitsiya obektining moliyaviy va operatsion siyosatining qarorlarida ishtirok etish huquqini yo'qotsa, u ushbu investitsion obekt ustidan jiddiy ta'sirni yo'qotadi. Jiddiy ta'sirning yo'qotilishi mutlaq yoki nisbiy egalik huquqining darajasidagi o'zgarish bilan yoki ushbu o'zgarishsiz sodir bo'lishi mumkin. Bunday holat, masalan, qaram tashkilot hukumat, sud, ma'muriyat yoki tartibga soluvchi organ nazorati ostida bo'lganida sodir bo'lishi mumkin. Bunday holat shartnomaviy kelishuv natijasida ham sodir bo'lishi mumkin.

Ulush bo'yicha hisobga olish usulida, dastlabki tan olinishda qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi investitsiya tannarxda tan olinadi, va uning balans qiymati xarid sanasidan so'ng investitsiya obektining foyda yoki zararidagi investorning ulushini tan olish paytida ko'payadi yoki kamayadi. Investitsiya obektining foyda yoki zararidagi investorning ulushi investorning foyda yoki zarari tarkibida tan olinadi. Investitsiya obekti tomonidan taqsimlangan summalarni olish natijasida investitsiyaning balans qiymati kamayadi. Investitsiya obektining boshqa umumlashgan daromadidagi o'zgarishlardan yuzaga keladigan investitsiya obektidagi investorning ulushidagi o'zgarishlar natijasida ham investitsiyaning balans qiymatini to'g'rilash zarur bo'lishi mumkin. Bunday o'zgarishlar asosiy vositalarni qayta baholashdan va bir valyutadan boshqa valyutaga o'tkazishdagi valyuta kursi farqlaridan yuzaga keladigan o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Ushbu o'zgarishlardagi

investorning ulushi investorning boshqa umumlashgan daromadida tan olinadi (BHXS 1 “Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish” ga qarang).

Investitsiya obekti tomonidan taqsimlangan summalarini olish natijasida tan olinadigan daromad qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi investitsiyadan investor tomonidan ishlab topilgan daromadningmaqbul o'lchovini anglatmasligi mumkin, chunki olingan summalar qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning faoliyati natijalarini yetarlicha aks ettirmasligi mumkin. Investor investitsiya obekti ustidan birgalikdagi nazoratga, yoki jiddiy ta'sirga, ega bo'lganligi tufayli, investor qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning faoliyati natijasida ulushga, va buning natijasida, o'z investitsiyasi bo'yicha foydalilikka egadir. Investor ushbu ulushni shunday hisobga oladiki, bunda ushbu investitsiya obektining foydayoki zararidagi investorning ulushini moliyaviy hisobotlarda aks ettirish natijasida investorning moliyaviy hisobotlari ko'lamini kengayadi. Natijada, ulush bo'yicha hisobga olish usuli investorning sof aktivlari va foyda yoki zarari to'g'risida ko'proq ma'lumotlarni o'z ichiga olgan hisobotni ta'minlaydi. Ba'zi holatlarda, tashkilot uning egalik ulushi bilan bog'liq daromadlarga unga ayni paytda huquq beradigan operatsiya natijasida, aslida, mavjud bo'lgan egalik ulushiga ega bo'ladi. Bunday holatlarda, investitsiya obekti tomonidan taqsimlanadigan summalarining tashkilotga tegishli ulushi ushbu potensial ovoz berish huquqlarining amalga oshirilishi hamda ayni paytda daromadlarni olishga huquq beradigan boshqa derivativ instrumentlardan amalda foydalanishni hisobga olgan holda aniqlanadi.

MHXS 9 “Moliyaviy instrumentlar” ulush bo'yicha hisobga olish usuli bo'yicha hisobga olingan qaram tashkilotlardagi va qo'shma korxonalaridagi ulushlarga nisbatan qo'llanilmaydi. Qachonki potensial ovoz berish huquqlarini qamrab oladigan instrumentlar mazmunan qaram tashkilotdagi va qo'shma korxonadagi egalik ulushi bilan bog'liq daromadlarga nisbatan huquqni ta'minlasa, instrumentlar MHXS 9 ning qo'llash doirasida bo'lmaydi. Boshqa barcha holatlarda, qaram tashkilotdagi va qo'shma korxonadagi potensial ovoz berish huquqlarini qamrab oladigan instrumentlar MHXS 9 ga muvofiq hisobga olinadi.

Qaram tashkilotdagi va qo'shma korxonadagi investitsiya, yoki investitsiyaning qismi, MHXS 5 “Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar va tugatilgan faoliyatlar” ga muvofiq sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflanmaguncha, investitsiya, yoki sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflanmagan investitsiyadagi har qanday qoldiq ulush, uzoq muddatli aktiv sifatida tasniflanishi lozim.

Investsiya obekti ustidan birgalikdagi nazoratga, yoki jiddiy ta'sirga, ega tashkilot ulush bo'yicha hisobga olish usuli bo'yicha o'zining qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi investitsiyasini hisobga olishi lozim.

Tashkilot o'zining qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi investitsiyasiga nisbatan ulush bo'yicha hisobga olish usulini qo'llashi talab etilmaydi, agarda tashkilot MHXS 10dagi istisno doirasida jamlangan moliyaviy hisobotlarni tayyorlashdan ozod etiladigan bosh tashkilot bo'lsa yoki agarda quyidagilarning barchasi qo'llanilsa:

(a) Tashkilot to'liq egalik qilinadigan sho'ba tashkilotidir, yoki boshqa tashkilotning qisman egalik qilinadigan sho'ba tashkilotidir va uning boshqa mulk egalari, jumladan boshqa hollarda ovoz berish huquqiga ega bo'lmagan mulk egalari, tashkilotning ulush bo'yicha hisobga olish usulini qo'llashi to'g'risida xabardor qilingan va bunga qarshilik qilmaydigan bo'lsa.

(b) Tashkilotning qarz yoki ulushli instrumentlari ochiq bozorda (ichki yoki tashqi fond birjasi yoki birjadan tashqari bozor, jumladan mahalliy va hududiy bozorlarda) savdo qilinmasa.

(v) Tashkilot ochiq bozorda instrumentlarning har qanday turkumini yemissiya qilish maqsadida qimmatli qog'ozlar qumitasiga yoki boshqa tartibga soluvchi tashkilotga o'zining moliyaviy hisobotlarini taqdim yetmagan bo'lsahamda taqdim etish jarayonida bo'lmasa.

(g) Tashkilotning yakuniy yoki har qanday oraliq bosh tashkilot MHXS larga mos keladigan jamlangan moliyaviy hisobotlarni aholi foydalanishi uchun chop yetsa.

Qachonki qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi investitsiya bevosita, yoki bilvosita, venchur kapital tashkiloti bo'lgan tashkilot, yoki o'zaro

fond, birlik trast fondi va sho'nga o'xshash tashkilotlari, jumladan investitsiyaga-bog'langan

sug'urta fondlari, orqali egalik qilinsa, tashkilot ushbu qaram tashkilotlardagi yoki qo'shma korxonadagi investitsiyalarni MHXS 9 ga muvofiq haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar foyda yoki zararda hisobga olinadigan investitsiya sifatida aks ettirishni tanlashi mumkin.

Qachonki tashkilot qaram tashkilotda investitsiyaga ega bo'lib, uning ma'lum qismi bilvosita venchur kapital tashkiloti, yoki o'zaro fond, birlik trast fondi va sho'nga o'xshash tashkilotlari, jumladan investitsiyaga-bog'langan sug'urta fondlari, orqali egalik qilinsa, bunda venchur kapital tashkiloti, yoki o'zaro fond, birlik trast fondi va sho'nga o'xshash tashkilotlari, jumladan investitsiyaga-bog'langan sug'urta fondlari, investitsiyaning ushbu qismi ustidan jiddiy ta'sirga ega bo'lishidan qat'iy nazar, tashkilot qaram tashkilotdagi investitsiyaning ushbu qismini MHXS 9 ga muvofiq haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar foyda yoki zararda hisobga olinadigan investitsiya sifatida aks ettirishni tanlashi mumkin. Agarda tashkilot ushbu tanlovni amalga oshirsa, tashkilot venchur kapital tashkiloti, yoki o'zaro fond, birlik trast fondi va sho'nga o'xshash tashkilotlari, jumladan investitsiyaga-bog'langan sug'urta fondlari, orqali egalik qilinmaydigan qaram tashkilotdagi o'z investitsiyasining har qanday qoldiq qismiga nisbatan ulush bo'yicha hisobga olish usulini qo'llashi lozim.

Tashkilot sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanish mezonini qanoatlantiradigan qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi investitsiyaga, yoki investitsiyaning qismiga, nisbatan MHXS 5 ni qo'llashi lozim. Sotish uchuna mo'ljallangan sifatida tasniflanmagan qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi investitsiyaning har qanday qoldiq qismi sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan qismning chiqib ketishi sodir bo'lgunga qadar ulush bo'yicha hisobga olish usulida hisobga olinishi lozim. Chiqib ketish sodir bo'lgandan so'ng, tashkilot qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi har qanday qoldiq ulushni MHXS 9 ga muvofiq hisobga olishi lozim, bunda qoldiq ulush tashkilot ulush bo'yicha hisobga olish usulidan foydalanadigan holatdagi qaram tashkilot yoki qo'shma korxona bo'lishda davom yetmaguncha.

Qachonki oldin sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi investitsiyaga, yoki investitsiyaning qismi, bundan buyon bunday tasniflanish mezonini qanoatlantirmasa, u sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflangan sanadan boshlab retrospektiv tarzda ulush bo'yicha hisobga olish usuli yordamida hisobga olinishi lozim. Sotish uchun mo'ljallangan sifatida tasniflanishdan keyingi davrlardagi moliyaviy hisobotlar o'z navbatida o'zgartirilishi lozim.

Tashkilot ulush bo'yicha hisobga olish usulidan foydalanishni shunday sanadan boshlab to'xtatishi lozimki, bunda uning investitsiyasi qaram tashkilot yoki qo'shma korxonaga investitsiya bo'lib boshqa hisoblanmaydi:

(a) Agar investitsiya sho'ba tashkilotga investitsiya bo'lib o'zgaradigan bo'lsa, tashkilot o'z investitsiyasini MHXS 3 "Biznes birlashuvlari" va MHXS 10 ga muvofiq hisobga olishi lozim.

(b) Agarda sobiq qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi qoldiq ulush moliyaviy aktiv bo'lsa, tashkilot qoldiq ulushni haqqoniy qiymatda baholashi lozim. Qoldiq ulushning haqqoniy qiymati, xuddi MHXS 9 ga muvofiq moliyaviy aktivdek, dastlabki tan olinishda uning haqqoniy qiymati sifatida hisoblanishi lozim. Tashkilot foyda yoki zararda quyidagilar o'rtasidagi har qanday farqni tan olishi lozim:

- har qanday qoldiq ulushning haqqoniy qiymati va qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi ulush qismining chiqib ketishi bo'yicha har qanday tushumlar bilan

- ulush bo'yicha hisobga olish usuli to'xtatilgan sanadagi investitsiyaning balans qiymati.

(v) Qachonki tashkilot ulush bo'yicha hisobga olish usulidan foydalanishni to'xtatsa, tashkilot ushbu investitsiyaga nisbatan oldin boshqa umumlashgan daromadda tan olingan barcha miqdorlarni shunday bir xil asosda hisobga olishi lozimki, xuddi investitsiya obekti tegishli aktivlarni yoki majburiyatlarni bevosita hisobdan chiqarganda talab etilgan kabi asosda.

Shu tufayli, agarda investitsiya obekti tomonidan oldin boshqa umumlashgan daromadda tan olingan foyda yoki zarar tegishli aktivlar yoki majburiyatlari hisobdan chiqarilganida foyda yoki zarar tarkibida qayta tasniflanadigan bo'lsa, tashkilot oldin kapitalda aks ettirilgan foyda yoki zararni ulush bo'yicha hisobga olish usuli to'xtatilganida foyda yoki zarar tarkibiga o'tkazadi (qayta tasniflash

bo'yicha tuzatish sifatida). Masalan, agarda qaram tashkilot yoki qo'shma korxona xorijdagi bo'linmaga tegishli yig'ilgan kurs farqlariga ega bo'lsa va tashkilot ulush bo'yicha hisobga olish usulidan foydalanishni to'xtatsa, tashkilot xorijdagi bo'linmaga nisbatan oldin boshqa umumlashgan daromadda tan olingan foyda yoki zararni foyda yoki zararga o'tkazishi (qayta tasniflashi) lozim.

Agarda qaram tashkilotdagi investitsiya qo'shma korxonadagi investitsiyaga o'zgarsa yoki qo'shma korxonadagi investitsiya tashkilotdagi investitsiyaga o'zgarsa, tashkilot ulush bo'yicha hisobga olish usulini qo'llashni davom ettiradi va qoldiq ulushni qayta baholamaydi.

Agarda tashkilotning qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi egalik ulushi kamaysa, ammo tashkilot ulush bo'yicha hisobga olish usulini qo'llashni davom ettirsa, tashkilot egalik ulushidagi ushbu kamayishga nisbatan oldin boshqa umumlashgan daromadda tan olingan foyda yoki zararining qismini foyda yoki zararga o'tkazishi (qayta tasniflashi) lozim, xuddiki ushbu foyda yoki zarar tegishli aktivlar yoki majburiyatlarning chiqib ketishida foyda yoki zararga o'tkazilishi (qayta tasniflanishi) talab etilganidek.

Ulush bo'yicha hisobga olish usulini qo'llash uchun o'rinli bo'lgan amallarning ko'pchiligi BHXS 10 da izohlangan jamlash amallariga o'xshashdir. Bundan tashqari, sho'ba tashkilotini sotib olishni hisobga olishda qo'llaniladigan amallarni belgilaydigan tushunchalar qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi investitsiyani sotib olishni hisobga olishda ham qabul qilinadi.

Guruhning qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi ulushi bosh tashkilot va uning sho'ba tashkilotlari tomonidan ushbu qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi egalik huquqlarining jamlanmasidir. Guruhning boshqa qaram tashkilotlardagi yoki qo'shma korxonalardagi egalik huquqlari ushbu maqsadda inobatga olinmaydi. Qachonki qaram tashkilot yoki qo'shma korxona sho'ba tashkilotlarga, qaram tashkilotlarga yoki qo'shma korxonalarga ega bo'lsa, ulush bo'yicha hisobga olish usulini qo'llashda hisobga olinadigan foyda yoki zarar, boshqa umumlashgan daromad va sof aktivlar bo'lib moliyaviy hisobotlarda bir xil hisob siyosatlari aks ettirilishi uchun zarur bo'lgan har qanday tuzatishlar kiritilishidan keyin qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning moliyaviy hisobotlarida tan olingan foyda yoki zarar, boshqa umumlashgan daromad va sof aktivlari hisoblanadi (jumladan qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning uning qaram tashkilotlar yoki qo'shmakorxonalari foyda yoki zararidagi, boshqa umumlashgan daromadidagi va sof aktivlaridagi ulushi).

Tashkilot (jumladan uning jamlangan sho'ba tashkilotlari) bilan uning qaram tashkiloti yoki qo'shma korxonasi o'rtasidagi "Pastdan yuqoriga qaratilgan" va "Yuqoridan pastga qaratilgan" operatsiyalardan yuzaga keladigan foyda yoki zararlar tashkilotning moliyaviy hisobotlarida faqatgina o'zaro bog'liq bo'lmagan investorlarning qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi ulushlari darajasida tan olinadi. "Pastdan yuqoriga qaratilgan" operatsiyalar, masalan, qaram tashkilotdan yoki qo'shma korxonadan investorga aktivlarning sotilishidir. "Yuqoridan pastga qaratilgan" operatsiyalar, masalan, investordan uning qaram tashkilotga yoki qo'shma korxonasiga aktivlarning sotilishi yoki taqdim etilishidir. Ushbu operatsiyalardan yuzaga keladigan investorning qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning foyda yoki zararlaridagi ulushi chiqarib tashlanadi.

Qachonki yuqoridan pastga qaratilgan operatsiyalar sotiladigan yoki taqdim etiladigan aktivlarning sof sotish qiymatida kamayishni, yoki ushbu aktivlarning qadrsizlanishi natijasida olinadigan zararni, aks ettirsa, ushbu zararlar investor tomonidan to'liq tan olinishi lozim. Qachonki pastdan yuqoriga qaratilgan operatsiyalar sotib olinadigan aktivlarning sof sotish qiymatida kamayishni, yoki ushbu aktivlarning qadrsizlanishi natijasida olinadigan zararni, aks ettirsa, investor ushbu zararlaridagi o'z ulushini tan olishi lozim.

Nomonetar aktivning qaram tashkilotga yoki qo'shma korxonaga qaram tashkilot yoki qo'shma korxona kapitalidagi ulush evaziga berilishi BHXS 16 "Asosiy vositalar" da izohlangandek ushbu nomonetar aktivning kapitalga qo'yilma sifatida berilishi tijorat maqsadlarida amalga oshirilmagan holatdan tashqari. Agarda ushbu qo'yilma tijorat maqsadida amalga oshirilmagan bo'lsa, foyda yoki zarar o'zlashtirilmagan deb hisoblanadi. Bunday o'zlashtirilmagan foyda va zararlar ulush bo'yicha hisobga olish usuli yordamida hisobga olingan investitsiyadan chegirib tashlanishi lozim va tashkilotning moliyaviy holat to'g'risidagi jamlangan hisobotida yoki tashkilotning investitsiyalari ulush bo'yicha hisobga olish usuli yordamida hisobga olingan moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotida

muddati kechiktirilgan foyda yoki zararlar sifatida taqdim etilmasligi lozim.

Agar tashkilot qaram tashkilot yoki qo'shma korxona kapitalidagi ulushga ega bo'lishga qo'shimcha tarzda, monetar yoki nomonetar aktivlarni ham olsa, tashkilot olingan monetar yoki nomonetar aktivlarga tegishli bo'lgan nomonetar qo'yilma bo'yicha foyda yoki zararining qismini o'zining foyda yoki zararida to'liq tan oladi.

Investitsiya qaram tashkilot yoki qo'shma korxonani tashkil etadigan sanadan boshlab ulush bo'yicha hisobga olish usuli asosida hisobga olinadi. Investitsiya sotib olinganida, investitsiyaning tannarxi bilan investitsiya obektining aniqlanadigan aktivlari va majburiyatlarining sof haqqoniy qiymatlaridagi tashkilotning ulushi o'rtasidagi har qanday farq quyidagicha hisobga olinadi:

(a) Qaram tashkilotga yoki qo'shma korxonaga tegishli gudvill investitsiyaning balans qiymatiga kiritiladi. Ushbu gudvillni amortizatsiya qilishga ruxsat etilmaydi.

(b) investitsiya obektining aniqlanadigan aktivlari va majburiyatlarining sof haqqoniy qiymatidagi tashkilot ulushining investitsiya tannarxidan har qanday ortiq qismi investitsiya sotib olingan davrda qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning foyda yoki zararidagi tashkilotning ulushini aniqlashda daromad sifatida hisobga olinadi.

Qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning foyda yoki zararidagi tashkilotning ulushiga xarid sanasidan so'nggi tegishli tuzatishlar, masalan, xarid sanasidagi yeskirish hisoblanadigan aktivlarning haqqoniy qiymatlariga asoslangan ularning yeskirishini hisobga olish maqsadida amalga oshiriladi. Xuddi shuningdek, qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning foyda yoki zararidagi tashkilotning ulushiga xarid sanasidan so'nggi tegishli tuzatishlar gudvill yoki asosiy vositalar kabilar uchun qadrsizlanishdan olingan zararlarni hisobga olish maqsadida amalga oshiriladi.

Qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning yeng yaqin oradagi oldingi davr uchun moliyaviy hisobotlari tashkilot tomonidan ulush bo'yicha hisobga olish usulini qo'llashda foydalaniladi. Qachonki tashkilotning hisobot davrining oxiri qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning hisobot davri oxiridan farq qilsa, qaram tashkilot yoki qo'shma korxona tashkilotning foydalanishi uchun tashkilotning moliyaviy hisobotlarining sanasi bilan bir xil bo'lgan sana holatiga o'z moliyaviy hisobotlarini tayyorlaydi, bunda uni tayyorlash amaliy imkonsiz bo'lmaguncha.

Qachonki ulush bo'yicha hisobga olish usulini qo'llashda foydalanilgan qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning moliyaviy hisobotlari tashkilotning moliyaviy hisobotlari sanasidan farq qiladigan sanada tayyorlangan bo'lsa, tuzatishlar ushbu sana bilan tashkilotning moliyaviy hisobotlari sanasi orasida sodir bo'ladigan muhim operatsiyalar yoki hodisalar ta'sirlariga nisbatan amalga oshirilishi lozim. Har qanday holatda, qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning hisobot davri oxiri bilan tashkilotning hisobot davrining oxiri o'rtasidagi farq uch oydan ortiq bo'lmisligi lozim. Hisobot davrlarining uzunligi va hisobot davrlari oxirlari o'rtasidagi har qanday farq davrdan davrga bir xil bo'lishi lozim.

Tashkilotning moliyaviy hisobotlari bir xil bo'lgan operatsiyalar va hodisalar uchun yagona hisob siyosatlarini asosida tayyorlanishi lozim.

Agarda qaram tashkilot yoki qo'shma korxona bir xil operatsiyalar va hodisalar uchun tashkilotning hisob siyosatlaridan farq qiladigan siyosatlardan foydalansa, tuzatishlar qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning hisob siyosatlarini tashkilotning siyosatlariga mos kelishini ta'minlash uchun amalga oshiriladi, qachonki qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning moliyaviy hisobotlari tashkilot tomonidan ulush bo'yicha hisobga olish usulini qo'llashda foydalanilsa.

Agarda qaram tashkilot yoki qo'shma korxona tashkilotdan tashqari boshqa tomonlar tomonidan egalik qilinadigan amaldagi kumulyativ imtiyozli aksiyalarga ega bo'lsa va ular kapital sifatida tasniflangan bo'lsa, tashkilot foyda yoki zarardagi o'zining ulushini bunday aksiyalar bo'yicha dividendlarga nisbatan to'g'rilagandan so'ng hisoblaydi, bunda dividendlar ye'lon qilingan yoki qilinmaganligidan qat'iy nazar.

Agarda qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning zararlaridagi tashkilotning ulushi uning qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi ulushiga teng yoki ortiq bo'lsa, tashkilot keyingi zararlaridagi o'z ulushini tan olishni to'xtatadi. Qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi ulush, ulush bo'yicha hisobga olish usuli asosida aniqlangan qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi investitsiyaning balans qiymati bo'lib, unga qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi

tashkilotning sof investitsiyasining qismini, mohiyatan, tashkil etadigan har qanday uzoq muddatli ulushlar qo'shiladi. Masalan, yaqin kelajakda hisob-kitob qilinishi rejalashtirilmagan yoki sodir bo'lish ehtimoli mavjud bo'lmagan modda, mohiyatan, ushbu qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi tashkilotning investitsiyasining ko'payishiga olib keladi. Bunday moddalar imtiyozli aksiyalarni va uzoq muddatli debitorlik qarzlari yoki kreditlarni o'z ichiga olishi mumkin, ammo savdo bo'yicha debitorlik qarzlari, savdo bo'yicha kreditorlik qarzlari yoki kafolatlangan kreditlar kabi tegishli garov mavjud bo'lgan har qanday uzoq muddatli debitorlik qarzlari o'z ichiga olmaydi. Oddiy aksiyalardagi tashkilotning investitsiyasidan ortiq miqdorda ulush bo'yicha hisobga olish usuli orqali tan olingan zararlar qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi tashkilotulushining boshqa tarkibiy qismlariga ularning muddatiga teskari (ya'ni likvidatsiyada afzalligi) tarzda qo'llaniladi.

Tashkilotning investitsiya obektidagi ulushi nolgacha kamaytirilganidan so'ng, faqatgina tashkilot yuridik yoki konstruktiv majburiyatlarga ega bo'lgan yoki qaram tashkilot yoki qo'shma korxona nomidan to'lovlarni amalga oshirgan darajada qo'shimcha zararlar qoplanadi, va majburiyat tan olinadi. Agarda qaram tashkilot yoki qo'shma korxona keyinchalik foydalarni hisobotda aks ettirsa, tashkilot faqatgina foydalardagi o'zining ulushi tan olinmagan zararlardagi ulushiga teng bo'lgandan so'ng ushbu foydalardagi o'z ulushini tan olishni boshlaydi.

Ulush bo'yicha hisobga olish usulini qo'llashdan, jumladan qaram tashkilotning yoki qo'shma korxonaning zararlarini tashkilot qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi o'zining sof investitsiyasining qo'shimcha qadrsizlanishi bo'yicha zararni tan olishi kerak yoki kerak emasligini aniqlash uchun BHXS 39 "Moliyaviy instrumentlar: tan olish va baholash" ni qo'llaydi.

Tashkilot sof investitsiyaning ma'lum qismini va qadrsizlanish bo'yicha zarar miqdorini tashkil yetmaydigan qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi o'zining sof investitsiyasiga nisbatan har qanday qo'shimcha qadrsizlanish zararini tan olishi zarurligini aniqlash uchun BHXS 39 ni qo'llaydi.

Qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi investitsiyaning balans qiymatining qismini tashkil etadigan gudvill alohida tan olinmasligi tufayli, u BHXS 36 "Aktivlarning qadrsizlanishi" dagi qadrsizlanishga tekshirish talablarini qo'llash maqsadida uning qadrsizlanganligi tekshirilmaydi. Aksincha, investitsiyaning butun balans qiymati BHXS 36 ga muvofiq yagona aktiv sifatida uning qoplanadigan summasini (foydalanishdagi qiymat bilan sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymat o'rtasidagi ko'prog'i) uning balans qiymatiga taqqoslash yo'li bilan investitsiyaning qadrsizlanganligi tekshiriladi, agar BHXS 39 ning talablari qo'llanilishi natijasida investitsiya qadrsizlangan bo'lishi mumkinligi aniqlansa. Ushbu holatlarda tan olingan qadrsizlanish bo'yicha zarar qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi investitsiyaning balans qiymatining ma'lum qismini tashkil etadigan har qanday aktiv, jumladan gudvil, hisobidan qoplanmaydi. O'z navbatida, ushbu qadrsizlanish bo'yicha zararining tiklanishi BHXS 36 ga muvofiq investitsiyaning qoplanadigan summasi oshishi darajasida tan olinadi. Investitsiyaning foydalanishdagi qiymatini aniqlashda, tashkilot quyidagilarni baholaydi:

(a) qaram tashkilot yoki qo'shma korxona tomonidan hosil qilinishi kutilgan kelgusi pul oqimlarining joriy qiymatidagi o'zining ulushini, jumladan qaram tashkilot yoki qo'shma korxona faoliyatlaridan pul oqimlari va investitsiyaning yakuniy chiqib ketishidan tushumlardagi ulushini; yoki

(b) investitsiyadan va uning yakuniy chiqib ketishidan olinadigan dividendlardan yuzaga kelishi kutilgan baholangan kelgusi pul oqimlarining joriy qiymatini.

To'g'ri farazlardan foydalangan holda, ikkala usul ham bir xil natijani ta'minlaydi.

Qaram tashkilotdagi yoki qo'shma korxonadagi investitsiyaning qoplanadigan qiymati har bir qaram tashkilot yoki qo'shma korxona uchun baholanishi lozim, bunda qaram tashkilot yoki qo'shma korxona o'z faoliyatida tashkilotning boshqa aktivlari bo'yicha pul oqimlaridan sezilarli darajada mustaqil bo'lgan pul oqimlarini yuzaga keltirmaguncha.

8.2. BHXS (IFRS) 10 "Jamlangan moliyaviy hisobotlar"

Ushbu standartning maqsadi tadbirkorlik subekti bir yoki bir nechta boshqa tadbirkorlik subektlarini nazorat qilgan hollarda jamlangan moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etish

prinsiplarini belgilashdan iborat.

Ushbu standart maqsadga erishish uchun:

(a) bir yoki bir nechta boshqa tadbirkorlik subektlari (sho'ba tadbirkorlik subektlari)ni nazorat qiluvchi tadbirkorlik subekti (bosh tashkilot) jamlangan moliyaviy hisobotlar taqdim etishini talab qiladi;

(b) nazorat qilish prinsipini ta'riflaydi va nazorat qilishni jamlash uchun asos sifatida belgilaydi;

(v) investor investitsiyalar obektini nazorat qilayotgani yoki qilmayotgani va, binobarin, investitsiyalar obektini jamlashni amalga oshirishi yoki amalga oshirmasligi lozimligini aniqlash uchun nazorat qilish prinsipini qanday qo'llashni ko'rsatadi;

(g) jamlangan moliyaviy hisobotlarni tayyorlash maqsadida buxgalteriya hisobiga qo'yiladigan talablarni belgilaydi; va

(d) investitsion tadbirkorlik subekti tushunchasiga ta'rif beradi va investitsion tadbirkorlik subektining muayyan sho'ba tadbirkorlik subektlarini jamlashga nisbatan istisno holatni belgilaydi.

Investor o'zining biron-bir tadbirkorlik subekti (investitsiyalarobekti)da ishtiroki xususiyatidan qat'i nazar, u investitsiyalar obekti ustidan nazoratga ega yoki ega emasligini baholab, o'zi bosh tashkilot hisoblanishi yoki hisoblanmasligini aniqlashi lozim.

Investor, agar u investitsiyalar obektida ishtirok etishdan o'zgaruvchan daromadlar olish bilan bog'liq risklarga yo'liqqan yoki bunday daromadni olish huquqiga ega, shuningdek investitsiyalar obektiga nisbatan o'z vakolatlarini amalga oshirish orqali daromadga ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lsa, investitsiyalar obekti ustidan nazoratga ega bo'ladi.

Shunday qilib, investor faqat quyidagi hollarda investitsiyalar obekti ustidan nazoratga ega bo'ladi:

investitsiyalar obektiga nisbatan vakolatlariga ega bo'lsa;

obektda ishtirok etishdan o'zgaruvchan daromadlar olish bilan bog'liq risklarga yo'liqqan yoki bunday daromadni olish huquqiga ega bo'lsa; va

investorning daromatlari miqdoriga ta'sir ko'rsatish maqsadida investitsiyalar obektiga nisbatan o'z vakolatlarini amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lsa.

Investor, agar unda hozir ahamiyatga molik faoliyatni, ya'ni investitsiyalar obektining daromadiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan faoliyatni boshqarish imkoniyatini beradigan mavjud huquqlar bo'lsa, investitsiyalar obektiga nisbatan vakolatlariga ega bo'ladi.

Vakolatlar huquqlar natijasida yuzaga keladi. Ayrim hollarda vakolatlarni baholash qiyinchilik tug'dirmaydi, masalan, investitsiyalar obektiga nisbatan vakolatlar ulushli instrumentlar, xususan aksiyalar yaratadigan ovoz berish huquqlarining bevosita mahsuli hisoblansa va vakolatlarni baholash faqat tegishli aksiyalar paketi bilan bog'liq ovoz berish huquqlarini ko'rib chiqish yo'li bilan amalga oshirilishi mumkin. Boshqa hollarda baholash bu qiyinroq bo'ladi va bir nechta omillarni ko'rib chiqishni talab qilishi mumkin (masalan, vakolatlar bir yoki bir nechta shartnoma bo'yicha kelishuvlar mahsuli bo'lsa).

Investor, agar u investitsiyalar obektiga nisbatan vakolatlariga ega bo'lish, investitsiyalar obektida ishtirok etishdan o'zgaruvchan daromadlar olish bilan bog'liq risklarga yo'liqish yoki bunday daromadni olish huquqiga ega bo'lish bilan bir qatorda, investor investitsiyalar obektida ishtirok etishdan oladigan daromadga ta'sir ko'rsatish maqsadida o'z vakolatlaridan foydalanish imkoniyatiga ham ega bo'lsa, investitsiyalar obekti ustidan nazoratga ega bo'ladi.

Shunday qilib, qarorlar qabul qilish huquqiga ega bo'lgan investor o'zi prinsipal yoki agent hisoblanishini aniqlashi lozim.

Bosh tashkilot o'xshash operatsiyalar hamda o'xshash vaziyatlardagi boshqa hodisalar uchun yagona hisob siyosati yordamida jamlangan moliyaviy hisobotlarni tayyorlashi lozim.

Investitsiyalar obektini jamlash investor investitsiyalar obekti ustidan nazoratni qo'lga kiritgan paytdan boshlanadi va investor investitsiyalar obekti ustidan nazoratni yo'qotgan paytda tugallanadi.

Bosh tashkilot moliyaviy holat to'g'risidagi jamlangan hisobotda kapital tarkibidagi nazorat kuchiga ega bo'lmagan ulushlarni bosh tashkilot mulkdorlarining kapitalidan alohida ifodalashi lozim.

Bosh tashkilotning sho'ba tadbirkorlik obektida ishtirokchi sifatidagi ulushida yuz bergan, bosh

tashkilot sho'ba tadbirkorlik obekti ustidan nazoratni yo'qotishiga olib kemaydigan o'zgarishlar kapital bilan operatsiyalar (ya'ni mulkdorlar bilan operatsiyalar) sifatida hisobga olinadi.

Agar bosh tashkilot sho'ba tadbirkorlik subekti ustidan nazoratni yo'qotgan bo'lsa, bosh tashkilot:

(a) sobiq sho'ba tadbirkorlik subektining aktivlari va majburiyatlarini moliyaviy holat to'g'risidagi jamlangan hisobotda hisobdan chiqaradi.

(b) nazorat yo'qotilgan sanada sobiq sho'ba tadbirkorlik subektida qolgan har qanday investitsiyalarning haqqoniy qiymatda tan olishni to'xtatadi va keyinchalik bunday investitsiyalarni, shuningdek sobiq sho'ba tadbirkorlik subektidan yoki uning foydasiga to'lanishi lozim bo'lgan har qanday summalarni hisob yuritishda tegishli MHXSda belgilangan tartibda aks ettiradi. Mazkur haqqoniy qiymat moliyaviy aktivni MHSS 9 ga muvofiq dastlabki tan olishda haqqoniy qiymat yoki, zarur holda, qaram tadbirkorlik subekti yoki birgalikdagi faoliyatga investitsiyalar tannarxi sifatida baholanadi.

(v) nazoratni yo'qotish bilan bog'liq bo'lgan, sobiq nazorat paketida hisobga olinadigan foyda yoki zararni tan oladi.

8.3. BHXS (IAS) 29 “Giperinflyatsiya sharoitida moliyaviy hisobot”

29-son BHXS “Giperinflyatsiya sharoitida moliyaviy hisobot” giperinflyatsiyani boshidan kechirayotgan mamlakatlar valyutasida hisobot tuzadigan korxonalarining (konsolidatsiyalangan moliyaviy hisobotni ham o'z ichiga olgan) moliyaviy hisobotiga nisbatan qo'llaniladi.

Ushbu standart inflyatsiyaning absolyut tempini aniqlamaydi. 24-son BHXSga muvofiq moliyaviy hisobotni qayta hisoblash zaruriyatini aniqlash subektiv qarorlar toifasiga talluqli hisoblanadi. Giperinflyatsiyaning mavjudligini davlat tomonidan ko'rib chiqilayotgan iqtisodiy holat tavsiflari ko'rsatib beradi. Ulardan asosiylariga quyidagilar kiradi:

a) Aholi o'z jamg'armalarini pul shalida emas yoki nisbatan turg'un xorijiy valyutada saqlashni afzal deb biladi. Milliy valyutadagi mavjud summalar xarid qobiliyatini saqlab qolish uchun darhol investitsiyalanadi;

b) aholi pul mablag'larini mahalliy valyutada emas balki nisbatan turg'un xorijiy valyutada hisob-kitob qiladi. Baholar ushbu xorijiy valyutadako'rsatilishi mumkin;

s) kreditga sotish va sotib olish kredit muddati davomida xarid qobiliyatining yo'qotishlarini kompensatsiyalaydigan narxlarda amalga oshiriladi;

d) foiz stavkasi, ish haqi va baholar baho indeksi bilan bog'liq bo'ladi; ye) uch yil davomida inflyatsiyaning o'sishi 100%ga yaqinlashadi yoki undan oshadi.

Ko'pchilik mamlakatlarda boshlang'ich moliyaviy hisobot ayrim qayta baholanishi mumkin bo'lgan asosiy vositalar va investitsiyalardan tashqari mavjud aktivlarning umumiy baho yoki alohida baholarning o'sishini hisobga olmagan holdagi boshlang'ich (tarixiy) qiymati asosida tuzadilar. Biroq ayrim korxonalar boshlang'ich moliyaviy hisobotni mavjud aktivlarning aniq narxlarining o'zgarishini o'zida ifoda yetgan tiklangan qiymatda taqdim etadilar.

Giperinflyatsiyali iqtisodiyotga ega mamlakatlar valyutasida hisobot beradigan korxonalar moliyaviy hisoboti u boshlang'ich va tiklangan qiymatga asoslanishidan qat'iy nazar hisobot sanasida amal qiladigan o'lchov birliklarida taqdim qilinishi lozim. BXHSlariga muvofiq o'tgan davrga talluqli bo'lgan moliyaviy hisobotlarda ochiqqlanishi talab qilinadigan axborotlar hamda ancha oldingi davrlarga oid bo'lgan har qanday axborotlar hisobot sanasida amal qiladigan o'lchov birliklarida aks ettirilishi lozim.

Pul moddalari bo'yicha daromad va xarajatlar sof daromadga qo'shilishi va alohida ochiqqlanishi lozim.

Moliyaviy hisobotni qayta hisoblashda hisobotlar 1) boshlang'ich qiymatda va 2) tiklangan qiymatda tuzilganligi inobatga olinadi.

Boshlang'ich qiymat asosida tuzilgan moliyaviy hisobotda buxgalteriya balansining hisobot sanasida amal qiladigan o'lchov birliklarida ifodalanmagan summolari umumiy baho indeksi asosida qayta hisoblanadi.

Pul mablag'lari qayta hisoblanmaydi, chunki ular hisobot sanasida amal qiladigan pul o'lchovida ifodalangan.

Baholar o'zgarishi asosidagi shartnomalar bilan bog'liq aktivlar va majburiyatlar jumladan, indeks obligatsiyalari va zaymlar hisobot sanasida to'lanmay qolgan qismini aniqlash uchun shartnomaga muvofiq to'g'irlanadi.

Boshqa barcha qolgan pul bo'lmagan aktivlar va majburiyatlar qayta hisoblanadi.

Ko'pchilik pul bo'lmagan moddalar boshlang'ich qiymatda yoki yeskirishi chiqarilgan boshlang'ich qiymatda hisobga olinadi. Shu bois, ular xarid qilib olish sanasidagi summada ifodalangan. Har bir modda qiymatining yoki yeskirish chiqarilgan qiymatining qayta hisoblangan natijasi boshlang'ich qiymatiga va jamg'arilgan yeskirishiga umumiy baho indeksini qo'llash orqali aniqlanadi. Shu bois, asosiy vositalar, investitsiyalar, xom-ashyo va tovarlar zahiralari, ishbilarmonlik reputatsiyasi, patentlar, savdo markalari va shunga o'xshash aktivlar xarid qilib olish sanasidan to'g'irlanadi. Zahiralalar, qisman tayyor va tayyor mahsulotlar qiymati ularni xarid qilish va qayta ishlash xarajatlari vujudga kelgan sanadan ye'tiboran qayta hisoblanadi.

Ayrim turdagi asosiy vositalar turlarini xarid qilish sanasi to'g'risida ma'lumotlar mavjud bo'lmagan hollarda qayta baholash uchun asos bo'ladigan qiymatni aniqlash xolisona professional baholash orqali amalga oshiriladi. Agar kam uchraydigan hollarda ma'lum davrlar uchun umumiy baho indeksi bo'lmagan taqdirda hisobot valyutasi va turg'un xorijiy valyuta almashtirish kursining o'zgarishi olinishiga ruxsat etiladi.

Pul bo'lmagan moddalar qayta hisoblangan summolari talluqli BHXSga muvofiq aktivlardan kelgusida foydalanish (sotish va boshqa shaklda tassarruf etish) hisobidan qoplanadigan summadan katta bo'lgan hollarda kamaytiriladi. Shu bois, ushbu holatlarda asosiy vositalar, ishbilarmonlik reputatsiyasi, patentlar va savdo markalarining qayta hisoblangan summolari qoplanadigan summaga qadar kamaytiriladi, zahiralarning qayta hisoblangan summasi realizatsiyaning sof qiymatiga qadar kamaytiriladi, qisqa muddatli investitsiyalarning qayta hisoblangan summasi bozor qiymatiga qadar kamaytiriladi.

Korxona kelishuvga muvofiq qo'shimcha hisoblangan foizlar to'lovizsiz aktivlarni xarid qilishi bo'yicha to'lovlar muddatini uzaytirish asosida xarid qilishi mumkin. Ushbu holatlarda, qaysiki foizlar summasini yozish maqsadga muvofiq bo'lmagan hollarda ushbu aktivlar xarid qilib olingan sanadan emas, balki to'lovlar sanasidan qayta hisoblanadi.

Ushbu standartni qo'llashning birinchi davri boshida xususiy kapitalelementlari, taqsimlanmagan foyda va boshqa oshirilgan qayta baholash summalaridan tashqari talluqli sanalardagi umumiy baho indeksini qo'llash yordamida qayta hisoblanadi. Oldingi davrlarda yuzaga kelgan oshiriladigan qayta baholash summolari bekor qilinadi (to'g'irlanadi). Taqsimlanmagan foydaning qayta hisoblangan miqdori balansning boshqa barcha qayta hisoblangan moddalari asosida hisoblanadi.

Ushbu standart foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotning hamma moddalari hisobot sanasida amal qiladigan o'lchov birliklarda ifodalanishini talab etadi. Shunday qilib, barcha summalar daromad va xarajatlarning moddalari qachonki, moliyaviy hisobotda boshlang'ich yozilgan sanadan ye'tiboran umumiy baho indeksi o'zgarishini qo'llash yordamida qayta hisoblanadi.

Inflyatsiya davrida pul aktivlarining pul majburiyatlaridan oshishiga ega bo'lgan korxonalar to'lov qobiliyatini yo'qotadi. Pul majburiyatlarining pul aktivlaridan oshishiga ega bo'lgan korxonalar aktiv va majburiyatlar baholar darajasiga bog'liq bo'lmagan darajada to'lov qobiliyatini ko'paytirishga yerishadi. Ushbu sof pul moddalari bo'yicha daromad yoki xarajatlarning pul bo'lmagan aktivlarni, xususiy kapital, foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot moddalarini qayta hisoblash va indekslanadigan aktivlar va majburiyatlarni to'g'irlash o'rtasidagi farq sifatida joriy qilinishi mumkin.

Sof pul mablag'lari bo'yicha daromad va xarajatlarning sof foydaga kiritiladi.

Tiklanish qiymati asosida tuzilgan moliyaviy hisobotda balansning tiklanish qiymatida ko'rsatilgan moddalari qayta hisoblanmaydi, chunki ular hisobot sanasida amal qilayotgan o'lchov birliklarida ifoda etilgan.

Tiklanish qiymatidagi foyda va zararlar to'g'risidagi hisoboti odatda qayta hisobga qadar operatsiyalar va hodisalar asosida yotadigan haqiqatda yuz bergan momentdagi xarajatlarni aks ettiradi. Realizatsiya qilingan mahsulot tannarxi va yeskirishi ularni ishlatish momentidagi joriy

xarajatlar bo'yicha hisobga olinadi. Realizatsiya va boshqa xarajatlar ular yuz bergan momentdagi pul o'lchovlarida yozib boriladi. Shunday qilib, barcha summalar umumiy baho indeksini qo'llash orqali hisobot sanasida amal qiladigan o'lchov birliklarigaqayta hisoblanadi.

29-son BHXS muvofiq holda moliyaviy hisobotni qayta hisoblashsoliqqa tortiladigan daromad va buxgalteriya daromadi o'rtasida farqni yuzaga keltirish mumkin. Ushbu farq 12-son BHXSga muvofiq hisobga olinadi.

Ushbu standart pul mablag'lari harakati to'g'risidagi barcha moddalar hisobot sanasida amal qilayotgan pul birliklarida ifodalanishini talab etadi.

Qachonki mamlakat iqtisodiyoti giperinflsiyadan chiqsa korxona ushbu standartga muvofiq moliyaviy hisobotni tuzish va taqdim qilishni to'xtatadi.

Tayanch so'zlar.

Qaram tashkilot - bu shunday tashkilotki, bunda investor uning ustidan jiddiy ta'sirga egadir.

Jamlangan moliyaviy hisobotlar - bu guruhning moliyaviy hisobotlari bo'lib, unda bosh tashkilot va uning sho'ba tashkilotlarining aktivlari, majburiyatlari, kapitali, daromadlari, xarajatlari va pul oqimlari yagona iqtisodiy faoliyat yurituvchi subektga tegishli sifatida taqdim etiladi. Ulush bo'yicha hisobga olish usuli - bu buxgalteriya hisobining usuli bo'lib, ushbu usul bo'yicha investitsiya dastlab tannarxda hisobga olinadi va so'ngra investorning investitsiya obektining sof aktivlaridagi ulushining sotib olishdan so'nggi o'zgarishlariga to'g'rilanadi. Investorning foyda yoki zarari uning investitsiya obektining foyda yoki zararidagi ulushini o'z ichiga oladi va investorning boshqa umumlashgan daromadi uning investitsiya obektining boshqa umumlashgan daromaddagi ulushini o'z ichiga oladi.

Birgalikdagi faoliyat bo'yicha kelishuv - bu ikki yoki undan ko'proq tomonlar birgalikdagi nazoratga ega bo'lgan kelishuvdir.

Birgalikdagi nazorat - bu kelishuv ustidan nazoratning sharnomada

kelishilgan taqsimlanishi. Bunday taqsimlash faqat tegishli operatsiyalar to'g'risidagi qarorlar nazoratni taqsimlab olgan tomonlarning yakdil roziligini talab etadigan holatda mavjud bo'ladi.

Qo'shma korxona - bu birgalikdagi faoliyat bo'yicha kelishuv bo'lib, bunda ushbu kelishuv bo'yicha birgalikdagi nazoratga ega tomonlar kelishuvning sof aktivlariga nisbatan huquqlarga ega bo'ladi.

Qo'shma korxona ishtirokchisi - bu qo'shma korxonadagi tomon bo'lib, u ushbu qo'shma korxona ustidan birgalikdagi nazoratga egadir.

Jiddiy ta'sir - bu investitsiya obektining moliyaviy va operatsion siyosatining qarorlarida ishtirok etish darajasidir, ammo u ushbu siyosatlar ustidan nazorat yoki birgalikdagi nazorat bo'lib hisoblanmaydi.

Giperinflyatsiya sharoitida moliyaviy hisobot – bu giperinflyatsiyani boshidan kechirayotgan mamlakatlar valyutasida hisobot tuzadigan korxonalarning (konsolidatsiyalangan moliyaviy hisobotni ham o'z ichiga olgan) moliyaviy hisoboti

Tugallanadigan faoliyat – bu korxonaning qaysiki (a) yagona reja asosida to'liq realizatsiya qilanadigan, qismlar bo'yicha sotiladigan hamda undan bosh tortish orqali foydalanishni to'xtatadigan, (b) alohida ajratiladigan yirik faoliyat yo'nalishi hamda faoliyatni yuritishning geografik rayoni, shuningdek, (s) operatsion va moliyaviy hisobot maqsadlarida ajratilishi mumkin bo'lgan komponentlarini o'z ichiga olgan majmuadir.

9.1. MHXS bo'yicha hisobotni tuzishning uslublari

MHXS bo'yicha hisobotni tuzishning usullari

- ☐ Parallel Moliyaviy
Hisob hisobotning
Transformatsiyasi

Parallel hisobotni yuritish – MHXSning qoidalariga muvofiq ravishda xo'jalik faoliyatidagi dalillarni buxgalteriya hisobining registrlarida aks ettirishni anglatadi.

Shunday kilib, xar bir xo'jalik operatsiyasi ikki marta hisobga olinadi (takrorlanadi): birinchi marta - ...ikkinchi marta - ...

Parallel hisobotni tashkillashda, MHXS bo'yicha moliyaviy hisobot kursatkichlari MHXS bo'yicha yuritilgan buxgalteriya hisobining ma'lumotlari asosida shakllantiriladi.

BHXS bo'yicha tuzilgan hisobot va hisobotning qoidalariga qay darajada MHXS bo'yicha yuritiladigan hisobotga yaqin bo'lsa, shunchalik ...

- ☐ **Tanlov:**

Parallel hisob yoki transformatsiya (uzgartirish)?

Taqqoslama xarakteristika

	Parallel hisob	hisobotning transformatsiyasi
Hisobotning ishonchliligi	Ishonchlilikning yuqori darajasi	Yuqori informatsion xavf
Yuqori narx	Tashkilotning yirik xarajatlari	Tashkilotdan yirik xarajatlarni talab etmaydi.
hisobotni tuzishdagitezkorlik	BHXS bo'yicha tayyorlangan hisobot bilan deyarli bir vaqtda	Faqatgina BHXS bo'yicha hisobotni tayyorlagandan so'ng

Qulayligi:

hisobotdagi har bir raqam ortida MHXS bo'yicha aks ettirilgan xo'jalik operatsiyasi turganligi uchun hisobotda aks ettiriladigan noaniq axborotning past tavakkalchilik darajasi ko'proq xos.

Kamchiligi:

Tashkilot tomonidan qilinadigan yirik qo'shimcha xarajatlarni talab etadi (MHXS bo'yicha malakali xodimlarga qilinadigan xarajatlari, dasturiy ta'minot, tashkilot bo'linmalarini qaytadan tashkillash va b.)

- Tashkilot moliyaviy-xo'jalik faoliyatining ko'pgina sohalariga aloqador bo'lganligi uchun uzoq vaqt talab etadi.

Hisobotni MHXSga muvofiq tuzilgan hisobotga transformatsiya qilinishi bu – BHXS bo'yicha tuzilgan hisobot ma'lumotlari asosida quyidagilarni o'zgartirish asosida MHXSga muvofiq hisobot tuzish jarayonidir:

- ☐ Tan olish (tasniflash va baholash) va
- ☐ MHXS talablariga muvofiq holda, buxgalteriya hisobining obektlari haqidagi axborotni ochish

2 xil usulda amalga oshirilishi mumkin:

- ☐ Kompaniyaning o'zi tomonidan;
- ☐ Tashqi mutaxassislarni jalb etgan holda.

MHXSning qanday hujjatlari hisobot transformatsiyasi bo'yicha tushuntirishlarni o'z ichiga oladi?

Javob:

Tashkilot MHXS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotini tayyorlayotgan sanadankuchga kirib

bo'lgan xamma MHXSlarni qo'llashi kerak.

MHXSga o'tish quyidagilarning shakllanishini o'z ichiga oladi:

1. Hisobot sanasida barcha standart talablariga javob beradigan hisobsiyosatining shakllanishi;
 2. O'tish sanasida MHXS bo'yicha kirish balansi.
 3. MHXS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobot tayyorlangan sanadan hechbulmaganda bir yil oldingi yil uchun kiyosiy ma'lumotlar;
 4. MHXS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobot;
 5. MHXSga o'tishning ta'sirini tushuntiradigan qo'shimcha ma'lumotlarni o'chish.
- Hisobot transformatsiyasi jarayoni (transformatsiya bosqichlari yoki shakllari) standart ketma-ketlikka ega.
- Biroq, transformatsiya bosqichlarining mazmuni ko'plab omillarning uyg'unlashuviga bog'liq.

Transformatsiya jarayonlarining mazmunini aniqlaydigan omillar:

1. Kompaniyaning moliyaviy-xo'jalik faoliyati xususiyatlari
2. Tashkilot buxgalteriya hisobining o'ziga xos xususiyati.

Birinchi, tuzatishlarning yo'nalishini aniqlab beradi;

Ikkinchi, axborotni yig'ish texnikasini

Transformatsiya hisoboti

1. Tayyorlov
2. Ishchi bosqichi
3. Giperinflyatsiya ta'sirining hisobi
4. Xorijiy valyutaga o'tkazish
5. Moliyaviy hisobotning shakllanishi

Quyidagini aniqlash zarur:

- ☐ hisobot transformatsiyasining maqsadini;

(standartlar tizimini tanlashga, tuzish va taqdim etish bo'yichatalablarga, amalga oshirish usullariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi)

Misol uchun:

Tashkilot (shuba korxona) uchun MHXS bo'yicha hisobot tuzishdan maksad, guruhning konsolidallashtirilgan hisobotini shakllantirish hisoblanadi.

Bu transformatsiya jarayonlariga qay tarzda ta'sir ko'rsatadi?

Bosh kompaniya va uning filiallari uchun yagona hisob siyosatini qo'llash zarur hisoblanadi.

Ayni vaqtda ushbu talabni amalga oshirishning ikkita varianti mavjud.

Birinchi – guruh uchun yagona hisob siyosati ishlab chiqilayotganda, guruhning barcha korxonalari bir xil talablar bo'yicha individual hisobotni tuzadilar va hisobotni yuritadilar.

Ikkinchi – bunda individual hisobot ma'lumotlari mustaqil hisob siyosati bo'yicha shakllantiriladi, konsolidatsiya maqsadlari uchun esa yagona hisob siyosatining talablariga muvofiq ma'lumotlarni kiritish bo'yicha qo'shimcha tuzatishlar amalga oshiriladi.

Quyidagilarni aniqlab olish zarur:

- ☐ MHXSga muvofiq tuziladigan birinchi hisobot qaysi davr uchun tuzilishini;
- ☐ MHXSga o'tish muddatini qiyosiy ma'lumotlar taqdim etiladigan davrlar soni
- ☐ Kompaniyaning funksional valyutasini (baholash valyutasini) va hisobot valyutasini;
- ☐ hisobotni taqdim etish tilini;
- ☐ Auditorlik tekshiruviga bo'lgan zaruriyat, baholovchilarning jalb qilinishi
- ☐ Transformatsiyani amalga oshirish usulini;
- ☐ Ishning umumiy qiymatini

Tashkilot MHXS bo'yicha hisobot transformatsiyasi xizmatini ko'rsatishga oid konsultatsiya shartnomasini tuzish haqidagi masalani ko'rib chiqadi (tashqaridan mutaxassislarning jalb qilinishi).

Shartnomani tuzishda nimalarga e'tibor qaratish kerak?

Transformatsiya natijalari bo'yicha beriladigan ma'lumotlarning hajmi: Agarda buyurtmachi

hisobot transformatsiyasining natijalari bo'yicha MHXSga muvofiq hisobotni faqatgina bir butun holda, hisobot elementlari bo'yicha analitik ma'lumotlar va transformatsion o'tkazmalarning tavsifisiz olsa, ayniqsa muhim ahamiyatga ega.

Keyingi parallel hisobning yuritilishi va navbatdagi hisobot transformatsiyasi ijrochi – kompaniyaga murojaatsiz deyarli mumkin emas.

Ishchi bosqichning maqsadi – BHXS va MHXS bo'yicha yuritiladigan hisoblar o'rtasidagi asosiy farqlarni aniqlash va baholash.

Bu transformatsiyaning yeng mas'uliyatli, uzoq davom etadigan va ko'p mehnatni talab etadigan bosqichidir.

Kompaniya moliyaviy-xo'jalik faoliyatining va buxgalteriya hisobi tizimining BHMS bo'yicha tahlili:

Shu jumladan, hisob siyosati, ishchi schyotlar rejasi tahlili, operatsiyalar tahlili.

MHXS bo'yicha hisob siyosatining shakllanishi Milliy hisobotni transformatsiya qilishda kompaniyalar BHMS ga oid schyotlar rejasi bilan MHXSga muvofiq hisob obektlarining ro'yxati o'rtasidagifarqqa duch keladilar.

Bu masalani qanday hal qilish mumkin?

Javob:

1. *MHXSga muvofiq schyotlar rejasini milliy asosdagi analoglarga mosholda mustaqil qo'llash.*

2. *Hisobot moddalari darajasida ishlash (MHXS bo'yicha schyotlar rejasini ishlab chiqmaslik)*

Tashkilot MHXSga muvofiq hisob usulining u yoki bu turini tanlashdaqiyinchilikka duch keladi.

Savol:

MHXS bo'yicha hisob siyosatini ishlab chiqishda qanday holatlarniye'tiborga olish kerak?

Javob:

Yuqori mehnat talabligi –MHXSga muvofiqligi □ ...

MHXSga muvofiq hisobot tuzishdan maksad □ ...

Savol:

Agar kompaniya o'z diqqat ye'tiborini kompaniyaning kapitallashuv darajasini oshirishga qaratgan bo'lsa, MHXSga muvofiq qanday hisob siyosatini tanlash kerak ?

Javob:

☐ *Kayta baholangan kiymat bo'yicha hisob Modeli*

☐ *MHXS 16, MHXS 38*

☐ *Zahiralarini baholash metodi – FIFO*

☐ *MHXS 40 "Investitsiyalar va ko'chmas mulk"*

☐ *O'rtacha qiymat bo'yicha hisob yuritish modeli.*

BHMS va MHXSga ko'ra yuritilgan hisoblardagi farqlar asosiga ko'rilgan transformatsiya yozuvlarini shakllantirish uchun ma'lumotlarni yig'ish (ishchi hujjatlarni to'ldirish).

Ishchi transformatsiya jadvallari obekt muvofiq yoki operatsion asos bo'yicha tuziladi.

Asosiy vositalar buxgalteriya hisobi bo'yicha ishchi transformatsiya jadvallarining tuzilishi:

▪ Boshlang'ich qiymati;

▪ Amortizatsiya (davri boshiga, davri uchun, davri oxiriga;) qadrsizlanishdanzararlar.

▪ Ishga tushirish sanasi

▪ Balans qiymati

▪ Va boshqalar

Transformatsiya qaydlari (2 turda):

1. Moliyaviy hisobot elementlarining tasniflanishi o'zgarishi bilanbog'lik bo'lganlari

2. Moliyaviy hisobot elementlarini baholashni o'zgartiradigan o'tkazmalar.

1. Moliyaviy hisobot elementlarining tasniflanishi o'zgarishi bilan bog'lik bo'lganlar:

☐ Qayta tasniflash

☐ Yangi hisob obektlarining joriy etilishi

☐ MHXSga muvofiq tan olishning talablarini qondirmaydigan istisnolar Jamlovchi transformatsiya jadvalini to'ldirish (foйда va zararlar xaqidagi hisobot va balansni tayyorlash)

Pul mablag'larining xarakati to'g'risidagi hisobot va kapital xarakati xaqidagi hisobotni tuzish uchun ma'lumotlarni to'plash

MHXSga muvofiq tayyorlangan kapitaldagi o'zgarishlar haqidagi hisobot va pul oqimlari to'g'risidagi hisobot ko'rsatkichlari quyidagilar asosida shakllanadi:

▪ Transformatsiya kilingan foyda va zararlar haqidagi hisobot xamdabalans

▪ Shuningdek, ishchi bosqichda to'plangan ko'shimcha ma'lumotlar Transformatsiyani amalga oshirishda qabul qilingan, baholangan muhokama va soddalashtirish, transformatsiya tavsiflari bo'yicha matnli fayl yaratish. MHXS 29 «Giperinflyatsiya sharoitida moliyaviy hisobot»

MHXS 29 inflyatsiyani Giperinflyatsiyaga o'tishining absolyut darajasini belgilamaydi.

Giperinflyatsiya iqtisodiyotining xarakteristikasi:

1. Aholi o'zining jamg'armalarini pulsiz shaklda yoki barqaror xorijiy valyutada saqlashni afzal ko'radi.

2. Pul mablag'lari mahalliy valyutada emas, balki turg'un chet yel valyutasiga nisbatan qaraladi (narxlar ushbu valyutada o'rnatilishi mumkin).

3. Kreditga sotish va yetkazib berish kredit muddati davomida xarid qobiliyatining kutilayotgan yo'qotishlarni o'rnini qoplaydigan narxlarida amalga oshiriladi, xattoki bu muddat davomiy bo'lmasa ham.

4. Foiz stavkalari, ish haqi va narxlar baho indeksiga bog'lanadi

5. Uch yil davomida inflyatsiyaning umumiy darajasi 100 % dan ortadi yoki shunga yaqinlashadi.

MHXS 29 ga muvofiq, quyidagilar zarur:

▪ Umumiy xarid qobiliyatidagi o'zgarishlarni aks ettiradigan umumiybaholar indeksini tanlash (qoidaga ko'ra, iste'mol baholari indeksini).

▪ Balansdagi nomonetar moddalarini qayta hisob-kitobini amalga oshirish.

▪ Foyda va zararlar haqidagi hisobot moddalarini qaytadan hisoblash. Monetar moddalar o'z ichiga pul moddalarini va pul mablag'lari bilan so'ndiriladigan moddalarini, ya'ni debitor hamda kreditor qarzdorliklarni, moliyaviy investitsiyalarni o'z ichiga oladi.

Pul moddalari o'z ichiga pul vositalarini hamda pul vositalarining ekvivalentlarini oladi (yuqori likvidli qimmatli qog'ozlar).

Monetar moddalar tarkibiga kirmaydigan aktivlar va majburiyatlar nomonetar moddalar hisoblanadi.

Funksional valyuta (baholash valyutasi) bo'lib, qo'llanilishi kompaniyaga muhim ta'sir ko'rsatadigan va kompaniyaning ko'pchilik operatsiyalari amalga oshiriladigan valyutasi hisoblanadi.

Moliyaviy hisobotni taqdim etish valyutasi funksional valyutaga mos kelmasligi mumkin (taqdim etishdagi qulaylik uchun).

Masalan, funksional valyutasi so'm bo'lgan kompaniya, moliyaviy hisobotni yevroda taqdim etishi mumkin.

MHXS 21 ga muvofiq:

☐ Chet yel valyutasiga o'tkazish metodikasi - kompaniyaning funksional valyutasi iqtisodiy giperinflyatsiyali mamlakatning valyutasi yekanligi yoki yo'qligiga bog'liq bo'ladi.

Agar kompaniyaning funksional valyutasi giperinflyatsion valyuta bo'lsa:

▪ U holda, dastlab MHXS 29 dagi vaziyatlar qo'llaniladi,

▪ So'ng hisobot ma'lumotlari hisobot sanasidagi kurs bo'yicha xorijiy valyutaga o'giriladi (masalan, AQSH dollariga).

MHXSga muvofiq axborotni ochib berish:

1. Hisob siyosati
2. Moliyaviy hisobotga izoxlar
3. MHXS bo'yicha hisobot shaklining ko'rsatkichlari milliy va yoki taqdimotvalyutadagi jamlovchi transformatsiya jadvalining ustuni bo'lgan «MHXS bo'yicha ma'lumotlar» asosida shakllanadi.

Agarda hisobotni chet tilida (masalan, ingliz tilida) taqdim etishga zaruriyat bo'lsa, professional tarjimani amalga oshirish kerak.

9.2. Moliyaviy hisobotni transformatsiya bo'yicha tartibga solish Xalqaro moliyaviy hisobotni taqdim qilish masalalari bevosita 1-son BHXS, 8-son BHXS va 7-son BHXSlarda ko'zda tutilgan. Bundan tashqari, 2.4- jadvalda ko'rsatilganidek, moliyaviy hisobotning alohida komponentlari va ayrim obektlar to'g'risidagi axborotlarni tavsiflash masalalari 10, 30, 14, 26, 29, 34, 35, 15, 21, 24, 33-sonli BHXSlarida ham yoritilgan.

1-son BHXS "Moliyaviy hisobotni taqdim qilish" standartida moliyaviy hisobotni taqdim qilishning umumiy qoidalari, hisobotlarning tarkibi va mazmuniga qo'yiladigan minimal talablar keltirilgan.

Ushbu standartning maqsadi korxonaning o'z moliyaviy hisobotining o'tgan davrlardagi moliyaviy hisobotiga hamda boshqa korxonalarning moliyaviy hisobotlariga taqqoslanuvchanligiga erishish uchun umumiy maqsadlardagi moliyaviy hisobotni taqdim qilishning negizini ta'min etish bo'lib hisoblanadi.

Kompaniya rahbariyati har bir qo'llaniladigan BHXS va Interpretatsiya bo'yicha Doimiy Qo'mitaning interpretatsiyalari talablariga to'liq muvofiq holda hisob siyosatini ishlab chiqishi kerak.

BHXSlarida aniqlashlar bo'lmagan va Interpretatsiyalar berilmagan hollarda rahbariyat hisob siyosatini ishlab chiqishda moliyaviy hisob

foydalanuvchilari uchun foydali axborotlarni ta'min etishda o'zlarining mushohadalaridan kelib chiqadi. Ushbu mushohadalarni tayyorlashda korxona rahbariyati quyidagilardan kelib chiqadi: **faoliyatning uzluksizligi; jamg'arilish; taqdim qilishning ketma-ketligi; salmoqlilik; o'zaro qoplash va axborotlarning taqqoslanishligi kiritilgan.** Moliyaviy hisobotning har bir komponenti aniq belgilanishi lozim. Moliyaviy hisobotning barcha shakllarida taqdim qilinayotgan axborotlarning yetarli darajada tushunilishini ta'min etish maqsadida (5, 95-bet):

- a) hisobot berayotgan kompaniyaning nomi yoki uning boshqa e'tirof etish belgilari;
- b) moliyaviy hisobot alohida mustaqil kompaniyani qamrab oladimi yoki kompaniyalar guruhini;
- s) hisobot sanasi yoki moliyaviy hisobotning taalluqli komponentiga muvofiq kelishiga bog'liq holda moliyaviy hisobot qamrab olgan hisobot davri;
- d) hisobot davri;
- ye) moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan raqamlarning aniqlik darajasi.

Moliyaviy hisobotning to'liq komplekti quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topadi:

- a) buxgalteriya balansi;
- b) foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot;
- s) qo'yidagilardan birini aks ettiruvchi hisobot
 - (i) xususiy kapitalning harakati to'g'risidagi hisobot; yoki
 - (ii) mulkdorlar bilan kapital xarakterdagi va ular o'rtasidagi taqsimlash operatsiyalaridan farq qiladigan xususiy kapitalning o'zgarishi to'g'risidagi hisobot;
- ye) pul mablag'larining harakati to'g'risidagi hisobot; s) hisob siyosati va hisobotga tushuntirishlar.

Ko'pchilik tashkilotlar moliyaviy hisobotdan tashqaritashkilot rahbariyatiga moliyaviy obzor beriladi, qaysiki unda tashkilotning moliyaviy xo'jalik faoliyati tavsif va tushuntirishlar beriladi, uning moliyaviy holati va asosiy muammolar va noaniqliklar tavsifi keltiriladi. Ushbu hisobot quyidagi mazmundagi axborotlarni qamrab oladi.

(a) moliyaviy natijalarni belgilovchi asosiy omillar va ularning ta'siri, shu jumladan konyukturaning o'zgarishi, qaysiki korxona shu sharoitda faoliyat ko'rsatadi, ushbu o'zgarishlarga tashkilotning reaksiyasi va ularning ta'siri hamda tashkilotning moliyaviy natijalarni qo'llab-quvatlash

va yaxshilashga qaratilgan siyosati, shu jumladan dividend sohasidagi siyosati ham;

(b) tashkilotning moliyalashtirish manbalari, uning majburiyatlar va xususiy kapitalga nisbatan rejadagi ko'rsatkichlari; va

(s) BHXSLariga muvofiq buxgalteriya balansida tashkilotning tan olinmagan mablag'lari (9).

Moliyaviy hisobot albatta korxonaning moliyaviy holati, moliyaviy natijalari va pul mablag'lari harakati to'g'risida **vijdonan taqdim etishlari** shart. Vijdonan taqdim etish hisob tamoyillarida mujassamlashgan aktivlar, majburiyatlar, daromad va xarajatlarni hisobga olish qoidalar va mezonlariga to'liq rioya qilgan holda haqqoniy aks ettirishni anglatadi.

Moliyaviy hisobot **minimum har yili** taqdim qilinishi lozim. Kompaniya ayrim hollarda istisno tariqasida hisobot davrini bir yildan oshadigan yoki kam davrini ham belgilashi mumkin. Bunday hollarda bir yildan farq qiladigan davrdan foydalanish sabablari ko'rsatilib berilishi talab qilinadi (5, 96-b.).

Halqaro kompaniyalar rahbariyati korxonaning *hisob siyosatini* ishlab chiqishi zarur, qaysiki barcha moliyaviy hisobotlar har bir qo'llanilayotgan BHXSLar hamda Doimiy Qo'mitaning standartlarga keltirgan interpretatsiyalariga to'liq muvofiq kelsin. Agarda aniq talablar bo'lmagan hollarda korxona rahbariyati moliyaviy hisobotlarda taqdim qilinayotgan axborotlarning

(a) foydalanuvchilar tomonidan qarorlar qabul qilinganda *uyg'unligi* va (v) *ishonchligini* ta'min etishlari lozim.

Hisob siyosati – bu korxona tomonidan moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim qilishda qabul qilingan aniq tamoyillar, negizlar, qoida va tajribalar mujmasidan iborat hujjatdir.

Korxona rahbariyati moliyaviy hisobotni tayyorlashda korxona o'z faoliyatini davom ettira olish qobiliyatini baholay olishi lozim. Moliyaviy hisobot korxona o'z faoliyatni **uzluksiz davom ettirishi** to'g'risidagi, ya'ni rahbariyat korxonaning likvidatsiya qilinishi yoki o'z faoliyatini to'xtatishini mo'ljallamagan yoki ushbu masalani qo'rib chiqish sabablari bo'lmagan yo'l qo'yilishlarga asosan tuzilishi lozim. Agarda ushbu holatlar mavjud bo'lsa korxona hisob siyosatida ularni bayon etishi lozim bo'ladi.

Korxona moliyaviy hisobotini pul mablag'lariga doir axborotlardan tashqarisini *hisoblash metodiga* asosan tuzishlari lozim. Ushbu metodga asosan operatsiya va jarayonlar ular qachon yuz bergan bo'lsa (pul kelib tushishi va pul mablag'larining to'lanishi qat'iy nazar) shu paytda tan olinadi va ular talluqli bo'lgan davrlaridagi hisob registrlarida qayd qilinadi va moliyaviy hisobotlarda taqdim etiladi. Xarajatlar foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda sarflangan xarajatlar bilan ishlab topilgan daromadlarning aniq moddalri o'rtasidagi **muvofiqlik konsepsiyasiga** asosan tan olinadi.

Moliyaviy hisobotlarda moddalarni taqdim qilinishi va ularning tasnifi bir davrdan ikkinchi davrda saqlanishi lozim (**taqdim qilishning ketma- ketligi**). Korxona moliyaviy hisobotlarni taqdim qilishda usullarning o'zgartirish kiritish kerak bo'ladi, agarda o'zgargan tarkib yehtimol to'liq saqlanilsa yoki muqobil variantda taqdim qilishdan olinadigan naf muqarrar bo'lsa.

Moliyaviy hisobot **salmoqli** bo'lgan moddalarnigina aks ettirishi lozim. Salmoqli bo'lmagan moddalar anologik xarakterdagi moddalardagi summalar bilan birlashtirilishi va alohida taqdim etilmasligi lozim.

Hisobotlarda aktivlar va majburiyatlarning *bir birini qoplagan* holda aks ettirilishiga yo'l qo'yilmasligi lozim (BHXSLari talab qilgan yoki rux'sat bergan hollardan tashqari). Daromad va xarajatlarning moddalari bir-birini qoplashga agarda BHXSLarida talab etilsa yoki ruxsat etilsahamda salmoqli bo'lmagan operatsiyalar natijasida yuzaga kelgan foyda va zararlar, qaysiki anologik operatsiyalar natijalari bilan birlashtiriladigan hollarda yo'l qo'yiladi.

Moliyaviy hisobotlarda taqdim qilinayotgan axborotlarning o'tgan davr hisobotlaridagi ma'lumotlari bilan **taqqoslanuvchanligi** ta'min etiladi, agarda BHXSLarida boshqacha holat ko'zda tutilmagan bo'lsa.

Hisob siyosati yuqoridagi tamoyillarga tayanishi uning BHXSLariga muvofiqligini ta'min etadi.

8-son BHXSGa ko'ra, hisob siyosatini o'zgartirishga – "kompaniyalar ishlab chiqqan yangi buxgalteriya hisobi siyosati amaldagi qonunchilikka va buxgalteriya hisobi standartlari tizimi talablariga muvofiq yoki o'zgartiriladigan hisob siyosati moliyaviy steytmntlar taqdim qilish halotini

yaxshilashga olib kelgan hollarda”- ruxsat beriladi. Bunda hisob siyosatidagi o‘zgarishlar - “(a) joriy va kelgusi moliyaviy stejmentlarda aks ettirish, ya’ni yangi hisob siyosati joriy qilingan vaqtdan ye’tiboran moddalarni hisobga olishda qo‘llaniladi, (b) retroaktiv, yangi hisob siyosati qo‘llanilgan vaqtdan emas, balki hisobga olinadigan moddalar yuzaga kelgan vaqtdan ye’tiboran qo‘llaniladi, (s) Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotda alohida moddalarga ta’sirini aniqlash va shu asosda hisobot davri boshidagi taqsimlanmagan foyda summasiga o‘zgartirish kiritish” - orqali amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan.

1-son BHMSda moliyaviy hisobotning hisobot davri 1 yanvardan 31 dekabrgacha belgilangan. Hisobotni taqdim qilish muddati esa keyingi hisobot davrining 15-fevraligacha belgilangan. Xalqaro standartlarda moliyaviy hisobot yeng kamida har yili taqdim qilinishi qayd qilingan (uning sanalari ko‘rsatilmagan) va taqdim qilish muddatlari ko‘rsatilmagan.

Kompaniyaning **buxgalteriya balans**i minimum quyidagi chiziqli moddalarni o‘z tarkibiga olishi shart: (a) asosiy vositalar; (b) investitsion mulk;; (s) nomoddiy aktivlar; (d). (ye), (h), (i)dan tashqari moliyaviy aktivlar; (ye) hissali qatnashish metodi bo‘yicha hisobga olingan investitsiyalar; (f)biologik aktivlar (g) zahiralar; (h) savdo va boshqa debitorlik qarzlari; (i) pul mablag‘lari va ularning ekvivalenti; (j) savdo va boshqa kreditorlik qarzlari; (k) baholanadigan majburiyatlar; (l) moliyaviy majburiyatlar ((j) va (k) bandlaridan tashqari) (m) soliq majburiyatlari va 12-son BHXS talablari, foyda solig‘i; (n) muddati uzaytirilgan soliq majburiyatlari va muddati uzaytirilgan soliq aktivlari, 12-son BHXS. (o) xususiy kapital tarkibida berilgan ozchilik hissasi; va (r) joriy qilingan kapital va rezervlar (1-son BHXS, 68).

1-son BHXSda 74-77-moddalarida kompaniyaning to‘g‘ridan to‘g‘ri buxgalteriya balansida yoki bo‘lmasa hisobotlarga izohlarda aks ettirishi talab etiladigan axborotlar qatori ham keltirilgan.

Buxgalteriya balansining xalqaro standartlar talablari asosida tuzilgan shaklini quyidagi ORZU kompaniyasining misolida keltiramiz (2.7-jadval):

“Foyda va zararlar to‘g‘risidagi” hisobot minimum quyidagi moddalarni o‘z tarkibiga olishi lozim: (a) tushum; (b) operatsion faoliyat natijalari; (c) moliyalashtirish bo‘yicha xarajatlar; (d) ishtirok etish metodi bo‘yicha hisobga olinadigan assotsiatsiyalashgan va sho‘ba korxonalarining foyda va zararlaridagi hissasi; (ye) soliqlar bo‘yicha xarajatlar; (f) odatdagi faoliyatidan olingan foyda yoki zararlar; (g) favquloddagi holatlar; (h) ozchilikning hissasi; (i) hisobot davridagi foyda yoki zararlar (1-son BHXS,81,82).

1-son BHXSning 86-95 moddalarida to‘g‘ridan-to‘g‘ri “foyda va zararlar to‘g‘risidagi” hisobotda yoki bo‘lmasa hisobotlarga beriladigan izohlarda aks ettirilishi talab etiladigan moddalar qayd etilgan.

Kompaniyalar “foyda va zararlar to‘g‘risida”gi hisobotida yoki unga berilgan izohlarida *xarajatlarning xarakteri* yoki ularning korxona *doirasidagi funksiyalariga* asoslangan xarajatlar tasnifidan foydalangan holda xarajatlar tahlilini keltirishlari lozim.

Tahlilning birinchi metodi *xarajatlarning xarakteri metodi* deb ataladi. Bu metodda “foyda va zararlar to‘g‘risida”gi hisobotda xarajatlar xarakteriga ko‘ra (masalan, depresiatsiya va amortizatsiya, materiallar xaridi, transport xarajatlari, ish xaqi, reklama xarajatlari) va korxona ichida turli xil funksional yo‘nalishlar bo‘yicha taqsimlanmaydi. Bu metod uncha

katta bo‘lmagan korxonalarda qo‘llash qo‘laydir. Xarajatlarning xarakterimetodi yordamida tasniflanishi quyidagi ko‘rinishda bo‘lishi mumkin:

2. Boshqa operatsion daromad		X
3. Tayyor mahsulotlar va tugallanmagan ishlab chikarish zahiralariidagi o'zgarishlar	X	
4. Xom-ashyo va materiallardan foydalanish	X	
5. Ish xaqi	X	
6. Depresiatsiya va amortizatsiya xarajatlari	X	
7. Boshqa operatsion xarajatlar	<u>X</u>	
8. Jami operatsion xarajatlar (+yoki-3+4+5+6+7)		<u>X</u>
9. Operatsion faoliyatdan olingan foyda (1+2-8)		<u>X</u>

Ikkinchi metod xarajatlarning yoki “*sotish tannarxi*” funksiyasi metodi deb atalib, bunda xarajatlar ularning funksiyasiga ko‘ra, sotish tannarxi, realizatsiya va ma‘muriy faoliyatiga oid xarajatlarga tasniflanadi. Ushbu metod axborot foydalanuvchilarga uyg‘un axborotlarni ta‘min etishda yeng sinalgan va umume’tirof usul hisoblanadi. Ushbu usulda xarajatlarning tasnifi foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotda quyidagi ko‘rinishda aksettirilishi mumkin:

1. Tushum		X
2. Sotish tannarxi (realizatsiya qilingan tovarlar tannarxi)		<u>X</u>
3. Yalpi foyda (1–2)		X
4. Boshqa operatsion daromad		X
5. Realizatsiya (taqsimlash) bo‘yicha xarajatlar		X
6. Ma‘muriy xarajatlar		X
7. Boshqa operatsion xarajatlar	_____	<u>X</u>
8. Operatsion faoliyatdan olingan foyda		X(3-4-5-6-7)

Ushbu metodda tuzilgan foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotni Reckitt & Colman pls kompaniyasi misolida ko‘ramiz (2.8-jadval):

2.8-jadval

ORZU

Izoh: Xarajatlar funksiyasi bo‘yicha tasniflangan

Standart talablariga muvofiq “*Xususiy kapitalning o‘zgarishi to‘g‘risidagi hisobot*”da quyidagi minimum axborotlar aks ettiriladi: (a) hisobot davrida sof foyda va zararlar; (b) boshqa standartlar talablariga muvofiq to‘g‘ridan-to‘g‘ridan xususiy kapitalda tan olinadigan daromad va xarajatlar, foyda va zararlarining har bir moddasi hamda bunday moddalarning summalari; va (c) hisobga olish tartibi 8-son BHXSda ko‘zda tutilgan hisob siyosatidagi o‘zgartirishlar va fundamental xatolarni to‘g‘irlashlar.

Bundan tashqari kompaniyalar ushbu hisobotning o‘zida yoki unga beriladigan izohlarda quyidagilarni aks ettirishi lozim: (d) mulkdorlar bilan kapital xarakteridagi operatsiyalar va ular tomonidan taqsimlanishi; (ye) hisobot davrining boshida va hisobot sanasiga jamg‘arilgan foyda va zararlarining saldosi va hisobot davrida o‘zgarishi; va (f) hisobot davri boshi va oxirida aksionerlik kapitali har bir klassi, yemission daromad va har bir rezerv balans qiymati har bir o‘zgarishni ochib berish bilan o‘rtasidagi tekshiruv (2.9-jadval).

Pul mablag‘larining harakati to‘g‘risidagi hisobot moliyaviy hisobotning boshqa shakllari

bilan bir qatorda axborot foydalanuvchilarga kompaniyaning sof aktivlari, moliyaviy tarkibi (likvidlik va to'lov qobiliyatini ham o'z ichiga olgan holda) o'zgarishini hamda o'zgaruvchan sharoitga va imkoniyatlarga moslashish uchun pul mablag'larining kelib tushishi va to'lovi hajmi va muddatiga ta'sir ko'rsatish qobiliyatini baholash imkoniyatini beradi.

Ushbu hisobotda aks ettiriladigan axborotlar tarkibini ORZU kompaniyasimisolida ko'rib o'taylik (2.10-jadval).

2.10-jadval
ORZU ***Pul mablag'larining harakati to'g'risidagi hisobot2005moliyaviy hisobot yili***
uchun

Moliyaviy hisobotning izohlarida foydalanuvchilarga foydali bo'lgan qo'shimcha axborotlarni o'z ichiga oladi. Moliyaviy hisobotga berilgan izohlarda quyidagi axborotlar o'z aksini topadi: (a) moliyaviy hisobotni tayyorlash asoslari to'g'risidagi axborotlar va salmoqli operatsiyalar va hodisalar uchun tanlangan va qo'llaniladigan hisob siyosati; (b) moliyaviy hisobotda aks ettirilmay qolgan, lekin BHXS lari talabi bilan taqdim qilinadigan axborotlarni ochib berish; (c) moliyaviy hisobotda aks ettirilmagan, lekin obektiv tasavvur uchun zarur bo'lgan qo'shimcha axborotlarni taqdim qilish.

9.3. Hisobotlarni shakllantirish va nazorat jarayonlari

O'zbekiston iqtisodiyotiga investitsiyalar jalb qilish uchun muayyan sharoit yaratish, jumladan, vatanimiz iqtisodiy subektlari faoliyatining shaffofligi va aniqligiga erishish zarur. Bu masalani amalga oshirish moliyaviy hisobotlarning umumqabul qilingan jahon standartlarini – moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini qo'llash bilan bog'liq. Bu "Korporativ boshqaruv tizimidagi prinsip va yondashuvlarni tubdan o'zgartirish, ishlab chiqarish, tashqi iqtisodiy va investitsiya jarayonlariga zamonaviy xalqaro korporativ menejment standartlarini joriy etish jiddiy ye'tiborni talab qiladi"¹⁷

Mustaqilligimizning dastlabki davridan boshlab bu borada ko'plab ishlar amalga oshirildi, jumladan, 1994 yilda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish, O'zbekiston Respublikasini jahon hamjamiyatiga integratsiyalash, xalqaro statistik taqqoslashlarni o'tkazish, istiqbolni belgilash - tahlil qilish ishlari darajasini oshirish va xalq xo'jaligi boshqarishning iqtisodiy uslublariga o'tish uchun ishonchli axborot bazasi bilan ta'minlash maqsadida qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining xalqaro amaliyotida qabul qilingan hisobga olish va statistika tizimiga o'tish davlat dasturi to'g'risida"gi Vazirlar Mahkamasining Qarori asosida buxgalteriya hisobi tizimini xalqaro standartlar asosida tashkil qilish bo'yicha qator ishlar amalga oshirildi. Xususiyl investitsiyalar, jumladan xorijiy investitsiyalar uchun qulay muhitni ta'minlab, bozor infratuzilmasining muhim elementi sifatida shakllanishi lozim bo'lgan bozor iqtisodiyotida **buxgalteriya hisobi konsepsiyasi** O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi qoshidagi buxgalteriya hisobi bo'yicha metodologik kengash va Professional buxgalterlar instituti Milliy Kengashi (hozirgi Buxgalterlar va auditorlar milliy assotsiatsiyasi) tomonidan 1994 yil 29 dekabrda tasdiqlangan yedi. Unda respublikamizda yendigina vujudga kelayotgan bozor iqtisodiyoti sharoitida buxgalteriya hisobi tizimini qurish asoslari mustahkamlab berilgan.

O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi va hisoboti tizimini rivojlantirish strategiyasi, buxgalteriya hisobi va hisobotida shakllanadigan hisob axborotining sifatini oshirish hamda ushbu axborotdan manfaatdor foydalanuvchilarning kafolatli foydalana olishlarini ta'minlab berishga qaratilgan.

So'nggi yillarda O'zbekistonda buxgalteriya hisobi va hisobot sohasida 1994 yilda qabul qilingan "Buxgalteriya hisobini isloh qilish" dasturida ko'zda tutilgan ancha-muncha o'zgarishlar amalga oshirildi.

Buxgalteriya hisobi va hisoboti tizimida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar xo'jalik yurituvchi subektlar faoliyatining moliyaviy natijalari va moliyaviy holati haqidagi manfaatdor foydalanuvchilar uchun foydali bo'lgan axborotni shakllantirishni ta'minlashga qaratildi. Buxgalteriya hisobi va hisobotini isloh qilishning asosiy instrumenti sifatida moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari asosida milliy standartlar qabul qilindi.

Buxgalteriya hisobi va hisoboti taraqqiyotida muayyan yutuqlarga yerishilgan bo'lsa-da, shu bilan birga jiddiy muammolar ham mavjud bo'lib, ularga:

- MHXS asosida tuziladigan buxgalteriya hisobotlarining rasmiy statusi, shuningdek MHXS ni qo'llashning zaruriyl infratuzilmasining mavjudemasligini;

- xo'jalik yurituvchi subektlar tomonidan, milliy standartlar asosida tayyorlangan buxgalteriya hisobotlarini transformatsiya qilish orqali MHXS bo'yicha jamlangan moliyaviy hisobotlar tayyorlash

¹⁷ Karimov I.A. Mamlakatimizni 2014-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi //Xalq so'zi gazetasi. 2015 yil 18 yanvar

uchun asossiz katta xarajatlarni;

- buxgalteriya hisobotlari sifatini nazorat qilish tizimining kuchsizligi, shu jumladan, buxgalteriya hisobotlari auditi sifatining yuqori emasligini;

- kasbiy jamoat birlashmalari va boshqa manfaatdor birlashmalarning, shu bilan birga buxgalteriya hisobotidan foydalanuvchilarning buxgalteriya hisobi va hisobotini tartibga solish, hamda buxgalterlik va auditorlik kasbini rivojlantirishda ishtirokining yetarli emasligini;

- ko'pchilik buxgalter va auditorlarni kasbiy tayyorlash darajasining past darajadali, shuningdek MHXS bo'yicha tayyorlangan axborotdan foydalanish ko'nikmalarining yetarli emasligini kiritish mumkin.

Mavjud yuzaga kelgan buxgalteriya hisobi va hisoboti tizimi unda shakllangan axborotning ishonchliligi va tegishli darajadagi sifatini ta'minlab bera olmaydi, shuningdek, ushbu axborotdan foydalana olish imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklaydi.

Bugungi kunda O'zbekistonda buxgalteriya hisobi va hisobotining kelgusi taraqqiyoti uchun qulay sharoit vujudga kelmoqda. Buxgalteriya hisobi va hisoboti obektlarining aksariyat qismini o'z ichiga oluvchi meyoriy-huquqiy hujjatlar amalga kiritilgan, ammo ushbu hujjatlarni Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va ularga bo'lgan talablarning o'zgarib borayotganligi nuqtai-nazaridan tubdan ko'rib chiqish lozim. Chunki ushbu meyoriy huquqiy hujjatlar qabul qilingandan so'ng MHXSlarda katta o'zgarishlar bo'lgan.

Respublikamizda 2015-2018 yillarda barcha aksiyadorlik jamiyatlari yillik moliyaviy hisobotni nashr etishi va Xalqaro audit standartlari hamda Xalqaro moliyaviy hisob standartlariga muvofiq tashqi audit o'tkazishi¹⁸ belgilangan. Aksiyadorlik jamiyatlari faoliyati samaradorligini oshirish va korporativ tizimini takomillashtirish maqsadida aksiyadorlik jamiyatlarining yillik moliyaviy hisobotlarini moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarga muvofiq tayyorlash hamda nashr qilish ko'zda tutilmoqda.

Bugungi kunda nafaqat aksiyadorlik jamiyatlarida, balki boshqa xo'jalik jamiyatlari, xususi korxonalar, oilaviy korxonalar kabi tashkiliy-huquqiy shaklga ega tadbirkorlik subektlarida ham MHXSdan foydalanishga o'tishni sur'atini oshirish zarur deb hisoblaymiz.

O'rta muddatli istiqbolda (yaqin 5-10 yilda) buxgalteriya hisobi va hisobotini rivojlantirish, buxgalteriya hisobi va hisoboti tizimining o'ziga xos funksiyalarini O'zbekiston iqtisodiyotida muvaffaqiyatli va izchil bajarilishi uchun maqbul zamin va sharoit yaratish zarur. Xususan, manfaatdar ichki va tashqi foydalanuvchilar (mulkdorlar, investorlar, kreditorlar, davlat hokimiyati organlari, xo'jalik yurituvchi subektlarning boshqaruv xodimlari va b.) tomonidan iqtisodiy qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'ladigan xo'jalik yurituvchi subektlar faoliyati to'g'risidagi aniq va shaffof axborotni shakllantirish imkoniyatini yaratish lozim. Kelgusi taraqqiyotning mohiyati, samarali hisob jarayonini tuzish va zaruriy infratuzilmani yaratish yo'li bilan MHXSdan foydalanishni faollashtirish hisoblanadi.

Buxgalteriya hisobi va hisobotni quyidagi asosiy yo'nalishlarda rivojlantirish zarur:

- buxgalteriya hisobi va hisobotlarda shakllanadigan axborot sifatini oshirish;
- MHXSni qo'llash infratuzilmasini yaratish;
- buxgalteriya hisobi va hisobotini tartibga solish tizimini o'zgartirish;
- buxgalteriya hisobotlari sifat nazoratini kuchaytirish;
- tashkilotlarda buxgalteriya hisobotlari auditi, buxgalteriya hisobi va hisobotini yuritish bilan band bo'lgan mutaxassislarning, shuningdek buxgalteriya hisobotlaridan foydalanuvchilarning malakasini sezilarli darajada oshirish.

O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi, o'z ichiga statistik va operativ-texnik hisobni ham oladigan, yagona hisob va hisobot tizimining bir bo'lagi sifatida rivojlanishi zarur. Ushbu tizimning birligini ta'minlovchi muhim omil bo'lib boshlang'ich hisob hisoblanib, u har bir hisob turi

¹⁸ "Aksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4720-sonli Farmoni.

yehtiyoji, vazifalari va metodologiyasiga mos holda umumlashtirish, tizimlashtirish va kelgusi yig'ish uchun ma'lumotlar manbasi sifatida xizmat qiladi.

Rivojlanish jarayonida buxgalteriya hisobi va hisoboti tizimi birligi va yaxlitligini qo'llab quvvatlash uchun ushbu tizim barqarorligini ta'minlash alohida dolzarblik kasb etadi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, buxgalteriya hisobi va hisobotining rivojlanishi mamlakatdagi iqtisodiy jarayonlarning o'zgarishi bilan uzviy aloqadorlikda amalga oshirilishi va xo'jalik mexanizmi rivojlanish darajasi va xarakteriga javob berishi lozim. Buxgalteriya hisobi va hisobotini o'zgartirish jarayonlarini asossiz paysalga solishga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Shu bilan birga buxgalteriya hisobi va hisobotidagi o'zgarishlarni xo'jalik mexanizmidagi o'zgarishlar va bozor institutlarining real ish olib borishiga mos bo'lmagan holda jadallashtirish iqtisodiyotdagi moliyaviy axborotning sifatini pasayishiga, MHXSning obro'sizlanishiga, shuningdek moliyaviy tartib-intizomning susayishiga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari MHXSga o'tish, axborotni yig'ish va qayta ishlash jarayonlarining yangicha metodlarini amalda qo'llashni o'zlashtirib olish ma'lum vaqt talab qiladi.

Buxgalteriya hisobi va hisobotidagi o'zgarishlar, jumladan MHXSga o'tish jarayoni jamoatchilikning kasbiy tayyorgarligi, shuningdek davlat hokimiyati organlarining yehtiyoji va imkoniyatlarini hisobga olgan holda bosqichma- bosqich amalga oshirilishi lozim.

Buxgalteriya hisobi va hisobotini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining barcha tarmoq va sohalariga taalluqli. Shu bilan birgalikda buxgalteriya hisobi sohasida islohotlarni amalga oshirish iqtisodiyotning ayrim tarmoq va sohalarida (jumladan, notijorat tashkilotlari, bank tizimi) o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Buxgalteriya hisobi va hisobotini rivojlantirishning asosiy yo'nalishi – unda shakllanadigan axborot sifatini oshirish. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, axborotning foydaliligiga bevosita MHXSdan foydalanish orqali yoki ular asosida milliy buxgalteriya hisobi tizimini qurish asosi sifatida foydalanish orqali erishish mumkin.

Zamonaviy buxgalteriya hisobi o'zida xo'jalik yurituvchi subektlar tomonidan yuridik shaxs buxgalteriya hisobotlarini (individual buxgalteriya hisoboti) va jamlanma moliyaviy hisobotni tayyorlashda foydalaniladigan axborot bazasini ifoda etadi. Bundan tashqari buxgalteriya hisobotida shakllandigan axborotdan boshqaruv, soliq, statistik hisobotlar, nazorat qiluvchi organlar uchun hisobotlar tayyorlash uchun foydalaniladi. Zarurat tug'ilganda ushbu ma'lumotlar asosida boshqa shakldagi hisobotlar tayyorlanishi lozim.

Shu sababdan buxgalteriya hisobi sohasida asosiy vazifa bu hisob jarayonini tashkil qilishning biror-bir hisobot shaklini tuzishga bevosita bog'lanib qolmasligini ta'minlashdan iborat. Hisob jarayonini tashkil qilishning talab va prinsiplari, shuningdek buxgalteriya hisobining asosiy qoidalari MHXS talab va prinsiplarini hisobga olgan holda o'rnatilishi lozim-ki, bu xo'jalik yurituvchi subektlar turli xil hisobot shakllari, jumladan MHXS uchun axborotni shakllantirish imkoniga ega bo'lsin. Xo'jalik yurituvchi subektlarni ayrim toifalari buxgalteriya hisobining soddalashtirilgan tartibini qo'llashlari mumkin.

Buxgalteriya hisobi metodi elementi sifatida *individual buxgalteriya hisoboti* ikkita axborot va nazorat funksiyalarini bajaradi. Bir tomondan u xo'jalik yurituvchi subektning faoliyatining moliyaviy natijalari va moliyaviy holatini tavsiflaydi. Boshqa tomondan esa u har bir hisob sikli yakunida buxgalteriya hisobi ma'lumotlarining aniqligi va to'g'riligini tizimli nazorat qilish imkonini beradi. Bundan kelib chiqib barcha xo'jalik yurituvchi subektlar har bir hisobot davri uchun individual buxgalteriya hisobotlari tuzishlari shart.

Individual buxgalteriya hisoboti quyidagilar uchun mo'ljallangan:

- Xo'jalik yurituvchi subektning yakuniy moliyaviy natijasi – sof foyda (zarar)ni aniqlash va uni mulkdorlar o'rtasida taqsimlash uchun;
- Nazorat qiluvchi organlarga taqdim qilish uchun;
- Xo'jalik yurituvchi subektlarning bankrotlik belgilarini aniqlash uchun;
- Statistik kuzatish va makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning yagona davlat bazasini shakllantirish uchun;

- Xo'jalik yurituvchi subektni boshqarishda ishlatish, sud ishlarida va soliqqa tortishda foydalanish uchun.

Individual buxgalteriya hisoboti sohasida asosiy vazifa manfaatdor

foydalanuvchilarni sifatli, ishonchli va xo'jalik yurituvchi subekt haqida solishtirish mumkin bo'lgan, uni jonli aks ettiradigan axborotdan kafolatli foydalana olish imkoniyatini yaratib berishdan iborat. Ushbu masalani hal qilish uchun individual buxgalteriya hisobotini xalqaro standartlari (IAS, IFRS) asosida ishlab chiqiladigan buxgalteriya hisobining milliy standartlari (BHMS) bo'yicha tuzish lozim. Kelajakda tajribaning ortib borishi natijasida ayrim xo'jalik yurituvchi subektlar doirasi tomonidan individual buxgalteriya hisobotini buxgalteriya hisobining milliy standartlari o'rniga MHXS (IAS, IFRS) bo'yicha tuzish imkoniyatlarini baholashmaqsadga muvofiq.

Ayrim hollarda BHMS buxgalteriya hisobotlarida axborotni shakllantirish va taqdim qilishga bir qancha muqobil yondashuvlarni ko'zda tutishi mumkin. Shunday bo'lsa ham, turli xil xo'jalik yurituvchi subektlarning buxgalteriya hisobotlarini solishtirish imkoniyatini oshirish uchun yuqoridagi holatlar cheklanishi va kelgusida uzluksiz qisqartirib borish lozim.

BHMS ayrim toifa xo'jalik yurituvchi subektlar tomonidan tayyorlanadigan individual buxgalteriya hisobotida ochib beriladigan turli xil hajmdagi axborotni nazarda tutishi mumkin, jumladan, soddalashtirilgan buxgalteriya hisoboti tuzishni.

Jamlangan moliyaviy hisobot, buxgalteriya hisobotlarining bir turi bo'lib, nazorat qilish munosabatlariga asoslangan xo'jalik yurituvchi subektlar guruhi faoliyatining moliyaviy natijalari va moliyaviy holatini tavsiflash uchun mo'ljallangan. Jamlangan moliyaviy hisobot faqat axborot funksiyasini bajaradi va u manfaatdor tashqi foydalanuvchilarga taqdim qilinadi. Bunday hisobot foydalanuvchilar tomonidan iqtisodiy qaror qabul qilishda asosiy moliyaviy axborot manbalaridan biri bo'lishi lozim.

Jamlangan moliyaviy hisobotlar sohasida asosiy vazifa manfaatdor foydalanuvchilarni xo'jalik yurituvchi subektlar guruhi haqida sifatli, ishonchli va solishtirish mumkin bo'lgan axborotdan kafolatli foydalana olish imkonini yaratishdan iborat. Ushbu vazifani hal qilish uchun jamlangan moliyaviy hisobotni MHXS bo'yicha tuzishni hamda majburiy audit va hisobotlarni chop qilishni majburiy qilib belgilash lozim.

Boshqaruv hisoboti xo'jalik yurituvchi subektni boshqarishda (rahbariyat, boshqa boshqaruv xodimlari) foydalanish uchun mo'ljallangan. Shuning uchun ushbu hisobotning tarkibi, davriyligi, muddati, shakli va uni tuzish tartibini xo'jalik yurituvchi subekt mustaqil belgilaydi. Shu bilan birga boshqaruvning ilg'or amaliyoti shuni ko'rsatmoqdaki, boshqaruv hisobotlarini tuzish tartibi va tarkibi, individual buxgalteriya hisobotlari va jamlanma moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda foydalaniladigan prinsiplar asosida ishlab chiqilsa, bunday tayyorlangan boshqaruv hisobotlari yanada foydali va samarali bo'ladi.

Boshqaruv hisoboti sohasida asosiy vazifa bo'lib, boshqaruv hisobini tashkil qilishdagi ilg'or tajribalarni, hamda xo'jalik yurituvchi subektlarni boshqarishda boshqaruv hisobidan foydalanish tajribalarini keng ommalashtirish hisoblanadi.

Soliq hisobotlarini (soliq deklaratsiyalari) tuzish soliq qonunchiligi bilan belgilangan xo'jalik yurituvchi subektlar uchun majburiy hisoblanib, fiskal (xazina) maqsadlari uchun mo'ljallangan. Soliq hisobotlari buxgalteriya hisobida shakllanadigan axborot asosida ularni soliq qonunchiligi qoidalari bo'yicha tuzatish yo'li bilan tuzilishi shart.

Soliq hisoboti sohasida asosiy vazifa – soliq hisobi qoidalarini buxgalteriya hisobi qoidalariga yanada yaqinlashtirish yo'li bilan uni tuzish xarajatlarini kamaytirishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida MHXSlarini keng joriy qilishning zaruriy sharti bevosita xo'jalik yurituvchi subektlar tomonidan buxgalteriya hisobi va hisobotini tartibga solishda ushbu standartlardan foydalanish imkonini beradigan infrastrukturani yaratishdan iborat.

Asosiy elementlar:

- O'zbekistonda MHXSlarni qonunan e'tirof etish;
- MHXSni qo'llash tajribasini ommalashtirish va umumlashtirish mexanizmi;
- MHXS bo'yicha tayyorlangan buxgalteriya hisobotlari sifatini nazorat qilish, shu jumladan

audit;

- MHXSni o'qitish.

O'zbekiston Respublikasida MHXSni keng qo'llash uchun uning qonunan e'tirof qilinishi muhim ahamiyatga ega. Jumladan, MHXS bo'yicha tayyorlangan jamlanma moliyaviy hisobot rasmiy hisobotlarning bir shakli sifatida e'tirof qilinishi lozim.

Har bir MHXSni (shu jumladan sharhlarni ham) ma'qullash jarayonining maqsadi – ularni O'zbekiston Respublikasi meyoriy huquqiy hujjatlari tizimiga kiritish. Bunday tartib(jarayon) professional jamoatchilik yekspertizasi va har bir standartni amalga kiritishni o'z ichiga olishi lozim.

Ushbu jarayon:

- MHXSni O'zbekiston Respublikasi hududida qonuniy kuchga kiritishni;
- MHXSdan chetga chiqishga yo'l qo'ymaslikni;
- O'zbekiston Respublikasidagi iqtisodiy jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishni;
- moliyaviy axborotning iqtisodiyotga mos kelishini ta'minlashi lozim. Favqulodda holatlarda O'zbekiston Respublikasida vujudga kelgan iqtisodiyvaziyatni hisobga olgan holda muayayyan bir MHXSni ma'qullashni ma'lummuddatga to'xtatib turish (rad qilish) mumkin. Shu bilan birga biron-birstandartning bir qismini ma'qullash ham mumkin emas.

MHXSni qo'llash tajribasini ommalashtirish va umumlashtirish mexanizmi xo'jalik yurituvchi subektlar tomonidan standartlarni bir xil va navbati bilan qo'llash va ular haqida mos moliyaviy axborot berish uchun muhim. Bunday mexanizm MHXSni qo'llash bo'yicha turli xil axborot-metodik materiallar bo'lishini nazarda tutib, ular faqat tavsiyaviy xarakterga ega.

Buxgalteriya hisobi va hisobotini tartibga solish tizimini rivojlantirish shunday modelni yaratishga qaratilishi lozimki, u barcha manfaatdor tomonlar qiziqishlarini hisobga olib, xarajatlarni kamaytirib va tartibga solish

samaradorligini oshirishi lozim. Ushbu model asosida davlat hokimiyati organlari va kasbiy birlashmalarining (O'zbekiston Respublikasi buxgalterlar va auditorlar milliy assotsiatsiyasi, O'zbekiston Auditorlar Palatasi, O'zbekiston buxgalterlar federatsiyasi va boshqa manfaatdar jamoat tashkilotlari) oqilona birligi yotadi.

Davlat hokimiyati organlari va kasbiy birlashmalar o'rtasida funksiyalarning taqsimlanishi quyidagicha bo'lishi lozim. Buxgalteriya hisobi va hisoboti iqtisodiyot va tadbirkorlik faoliyati sohasida axborotga bo'lgan konstitusion huquqni ta'minlagan holda O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy makon va bozor birligining kafolatidan biri hisoblanadi. Buxgalteriya hisobi va hisobotini tartibga solish O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi va hisoboti yagonaligini va ushbu tizimni rivojlantirishning maqsadga muvofiqligini ta'minlab berishi, ko'plab manfaatdor foydalanuvchilar qiziqishlarini hisobga olishi hamda izchillikni ta'minlashi lozim. Ushbu jarayonda Davlat hokimiyati organlari va Kasbiy birlashmalar zimmasiga yuklatiladigan vazifalarni quyidagi chizmalardan ko'rish mumkin.

Buxgalteriya hisobi va hisoboti standartlarining jamiyat uchun ahamiyatini ye'tiborga olgan holda, birinchi navbatda standartlarning adekvatligi va sifatiga qat'iy ishonch hamda ularga to'liq ishonish mumkinligiga asoslangan holda ularni har taraflama e'tirof etish. Standartlarni tan olish (e'tirof etish) uchun ularni qabul qilish *jarayoniga* kasbiy hamjamiyatni jalb qilish lozim. Ular milliy standartlar loyihalarini tayyorlashadi va (yoki) standartlarning kasbiy jamoatchilik yekspertizasini o'tkazishadi. O'z navbatida davlat hokimiyati organlari milliy standartlarni ishlab chiqishni tashkil qiladi, standartlarni tasdiqlashga tayyorlaydi va ularni tasdiqlaydi, yuridik jihatdan rasmiylashtirish, ro'yxatdan o'tkazish va standartlar reyestriga kiritish ishlarini amalga oshiradi. Kasbiy hamjamiyatning standartlarni qabul qilish jarayonida, buxgalteriya hisobotlaridan foydalanuvchilardan hamda kasbiy hamjamiyatning yuqori malakali, mashhur va obro'li vakillaridan iborat bo'lgan maxsus organi orqali qatnashishlari maqsadga muvofiq.

9.4. Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etish tartibi, uning maqsadi va qo'llanilish sohasi

2015 yil 24-aprelida PF-4720 «Aksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni ye'lon qilindi.

Mazkur Farmon talablaridan kelib chikib, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish, aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining samaradorligini tubdan oshirish, bo'lajak investorlar uchun ularning ochiqqligi va jozibadorligini ta'minlash, zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy qilish, korxonalarni strategik boshqarishda aksiyadorlar rolini kuchaytirish uchun qulay sharoitlar yaratish maqsadida quyidagilar korporativ boshqaruv tizimini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaritib belgilandi:

- xalqaro tajribani chuqur tahlil qilish va shu asosda zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish, ishlab chiqarish, investitsiya, moddiy-texnik, moliyaviy va mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish;
- chet yel kapitali ishtirokida aksiyadorlik jamiyatlarini tashkil etish, aksiyadorlik jamiyatlariga xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish uchun qulay sharoitlar yaratish;
- yeski bo'linmalar va lavozimlarni tugatish, zamonaviy xalqaro standartlar va bozor iqtisodiyoti talablariga mos yangi bo'linma va lavozimlarni joriy etishni inobatga olgan holda, aksiyadorlik jamiyatlarini boshqarish tuzilmasini tubdan qayta tashkil etish;
- aksiyadorlik jamiyatlarini strategik boshqarish, boshqaruv xodimlarining samarali faoliyatini nazorat qilishni ta'minlashda aksiyadorlar, jumladan, minoritar aksiyadorlar rolini oshirish;
- yetakchi xorijiy ta'lim muassasalari bilan hamkorlik asosida boshqaruv xodimlarini tayyorlash va ularning kasb darajasini oshirish, shuningdek, aksiyadorlik jamiyatlarida rahbarlik lavozimlariga chet yellik yuqori malakali menejerlarni jalb qilish.

Mazkur Farmonning 9 bandida: «2015 — 2018 yillarda barcha aksiyadorlik jamiyatlari yillik moliyaviy hisobotni nashr etishi va Xalqaro audit standartlari hamda Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq tashqi auditni o'tkazishi ma'lumot uchun qabul qilinsin.

Aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining samaradorligini oshirish va korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish komissiyasi 2015 yilning 1 iyuliga qadar aksiyadorlik jamiyatlarining yillik moliyaviy hisobotini xalqaro standartlarga muvofiq nashr etish jadvalini tasdiqlasin».

1-MHXS ga binoan moliyaviy hisobot korxonada amalga oshirilgan muomalalar va moliyaviy holatning tizimlashtirilgan taqdimotidir. Moliyaviy hisobotning maqsadi keng doiradagi foydalanuvchilar iqtisodiy qarorlar qabul qilishlari uchun ahamiyatli bo'lgan moliyaviy holat, moliyaviy natijalar va pul mablag'larining harakati to'g'risidagi axborotni taqdim etishdir. Bu maqsadga erishish uchun moliyaviy hisobot quyidagi ko'rsatkichlar haqida ma'lumotlar beradi:

- 1- Aktivlar;
- 2-Majburiyatlar;
- 3-Xususiy kapital;
- 4-Daromadlar va xarajatlar, shuningdek foyda va zararlar;5- Pul mablag'lari harakati.

Bu ma'lumotlar boshqa tushuntirish va izohlar bilan birga foydalanuvchilargayorldam beradi.

Moliyaviy hisobotga javobgarlik

Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etishga direktorlar kengashi yokikorxonaning boshqa rahbar tashkiloti javob beradi.

Moliyaviy hisobotning komponentlari

Moliyaviy hisobotning to'la komponenti quyidagi komponentlarni o'z ichigaoladi:

a) Buxgalteriya balansi;

b) Foyda va zararlar haqidagi hisobot;

v) Quyidagilardan birini ko'rsatuvchi hisobot:

*xususiy kapitaldagi barcha o'zgarishlar;

*mulkdorlar bilan amalga oshirilgan kapital xarakterdagi muomala va taqsimotlardan farq qiluvchi xususiy kapitaldagi o'zgarishlar.

g) pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobot;

d) hisob yuritish siyosati va tushuntirishlar hamda izohlar.

BUXGALTERIYA BALANSI

MHXS kompaniyalardan aktivlarni joriy va uzoq muddatlilarga bo'lishni talab qilmaydi. Shunga qaramay kompaniyalar muomalalarning xarakteriga qarab aktivlar va majburiyatlarni joriy va uzoq muddatlilarga bo'libko'rsatishlari maqsadga muvofiqdir.

Aylanma aktivlar

Aktivlarni turkumlashda quyidagi qoidalarga amalqilish tavsiya qilinadi. Aktivlar aylanma deb hisoblanadi, agar:

a) kompaniya normal operatsion faoliyatida ishlatish yoki sotish mo'ljallanayotgan bo'lsa:

b) agar aktiv savdo maqsadlarida yoki o'n ikki oy ichida sotish uchun xaridqilingan bo'lsa;

v) agar u pul mablag'lari yoki uning ekvivalentlari ko'rinishida mavjud bo'lsa.

Boshqa barcha aktivlar uzoq muddatli deb turkumlanadi.

Qisqa muddatli majburiyatlar

Majburiyatlar qisqa muddatli deb tavsiflanadi, agar;

a) kompaniya normal operatsion faoliyati davomida to'lashni mo'ljallanayotgan bo'lsa;

b) agar hisobot sanasidan o'n ikki oy ichida bajarilish kutilayotgan bo'lsa. Boshqa barchamajburiyatlar uzoq muddatli deb turkumlanadi.

Buxgalteriya balansida aks ettirilishi lozim bo'lgan axborotlar:

a) asosiy vositalar; v) nomoddiy aktivlar; s) moliyaviy aktivlar;

d) ulush usulida ko'rsatilgan investitsiyalar; ye) zahiralar;

f) savdo va boshqa debitorlik qarzlari;

g) pul mablag'lari va ularning ekvivalentlari;

h) mol yetkazib beruvchilar va boshqalardan kreditorlik qarzlari; i) soliq bo'yicha majburiyatlar va aktivlar;

j) rezervlar;

k) uzoq muddatli majburiyatlar va ular bo'yicha foizlar; l) ozchilik ulushi;

m) chiqarilgan kapital va fondlar.

Buxgalteriya balansiga izohlarda quyidagilar berilishi kerak:

*Chiqarishga ruxsat etilgan aksiyalar miqdori;

*Chiqarilgan hamda to'langan, chiqarilgan va to'lanmagan aksiyalar miqdori;

*Aksiyaning nominal qiymati yoki nominal qiymatning mavjud emasligi;

*Yil boshiga va yil oxiriga muomaladagi aksiyalar miqdori;

*Dividendlar va kapitalni qoplash bo'yicha huquqlar, imtiyozlar vacheklovlar;

*Kompaniyaning o'ziga yoki farzand korxonasiga tegishli aksiyalar;

*Opsion yoki sotish shartnomalari bo'yicha zahirada qolgan aksiyalar miqdori haqida ma'lumot.

FOYDA VA ZARARLAR HAQIDAGI HISOBOT

Foyda va zararlar haqidagi hisobotda minimum darajada quyidagi axborotlar berilishi kerak:

a) tushum;

v) operatsion faoliyat natijalari;

s) moliyalashtirish bo'yicha xarajatlar;

d) ishtirok etish usuli bilan uyushgan kompaniyalar va qo'shma korxonalar foydava zarardagi ulushlari;

ye) soliq bo'yicha xarajatlar;

f) odatdagi faoliyatdan foyda va zararlar; g) favqulodda holatlar natijalari;

- h) ozchilik ulushi;
- i) hisobot davridagi sof foyda yoki zarar.

KAPITALDAGI O'ZGARISHLAR HAQIDAGI HISOBOT

MHXS kapitaldagi o'zgarishlar haqidagi hisobotni asosiy moliyaviy hisobotlardan biri deb tan oladi. Kompaniya quyidagilarni aks ettiruvchi hisobotni taqdim etishi kerak:

*Hisobot davridagi sof foyda yoki zarar;

*Kapitalda tan olinadigan barcha daromadlar va xarajatlar, foyda vazaralar haqidagi har bir modda haqidagi ma'lumot;

* 8-MHXSga binoan fundamental xatolarni tuzatishlar va hisob yuritish siyosatidagi o'zgarishlar natijalarining kumulyativ samarasi.

PUL MABLAG'LARI HARAKATI TO'G'RISIDAGI HISOBOT

7-MHXS ga binoan barcha kompaniyalar moliyaviy hisobotning asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobotni taqdim etisho'lari shart.

7-MHXSda quyidagi atamalardan foydalaniladi:

***Pul mablag'lari** – kompaniyaning kassasi va joriy schyotidagi pul mablag'lari;

***Pul mablag'lari ekvivalentlari** - qisqa muddatli, yuqori likvidli, avvaldan ma'lum pul mablag'iga aylanadigan, qiymat nuqtai nazaridan riskikam bo'lgan investitsiyalar;

***Pul mablag'lari oqimlari** – pul mablag'lari va ularning ekvivalentlarining kelishi va to'lanishi;

***Operatsion faoliyat** – kompaniyaning tushum keltiradigan asosiy faoliyati;

***Investitsion faoliyat** – uzoq muddatli aktivlarni va boshqa investitsiyalarni xarid qilish va sotish;

***Moliyaviy faoliyat** – kompaniya kapital yoki qarz mablag'lari tarkibi va hajmidagi o'zgarishga olib keladigan faoliyat.

Pul mablag'lari to'g'risidagi hisobot ikki xil usul bilan taqdim etilishi mumkin:

- 1) to'g'ri usul – asosiy yalpi tushumlar va kirimlarning turlari haqidagi ma'lumot;
- 2) egri usul – investitsion va moliyaviy faoliyatga aloqador har qanday kirim va chiqimlarning o'tgan va kelgusi davr uchun natijalari hisobiga sof foydani tuzatish orqali ma'lumot tayyorlash.

Moliyaviy hisobotga tushuntirishlar va izohlar

Moliyaviy hisobotga tushuntirishlar va izohlar quyidagilarni qamrab olishikerak:

*Kompaniya moliyaviy hisoboti uchun asoslar va tanlangan hisob yuritish siyosati hiqidagi axborotni taqdim etishi;

*Moliyaviy hisobotda aks ettirilmagan, lekin MHXSga binoan talab qilinadigan axborotni yoritishi kerak;

*Moliyaviy hisobot tarkibida aks ettirilmagan, lekin obektiv hisobot topshirish uchun zarur bo'lgan axborotni taqdim etishi kerak.

Tayanch atamalar:

1. 1-son BHXS “Moliyaviy hisobotni taqdim qilish” standartining maqsadi korxonaning o‘z moliyaviy hisobotining o‘tgan davrlardagi moliyaviy hisobotiga hamda boshqa korxonalarning moliyaviy hisobotlariga taqqoslanuvchanligiga erishish uchun umumiy maqsadlardagi moliyaviy hisobotni taqdim qilishning negizini ta’min etish bo‘lib hisoblanadi.

2. Hisob siyosati – bu korxona tomonidan moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim qilishda qabul qilingan aniq tamoyillar, negizlar, qoida va tajribalar mujmasidan iborat hujjatdir.

3. Uzliksiz davom ettirishi – moliyaviy hisobotning korxona o‘z faoliyatni to‘g‘risidagi, ya’ni rahbariyat korxonaning likvidatsiya qilinishi yoki o‘z faoliyatini to‘xtatishini mo‘ljallamagan yoki ushbu masalani qo‘rib chiqish sabablari bo‘lmagan yo‘l qo‘yilishlarga asosan tuzilishidir.

4. Hisoblash metodi – bu operatsiya va jarayonlarning ular qachon yuz bergan bo‘lsa (pul kelib tushishi va pul mablag‘larining to‘lanishi qat’iy nazar) shu paytda tan olinishi va ular talluqli bo‘lgan davrlardagi hisob registrlarida qayd qilinishi va moliyaviy hisobotlarda taqdim etish tamoyilidir.

5. Muvofiqlik konsepsiyasi xarajatlarni foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotda sarflangan xarajatlar bilan ishlab topilgan daromadlarning aniq moddalari o‘rtasidagi bog‘liqlikka asosan hisobga olish tamoyilidir.

6. Taqdim qilishning ketma-ketligi moliyaviy hisobotlarda moddalarni taqdim qilinishi va ularning tasnifi bir davrdan ikkinchi davrda saqlanishi tamoyilidir. Korxona moliyaviy hisobotlarni taqdim qilishda usullarning o‘zgartirish kiritish kerak bo‘ladi, agarda o‘zgargan tarkib yehtimol to‘liq saqlanilsa yoki muqobil variantda taqdim qilishdan olinadigan naf muqarrar bo‘lsa.

« MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI»

fanidan

MUSTAQIL TA’LIM MASHG‘ULOTLARI

MUSTAQIL TA’LIM TASHKIL ETISHNING SHAKLI VA MAZMUNI

Mustaqil ishning asosiy maqsadi - talabalar tomonidan mazkur fanni chuqur o‘zlashtirishlari uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish hamda rivojlanlantirishdan iboratdir. Bunda talabalar quyidagilarni bajarishlari: yangi bilimga ega bo‘lishi uchun mustaqil ravishda qo‘shimcha mavzularni o‘zlashtirish ko‘nikmalariga, zaruriy ma’lumotlarni izlab topishning qulay va samarali usullaridan foydalanish hamda topshiriqlarni bajarishda tizimli va ijodiy yodoshishlari lozim. Mustaqil ishning tashkiliy shakllari bo‘lib, ayrim nazariy mavzularni o‘quv adabiyotlar yordamida mustaqil o‘zlashtirish, berilgan mavzu bo‘yicha axborot (referat) tayyorlash, nazariy bilimlarini amaliyotda qo‘llash va ilmiy maqola, anjumanga ma’ruza, tezislar tayyorlash kabilar hisoblanadi. Talabaning mustaqil ishini qabul qilish ma’ruza yoki amaliy mashg‘ulot olib boruvchi o‘qituvchi tomonidan kafedrada ishlab chiqilgan maslahatlar berish jadvali asosida amalga oshiriladi va ular guruh jurnalida qayd etiladi.

Mustaqil ta’limning maxsus yoki ilmiy adabiyotlar (monografiyalar, maqolalar) bo‘yicha fanlarning bo‘limlari hamda mavzulari ustida ishlash; yangi texnikalar, apparaturalar, ilm talab jarayonlar va texnologiyalarni o‘rganish; talabaning ilmiy tadqiqot ishlarini (TITI) bajarish bilan

bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari yoki mavzularni chuqur o'rganish; faol o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari (xizmat o'yinlari, diskussiyalar, seminarlar, kollokviumlar; masofaviy (distansion) ta'lim usullaridan keng foydalaniladi.

«Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari» fanidan mustaqilishlarni tashkil etishning maqsad va vazifalari

Mustaqil ishining maqsadi-talabani nazariy va amaliy tayyorgarligini aniqlash, uning fikrlash qobiliyatini va olingan bilimlarining chuqurliligini va sifatini belgilash xisoblanadi.

Mustaqil ishining maqsadidan kelib chiqadigan asosiy vazifalar quyidagilardan iborat:

➤ «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari» fanidan tanlangan mustaqil ishi mavzusi bo'yicha tarbiyaviy muammolar mohiyatini nazariy va amaliy asoslash va mazmunli yoritilishi;

➤ milliy istiqlool g'oyasi va mafkuraning asosiy qoidalari hamda ta'lim- tarbiyani to'g'ri shakllantirish asosida hozirgi zamon rivojlangan malakali o'qitishni shakllantirish va rivojlantirishning dolzarb muammolarinisingdirish;

➤ ta'lim va tarbiyaviy munosabatlar to'g'risida amaliy ko'nikmalar xosil qilishi;

➤ Respublika Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan ta'lim-tarbiyaga tegishli qonunlarni va Vazirlar Maxkamasi chiqargan meyoriy xujjatlarni ishda o'zlashtirishi;

➤ internet ma'lumotlari, hisobotlar va hujjatlarni tahlil qilish;

➤ ishlab chiqarish va xizma ko'rsatish xamda ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan yo'l- yo'riq, xulosalar va ko'rsatmalarni ishlab chiqish;

Mustaqil ishini bajarish jarayoni o'quv jarayonning ajralmas qismi bo'lgani uchun to'g'ri tashkil etish, yoritilayotgan mavzuning sifatli bayon etilishiga ta'sir ko'rsatadi.

Shuning uchun mustaqil ishini bajarish davomida talaba o'z mehnatini quyidagi bosqichlar bo'yicha to'g'ri taqsimlashi katta ahamiyatga ega:

➤ mustaqil ish mavzusini tanlash;

➤ axborot uslubiy ta'minoti (adabiyotlar, internet) ma'lumotlariniyig'ish va ularni o'rganish;

➤ mustaqil ish mavzusi rejasini tuzish;

➤ mavzuga oid turli ma'lumotlar to'plash va qayta ishlash;

➤ mustaqil ish matnini yozish;

➤ mavzu matnini aks ettiruvchi 10-15 ta slayddan iborat prezentatsiyanishakllantirish;

➤ mustaqil ishni rasmiylashtirish;

➤ belgilangan mavzu doirasida asosiy tushunchalarni o'z ichiga olgan testsavollarini to'g'ri tuzish;

➤ mavzu bo'yicha keysni shakllantirishda belgilangan qoidalarga rioyaqilish;

➤ mustaqil ishning himoyasi.

Mustaqil ishni bajarishda talaba o'z ustida ishlashi bilan bir qatorda Mustaqil ishi xabarlar bilan maslaxatlashishi va tegishli ko'rsatmalarasosida faoliyat ko'rsatishi zarur xisoblanadi.

Mustaqil ishi mavzusini tanlash

«Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari» fanidan mustaqil ishini muvaffaqiyatli bajarilishining muhim omili – bu talabaning o'z qiziqishi va qobiliyatiga qarab mos mavzuni tanlashi hisoblanadi. Shuning uchun ushbu bosqichda talaba mavzu tanlashda sinchkov va ma'suliyatli bo'lishi lozim.

Mustaqil ish mavzulari kafedra tomonidan ishlab chiqiladi va fanning ishchi dasturi tarkibida tasdiqlanadi. Mavzular soni talabalar sonidan ko'p bo'lishi kerak, ularning yo'nalishi o'quv dasturi doirasida va talabaning qobiliyati hamda imkoniyatlari darajasida bo'lishi kerak.

Mustaqil ish mavzusi talabalarni nazariy bilimlarini mustahkamlashga va ijodiy fikrlashga qaratilgan bo'lishi bilan bir qatorda, bozor iqtisodiyoti sharoitidan kelib chiqib belgilanishi kerak.

Mustaqil ish rahbari talabaga tanlangan mavzu bo'yicha mustaqil ish topshirig'ini

rasmiylashtiradi va kafedra mudiri tasdiqlagandan so'ng topshiriqni talabaga beradi.

Mustaqil ish topshirig'ida talabaning ismi sharifi, mutaxassisligi, bosqich, guruxi, fan nomi, mustaqil ish mavzusi, topshirish muddati bilan bir qatorda adabiyotlar ro'yxati, meyoriy hujjatlar va shu kabilar aks etishilozim.

Mustaqil ishni bajarish jarayonida mustaqil ish mavzusini o'zgartirish yoki boshqa mavzu tanlanishiga ruxsat etilmaydi.

Mustaqil ish mavzusini tanlash tartibi talabalar uchun ixtiyoriy, lekinguruhda bir mavzuni ikkita talaba yozishi mumkin emas.

Talabalar mustaqil ta'limining mazmuni va hajmi

«Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari» fanidan talaba mustaqil ishining maqsadi – o'qituvchining rahbarligi va nazorati ostida talabada muayyan o'quv ishlarini mustaqil ravishda bajarish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishdir.

Mustaqil ish ayrim nazariy modullarni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish, berilgan modul bo'yicha referat tayyorlash, keys- stadilar tayyorlashda ishtirok etish, ilmiy maqolalar yozish, anjumanlarda tezislarni tayyorlash, berilgan modullar bo'yicha kompyuter dasturlarida taqdimotlar tayyorlash shaklida tashkil etiladi.

Axborot uslubiy ta'minotini yaratish va ularni o'rganish

Talaba mustaqil ishi mavzusini tanlab olgandan so'ng rahbar bilan maslaxatlashib, adabiyotlar to'plashiga kirishishi kerak. Bunda faqat darslik, balki boshqa fanlarni o'rganish davomida ko'rsatilgan adabiyotlar, statistik va internet ma'lumotlari, qonunlar, meyoriy xujjatlar va boshqalarni ham o'rganishi lozim.

Undan so'ng ularning ichidan mustaqil ishi mavzusiga bevosita aloqador bo'lgan adabiyotlar ro'yxatini tuzish va ularni topib bir qator tanishib chiqishi kerak, chunki boshlang'ich tanishuv natijasida talaba mustaqil ishi rejasini mustaqil ravishda tuzadi.

Adabiyotlar va internet ma'lumotlari bilan ishlashnimamlakatimizdagi ta'lim qonunchiligiga ta'lluqli bo'lgan qonun va meyoriy xujjatlarni o'rganishdan boshlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Xar tomonlama mukammal yoritilgan va ilmiy ijodiy yondoshilgan mustaqil ishini bayon etish uchun iqtisodiy va tarbiyaviy, pedagogik qonuniyatlarni bilish va ularni qo'llash katta ahamiyatga ega.

Mustaqil ishni bajarishda faqat uslubiy qo'llanmalarda va mustaqil ish topshirig'ida tavsiya qilingan adabiyotlardan foydalanish bilan chegaralanib qolmasdan, imkoni boricha mustaqil xolda tanlangan adabiyotlarga asoslanish lozim, xatto xorijiy adabiyotlardan ham foydalanish ishni mazmunini boyishiga va yanada mukammal bajarilishiga yordam beradi.

Mustaqil ta'limning shakl va mazmuni

«Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari» fani bo'yicha 5A230901 - «Buxgalteriya hisobi» (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) mutaxassisigida o'quv rejaga muvofiq 42 soat mustaqil ta'lim soatlarida mustaqil ishlar rejalashtirilgan.

Mustaqil ta'lim talabaning bajaradigan ilmiy izlanishi bo'lib,

iqtisodiyot subektlarida soliq hisoboti ni yuritish fanning biror bir mavzusini to'laroq o'rganadi va o'rganilgan mavzu belgilangan shaklda bayon etilib, ilmiy rahbardan maslahatlar olib boriladi. Mustaqil ishni bajarishdan maqsad, talabaning o'qishi davomida olgan bilimni mustahkamlash, chuqurlashtirish va umumlashtirishdan iboratdir.

Mustaqil ta'limni tashkil etishning mazmuni: talabalar mustaqil ishlari mavzulari kelgusida bajariladigan dissertatsiya ishlari mavzulari bilan uzviylikda bajariladi.

«Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari» fani bo'yichamustaqil ta'limning mazmuni

**«MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI»
fanidan GLOSSARIY**

Aktivlar - avvalgi davrlarda sodir etilgan hodisalar natijasida olingan va korxona tomonidan nazorat qilinadigan, ularni foydalanishdan kelajakda iqtisodiy naf olinishi kutiladigan resurslardir.

Buxgalteriya hisobi bo'yicha xalqaro tashkilotlar- Buxgalteriya hisobi xalqaro integratsiyalashuvi jarayoni, buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarini ishlab chiqish hamda buxgalteriya hisobining xalqaromuellolari bilan shug'ullanuvchi notijorat professional tashkilotlar.

Buxgalteriya hisobining professionallasuvi - bu buxgalteriya ishlarining ushbu sohada ma'lum professional bilimlarga ega bo'lgan mutaxassislar tomonidan bajarilishi hamda mamlakat darajasida buxgalteriya hisobining muammolari, jumladan standartlashtirish, buxgalterlarning professional malakasini oshirish, ushbu professiyaning axloq qoidalarini takomillashtirish bilan shug'ullanadigan notijorat va nodavlat tashkilotlarning faoliyat yuritishi.

Daromadlar – bu aktivlarni kelib tushishi yoki ko'payishi yoxud majburiyatlarni kamayishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijasida xususiy kapitalni oshiradigan iqtisodiy naflarni ko'payishi, ammo aksiyador kapitalga ta'sislar tomonidan to'lanadigan badallar bundan mustasnodir.

Foyda - bu xo'jalik subektiga ta'sir etadigan asosiy va asosiy bo'lmagan faoliyat, hodisalar sharoitlar natijasida kapitalning ko'payishi bo'lib, xususiy kapitalga to'lanadigan kapital bundan mustasnodir.

Majburiyatlar – bu avvalgi davrlarda sodir etilgan hodisalar natijasida paydo bo'lgan korxonaning joriy qarzi, ushbu qarzlar qaytarilishi natijasida korxonaning iqtisodiy nafni o'z ichiga olgan resurslarni kamayishiga olib keladi.

MHXS – mustaqil notijorat tashkilot bo'lib, u butun jaxonda tijorat korxonalari va boshqa tashkilotlar tomonidan moliyaviy hisobotlarni tuzish jarayonida qo'llaniladigan buxgalterlik prinsiplarini muvofiqashtirishga erishish maqsadida tuzilgandir.

Xarajatlar- bu aktivlarni sarflanishi yoki yemirilishi yoxud majburiyatlarni ko'payishi shaklida vujudga keladigan va pirovard natijasida xususiy kapitalni kamaytiradigan iqtisodiy naflarni kamayishi, ammo aksiyador kapitalni ta'sislar orasida taqsimlanishi bundan mustasnodir. **Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxona** – bu qatnashchilaridan biri albatta xorijiy investor bo'lgan, xorijiy investitsiyaning aksiya (hissa, pay)lar yoki ustav kapitalidagi hissasi 30 foizdan va miqdori qonunchilikda belgilangan summadan kam bo'lmagan va ustav kapitalini o'z vaqtida shakllantirgan huquqiy shaxs.

Xususiy kapital – bu barcha majburiyatlarni ayrgandan keyin korxonaning aktivlardagi bo'lgan ulushi.

Zararlar – bu asosiy faoliyat va barcha xo'jalik muomalalari, hodisalar, sharoitlar natijasida xususiy kapitalning kamayishi bo'lib, harajatlar yoki xususiy kapitalning taqsimlanishi natijasidagi kamayish bundan mustasnodir.

tushirib qoldirilishi yoki buzilishi ahamiyatli bo'lib hisoblanadiki, agarda

ular foydalanuvchilarning moliyaviy hisobotlar asosida qabul qiladigan iqtisodiy qarorlariga, alohida yoki birgalikda, ta'sir yeta olganda.

Buxgalteriya hisobi maqsadida baholashdagi o'zgarish - aktivlar va majburiyatlarning joriy holatini hamda ular bilan bog'liq bo'lgan, kelgusida kutilayotgan manfaat va majburiyatlarni baholash natijasida, aktiv yoki majburiyatning balans qiymatini, yoki aktivdan davriy foydalanish summasini tuzatishdir.

Diskontlangan qiymat- Aktivlar, ishlarni odatiy tartibda yuritilganini taxmin qilgan takdirda, ushbu aktiv tomonidan yaratilishi mumkin bo'lgan pul mablag'larining bo'lg'usi sof kelib tushishipi diskontlangan summalarida aks ettiriladi.

Foyda yoki zarar – buboshqa umumlashgan daromadning tarkibiy qismlaridan tashqari jami daromaddan xarajatlar chegirilganidan keyin qolgan natija.

Hisob siyosati – bu xo'jalik subekti tomonidan moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda va taqdim etishda qo'llaniladigan muayyan tamoyillar, usullar, odatlar, qoidalar va amaliyotlardir.

Hisobot davridan keyingi hodisalar - hisobot davri tugagan sana bilan moliyaviy hisobotlarni ye'lon qilish uchun tasdiqlash sanasi o'rtasidagi oraliqda yuzaga kelgan, ijobiy va salbiy, hodisalardir.

Investitsion faoliyat - uzoq muddatli aktivlarning hamda pul ekvivalentlariga kirmaydigan boshqa investitsiyalarning sotib olinishi va chiqib ketishi.

Jami umumlashgan daromad – bu kapitaldagi davr mobaynida operatsiyalar va boshqa hodisalar natijasida yuzaga keladigan o'zgarish bo'lib, mulk egalari bilan ularning mulk egalari sifatida amal qilishidagi operatsiyalardan yuzaga keladigan o'zgarishlar bundan mustasnodir.

MHXS bo'yicha birinchi hisobot davri - Tadbirkorlik subektining MHXS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotlari qamrab olgan yeng oxirgi hisobot davri.

MHXS bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi boshlang'ich hisobot - Tadbirkorlik subektining MHXSlarga o'tish sanasiga bo'lgan moliyaviy holat to'g'risidagi hisoboti.

MHXSlar bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotlar - Tadbirkorlik subekti MHXSlarga muvofiqlik to'g'risida aniq va sharsiz bildirib Moliyaviy Hisobotlarning Xalqaro Standartlari (MHXSlar)ni qo'llagan birinchi yillik moliyaviy hisobotlar.

Moliyaviy faoliyat - xo'jalik subektining qo'yilgan kapitali va qarz mablag'larining miqdori va tarkibidagi o'zgarishlarni keltirib chiqaruvchi faoliyat.

Moliyaviy hisobotlar - xo'jalik subektining moliyaviy holati va moliyaviy natijalarining tartibga solingan holda ifodalanishidir.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXSlar) – bu Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari Kengashi (MHXSK) tomonidan chiqarilgan Standartlar va Sharhlardir.

Mulk egalari – bu ulushli instrumentlar sifatida tasniflangan instrumentlarning egalari.

Oldingi BHUT - MHXSlarni birinchi marta qo'llaydigan tadbirkorlik subekti MHXSlarni qabul qilishidan bevosita oldin qo'llagan buxgalteriya hisobining asosi.

Operatsion faoliyat - xo'jalik subektining asosiy daromad keltiruvchi faoliyati hamda investitsion va moliyaviy faoliyat hisoblanmagan boshqa faoliyat turlari.

Pul mablag'lari - naqd pul va talab qilib olguncha depozitlarni o'zichiga oladi.

Pul mablag'larining ekvivalentlari - belgilangan summadagi pul mablag'lariga oson aylantiriladigan va qiymatining o'zgarishi jihatidan sezilarsiz darajadagi hatarga ega bo'lgan, qisqa muddatli va yuqori likvidli investitsiyalardir.

Pul oqimlari - pul mablag'lari va pul ekvivalentlarining kirimi va chiqimi.

Qayta tasniflash bo'yicha tuzatishlar – bu joriy yoki oldingi davrlardagi boshqa umumlashgan daromadga tan olingan, lekin joriy davrda foyda yoki zarar sifatida qayta tasniflangan summalar.

Restrospektiv qo'llash - yangi hisob siyosatini operatsiyalar, boshqa hodisalar va vaziyatlarga nisbatan ushbu siyosat oldin ham har doim qo'llanilganidek tarzda qo'llash.

Retrospektiv qayta hisoblash - moliyaviy hisobotlardagi elementlar summalarining tan olinishi, baholanishi va oshkor qilinishini oldingi davrda xatoga hech qachon yo'l qo'yilmaganidek tarzda tuzatish.

Shartli tannarx - berilgan sanaga tannarxning yoki amortizatsiyalangan qiymatning o'rnini bosuvchi summa.

Sotish (qoplash) qiymati- Aktivlar, ularni odatiy sharoitda sotib olishda to'lanishi zarur bo'lgan pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlari bo'yicha aks ettiriladi.

Tiklash qiymati- Aktivlar, ularni sotib olish vaqtida hozirgi paytda huddi shunga o'xshash aktiv sotib olingandagi to'lanishi kerak bo'lgan pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlari bo'yicha aks ettiriladi.

Umumiy foydalanish uchun mo'ljallangan moliyaviy hisobotlar ("moliyaviy hisobotlar" deb ataladi) – bu shunday foydalanuvchilarning axborotga bo'lgan talablarini qondirishga qaratilgan moliyaviy hisobotlarki, bu foydalanuvchilar ularning axborotga bo'lgan maxsus talablariga moslashtirilgan hisobotlarni xo'jalik subektidan talab qila olmaydi.

Ijara - ijaraga beruvchi ijarachiga bir yoki bir necha to'lovlar evaziga kelishilgan muddat davomida aktivdan foydalanish huquqini berishini ko'zda tutadigan kelishuvdir.

Aktivlarga tegishli grantlar - bu davlat grantlari bo'lib, ularning asosiy sharti ularni olish talablariga javob beradigan tashkilot uzoq muddatli aktivlarni sotib olishi, barpo etishi yoki boshqa shakllarda xarid qilishi kerak.

Daromadga tegishli grantlar - bu aktivlarga tegishli grantlardan tashqari davlat grantlaridir.

Dastlabki bevosita xarajatlar – ijara kelishuvini tayyorlash va tuzish bilan bevosita bog'liq bo'lgan qo'shimcha xarajatlar, bundan ishlab chiqaruvchi yoki dilerlar bo'lgan ijaraga beruvchilar tomonidan amalga oshirilgan bu kabi xarajatlar mustasno.

Davlat - davlat, davlat idoralari va mahalliy, milliy yoki xalqaro miqyosdagi o'xshash organlarini anglatadi.

Davlat grantlari - bu tashkilotning faoliyatlariga tegishli ma'lum shartlarga o'tgan davrda yoki kelgusida rioya etish evaziga tashkilotga taqdim etiladigan resurslar o'tkazmalari shaklidagi davlat yordamidir.

Davlat yordami - bu ma'lum mezonlarga javob beradigan tashkilotga yoki bir qator xo'jalik subektlariga xos iqtisodiy nafni taqdim etishga mo'ljallangan davlat hatti-harakatidir.

Foydali xizmat muddati – ijara muddati boshlanishidan keyin qolgan, lekin ijara muddati bilan chegaralanmagan, baholangan davr bo'lib, bu davr mobaynida aktivda mujassamlangan iqtisodiy naf tashkilot tomonidan foydalanishi kutiladi.

Funksional valyuta - bu tashkilot faoliyat yuritadigan asosiy iqtisodiy muhitning valyutasidir.

Guruh - bu bosh tashkilot va uning barcha sho'balaridir.

Haqqoniy qiymat - bu yaxshi xabardor bo'lgan va bunday operatsiyani amalga oshirishni xohlovchi mustaqil tomonlar o'rtasida umumiy shartlar asosida bitimni amalga oshirishdagi aktivni almashtirish yoki majburiyatni to'lash mumkin bo'lgan summa.

Ijara muddati – ijarachi aktivni ijaraga olishga kelishilgan, muddatidan oldin bekor qilinmaydigan davr bilan ijarachi aktivning ijarasini qo'shimcha to'lovni amalga oshirib yoki oshirmasdan davom qilish

huquqiga ega bo'lgan va ijaraning boshlanishida ijarachi ushbu huquqdan foydalanishi yetarli darajada aniq bo'lgan har qanday qo'shimcha muddat

Ijara muddatining boshlanishi – ijarachi ijaraga olingan aktivdan foydalanish huquqini amalga oshirib boshlashi mumkin bo'lgan sana.

Ijarachi uchun qarz kapitalning o'sib boruvchi foiz stavkasi – xuddi shunday ijara kelishuvi

bo'yicha ijarachi tomonidan to'lanishi talab etilgan bo'lishi mumkin bo'lgan foiz stavkasi.

Ijarada ko'zda tutilgan foiz stavkasi - minimal ijara to'lovlari va kafolatlanmagan qoldiq qiymati yig'indisining keltirilgan qiymati, ijaraga olingan aktivning haqqoniy qiymati va ijaraga beruvchining dastlabki bevosita xarajatlari yig'indisiga ijara boshlanishi paytiga teng bo'lishini ta'minlaydigan diskont stavkasidir.

Ijaraga sof investitsiya – ijarada ko'zda tutilgan foiz stavkasi bo'yicha diskontlangan ijaraga yalpi investitsiya.

Ijaraga yalpi investitsiya – ijaraga beruvchi tomonidan moliyaviy ijara bo'yicha olinadigan minimal ijara to'lovlari, va ijaraga beruvchi foydasiga hisoblanadigan kafolatlanmagan qoldiq qiymati.

Iqtisodiy foydalanish muddati – bir yoki undan ortiq foydalanuvchilar tomonidan aktivdan iqtisodiy maqsadlarda foydalanish kutilayotgan davr; yoki bir yoki undan ortiq foydalanuvchilar tomonidan aktivdan olinishi kutilayotgan ishlab chiqarish yoki shunga o'xshash birliklarining soni.

Kafolatlanmagan qoldiq qiymati – ijaraga berilgan aktiv qoldiq qiymatining bir qismi bo'lib, u ijaraga beruvchi tomonidan pullanishi kafolatlanmaydi yoki xolos ijaraga beruvchi bilan bog'liq taraf tomonidan kafolatlanadi.

Kurs farqi - bu bir valyuta birliklarining ma'lum summasini boshqa valyutaga turli valyuta kurslarida o'tkazishdan yuzaga keladigan farqdir.

Minimal ijara to'lovlari – ijara muddati davomida ijarachi tomonidan to'lanadigan yoki to'lanishi talab etilishi mumkin bo'lgan to'lovlar

Moliyaviy ijara – aktivga egalik qilish bilan bog'liq deyarli barcha xatarlar va mukofotlarni kelishuvning bir tomonidan boshqa tomoniga o'tkazuvchi ijara. Egalik huquqi pirovardida o'tkazilishi yoki o'tkazilmasligi mumkin.

Monetar moddalar - bu egalik qilinayotgan valyuta birliklari hamda valyuta birliklarining o'zgarmas yoki aniqlanadigan summasida olinadigan yoki to'lanadigan aktivlar va majburiyatlardir.

Muddati kechiktirilgan moliyaviy daromad – bu quyidagilar orasidagi farq: ijaraga yalpi investitsiya va ijaraga sof investitsiya.

Operativ ijara – moliyaviy ijaradan tashqari boshqa hamma ijara kelishuvlari.

Oxirgi kurs - bu hisobot davri oxiridagi spot valyuta kursidir.

Shartli ijara – bu ijara to'lovlarining qat'iy belgilanmagan qismi bo'lib, u vaqt o'tishi bilan emas, balki boshqa sabablarga ko'ra o'zgaradigan omilning kelgusi summasiga bog'liq bo'ladi (masalan, kelgusi sotuvlarning

foizi, kelgusi foydalanish summasi, kelgusi narxlar indeksi, kelgusidagi bozor foiz stavkalari).

Soliqqa tortiladigan foyda – bu soliq organlari tomonidan belgilangan qoidalarga muvofiq aniqlanadigan hisobot davri foydasi bo'lib, ushbu summaga nisbatan foyda solig'ini to'lash amalga oshiriladi.

Spot valyuta kursi - bu tezda yetkazib berish bo'yicha valyuta kursidir.

Taqdim qilish valyutasi - bu moliyaviy hisobotlar taqdim etiladigan valyutadir.

Valyuta kursi - bu ikki valyuta uchun ayirboshlash koeffitsiyentidir.

Voz kechiladigan kreditlar - bu shunday kreditlarki, bunda kreditor ma'lum belgilangan shartlar ostida ular bo'yicha to'lovni bekor qiladi.

Xorijdagi bo'linmaga sof investitsiya - bu hisobot beruvchi tashkilotning ushbu faoliyatning sof aktivlaridagi ulushining summasidir.

Xorijiy valyuta - bu tashkilotning funksional valyutasidan tashqari bo'lgan valyutadir.

Dividendlar— ulushli investitsiyalarning egalariga ularning ayrim turdagi kapitaldagi ulushiga mutanosib ravishda foydaning taqsimlanishi.

Royalti— Tashkilotga qarashli bo'lgan uzoq muddatli aktivlar, masalan patentlar, savdo belgilari, avtorlik huquqlari va dasturiy ta'minotlardan foydalanilgani uchun olinadigan haq; va

Da'volar bo'yicha daromadlar - bu shartnoma narxiga kiritilmagan xarajatlarning buyurtmachi yoki boshqa shaxs tomonidan qoplanishi sifatida pudratchi tomonidan olinishi kutilayotgan summa.

Daromad – bu aktivlarning kelib tushishi yoki ko'payishi yohud majburiyatlarning kamayishi shaklida iqtisodiy nafning hisobot davrida o'sishidir, va ushbu o'sish kapitalning mulk egalarining kapitalga qo'yilmalari bilan bog'liq bo'lmagan ko'payishiga olib keladi

Foizlar— Tashkilotga qarashli bo‘lgan pul mablag‘lari yoki ularning ekvivalentlaridan yoki tashkilotga to‘lanishi kerak bo‘lgan summalaridan foydalanilgani uchun olinadigan haq;

O‘zgartirish - bu shartnoma bo‘yicha bajariladigan ishlar ko‘lamiga o‘zgartirish kiritilishiga buyurtmachi tomonidan berilgan ko‘rsatmadir.

Tushum – bu hisob davrida kompaniyaning odatdagi faoliyati davomida yuzaga kelgan iqtisodiy naflarning yalpi tushumi bo‘lib, qachonki uning natijasi aksionerlarning badallari hisobiga kapitalning o‘shidan farq qiladigan kapitalning o‘shisi hisoblansa.

“Xarajatlar plyus” shartnomasi – bunday shartnomaga ko‘ra pudratchiga yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan yoki boshqacha qilib oldindan belgilangan harajatlar va ularga qo‘shimcha ushbu xarajatlar summasining ma‘lum foiziyoki qat‘iy belgilangan mukofot summasi qoplanadi

Amortizatsiya - bu nomoddiy aktivlarni xarid qilib olish tannarxini ularning foydali xizmat qilish muddatiga sistematik va o‘zaro bog‘liq holda taqsimlashdir.

Asosiy vositalarning turkumi – bu bir xil xususiyatga vatabdirkorlik subektining faoliyatida foydalanish maqsadlariga ega bo‘lgan aktivlarning guruhidir.

Balans qiymati – bu har qanday jamg‘arilgan yeskirish va yig‘ilgan qadrsizlanish bo‘yicha zararlar chegirib tashlanganidan so‘ng aktivning tan olinadigan summasidir.

Depresiatsiya - bu mulk, mashina va asbob-uskunalar (yer kirmaydi) tannarxining ularning foydali xizmat qilish muddatiga sistematik va o‘zaro bog‘liq holda taqsimlashdir.

Eskirish – bu aktivning yeskirish hisoblanadigan qiymatini uning foydali xizmat muddati davomida sistematik tarzda xarajatlarga olib borishdir.

Eskirish hisoblanadigan qiymat - bu aktivning tugatish qiymati chegirilgandagi tannarxi yoki tannarx o‘rniga aks ettiriladigan boshqaqiymatdir.

Eskirish hisoblanadigan qiymat – bu aktivning tugatish qiymati chegirilgandagi tannarxi yoki tannarx o‘rniga aks ettiriladigan boshqaqiymatdir.

Investitsion mulk – bu ijaradan daromad olish maqsadida yoki kapitalning qiymati qimmatlashishi uchun yoki ikkalasi uchun (mulk egasi yoki moliyaviy ijara shartnomasi asosida ijara oluvchi tomonidan) egalik qilinayotgan mulk.

Kapital xarajatlar – bu sifatini yuksaltirish (improve quality) (bettermens or improvemens); aktivlarning xizmat qilish muddatini uzaytirishga olib keladigan (yextent the life) sarflarga aytiladi.

Ma‘lum talablarga javob beradigan aktiv - bu ko‘zlangan foydalanishyoki sotuv uchun tayyor bo‘lishiga juda uzoq davrni zaruriy talab etadigan aktivdir.

Monetar aktivlar - bu egalikdagi pul mablag‘lari va qat‘iy belgilangan yoki aniqlanadigan pul miqdorlarida olinadigan aktivlardir.

Mulk-mulk-egasi-egallagan mulk – bu (mulk egasi yoki moliyaviy ijara shartnomasi asosida ijara oluvchi tomonidan) ishlab chiqarishda yoki tovarlar yetkazib berish yoki xizmatlar ko‘rsatishda yoki ma‘muriy maqsadlarda foydalaniladigan egalikdagi mulk.

Narxi qat‘iy belgilangan shartnoma - qat‘iy belgilangan narxga yoki qurilish ishlarining birligiga qat‘iy belgilangan stavkaga (bu stavka ba‘zi hollarda xarajatlar o‘zgarishi sababli qayta ko‘rib chiqiladi) pudratchi rozi bo‘lgan qurilish shartnomasidir.

Nomoddiy aktiv - bu moddiy-ashyoviy mazmunga ega bo‘lmagan aniqlanadigan nomonetar aktiv.

Nomoddiy aktivning tugatish qiymati - bu aktivning chiqib ketishi bo‘yicha baholangan harajatlar chegirilgan holda, tadbirkorlik subekti ayni paytda xuddi aktiv foydali xizmat muddati oxirida kutilgan muddati va holatida bo‘lganidek aktivning chiqib ketishidan oladigan baholangan qiymatidir.

Qadrsizlanish bo‘yicha zarar - bu aktivning balans qiymatining uning qoplanadigan qiymatidan oshadigan qismidir.

Qarzar bo‘yicha xarajatlar - bu tashkilot tomonidan pul mablag‘lariniqarzga olishda amalga oshiriladigan foiz va boshqa xarajatlardir.

Tadbirkorlik subektiga xos qiymat - bu tadbirkorlik subekti tomonidan aktivdan davomiy foydalanishidan va foydali xizmat muddati oxirida balansdan chiqarishdan yoki majburiyat so‘ndirilganida kutiladiganpul oqimlarining keltirilgan qiymatidir.

Tadbirkorlik subektiga xos qiymat - bu tadbirkorlik subekti tomonidan aktivdan davomiy foydalanishidan va foydali xizmat muddati oxirida balansdan chiqarishdan yoki majburiyat uchun hisob-kitob qilinganda kutiladigan pul oqimlarining keltirilgan qiymatidir.

Tadqiqot - bu yangi ilmiy yoki texnik bilimga va tushunchaga erishish istiqbolini ko'zlab amalga oshirilgan asl va rejalashtirilgan izlanishdir.

Tannarx – bu aktivni uning xaridi yoki qurilishi paytida sotib olish uchun to'langan pul mablag'i yoki pul mablag'i ekvivalentidagi qiymat yoki boshqa turdagi uning evaziga berilgan tovonning haqqoniy qiymati

Xaqqoniy qiymat - bu baholash sanasida bozor ishtirokchilari o'rtasidagi odatdagi operatsiyada aktivni sotishda olinishi mumkin bo'lgan yoki majburiyatni o'tkazishda to'lanishi mumkin bo'lgan narxdir

Zahiralarning tannarxi – bu zahiralarning xaridi bilan bog'liqbarcha xarajatlar, qayta ishlash xarajatlari va zahiralarni joriy holatga va joriy joylashtirish joyiga yetkazish bilan bog'liq boshqa xarajatlardir.

Balans qiymati - bu aktivning u bo'yicha har qanday jamg'arilgan yeskirish (amortizatsiya) summasini va keyingi yig'ilgan qadrsizlanish zararlarini chegirandan so'ng tan olinadigan qiymatidir.

Chiqib ketish xarajatlari - bu aktivning yoki pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning chiqib ketishiga tegishli bevosita qo'shimcha xarajatlar bo'lib, bunda moliyalashtirish xarajatlari va foyda solig'i xarajati inobatga olinmaydi.

Chiqish narxi- Aktivni sotish uchun olinishi yoki majburiyatni o'tkazish uchun to'lanishi mumkin bo'lgan narxdir

Yeskirish (Amortizatsiya) - bu aktivning yeskirish hisoblanadigan summasini uning foydali xizmat muddati davomida sistematik tarzda xarajatlarga olib borishdir.

Yeskirish hisoblanadigan summa - bu aktivning tannarxidan, yoki moliyaviy hisobotlarda uning qiymatini aks ettiradigan boshqa summadan, uning qoldiq qiymatining chegirilganidir.

Faol bozor - Aktiv yoki majburiyat bo'yicha operatsiyalar ukluksiz ravishda narxlash ma'lumotlarini ta'minlash uchun yetarli davriylik va hajmda sodir bo'ladigan bozordir.

Foydalanishdagi qiymat - bu aktivdan yoki pul mablag'larini hosil qiladigan birlikdan olinishi kutilgan kelgusi pul oqimlarining keltirilgankeltirilgan qiymatidir.

Kirish narxi- Ayirboshlash operatsiyasida aktivni sotib olishda to'langan yoki majburiyatni zimmaga olishda olingan narxdir.

Korporativ aktivlar - bu gudvilldan tashqari aktivlar bo'lib, ular pul mablag'larini hosil qiladigan o'rganilayotgan birlik va boshqa pul mablag'larini hosil qiladigan birliklar bo'yicha kelgusi pul oqimlari hosil bo'lishiga o'z hissasini qo'shadi.

kutilgan pul oqimi- Yehtimoliy kelugsi pul oqimlarining yehtimolga- tortilgan o'rtachasi (ya'ni taqsimotning o'rtachasi).

Pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning qoplanadigan qiymati – pul mablag'larini hosil qiladigan birlikning chiqib ketish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati bilan uning foydalanishdagi qiymati o'rtasidagi ko'prog'i hisoblanadi.

Pul mablag'larini yuzaga keltiradigan birlik - bu aktivlarning kichik aniqlanadigan guruhi bo'lib, u boshqa aktivlar yoki aktivlar guruhidan kelib tushadigan pul oqimlaridan katta darajada mustaqil bo'lgan kelib tushadigan pul oqimlarini yuzaga keltiradi.

Tannarx usuli- Aktivning xizmat ko'rsatish quvvatini almashtirish uchun joriy paytda talab etilishi mumkin bo'lgan summani aks ettiradigan baholash usulidir (ko'p hollarda joriy almashtirish qiymati deb yuritiladi).

Aktiv yoki majburiyatning soliq bazasi – ushbu aktiv yokimajburiyatning soliq maqsadlaridagi qiymati.

Aktivning soliq bazasi – bu aktivning balans qiymati qoplanganida xo'jalik subekti tomonidan olinadigan har qanday soliq solinadigan iqtisodiy nafdan soliq maqsadlarida chegirib tashlanadigan summadir.

Hisoblangan kreditorlik qarzlari – olingan yoki yetkazib berilgan, lekin to'lanmagan tovarlar yoki xizmatlar uchun to'lanishi lozim bo'lgan va mol yetkazib beruvchi tomonidan hisob-kitobi talab

etilgan yoki u bilan rasmiy kelishilgan majburiyatlardir

Joriy soliq -bu davr uchun soliq solinadigan foyda (soliq zarari)dan to'lanadigan (qoplanadigan) foyda soliqlari summasi.

Majburiyat – bu tadbirkorlik subektining bo'lib o'tgan hodisalardan yuzaga keladigan hozirgi paytda mavjud bo'lgan majburiyati bo'lib, uni so'ndirish natijasida tadbirkorlik subektidan iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishi kutiladi.

Majburiyatning soliq bazasi – uning balans qiymatidan ushbu majburiyat bo'yicha kelgusi davrlarda soliq maqsadlarida chegiriladigan har qanday summa chegirilgandagi hosil bo'ladigan qiymat.

Muddati kechiktirilgan soliq majburiyatlari -bu kelgusida soliq solinadigan vaqtinchalik farqlar bo'yicha kelgusi davrlarda to'lanadigan foydasoliqlarining summasi.

Restrukturizatsiya – bu rahbariyat tomonidan rejalashtirilgan va nazorat qilinadigan dastur

Rezervlar – majburiyatlar sifatida tan olinadi, chunki ular tadbirkorlik subektining hozirgi paytda mavjud bo'lgan majburiyatlari bo'lib, ularni so'ndirish natijasida tadbirkorlik subektidan iqtisodiy nafni mujassamlashtirgan resurslarning chiqib ketishi yehtimoli bor.

Savdo bo'yicha to'lanadigan schyotlar – bu olingan yoki yetkazib berilgan tovarlar yoki xizmatlar uchun to'lanadigan va mol yetkazib beruvchi tomonidan

hisob-kitobi talab etilgan yoki u bilan rasmiy kelishilgan majburiyatlardir.

Shartli aktiv – bu bo'lib o'tgan hodisalardan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan va uning mavjudligi faqatgina tadbirkorlik subektining to'liq nazorati ostida bo'lmagan kelgusi noaniq hodisalarning biri yoki bir nechitasi sodir bo'lishi yoki sodir bo'lmasligi natijasida tasdiqlanadigan aktivdir.

Soliq xarajati (soliq daromadi) –bu davr foydasi yoki zarari aniqlanishida hisobga olingan joriy va muddati kechiktirilgan soliq bo'yicha umumiy summa.

Soliqlarni rejalashtirish imkoniyatlari – bu soliq zararini kelgusi yoki oldingi davrlarga o'tkazish muhlati tugamasdan xo'jalik subekti tomonidan soliq solinadigan daromadni muayyan davrda shakllantirish yoki ko'paytirish uchun amalga oshirilishi mumkin bo'lgan choralardir.

Tadbirkorlik subektining moliyaviy holati to'g'risidagi hisobotda tan olinadigan majburiyatlar – bu faqat hisobot davri oxirida mavjudbo'lgan majburiyatlardir.

Vaqtinchalik farqlar – bu moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda aks ettirilgan aktiv yoki majburiyatning balans qiymati bilan uning soliq bazasi o'rtasidagi farqlardir.

Bitimga oid xarajatlar - bu moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyatning xaridi, yemissiyasi yoki chiqib ketishi bilan bevosita bog'liq qo'shimcha xarajatlardir.

Effektiv foiz stavkasi - bu moliyaviy instrumentning kutilgan xizmat muddati, yoki o'rinli bo'lganda, qisqaroq muddat davomida baholangan kelgusi pul to'lovlari yoki tushumlarini moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyatning sof balans qiymatigacha mutlaqo to'g'ri diskontlaydigan foiz stavkasidir.

Effektiv foiz usuli - bu moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyatning amortizatsiyalangan qiymatini hisoblash va foizli daromad yoki foizlixarajatni tegishli davrda taqsimlash usulidir.

Haqqoniy qiymat - bu baholash sanasida bozor ishtirokchilari o'rtasidagi odatdagi operatsiyada aktivni sotishda olinishi mumkin bo'lgan yoki majburiyatni o'tkazishda to'lanishi mumkin bo'lgan narxdir.

Moliyaviy instrument - bu bir tashkilotning moliyaviy aktivini va boshqa tashkilotning moliyaviy majburiyati yoki ulushli instrumentini ko'payishiga olib keladigan shartnomadir.

O'zaro hisob-kitob qilish huquqi – shartnoma asosida yoki boshqa o'rnatilgan tartibda, kreditorga to'lanishi lozim bo'lgan qiymatning bir qismiga yoki barchasiga nisbatan kreditordan olinishi lozim bo'lgan qiymat orqali qoplash yoki boshqa hollarda bekor qilish bo'yicha qarzdorning yuridik huquqi hisoblanadi.

Qat'iy kelishuv - bu belgilangan kelgusi sana yoki sanalarda belgilangan narxda resurslarning belgilangan miqdorining almashinuvibo'yicha majburiyat yuklaydigan kelishuvdir.

Rejalashtirilgan operatsiya - bu majburiy bo'lmagan, ammo kutilgan kelgusi operatsiyadir.

Ulushli instrument - bu tashkilotning barcha majburiyatlari chegirilgandan so'ng uning

aktividagi qoldiq ulushni tasdiqlovchi har qanday shartnomadir.

Xej samaradorligi - bu xejlangan riskga tegishli bo'lgan xejlangan moddaning haqqoniy qiymatidagi yoki pul oqimlaridagi o'zgarishlarningxejlash instrumentining haqqoniy qiymatidagi yoki pul oqimlaridagi o'zgarishlar bilan qoplanish darajasidir.

Xejlangan modda - bu aktiv, majburiyat, qat'iy kelishuv, yuqori ehtimolli rejalashtirilgan operatsiya yoki xorijdagi bo'linmaga sof investitsiyadir.

Xejlash instrumenti - bu belgilangan derivativ yoki (faqat xorijiy valyuta kursidagi o'zgarish riskining xedji uchun) belgilangan noderivativmoliyaviy aktiv yoki belgilangan noderivativ moliyaviy majburiyatdir.

Birgalikdagi faoliyat bo'yicha kelishuv - bu ikki yoki undan ko'proq tomonlar birgalikdagi nazoratga ega bo'lgan kelishuvdir.

Birgalikdagi nazorat - bu kelishuv ustidan nazoratning sharnomadakelishilgan taqsimlanishi.

Giperinflyatsiya sharoitida moliyaviy hisobot – bu giperinflyatsiyani boshidan kechirayotgan mamlakatlar valyutasida hisobot tuzadigan korxonalarning (konsolidatsiyalangan moliyaviy hisobotni ham o'z ichiga olgan) moliyaviy hisoboti .

Jamlangan moliyaviy hisobotlar - bu guruhning moliyaviy hisobotlari bo'lib, unda bosh tashkilot va uning sho'ba tashkilotlarining aktivlari, majburiyatlari, kapitali, daromadlari, xarajatlari va pul oqimlari yagona iqtisodiy faoliyat yurituvchi subektga tegishli sifatida taqdim etiladi.

Jiddiy ta'sir - bu investitsiya obektining moliyaviy va operatsion siyosatining qarorlarida ishtirok etish darajasidir, ammo u ushbu siyosatlar ustidan nazorat yoki birgalikdagi nazorat bo'lib hisoblanmaydi.

Qaram tashkilot - bu shunday tashkilotki, bunda investor uning ustidanjiddiy ta'sirga egadir.

Qo'shma korxona - bu birgalikdagi faoliyat bo'yicha kelishuv bo'lib, bunda ushbu kelishuv bo'yicha birgalikdagi nazoratga ega tomonlar kelishuvning sof aktivlariga nisbatan huquqlarga ega bo'ladi.

Qo'shma korxona ishtirokchisi - bu qo'shma korxonadagi tomon bo'lib, u ushbu qo'shma korxona ustidan birgalikdagi nazoratga egadir.

Tugallanadigan faoliyat – bu korxonaning qaysiki, yagona reja asosida to'liq realizatsiya qilanadigan, qismlar bo'yicha sotiladigan hamda undan bosh tortish orqali foydalanishni to'xtatadigan majmuidir.

«MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI»

fanidan tarqatma material

2019 yil 1 yanvar holati boyicha Buxgalteriya Hisobi Xalqaro Standartlaritarkibi Buxgalteriya Hisobi Xalqaro Standartlari (BHXS)

I. Moliyaviy buxgalteriya hisobi fundamental asoslari

Moliyaviy hisobotni tuzish va taqdim qilishning kontsepti

II. Moliyaviy hisobot va axborotlarni taqdim qilish BHXS-1 Moliyaviy hisobotni taqdim qilish

BHXS-7 Pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobot

BHXS-8 Hisob siyosati, hisobli baholashlardagi o'zgarishlar va xatolar

BHXS-10 Hisobot sanasidan keyingi hodisalar

BHXS- 30 Banklar va boshqa analogik muassasalar moliyaviy hisobotlaridagi axborotlarni ochiqlash.

BHXS-14 Segmentlash hisoboti

BHXS-26 Pensiya ta'minoti (pensiya rejalari) dasturlari boyicha hisob vahisobot

BHXS-29 Giperinflyatsiya sharoitida moliyaviy hisobot

BHXS-34 Oraliq moliyaviy hisobot

BHXS-35 Tugallanayotgan faoliyat (2003 yil 1 yanvar holati boyicha) **BHXS-15** Baholar o'zgarishi ta'sirini aks ettiruvchi axborotlar (2003 yil 1yanvar holati boyicha)

BHXS- 21 Valyuta kurslari o'zgarishining ta'siri

BHXS- 24 Bog'liq tomonlar to'g'risida axborotlar tavsifi

BHXS-33 Aktsiyalarga foyda

III. Aktivlar, majburiyatlar va sarmoyalar standartlariBHXS-2 Zahiralar

BHXS-16 Asosiy vositalar **BHXS-40** Sarmoyali mulk **BHXS-38** Nomoddiy aktivlar

BHXS-36 Aktivlarnining qadrsizlanishi

BHXS-12 Foyda solig'i hisobi

BHXS-37 Baholangan majburiyatlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar

BHXS- 17 Ijara

BHXS-19 Xodimlarni rag'barlantirish

IV. Daromad va xarajatlar

BHXS-18 Tushumlar

BHXS-11 Qurilishdagi bitimlar

BHXS-20 Davlat subsidiyalari hisobi va davlat yordami to'g'risidagi axborotlar tavsifi (ochiqlash)

BHXS-23 Qarzlar boyicha xarajatlar

BHXS-41 Qishloq xo'jaligi

V. Moliyaviy instrumentlar

BHXS-32 Moliyaviy instrumentlar: axborotlarni ochiqlash va taqdimqilish

BHXS-39 Moliyaviy instrumentlar: tan olish va baholash

VI. Biznes birlashishlari va moliyaviy hisobot konsolidatsiyasi.

VII. BHXS-22 Kompaniyalarni birlashtirish

BXXS-27 Konsolidatsiyalashgan va alohida moliyaviy hisobot

BXXS-28 Assotsiatsiyalashgan kompaniyalarda sarmoyalar hisobi

BXXS-31 Qo'shma korxonalarda ishtirok etish to'g'risida moliyaviyhisobot

B. Moliyaviy Hisobot Xalqaro Standartlari (IFRS) tarkibi

MHXS-1 Birinchi marta Moliyaviy Hisobot Xalqaro Standartlariniqabul qilish

MHXS-2 Hissali instrumentlar asosida to'lovlar

MHXS-3 Korxonalarining birlashishi

MHXS-4 Sug'urta shartnomalari

MHXS-5 Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar va tugallanganfaoliyat

Korporativ boshqaruv modellarining qiyosiy hususiyatlari

«MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI»

fanidan testlar

1. Kompaniya mol yetkazib beruvchilardan 1 500 000 so'mga avtomobil sotib oldi. Avtomobilni olib kelish xarajatlari 50 000 so'mni tashkil etadi. Rasmiylashtirish xarajatlari 5 000 so'm. Ekspeditorning xizmat safari xarajatlari 10 000 so'm. Bundan tashkari kompaniya avtomobilni sotib olish uchun bankdan 1 000 000 so'm uzoq muddatli kredit olgan. Kredit shartnomasida kreditning yillik foiz stavkasi 10% deb belgilangan va u 3 yildan keyin qaytarilishi ko'rsatilgan. Bunda «Mashina va uskunalar» scheti qaysi summaga debetlanadi?

1
) 500 000

1
) 885 000

2. 2003 yilning 1 yanvarida qiymati 2 000 000 so'm bo'lgan uskuna sotib olingan. Uskunaning kutilayotgan xizmat muddati - 10 yil, unumdorligi - 20 000 000 dona, tugatish qiymati- 500 000 so'm. Agar amortizatsiya hisoblashning to'g'ri chiziqli usuli qo'llanilganda 2003 yil uchun amortizatsiya xarajatlari qanchani tashkil qiladi?

3. 2003 yilning 15 fevralida «Obod» XJning Direktorlar Kengashi 5 martgacha ro'yxatga olingan aksiyadorlar o'rtasida nominal qiymati 50 so'm bo'lgan muomaladagi aksiyalarning 5% miqdorida aksiyalar tarzida 15 marta to'lanishi ko'zda tutilayotgan dividendlarni elon qildi. 2003 yilning 15 fevralida muomalada 100 000 dona aksiya bo'lgan, aksiyalarning ushbu sanadagi bozor qiymati 80 so'm bo'lgan.

15 fevralda operatsiyalarni aks ettirish jurnalidagi buxgalteriya yozuvlari quyidagich bo'lgan:

Debet Kredit

a) Taqsimlanmagan foyda 400 000

4. Muvofiqlik tamoyiliga asosan hisoblash usuli bo'yicha xarajatlar quyidagi holatlarda tan olinadi:

a) Xarajatlar pul mablag'lari bilan to'langan bo'lsa.

b) Ular joriy hisobot davridagi ishlab topilgan daromadlar bilan bog'langan bo'lsa.v)

Ular faqat ishlab topshgan daromadlar bilan bog'langan bo'lsa.

g.) Ular faqat joriy hisobot davri bilan bog'langan bo'lsa.

5. Joriy aktivlari 20 000 so'm, jami aktivlari 50 000 so'm, joriy majburiyatlari - 15000 so'm va jami majburiyatlari 30 000 so'm bo'lgan kompaniyaning joriy likvidlik koeffitsiyenti

quyidagicha:

- a) 2,00
- b) 1,66
- v) 1,33
- g) 3,33

6. «Fargʻona Manyufekchyuring» kompaniyasi boshqa kompaniyaga unga zarur boʻlmagan va avval 18 oy xizmat qilgan ishlab chiqarish uskunasining bir qismini sotdi. Uskunaning qiymati - 1 000 000 soʻm, toʻplangan eskirishi - 200 000 soʻm. Uskuna 900 000 soʻmga sotildi. Pul oqimlari xarakati toʻgʻrisidagi hisobotda bu operatsiya quyidagicha aks ettiriladi:

- a) 900 000 soʻm, pul mablagʻlari manbai sifatida moliyaviy boʻlimida.
- b) 100 000 soʻm, pul mablagʻlari manbai sifatida investitsiyalar boʻlimida.v) 100 000 soʻm, pul mablagʻlari manbai sifatida moliyaviy boʻlimida.
- g) 900 000 soʻm, pul mablagʻlari manbai sifatida investitsiyalar boʻlimidai.

7. 2003 yilning 1 yanvarida «Marmar» kompaniyasi «Milliy bank»dan yillik 40 % stavka boʻyicha 3 yil muddatga 3 000 000 soʻm kredit olgan. Kredit shartnomasining shartlariga muvofiq kompaniya har yarim yillik yakuniga koʻra, asosiy qarzning 500 000 soʻmi va qolgan qarz soʻmmasidan hisoblangan foizlar miqdorida toʻlovlarni amalga oshirishi lozim.

2003 yilning 1 yanvarida rasmiylashtirilgan jurnal yozuvlari quyidagi koʻrinishga ega:

Debet		Kredit
a)	Pul mablagʻlari	3 000 000
	Uzoq muddatli bank kreditlari	3 000 000
b)	Pul mablagʻlari	3 000 000

8. Sharq gilamlari bilan savdo qiluvchi vositachi oʻzining potensial mijoziga gilamni, uning uyiga qanday mos kelishini bilish uchun olib ketishga ruxsat berdi. Gilamning sotish bahosi 15000 soʻm, vositachi uchun esa gilam 7000 soʻmga tushgan. Bu holda vositachi uchun tan olingan daromad soʻmmasi quyidagini tashkil qiladi:

- a) 7 000 soʻm
- b) 15 000 soʻm
- v) 8 000 soʻm
- g) 0 soʻm

9. Kompaniya sotish hajmidan 7% miqdorida sof foyda oldi. Sotish hajmi 500 000 000 soʻmni tashkil qilgan. Bunda sof foyda summasi quyidagini tashkil etadi:

- a) 35 000 000
- b) 35 000
- v) 71 285 000
- g) 11 285

10. Quyida keltirilgan shartlardan qaysi biri ijarani operatsion yoki moliyaviy ijaraga ajratishda kerak boʻlmagan shartlardan boʻlib hisoblanadi?

- a) Ijara muddati oxirida mulk huquqi ijarachiga oʻtadi.
- b) Ijara muddati aktivlar xizmat muddatining asosiy qismi hisoblanadi.
- v) Ijara ijarachiga ijara muddati oxirida aktivlarni haqqoniy bozor bahosidan yuqoribahoda sotib olish huquqini beradi.
- g) Lizing sharoitida ijara toʻlovlarining eng kam miqdori ijaraga olingan aktivlarhaqqoniy bozor bahosining 90% dan yuqori yoki unga teng boʻlgan soʻmmani tashkil qiladi.

11. Kompaniyada TMZlar boʻyicha boshlangʻich qiymatiga ega boʻlmagan:

TMZning yakuniy qoldigʻi 2 500tani tashkil kiladi. TMZ qiymatini baholash uchun FIFOusulini qoʻllaganda sotilgan tovarlar qiymati qanday edi?

- a) 5 100
- b) 6 350
- v) 21 650
- g) 22 167

12. «Andijon» kompaniyasi TMZ hisobini asosiy tovarlar guruhi usulini qo'llagan holda tannarx yoki sotishning sof qiymatidan eng kichigi bo'yicha hisob yuritadi. Bosh buxgalter yordamchisi quyidagi tahlilini tayyorladi:

- Buxgalteriya balansida TMZ bo'yicha quyidagi summa ko'rsatilishi kerak: a) 138 000
- b) 141 000
 - v) 206 000
 - g) 209 000

13 va 14 savollarga javob berish uchun quyidagi axborotni qo'llang. 2001 yil 1 yanvarda qiymati 2 000 000 so'm bo'lgan asbob-uskunalar sotib olindi. Kutilayotgan xizmat qilish muddati - 10 yil, unumdorligi - 20 000 000 birlik, tugatish qiymati - 500 000 so'm.

13. Agar eskirishning bir tekis hisobdan chiqarish usuli qo'llanilgan bo'lsa, 2001 yilda amortizatsiya xarajatlari qancha bo'ladi?

- a) 200 000
- b) 150 000
- v) 100 000
- g) 50 000

14. Yillar yig'indisi usuli qo'llanilgan bo'lsa, 2002 yildagi amortizatsiya xarajatlari qanday bo'ladi?

- a) 272 728
- b) 245 455
- v) 363 636
- g) 327 273

15. Kompaniya 1 500 000 so'mga avtomobil sotib oldi. Avtomobilni olib kelish uchun 50 000 so'm sarflandi. Rasmiylashtirish xarajatlari 5 000 so'm. Bojxona rasmiylashtirish xarajatlari 100 000 so'm. Bundan tashqari kompaniya avtomobil sotib olish uchun bankdan 1 000 000 so'm uzoq muddatli kredit olgan. Kredit shartnomasida berilgan kredit uchun yillik to'lov 10%ni tashkil qilishi va kredit uch yildan so'ng qaytarilishi ko'rsatilgan. «Mashina va asbob-uskunalar» scheti qaysi summaga debetlanadi?

- 1
) 500 000
- 1
) 565 000
- 1
) 655 000
- 1
) 885 000

16. A kompaniya B kompaniyani 15 000 000 so'mga sotib oldi. Sotib olish kuniga B kompaniya aktivlarining dastlabki qiymati 20 000 000 so'mga, haqqoniy bozor qiymati esa 22 000 000 so'mga teng. Shuningdek, B kompaniyaning 7 500 000 so'mlik majburiyatlari ham mavjud. "Gudvill" scheti debetida qaysi summa ko'rsatilishi kerak?

- 2 200 000
-)
- 2 000 000

-) 5 000 000
-) 500 000
-)

17. Kompaniya dargumon qarzlar bo'yicha zahirani olinadigan schetlarning 10% miqdorda baholab boradi. Yil oxirida olinadigan schetlardagi (Xaridorlar va buyurtmachilardan olinadigan schetlar) qoldiq 5 000 000 so'mni tashkil qiladi, dargumon qarzlar bo'yicha zahiralar schyotida esa (Dargumon qarzlar bo'yicha zahira) 100 000 so'mlik kredit qoldig'i bor. Yil oxirida dargumon qarzlar bo'yicha xarajatlar uchun jurnal o'tkazmasi o'z ichiga «Dargumon qarzlar bo'yicha zahira» schyotining kreditiga quyidagi so'mmani oladi:

- a) 500 000
- b) 600 000
- v) 400 000
- g) 300 000

18. 30 dekabrda olinadigan schetlar schyotida qoldiq 10 000 so'mni tashkil qilgan, mijoz o'zining inqirozga uchraganligi haqida e'lon qildi. Mijoz keyingi yilning 15 yanvarida 10 000 so'm miqdorida qisman to'lovni amalga oshirdi. «Dargumon qarzlar bo'yicha zahira» schyotidagi qoldiq ushbu operatsiyalarni yozgungacha 20 000 so'mlik kredit qoldig'ini tashkil qilgan edi. 30

olinadigan schetlar- 10 000

19. «Zarafshon» savdo firmasi 1999 yilda Urgench gilam fabrikasidan 600 000 so'mga 100 ta gilam sotib oldi. Gilamni olib kelish uchun 60 000 so'm sarflandi. Shunday kilib 1 ta gilamning tannarxi 6 600 so'mga teng. Yil mobaynida firma 80 ta gilamni 7 500 so'mdانسotdi. Yil oxirida «Zarafshon» firmasida 20 ta gilam bo'lib, shundan 5 tasi shikastlangan. Shikastlangan gilamlarning donasini 3 500 so'mdan sotish mumkin. Qolgan 15 ta gilamning har bir donasining 7 500 so'mdan sotish mumkin. Yil oxirida tovarlarning qoldig'i balansda qaysisummada hisobga olinadi?

- a) 132 000
- b) 116 500
- v) 92 500
- g) 99 000

20. Kompaniya yangi ishlab chiqarish asbob-uskunalarini sotib olish va o'rnatish munosabati bilan quyidagi xarajatlar qildi:

20. Kompaniya dastgohning unumdorligi (operatsiyalar tezligi) va quvvatini oshirish uchun 500 000 so'm sarfladi. Ushbu qiymat quyidagi schyotga debetlanishi kerak:

- a) Mashina va asbob-uskunalar
- b) O'rnatiladigan asbob-uskunalar v) Boshqa ma'muriy xarajatlar
- g) Boshqa operatsion xarajatlar

21. Fabrika asbob-uskunolari amortizatsiyasini aks ettirish uchun jurnal o'tkazmasi o'z ichiga quyidagi schyot debetini olishi kerak:

- a) Mashina va asbob-uskunalar
- b) Mashina va asbob-uskunalarining eskirishiv) Tugallanmagan ishlab chiqarishdagi TMZ g) Asosiy vositalarning eskirishi

22. Kompaniya ishlab chiqarish asbob-uskunalarining quvvatini va bajariladigan operatsiyalar tezligini oshirish uchun va ulardan foydalanish bo'yicha quyidagi xarajatlarni amalga oshirdi:

Joriy tamirlash 100 000

Texnik qarov 200 000
 Kapital ta'mirlash 200 000
 Rekonstruksiya 500 000
 Qaysi summaga «Mashina va asbob-uskunalar» scheti debetlanadi: a) 100 000
 b) 300 000
 v) 320 000
 g) 500 000

23. Gudvill bo'yicha amortizatsiyani hisoblash uchun jurnal o'tkazmasi quyidagi schyotning kreditini o'z ichiga oladi:

a) Gudvill
 b) Gudvillning eskirishi
 v) Kelgusida soliqqa tortiladigan bazadan chegiriladigan hisobot davri xarajatlari (ijobiy) farqlardan tushgan daromadlar

24. «Almaz» kompaniyasi «Sitora» kompaniyasini sotib oldi va 15 000 000 so'm to'ladi. Sotib olish sanasiga «Sitora» kompaniyasi 1 450 000 so'mlik joriy aktivlarga va dastlabki qiymati 11 000 000 so'mlik uzoq muddatli aktivlarga ega bo'lgan. Joriy aktivlarning bozor qiymati 17 000 000 so'mga va uzoq muddatli aktivlarniki esa 9 000 000 so'mga teng bo'lgan. Sotish sanasiga

«Sitora» kompaniyasining majburiyatlari 12 500 000 so'm bo'lgan. Kompaniya uning egalari darsotib olindi. Gudvill sifatida qaysi summa ko'rsatilishi kerak?

a) 1 500 000
 b) 500 000
 v) 10 500 000
 g) 2 500 000

25. Kompaniyaning tuzatilgan sinov balansidan quyidagi axborot olingan edi:

Debet		Kredit
Sotish		500 000
Sotilgan tovarning tannarxi	300 000	
Ma'muriy xarajatlar	70 000	
Sotish xarajatlari	80 000	
Boshqa operatsion xarajatlar	20 000	
Sotilgan tovarlarning qaytarilishi va chegirmalar	2 000	

Ushbu schetlarni yopish uchun jurnal provodkasi quyidagi schetlarning debetini o'z ichiga olishi kerak:

a) sotilgan tovarlar tannarxi 300 000 so'm b) yakuniy daromadlar 28 000 so'm
 v) sotish 498 000 so'm
 g) sotish 500 000 so'm

26. «Matiz» avtomobilini sotish bo'yicha avtosalon avtomobilni 500 000 so'mga sotdi. Avtomobilning tannarxi 350 000 so'm. Xaridor 100 000 so'm miqdordagi birinchi badalni to'ladi va qolgan summani 12 oy davomida to'lashga rozi bo'ldi. Ushbu operatsiyani aks ettirish uchun quyidagi jurnal provodkalari beriladi:

Sotilgan tovarlar tannarxi	350 000
TMZ	350 000

27. Kompaniya shubhali qarzlar bo'yicha xarajatlarni kreditga sof sotishdan 2% miqdorda baholaydi. Hamma tovarlar kreditga sotiladi. Schetda sotish ko'rsatilmagan. Tuzatilmagan sinov balansida quyidagi schetlardagi qoldiqlar ko'rsatilgan:

Debet	Kredit
-------	--------

Olinadigan schetlar	200 000	
Shubhali qarzarlar bo'yicha zahira	5 000	
Sotish		2 000 000
Tovarlarning qaytarib berilishi va chegirmalar	10 000	

Dargumon qarzarlar bo'yicha xarajatlarni aks ettirish uchun jurnal o'tkazmasi o'z ichiga «Dargumon qarzarlar bo'yicha xarajatlarni» schyotining debetini quyidagi summani oladi:

28. Kompaniya 5 yil davomida yiliga 300 000 so'm qaytimga ega bo'ladigan loyihaga investitsiya qilishni ko'rib chiqayapti. Kompaniya o'z investitsiyalari uchun 12% miqdoridagi qaytimni talab qilayapti. Diskontlangan qiymat jadvallari bo'yicha 12% va 5 davr uchun quyidagi omillar aniqlandi:

Bir vaqtning o'zidagi to'lovning joriy qiymati	0,5674
Annuitetning joriy qiymati	3,6048
Bir vaqtning o'zidagi to'lovning kelgusi qiymati	1,7623
Annuitetning kelgusi qiymati	6,3528

Ushbu investitsiyalar qilingan davrdagi investitsiyalarning har yillik qaytimining qanday?

	170
)	220
	1
)	081 440
	528
)	690
	1
)	905 840

29. «Buxoro Marmar» kompaniyasi ishlab chiqarish asbob-uskunalarini 6 yilga ijaraga berdi. Moliyaviy ijaraning yillik stavkasi 15%. Olinadigan lizing ijara muddatining boshiga 4 200 000 so'm va yillik ijara tushumlari 1 110 000 so'm. Birinchi yilning oxiriga ijara tushumlarini aks ettirishning jurnal o'tkazmasi quyidagicha bo'ladi:

29-savolning ma'lumotlaridan foydalanib ijara shartnomasining birinchi yilining

30. oxiriga olinadigan lizingning joriy qismini tuzatish bo'yicha jurnal o'tkazmasini aks ettiring:

Quyidagi ma'lumotlarni 31 va 32 savollarga javob berish uchun qo'llang: "SALVE" kompaniyasi 2 oydan keyin naqd pulda AQSH dollarida to'lash sharti bilan \$100 000ga yangi asbob-uskunalar sotib oldi. Xarid 2001 yil 1 dekabrda, almashtirish kursi 1 dollar 900 so'm bo'lganda amalga oshirilgan edi. 31 dekabrda almashtirish kursi 890 so'mgacha tushgan edi, 31 yanvarda, to'lov kunida esa 910 so'mgacha ko'tarildi.

31. Asbob-uskunalar xaridini 1 dekabrda aks ettirish uchun jurnal o'tkazmasi «Mashina va uskunalar» schyotining debetini quyidagi summada o'z ichiga oladi:

- \$10 000
- 9 000 000 so'm
- 8 900 000 so'm
- 9 100 000 so'm

32. 31 dekabrda almashtirish kursining o'zgarishini aks ettirish uchun jurnal o'tkazmasi: a) mashina va asbob-uskunalar schetining 100 000 so'mga krediti

- valyuta almashtirish (ijobiy) schetining 100 000 so'mga kreditiv) kurs farqlaridan zarar schetining 100 000 so'mga debeti
- o'tkazma berilmaydi

33 va 34 savollarga javob berish uchun quyidagi ma'lumotlardan foydalaning: Korxona 2000 yilning 1 martida nominal qiymati 6 000 000 so'm va yillik foiz stavkasi 20% bo'lgan obligatsiyani

sotib oldi. Obligatsiyani to'lash muddati 2002 yil 31 dekabr. Shartnoma shartigamuvofiq obligatsiya uchun yiliga 2 marta foiz to'lanadi (30 iyun va 31 dekabr). Obligatsiyani 6200 000 so'mga sotib olindi, shu jumladan 2 oylik hisoblangan foiz daromadi uchun 200 000so'm.

33. Xaridni aks ettirishning jurnal o'tkazmasi quyidagicha bo'ladi:

2000 yil 30 iyunda olingan foizlarni aks ettirish uchun jurnal provodkasi pul mablag'lari «Hisob-kitob» schetining debeti va quyidagi schetning kreditini o'z ichiga oladi:a) Qimmatli qog'ozlar 00 000 ;

b) Boshka debitorlik qarzlari 200 000 so'm va Qimmatli qog'ozlar 400 000 ;

v) Boshka debitorlik qarzlari 200 000 so'm va Foiz ko'rinishidagi daromadlar 400 000 ;g) Qimmatli qog'ozlar 400 000 .

34. Mustakil auditor kompaniyani tekshirish paytida bosh buxgalter 2001 yil 31 dekabrda xizmat uchun olingan 10 000 so'm avans summasini «Ishlarni bajarishdan va xizmatlarni ko'rsatishdan olingan daromadlar» schetida xizmat ko'rsatishdan olingan daromad sifatida aks ettirgan. Daromad solig'i 25%ni tashkil qiladi. Kompaniyaning 2001 yildagi sof foydasi 150 000 so'mni tashkil kiladi. Auditor qanday tuzatishni amalga oshirishishi kerak?

10 000

35. Quyidagi summalardan qaysi biri moliyaviy lizingda kapitallashtirish uchun qo'llanilishi kerak?

a) Kelgusi ijara to'lovlari summasi

b) Ijaraga olingan aktivning haqqoniy bozor qiymativ) Eng kam ijara to'lovlarining kelgusi qiymati

g) Eng kam ijara to'lovlarining joriy qiymati

36. Moliyaviy lizing shartnomasiga muvofiq 5 yil mobaynida kompaniya yiliga 600 000 so'mlikijara to'lovini amalga oshirishi zarur. Ko'zga tutilgan foiz stavkasi yiliga 12%. Ijara shartnomasining boshiga qaysi summa majburiyat sifatida tan olindi (diskontlash jadvalidan foydalaning).

37. 2000 yilning 20 fevralida «Buxoro tekstl» AJ obuna bo'yicha har birining nominal qiymati 100 so'm bo'lgan 50 000 dona aksiyani 150 so'mdan sotdi. Bitim sharti bo'yicha aksiyauchun to'lov bir oydan so'ng olinadi. Aksiyani sotilishini aks ettiruvchi jurnal o'tkazmasiquyidagicha bo'ladi:

K-t Emission	2 500 000
daromadlar	
K-t Pul mablag'lari	5 000 000
g) D-t Ta'sischilarning	7 500 000
qarzi	
K-t Oddiy aksiyalar	5 000 000
K-t Emission daromadlar	2 500 000

38. «Marmar» kompaniyasi 2001 yilning 1 yanvarida «Milliy bank»dan 3 yil muddatga yiliga 40% stavka bo'yicha 3 000 000 so'm kredit oldi. Kredit shartnomasining sharti bo'yicha

kompaniyahar yarim yillikning oxirida qarzning asosiy summasidan 500 000 so‘m va qolgan qarz summasiga tegishli foiz summasi to‘lanadi. 2001 yilning 1 yanvariga jurnal o‘tkazmasi quyidagicha bo‘ladi:

a) D-t Pul mablag‘lari	3 000 000	
K-t Uzoq muddatli kreditlar		3 000 000
b) D-t Pul mablag‘lari	3 000 000	
K-t Uzoq muddatli majburiyatlarning joriy qismi		1 000 000
K-t Uzoq muddatli karzlar		2 000 000
v) D-t Pul mablag‘lari	3 000 000	
K-t Uzoq muddatli majburiyatlarning joriy qismi		1 000 000
K-t Qisqa muddatli kreditlar		2 000 000
g) D-t Pul mablag‘lari	3 000 000	
K-t Qisqa muddatli kreditlar		1 000 000
K- tUzoq muddatli kreditlar		2 000 000

39. «Shoxrux»AJ direktorlar kengashi 2000 yil 15 fevralda dividendlar to‘lovini e‘lon qildi. Dividendlar nominal qiymati 50 so‘m bo‘lgan aksiyalar ko‘rinishida, muomaladagi aksiyalarning 5% hajmida 5 martgacha qayd kilingan aksionerlar o‘rtasida 15 martda to‘lanadi. 2000 yil 15 fevralda muomaladagi aksiyalarning soni 100 000 dona, bu aksiyalarningushbu sanadagi bozor qiymati esa 80 so‘mni tashkil qilgan. 15 fevraldagi operatsiyani aks ettirishning jurnal o‘tkazmasi quyidagicha bo‘ladi:

40. Kompaniya bankdan 1 000 000 so‘m qisqa muddatli kredit oldi. Bank kafolat sifatida taqsimlanmagan foydadan 1 000 000 so‘mni ajratma qilishni talab qildi. Ushbu operatsiya quyidagi buxgalteriya o‘tkazmalarida aks etgan:

a) D-t Bank krediti	1 000 000	
K-t Taqsimlanmagan foyda		1 000 000
b) D-tTaqsimlanmagan foyda	1 000 000	
K-t Rezerv kapitali		1 000 000
v) D-t Taqsimlanmagan foyda	1 000 000	
K-t Bank krediti		1 000 000
g) D-t Rezerv kapitali	1 000 000	

K-t Taqsimlanmagan foyda 1 000 000

41. Kompaniyaning direktorlar kengadsh dividend summasini 1 000 000 so‘m deb elon qildi va uni tayyor mahsulot bilan to‘lashga qaror qildi. Tayyor mahsulotning tannarxi 800 000 so‘m. Dividendni tayyor mahsulot sifatida olganda quyidagi buxgalteriya o‘tkazmalarida birini tuzishni talab qilinadi:

a) D-t To‘lashga tegishli dividendlar 1 000 000

42. 2001 yilda kompaniya foyda solig‘ini to‘lagandan so‘ng 2000 yil 15 aprelda olingan yillik stavkasi 12% bo‘lgan 100 000 so‘m qarz uchun foiz to‘lovi hisoblanmaganligi aniqlandi. 2000 yilda sof foyda 16 000 so‘m deb ko‘rsatilgan. Kompaniya 2000 yilning moliyaviy hisobotin o‘zgartirmoqchi emas. 2001 yilda soliq stavkasi o‘zgarmagan va 30%ni tashkil qiladi. Xatolarni tuzatish quyidagi utkazmalardan biri bilan amalga oshiriladi:

a) D-t Foiz ko‘rinishidagi xarajatlar	8581
K-t Hisoblangan foizlar	8581
b) D-t Hisobot davrining taqsimlanmagan foydasi	8581
K-t Hisoblangan foizlar	8581

v) D-t Hisobot davrining taqsimlanmagan foydasi 6007

K-t Hisoblangan foizlar

6007

g) D-t Hisobot davrining taqsimlanmagan foydasi 6007D-t Soliqlar bo'yicha avans to'lovlar
2574

K-t Hisoblangan foizlar

8581

43. Kompaniya hisobotlarda soliqlar to'languncha bo'lgan foydani 100 000 so'm miqdorida va foyda solig'i bo'yicha xarajatni - 30 000 so'm deb ko'rsatdi. Soliqqa tortish maqsadlaridagi hisoblangan amortizatsiya - 12 000 so'mni, moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotda esa - 10000 so'mni tashkil etgan. Soliqlar bo'yicha kompaniya majburiyati quyidagini tashkil qiladi:a) 30 000 so'm

b) 29 400 so'm

v) 30 600 so'mg)28 800so'm

44. Kompaniya soliqlar bo'yicha xarajatlarni 350 000 so'm deb ko'rsatdi, soliqlar bo'yicha majburiyat joriy yilda -380 000 so'm. Kompaniya quyidagini amalga oshirishi kerak:

a) Vaqtinchali farqlar bo'yicha muddati uzaytirilgan daromad solig'i schyotini 30 000 so'mga debetlash

b) Vaqtinchali farqlar bo'yicha muddati uzaytirilgan daromad solig'i schyotini 30 000 so'mga kreditlash

v) Vaqtinchali farqlar bo'yicha muddati uzaytirilgan daromad solig'i bo'yicha majburiyat schyotini 30 000 so'mga debetlash

g) Vaqtinchali farqlar bo'yicha muddati uzaytirilgan daromad solig'i bo'yicha majburiyat schyotini 30 000 so'mga kreditlash

45. Korxonaning ustav kapitali har birining nominal qiymati 1 000 so'm bo'lgan 15 000ta oddiyaksiyadan va 2 000ta imtiyozli aksiyadan tashkil topgan. 2001 yilda korxonaning foydasi 8600 000 so'm. O'z mablag'lariga tegishli foyda quyidagicha bo'ladi:

a) 0,57

b) 0,5

v) 4,3

g) 0,45

46. Joriy aktivlar - 20 000 so'm, jami aktivlar - 50 000 so'm, joriy majburiyatlar - 15000 so'm va jami majburiyatlar - 30 000 so'm bo'lgan kompaniya uchun joriy likvidlik koeffitsiyenti quyidagicha:

a) 1,33: 1

b) 1,66: 1

v) 2,00: 1

g) 3,33:1

47. Kompaniya 500 000 so'mlik soliqlar to'languncha bo'lgan foydani ko'rsatdi. Soliq stavkasi 30% edi va foizlar ko'rinishidagi xarajatlar yiliga 125000 so'mni tashkil qilgan edi. Foizlarni qoplash koeffitsiyenti quyidagini tashkil qildi:

a) 3,6

b) 4,0

v) 5,0

g) 6,7

48. Sanab o'tilganlardan qaysi biri pul mablag'lari oqimi to'g'risidagi hisobotning investitsiyalar bo'limida aks ettirilmasligi kerak?

a) asosiy vositalarni sotib olish

b) boshqa kompaniya aksiyalarni uzoq muddatli investitsiyalar sifatida sotib olishv) yangi aksiyalarning sotilishi

g) boshqa kompaniyaga ssuda berish

49. V kompaniya S kompaniyani 10 000 000 so'mga sotib oldi. Sotib olish kuniga S kompaniyaning dastlabki qiymati 15 000 000 va bozor qiymati 17 000 000 so'mlik aktivlari mavjud bo'lgan. S kompaniyaning majburiyatlari 8 000 000 so'mni tashkil qiladi. Yagona balans tuzish uchun quyidagi buxgalteriya o'tkazmalarini tuzish zarur:

Debet

Kredit

50. «Amir» kompaniyasi 2001 yilning boshida «Bo'ston» kompaniyasining 51% aksiyasi sotib oldi. Bu bahosi 1 000 so'm bo'lgan 1 200ta aksiyani tashkil qiladi. 2002 yilda «Bo'ston» kompaniyasi 2001 yilning sof foydasini 500 000 so'm ko'rsatgan va «Amir» kompaniyasiga

51. Kompaniya 50 000 000 so'mlik tovarlar sotdi, ulardan 80% - kreditga sotildi. Yil boshida olinadigan schetlar 8 000 000 so'mni tashkil etgan edi va u yil oxirigacha 17 000000 so'mgacha ko'paydi. Kompaniya olinadigan schetlarning aylanish koeffitsiyenti quyidagicha:

a) 4 marta b) 3,2martav) 3,9 martag) 2,3marta

52. Korxonaning realizatsiya rentabelligini hisoblang. Sof foyda 550 000 so'm, yalpi tushum 2 750 000 so'm. Ustav kapitali har birining nominal qiymati 100 so'm bo'lgan 100 000 dona oddiy aksiyadan tashkil topgan.

a) 0,2

b) 0,04

v) 0,15

g) 0,1

53. 2000 yilning 6 oyida sotishdan kelgan sof tushum 1 350 000 so'm, olinadigan schetlar davr boshiga 140 000 so'm va davr oxiriga 88 000 so'm bo'lgan. Sotishdan kelgan pul oqimlarini hisoblang.

a) 1 122 000

1

) 298 000

1

) 402 000

1

) 438 000

54. Agar davr mobaynida hisoblangan daromad solig'i 173 000 so'mni tashkil qilgan va ushbu davrda hisoblangan daromad solig'i 16 000 so'mga kamaygan (davr boshiga qoldiq - 36000, davr oxiriga esa - 20 000). Davr uchun foyda solig'i bo'yicha pul oqimlarini hisoblang.

a) 189 000

b) 157 000

v) 193 000

g) 153 000

55. V kompaniyasi G kompaniyasining to'liq sho'ba korxonasidir va u G kompaniyasiga 400000so'm qarz. V kompaniyasi va G kompaniyasi olinadigan schetlarlaridagi qoldiq mos ravishda -

500 000 so'm va 2 000 000 so'mga teng. Konsolidatsiya qilingan balans hisobotida olinadigan schetlar qoldig'i quyidagicha bo'lishi kerak:

a) 2 500 000

b) 2 400000

v) 2 100 000

g) 2 000 000

56. A kompaniya V kompaniyasini 150 000 soʻmga sotib oldi. A kompaniyasining balansi:

Aktivlar - 700 000 Xususiy kapital - 300 000

Majburiyatlar - 400 000

V kompaniyasining balansi:

Aktivlar - 300 000 Xususiy kapital - 130 000

Majburiyatlar - 170 000

Sotib olish sanasiga konsolidatsiya qilingan balans tuzing. a) Aktivlar - 1 000 000 Xususiy kapital - 430 000

Majburiyatlar - 570 000

b) Aktivlar - 1 000 000 Xususiy kapital - 300 000

Majburiyatlar - 700 000

v) Aktivlar - 850 000 Xususiy kapital - 300 000

Gudvill - 150 000 Majburiyatlar - 570 000

g) Aktivlar - 850 000 Xususiy kapital - 300 000

Majburiyatlar - 550 000

57. Kompaniyaning moliyaviy hisobotini tayyorlash davrida quyidagi hodisalar sodir boʻldi. Ulardan qaysi moliyaviy hisobotda korrektirovka qilishni talab qiladi?

a) Kompaniya boshqa korxonaning aksiyasini sotib olgan; b) Kompaniyaning omborlaridan biri yonib ketgan;

v) Kompaniya asosiy vositalar boʻyicha amortizatsiya hisoblash usulini oʻzgartirishga qaror qildi

g) Kompaniya oʻziga tegishli binoni yuqori narxda sotdi.

58. «Merri» kompaniyasi ishlab chiqarish maqsadida 125000 soʻmda uskuna sotib oldi va 20000 soʻm transport xarajatlarini toʻladi. Kompaniya uskunani testdan oʻtkazish va foydalanishga tayyor qilish maqsadida 10000 soʻm toʻladi. «Merri» kompaniyasi uskunaning qiymati sifatida qaysi summani aks ettirishi lozim?

a) 155000

b) 145000

v) 135000

g) 125000

59. Quyidagi axborot «Mening vatanim» kompaniyaning 2001 yil hisobotidan olingan: Cutilgan mahsulotning tannarxi sotish boʻyicha xarajatlarning 300% tashkil qiladi. Sotishga tayyortovarlarning tannarxi qancha?

a) 450000

b) 740000

v) 665000

g) 710000

60. «Ariya» kompaniyasi ishlab chiqarish uskunasi sotib oldi. Ushbu sotib olishlar bilan quyidagi xarajatlarni amalga oshirdi: schet faktura boʻyicha uskuna qiymati 25 000 soʻm, transport xarajatlari 2000 soʻm, bojxona boji 500 soʻm, xodimlarni oʻqitish 4000 soʻm, uskunani sinab koʻrish boʻyicha material xarajatlari 1000 soʻm. «Ariya» kompaniyasi uskunaning qiymati sifatida qaysi qiymatni koʻrsatishi lozim.

a) 25 000

b) 32 500

v) 28 500

g) 31 500

61. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotning asosiy maqsadi bo'lib nima hisoblanadi? a) Hisobot davri davomida investitsiolar va moliyaviy faoliyat axborotni taqdim etish

b) Sof foyda mavjud bo'lganda daromadlar xarajatlarga nisbatan ko'pligini tasdiqlash uchun

v) Hisobot davri davomida pul mablag'larining kirim va chiqim oqimlari to'g'risidagi axborotni taqdim qilish

g) Bank bilan munosabatlarni rivojlantirishga ko'maklashish

62. Hisobot davri davomida debitorlik qarzlarning ko'payishi bu

a) hisoblash prinsipi bo'yicha hisoblangan tushum kassa usuli bo'yicha hisoblangan tushumdanpast

b) hisoblash prinsipi bo'yicha hisoblangan tushum kassa usuli bo'yicha hisoblangan tushumdanko'ra yuqori

v) hisoblash prinsipi bo'yicha hisoblangan tushum kassa usuli bo'yicha hisoblangan tushumgateng

g) hisoblash prinsipi bo'yicha hisoblangan xarajatlari kassa usuli bo'yicha hisoblangan xarajatlardan ko'ra yuqori

63. Pul ekvivalentlariga kiritilmaydi:

a) qisqa muddatli vekselar b) xazina majburiyatlari

v) pul mablag'lari bozorining vositalari

g) to'lash muddati ikki yil bo'lgan depozit sertifikatlari

64. Sotib olish paytida to'langan frakt summasi

a) sotib olingan tovar qiymatini oshiradi

b) sotib olish schetiga nisbatan kontr schet hisoblanadi v) doimiy schet hisoblanadi

g) kredit saldogaga bo'ladi

65. Inventarizatsiya o'tkazish paytida u yoki bu tovarni tovar moddiy zahiralari tarkibiga qo'shish uchun hal qiluvchi omil bo'lib ... hisoblanadi

a) uning mavjudligi

b) ushbu tovarga egalik huquqi

v) menejering professional mulohazasi

g) sotib olish qiymatining to'langanligi va to'lanmaganligi

66. TMZlarni baholash uchun yalpi identifikatsiya usuli quyidagi hollarda qo'llaniladi, qachonki

a) TMZlar birligining haqiqatdagi harakatini belgilash mumkin bo'lmagan taqdirda

b) Kompaniya tannarxi past bo'lgan bir tipdagi tovarlarning katta miqdordagi hajminisotganda

v) Kompaniya tannarxi past bo'lgan har xil tipdagi tovarlarning katta miqdordagi hajmini sotganda

g) Kompaniya miqdorlari cheklangan qimmat tovarlarni sotganda

67. Kelgusi davr xarajatlari hisoblangan muddat oxirida quyidagi tuzatuvchi o'tkazmalarni berish kerak

a) debet aktiv scheti va kredit xarajat schetib) debet xarajat scheti va kredit aktiv schetiv) debet va kredit aktiv scheti

g) debet va kredit xarajat scheti

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTAMAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
QARSHI MUHANDISLIK-IQTISODIYOT INSTITUTI

“BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT” KAFEDRASI

S.R.Egamberdiyeva

“MOLIYAVIY HISOBOTNINGXALQARO STANDARTLARI”
FANIDAN MUSTAQIL TA‘LIMNI TASHKIL ETISH BO‘YICHA
USLUBIY QO‘LLANMA

QARSHI - 2021

S.R.Egamberdiyeva **“Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari”. Uslubiy qollanma. T.:“”**
2021.

Ushbu uslubiy qollanma “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari” fanining magistratura ta’lim yo’nalishlarining o’quv rejasi va dasturiga muvofiq tayyorlangan bo’lib magistratura bo’limining 5A230901 – “Buxgalteriya hisobi” (tarmoqlar va sohalar bo’yicha) va 5A230902 – “Audit” (tarmoqlar va sohalar bo’yicha) mutaxassisilari bo’yicha ta’lim olayotgan talabalariga mo’ljallangan.

Mazkur uslubiy qollanma buxgalteriya hisobi va audit yo’nalishida mutaxassislarni tayyorlashda asosiy uslubiy qollanma hisoblanadi. Dasturda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va uning konseptual asoslari, moliyaviy hisobotni tuzish bo’yicha tayyorgarlik ishlarini va uni taqdim qilish, moliyaviy hisobotni taqdim etish, pul mablag’lari harakati to’g’risidagi hisobot, baholangan majburiyatlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar, valyuta kursi o’zgarishining ta’siri, zaxiralar, qurilish shartnomalari, asosiy vositalar, ijara, aktivlarning qadrsizlanishi, invetitsiyaviy ko’chmas mulk, davlat subsidiyalarining hisobi, tushum, foyda solig’i kabi masalalarni qamrab olishga qaratilgan.

Ushbu uslubiy Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti Uslubiy Kengashida (2021 yil “___”
_____) muhokama
qilingan vanashrga tavsiya etilgan.

Taqrizchilar: i.f.n. dots. SH.SH.Yakubova
i.f.n., dots. SH.SH.Fayziyeva

KIRISH

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xalqaro hisob tizimi taraqqiy ettirilishida buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari (BHXS) muhim o’rin tutadi. BHXSlar mamlakatlar o’rtasidagi hamkorlikni, jumladan iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirish va mamlakatlarda investitsion muhitni yaxshilashda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Shuning uchun ham kun sayin xalqaro standartlarni e’tirof etuvchi mamlakatlar soni oshib bormoqda. O’zbekiston Respublikasi ham BHXSga o’tishning o’ziga xos yo’lini tanladi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 24 apreldagi PF-4720-sonli “Aksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Farmoniga asosan, 2015-2018 yillarda barcha aksiyadorlik jamiyatlari yillik moliyaviy hisobotni nashr etishi va Xalqaro audit standartlari hamda Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq tashqi auditni o’tkazishi va aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining samaradorligini oshirish va korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish komissiyasi 2015 yilning 1 iyuliga qadar aksiyadorlik jamiyatlarining yillik moliyaviy hisobotini xalqaro standartlarga muvofiq nashr etish jadvalini tasdiqlanishi lozimligi belgilangan.

Bundan so’ng, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 21 dekabrda PQ-2454-sonli “Aksiyadorlik jamiyatlariga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish borasidagi qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi Qaroriga asosan, aksiyadorlik jamiyatlarining ustav kapitaliga 15 foizdan kam bo’lmagan miqdorda xorijiy investorlarning ulushi jalb qilinishi lozimligi belgilangan.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy hisobotni tuzish va taqdim etish moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida tuzilishiga to’g’ri keladi. Chunki, undan xorijiy investorlar aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy hisobotlarini to’g’ridan to’g’ri tushunishiga va ishonch hosil qilish lozimligiga erishadi.

O’zbekiston Respublikasida Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo’yicha 612 ta aksiyadorlik jamiyati bo’lib, ularning moliyaviy hisobotlari auditorlik tashkilotlari tomonidan transformatsiya qilinib, elektorn saytlarida e’lon qilingan hamda investorlarning ishonchini oqlash maqsadida xalqaro standartlar asosida tayyorlangan hisobotlar jahon tili – ingliz tilida tarjima qilinib, 2016 yildan boshlab amalga oshirib kelinmoqda. Respublikamizda bu yangi bosqich bo’lganligi sababli, MHXS 1

“Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini birinchi marta qo'llash” nomli standartiga asosan transformatsiya jarayonlari amalga oshirildi. Shu sababli, ushbu masalalar to'plamida talabalar amaliy jarayonlarni o'rganish maqsadida bilimlarni oshirib borish imkoniyati yuzaga keladi.

Mavzular

1	«Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari» fanining predmeti, obyekti va metodi	
2	Moliyaviy hisobotni tuzish bo'yicha tayyorgarlik ishlari o'tkazish va uni taqdim qilish.	
3	Moliyaviy hisobotni taqdim etish (1-son MHXS). Hisob siyosati, hisob baholarini o'zgartirish va xatolar (8-son MHXS).	
4	Pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobot (7-son MHXS). Baholangan majburiyatlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar (37-son MHXS). Valyuta kursi o'zgarishining ta'siri (21-son MHXS).	
5	Zaxiralar (2-son MHXS). Qurilish shartnomalari (11-son MHXS). Asosiy vositalar (16-son MHXS). Ijara (17-son MHXS).	
6	Aktivlarni qadrsizlanishi (36-son MHXS). Nomoddiy aktivlar» (38-son MHXS). Investitsiyaviy ko'chmas mulk (40-son MHXS). Davlat subsidiyalarining hisobi va davlat yordami haqidagi mahlumotni yoritish (20-son MHXS)	
7	Tushum (18-son MHXS). Foyda solig'i (12-son MHXS). Qarzlarni bo'yicha xarajatlar (23-son MHXS)	
8	Moliyaviy instrumentlar: ma'lumotni taqdim etish va yoritish (32-son MHXS). Moliyaviy instrumentlar: tanolinishi va o'lchanishi (39-son MHXS). Giperinflyatsiya iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy hisobot (29-son MHXS).	
9	Biznesni birlashtirish (22-son MHXS). Jamlama va alohida moliyaviy hisobotni tuzish (27-son MHXS). Assotsiatsiyalangan korxonalarga investitsiyalar (28-son MHXS). Giperinflyatsiya iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy hisobot (29-son MHXS). Qo'shma faoliyatda ishtirok etish (31-son MHXS).	

1-mavzu. “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari” fanining predmeti, ob’ekti va metodi

1-masala. Hozirgi kunda tasdiqlangan “Moliyaviy hisobotning xalqarostandartlar”ni nomlari keltirilgan.

MHXS (IAS) 1. Moliyaviy hisobotlarni taqdim etishMHXS (IAS) 2. Zaxiralar

MHXS (IAS) 7. Pul mablag‘lari harakati to‘g‘risida hisobot

MHXS (IAS) 8. Hisob siyosatlar, hisoblab chiqilgan baholardagi o‘zgarishlar vaxatolar

MHXS (IAS) 10. Hisobot davridan keyingi hodisalarMHXS (IAS) 11 Qurilish shartnomalari

MHXS (IAS) 12. Foyda soliqlari MHXS (IAS) 14.Segmentar hisobotMHXS (IAS) 16. Asosiy

vositalar MHXS (IAS) 17. Ijara

MHXS (IAS) 18. Odatdagi faoliyatdan olinadigan daromadMHXS (IAS) 19. Xodimlarning daromadlari

MHXS (IAS) 20. Davlat grantlarini hisobga olish va davlat yordami to‘g‘risidama‘lumotlarni ochib berish

MHXS (IAS) 21. Valyuta kurslaridagi o‘zgarishlarning ta‘sirlariMHXS (IAS) 23. Qarzlar bo‘yicha xarajatlar

MHXS (IAS) 24. O‘zaro bog‘liq tomonlar to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni ochib berishMHXS (IAS)

26. Pension tizimlar bo‘yicha buxgalteriya hisobi va hisobot

MHXS (IAS) 27. Alohida moliyaviy hisobotlar

MHXS (IAS) 28. Qaram tadbirkorlik sub‘ektlaridagi va qo‘shma korxonalaridagiinvestitsiyalar

MHXS (IAS) 29. Giperinflyatsiyali iqtisodiyotlarda moliyaviy hisobot berishMHXS (IAS)

31.Tadbirkorlik faoliyatidagi ishtirok

MHXS (IAS) 32. Moliyaviy instrumentlar: taqdim etishMHXS (IAS) 33. Bir aksiyaga to‘g‘ri keladigan foyda MHXS (IAS) 34. Oraliq moliyaviy hisobotlar

MHXS (IAS) 36. Aktivlarning qadrsizlanishi

MHXS (IAS) 37. Rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar MHXS (IAS) 38.Nomoddiy aktivlar

MHXS (IAS) 39. Moliyaviy instrumentlar: tan olish va baholashMHXS (IAS) 40. Investitsion mulk

MHXS (IAS) 41. Qishloq xo‘jaligi

MHXS (IFRS) 1. Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish

Masalaning sharti: MXXS bilan BHMSning o‘zaro bir-biriga o‘xshashlik va farqinianiqlang hamda nomlanishini o‘rganing.

2-mavzu. Moliyaviy hisobotni tuzish bo‘yicha tayyorgarlik ishlari o‘tkazish va unitaqdim qilish.

2- masala. Moliyaviy hisobotni tuzish bo‘yicha tayyorgarlik ishlari o‘tkazish va uni taqdim qilish «Spektor» kompaniyasi bo‘yicha qo‘shimcha materiallar quyida keltiriladi.

"Spektor" kompaniyasining BHMS bo‘yicha tuzgan balansi

asalaning sharti: BHMS asosida tuzilgan hisobotni MHXSga o‘tkazish bo‘yicha korxonada tayyorgarlik ishlari ko‘rishning rejasini tuzing. MHXS bo‘yicha tuzilgan chet el adabiyotlaridan keltirilgan balanslar asosida xalqaro standartlar asosida hisobotlarga asoslanib, hisobotlarni taqqoslang.

3-mavzu. Moliyaviy hisobotni taqdim etish (1-son MHXS). Hisob siyosati, hisobbaholarini o‘zgartirish va xatolar (8-son MHXS).

3- masala. Moliyaviy hisobotni taqdim etish, hisob siyosati, hisob baholarini o‘zgartirishva

xatolar bo'yicha «Spektor» kompaniyasining ma'lumotlari berilgan.

4- mavzu. Pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobot (7-son MHXS). Baholangan majburiyatlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar (37-son MHXS). Valyuta kursio'zgarishining ta'siri (21-son MHXS).

4-masala. Pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobot, baholangan majburiyatlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar, valyuta kursi o'zgarishining ta'siri yuzasidan ma'lumotlar berilgan.

MHXS da (IAS) 7 pul mablag'lari xarakatiga bag'ishlangan. Unda pul mablag'larining ekvivalentlariga tushuncha berilgan. Unga ko'ra Pul mablag'larining ekvivalentlari – belgilangan summadagi pul mablag'lariga oson aylantiriladigan va qiymatining o'zgarishi jihatidan sezilarsiz darajadagi riskka ega bo'lgan, qisqa muddatli va yuqori likvidli investitsiyalardir. Masalan, investitsiya odatda uning so'ndirish muddati qisqa bo'lsagina, ya'ni xarid qilingan paytdan boshlab taxminan uch oy yoki undan kam muddat ichida to'lanadigan bo'lsa, pul mablag'larining ekvivalenti deb hisoblanishi mumkin. Ayrim davlatlarda, talab qilinganda to'lanadigan bank overdraftlari tadbirkorlik sub'ektining pul mablag'larini boshqarish jarayonining ajralmas qismi Hisoblanadi. Ushbu xollarda, bank overdraftlari pul mablag'lari va ularning ekvivalentlari tarkibiga kiritiladi.

Bundan tashqari, agar pul mablag'lariga taqiq qo'yilgan bo'lsa, ulardan foydalanish imkoni bo'lmaydi, yani ular likvidligini yo'qotadi. Bunday xolatda ularni pul mablag'lari tarkibida ko'rsatib bo'lmaydi.

Masalaning sharti:

«Alfa» korxonasining balansidagi qisqa muddatli moliyaviy quyilmalar moddasida 31.11.2017 y sanasiga quyidagi summalaridagi depozitni o'z ichiga oladi.

- qaytarish muddati 31.07.2017 y bo'lgan 3 000 ming so'mlik

- qaytarish muddati 28.02.2017 y bo'lgan 500 ming so'mlik

31.12.2017 y sanasida kompaniyaning umumiy summasi 1 500 ming so'm bo'lgan bankdagi pul mablag'iga taqiq mavjud.

31.12.2017 y sanasiga pul mablag'larida qo'yilgan taqiq yechilmagan.

Vazifa: Tegishli reklassifikatsiya yozuvlarini amalga oshiring

5- mavzu. Zaxiralar (2-son MHXS). Qurilish shartnomalari (11-son MHXS). Asosiy vositalar (16-son MHXS). Ijara (17-son MHXS).

5.1-masala. Zaxiralar, qurilish shartnomalari, asosiy vositalar, ijara bo'yicha «Spektor» kompaniyasining ma'lumotlari berilgan.

Asosiy vositalarni aktiv sifatida tan olishda BXXS 16 da BXMS 5 dagi kabi qiymat mezon mavjud emas. Shunga ko'ra, ehtiyot qismlar, yordamchi va ta'mirlovchi jihozlar kabi moddalar asosiy vositalar ta'rifi mos kelganida ushbu BHXS ga muvofiq asosiy vosita sifatida tan olinadi. Aks hollarda bunday moddalar tovar-moddiy zaxiralar tarkibiga kiritiladi.

Shuning uchun, MXXS bo'yicha hisobot tayyorlashda ushbu modda bo'yicha farq chiqishi mumkin.

Masalaning sharti:

2014 yilning yanvar oyida qiymati 3 mln so'm va rejalashtirilgan xizmat qilish muddati 3 yil bo'lgan yirik ehtiyot qism sotib olindi. Shu oyning o'zida u xarajatga chiqarildi.

Vazifa:

MXXS maqsadlarida yirik ehtiyot qismni asosiy vosita tarkibiga tiklash va undan 1 va 2 yil davomida foydalanish bo'yicha tegishli tuzatish yozuvlarini amalga oshirish.

Yechim:

1. Xarajatga chiqarilgan yirik extiyot qismni asosiy vositalar tarkibiga tiklash bo'yicha buxgalteriya yozuvlari
2. Foydalanishga berilgan asosiy vosita (yirik extiyotqism) ga 1 yil uchun eskirishhisoblash.
3. 2- yil uchun MXXS bo'yicha hisobot tayyorlashda tuzatish yozuvlarini amalga oshirish

Asosiy vositalarni qayta baholash operatsiyalarning amalga oshirish va aks ettirishbo'yicha talablar

Qayta baholash modeli

31 Aktiv sifatida tan olinganidan so'ng, haqqoniy qiymati ishonchli tarzda baholanishi mumkin bo'lgan asosiy vosita ob'ekti qayta baholangan qiymati bo'yicha hisobga olinishi kerak. Bunda uning qayta baholangan qiymati bo'lib uni qayta baholash sanasiga bo'lgan haqqoniy qiymatidan keyinchalik jamg'arilgan eskirish summasi va keyinchalik yig'ilgan qadrsizlanish bo'yicha zararlar chegirilgan-dagi qiymati hisoblanadi.

Aktivning balans qiymati hisobot davri oxiridagi haqqoniy qiymati asosida aniqlanadigan qiymatidan muhim darajada farq qilmasligi uchun qayta baholashlar yetarlicha muntazam ravishda o'tkazilishi kerak.

35 Asosiy vosita ob'ekti qayta baholanganida, qayta baholash sana-sigacha jamg'arilgan har qanday eskirish summasi quyidagi usullarning biri yordamida tuzatiladi:

(a) aktivning yalpi balans qiymatidagi o'zgarishga proporsional tarzda qayta hisoblanadiki, natijada qayta baholashdan so'ng aktivning balans qiymati uning qayta baholangan qiymatiga teng bo'ladi. Ushbu usuldan aktivning qayta tiklash qiymatini aniqlash uchun indeks qo'llanilganida ko'pincha foydalanila-di (MHXS 13 ga qarang).

(b) jamg'arilgan amortizatsiya aktivning yalpi balans qiymatidan chegirib tashlanadi va sof balans qiymati aktivning qayta baho-langan qiymati summasida aks ettiriladi. Ushbu usuldan ko'pincha binolar uchun**foydalaniladi**.

Jamg'arilgan eskirishni qayta hisoblash yoki chegirib tashlashda yuzaga keladigan tuzatish summasi balans qiymatining qo'payishi yoki kamayi-shining bir qismini tashkil etadi hamda 39 va 40 bandlarga muvofiq hisobga olinadi.

5.2-masala.

2017 yilning 1 yanvarida Triiks kompaniyasi asosiy vosita sotib oldi. Uning dastlabki qiymati 100 sh.b., foydalanish muddati-5 yil. 31.12.2017 y sanasiga asosiy vositaning bozor qiymati professional baholovchining hisobotiga ko'ra 90 sh.b. ga teng. Foydali xizmat kilish muddati qayta ko'rib chiqilmadi.

Misolning yechimi 1.Proporsional usul

a) 31.12.2017 y sanasiga asosiy vositaga 20 sh.b. eskirish hisoblangan. 100 sh.b. : 5 yil q 20 sh.b.

b) qayta baholashgacha obektning qoldiq qiymati 80 sh.b. (100 – 20)

v) qayta baholash koeffitsiyenti 1,125 (90 sh.b.:80 sh.b.) ga teng Shunga ko'ra

Asosiy vosita boshlang'ich qiymatining qayta baholash koeffitsiyentiga tuzatilgan summasi
100 sh.b. x 1,125 – 100 sh.b. q 12,5 sh.b.

Asosiy vosita eskirish qiymatining qayta baholash koeffitsiyentiga tuzatilgan summasi 20 sh.b. x 1,125 – 20 sh.b. q 2,5 sh.b.

Dt Asosiy vosita

12,5

Kt Asosiy vositaning eskirishi

2,5 Kt Asosiy

vositani qayta baholash bo'yicha rezerv 10,0
 Asosiy vositani "yangi" dastlabki qiymati va eski foydalanish muddatidan kelib chiqqanholda
 2015 yildan xarajatga olib boriladigan yangi eskirish summasi
 112,5 : 5 yil q 22,5 sh.b.

2. Jamg'arilgan eskirish summasini asosiy vosita qiymatiga hisobdan chiqarish usuliqayta
 baHolash sanasiga jamg'arilgan eskirish summasi asosiy vosita qiy-matiga hisobdan chiqariladi

Dt Asosiy vositaning jamg'arilgan eskirishi 20 sh.b
 Kt Asosiy vosita 20 sh.b.

qoldiq qiymat (80 sh.b.) bozor bahosi (90 sh.b.) ga qadar ko'tariladiDt Asosiy vosita 10
 sh.b.

Kt Asosiy vositani qayta baholash bo'yicha rezerv 10,0

2015 yildan asosiy vositaga qolgan foydalanish muddati (5-1q 4 yil) asosidahisoblanadigan
 eskirish summasi aniqlanadi

90 sh.b. : 4 yil q 22,5 sh.b.

5.3-masala.

2014 yilning 31 dekabr holatiga kompaniya balans qiymati 1 mln sh.b. bo'lgan binogaega. Uning
 dastlabki qiymati 3 mln sh.b. va jamg'arilgan eskirish summasi 2 mln sh.b.

ga teng.

Ushbu sanaga binoning haqqoniy qiymati 2,5 mln sh.b. ni tashkil qiladi.

Masalaning sharti:

Asosiy vositalarni qayta baholash muomalalarini

- proporsional qayta baholash
- jamg'arilgan eskirishni hisobdan chiqarishusullari bilan aks ettiring

Yechim:

A. Proporsional qayta baholash usuli

Buxgalteriya yozuvlari :

1. Dt

Kt

2. Dt

Kt

A. Jam\arilgan eskirish summasini asosiy vosita qiymatiga Hisobdan chiqarishusuli

Buxgalteriya yozuvlari :

1. Dt

Kt

2. Dt

Kt

5.4-masala. Zaxiralar

«Avtotexxizmat Lyuks» AJ Rossiya Federatsiyasida ishlab chiqarilgan avtomashinalarni so-
 tishga ixtisoslashgan. 31.12.2014 y sanasiga kompaniya omborida

Narxi 35 mln so'mlik- 1 dona VAZ-21093 avtomashinasi Narxi 31 mln so'mlik - 1 dona VAZ-
 21007 avtomashinasi

Narxi 24 mln so'mlik - 1 dona VAZ-2106 avtomashinasi mavjud bo'lgan

Shu kuni VAZ-21093 avtomashinasi 36 mln so'mga, VAZ-2106 avtomashinasi esa 24mln
 so'mga sotildi.Ombordagi qoldiq tovarlar qiymati qanchaga teng?

a) 30 mln so'm

b) 24 mln so'm

c) 35 mln so'm d) 31 mln so'm

5.5-masala. Kompaniya 1 birlik tovarni 150 sh.b ga sotib oldi. Ushbu tovar birligining sotib olish muddatidagi bozor baxosi 180 sh.b.ga teng. Xisob davri oxiriga uning bozor baxosi 140 sh.b.ni tashkil kildi va kompaniya bu tovarni sotishga qaror kildi. Tovarni sotishga tayyorlash va sotish xarajatlari 10 sh.b.ga teng.

Masalaning sharti:

Kompaniya yil oxirida tovar qiymatini balansda kaysi qiymatda aks ettiradi ?

5.6-masala.

Zaxiralar Hisobi 4-sonli «Tovar moddiy zaxiralar» deb nomlangan BXMS va shu

«Zaxiralar» deb nomlangan 2-sonli MXXS orqali tartibga solinadi.

BXMS № 4 ga asosan material qiymatliklar buxgalteriya xisobiga tannarxda qabulqilinadi.

MHXS № 2 ga asosan tovar-moddiy zaxiralari tannarxi yoki sof sotish qiymatidan qaysi biri kamroq bo'lsa, o'sha bo'yicha baholanishi lozim.

Sof sotish qiymati - bu odatdagi faoliyat davomida ishlab chiqarishni oxiriga yetkazish bo'yicha xarajatlar va sotishni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan va taxminiy baholangan xarajatlar chegirib tashlangan sotish bahosidir.

BXMS da shunga o'xshash yondashuv Hisobot davrining oxirida TMZ ni baholash uchun qo'llaniladi. Unga ko'ra tovar-moddiy zaxiralar, agar sotishning sof qiymati ularning haqiqiy tannarxidan past bo'lsa, sotishning sof qiymati bo'yicha aks ettiriladi.

Manaviy eskirgan, boshlang'ich sifatini to'liq yoki qisman yo'qotgan yoki ularni sotishning sof qiy-mati pasaygan TMZ buxgalteriya balansida ularni qadrsizlanishi bo'yicha tuzilgan rezerv summasi-ni ayirgan holda ko'rsatiladi. TMZ ni qadrsizlanishi bo'yicha rezerv kompaniyaning moliyaviy nati-jalari hisobidan ularning bozor hamda haqiqiy tannarxi o'rtasidagi farq summasiga tashkil qili-nadi. Ammo, amaliyotda hamma vaqt ham bu qo'llanilmaydi.

Masalaning sharti:

1. 2017 yilning yanvar-fevral oylarida balans qiymati (tannarxi) 300 ming so'm bo'lgan «A» nomli TMZ 100 ming so'mlik tijorat xarajatlari bilan birga 300 ming so'mgasotildi. 31.12.16sanasiga «A» zaxiraning qoldig'i 3 mln so'mni tashkil qiladi.

2. 2017 yilning yanvar-fevral oylarida balans qiymati 3 650 ming so'm bo'lgan «B» nomli TMZ qoldig'i 500 ming so'mlik tijorat xarajatlari bilan birga 4 500 ming so'mgasotildi. 31.12.16 sanasiga «B» zaxiraning qoldig'i 10 mln so'mni tashkil qiladi.

3. 31.12.2016 y sanasiga noliqvid zaxiralar qiymati 15 ming so'mni tashkil qildi va ular 2017yili xarajatlarga hisobdan chiqarildi.

4. Kompaniya 2017 yildan MXXS bo'yicha hisobot tayyorlashga qaror qildi

Masalaning sharti: TMZ ni qadrsizlanish darajasini aniqlang, tegishli bux.yozuvlari rasmiylashtiring.

6- mavzu. Aktivlarni qadrsizlanishi (36-son MHXS). Nomoddiy aktivlar» (38-son MHXS). Investitsiyaviy ko'chmas mulk (40-son MHXS). Davlat subsidiyalarininghisobi va davlat yordami haqidagi mahlumotni yoritish (20-son MHXS)

6.1-masala. Aktivlarni qadrsizlanishi, nomoddiy aktivlar, investitsiyaviy ko'chmas mulk, davlat subsidiyalarining hisobi va davlat yordami haqidagi mahlumotni yoritish bo'yicha «Spektor» kompaniyasining ma'lumotlari berilgan.

«Spektor» kompaniyasida may oyida dasturiy ta'minot xisobdan chiqarildi: balans qiymati 2000ming sum, eskirish qiymati 1500ming sum. Nomoddiy aktiv sotish qiymati 3000ming sum. Moliyaviy natijani aniqlab, muomalaga quyidagicha provodka (ming so'mda) beramiz:

◆ dasturiy ta'minotning sotish qiymatiga:

D-t 4890-«Boshqa shaxslarning qarzlari-joriy kismi» - 3000 sum

K-t 9220-«Boshqa aktivlarning realizatsiyasi va boshqacha chiqib ketishi» - 3000 sum.

◆balans qiymati hisobdan chiqarildi:

D-t 9220-«Boshqa aktivlarning realizatsiyasi va boshqacha chiqib ketishi» - 2000 sum
K-t 0430-«Dasturiy ta'minot» - 2000 sum.

◆eskirish qiymati hisobdan chiqarildi:

D-t 0530-«Dasturiy ta'minotning eskirishi» -1500 sum

K-t 9220-«Boshqa aktivlarning realizatsiyasi va boshqacha chiqib ketishi» - 1500 sum.

◆ dasturiy ta'minotni sotishdan foyda olindi $(3000+1500-2000)=2500$ sum:

D-t 9220-«Boshqa aktivlarning realizatsiyasi va boshqacha chiqib ketishi» - 2500 sum

K-t 9320-«Boshqa aktivlarning realizatsiyasi va boshqacha chiqib ketishidan olinganfoy 2500 sum.

Agarda korxona dasturiy ta'minotni 300 ming sumga sotganida, moliyaviy naquyidagiga teng bo'lar edi:

◆ dasturiy ta'minotning sotish qiymatiga;

D-t 4890-«Boshqa shaxslarning qarzlari-joriy kismi» - 300 ming sum

K-t 9220-«Boshqa aktivlarning realizatsiyasi va boshqacha chiqib ketishi» - 300mingsum.

- balans qiymati hisobdan chiqarildi:

D-t 9220-«Boshqa aktivlarning realizatsiyasi va boshqacha chiqib ketishi» - 2000 sum

K-t 0430-«Dasturiy ta'minot» - 2000 sum.

◆eskirish qiymati hisobdan chiqarildi:

D-t 0530-«Dasturiy ta'minotning eskirishi» - 1500 sum

K-t 9220-«Boqaa aktivlarning realizatsiyasi va boshqacha chiqib ketishi» - 1500 sum.

◆dasturiy ta'minotni sotishdan zarar kurildi $(300+1500-2000)=-200$ ming sum: D-t 9430-«Boshqa operatsion xarajatlar» - 200ming sum

K-t 9220-«Boshqa aktivlarning realizatsiyasi va boshqacha chiqib ketishi» - 200mingsum.

6.1-masala. Quyida keltirilgan malumotlardan foydalanib aktivlarni qadrsizlanishini testdan o'tkazing va ularning testdan keyingi balans qiymatini aniqlang.

6.3-masala. Kompaniya 20 000 sh.b. ga mualliflik huquqini sotib oldi. Shartnomashartlariga ko'ra kompaniya ushbu huquqdan 4 yil mobaynida foydalanadi.

Foydalanish muddati (4 yil) dan keyin shunga o'xshash mualliflik huquqining joriybozor qiymati 6 000 sh.b. ga teng.

Ushbu summa mualliflik huquqining tugatish qiymati sifatida qabul qilinishi mumkin. 4 yildan keyin kompaniya NMA ni sotib yubordi.qo'shimcha sotish xarajatlari yuzagakelmadi.

Masalaning sharti:

1. NMA ning amortizatsiyalanadigan qiymati va yillik amortizatsiya summasini aniqlash
2. Ushbu xo'jalik muomalalari bilan bog'liq buxgalteriya yozuvlarini rasmiylashtirish.

7- mavzu. Tushum (18-son MHXS). Foyda solig'i (12-son MHXS). Qarzar bo'yicha xarajatlar (23-son MHXS)

7.1- masala. MXXS xam BXXS Ham to'lanishi dargumon debitorlik qarzlari bo'yicharezerv tuzishni nazarda tutadi.

Masalaning sharti:

«Spektor» kompaniyasi dargumon debitor qarzar bo'yicha 2016 va 2017 yillarda rezervtashkil

qilmagan.2017 yildan esa MXXS ga o'tishni rejalashtirgan.

MXXS maqsadlari uchun kompaniya debitorlik qarziniquadsizlanishi nuqtai nazaridantaxlil qilmoqda. Debitorlik qarzi va rezerv summasini hisoblab chiqishda qo'llanila- digan stavkalar strukturasi quyida keltirilgan.

Masalaning sharti: Dargumon debitorlik qarzlar bo'yicha rezerv summasini aniqlangva rezerv tashkil qilish bo'yicha tegishli buxgalteriya yozuvlarini rasmiylashtiring.

Masalani yechimi:

1. 2016 y uchun dargumon debitorlik qarzlar bo'yicha rezerv summasini aniqlash
2. 2016 y uchun MXXS ga asosan dargumon debitorlik qarzlar bo'yicha rezerv tashkilki-lish bo'yicha buxgalteriya yozuvi
3. 2017 y uchun dargumon debitorlik qarzlar bo'yicha rezerv summasini aniqlash
4. 2020 y uchun MXXS ga asosan dargumon debitorlik qarzlar bo'yicha rezerv tashkilki-lish bo'yicha buxgalteriya yozuvi

7.2- masala.

Kompaniya mijozlariga sotilgan maxsulotlarining barchasiga sotish sanasidan boshlab 2 yillik ka-folat taqdim qiladilar.Sotish xajmi 2018 yili - 1500 dona, 2019 yili -2100 donani tashkil qil-gan. Bir dona sotilgan maxsulot uchun kafolatli tamirlash xarajatlari 1 000 so'm, extiyot qismlar uchun 2000 so'mni tashkil qiladi.Taxlil, maxsulot sotilgach,kafolatli tamirlash uchun o'rtacha 1- yili xaridorlarning 10%, 2 - yili esa 5 % murojaat qilayotganligini ko'rsatgan.

Kompaniya 2020 yildan MXXS bo'yicha hisobot tayyorlashga qaror qildi. Kompaniya mutaxassislarining taxliliga ko'ra 2019 yili sotilgan tovarlarni kafolatlitamirlash bo'yicha amalga oshiriladigan xarajatlar

- 1- yilning oxiriga qadar – 60% ni 2- yilning oxiriga qadar - 40 % ni

Kompaniya chiqib ketadigan pul oqimlarining sof keltirilgan qiymatini aniqlash uchun7% li bir yillik va 9 % li ikki yillik bank kredit stavkasidan foydalanadi.

Kafolatli tamirlash uchun rezerv hisoblashda barcha sotuv **yilning oxirida** amalgaoshirilgan deb hisoblash tavsiya etiladi.

Masalaning sharti: Kompaniya malumotlaridan foydalanib kafolatli tamirlash bo'yicha rezervning diskont qiymatini aniqlang.

Yechim:

Kompaniya 2020 yildan MXXS bo'yicha hisobot tayyorlashga qaror qildi.Demak, 2019 yil MXXS ga o'tish sanasi hisoblanadi.

1. Kafolatli tamirlash bo'yicha 2019 yilga tegishli rezerv summasini aniqlash, ming so'm
2. 2019 yili kafolat bilan sotilgan maxsulotlarga bog'liq holda kutilayotgan pul oqimlari chiqimi quyidagi tartibda aniqlanadi:
3. Kafolatli tamirlash bo'yicha 2016 yil uchun diskontlangan rezerv summasini tashkil qilish bo'yicha tegishli buxgalteriya yozuvlarini amalga oshirish, ming so'm

7.3- masala.Kompaniya o'z maxsulotini mijozlariga 3 yillik kafolatli tamirlab berish sharti bilan

taqdim qiladi. 2017 yildan boshlab kompaniya tasischilari MXXS bo'yichahisobot tuzishga qaror qildilar.

Kompaniya 2016 yili 1 000 000 sh.b. qiymatida maxsulotini sotdi.Tajriba ko'rsatishiga sotilgan maxsulotning:

90% kafolatli tamirlashni talab qilmaydi

6% ayrim nuqsonlarga ega bo'lib, uni bartaraf qilish sotish bahosining 30% ni tashkilkiladi

4% muxim nuqsonlarga ega bo'lib, uni bartaraf qilish sotish bahosining 70% ni tashkilkiladi

Shunga ko'ra kafolat bo'yicha xarajatlarni quyidagi tartibda hisoblab chiqishmumkin:

1 000 000 sh.b. * 90 % * 0	q	0 sh.b.
1 000 000 sh.b. * 6% * 30% q		18
000 sh.b.		
1 000 000 sh.b. * 4% * 70% q		28
000 sh.b.		
Jami		46
000 sh.b.		

Kompaniya mutaxassislarining taxliliga ko'ra 2016 yili sotilgan tovarlarni kafolatli tamirlash bo'yicha amalga oshiriladigan xarajatlar

2016 yilning oxiriga qadar – 60% ni 2017 yilning oxiriga qadar - 30 % ni

2018 yilning oxiriga qadar- 10 % ni tashkil qiladi.

Hisob kitoblar pul oqimlarini chiqib ketishini ko'rsatmoqda.

Kompaniya chiqib ketadigan pul oqimlarining sof keltirilgan qiymatini aniqlash uchun6% li bir yillik va 7 % li ikki va uch yillik obligatsiyalarning diskont stavkasidan foydalanadi.

2016 yili kafolat bilan sotilgan maxsulotlarga bog'liq holda kutilayotgan pul oqimlarichiqimini quyidagi tartibda aniqlanadi:

Shunga ko'ra, kompaniya kafolatli xizmat ko'rsatish bo'yicha _____ qiymatidagi majburiyatni tan oladi va shu summaga rezerv tashkil qiladi.

DT

KT

7.4-Masala.

“Z” aksiyadorlik jamiyati 2016 yilning 01 fevralida jamiyat bino qurilishini boshladi. qurilishni 3 yildan so'ng bitkazish rejalashtirilgan.

Olingan qarzarlar bo'yicha foizlar hisobot yilining oxirgi sanasi (31 dekabr) da to'lanadi.2016 yil bo'yicha qurilish borasidagi xarajatlar quyidagilarni tashkil qildi:

01.02.2016 y	40 mln so'm		
01.05.2016 y	20 mln so'm		
01.10.2016 y	50 mln so'm		
01.12.2016 y	30 mln so'm	Jami	140 mln so'm

Jamiyat quyidagi qarz mablag'lariga ega

Masalaning yechimi: Aktiv qiymatiga kapitalizatsiya qilinadigan summanianiqlang

Masalaning yechimi:

7.5- Masala

Asosiy vositalarning dastlabki qiymati- 100 sh.b.

Moliyaviy Hisob mahsdlari uchun jamg'arilgan eskirish – 30 sh.b.Soliq hisobi mahsdlari uchun jamg'arilgan eskirish – 20 sh.b.

Foyda soli'i stavkasi- 30 %

Muddati kechiktirilgan soliq aktivi (majburiyati) summasini aniqlang.

7.6- Masala

Bino Hisobot yilining 1 yanvarida 100 000 sh.b. ga sotib olingan va shu yilning 31dekabrda baholovchilar uni 150 000 sh.b. qayta baholangan.

Binoning foydali xizmat muddati- 50 yil Vaqtinchalik farq qanchani tashkil qiladi ?

8- MAVZU. MOLIYAVIY INSTRUMENTLAR: ma'lumotni taqdim etish va yoritish (32-sonMHXS). Moliyaviy instrumentlar: tan olinishi va o'lchanishi (39-son MHXS). Giperinflyatsiya iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy hisobot (29-son MHXS).

8.1-masala. Moliyaviy instrumentlar: ma'lumotni taqdim etish va yoritish, moliyaviy instrumentlar: tan olinishi va o'lchanishi, giperinflyatsiya iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy hisobot bo'yicha "Spektor" kompaniyasi ma'lumotlari berilgan.

Masalaning sharti.

Kompaniya 01.01.2009 y sanasida 2018 yilning 31 dekabriga qadar, 10 yil muddatga binoni operativ ijaraga oldi.Shu zaxotiyok xodimlarning extiyojlaridan kelib chiqib uning intereriga 100 ming sh.b. qiymatida o'zgartirish kiritdi.Shartnoma shartlariga

ko'ra 10 yildan keyin kompaniya binoni uning egasiga asl holatda topshirish majburiyati yuklatilgan.

Ushbu majburiyatni bajarish uchun 10 yildan keyin 2500 ming sh.b. mablag' zarurbo'ladi.

Ijaraga olish sanasidagi yillik diskontlash stavkasi 7% ga teng.

Ushbu diskontlash stavkasini qo'llaganda 9 yildan keyin keltirilgan sof qiymat 1\$ q54,4tsentga va 10 yildan keyin bu ko'rsatkich 1\$ q50,8 tsentga teng.

Masalaning sharti.

Ushbu operatsiyalar mazmunini 2009 yilning Hisobotida aks ettiring.

Hisob-kitoblarga ko'ra 2017yil oxirida rezerv summasi _____sh.b ni, 2021yil-ning oxirida esa _____sh.b ni tashkil qilishi lozim

Shunga ko'ra 2017yil oxirida quyidagi buxgalteriya yozuvi qilinadi

Dt

KT

Shunga ko'ra 2018 yil oxirida quyidagi buxgalteriya yozuvi qilinadi

Dt

KT

8.3-masala.

MXXS (IAS) 32 ning 33-34 punktlari kompaniyaning o'z aksiyalarini sotib olish vasotish muomala-larini tartibga soladi.

Unga ko'ra agar kompaniya o'z aksiyalarini ulushli instrumentlarini sotib oladiganbo'lsa, unda bu instrumentlar qiymati kapitaldan ayirilishi lozim.

Kompaniyaning o'z ulushli instrumentlarini sotib olish, sotish, chiqarish va bekor qilishjarayon-larida yuzaga kelgan har qanday daromad yoki zarar foyda va zararlar tarkibidan tan olinmasligi lozim.

Ushbu operatsiyalar bo'yicha to'lanayotgan yoki olinayotgan mablag'lar faqat

KAPITAL da tan olinishi lozim.

8.4-masala.

Kompaniya ustav kapitali donasi 1 000 sh.b bo'lgan 100 ta aksiyadan iborat.

2017 yilning mart oyida 5 ta aksiya aksiyadorlardan donasi 1 000 sh.b sotib olindi. 2017 yilning sentabr oyida kompaniya ularning 4 donasining xar biri 1 500 sh.b. sotildi 2017 yilning boshiga taqsimlanmagan foyda summasi 500 ming sh.b.ni tashkil qiladi. 2017 yillik foyda 1500 ming sh.b. tashkil qildi.

Masalaning sharti: Tegishli buxgalteriya yozuvlari va kapitalning xarak

3. Kapitalning o'zgarishi to'g'risidagi hisobotni tuzish.

9-MAVZU. BIZNESNI BIRLASHTIRISH (22-SON MHXS).

Jamlama va alohida moliyaviy hisobotni tuzish (27-son MHXS). Assotsiatsiyalangan korxonalarga investitsiyalar (28-son MHXS). Giperinflyatsiya iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy hisobot (29-son MHXS). Qo'shma faoliyatda ishtirok 3tish (31-son MHXS).

9-masala. BXMS ASOSIDA TAYYORLANGAN MOLIYAVIY XISOBOTNI «MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI» (MXXS) GA TRANSFORMASIYA QILISH BO'YICHA TUZILGAN

AMALIY MASHG'ULOT SHARTI

KOMPANIYA TO'G'RISIDA MALUMOT

«Spektor» kompaniyasi sanoat korxonasi hisoblanadi. Kompaniya O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi asosida buxgalteriya hisobini yuritadi, hisobot tuzadi, soliqlarni hisoblay-di va to'laydi. O'z faoliyatini moliyalashtirish uchun kompaniya faol tarzda qarz mablag'lari-ni jalb qiladi. Kompaniya tasischilari xorijiy investitsiyalarni jalb qilish maqsadida 2017 yilning moliyaviy hisobotini foydalanuvchilarga MXXS asosida taqdim etishga qaror qildi.

Kompaniyaning amalga oshirgan operatsiyalari to'g'risida quyidagi malumotlar mavjud.

A. ASOSIY VOSITALAR

1. Milliy hisobotda asosiy vositalar qayta baholangan qiymatda aks ettirilgan qo'shimcha baholash summasi qo'shilgan kapitalga olib borilgan qo'shilgan kapital tarkibida boshqa elementlar mavjud emas.

2. 01.01.2014 y sanasiga mustaqil baholovchilarning hisobotiga ko'ra asosiy vositalarning haqqoniy qiymati BXMS bo'yicha hisoblangan balansdagi qoldiq qiymatidan **45 mln so'm** yuqori

3. Kompaniyaning asosiy vositalari tarkibida ijtimoiy soha obekti mavjud. Uning qoldiq qiymati 01.01.2014 y sanasiga **15 mln so'mni** tashkil qiladi.

4. Asosiy vositalardan maxsulot ishlab chiqarish maqsadida foydalaniladi.

B. INVES'TISIYALAR (MOLIYAVIY AKTIVLAR)

1. Kompaniyaning uzoq muddatli investitsiyalari uchinchi tomoniga 2010 yilning 01 yanvarida 2 yil muddatga yillik 20% daromad keltirish sharti bilan berilgan umumiy qiymati **500 ming so'mlik** qarzni o'z ichiga oladi. Qarz qaytarilmagan.

Shu bilan birga, Kompaniyaning uzoq muddatli investitsiyalari bir qator kompaniyalarning aksiyalariga qilingan quyilmalardan ham iborat. Ayrim quyilmalar bir necha yil avval amalga oshirilgan bo'lib, Kompaniya ulardan shu davrgacha dividend olmagan va ularni so-tishga ham imkoni bo'lmagan. Ularning umumiy summasi **300 ming so'mni** tashkil qiladi.

2. Bundan tashkari, Kompaniyaning qisqa muddatli investitsiyalari birjada ro'yxatga olingan bir necha korxonalarning aksiyalariga quyilmalarga yo'naltirilgan. Bu investitsiyalar vaqtinchalik bo'sh mablag'lardan foyda olish maqsadida amalga oshirilgan. 01.01.2014 y sana-siga ushbu aksiyalarning bozor bahosi **12 mln so'mni** tashkil qiladi. Milliy hisobotda ularni qayta baholash hisobga olinmagan.

1. 2016 yilning dekabr oyida Kompaniya **15 mln so'mlik** material qiymatliklar sotib oldi. Ularga tegishli xujjatlarni rasmiylashtirish jarayonini cho'zilib ketganligi sababli ushbu xo'jalik muomalasi 2017 yilning yanvar oyida buxgalteriya hisobida aks ettirildi. So-tib olishlar bo'yicha schetlar qiymatliklar keltirib berilgach, 3 oyda keyin to'lanadi.

2. Kompaniya 2017 yilning boshidan 5 yil muddatga ombor ijarasi uchun tuzilgan shartnoma-ga ega. Shartnoma operatsion ijara sifatida hisobga olingan. Ijara to'lovlari qat'iy belgilangan bo'lib, yiliga **5 mln so'mni** tashkil qiladi. Buxgalteriya hisobida ijara bo'yicha xa-rajatlar xaroyning 5 sanasida, schet olingan vaqtda aks ettiriladi.

Ijara shartnomasini taxlil qilish, uni MXXS maqsadlari uchun hisobga olishda operatsion ijara sifatida klassifikatsiya qilinishi lozimligini ko'rsatdi.

3. Kompaniya xo'jalik shartnomasini bajarmaganligi uchun bildirilgan davo bo'yicha javobgar hisoblanadi. 01.01.2017 y sanasiga Kompaniya huquqshunoslari ushbu sud jarayonining yakunini baholab bera olmadilar.

4. Kompaniya 2016 yil yakunlari bo'yicha ishlab chiqarish xodimlariga YaiT ni o'z ichiga olgan holda **8 mln so'm** muvofot to'lab berdi. To'lovlar buxgalteriya hisobida 2017 yilning fevral oyida o'z aksini topgan.

Izox. Shu davrda ishlab chiqarilgan barcha maxsulot sotilgan. Zaxiralar hisobi FIFO usuli vositasida olib borilgan.

J. XARAJATLAR

1. Kompaniyaning 2017 yilgi xarajatlari ishlab chiqarish uskunasiga tegishli **15 mln so'mlik** ijara xarajatlaridan iborat. **Ijara to'lovlari xar yili 1-yanvar sanasida amalga oshiriladi.**

Ijara shartnomasi 31.12.2018 y sanasida 30 yilga tuzilgan va uni muddatidan avval buzish mumkin emas.

Ijaraga olingan uskunaning xizmat qilish muddati ham **30 yilga** teng. Uskunadan foydalanish va uni tamirlash xarajatlari shartnoma shartlariga ko'ra kompaniya hisobidan amalga oshiriladi.

Ijaraga olingan uskunaning haqqoniy qiymati **156 mln so'mga** teng.

Kompaniya ushbu aktivni sotib olish uchun **10%** yillik foiz to'loviga rozi bo'lgan xolda bank krediti jalb qilish imkoniga ega.

Oddiy annuitetning yillik 10% li stavka bo'yicha 30 yilga tegishli diskontlash koeffitsienti **9,4269** ga 29 yil uchun esa **9,3696** ga teng.

BXMS bo'yicha ijaraga berilgan asosiy vosita ijaraga beruvchining balansida aks ettiriladi va hisobda ijara bo'yicha xarajatlar 15 mln so'm miqdorida ko'rsatilgan.

TOPSHIRIQ

Taqdim qilingan malumotlardan foydalanib Kompaniyaning 01.01.2014 y sanasiga MXXS bo'yicha kirish balansi tuzib chiqing.

Izox. O'quv maqsadlarida soliq oqibatlari istisno qilinadi.

«Spektor» kompaniyasi bo'yicha qo'shimcha materiallar quyida keltiriladi.
"Spektor" kompaniyasining BXMS bo'yicha tuzgan balansi

Aktiv	Satr kodi	31.12.16 ga
1	2	3
I. OBOROTDAN TASHKARI AKTIVLAR		
Nomoddiy aktivlar	110	3 084
Asosiy vositalar	120	600 035
Tugallanmagan qurilish	130	64 275
Material qiymatliklarga foydali qo'yilmalar	135	-
Uzoq muddatli moliyaviy qo'yilmalar	140	64 541
Kechiktirilgan soliq aktivlari	145	-
Boshqa oborotdan tashkari aktivlar	150	-
Jami 1 bulim buyicha	190	731 935
II. AYLANMA AKTIVLAR		
Zaxiralar	210	164 880
shu jumladan:		
xom ashyo va materiallar	211	113 871
o'stirishdagi va bokuvdagi xayvonlar	212	-
tugallanmagan ishlab chikarish xarajatlari	213	-
tayyor maxsulot va sotishga tayyor tovarlar	214	51 009
ortib jo'natilgan tovarlar	215	-
kelgusi davr xarajatlari	216	-
boshqa zaxiralar va xarajatlar	217	-
Debitor karzdorlik (tulovi xisobot sanasidan 12 oydan ortik muddatda kutilayotgan karzdorlik)	230	-
shu jumladan xaridor va buyurtmachilar	231	-
Debitor karzdorlik (tulovi xisobot sanasidan keyin 12 oyichida kutilayotgan karzdorlik) (minus 5000 sh.b. rezerv)	240	187 588
shu jumladan xaridor va buyurtmachilar	241	159 462
qisqa muddatli moliyaviy qo'yilmalar	250	11 232
Pul mabla'lari	260	20 586

Boshqa aylanma mablaʼlar	270	-
Jami 2 boʻlim boʻyicha	290	384 286
B A L A N S	300	1 116 221

Passiv	Satr	31.12.13
	kodi	ga
1	2	3
III. KAPITAL I RezerVLAR		
Ustav kapitali	410	100 000
Sotib olingan xususiy aksiyalari	411	-
qoʻshilgan kapital	420	10 575
Rezerv kapitali	430	-
Taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar)	470	440 822
Jami III bulim boʻyicha	490	551 397
IV. UZOK MUDDATLI MAJBURIYatLAR		
Karzarlar va kreditlar	510	334 672
Kechiktirilgan solik majburiyatlari	515	3 600
Boshka uzoq muddatli majburiyatlar	520	-
Jami IV boʻlim boʻyicha	590	338 272
V. QISQA MUDDATLI MAJBURIYatLAR		
qarzarlar va kreditlar	610	43 330
Kreditor qarzdorlik	620	183 222
shu jumladan:		
mol yetkazib beruvchi va pudratchilar	621	110 059
korxona xodimlari oldidagi qarzdorlik	622	5 861
budjetdan tashkari fondlar oldidagi qarzdorlik	623	2 231
budjet oldidagi qarzdorlik	624	7 942
boshka kreditorlar	625	57 129
Tasischilar oldidagi qarzdorlik	630	-
Kelgusi davr daromadlari	640	-
Kelgusi davr rezervlari	650	-
Boshka kiska muddatli majburiyatlar	660	-
Jami V boʻlim boʻyicha	690	226 552
BALANS	700	1 116 221

**«SPEKTOR» KOMPANIYASINING BXMS BO‘YICHA TAYYORLANGAN
MOLIYAVIY HISOBOTINI MXXS GA TRANSFORMASIYA QILISH BO‘YICHA
MUSTAQIL MASHULOT**

MASALANING SHARTIUMUMIY XOLATLAR

«**SpekTOR**» kompaniyasining malumotlaridan foydalanib uning BHMS bo‘yicha tayyorlangan hisobotini MHXS ga transformatsiya qilishni amalga oshiramiz

«**SpekTOR**» kompaniyasi yuqori darajada mexanizatsiyalashgan korxona. 2010 yili korxona xorijiy texnikani sotib olish hisobiga qayta qurollantirilgan. 2017 yildan boshlab korxona sof foyda bilan ishlab kelmoqda.

«**SpekTOR**» kompaniyasi faoliyati davomida hisobotlarini BHMS bo‘yicha tuzib kelgan.

2017 yili MHXS formatida hisobot tuzish zarurati yuzaga keldi.

Shuning uchun, korxona raxbariyati 2017 yil uchun MHXS formatida birinchi bor hisobot tayyorlashga qaror qildi.

Demak, shunga ko‘ra MHXS (IAS)1 talabidan kelib chiqib MHXS o‘tish sanasi 01.01.2016 y (31.12.2016 y) Hisoblanadi.

Kompaniya MHXS bo‘yicha Hisobot tayyorlashning **transformatsiya usulini** tanladi. quyida transformatsiya uchun zarur bo‘lgan axborotlar keltirilgan.

1. Kompaniyaning 2016 yilgi faoliyat ko‘rsatkichlari, sh.b

Ko‘rsatkichlar	2016 y
Yil boshiga tayyor maxsulot qoldig‘i	54 300
Ishlab chiqarilgan tayyor maxsulot	3 817 700
Sotilgan maxsulot tannarxi	1 450 000
Davr xarajatlari (shundan sotish xarajatlari - 750 000, mamuriyxarajatlar - 600 000, boshqa operatsion xarajatlar - 1 020 000 sh.b)	2 370 000
Yil oxiriga tayyor maxsulot qoldig‘i	52 000

2. 2019 yil mobaynida modernizatsiya natijasida foydalanishdan chiqarilgan texni-kani sotish orqali kompaniya 150 000 sh.b. sof daromad ko‘rgan.

«**Spektor**» kompaniyasining BHMS va MHXS bo‘yicha tayyorlagan hisob siyosatidagifarqlar tahlili quyidagi «nozik uchastkalar»ni ajratib olish imkonini beradi:

- asosiy vositalar
- zahiralar hisobi
- ishlab chiqarish xarajatlari
- tayyor maxsulot qoldig‘i
- moliyaviy qo‘yilmalar

A. ASOSIY VOSITALAR

1. 2010 yilning 30 dekabrda balansga kiritilgan boshlang‘ich qiymati 110 000 sh.b., tugatish qiymati 10 000 sh.b., 01.01.2019 y sanasiga qadar hisoblangan eskirish summasi 10 000 sh.b. bo‘lgan va 01.01.2019 y sanasiga BHMS bo‘yicha qayta baholangan binoning qiymati 120 000 sh.b.ni tashkil qiladi.

Qo‘shilgan kapital tarkibida 31.12.2019 y sanasiga ko‘rsatilgan rezerv summasi ichi-dabinoga tegishli qayta baHolash summasi 20 000 sh.b.ga teng.

Asosiy vositalarni baHolash MXXS tomonidan qo‘llaniladigan usulga mos kel-maydi. 2014 yilning yanvar oyida Kompaniyaga jalb qilingan mustaqil baHolovchilar binoning qiymatini 01.01.2019 y sanasiga 135 000 sh.b., uning tugatish qiymatini esa 15 000 sh.b. summasida, kolgan foydali xizmat muddatini esa 48 yil deb baHoladilar.

Binoga o‘tgan davrlarda moliyaviy Hisob maqsadlarida, undan foydalanish muddatisifatida 20 yilni olgan Holda, to‘ri usuldan foydalanib eskirish Hisoblangan.

Binoning 75 % ishlab chiqarish maqsadlarida, 25 % esa mamuriy maqsadlarda foydalaniladi.

2. 31.12.2019 y sanasiga asosiy vositalar tarkibida 2006 yilning yanvar oyida sotib olingan va xozirda xizmat muddatini o‘tab bo‘lgan, boshlangich qiymati 36 000 sh.b., eskirish summasi 32 000 sh.b. bo‘lgan sotish uchun mo‘ljallangan asosiy vositalarmavjud.

3. Kompaniyaning balansida 31.12.2019 y sanasiga « Kapital qo‘yilmalar» nomli moddada 62 460 ming sh.b. kiymatida 2019 yilning 1-noyabrda sotib olingan, lekin xali foydalanishga topshirilmagan foydali xizmat muddati 10 yil bo‘lgan uskuna-lar mavjudligi aniklandi.

4. Kompaniyaning balansida 31.12.2019 y sanasiga « Tugallanmagan qurilish » nomli moddada ekspertlarning malumotlariga ko‘ra xakkoniy qiymati 95 000 ming sh.b.ni tashkil qiluvchi qurilishi tugallanmagan ombor binosi mavjudligi aniqlandi. Aktivning balans qiymati Hisobot davri oxiriga 150 800 sh.b. ni tashkil qiladi.

5. Kompaniya 2014 yilning 1 yanvaridan bo‘sh yotgan ofis binosini boshqa firmaga ijaraga berishga qaror qildi. Binoning boshlan‘ich qiymati 87 000 sh.b.ni, xisob-langan eskirish summasi esa 3 000 so‘mni tashkil qiladi.

6. Kompaniyaning «Zaxiralar”i tarkibida uning yordamchi xo‘jaligiga tegishli 20 ta bo‘rdaqiga boqilayotgan qora moli bor. Ularning jami balans qiymati 200 000 sh.b.ga teng. Kompaniya ularni sotish orqali foyda ko‘rish maqsadida boqmoqda.

7. Kompaniyaning asosiy vositalari tarkibida boshlan‘ich qiymati 180 000 sh.b., eskirish summasi 160 000 sh.b. bo‘lgan klub binosi mavjud.

Klubdan kompaniya xodimlarini dam olishlari va turli yi‘inlarni o‘tkazish maqsa-dida foydalaniladi. Undan xech qanday pul tushumi mavjud emas.

V. NOMODDIY AKTIVLAR

1. Kompaniyaning balansida 31.12.2019 y sanasiga Nomoddiy Aktivlar tarkibida boshlan‘ich qiymati 15 000 sh.b. qiymatida « Savdo markasi» nomi bilan 2018 yili kompaniya brendini tashkil kilish xarajatlari aks ettirilgan.

Kompaniya Hisob siyosatida ushbu NMA ni 5 yil davomida Hisobdan chiqarish nazardatutilgan.

2. Balansning «Nomoddiy aktivlar» moddasi tarkibida kompaniyaning reklama va axborot kontenti vazifasini o‘taydigan va qiymati 12 000 sh.b. bo‘lgan «Veb sayt» niyaratish xarajatlari keltirilgan.

«Veb sayt» xarajatlari 2019 yilning 25 dekabrda balansga olingan.

3. Kompaniya boshqa Nomoddiy aktivlarining qoldiq qiymati 25 000 sh.b. ni tashkil qiladi

S. MOLIYAVIY INVESTISIYALAR

1. «Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar»i sanasiga 120 000 sh.b.ni tashkil qiladi.

Kompaniyaning
qiymati 31.12.2019 y

2. Ularning tarkibida Kompaniya 2018 yilning dekabrda «Elevator» AJ ustav fondini 15% ni tashkil kiluvchi 50 000 sh.b qiymatidagi aksiyalar Ham bor.

Kompaniyaning vakillari «Elevator» AJ ning Kuzatuv kengashi tarkibiga kirishgaerisha olgan.

2019 yil yakunlariga ko'ra «Elevator» AJ 20,0 ming sh.b. qiymatida zarar ko'rgan.

3. Boshqa investitsiyalardan olingan dividendlar 24 644 sh.b.ni tashkil qiladi.

D. ZAXIRALAR

1. Kompaniyaning zaxiralarining 31.12.2019 y sanasiga qoldiqlari quyidagilardaniborat

A - 2 000 sh.b. x 100 dona q 200 000 sh.b.

V - 1 000 sh.b. x 290 dona q 29 000 sh.b.

S - 150 sh.b. x 300 dona q 45 000 sh.b.

Jami 274 000 sh.b.

2. 2014 yilning yanvar oyida balans qiymati 2 000 sh.b. bo'lgan 1 dona «A» nomliTMZ 100 sh.b. tijorat xarajatlari bilan birga 1 900 sh.b.ga sotildi.

3. 31.12.2019 y sanasiga Kompaniya balansida ko'rsatilgan debitorlik qarzlari ichida

- «A» xususiy korxonasining 8 000 sh.b. teng muddati o'tgan qarzi

- «S» MChj ning 36 000 ming sh.b. qiymatidagi to'lov muddati o'tmagan qarziHam ko'rsatilgan.

- To'lov muddati o'tgan boshqa debitorlar- 120 000 sh.b

- To'lov muddati o'tmagan boshqa debitorlar- 76 000 sh.b.

4. Kompaniya muddati o'tgan debitorlar bo'yicha rezerv Hisoblashning «Kreditga sof sotish» usulidan foydalanadi.

2019 yil sof sotish xajmiga asoslangan xolda kompaniya 7 000 sh.b. miqdorida rezerv Hisoblagan.

Lekin bu summaga buxgalteriya yozuvi rasmiylashtirilmay ketilganligi aniqlandi. 01.01.2019 yil sanasiga «Muddati o'tgan debitorlik qarzlari bo'yicha Rezerv» scheti-dagi qoldiq 4 000 sh.b. ni tashkil qilgan.

2019 yil mobaynida Rezerv Hisobidan debitorlik qarzlarini Hisobdan chiqarish amalga oshirilmagan.

5. «A» xususiy korxonasi bilan 31.12.2019 y sanasiga solishtirish dalolatno-masi tuzish imkoniyati bo'lmagan edi.

2014 yilning 12 fevralida kompaniya raxbariyatiga «A» kompaniyasi 2019 yilningsentabr oyida tanazzulga uchragani to'risida xabar yetdi.

6. Jamiyat raxbariyatining malumotnomasiga ko'ra «S» MChj da 2020 yilning yanvar oyida yon'in chiqish natijasida korxonaning jami mulkiga tiklab bo'lmas darajada ziyon yetgan.

Uning chetlatilgan mabla'lari MChj kreditorlik qarzlarini to'liq so'ndirish imkonini bermaydi.

«Alfa» kompaniyasi xodimlarini murojaatlariga javoban «S» MChj bankdagi pul mabla'lari va debitorlari Hisobidan jami qarzдорlikning 70% foizinigina to'lay olishligi to'risida yozma javob bergan.

E. PUL MABLAG'LARI

1. Sud ijrochilari tomonidan kompaniyaning 1 000 sh.b. qiymatidagi pul mabla\lariga

qoʻygan taqiqi Hisobot davrining 31.12.2019 y sanasiga Hali yechilgan emas

2. Kompaniya 01.01.2019 y sanasiga tez rivojlanib borayotgan «V» kompaniyasining 200 000 sh.b. qiymatidagi yuqori likvidli qimmatli qoʻozlarini sotib olgan.

Bu qimmatli qoʻozlar balansning «qisqa muddatli investitsiyalar» moddasida aksettirilgan

J. RezerVLAR

1. 2019 yilning dekabr oyida kompaniya asbob-uskunalarini 2014 yili amalga oshiriladigan tamirlash ishlari uchun BXMS asosida 75 000 sh.b. qiymatida rezerv tashkil qilgan.

2. Kompaniya 2020 yili maxalliy xokimiyat bilan 200 km uzunlikdagi avtomobil yoʻlini qurish uchun shartnoma imzoladi.

Shartnoma qiymati 40 000 ming sh.b.ni tashkil qiladi.

Ushbu shartnomani bajarish uchun Smetada nazarda tutilgan xarajatlar summasi 51 000 ming sh.b. ga teng.

Kompaniya bosh Hisobchisi ushbu masalani buxgalteriya Hisobi va Hisobotida aks etti-rish maqsadida MHXS bilan tanishib chiqmoqda.

3. Kompaniya barcha sotilgan maxsulotlariga 3 yil davomida bepul tamirlashni amalga oshirishni kafolatlaydi.

Taxlil, maxsulot sotilgach, kafolatli tamirlash uchun oʻrtacha 1- yili xaridorlar-ning 10%, 2 - yili esa 5 % , 3- yili 3% murojaat qilayotganligini koʻrsatgan.

Xisob-kitoblarga koʻra Har bir sotilgan maxsulot uchun tamirlash xarajati 2 sh.b. vaextiyot qismlar sarfi 3 sh.b.ni tashkil qiladi.

Sotish xajmi toʻʻrisidagi malumotlar quyida keltirilgan

2017 yil - 800 dona

2018 yil - 1 000 dona

2019 yil - 1 200 dona

2020 yil - 1 500 dona

Yillar	Davr boshi asosiy qarz	Diskont boʻyicha qoʻshimcha qarz	Davr oxiriga asosiy qarz
2018			
2019			
2020			
2021			
Jami			

Ushbu xoʻjalik muomalasiga buxgalteriya yozuvi rasmiylashtirilmagan.

1. Hisobot yilining 4 choragida Kompaniyaga nisbatan shartnoma shartlarini buzganlikda ayblanib kiritilgan 20 000 sh.b. qiymatida davo boʻyicha sud jarayoni boshlan-gan. Kompaniya Huquqshunoslari ushbu sud jarayonida kompaniya yutkazishi aniqligini takidlamokdalar. Lekin, sud qarori boʻyicha koʻriladigan zarar 15 000 - 17 000 sh.b oraliʻidagi qiymatda boʻlishi mumkin deb taxmin qilmoqdalar.

K. KAPITAL

1. Kompaniyaning Ustav kapitali donasining nominal qiymati 1 000 sh.b. boʻlgan 2 000ta oddiy aksiyadan iborat.

2. 2019 yilning 01 mart sanasida kompaniya nominal qiymati 1 000 sh.b. boʻlgan 500ta qoʻshimcha chiqarilgan aksiyalarni roʻyxatdan oʻtkazib, joylashtirdi.

Emission daromad 3 000 sh.b. ni tashkil qildi.

3. 2019 yilning 01 mayida kompaniya muomalada bo'lgan 200 ta oddiy aksiyani xar birini 1 500 sh.b.dan sotib oldi.

2019 yilning 01 noyabrida 150 tasini 2 200 sh.b. dan sotdi.

4. Xususi aksiyalarni sotib olish va sotish muomalalari buxgalteriya xisobida aks ettirilmay kolgan.

L. FOYDA SOLIG'I

1. Kompaniya balansining «Boshqa kreditorlar» moddasida 2019 yili mijozlar bilan tuzilgan shartnoma shartlarini o'z vaqtida bajarmaganligi uchun kompaniya tomonidan tan olingan 1 800 sh.b. jarima summasi mavjud.

2. 2018 yilning 01 oktabrida kompaniya o'zining xorijiy xaridoriga 100 000 YevRO ga maxsulotini sotdi va 2019 yilning 01 fevralida to'lanishi lozim bo'lgan ushbu debitorlik qarzini balansda 220 000 sh.b. summasida aks ettirdi.

01.02.2019 y sanasida 1 YevRO q2,5 sh.b. Kompaniya bosh Hisobchisi valyuta kursidagi farqlarni Hisobga olish bo'yicha buxgalteriya yozuvi rasmiylashtirmagan. Shuning uchun «Olinadigan Hisobvaraklar» schetida 30 000 sh.b. kreditli qoldiq qolgan.

3. Foyda soli'i stavkasi 20 %

4. Kompaniya bosh xisobchisi 2019 yil yakunlari bo'yicha MXXS asosida «Muddati uzaytirilgan soliq aktivi» yoki «Muddati uzaytirilgan soliq majburiyati» Hisob-kitobini amalga oshirgani yo'q.

MXXS talablari asosida kompaniya aktivlari va majburiyatlarini reklassifikatsiya qiling, tegishli tuzatish yozuvlari kiriting va BXMS bo'yicha tuzilgan balansni MXXS ga transformatsiya qilib chiqing.

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar

1. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida banklarda buxgalteriyahisobi. O'quv qo'llanma. Hammuallif – T.: “MOLIYA”, 2010 – 272 b.

2. M.Bonham. Generally accepted accounting practice under IFRS. Ernst & Young. USA, 2010.

3. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari. Tarjima. A. Rizaqulov, B. Xasanov, A. Usanov, Z. Mamatov. T.: - 2004.

4. Jalolova D. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari - T.: Moliyainstituti, 2004. - 25 b.

5. Mejdunarodnie standarti buxgalterskogo ucheta. I tom. - Tashkent, 2000.

6. Mejdunarodnie standarti buxgalterskogo ucheta. II tom. - Tashkent, 2000.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Mezenseva T. M. Mejdunarodnie standarti finansovoy otchetnosti: testis otvetami. Uch. pos -M.: Ekzamen, 2004.

2. Paliy V.F. Mejdunarodniy standarti ucheta i finansovoy otchetnosti. Uchebnik M.: Infra -M.: 2004.

3. Nikolayeva O. Mejdunarodnie standarti finansovoy otchetnosti. M.: URSS, 2005.

4. Rojnova O.V. Mejdunarodnie standarti buxgalterskogo ucheta i finansovoy otchetnosti: Ucheb. pos./ - M.: EKZAMen, 2003. - 254 s.

5. Tashnazarov S. Xalqaro hisob asoslari. Ma'ruza matni. SamISI, 2008. 210 b.

6. Mejdunarodnie standarti finansovoy otchetnosti: Izdaniye na russkom

yazike M.: ASKerI-ASSA, 2005.

7. International Accounting Standards. The ICA in England and Wales. London, 1989. 450 p.

Internet saytlari

1. www.apb.org.uk
2. www.nao.gov.uk
3. www.ija-ru-ru
4. www.iasc.org.uk
5. www.aicpa.org